

ASPEKTY TEÓRIE LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

Martin Ološtiak

Prešov
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
2011

Recenzenti:

Mgr. Alexandra Jarošová, CSc.

Doc. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc.

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

© Doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD., 2011

© Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011

1. vydanie – 339 strán

Obálka: Ján Majdiak

Tlač: Grafotlač, Prešov

Vydanie tejto monografie bolo podporené grantovým projektom VEGA č. 01/0102/09
Elektronické spracovanie anglických vlastných mien v slovenčine.

ISBN 978-80-555-0334-9

EAN 9788055503349

S láskou a vdákou venujem svojim rodičom Viere a Dušanovi

OBSAH

Zoznam skratiek a značiek	8
Zoznam tabuliek a schém.....	9
Úvod	11
1 Teória motivácie v lexikálnej zásobe	14
1.1 <i>Koncepcia Juraja Furdíka</i>	14
1.2 <i>Teoreticko-metodologické poznámky</i>	21
1.2.1 Podstata lexikálnej motivácie	21
1.2.2 Lexéma a lexia.....	26
1.2.3 Motivačná typológia	27
1.2.4 Motivačná dynamika.....	30
1.2.5 Motivačná relačnosť	31
1.2.6 Motivačné funkcie.....	39
1.2.7 Akčný rádius.....	46
1.2.8 Motivačná hierarchizácia	48
2 Slovotvorná motivácia	53
2.1 <i>Stručná východisková charakteristika.....</i>	53
2.2 <i>Centrálne postavenie slovotvornej motivácie</i>	54
2.3 <i>Relačnosť slovotvornej motivácie</i>	57
2.3.1 Motivačná kooperácia.....	57
2.3.2 Motivačná determinácia	70
2.3.3 Motivačná inkompatibilita	70
2.4 <i>Záver k slovotvornej motivácii</i>	71
3 Morfológická motivácia	73
3.1 <i>Podstata morfolologickej motivácie</i>	73
3.1.1 Porovnanie morfolologickej a slovotvornej motivácie.....	74
3.1.2 Typológia morfologicky motivovaných lexém	78
3.2 <i>Relačnosť morfolologickej motivácie.....</i>	87
3.2.1 Motivačná kooperácia.....	87
3.2.2 Motivačná determinácia	91
3.2.3 Motivačná inkompatibilita	92
3.3 <i>Dynamika morfolologickej motivácie</i>	92
3.3.1 Nadobudnutie morfolologickej motivácie.....	92
3.3.2 Morfológická remotivácia a transmotivácia.....	92
3.3.3 Morfológická demotivácia.....	93
3.4 <i>Záver k morfolologickej motivácii.....</i>	94
4 Syntaktická motivácia	96
4.1 <i>Podstata syntaktickej motivácie</i>	96
4.1.1 Porovnanie syntaktickej a slovotvornej motivácie	98
4.1.2 Delimitácia viacslovných pomenovaní a voľných syntagiem.....	103
4.1.3 Typológia syntakticky motivovaných lexém	119
4.2 <i>Relačnosť syntaktickej motivácie</i>	126
4.2.1 Motivačná kooperácia.....	126

4.2.2 Motivačná determinácia	136
4.2.3 Motivačná inkompatibilita	136
4.3 <i>Dynamika syntaktickej motivácie</i>	136
4.3.1 Nadobudnutie syntaktickej motivácie	136
4.3.2 Syntaktická transmotivácia	137
4.3.3 Syntaktická demotivácia	137
4.4 <i>Záver k syntaktickej motivácii</i>	139
5 Frazelogická motivácia	141
5.1 <i>Podstata frazeologickej motivácie a porovnanie so slovotvornou motiváciou</i>	141
5.1.1 Frazelogizácia	144
5.1.2 Frazelogický motivant	155
5.1.3 Chápanie frazeologickej motivácie	156
5.2 <i>Relačnosť frazeologickej motivácie</i>	158
5.2.1 Motivačná kooperácia	158
5.2.2 Motivačná determinácia	184
5.2.3 Motivačná inkompatibilita	184
5.3 <i>Dynamika frazeologickej motivácie</i>	187
5.3.1 Nadobudnutie frazeologickej motivácie	187
5.3.2 Frazelogická transmotivácia	188
5.3.3 Frazelogická demotivácia	192
5.4 <i>Záver k frazeologickej motivácii</i>	193
6 Interlingválna motivácia	195
6.1 <i>Podstata interlingválnej motivácie</i>	195
6.1.1 Terminologická poznámka	195
6.1.2 Porovnanie slovotvornej a interlingválnej motivácie	196
6.2 <i>Relačnosť interlingválnej motivácie</i>	202
6.2.1 Motivačná kooperácia	202
6.2.2 Motivačná determinácia	211
6.2.3 Motivačná inkompatibilita	211
6.3 <i>Dynamika interlingválnej motivácie</i>	211
6.3.1 Nadobudnutie interlingválnej motivácie	211
6.3.2 Interlingválna remotivácia a transmotivácia	212
6.3.3 Interlingválna demotivácia	213
6.4 <i>Záver k interlingválnej motivácii</i>	226
7 Abreviačná motivácia	229
7.1 <i>Podstata abreviačnej motivácie</i>	229
7.1.1 Hranice abreviačnej motivácie	229
7.1.2 Skratka ako druh lexémy	232
7.1.3 Porovnanie abreviačnej a slovotvornej motivácie	234
7.1.4 Motivačná existencia abreviácie	240
7.1.5 Abreviačné postupy a abreviačná typológia	243
7.2 <i>Relačnosť abreviačnej motivácie</i>	245
7.2.1 Motivačná kooperácia	245
7.2.2 Motivačná determinácia	262

7.2.3 Motivačná inkompatibilita	262
7.3 <i>Dynamika abreviačnej motivácie</i>	262
7.3.1 Nadobudnutie abreviačnej motivácie	262
7.3.2 Abreviačná remotivácia a transmotivácia	262
7.3.3 Abreviačná demotivácia	263
7.4 <i>Záver k abreviačnej motivácii</i>	264
8 Registrová motivácia	267
8.1 <i>Podstata registrovej motivácie</i>	267
8.1.1 Vzťah registrovej a sociolektickej motivácie	270
8.1.2 Vzťah registrovej a terminologickej motivácie	271
8.1.3 Horizontálna a vertikálna diferenciácia komunikačného registra.....	272
8.2 <i>Relačnosť registrovej motivácie</i>	274
8.2.1 Motivačná kooperácia.....	274
8.2.2 Motivačná determinácia	277
8.2.3 Motivačná inkompatibilita	277
8.3 <i>Dynamika registrovej motivácie</i>	278
8.3.1 Nadobudnutie registrovej motivácie.....	278
8.3.2 Registrová remotivácia a transmotivácia	278
8.3.3 Registrová demotivácia	278
8.4 <i>Záver k registrovej motivácii</i>	279
9 Individualizačná motivácia.....	280
9.1 <i>Podstata individualizačnej motivácie</i>	280
9.2 <i>Relačnosť individualizačnej motivácie</i>	282
9.2.1 Motivačná kooperácia.....	282
9.2.2 Motivačná determinácia	290
9.2.3 Motivačná inkompatibilita	291
9.3 <i>Dynamika individualizačnej motivácie</i>	291
9.3.1 Nadobudnutie individualizačnej motivácie	291
9.3.2 Individualizačná remotivácia a transmotivácia	291
9.3.3 Individualizačná demotivácia	291
9.4 <i>Záver k individualizačnej motivácii</i>	292
Perspektívy ďalšieho výskumu (namiesto záveru)	294
Bibliografická poznámka.....	296
Bibliografia.....	297
Vecný a menný register	326
Summary.....	334

ZOZNAM SKRATIEK A ZNAČIEK

AM	abreviačná motivácia
[D]	citácia z diktafónových nahrávok prednášok J. Furdíka
DSZ	Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. 1989
EJ	Encyklopédia jazykovedy. 1993
EM	expresívna motivácia
ESČ	Encyklopedický slovník češtiny. 2002
FM	frazeologická motivácia
FónM	fónická motivácia
FT	Mlacek, J. – Ďurčo, P. a kol.: Frazeologická terminológia. 1995. Dostupné na: < http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/ >
ID	exemplifikácia z internetovej diskusie
IM	interlingválna motivácia
IndivM	individualizačná motivácia
KPZ	konotačno-pragmatická zložka
KR	komunikačný register
KSSJ	Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a uprav. vyd. 2003.
MM	morfologická motivácia
Mn	motivant
Mt	motivát
MSJ	Morfológia slovenského jazyka. 1966
OM	onymická motivácia
PM	paradigmatická motivácia
RM	registrová motivácia
SémM	sémantická motivácia
SM	slovotvorná motivácia
SocM	sociolektická motivácia
SNK	Slovenský národný korpus
SSJ	Slovník slovenského jazyka. 6 zv. 1959 – 1968. Dostupný na: < http://slovník.juls.savba.sk/ >
SSSJ 1	Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. 2006
SSSJ 2	Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. 2011
SyntM	syntaktická motivácia
TempM	temporálna motivácia
TeritM	teritoriálna motivácia
TermM	terminologická motivácia
VP	viacslovné pomenovanie
VS	voľná syntagma
→	smer nominačného procesu

ZOZNAM TABULIEK A SCHÉM

Tabuľky

č.	názov	str.
1.	Tri terminologické stvárnenia dimenzií jazykového znaku	24
2.	Paradigmatické vzťahy vybraných lexíí mladý a rásť	26
3.	Porovnanie statického a dynamického aspektu motivačnej relačnosti	32
4.	Motivačné funkcie	45
5.	Vlastnosti vybraných motivačných typov v porovnaní so SM	56
6.	Vlastnosti slovotvornej a morfolologickej motivácie	78
7.	Typy transkategorizačných procesov	86
8.	Vlastnosti slovotvornej a syntaktickej motivácie	103
9.	Dva možné prístupy k zachyteniu významu VP pretekársky automobil	116
10.	Typológia viacсловných pomenovaní podľa A. Jarošovej	121
11.	Upravené znázornenie typológie podľa A. Jarošovej	122
12.	Typológia viacсловných pomenovaní a motivačná kooperácia	123
13.	Vlastnosti slovotvornej a frazeologickej motivácie	144
14.	Vlastnosti odborného termínu a frazémy	186
15.	Dynamika frazeologickej motivácie	187
16.	Charakteristika spôsobov vzniku frazém pomocou motivačnej metodológie	192
17.	Vlastnosti slovotvornej a interlingválnej motivácie	201
18.	Forma a význam členov motivačnej dvojice SM a AM	236
19.	Motivačná zreteľnosť slovotvornej a abreviačnej motivácie	237
20.	Slovotvornomotivačná nasýtenosť textov	239
21.	Abreviačnomotivačná nasýtenosť textov	239
22.	Vlastnosti slovotvornej a abreviačnej motivácie	240
23.	Frekvencia vybraných abreviačných motivantov a motivátov v SNK	242
24.	Zastúpenie homoným medzi skratkami a neskratkami	247
25.	Príklady na disproporciu medzi genetickým a aktuálnym motivačným vzťahom skratiek	258

Schémy

č.	názov	str.
1.	Semiotický model jazykového znaku v učebnici lexikológie z r. 1980	22
2.	Upravený semiotický model lexikálneho znaku	22
3.	Relačnosť lexikálneho znaku	23
4.	Všeobecná motivačná štruktúra	25
5.	Dimenzie motivačnej relačnosti	32
6.	Nominačná „história“ lexémy <i>konečná</i>	33
7.	Hierarchizácia lexikálnej motivácie I.	51
8.	Hierarchizácia lexikálnej motivácie II.	52
9.	Syntaktická motivácia	99
10.	Vzťah analógie a jedinečnosti v slovotvorne motivovanom slove	109
11.	Vzťah analógie a jedinečnosti vo VP s kategoriálnym komponentom	109
12.	Typy viacslovných pomenovaní a obraznosť	112
13.	Typy viacslovných pomenovaní vo vzťahu k lexikalizácii	121
14.	Typy neutrálnych viacslovných pomenovaní podľa A. Jarošovej	123
15.	Viacslovné pomenovania a syntaktická motivácia	125
16.	Dvojdimenzionálnosť slovotvornej motivácie	141
17.	Trojdimenzionálnosť frazeologickej motivácie	142
18.	Frazeologická motivácia	155
19.	Derivačná polysémia a kosémia vo frazeológii	160
20.	Determinanty propria ako frazeologického komponentu (typ <i>Kľáčany</i>)	176
21.	Interlingválna motivácia I.	197
22.	Interlingválna motivácia II.	199
23.	Rekurzívnosť slovotvornej motivácie	199
24.	Rekurzívnosť interlingválnej motivácie	200
25.	Motivačná transpozícia interlingválnej motivácie	200
26.	Interferenčno-adaptačno-integračné mechanizmy (genetický aspekt)	215
27.	Príklady na transsémantizáciu	221
28.	Príklady na transsémantizáciu	221
29.	Vzťahy medzi čiastkovými adaptačnými procesmi	225
30.	Vzťah abreviácie k redukcii a k trunkácii	230
31.	Aspekty jazykovej ekonómie skratiek	241
32.	Komunikačný register – sociolekt – slang	271
33.	Individualizačná motivácia	281

ÚVOD

V predkladanej monografii s názvom *Aspekty teórie lexikálnej motivácie* nadväzujeme na jeden z možných prístupov ku skúmaniu lexikálnej zásoby, ktorého autorom je Juraj Furdík (1935 – 2002). Toto ponímanie je súhrnne predstavené v posmrtno vydanéj knihe *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Furdík, 2008). Aj keď táto práca je torzom, založeným predovšetkým na rekonštrukcii autorových prednášok zo slovenskej lexikológie (bližšie porov. Ološtiak, 2008; tu v kap. 1.1), jasne sa v nej formulujú metodologické východiská, ako aj niektoré ďalšie aspekty, týkajúce sa tejto teórie (najmä základná typológia a pojmovo-terminologické vymedzenie jednotlivých motivačných typov).

Nazdávame sa, že teória lexikálnej motivácie, ako vlastne celé Furdíkovo dielo, je veľmi inšpiratívna a explicitne aj implicitne ponúka množstvo výskumných stimulov. V pokuse o rozvinutie tejto teórie sme publikovali niekoľko prác (Ološtiak, 2004a, 2005a, 2005b, 2006a, 2006b, 2007a – 2007f, 2009a – 2009c, 2010a – 2010e) a za dôkaz inšpiratívnosti pokladáme aj túto monografiu, ktorá predstavuje náš prvý pokus o čiastočnú syntézu v tejto oblasti výskumu a ktorá nadväzuje na rovnomenú habilitačnú prácu, obhájenú v apríli 2010 (V porovnaní s habilitačnou prácou sa v monografii nachádzajú navyše kapitoly 3, 6, 7, 8).

Predkladanú monografiu tvoria prevažne pasáže, ktoré už boli publikované. V knižnom spracovaní sme všetky texty prepracovali a v niektorých prípadoch zásadne doplnili v súlade so zvolenou koncepciou a kompozíciou.

V záujme o čo najplastickéjšie porovnanie pôvodnej koncepcie J. Furdíka s naším textom sa v prvej kapitole najprv podrobne ozrejmuje genéza a podstata Furdíkovo chápania lexikálnej motivácie (kap. 1.1). V podkapitole 1.2 predstavujeme možnosti ďalšieho výskumu v tejto oblasti v podobe teoreticko-metodologického rámca, o ktorý sa opierame v jadre práce. Pozornosť venujeme naznačeniu podstaty lexikálnej motivácie (1.2.1), otázke vzťahu medzi lexémou a lexiou (1.2.2), motivačnej typológii (1.2.3), motivačnej dynamike (1.2.4), motivačným vzťahom (1.2.5), motivačným funkciami (1.2.6), akčnému rádiu (1.2.7) a motivačnej hierarchizácii (1.2.8).

V jadre práce (kapitoly 2 – 9) sa pozornosť sústreďí na analýzu vybraných ôsmich motivačných typov (slootovornej, morfolologickej, syntaktickej, frazeologickej, interlingválnej, abreviačnej, registrovej a individualizačnej motivácie). Tieto kapitoly sa vyznačujú jednotnou kompozíciou: na začiatku sa nachádza výklad, približujúci podstatu analyzovaného motivačného typu, pričom sa vychádza z Furdíkovo vymedzenia, ktoré sa dopĺňa, spresňuje, prípadne reviduje. Nasleduje kapitola o vzťahu k iným motivačným typom (motivačná kooperácia, determinácia, inkompatibilita), v poslednej časti kapitol sa naznačujú dynamické aspekty (vznik, zmena, oslabovanie, strata motivácie). Z tohto rámca sa vymyká druhá kapitola o slootovornej motivácii. Podstata a dynamika tohto motivačného typu už bola opísaná a vysvetlená inými bádateľmi, preto sme sa v tejto časti zamerali najmä na javy bezprostredne súvisiace s lexikálnomotivačnou teóriou, konkrétne na objasnenie centrálneho postavenia slootovornej motivácie a jej vzťahov s ostatnými motivačnými

typmi. Z tohto dôvodu poznatky o slovotvornej motivácii využívame ako porovnávací základ pri analýze ostatných motivačných typov.

Pri pohľade na obsah monografie vzniká legitímna otázka, prečo sa analyzujeme práve tieto motivačné typy. Ich výber ovplyvnili viaceré okolnosti. Do práce boli pochopiteľne zaradené typy, ktorým sme doteraz venovali zvýšenú výskumnú pozornosť. Poradie aj výber kapitol má však svoju vnútornú logiku. Na prvom mieste sa nachádza kapitola o slovotvornej motivácii, ktorú chápeme ako centrálny motivačný typ. Výklad v tejto kapitole (explicitnejšie či implicitnejšie aj v niektorých ďalších častiach práce) sa zameriava na náležitú argumentáciu v prospech tohto faktu. Bezprostredne za ňou nasleduje kapitola o morfolologickej motivácii, ktorá sa so slovotvornou motiváciou pojmovovo aj terminologicky často zamieňa. Vo Furdíkovom, ako aj v našom vymedzení však ide o dva samostatné motivačné typy, preto ich porovnaniu a odlíšieniu venujeme náležitý priestor. Nasledujú kapitoly o syntaktickej a frazeologickej motivácii, v ktorých sa pozornosť venuje konštrukčne komplexným, viacslovným lexikálnym jednotkám. Ďalšie dve kapitoly obsahujú analýzu interlingválnej a abreviačnej motivácie, teda typov, ktoré J. Furdík charakterizoval ako prechodné, resp. kontaktové. Aj výklad v týchto kapitolách ukazuje, že zrejme bude potrebné tento názor revidovať. Spomedzi nadstavbových typov si všímame registrovú a individualizačnú motiváciu.

Výberom uvedených typov motivácie sa dosahuje relatívna kompaktnosť tým, že sa pokrývajú základné vzájomne viacvrstvomne prepojené lexikálne kategórie: jednoslovnosť (slovotvorná, morfológická motivácia) – viacslovnosť (syntaktická motivácia), morfematická jednoslovná nominácia (slovotvorná motivácia) – nemorfematická jednoslovná nominácia (morfológická motivácia), neexpresívnosť – expresívnosť (frazologická motivácia), nekontaktovosť – kontaktovosť (interlingválna motivácia), nominačná explicitnosť (syntaktická motivácia) – nominačná implicitnosť (abreviačná motivácia), komunikačná nesituovanosť – komunikačná situovanosť (registrová motivácia), uzuálnosť – neuzuálnosť (individualizačná motivácia). Dôležitými opozíciami, ktorým nevenujeme sústredenú výskumnú pozornosť, sú interlexematickosť – intralexematickosť a všeobecné – jednotlivé, pretože do práce sme nezaradili samostatné kapitoly o sémantickej a onymickej motivácii.

Navyše, je potrebné zdôrazniť, že napriek prehĺbenej pozornosti, ktorú venujeme zvoleným ôsmim motivačným typom v podobe samostatných kapitol, úplne nemarginalizujeme ani ostatné typy (na túto skutočnosť v posudku habilitačnej práce poukázal aj J. Mlaček). Okrem stručnej úvodnej charakteristiky a niektorých ďalších zistení, ktoré uvádzame v prvej kapitole, sa všetkým typom motivácie venuje pozornosť v kapitolách o motivačnej relačnosti, kde sa analyzujú vzťahy zvoleného motivačného typu ku všetkým ostatným typom. Aj takýmto spôsobom sa čitateľovi dokompletizúva spomínaný relatívne kompaktný obraz fungovania lexikálnej zásoby ako celku.

Napriek tomu motivačne ponímaný výskum fungovania lexikálnej zásoby vonkoncom nepovažujeme za ukončený. Nie náhodou sme v jednom z predchádzajúcich odsekov tohto úvodu použili formuláciu, že táto práca predstavuje pokus o čiastočnú syntézu. Dôraz kladieme na slová *pokus* a *čiastočná*. Možno to vyznie paradoxne či až alibisticky ospravedlňujúco, ale za nemennú a navždy danú nepovažujeme ani úvodnú teoreticko-

metodologickú kapitolu, v ktorej sa naznačujú niektoré všeobecnomotivačné okruhy otázok. Našu prácu považujeme za diskusný príspevok, za jednu z možných ciest v oblasti výskumu lexikálnej zásoby. Tento kontext vysvetľuje aj existenciu poslednej časti práce, v ktorej sa namiesto syntetizujúceho záveru načrtávajú možnosti ďalšieho výskumu. Okrem toho aj v jadre práce sa na viacerých miestach explicitne alebo implicitne naznačuje, čomu by bolo možné, resp. potrebné v ďalšom výskume venovať pozornosť. Monografia tak miestami nadobúda aj rozmer výskumného programu, preto najmä časti o motivačnej relačnosti sme poňali ako ilustratívne skice, ktoré skúmanú problematiku naznačujú a približujú len v jasnejších či menej jasných kontúrach.

Ponor do lexikálnomotivačnej problematiky potvrdzuje jej komplikovanosť a viac-aspektovosť. Ukazuje sa, že jednotlivé aspekty viažuce sa na teóriu lexikálnej motivácie sú navzájom mnohorakým spôsobom previazané a ozrejenie jednej čiastkovej otázky predpokladá analýzu celého súboru ďalších problémov. Z tohto dôvodu vo výklade pomerne často pracujeme s krížovými odkazmi.

Dokladový lexikálny materiál čerpáme z citovaných slovníkových a teoretických prác, ako aj z vlastnej excerpcie a seminárnych prác študentov.

Za viaceré inšpirácie pri písaní tejto práce úprimne ďakujem predovšetkým recenzentom spomínanej habilitačnej práce: Mgr. Alexandre Jarošovej, CSc., doc. PaedDr. Ľudmile Liptákovovej, CSc., a prof. PhDr. Jozefovi Mlackovi, CSc. S potešením môžem konštatovať, že ich pripomienky a námety do diskusie mali veľmi podnetný ráz a pokiaľ to bolo možné, do textu som ich zaradil. Niektoré oponentské poznámky však mali taký charakter, že podnecujú rozvíjať úvahy, ktorých náležité uchopenie si vyžaduje omnoho viac priestoru, než je v tejto monografii k dispozícii (napr. námety J. Mlacka týkajúce sa vonkajších vzťahov lexikálnej motivácie k motivácii v oblasti morfológie či syntaxe). Ich závažnosť je preto o to cennejšia, že dávajú stimul na budúce spracovanie prinajmenšom v podobe samostatnej štúdie.

Ďalej ďakujem priateľom a kolegom, ktorí mi pri písaní pomohli vo viacerých ohľadoch, zásadnejšou či drobnou radou, povzbudzujúcim slovom či sprostredkovaním odbornej literatúry: PaedDr. Jánovi Baukovi, PhD., doc. PhDr. Magdaléne Bilej, PhD., doc. PhDr. Márii Dobříkovej, CSc., PhDr. Miroslave Gavurovej, Mgr. Bronislave Chocholovej, PhD., Mgr. Martine Ivanovej, PhD., PhDr. Petrovi Karpinskému, PhD., Mgr. Miroslave Kyseľovej, Mgr. Patrikovi Mitterovi, Ph.D., doc. PhDr. Jane Skladanej, CSc., prof. PhDr. Daniele Slančovej, CSc., a Mgr. Stanislave Zajacovej, PhD.

Osobitne by som sa chcel ešte raz poďakovať prof. PhDr. Jurajovi Furdíkovi, CSc., ktorý stál na úplnom začiatku mojich lingvistických a špeciálne lexikálnomotivačných úvah. On je teda – nech to vyznieva akokoľvek pateticky – spiritus movens a duchovný otec predkladanej práce.

Nakoniec, ale o to úprimnejšie ďakujem svojim rodičom, Dušanovi a Viere, ktorým venujem túto monografiu, manželke Lucii a synovi Jakubkovi za podporu a lásku, bez ktorej by bol svet vedy len chudobným a neúplným torzom.

1 TEÓRIA MOTIVÁCIE V LEXIKÁLNEJ ZÁSObE

1.1 Koncepcia Juraja Furdíka

V tejto práci si nekladieme za cieľ komplexne priblížiť dejiny uvažovania o semiotickom statuse jazykového znaku. Táto problematika by si totiž vyžadovala a zaslúžila viac priestoru v podobe samostatného monografického spracovania. Z tohto dôvodu v úvode tejto kapitoly len konštatujeme, že problematika motivovanosti v kontexte semiotického uvažovania je takpovediac „večná“. Vzťah motivovanosti a nemotivovanosti sa v úvahách o jazyku v rozličných podobách objavuje už od staroindickej jazykovedy (otázka prirodzenosti alebo konvenčnosti vzťahu medzi výrazom a významom) a prechádza cez starogrécku filozofiu (protiklad *fysei* – *thesei*; porov. napr. Platónov dialóg *Kratylos*), stredoveký spor o univerzálie (realisti vz. nominalisti) k štrukturalistickému poňatiu F. de Saussura (arbitrážnosť – motivovanosť); porov. Ondruš, 1975; Heinz, 1978; Černý, 1996. Prirodzene, problematike vzťahu arbitrážnosti a motivovanosti sa venovala a venuje omnoho väčšia pozornosť, než sme naznačili.

Keďže východiskovým bodom nášho uvažovania je furdíkovské spochybnenie Saussurovho konceptu, zameriame sa na osvetlenie Furdíkovho ponímania jazykového (lexikálneho) znaku. Je známe, že celoživotnou vedeckou doménou J. Furdíka bola derivatológia, ktorej predmetom je výskum princípu slovotvornej motivácie zo synchronického i diachronického pohľadu. Syntézu jeho úvah v tejto oblasti ponúkli monografie *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1971/2005), *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (1993) a učebnica *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)* (2004). V poslednom desaťročí svojho života začal J. Furdík rozpracúvať projekt, ktorý síce vychádzal z konceptu slovotvornej motivácie, ale zásadným spôsobom ho prekračoval. Od chápania slovotvornej motivácie ako najvýznamnejšieho štrukturačného a dynamizačného faktora lexikálnej zásoby prechádza k pojmu lexikálnej motivácie, ktorý zahŕňa všetky typy lexikálnych jednotiek, ich jazykovosystémovú i mimojazykovú determinovanosť.

J. Furdík považuje lexikálnu motiváciu za zdôvodnenie existencie každej lexikálnej jednotky v langue aj v parole, pričom viacaspektovosť, lepšie povedané multištruktúrnosť a mnohodomenzionálnosť lexikálneho bloku sa vystihuje prostredníctvom motivačnej typológie. Neexistuje len jeden, ale viacero typov lexikálnej motivácie, ktoré sú hierarchicky usporiadané; každý typ lexikálnej motivácie je typom sui generis. Vymedzením lexikálnej motivácie sa však závažnosť slovotvornej motivácie nepopiera, práve naopak. Slovotvorná motivácia zaujíma v hierarchii lexikálnej motivácie centrálnu postavenie ako najuniverzálnejšia a najdôležitejšia motivačná typ.

Cieľom snahy J. Furdíka bolo celostné, na jednotnej koncepcii založené videnie slovnej zásoby a archimedovským „pevným bodom“ v tomto snažení sa mu stal pojem lexikálnej motivácie. Typicky furdíkovsky svoj cieľ autor viackrát vyjadril aj na prednáškach, z ktorých vyberáme túto formuláciu:

Čo tým ja chcem dosiahnuť? Ja tým chcem naozaj dosiahnuť akúsi syntézu celej slovnej zásoby. Toto je môj hádam aj ťažko dosiahnuteľný cieľ. Aby sme nehovorili naozaj len o istých čiastkových oblastiach – práve toto ma irituje v celej doterajšej lexikológii. Špeciálne ma iritujú tie oblasti typu tzv. diferenciácia slovnej zásoby podľa času atď. Ale veď aj to je súčasťou lexikológie. Ja chcem robiť akéhosi Kontramistrika. A dôležité je nájsť jednotiaci princíp, ktorý dáva dokopy ten súbor štvrt' milióna, alebo keď chcete aj jeden a štvrt' milióna lexém. Toto je môj hádam fantastický cieľ. [D]

Furdíkova teória, pravdaže, vo všetkých jednotlivostiach a detailoch nepredstavuje úplné novum. Klasicky sa vymedzujú tri typy motivácie: zvuková (fónická), sémantická a slovotvorná (napr. Dokulil, 1962, s. 103). Popri nich sa v českej lingvistike v šesťdesiatych rokoch objavil koncept syntaktickej motivácie (Kuchař, 1963) a na Slovensku koncept paradigmatickej motivácie (Dolník, 1985, 1990 – vychádzajúc najmä z ruských prác). Zmienku o tejto skutočnosti nájdeme aj v rukopisnom fragmente, ktorý sa stal súčasťou učebnice *Slovenská slovotvorba* (Furdík, 2004, s. 28), či v štúdiu *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (Furdík, 1994, s. 8 – 9, 2005, s. 384). Práve táto štúdia je prvým publikovaným dokladom, kde možno nájsť zárodok Furdíkovej snahy o rozšírenie pojmu motivácie. J. Furdík svoju motivačnú teóriu publikačne predstavil už len v dvoch takmer identických článkoch (*Typy lexikálnej motivácie*, 1998/1999; *Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej*, 2000), ktoré sme sklbili do jedného celku v knihe *Život so slovotvorbou a lexikológiou* (Furdík, 2005, s. 391 – 396).

Furdíkovo novátorstvo a originalita spočívajú v tom, že ako prvý sa pokúsil zastrešiť dovtedy vymedzované motivačné typy a ako prvý formuloval ambíciu komplexným spôsobom, pomocou jednotnej metodológie analyzovať, opísať a vysvetliť fungovanie lexikálnej zásoby.

Svoje poňatie a výklad lexikológie cez prizmu teórie lexikálnej motivácie komplexne predstavil len na vyučovacích hodinách zo slovenskej lexikológie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Prvýkrát sa tak stalo v študijnom roku 1995/1996 alebo 1996/1997 (žiaľ, poznámky z roku 1995/1996 sa nám nepodarilo získať). Vo výklade o profilácii motivačnej teórie sa preto opierame o poznámky z prednášok z rokov 1996/1997 – 2001/2002, najaktuálnejšia verzia bola zachytená aj diktafónom (porov. Ološtiak, 2008).

J. Furdík bol typom „neposedného“, neustále pochybujúceho vedca. Diktafónové zaznamenanie Furdíkových prednášok prinieslo dôkaz o tvorivom nepokoji prednášateľa, o neustálom, ba miestami až mučivom pochybovaní, hľadaní, o rozmýšľaní nahlas, o neuspokojení sa s dosiahnutým riešením. Prejavilo sa to aj v tom, že J. Furdík si nenárokoval na definitívne platné riešenie, na čo explicitne viackrát poukázal; napríklad: „Táto koncepcia sa rozpracúva, takže to, čo uvediem, si nerobí nároky na definitívu.“ Táto jeho vlastnosť sa premietla aj do pomerne dynamického vývinu motivatologických názorov. O tom, akým spôsobom o nastolených problémoch J. Furdík neustále premýšľal, svedčí aj pohľad na vývin jeho názorov na motivačnú typológiu (bližšie porov. Ološtiak, 2008, s. 13 a n.).

Základy koncepcie celostného poňatia lexikálnej zásoby sú najreprezentatívnejšie predstavené v knihe *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Furdík, 2008). V tejto koncepcii

sa lexika považuje za súbor lexikálnych jednotiek (jednoslovných a viacslovných), ktoré sú späté sieťami rôznych vzťahov. Kľúčovým pojmom a termínom v tomto prístupe je **lexikálna motivácia**, ktorá sa chápe ako základný princíp fungovania lexiky vo všetkých jej aspektoch. Vychádza sa z týchto teorém a aplikujú sa tieto metodologické postupy: neizolovanosť a motivovanosť lexikálnych jednotiek a preferencia onomaziologického prístupu pri skúmaní lexiky.

Lexéma je neizolovaná jednotka, pri jej skúmaní sa preferuje onomaziologický prístup, ktorý odráža prirodzený smer semiózy. Lexikálna motivácia poskytuje jednak možnosť odpovedať na otázku **Prečo sa lexéma X volá tak?**, jednak tu ide o vlastnosť ako sieť vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami (podrobnejšie a súhrnne porov. Furdík, 2008, predovšetkým s. 27 – 33). Na rozdiel od tradičného saussurovského chápania arbitrárnosti ako univerzálneho princípu vo výstavbe jazykového znaku sa teda podčiarkuje všeobecná platnosť motivovanosti jazykového znaku: „Nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna. Arbitrárnosť platí len pre izolovanú jazykovú jednotku, aj to len z pohľadu od formy k obsahu“ (Furdík, 2008, s. 31 – 32).

Lexikálna motivácia je strechovým pojmom/termínom, v konkrétnej analýze sa počíta so sedemnástimi motivačnými typmi. Typológia a hierarchizácia jednotlivých typov bola pri konštituovaní tejto teórie pre J. Furdíka jednou z kľúčových otázok, ku ktorej sa neustále vracal (porov. Ološtiak, 2008, s. 12 – 16). V poslednom variante sa dopracoval k tejto hierarchizácii:

1. Základné typy:

- 1.1 elementárna – paradigmatická motivácia;
- 1.2 špecifikované:
 - 1.2.1 zvuková;
 - 1.2.2 sémantická;
 - 1.2.3 morfológická;
 - 1.2.4 slovotvorná;
 - 1.2.5 syntaktická;
 - 1.2.6 frazeologická;
 - 1.2.7 onymická.

2. Nadstavbové (pragmatické) typy:

- 2.1 expresívna;
- 2.2 stratifikačná;
- 2.3 terminologická;
- 2.4 sociolektická;
- 2.5 teritoriálna;
- 2.6 temporálna;
- 2.7 individualizačná.

3. Kontaktné typy:

- 3.1 akceptačná;
- 3.2 abreviačná.

Nazdávame sa, že najdôležitejším popudom a východiskovým bodom pre Furdíkovo presvedčenie, že prostredníctvom pojmu motivácia možno uchopiť celú lexiku, boli úvahy J. Dolníka o paradigmatickej motivácii (ďalej PM) (Dolník, 1985, 1990). Svedčí o tom aj priestor, ktorý venuje tomuto motivačnému typu nielen v časti o jednotlivých typoch motivácie, ale aj v úvodných pasážach, kde sa vysvetľuje podstata lexikálnej motivácie. J. Furdík tu vychádza z tohto Dolníkovho postulátu: „Motiváciou slova sa rozumie nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho formálnou (výrazovou, materiálnou, zvukovou) a významovou (ideálnou) zložkou, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám daného jazyka.“ (Dolník, 1990, s. 149). Tým sa vlastne nepriamo odkazuje aj na trierovskú teóriu lexikálneho poľa (Zeichenfeldtheorie).

J. Furdík pokladá PM za základný elementárny typ, ktorý by mal byť prítomný v každej lexikálnej jednotke. Univerzálnosť PM však podrobuje analýze a pripúšťa, že čerstvo prevzaté lexémy môžu byť dočasne paradigmaticky nezaradené.¹ Na druhej strane jednotky z centra lexiky sú motivované len paradigmaticky a „sú najužšie späté s ostatnými lexémami prostredníctvom medzilexémových vzťahov“ (Furdík, 2008, s. 42). Pochybovačné otázky týkajúce sa samotnej potrebnosti PM autor vyvracia tvrdením, že každá lexéma je paradigmaticky motivovaná inak, zaujíma v lexikálnych paradigmatách jedinečné, neopakovateľné miesto.

Inovačné prvky sa nachádzajú vo výklade fónickej (zvukovej) motivácie, ktorú autor nechápe len v imitačnom zmysle (typ *kikirikí, mú, čľup*). Za zvukovo motivované pokladá aj prevzaté lexémy a expresíva s netradičnou fónickou výstavbou; prejavuje sa tu spolupráca s akceptačnou, resp. expresívnou motiváciou (typy *text, mamlas*). Do oblasti fónickej motivácie s istými rozpakmi zaraďuje aj paronymá odlišujúce sa jednou fónémou – fonologické minimálne páry (paronymia sa spomína aj v rámci paradigmatickej motivácie). V prístupe J. Dolníka (2003, s. 106) sa tento jav uchopuje prostredníctvom pojmu/termínu homonymizované slová.

Medzirovinný status už svojím názvom naznačuje morfológická motivácia, ktorá sa týka slovnodruhových prechodov bez zmeny formy; typ *žial'* (substantívum) → *žial'* (partikula) (porov. kap. 3). Pravda, pri charakteristike vidotvorby badáme snahu o rozšírenie pojmu morfológickej motivácie. To prináša aj diskutabilné formulácie, ktoré do istej miery protirečia prvotnému vymedzeniu: „...používame tu [pri tvorení vidových partnerov, pozn. M. O.] morfematické prvky ako pri slovotvorbe, ale zároveň meníme len gramatickú kategóriu, teda mohlo by ísť o morfológickú motiváciu.“ [D].²

¹ O paradigmatickej nezaradenosti uvažuje autor aj pri slovách z rodinného idiolektu, napr. *hadžadžo* (motivácia: *Nehádž to jedlo do seba. Veď on je taký hadžadžo.*). Tu sa vynára otázka paradigmatickej zaradenosti okazionalizmov a idiolektizmov. Domnievame sa, že takéto lexémy sú paradigmaticky motivované, ale ich paradigmatická zaradenosť je determinovaná individualizačnou, resp. sociolektickou motiváciou (bližšie porov. kap. 9).

² O hľadaní adekvátneho pojmového uchopenia morfológickej motivácie svedčia aj formulácie, v ktorých sa tento motivačný typ stotožňuje s úrovňou morfológie. Tým sa však popiera primárny lexikologický charakter morfológickej motivácie, ktorý spočíva v špecifickosti tvorenia nových lexikálnych jednotiek. Tieto formulácie sme do hlavného textu *Teórie motivácie...* nakoniec nezaradili. Napr.: „Pochybo-

Syntaktická motivácia (takisto s medzirovným, synkretickým charakterom) sa týka viacslovných lexikálnych jednotiek. Tu sa J. Furdík inšpiruje štúdiou J. Kuchařa *Základní rysy struktur pojmenování* (1963). V prednáškach z roku 1998/1999 nájdeme aj zmienku o syntagmatickej motivácii, ktorá sa týka lexikálnej spájateľnosti: „Pod syntagmatickou motiváciou rozumieme spájateľnosť lexikálnych jednotiek.“ Prednášateľ však neponúka hlbšiu analýzu smerom k pojmu lexikálnej motivácie, neozrejmúje, čo je podstatou syntagmatickej motivácie ako osobitného motivačného typu. V ďalších rokoch sa úvahy o syntagmatickej motivácii nenachádzajú. J. Furdík tak nakoniec od postulovania syntagmatickej motivácie ako samostatného motivačného typu upustil.

Veľká pozornosť sa venuje frazeologickej motivácii; v tomto prípade je Furdíkov výklad postavený na porovnaní frazeologickej a slovotvornej motivácie (porov. kap. 5).

Zreteľnú základnú charakteristiku autor ponúka pri sémantickej, onymickej, expresívnej, teritoriálnej a temporálnej motivácii (bližšie porov. kap. 1.2.3). Pravda, J. Furdík si dobre uvedomoval, že ide iba o základné vymedzenie bez detailnejšej analýzy; porov. napr. jeho formuláciu: „O teritoriálnej motivácii niet veľmi čo hovoriť, resp. momentálne neviem veľmi, čo by som povedal. Ak dám dokopy takúto kapitolu, tak budem musieť prejsť všetky slovenské nárečové monografie a nájsť tam medzi nimi lexémy typické pre daný dialekt...“ [D].

Najväčší prerod zaznamenali motivačné typy, ktoré súvisia so štylisticko-komunikačnou hodnotou slova. Najprv sa tieto typy uvádzajú pod spoločnou hlavičkou sociálno-stratifikačnej motivácie – v roku 1997/1998 sa v tejto skupine ocitajú slová, ktoré sú príznakové štylisticky, historicky, sociálne (argotové, slangové, vedecké termíny) a teritoriálne (dialektizmy); o rok neskôr prednášateľ vyčlenil zvlášť štylistickú motiváciu a stratifikačnú motiváciu (temporalizmy, dialektizmy, sociolektizmy), v roku 1999/2000 už vyčleňuje štylistickú, teritoriálnu, temporálnu a sociolektickú motiváciu pod hlavičkou pragmatickej motivácie. Po ďalších terminologických inováciách sa v konečnej verzii ustálilo delenie na stratifikačnú, terminologickú a sociolektickú motiváciu (bližšie porov. Ološtiak, 2008).

Aj keď sa za stratifikačne motivované pokladajú lexémy patriace do jednotlivých štýlových vrstiev (napr. lexémy s príznakom hovorovosti, knižnosti, ďalej žurnalizmy, administratívizmy a i.), jednoznačnú korešpondenciu medzi funkčnými štýlmi a lexikálnymi vrstvami kritizuje. Sám však priznáva, že vyčlenenie tohto motivačného typu je akosi daňou tradičnému ponímaniu³ tejto časti lexiky, ktoré je známe najmä v štylistických prácach J. Mistríka (1997), ale aj v klasických učebniciach lexikológie (Ondrus, 1972; Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 146 – 203; autorom kapitoly je P. Ondrus).

Vo finálnej verzii sa argumentuje v prospech vyčleňovania terminologickej motivácie. Odborné termíny sú špecifickým typom lexikálnych jednotiek, ktoré sa nápadne odlišujú

val som, ako je to vlastne s vidom, či čisto vidové prefixálne tvorenie typu *písať* – *napísať* považovať niečo na úrovni morfológie, teda za morfológickú motiváciu.“

³ Porov. aj formuláciu: „Stratifikačnú motiváciu chápem ako zastrešujúci termín pre lexémy jednotlivých štýlových vrstiev a vrstva slovnej zásoby, to je súbor lexém daného štýlu.“ [D]

napr. od stratifikačne motivovaných hovorových slov.⁴ Výrazne o tom svedčí aj súbor vlastností, ktoré sa odborným termínom štandardne pripisujú (presnosť, definovanosť, systémovosť, motivovanosť, derivatívnosť).

Sociolekticky motivované sú spoločensky determinované lexémy, teda také, ktoré sa preferenčne používajú vo väčšej-menšej sociálnej skupine a z druhej strany túto skupinu charakterizujú (slangizmy, argotizmy, profesionalizmy).

Pri individualizačnej motivácii sa v prevažnej miere vychádza zo zistení Ľ. Liptákovej (2000) – za individualizačne motivované sa pokladajú predovšetkým okazionalizmy a príležitostné slová. Aj v tomto prípade sa stretávame so snahou o rozšírenie a o individualizačnej motivácii autor uvažuje aj pri egologizmoch (Mistrík, 2002, s. 43) a echolálii (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 127).

Z časového hľadiska okrem vlastnej časovej (temporálnej) motivácie zo začiatku autor vyčleňoval etymologickú, genetickú (historickú) a synchrónnu motiváciu. Etymologická motivácia sa týka najstaršieho pôvodu slova a skúma ju osobitná lingvistická disciplína – etymológia. Genetická motivácia je pôvodná motivácia lexémy, ktorá môže byť v súčasnosti nefunkčná (napr. slovotvorná motivovanosť slova *koryto*). Synchronná motivácia sa týka aktuálnej motivovanosti slova v súčasnosti. Neskôr dochádza k spresneniu a J. Furdík tento vývinový aspekt oddeľuje od základnej typológie; uvažuje o motivačnej dynamike, ktorá sa týka všetkých typov motivácie (Furdík, 2008, s. 73 – 75).

J. Furdík vo svojich úvahách nezostal len pri analýze jednotlivých motivačných typov, ale do motivačných úvah sa snažil včleniť celú lexikológiu. Prejavilo sa to predovšetkým v týchto aspektoch:

- Vo vymedzení predmetu lexikologického výskumu: „Lexikológia je náuka o rôznych druhoch lexikálnej motivácie.“ [D].
- V pokuse charakterizovať jednotlivé lexikologické a lexikológie sa dotýkajúce disciplíny z motivatologického uhla pohľadu; napr. lexikálna sémantika – paradigmatická a sémantická motivácia, onomastika – onymická motivácia (porov. Furdík, 2008, s. 76 – 78).
- V pokuse využiť pojem lexikálnej motivácie pri čiastkovej analýze textu. V nadväznosti na úvahy o slovotvornomotivačnej nasýtenosti textu (porov. štúdiu *Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a nemčine*, 1991/1993, s. 125 – 138) možno uvažovať všeobecnejšie o lexikálnomotivačnej nasýtenosti textu (túto problematiku J. Furdík načrtol v inštrukciách k písaniu diplomových prác⁵).

Hoci myšlienka analýzy celej lexiky z jednotnej metodologickej bázy si J. Furdíka „podmanila“, treba zdôrazniť, že nepodľahol „motivačnému opojeniu“ a nestratil pevnú vedeckú pôdu pod nohami. O nebezpečenstve nespútanej a nekritickej radosti z novopoznaného prednášateľ veľmi dobre vedel a stále naň upozorňoval:

⁴ Porovnanie so stratifikačne motivovanými kolokvializmami nie je náhodné. V predchádzajúcich verziách sa totiž odborné termíny zaraďujú do stratifikačnej motivácie.

⁵ Tieto poznámky sme do práce J. Furdíka (2008) pre prílišnú fragmentárnosť nezaradili ani vo forme editorských poznámok.

Nechcel by som sa dostať do pozície panmotivacionistu, že všade za každú cenu hľadám lexikálnu motiváciu. Naozaj treba hľadať len tie, ktoré sú evidentné a ktoré sa dajú dokázať systémovým porovnávaním s ohľadom na ostatné členy systému. Lebo pre mňa motivácia, to je mnohonásobný vzťah, to je určenosť mnohonásobnými vzťahmi. Toto je ten rozdiel oproti doterajšiemu a trochu užšiemu chápaniu motivácie.

Práve preto, aby tento pojem bol lingvisticky užitočný, tak nesmiem v tom prepáliť. Ako hovoril H. Ibsen, písať znamená súdiť seba samého, ale to sa netýka len dramatika Ibsena, prozaika, básnika, to sa týka aj vedca. Nie je možné z čírej radosti nad vynájdením nového pojmu tento pojem nalepiť na všetko. Navyše, v dnešnom období vývinu vedy platí to popperovské: nie je ani také dôležité, aby sa daný objav, daná vedecká formulácia dala verifikovať, ale aby sa dala falzifikovať. Pozor, ten termín falzifikovať u nás môže byť zavádzajúci. Nie falzifikovať tak ako vyrobiť falošné peniaze, ale preukázať, čo je v tom vedeckom objave nesprávne. Čiže dnes, keď sa predstavíte s nejakou vedeckou tézou, musíte očakávať, že sa na vás vrhne celé vedecké spoločenstvo ako svorka vlkov, pritom to môžu byť vaši najlepší kamaráti. Nejde o osobu, tam ide o objektivitu a vyskúšanie platnosti daného vedeckého objavu. Práve preto som takto opatrný a práve preto pochybujem aj o tom, čo poviem. Ja nebudem búchať na stôl: ja som to takto povedal a považujem sa za neomylného. Takže takto to berte a práve preto ja od vás čakám skôr takéto falzifikačné, kontroverzné mienky než prikyvovanie. (Furdík, 2008, s. 20).

Autorovu pochybovačnú dikciu, aj keď nie v takejto vyhranenej, čiastočne sebanegujúcej podobe, sme v texte *Teórie motivácie v lexikálnej zásobe* ponechali zámerne, pretože autenticky, in statu nascendi zachytáva aj to, čo vo väčšine prípadov zostáva pred očami čitateľa skryté. Ide o dialogický monológ Furdíka¹ s Furdíkom², ktorého základnou črtou je, že návrh jedného z nich akoby automaticky predznamenal nesúhlas toho druhého, pričom nesúhlas znamená nový podnet na premýšľanie. Vedecké hľadačstvo, pochybovačnosť, popperovská falzifikácia, ale aj skepsa, to sú inherentné atribúty Furdíkovho uvažovania, potvrdzujúce bádateľskú pokoru pred nekonečnosťou poznania. Z jeho úst až príliš často zaznievali vety: „Tu vstupujem na veľmi neistú pôdu.“ – „Tu ponechávam otázku otvorenú.“ – „Tu som bezradný.“ – „Toto nemám doriešené.“ – „Tu som v koncoch.“ Nazdávame sa, že podstata neustáleho overovania, detailizácie, pristavovania sa pri každom, na prvý pohľad aj podradnom probléme či kvázipróbléme tkvie v tom, že jeho riešenie sa v akejkoľvek chvíli uvažovania môže stať kľúčom k otvoreniu trinástej komnaty poznania. Vo Furdíkovom prípade však po odomknutí trinástej komnaty zbadáme dvere do štrnástej, potom do pätnástej, šesťnásť a ďalšej komnaty. Treba však zdôrazniť aj to, že J. Furdík mohol svojim „nachádzačským“ myšlienkam veriť viac. Keby tomu tak bolo bývalo, iste by bol stihol publikovať aspoň o niečo viac vedeckého materiálu, než sa mu nakoniec podarilo.

Kniha *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* reprezentuje napriek torzovitosti hlboký ponor do skúmanej problematiky, hľadá a nachádza nové vzťahy a súvislosti, rešpektujúc zásadu presnosti a minucióznosti pod egidou systémovosti a prehľadnosti. K tomu všetkému sa pridružuje – nie ako pridaná hodnota, ale ako furdíkovsky imanentná vlastnosť – premyslené didaktické spracovanie v podobe vysokoškolskej prednášky.

Furdíkov text predstavuje originálny vklad do lingvistického uvažovania. Hoci kniha vyšla šesť rokov po úmrtí autora, myšlienky, ktoré obsahuje, nezostarli. Nazdávame sa, že takýto prístup k lexike je stále inšpiratívny, vyzýva na hľadanie nových, novo videných, resp. z iného uhla videných lexikálnych a jazykových súvislostí. Ukazuje sa, že pomocou motivačnej teórie naozaj možno skúmať celú lexiku, všetky typy lexikálnych jednotiek vo všetkých typoch komunikátov, všetky typy vzťahov medzi lexémami, v synchronickom i diachronickom priereze, s možnosťou postihnúť vývinovej dynamiky, a, čo je dôležité, tento prístup nemá len systémový, jazykový „záber“, dotýka sa aj rečovej realizácie lexikálnych jednotiek. Navyše, poskytuje výrazné stimuly nielen smerom k všeobecnej jazykovede, ale aj do interdisciplinárnych, napr. semiotických priestorov, predstavuje dôležitý príspevok do diskusie o charaktere jazykového znaku. Tým táto koncepcia, nazdávame sa, potvrdzuje svoju nosnosť, flexibilitu a univerzalitu. Prirodzene, mnohé otázky naďalej ostávajú otvorené a v predkladanej práci sa pokúsime priblížiť a rozviesť len niektoré z nich.

1.2 Teoreticko-metodologické poznámky

Ako sme už poznamenali, výnimočný, imanentne prítomný a pritom nie vždy doceňovaný aspekt Furdíkovho diela spočíva v jeho inšpiračnom potenciáli. O to viac platí toto konštatovanie pre nedokončenú teóriu motivácie v lexikálnej zásobe. Furdíkov pokus o celostné poňatie fungovania slovnej zásoby ponúka rad inšpiračných stimulov. V nasledujúcom výklade si všimneme tieto problémy: podstata lexikálnej motivácie (1.2.1), vzťah lexéma – lexia (1.2.2), motivačná typológia (1.2.3), motivačná dynamika (1.2.4), motivačná relačnosť (1.2.5), motivačné funkcie (1.2.6), akčný rádius (1.2.7), motivačná hierarchizácia (1.2.8).

1.2.1 Podstata lexikálnej motivácie

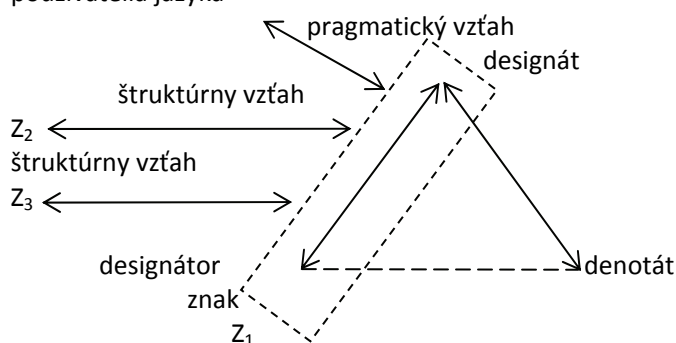
V tejto podkapitole vychádzame z modifikovaného modelu jazykového (lexikálneho) znaku. Na jeho základe vymedzíme typy vzťahov, do ktorých vstupuje lexikálny znak. V nadväznosti na prístupy J. Dolníka, J. Furdíka a M. Dokulila za predpoklad rozšíreného chápania lexikálnej motivovanosti pokladáme tézu o **neizolovanosti lexikálneho znaku**.

(I) Lexéma ako jazykový znak

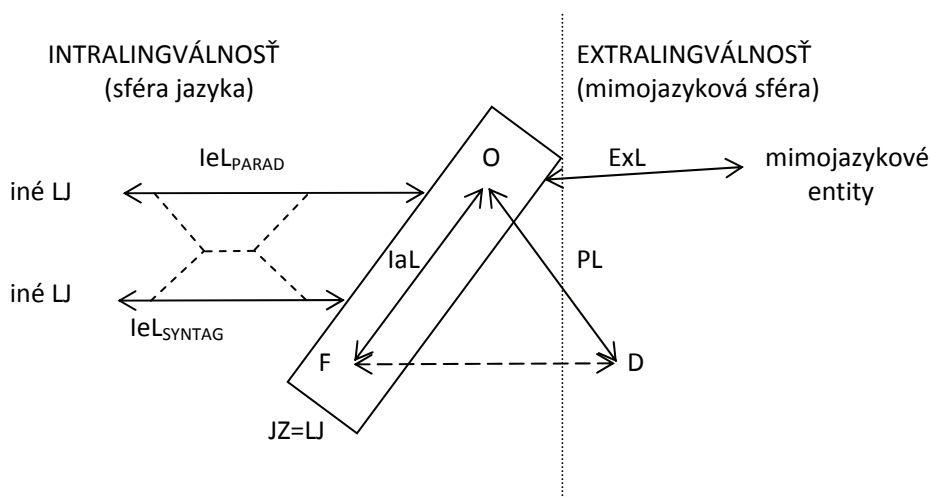
Otázka motivovanosti je prirodzenou súčasťou semiotického uvažovania. Vychádzajúc z klasického ogdenovsko-richardsovskeho semiotického trojuholníka, v učebnici lexikológie (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 33) sa prezentuje schéma lexikálneho jazykového znaku (porov. schému 1), v ktorej sa okrem „trojuholníkových“ vzťahov (v triáde obsah – forma – denotát) zaznamenávajú dva typy štruktúrnych vzťahov k iným lexémam (na syntagmatickej a paradigmatickej osi) a pragmatický vzťah k používateľom jazyka.

Schéma 1. Semiotický model jazykového znaku v učebnici lexikológie z r. 1980

používateľa jazyka



Uvedená schéma je súčasťou výkladu o lexikálnom význame a významotvorných činiteľoch. Významotvorné činitele⁶ vytvárajú rozličné vzťahy lexikálneho významu a celej lexémy. Oproti klasickému semiotickému modelu sa Furdíkova schéma vyznačuje ešte jedným pozitívnym spresnením: explicitne (rámčekom) sa vyčleňujú znakové zložky – forma a obsah. Z tohto modelu vychádzame aj v našom prístupe; porov. nasledujúcu schému:

Schéma 2. Upravený semiotický model lexikálneho znaku⁷

⁶ Vecný činiteľ – denotát, psychický činiteľ – spracovanie označovanej skutočnosti vo vedomí používateľa jazyka, jazykové činitele – forma, vzťah k iným jednotkám v systéme, spájanosť (ibid., s. 32 – 33; Němec, 1968, s. 16 a n.).

⁷ Vysvetlenie skratiek: O – obsah, F – forma, D – denotát, JZ – jazykový znak, IaL – intralexematickosť, IeL – interlexematickosť, ExL – extralexematickosť, PL – paralexematickosť, PARAD – paradigmatickosť, SYNTAG – syntagmatickosť, LJ – lexikálna jednotka.

Jazykový znak (lexikálnu jednotku) v nadväznosti na väčšinu odbornej spisby považujeme za bilaterálnu jednotku, ktorej zložky (forma a obsah) v systéme i v jeho realizácii figurujú ako dve neoddeliteľné, spolufungujúce entity. Vzťah F – O je preto vyznačený v spoločnom obdĺžniku (podobne ako v schéme 1), má intralexematický (laL) charakter, realizuje sa vo vnútri lexikálnej jednotky.

V tomto modeli sa počíta so vzťahovými dimenziami lexikálneho znaku na týchto úrovniach (porov. schému 3):

(1) intralingválnosť:

(1a) intralexematickosť – vzťah medzi formou a obsahom lexémy, ide o konštitutívny vzťah, keďže forma a obsah vytvárajú lexikálny znak, je nevyhnutným predpokladom realizácie ostatných vzťahov;

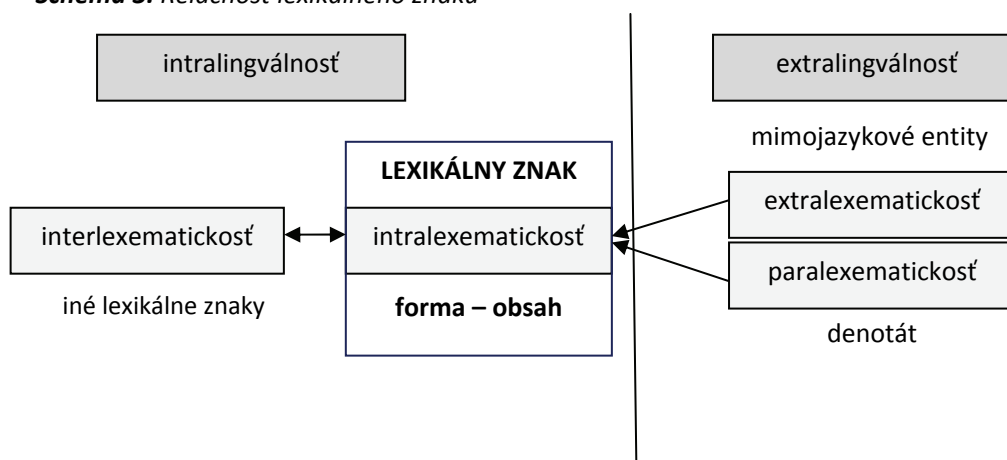
(1b) interlexematickosť – vzťah k iným lexikálnym znakom na úrovni langue (interlexematické paradigmatické vzťahy – leL_{PARAD}) a na úrovni parole (interlexematické syntagmatické vzťahy – leL_{SYNTAG});

(2) extralingválnosť:

(2a) paralexematickosť – vzťah lexémy k denotátu;

(2b) extralexematickosť – vzťah k mimojazykovým entitám (napr. používatelia jazyka, čas, priestor).

Schéma 3. Relačnosť lexikálneho znaku



Poznámka 1: leL_{PARAD} a leL_{SYNTAG} sa vzájomne determinujú (porov. aj Blanár, 1984, s. 80 a n., 1985, s. 25), ich vzťah je v schéme naznačený prerušovanou čiarou.

Poznámka 2: Rozlišovanie extralexematickej a paralexematickej dimenzie vychádza z faktu, že extralexematické vzťahy sa nevyhnutne nemusia prejavovať pri každej lexikálnej jednotke (nie každá lexéma je časovo, teritoriálne či inak extralexematicky determinovaná). Na druhej strane paralexematickým vzťahom sa vyznačuje každá lexikálna jednotka (každá lexéma, konkrétum či abstraktum, musí mať nejaký denotát). V tomto prístupe

teda nejde o denotát vo funkcii významotvorného činiteľa (porov. pozn. 6), ale o denotát vo funkcii „pozadia“, toho, čo je označované lexikálnym znakom.

Pre väčšiu názornosť ešte pripájame tabuľku, kde sa s naším návrhom porovnáva terminológia, ktorú pri uvažovaní o vzťahoch jazykových (lexikálnych) znakov navrhli Š. Ondruš (Ondruš – Sabol, 1984, s. 64) a J. Furdík (porov. vyššie).

Tabuľka 1. Tri terminologické stvárnenia dimenzií jazykového znaku

Š. Ondruš	J. Furdík	naš návrh
designácia (designát → designátor)	signifikatívny vzťah (designátor – designát) = znak Z_1	intralexematickosť
vzťah poznávacieho odrazu (denotát → designát)	denotatívny vzťah (designát – denotát)	paralexematickosť
denotácia (denotát → designátor)	0	paralexematickosť
paradigmatická konsignácia	štruktúrny vzťah $Z_1 \leftrightarrow Z_2$	(paradigmatická) interlexematickosť
syntagmatická konsignácia	štruktúrny vzťah $Z_1 \leftrightarrow Z_3$	(syntagmatická) interlexematickosť
konotácia (komunikanti → designátor)	pragmatický vzťah ($Z_1 \leftrightarrow$ používatelia jazyka)	extralexematickosť
situácia	0	extralexematickosť

(II) Koncept lexikálnej motivácie

V našom výklade vychádzame najmä z prístupu, ktorý prezentoval J. Furdík (porov. kap. 1.1; Furdík, 2008). Ide predovšetkým o poznatky o neizolovanosti jazykového znaku a o rozličnosti vzťahov, do ktorých sa lexikálny znak zapája. Táto rozličnosť je podhubím, z ktorého vyrastá jeho 17-členná motivačná typológia (porov. aj kap. 1.2.3, 1.2.8). Radikálna téza J. Furdíka o absolútnej motivovanosti a relatívnej arbitrárnosti lexikálneho znaku sa zakladá na poznatkoch o paradigmatickej motivácii (1.2.3; Dolník, 1985, 1990, 2003). Práve J. Dolník v citovaných prácach poukázal na možnosť rozšírenia pojmu motivácia. V knihe Lexikológia (Dolník, 2003, s. 120) vychádza z analýzy troch argumentov, ktoré sa bežne uvádzajú v prospech arbitrárnosti (ide o deskriptívnu, historickú a komparatívnu argumentáciu). V nich sa poukazuje na nevyhnutnosť vzťahu medzi formou a obsahom lexémy (nevyhnutnosť v tom zmysle, že pri arbitrárnosti nie je nevyhnutná vnútorná spätosť medzi formou a obsahom, ale len konvenciou objektivizovaný asociačný vzťah). Autor ďalej rozvíja významovú náplň kategórie nevyhnutnosti vo vzťahu k arbitrárnosti a k motivovanosti: „Ak hovoríme, že forma slova je motivovaná, mienime tým to, že nie je náhodné, že táto forma je taká, aká je, ale nie je ani nevyhnutné, aby takou bola (mohla by byť aj inou formou, môže sa zmeniť)“ (Dolník, 2003, s. 121). Motivácia sa teda hodnotí ako neľubovoľný, nenáhodný jav, tvoriaci stredný článok v pojmovom rade *náhodné (arbitrárne) – nenáhodné (motivované) – nevyhnutné*. Podobným spôsobom na problematiku motivovanosti nazerá J. Holeš: „Motivovanosť není opakem arbitrárnosti nebo konven-

čnosti, jak se často traduje i v odborné literatuře. Motivovanost je souhrn všech faktorů, díky nimž není struktura slova nahodilá.“ (Černý – Holeš, 2004, s. 51).

Za jeden zo základných metodologických pilierov pri rozvíjaní teórie lexikálnej motivácie pokladáme aplikovanie poznatkov o slovo tvornej motivácii na ostatné typy lexikálnej motivácie. Uplatňuje sa tradičný a overený postup od známeho k menej známemu. V tejto súvislosti za smerodajné pokladáme dva momenty: (a) Dokulilovu všeobecnú charakteristiku motivácie a (b) Furdíkovu koncepciu princípu slovo tvornej motivácie.

(a) „O vztahu motivace mezi A a B mluvíme ... tehdy, jde-li nám o to, že existence B je zdůvodnitelná skrze existenci A nebo naopak, popř. že B je vysvětlitelné pomocí A nebo naopak.“ (Dokulil, 1962, s. 11, pozn. 5).

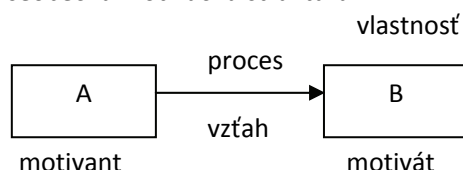
(b) „Prečo hovoríme o slovo tvornej motivácii ako o princípe? Podľa nášho názoru je to zároveň proces, vzťah i vlastnosť. Ako proces vystupuje pri utváraní slova, resp. pomenovania. Ako vzťah sa prejavuje medzi dvoma (resp. pri možnej viacnásobnej motivácii aj medzi viacerými) slovami (pomenovaniami): východiskovým (motivantom) a voči nemu sekundárnym (motivátom). Ako výsledok procesu a súčasť vzťahu je vlastnosťou motivátu (tu sa používa aj označenie motivovanosť).“ (Furdík, 1993, s. 12 – 13).

Uvedené skutočnosti možno terminologicky uplatniť pri všetkých typoch lexikálnej motivácie, a to tak, že na pomenovanie entít A a B sa využijú termíny motivant a motivát, spresnené adjektívom, ktoré odkazuje na príslušný motivačný typ (napr. paradigmatický motivant – paradigmatický motivát, morfológický motivant – morfológický motivát). Pri charakteristike každého motivačného typu sa pozornosť sústreďuje na:

- (1) motiváciu ako proces;
- (2) charakter motivantu;
- (3) motiváciu ako vzájomný vzťah medzi motivantom a motivátom;
- (4) motivovanosť ako vlastnosť motivátu.

Inak povedané, problematika lexikálnej motivácie sa dotýka ozrejmenia A a B, procesu vzniku B, vzťahu medzi A a B a z toho vyplývajúcej vlastnosti B. Týmto spôsobom sa definuje všeobecná motivačná štruktúra, ktorá sa podľa jednotlivých typov lexikálnej motivácie napĺňa špecifickými vlastnosťami a prvkami. Všeobecnú motivačnú štruktúru možno znázorniť takto:

Schéma 4. Všeobecná motivačná štruktúra



K uvedeným skutočnostiam pridávame štyri stručné všeobecné poznámky:

Ad 1. Pri slovo tvornej motivácii sa procesná stránka charakterizuje ako proces utvorenia slova, čím sa poukazuje na základnú nominačnú funkciu (porov. 1.2.6). Keďže nie všetky typy motivácie sa vyznačujú touto funkciou, procesnú stránku motivácie je

adekvátnejšie charakterizovať všeobecnejšie ako proces nadobudnutia istého motivačného typu. Z toho vyplýva, že proces nadobudnutia istého motivačného typu a proces utvorenia slova (resp. lexikálnej jednotky) je možné stotožniť len pri motivačných typoch s nominačnou funkciou (o motivačných funkciách porov. 1.2.6).

Ad 2. Charakter motivantu je dôležitým činiteľom, ktorý predurčuje vlastnosti motivačného typu. Tento poznatok uplatňujeme aj pri klasifikácii a hierarchizácii lexikálnej motivácie (intralingválne, intralingválno-extralingválne, extralingválne typy); porov. 1.2.8.

Ad 3. Z predchádzajúceho bodu vyplýva, že charakter motivantu zásadným spôsobom ovplyvňuje aj vzťahovú zložku motivácie.

Ad 4. Motivátom je vždy istá lexikálna jednotka, ktorá je nositeľom príslušného motivačného typu ako vlastnosti. Z toho vyplýva, že bez existencie lexémy (resp. lexie) niet lexikálnej motivácie.

1.2.2 Lexéma a lexia

Lexia je elementárnejšou, konkrétnejšou jednotkou než lexéma a určovanie jednotlivých motivačných typov sa primárne viaže na lexiu (porov. aj Slančová, 1998), pretože:

(a) Jednotlivé lexie môžu vstupovať do odlišných paradigmatických vzťahov (sú inak paradigmaticky motivované); porov. napr. niektoré lexie *mladý* a *rásť* v tab. 2:

Tabuľka 2. Paradigmatické vzťahy vybratých lexií *mladý* a *rásť*

MLADÝ		
lexia	synonymá	antonymá
ktorý je v začiatočnom období svojho života: mladý človek	<i>nedospelý, malý, detský, soplavý...</i>	<i>starý</i>
ktorý je príznačný pre mladosť: mladá tvár	<i>mladistvý, mladický, svieži, rezký...</i>	<i>starecký</i>
RÁŠŤ		
lexia	synonymá	antonymá
rastom sa zväčšovať: dieťa rastie	<i>vyrastať, vyvíjať sa, silnieť...</i>	–
stávať sa väčším, obyč. intenzitou, počtom, veľkosťou: mesto rastie	<i>zväčšovať sa, rozmáhať sa, pribúdať...</i>	<i>zmenšovať sa</i>
postupne sa stávať väčším významom, intenzitou: úroveň rastie	<i>zvyšovať sa, dvíhať sa, stúpať...</i>	<i>klesať</i>
stávať sa dokonalejším, lepším: rástol v slovenčine	<i>zdokonaľovať sa, zlepšovať sa, prehlbovať sa...</i>	<i>zhoršovať sa</i>

(b) Jednotlivé lexie sa môžu odlišovať komunikačnými, štylistickými, expresívnymi, časovými a i. príznakmi (odlišujú sa na úrovni extralingválnych typov lexikálnej motivácie; porov. kap. 1.2.3) (sémantizácia je z KSSJ): *klada* 1. skrútený a okresaný kmeň stromu, brvno (podoprieť múr kladami); 2. *hist.* mučiaci nástroj na zaseknutie nôh medzi dve brvná [temporálna motivácia]; *točňa* 1. *zastaráv.* zemský pól [temporálna motivácia], 2. *žel.* konštrukcia na otáčanie vozňov alebo lokomotív [terminologická motivácia]; *komando* 1. *voj. zastar.* veliteľstvo [terminologická + temporálna motivácia], 2. *hovor. expr.* rozkaz;

komandovanie [expresívna + registrová motivácia], 3. špeciálna jednotka (prepadové komando).

(c) Na úrovni významu lexie sa uskutočňuje sémantická motivácia.

(d) Napokon, jednotlivé lexie môžu mať odlišné gramatické stvárnenie, ktoré môže byť ukazovateľom rozličnej lexikálnoparadigmatickej príslušnosti, t. j. odlišnosti paradigmatickej motivácie: napr. *láska* 1. kladný citový vzťah, náklonnosť: rodičovská, materinská láska (*iba sg.*), 2. náklonnosť jedného pohlavia k druhému, ľúbostný cit: telesná láska (*iba sg.*), 3. milovaná osoba, milenec, milenka: stretnúť sa s bývalou láskou (*sg. aj pl.*); *baránok* 1. malý baran (*sg. aj pl.*), 2. drobné biele obláčiky na oblohe (*iba pl.*).⁸

1.2.3 Motivačná typológia

V nasledujúcom výklade sa zameriame na stručnú charakteristiku sedemnástich motivačných typov, ktorých chápanie zväčša zodpovedá návrhu J. Furdíka. Na tomto mieste zámerne abstrahujeme od bližšej hierarchizácie (k nej porov. kap. 1.2.8), pričom viac si všímame typy, ktorým v monografii nevenujeme pozornosť v samostatnej kapitole.

(1) Paradigmatická motivácia (PM)

Termín paradigmatická motivácia začal používať J. Dolník (1985; 1990, s. 145 – 161; 2003, s. 121 – 125). Autor vo svojich prácach vychádza z tejto tézy: „Motiváciou slova sa rozumie nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho formálnou (výrazovou, materiálnou, zvukovou) a významovou (ideálnou) zložkou, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám daného jazyka.“ (Dolník, 1990, s. 149). Do hry vstupuje potreba, resp. nevyhnutnosť diferenciácie lexikálnych jednotiek, ktoré sa zapájajú do vzájomných mnohorakých vzťahov. Paradigmaticky motivovaná je každá lexikálna jednotka, preto sa tomuto motivačnému typu pripisuje vlastnosť elementárnosti. Práve na základe vymedzenia paradigmatickej motivácie môže J. Furdík postulovať tézu, že „nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna“ (Furdík, 2008, s. 31 – 32).⁹

Sila paradigmatickej motivovanosti vplýva na zaradenie lexémy do centra, prechodnej sféry či na perifériu lexikálneho systému a naopak, sila paradigmatickej motivovanosti je ovplyvnená postavením lexémy v lexikálnej zásobe. Za konkrétne prejavy začlenenosti lexikálnej jednotky do interlexematických vzťahov pokladáme existenciu týchto typov lexikálnych paradigiem: onomaziologicko-lexikálna paradigma (lexikálne pole), synonymická paradigma, antonymická paradigma, slovotvorná paradigma (porov. kap. 2.3.1; vzťah slovotvornej a paradigmatickej motivácie), hyperonymicko-hyponymická paradigma, konverzívna paradigma, homonymická paradigma, paronymická paradigma.

Ako na jednej z prednášok spomenul J. Furdík, rozličná spleť lexikálnoparadigmatických vzťahov medzi lexémami by sa dala prirovnávať k vzťahom utvárajúcim neurónovú sieť.

(2) Slovotvorná motivácia (SM)

Slovotvorne motivované sú jednoslovné lexémy, ktoré vznikli na báze morfematickej zmeny existujúcich pomenovaní: *podkrovie*, *dojesť*, *bledohnedý*. Bližšie porov. kap. 2.

⁸ V ďalšom výklade budeme termín lexia používať len v prípadoch, ak nám pôjde o zdôraznenie lexie v rámci polysémickej lexémy.

⁹ K problematike univerzálnosti paradigmatickej motivácie porov. aj Furdík (2008, s. 40 – 42).

(3) Fónická motivácia (FónM)

Fónická (zvuková, imitačná) motivácia sa klasicky spája so zvukomalebnými slovami, ktoré sa vyznačujú „bezprostredným“ vzťahom k denotátu. Vzhľadom na diskretný charakter jazykového znaku a artikulovanosť hlások žiadna onomatopoeja či interjekcia nie je zrkadlovým odrazom denotátu, aj tu sa o slovo hlási istá miera arbitrárnosti v klasickom vymedzení, teda v podobe nezávislosti vzťahu medzi obsahom a formou, resp. jazykovým znakom a denotátom. Táto skutočnosť je dobre viditeľná jednak pri porovnaní akustického dojmu konkrétneho zvuku mimojazykovej reality a jeho jazykového „odtlačku“ (napr. lexéma *čvirík* vz. reálny vtáčí štebot), jednak v pomerne veľkej výrazovej variabilite, ktorej existencia je akoby potvrdením, že používatelia jazyka si nevedia jednoznačne rady s požiadavkou diskretného a artikulovaného jazykového stvárnenia neartikulovaného zvuku mimojazykovej reality (napr. *hav-hav – haf-haf – ďaf-ďaf – vuf-vuf, kvik – kvík – kvi, člap – čľup – čľups*). V neposlednom rade sa „nezrkadlový“ odraz prejavuje na interlingválnej úrovni pri porovnávaní fónicky motivovaných lexém v rozličných jazykoch, vyznačujúcich sa vlastnými fónickými zákonitosťami; napr. slov. *hav-hav*, angl. *bow-bow, bow-wow*, nem. *wau-wau*, rus. *zav-zav, mav-mav*, špan. *guau*, franc. *wouaf*, tal. *bau*, maď. *vau-vau*; slov. *kikirikí*, angl. *cock-a-doodle-doo*, maď. *kukurikú*, franc. *cocorico*, špan. *quiquiriquí*, holand. *kukeleku*, jap. *kokekokkoo* (porov. aj Hagège, 1998, s. 119 – 120). K porovnávaniu imitatív na úrovni geneticky a typologicky odlišných jazykov porov. napr. Krupa (1992), Fidlerová (2004).

Ako sme poznamenali v kap. 1.1, J. Furdík pojem fónickej motivácie rozširuje o javy, v ktorých fónická motivácia funguje ako sprostredkovateľ expresívnosti a prevzatosti (tak tiež sme načrtli, že v rámci konceptu motivačnej kooperácie v týchto prípadoch možno uvažovať o spolupráci fónickej motivácie s motiváciou expresívnou, resp. interlingválnou), napr. *dobať, ťukať, galgan, fafrnok, teória, geometria*. V tomto zmysle sa fónická motivácia chápe širšie a všeobecnejšie ako indikátor príznakovosti, nezvyčajnosti na úrovni vonkajšej formy lexémy (v súvislosti s expresívnosťou rovnaké stanovisko zastáva aj J. Dolník, 1987/1988, s. 291).

(4) Sémantická motivácia (SémM)

Za sémanticky motivované sa pokladajú sekundárne významy polysémickej lexémy, pri ktorých možno nájsť vzťah odvodenosti z primárnejších významov (ide o derivačnú polysémiu; Dolník, 1989): napr. *čiara* „súvislý rad bodov“ → „myslený rad bodov“, *obchod* „výmena tovarov (kúpa a predaj)“ → „miesto, kde sa táto výmena uskutočňuje“. Sémantická motivácia je teda ukazovateľom vzniku alebo narastania polysémie; realizuje sa intralexematicky, na úrovni významu jednej lexémy (o spolupráci sémantickej a slovotvornej motivácie, pri ktorej dochádza k presahu intralexematických hraníc; porov. kap. 2.3.1).

(5) Morfológická motivácia (MM)

Morfológicky motivované sú lexikálne jednotky, ktoré vznikli slovnodruhovým prechodom (konverziou): napr. *cestujúci* (verbum, aktívne participium) → *cestujúci* (substantívum), *vinou* (substantívum, tvar inštr. sg.) → *vinou* (prepozícia). Bližšie porov. kap. 3.

(6) Syntaktická motivácia (SyntM)

Syntakticky motivované sú viacslovné lexikálne jednotky s minimálne dvomi autosyntagmatickými komponentmi: napr. *sprchovací kút, bod varu, Kto do teba kameňom, ty doňho chlebom*. Bližšie porov. kap. 4 a 5.

(7) Frazologická motivácia (FM)

Frazologicky motivované sú frazémy: *výmena stráží, raz za uhorský rok, Šaty robia človeka*. Bližšie porov. kap. 5.

(8) Onymická motivácia (OM)

Onymicky motivované sú vlastné mená, teda lexikálne jednotky pomenúvajúce jednotliviny v rámci druhov: napr. *Peter Bondra, Zvolen, COOP Jednota* (stručnú charakteristiku onymickej motivácie s využitím lexikálnomotivačnej metodológie, ako ju aplikujeme v tejto práci v kapitolách 2 – 9, porov. v štúdii Ološtiak, 2009b).

(9) Interlingválna motivácia (IM)

Interlingválna motivácia vzniká ako dôsledok kontaktového princípu v jazyku. Interlingválne motivované sú lexémy prevzaté z cudzích jazykov: napr. *intravilán, múmia, ovšem, bluetooth*. Bližšie porov. kap. 6.

(10) Abreviačná motivácia (AM)

Abreviačná motivácia je dôsledkom špecificky realizovaného ekonomizačného princípu v jazyku. Abreviačne motivované sú skratky: napr. *ml., a i., STV, BA*. Bližšie porov. kap. 7.

(11) Expresívna motivácia (EM)

Expresívnu motiváciu možno pokladať za prejav subjektívneho, emočno-vôľového princípu v jazyku. Expresívne motivované sú expresivizmy, prostredníctvom ktorých človek do jazyka explicitnejšie či implicitnejšie vnáša svoj subjektívny postoj. Za podstatnú črtu expresivizmov sa považuje nápadnosť (Zima, 1961). Ako konštatuje J. Dolník (1987/1988, s. 289 n.), expresívne lexémy plnia pragmatickú funkciu, aktivizujú pozornosť a vnímanie adresáta prostredníctvom nápadnosti najmä na úrovni výrazu, a to v porovnaní s bežnými, bezpríznačnými lexikálnymi jednotkami. Aj preto sa expresívna motivácia signalizuje nápadnými jazykovými prostriedkami, ktoré jej poskytujú niektoré iné motivačné typy – fónická (*gniaviť, frflať, chmuľo*), slovotvorná (*hladoš, Čechúň, okrúhlučký, bežkať*) a sémantická motivácia (*analfabet „nevzdelanec“, pomastiť „podplatiť“*); porov. aj rozlišovanie inherentnej a adherentnej expresivity u J. Zimu (1961).

(12) Registrová motivácia (RM)

Za registrovo motivované možno pokladať lexémy, ktoré sa používajú na základe príznaku situačnej podmienenosti: napr. *preprah, výhybkár, zhlavie, vlaková cesta* (železničarsky komunikačný register). Bližšie porov. kap. 8.

(13) Terminologická motivácia (TermM)

Terminologická motivácia je výsledkom fungovania princípu presnosti v jazyku. Terminologicky motivované sú odborné termíny, ktoré saturujú potrebu prehĺbeného vedeckého poznania vecí a javov: napr. *mezozoikum (druhohory): trias, jura, krieda* (geologické termíny). Odborný termín je „prvok slovnej zásoby pomenúvajúci pojem vymedzený definíciou a miestom v systéme pojmov konkrétneho vedného odboru, techniky, hospodárstva a ďalších činností“ (Masár, 1991, s. 29).

(14) Sociolektická motivácia (SocM)

Sociolektická motivácia je výsledok pôsobenia spoločenského princípu v jazyku. Koncept sociolektickej motivácie nadväzuje na pojem/termín sociolekt, ktorý chápeme ako súhrnné pomenovanie pre slangy, profesionalizmy a argot. Prostredníctvom tohto termínu sa signalizuje väzba na spoločenskú štruktúru (Odaloš, 1997, s. 14). Inak povedané, sociolektizmy sú spoločensky determinované lexikálne jednotky; ich používanie sa preferenčne spája s istými societami (napr. *IT pracovníci, rybári, kartári, tínedžeri, vojaci*): napr. *opušťák, péška* „poddôstojnícka škola“, *milionár* „kto má ďaleko do civilu“ (z vojenského sociolektu).

Sociolekty majú spoločné to, že: a) vznikajú na pôde neformálnych, neoficiálnych komunikačných situácií; b) používajú sa v spoločenských ľudí so spoločnými záujmami, predmetom činnosti, životným štýlom a pod. Citovaný P. Odaloš (1997, s. 15) za integrujúci prvok pri používaní sociolektizmov považuje vykonávanie činností v určitej špecifickej (odbornej alebo inej) oblasti.

(15) Teritoriálna motivácia (TeritM)

Teritoriálna motivácia je výsledkom priestorového princípu v jazyku, dotýka sa teritoriálnej determinovanosti lexikálnych jednotiek. Za teritoriálne motivované sa pokladajú dialektizmy, resp. regionalizmy: napr. *cetkoš* „ujo“, *pigľajz* „žehlička“, *takoj* „hneď“.

(16) Temporálna motivácia (TempM)

Temporálna motivácia je výsledkom časového princípu v jazyku; čas sa – metaforicky povedané – bytostne dotýka aj jazykových jednotiek – ich zrodu, dospievania, produktívneho veku, dôchodkového veku i zániku. Za časovo príznakové (temporálne motivované) sa pokladajú lexikálni „seniori“ (archaizmy a historizmy, napr. *výhrevňa, barbier, hojiteľ*) a lexikálni „juniori“ (neologizmy, napr. *metrosexuál, predkapela, peoplemeter*); porov. aj Ološtiak (2007f).

(17) Individualizačná motivácia (IndivM)

Individualizačná motivácia je výsledkom tvorivého princípu v jazyku, resp. prejavom osobného, osobnostného, idiolektického. Individualizačne motivované sú okazionalizmy: napr. *odsudok* „negatívny posudok“, *gernisáž* „vernísáž v galérii“. Bližšie porov. kap. 9.

1.2.4 Motivačná dynamika

Ako uvádza J. Furdík (2008, s. 73 – 75), lexikálna motivácia je dynamický a historicky premenlivý jav – vzniká, trvá, mení sa, oslabuje sa a zaniká. V tejto podkapitole stručne vysvetlíme jednotlivé javy a ich terminologické stvárnenie. Dynamikou analyzovaných motivačných typov sa podrobnejšie zaoberáme v kapitolách 3.3, 4.3, 5.3, 6.3, 7.3, 8.3, 9.3.

(1) Motivácia

Nadobudnutie, vznik motivácie súvisí so vznikom lexie, keďže bez lexie niet lexikálnej motivácie. Tento proces by bolo možné uchopiť prostredníctvom termínu motivizácia, ktorý sa však bežne nepoužíva. Vznik každého typu LM závisí od jeho špecifik a celkového miesta v typológii LM.

Podľa toho, či ide o nadobudnutie motivačného typu s nominačnou alebo nie nominačnou funkciou, môžeme rozoznávať nominačnú motivizáciu a nenominačnú motivizáciu (o motivačných funkciách porov. 1.2.6): **a) nominačná motivizácia** – daný motivačný typ, ktorý lexéma nadobudne, má nominačnú platnosť (je zodpovedný za fyzické utvorenie lexémy); **b) nenominačná motivizácia** – daný motivačný typ, ktorý lexéma nadobudne, nemá nominačnú platnosť napr.: *fúzy* → *fúzatý* (nominačnú platnosť má slovotvorná motivácia; nenominačnú platnosť má paradigmatická motivácia); *fúzatý* → *Fúzatý* (prezývka politika; propriálna adjektíva, nominačnú platnosť má morfológická motivácia; nenominačnú platnosť má onymická, paradigmatická a registrová motivácia).

(2) Remotivácia a transmotivácia

Zmenu motivácie možno označiť pojmami/termínmi remotivácia a transmotivácia.

(a) Remotivácia. Ide o sekundárne nadobudnutie motivačného typu pri lexii, ktorá už v jazyku existuje, pričom sa mení lexikálny status tejto lexie. Typickým prípadom je slovotvorná remotivácia pôvodne slovotvorne nemotivovaného pomenovania, napr. *dribling* ← *driblovať*, *tréning* ← *trénovať*.

(b) Transmotivácia. Ide o zmenu/obmenu motivácie v rámci istého motivačného typu, pričom pri tomto procese sa prekračuje hranica lexie, tvorí sa nová lexia. Napríklad syntaktická transmotivácia sa týka zmeny syntaktickej štruktúry viacslovného pomenovania, typ *Všeobecná zdravotná poisťovňa* → *Všeobecná zdravotná*. V tomto prípade dochádza k zmene, ale nie k zániku syntaktickej motivácie. O terminologickej transmotivácii môžeme uvažovať v prípadoch medziodborového preberania termínov, napr. chem. *derivácia* → lingv. *derivácia*; bot. *koreň* → lingv. *koreň*. O onymickej transmotivácii možno uvažovať v prípadoch funkčného prehodnotenia onymického znaku na úrovni onymických tried a podtried, napr. *Lucia* (antroponymum, rodné meno) → *Lucia* (chrématonymum: 1. pomenovanie typu nábytku; 2. kvetinárstvo); *Hron* (toponymum) → *Hron* (chrématonymum, pomenovanie vlakového spojenia, pomenovanie hotela a pod.).

Ako z uvedeného výkladu vyplýva, pri remotivácii sa hranica lexie neprekračuje (mení sa existujúca lexia a nevzniká nová lexia), zatiaľ čo pri transmotivácii sa hranica lexémy prekračuje (vzniká nová lexia, pričom status prvotnej lexie ostáva zachovaný).

(3) Demotivácia

Demotivácia značí oslabovanie až stratu motivácie, napr. (*stáť*) → *stádo* (slovotvorná demotivácia), *rodičovské združenie* → *rodičovské* (syntaktická demotivácia). Demotivácia môže byť sprevádzaná nadobudnutím iného motivačného typu. V takomto prípade uvažujeme o motivačnej determinácii (porov. kap. 1.2.5).

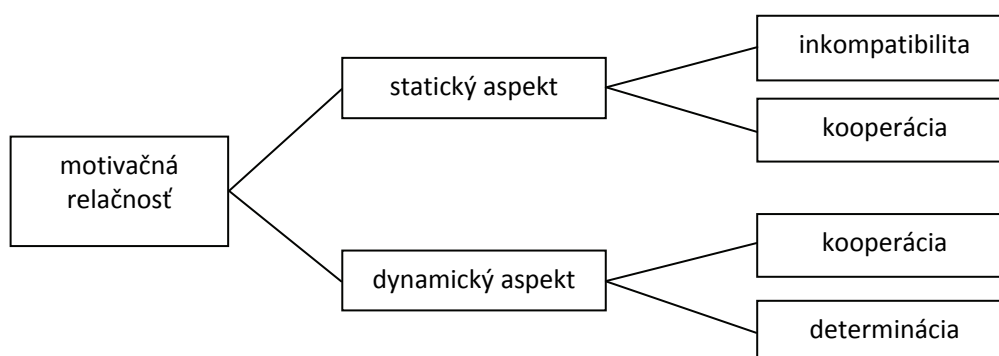
1.2.5 Motivačná relačnosť

V kontexte uvažovania o lexikálnej motivácii za závažný pokladáme poznatok, že typy lexikálnej motivácie nefungujú „na vlastnú päsť“, ale navzájom vstupujú do rozličných vzťahov. Tento fakt reflektujeme termínom **motivačná relačnosť**. Charakteristika a vysvetlenie princípov fungovania motivačných vzťahov predstavuje veľmi dôležitý, ba v istom zmysle fundamentálny aspekt motivačnej teórie. Za najvýraznejšie „plus“ akcen-

tovania relačného aspektu vo všeobecnosti pokladáme skutočnosť, že týmto spôsobom možno z jednotného teoreticko-metodologického hľadiska charakterizovať rozmanité lexikálne javy. Takýmto spôsobom sa v lexike dajú skúmať jednak statické aspekty (typy a vlastnosti lexikálnych jednotiek), jednak dynamické aspekty (procesy vzniku a zániku lexém, ako aj zmeny vlastností lexikálnych jednotiek).

Relačnosť motivačných typov sa prejavuje ako (1) motivačná kooperácia; (2) motivačná determinácia; (3) motivačná inkompatibilita. Relačnosť má pritom svoju statickú aj dynamickú stránku. Motivačnú kooperáciu možno charakterizovať staticky aj dynamicky, motivačnú determináciu len dynamicky a motivačnú inkompatibilitu len staticky (porov. schému 5).

Schéma 5. Dimenzie motivačnej relačnosti



(I) Dichotómia statickosť – dynamickosť

Pri **statickom aspekte** sa s lexémou pracuje ako s „hotovou“ jednotkou, primárne sa berie do úvahy motivácia ako vlastnosť a hľadajú sa odpovede na otázky: Akými motivačnými typmi sa lexéma vyznačuje, resp. nevyznačuje? Prečo sa lexéma vyznačuje takými motivačnými typmi, akými sa vyznačuje? Zisťuje sa teda synchronná prítomnosť motivačných typov v danej lexéme. Pri **dynamickom aspekte** sa lexéma primárne chápe ako výsledok nominačného procesu a hľadajú sa odpovede na otázky: Akým spôsobom sa lexéma utvorila? Aké typy motivácie stoja v pozadí utvorenia danej lexémy? Porov. tab. 3:

Tabuľka 3. Porovnanie statického a dynamického aspektu motivačnej relačnosti

statický aspekt	dynamický aspekt
motivácia ako vlastnosť	motivácia ako proces
synchronná prítomnosť motivačných typov	diachronický rozmer, nominačná „história“
lexéma ako „hotová“ jednotka	lexéma ako výsledok nominačného procesu
Akými typmi LM sa lexéma vyznačuje, resp. nevyznačuje? Prečo sa lexéma vyznačuje takými TLM, akými sa vyznačuje?	Akým spôsobom sa lexéma utvorila? Aké TLM stoja v pozadí utvorenia danej lexémy?

Uvedené konštatovania budeme stručne konkretizovať na príklade lexém *konečná* a *googlovať ihlu v kope sena*.

Lexéma *konečná*

Lexéma *konečná* „konečná zastávka“ sa zo statického aspektu vyznačuje prítomnosťou týchto typov motivácie: paradigmatická motivácia (napr. hyperonymicko-hyponymický vzťah *zastávka* – *konečná*), morfológická motivácia (utvorenosť substantivizáciou adjektíva bez zmeny morfeologickej štruktúry), registrová motivácia (kolokvializmus; porov. kvalifikátor *hovor.* v KSSJ). V tejto lexéme sa implicitne nachádza aj slovtvorná motivácia. O implicitnosti uvažujeme preto, lebo slovtvorná motivovanosť sa netýka bezprostrednej nominácie (eliptická univerbizácia späť s nadobudnutím morfológickej motivácie: *konečná zastávka* → *konečná*), ale ide o relikť predchádzajúceho nominačného kroku (desubstantívne utvorenie adjektíva: *koniec* → *konečný*). Ak sa motivačný typ aktívny v predchádzajúcom nominačnom kroku v reliktnej podobe zachováva v nasledujúcom nominačnom kroku, hovoríme o **motivačnej transpozícii**. V synchrónne poňatej nominačnej „histórii“ lexémy *konečná* ide o postupnosť *koniec* → *konečný/konečná* (+ zastávka) → *konečná zastávka* → *konečná*, pričom:

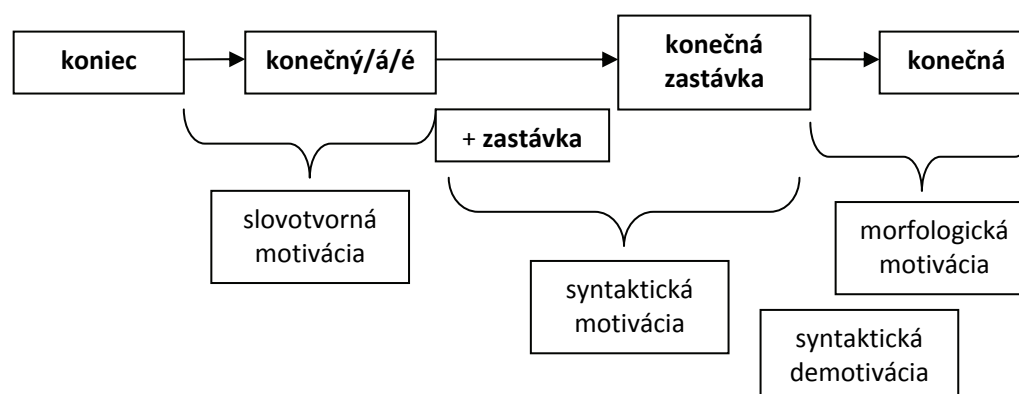
(a) prvý nominačný krok (utvorenie adjektíva: *koniec* → *konečný*) je výsledkom pôsobenia slovtvornej motivácie;

(b) druhý nominačný krok (utvorenie viacslovného pomenovania: *konečná* + *zastávka* → *konečná zastávka*) je výsledkom pôsobenia syntaktickej motivácie;

(c) tretí nominačný krok (eliptická univerbizácia: *konečná zastávka* → *konečná*) je výsledkom kombinácie nadobudnutia morfológickej motivácie a straty syntaktickej motivácie.

Z dynamického aspektu možno pri lexéme *konečná* uvažovať o nadobudnutí paradigmatickej, morfológickej a registrovej motivácie, o implicitnom „trvaní“ slovtvornej motivácie, ktorá je výsledkom jedného z predchádzajúcich nominačných krokov (porov. vyššie), a o strate syntaktickej motivácie v dôsledku univerbizácie. Nadobudnutie registrovej motivácie sa takisto spája s univerbizačným procesom.

Schéma 6. Nominačná „história“ lexémy *konečná*



Lexéma *googlovať ihlu v kope sena*

Zo statického aspektu tu zisťujeme prítomnosť týchto motivačných typov: individualizačná + frazeologická + temporálna motivácia (aktualizácia frazémy *hľadať ihlu v kope sena*), syntaktická motivácia (viacslovné pomenovanie), paradigmatická motivácia (napr. vzťah synonymie medzi uzualizovanou a aktualizovanou podobou frazémy), slovotvorná motivácia (týka sa jedného, pre aktualizáciu kľúčového slovného komponentu: *Google* → *googlovať*).

Z dynamického aspektu sú pre aktualizáciu *googlovať ihlu v kope sena* rozhodujúce tieto motivačné typy: individualizačná + temporálna motivácia (individuálny a funkčne jednorazový zásah do ustáleného zloženia frazémy), slovotvorná + paradigmatická motivácia (slovotvorný vzťah *Google* → *googlovať*, synonymický vzťah *hľadať* – *googlovať*).

(II) Trichotómia kooperácia – determinácia – inkompatibilita

(1) Motivačná kooperácia

Motivačná kooperácia sa prejavuje prítomnosťou dvoch alebo viacerých typov motivácie v jednej lexéme. J. Furdík kooperačný aspekt načrtáva v štúdii Slovotvorná motivácia medzi ostatnými typmi lexikálnej motivácie (2000/2005). Poznamenáva, že: a) najmenej typov sa nachádza v lexémach z centra lexiky; b) ústrednú funkciu plní slovotvorná motivácia (stručne sa uvádzajú lexikálne javy dokumentujúce spoluprácu slovotvornej motivácie s inými typmi). Interakcia motivačných typov sa ilustruje pomocou tabuľky; napr. *trolejšbus* (paradigmatická + slovotvorná + kontaktná motivácia), *SDL-ka* (paradigmatická + morfológická + slovotvorná + onymická + sociálno-stratifikačná + abreviačná), *antiglobalizačný* (paradigmatická + slovotvorná + temporálna + kontaktná); Furdík, 2005, s. 396.

V tejto súvislosti sa do pozornosti dostávajú otázky týkajúce sa fungovania motivačnej kooperácie:

(a) Možno uvažovať o kooperačných zákonitostiach?

(b) Možno uvažovať o hierarchickom usporiadaní kooperátov (kooperujúcich motivačných typov) v zmysle dominantnosti – subdominantnosti? Ak áno, tak ako dominantna vplýva na fungovanie subdominanty?

(c) Opakujú sa isté motivačné konfigurácie v tom zmysle, že by sa dalo uvažovať o celých skupinách lexikálnych jednotiek, vyznačujúcich sa rovnakým usporiadaním a vzťahmi v rámci motivačných zväzkov?

(d) Akú úlohu zohráva kooperačná „príťažlivosť“ a kooperačný potenciál motivačných typov?

Tieto aspekty sú dôležitými indikátormi miesta a funkcií motivačných typov v štruktúre lexikálnej zásoby. Ide o komplex otázok, ktorým v budúcnosti bude treba venovať sústredenú pozornosť. V nadväznosti na položené otázky na tomto mieste nateraz ponúkame aspoň stručné východiskové poznámky.

Ad a. Kooperačné zákonitosti. Nazdávame sa, že áno. Kooperačnomotivačné zákonitosti odrážajú všeobecnejšie lexikálne skutočnosti. Napríklad extralingválne (pragmatické) typy nemôžu existovať samy osebe, pretože nemajú nominačnú funkciu, lexéma musí byť motivovaná aj intralingválne, musí mať lexikálnosystémové ukotvenie.

Ad b. Kooperačná hierarchia. Aj na túto otázku odpovedáme kladne. Napríklad pri kooperácii frazeologickej a paradigmatickej motivácie zisťujeme, že paradigmatické vzťahy v tejto časti lexiky sú frazeologicky determinované, že oproti bežnej lexike sa vyznačujú viacerými, frazeologickomotivačne podmienenými špecifikami (bližšie porov. kap. 5.2.1, časť II). Podobným spôsobom možno charakterizovať vzťah onymickej a paradigmatickej motivácie. Paradigmatické vzťahy vlastných mien sa realizujú onymicky špecifickým spôsobom – onymická motivácia riadi paradigmatickú motiváciu. Napr. na „vertikálnej“ úrovni sa paradigmatickosť týka začlenenia proprií do onymických tried a podtried – antroponým (rodné mená, priezviská, prezývky a i.), toponým (ojkonymá, anojkonymá) i chrématoným (porov. Ološtiak, 2009b). Frazeologická, resp. onymická motivácia tu vystupujú ako kooperačné dominanty, paradigmatická motivácia funguje ako kooperačná subdominanta, pričom prirodzene platí, že dominantu určuje charakter kooperácie a ovplyvňuje subdominantu.

Ad c. Kooperačné konfigurácie. Typizovaná konfigurácia, obsadenie v motivačných vzťahoch do istej miery odráža charakter niektorých skupín lexikálnych jednotiek. Napríklad inherentné expresíva sa vyznačujú expresívnou a fónickou, resp. slovotvornou motiváciou, adherentné expresíva sú motivované expresívne a sémanticky. Okazionalizmy sú motivované individualizačne, temporálne, expresívne a zväčša aj slovotvorne.

Ad d. Kooperačný potenciál. Niektoré motivačné typy majú k sebe bližšie než iné (opačný pól – maximálnu „neznášanlivosť“ predstavuje motivačná inkompatibilita; porov. ďalej). Napríklad pre individualizačnú motiváciu je dôležitá slovotvorná motivácia (porov. kap. 9), expresívna motivácia úzko spolupracuje s fónickou, slovotvornou a sémantickou motiváciou; terminologická motivácia intenzívne kooperuje so slovotvornou a syntaktickou motiváciou, požiadavka internacionálnosti odbornej terminológie nastoľuje aj vzťah k interlingválnej motivácii; frazeologická motivácia si veľmi dobre „rozumie“ so syntaktickou motiváciou (porov. kap. 5). Motivačné podmieňovanie sa prejavuje aj v existencii viacčlenných vzťahov, napríklad spolupráca syntaktickej a interlingválnej motivácie na seba viaže prítomnosť ďalších motivačných typov, najmä registrovú motiváciu (porov. napr. citátové prevzaté výrazy typu *pium desiderium* s príznakom knižnosti).

Statický aspekt kooperácie

Statický aspekt sa prejavuje v prítomnosti dvoch alebo viacerých motivačných typov v jednej lexéme (takéto chápanie prezentuje aj J. Furdík, porov. vyššie). V nasledujúcich riadkoch uvádzame niekoľko príkladov, pričom nateraz upúšťame od analýzy motivačnej hierarchie, teda neurčujeme motivačnú dominantu a subdominantu.

- *doštekať* „(o psoch ap.) dobrechať“: PM (napr. súvzťažnosť so slovesami *štekať*, *miaukať*, *erdžať*), SM (prefixálne utvorené deverbatívne sloveso);
- *doštekať* „(o človeku) dokričať, donadávať“: PM (napr. súvzťažnosť so slovesami *kričať*, *revať*), SéMM (význam „dokričať“ sa utvoril sémantickou deriváciou z významu „dobrechať“; porov. aj slovotvorný vzťah), SM (*štekať* → *doštekať*), EM (pejoratívum);
- *súťažiaci* (substantívum): PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *vyhrať*, *prehrať*, *súťaž*, *súper*), MM (substantívum utvorené zo slovesného činného prídavia);

- *tabuľka pravdy*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *šport, súťaž, bod*), SyntM (viacslovné pomenovanie), RM (športový register);
- *green*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *jamkovisko, birdie, putt*), IM (lexéma prevzatá z angličtiny), RM (športový register + golfový subregister);
- *ditrochej*: PM (začlenenosť do príslušnej terminologickej paradigmy, najužšia spätosť s pomenovaniami iných druhov stôp: *trochej, daktyl, jamb, anapest* a i.), TermM (odborný termín z oblasti literárnej teórie a verológie), SM (*trochej* → *ditrochej*), IM (grécizmus), FónM (kombinácia foném [d] + [i]);
- *hľuznatka ďatelinová*: PM (začlenenosť do príslušnej terminologickej paradigmy, najužšia je spätosť s pomenovaniami iných druhov húb, hľuznatiek: *hľuznatka obyčajná, hľuznatka veternicová*), TermM (odborný termín, súčasť botanickej nomenklatúry), SyntM (viacslovné pomenovanie), SM (slovotvorná motivovanosť komponentov: *hľuznatý* → *hľuznatka, ďatelina* → *ďatelinový*);
- *Ján*: OM (proprium), PM (antroponymum – oficiálna podoba rodného mena);
- *Janči*: OM (proprium), PM (antroponymum – rodné meno), EM (hypokoristikum), SM (*Ján* → *Janči*);
- *Vyletel*: OM (proprium), PM (antroponymum – priezvisko), MM (priezvisko vzniklo slovnodruhovou zmenou v smere verbum → substantívum);
- *Mačkin muž* (prezývka): OM (proprium), PM (začlenenosť do makroskupiny antroponým a podskupiny prezývok), SocM (neoficiálne vlastné meno, ktoré používa viacmenej uzavretá societa, napr. športový kolektív, spolužiaci), SyntM (viacslovné pomenovanie);
- *Národná banka Slovenska*: OM (proprium), PM (chrématonymum – inštituciony-mum), SyntM (viacslovné pomenovanie), SM (slovotvorná motivovanosť komponentu *národná*);
- *NBS*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *VÚB, ČSOB, Tatra banka*), AM (skratka viacslovného chrématonyma *Národná banka Slovenska*), OM (chrématonymická skratka);
- *USA*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *Kanada, Mexiko*), AM (iniciálová skratka toponyma *The United States of America*), OM (toponymická skratka), IM (lexéma prevzatá z angličtiny);
- *papuča* „blokovacie zariadenie na kolesá áut“: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *auto, parkovať, polícia*), SémM (sekundárny význam odvodený z významu „druh obuvi“), RM (kolokvializmus);
- *kreatúra* „človek (vyvolávajúci nedôveru, nesympatiu)“: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *bytosť, tvor, stvorenie*), EM (pejoratívum), IM (latinizmus), FónM (hiát -ea-);
- *kapura*: PM (medzisystémová synonymia so spisovnou lexémou *brána*), TeritM (dialektizmus, východné Slovensko);
- *chodiť po kanáloch* „veľmi sa hanbiť“: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *hanbiť sa, potupa*), FM (frazéma), SyntM (viacslovné pomenovanie);

- *poslať pod sprchy* „(o rozhodcovi) vylúčiť hráča“: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *faul*, *rozhodca*, *vylúčiť*), RM (frazéma z oblasti športu), FM (frazéma), SyntM (viacslovné pomenovanie);
- *nesiahate p. Michelovi ani len po podrážky jeho topánok*:¹⁰ FM + IndivM (frazeologický okazionalizmus – aktualizácia frazémy *nesiahať niekomu ani po päty*), SyntM (viacslovné pomenovanie);
- *europeňáženka*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *euromena*, *euro*, *cent*, *eurozóna*, *peniaze*), SM (kompozitum s komponentom *euro*- s významom „týkajúci sa eura“), IM (internacionálnz komponent *euro*-), TempM (neologizmus);
- *šrotovné* „prémia za zošrotovanie starého vozidla, o ktorú sa zníži hodnota nového auta pri jeho kúpe“: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *auto*, *šrotovisko*, *peniaze*, *prémia*), SM (*šrotovať* → *šrotovné*), TempM (neologizmus, ktorý sa začal používať na začiatku r. 2009; dôkazom jeho novosti je aj fakt, že nie je zachytené v korpusovej verzii prim-4.0-public-all <15. 8. 2009>);
- *Berlínsky múr*: OM (proprium), PM (chrématonymum; ďalej napr. súvzťažnosť s lexémami *komunizmus*, *Nemecko*, *Čínsky múr*), SyntM (viacslovné pomenovanie), SM (prvý komponent je desubstantívne adjektívum), temporálna motivácia (onymický historizmus);
- *bezdedománia*: PM (napr. súvzťažnosť s lexémami *Slovensko hľadá SuperStar*, *spievať*, *ošiaľ*), IndivM (táto lexéma bola utvorená jedným z porotcov prvého ročníka speváckej súťaže Slovensko hľadá SuperStar, ktorá sa vysielala v STV v rokoch 2004 – 2005; išlo o označenie fanúšikovskej hystérie, ktorá sa rozpútala okolo jedného z účinkujúcich, Tomáša Bezdedu), TempM (pôvodne lexikálna podenka, okazionalizmus, potom neologizmus, resp. módné slovo, ktoré sa istý čas používalo najmä v masmédiách), SM (kompozitum: motivantom je syntagma *mánia z Bezdedu*), IM (druhý slovotvorný základ prevzatý z gréčtiny).¹¹

Dynamický aspekt kooperácie

Dynamický aspekt sa prejavuje pri utváraní lexikálnych jednotiek. Na rozdiel od motivačnej determinácie, ktorej podstatou je zásada „niečo za niečo“ (vznik motivačného typu X sprevádza zánik motivačného typu Y; porov. ďalej), pri motivačnej kooperácii ide o simultánne nadobudnutie dvoch alebo viacerých motivačných typov, napr.:

¹⁰ Ide o frazeologickú aktualizáciu z internetovej diskusie (27. 10. 2008) k článku o rozhodnutí popredného slovenského futbalového rozhodcu Ľ. Micheľa skončiť medzinárodnú rozhodcovskú kariéru; porov. kontext [pravopis neupravovaný]: *vy vsetci, ktorí tu len frflete a nadavate nesiahate p. Michelovi ani len po podrážky jeho topánok, lebo ste v živote nič nedokazali na takej vrcholovej scene, resp. tej najvrcholnejšej*.

¹¹ Táto lexéma sa do masmédiálneho priestoru vrátila, a to v súvislosti s vystúpením T. Bezdedu v pesničkovej súťaži Eurovision Song Contest. Porov. titulok na internetovom portáli www.topky.sk *Eurovizia: Bezdedománia je späť!* (21. 2. 2009).

– *tyristor* → *Tyristorka* (neoficiálne pomenovanie železničného rušňa radu 111, ktorý slúži najmä na posunovanie): slovotvorná + onymická + registrová + sociolektická motivácia;

- *ješť ryžu* → *ryžojed* (Ázijec, človek žltej pleti): SM + EM;
- *reproduktor* → *reprák*: SM + AM;
- *video- + dokrútko* → *videodokrútko*: SM+ TempM;
- *sedliak „roľník“* → *sedliak* pejor. „nevychovaný človek“: SémM + EM.

Kvantitatívne parametre kooperácie

V bezprostrednej nadväznosti na predchádzajúce poznámky sa ešte pristavme pri kvantitatívnych parametroch motivačnej kooperácie.

Možnosti konkrétnej realizácie motivačnej kooperácie sú obrovské; rešpekt vzbudzuje už jednoduchá kombinatorika. Ak pri 17 typoch lexikálnej motivácie do úvahy zoberieme len motivačné dvojice (teda vzťah konkrétnych dvoch motivačných typov), dostaneme 136 možných kombinácií. Ak budeme počítať s rôznymi možnosťami pri motivačných trojiciach, štvoriciach atď., číslo sa bude prirodzene zvyšovať. Zároveň však treba upozorniť, že čistá matematická kombinatorika je tu obmedzená prinajmenšom trojakým spôsobom:

(a) Paradigmaticky motivovaná je každá lexéma, motivačný rádius tohto typu je 100 % (bližšie porov. 1.2.7). To znamená, že motivačná dvojkooperácia je de facto obmedzená na vzťah *paradigmatická motivácia + iný motivačný typ*.

(b) Extralingválne (pragmatické) typy motivácie nemôžu existovať bez intralingválnych typov. Rešpektujúc túto skutočnosť, je potrebné vylúčiť čistú kombináciu dvoch alebo viacerých pragmatických typov: napr. TempM + SocM.

(c) Je potrebné počítať s motivačnou inkompatibilitou. To znamená, že motivačné typy navzájom ľubovoľne nekooperujú (porov. ďalej).

K bodom (a) a (b) poznamenávame, že in abstracto, čiastkovo, „laboratórne“ možno skúmať všetky možné dvojkombinácie v zmysle **motivačný typ X a ostatné motivačné typy**. Práve metódu výskumu motivačných dvojíc pokladáme v naznačenom „motivačnom labyrinte“ za metodologicky efektívnu najmä s ohľadom na fakt, že výskum v tejto oblasti je len v začiatkoch. V nasledujúcich kapitolách (2 – 9) sa preto na motivačnú kooperáciu pozeráme zúžene cez prizmu skúmaných typov motivácie a výklad zámerne vedieme v smere *slovotvorná (syntaktická, frazeologická a i.) motivácia a iný motivačný typ* (porov. kap. 2.3.1, 3.2.1, 4.2.1, 5.2.1, 6.2.1, 7.2.1, 8.2.1, 9.2.1). Prípady motivačných trojíc, štvoríc atď. (t. j. motivačné zväzky) si nevšímame systematicky, na viacerých miestach však na ne upozorňujeme, pretože prirodzeným spôsobom súvisia s charakterom skúmaných lexikálnych javov. Jednotlivým dvojiciam pritom nevenujeme rovnakú pozornosť; kvantitatívna a kvalitatívna neproporčnosť jednotlivých častí je spôsobená mierou rozpracovanosti toho-ktorého čiastkového problému. V tejto fáze výskumu však za dôležité pokladáme aj naznačenie ďalších možných výskumných ciest, čo bolo síce sprievodným, ale ako sa ukázalo, veľmi dôležitým a užitočným cieľom pri koncipovaní tohto textu.

(2) Motivačná determinácia

Motivačná determinácia sa týka motivačnej dynamiky – nadobudnutie jedného motivačného typu je sprevádzané obmenou, oslabením alebo zánikom iného motivačného typu. Napríklad jednotlivé typy univerbizácie možno charakterizovať ako syntaktickú demotiváciu (zo syntakticky motivovaného viacslovného pomenovania vzniká syntakticky nemotivované jednoslovné pomenovanie) plus nadobudnutie, resp. aktiváciu iného motivačného typu (bližšie porov. 4.2.2, 4.3.3). Vznik historických homoným, teda aj vznik nového paradigmatického homonymického vzťahu je sprevádzaný zánikom sémantickej motivácie, sémantickou demotiváciou, teda „vypadnutím“ semémy z lexémy.

(3) Motivačná inkompatibilita

Motivačnú inkompatibilitu pokladáme za negatívny prejav motivačnej vzťahovosti. Vymedzuje sa len zo statickej perspektívy ako nemožnosť simultánnej prítomnosti dvoch alebo viacerých motivačných typov v jednej lexikálnej jednotke. Z tohto pohľadu za vzťahovo inkompatibilné pokladáme napr. tieto motivačné dvojice: EM – TermM, FM – TermM, IndivM – SocM. Prostredníctvom motivačnej inkompatibility možno prispieť k prehĺbenejšiemu poznaniu lexikálnej motivácie, preto aj tomuto javu treba venovať náležitú pozornosť.

V závere k tejto časti pripájame ešte stručnú poznámku o vzťahu uvedených troch typov motivačnej relačnosti (kooperácia, determinácia, inkompatibilita) k statickosti, resp. dynamickosti. Ak vzťahovosť istých motivačných typov možno zo statického aspektu pokladať za permanentne inkompatibilnú (napr. vzťah frazeologickej a terminologickej motivácie), potom z dynamického aspektu môže ísť len o determináciu. Ak vzťahovosť istých motivačných typov možno zo statického aspektu charakterizovať kooperačne, potom z dynamického aspektu pôjde o potenciálnu (nie nevyhnutnú) determináciu (to platí napr. o vzťahu frazeologickej a slovotvornej motivácie). K exemplifikácii porov. 5.2.2, 5.3.3.

1.2.6 Motivačné funkcie

Prehľad vývoja pojmov/termínov *funkcia*, *funkčný* ponúka N. Svozilová (1988), ktorá okrem iného konštatuje, že pojem funkcia sa v úvahách o jazyku objavil prakticky od počiatkov všeobecnolingvistického bádania a rýchlo nadobudol axiomatickú platnosť. Až predstavitelia pražského štrukturalizmu však tento pojem povzniesli na jeden z metodologických fundamentov, čo sa odrazilo aj v označovaní ich koncepcie ako funkčne štruktúrnej (Svozilová, 1988, s. 64).¹² V Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 202) sa jazyková funkcia v rovnomennom hesle charakterizuje ako „úloha, ktorú má jazykový prvok v istej konštrukcii, resp. akú má jazyk ako systém v spoločnosti používajúcej tento jazyk...“ V Encyklopedickom slovníku češtiny (2002, s. 144) sa v hesle *funkce* uvádzajú dva výz-

¹² Porov. jednu z téz Pražského lingvistického krúžku (cit. podľa Svozilová, 1988, s. 65): „Jazyk jako výsledek lidské činnosti sdílí se s ní o záměrnost. Ať analyzujeme jazyk jako výraz nebo jako sdělení, úmysl mluvčího jest vysvětlení, které je nejvíce nasnadě a je nejpřirozenější. Proto jest při lingvistické analýze dbáti stanoviska funkčního. Z funkčního stanoviska jest jazyk systémem účelných výrazových prostředků.“

namy: 1. v nadväznosti na Pražskú školu funkcia ako úloha, ktorú plnia jazykové prostriedky s ohľadom na potreby používateľov jazyka. 2. komunikačná funkcia výpovede.

Vychádzame z vymedzenia funkcie ako úlohy, nadväzujúc tak na tú líniu funkčného smerovania Pražskej školy, ktorá skúma funkcie jazykových jednotiek v systéme (Svozilová, 1988). Funkcie motivačných typov pokladáme za interne jazykové, ide teda o funkcie jazykových jednotiek, konkrétne lexíí a lexém.¹³ V tomto zmysle možno motivačnú funkciu vo všeobecnosti charakterizovať ako úlohu, platnosť daného typu lexikálnej motivácie v lexikálnej zásobe. Motivačný typ túto úlohu neplní priamo, ale prostredníctvom lexíí. Z tohto pohľadu je dôležité všímať si funkcie diferencovaných typov lexíí ako nositeľov diferencovaných typov lexikálnej motivácie.

V pozadí funkcie/funkcií motivačných typov stojí **princíp funkčnej separácie**, ktorý J. Dolník vo všeobecnosti charakterizuje takto: „Pôsobenie tohto princípu [princípu funkčnej separácie, pozn. M. O.] spočíva v tom, že ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje istou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia jazyka vnímajú ako kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, separuje sa od ostatných typov na základe nejakej výraznej konštitučnej črty.“ (Dolník, 1998a, s. 21). Tomuto aspektu bude treba v budúcnosti venovať sústredenejšiu pozornosť.

Pri analýze motivačných funkcií možno postupovať dvomi smermi: (1) **motivačný typ** → **motivačná funkcia**: od konkrétneho motivačného typu k jeho funkciám; (2) **motivačná funkcia** → **motivačný typ**: od konkrétnej funkcie k motivačným typom, ktoré sa touto funkciou vyznačujú. Tieto dva postupy pokladáme za asymetricky komplementárne. Východiskovým je prvý postup, v ktorom sa pri charakteristike funkcií využívajú doteraz známe poznatky o typoch lexikálnej motivácie. Druhý postup naň bezprostredne nadväzuje. Súbor funkcií, vymedzených na základe prvého postupu, sa spätne konfrontuje s jednotlivými motivačnými typmi a zisťujú sa prejavy a počet motivačných typov vyznačujúcich sa konkrétnou funkciou, ako aj analógie a anomálie fungovania konkrétnej funkcie vo viacerých motivačných typoch. Nazdávame sa, že takýmto spôsobom možno doteraz známe poznatky o motivačných typoch rozšíriť, prehĺbiť, prípadne korigovať. V neposlednom rade výklad o motivačných funkciách predstavuje pomocný nástroj pri dôslednejšej hierarchizácii a diferenciacii motivačných typov (porov. kap. 1.2.3, 1.2.8). Pokus o spojenie uvedených dvoch postupov znázorňuje tabuľka 4 na s. 45.

(I) Od konkrétneho motivačného typu k funkciám

V nasledujúcom výklade nepôjde o systematickú a vyčerpávajúcu analýzu. Text chápeme ako prvú sondu do skúmanej problematiky, preto si všimneme len funkcie, ktoré pri danom motivačnom type pokladáme za základné.

Slovotvornú motiváciu (SM) opäť využívame ako porovnávací základ. J. Furdík jej pripisuje štyri funkcie: systemizačnú, integračnú, kondenzačnú, adaptačnú (Furdík, 1993, s. 109 – 114; DSZ, s. 30 – 36). *Systemizačná funkcia* sa prejavuje vo vzťahu k lexike ako celku. Pôsobením SM sa lexikálne jednotky zaraďujú do určitých skupín – slovotvorných útvarov.

¹³ K vymedzovaniu externých a interných funkcií porov. Svozilová (1988, s. 68).

Na systemizáciu bezprostredne nadväzuje *integračná funkcia*; SM je výrazným činiteľom, pomocou ktorého sa novoutvorená lexikálna jednotka začleňuje do lexikálneho systému. *Kondenzačná funkcia* súvisí s tým, že jednoslovné slovotvorne motivované slovo prostredníctvom svojej vnútornej štruktúry dokáže vyjadriť pomerne zložitú sémantiku, vo vzťahu implicitnosť – explicitnosť sa dáva do protikladu s viacslovnými pomenovaniami, ba aj s výpoveďami (porov. Furdík, 1993, s. 112). *Adaptačnú funkciu* plní SM vo vzťahu k prevzatým lexémam (porov. časť o spolupráci SM a interlingválnej motivácie v kap. 2.3.1). Keďže pôsobením SM vznikajú nové pomenovania, k uvedeným štyrom funkciám je potrebné pridať *nominačnú funkciu* (porov. ďalej).

Paradigmatická motivácia (PM) plní predovšetkým systemizačnú, integračnú a adaptačnú funkciu. Prostredníctvom týchto funkcií sa jednotky domáceho aj cudzieho pôvodu začleňujú do lexikálneho systému (platí to aj pre jednotky cudzieho pôvodu). Keďže PM je nepriama (porov. 1.2.7), neurčuje vzťah lexémy X ku konkrétnej lexéme Y, resp. ku konkrétnej skupine lexém, nemá takú výraznú systemizačnú a integračnú silu ako SM. Na druhej strane PM diferencovane zasahuje celú lexikálnu zásobu.

Fónická motivácia v klasickom vymedzení zvukového symbolizmu plní nominačno-imitačnú funkciu – funkčným určením fónicky motivovaných lexém je pomenovať a napodobňovať zvuky mimojazykovej reality.

Sémantická motivácia plní nominačnú a kondenzačnú funkciu v intralexematickom zmysle. Dochádza k obohateniu významovej štruktúry lexémy, narastá počet lexíí, ale nie počet lexém. Výsledkom je asymetria medzi významom a formou (na jednu formu sa viaže viacero súvzťažných semém). V porovnaní so SM, ktorá je príkladom interlexematickej kondenzácie, pri sémantickej motivácii sa kondenzácia uskutočňuje intralexematicky.

Morfologická motivácia plní nominačnú, systemizačnú a kondenzačnú funkciu. Nominačnosť sa viaže na špecifický spôsob utvárania nových lexikálnych jednotiek prostredníctvom onomaziologickej rekatégorizácie, zmeny kategoriálneho významu pri zachovaní vonkajšej formy (porov. 1.2.3). Na rozdiel od sémantickej motivácie kondenzačná funkcia MM sa prejavuje interlexematicky – dve identické formy označujú dva rozdielne kategoriálne a sčasti aj nekategoriálne významy. Kondenzačná funkcia spočíva v tom, že na pomenovanie nového obsahu sa nevyužíva nová forma, ale existujúca forma, vyrastajúca z konkrétneho gramatického tvaru alebo morfolologickej subparadigmy motivantu: *mies-tami* (inštr. pl. subst. miesto) → *miestami* (adverbium), *poškodený* (verbum poškodiť, trpné prídastie, adjektívna maskulínna subparadigma) → *poškodený* (subst.). Systemizačnosť sa prejavuje vznikom slovnodruhových homoným. Vidno, že systemizačná funkcia morfolologickej motivácie je v porovnaní s paradigmatickou či slovotvornou motiváciou výrazne redukovaná, preto sa jej prítomnosť v tabuľke 4 označuje znamienkom (+).

Syntaktická motivácia plní nominačnú a systemizačnú funkciu. Nominačnosť spočíva v tvorbe viacslovných pomenovaní, systemizačnosť sa prejavuje jednak medzi viacslovnými pomenovaniami navzájom (porov. 4.2.1 o vzťahu syntaktickej a paradigmatickej motivácie), jednak medzi viacslovnými a jednoslovnými pomenovaniami (slová ako stavebné prvky viacslovných pomenovaní, univerbizácia, multiverbizácia; porov. 4.3).

Okrem toho syntaktická motivácia plní aj funkciu, ktorá je v istom zmysle protipólom kondenzačnej funkcie SM. Slovtvorne motivovaná lexéma je informačnou skratkou, zovretou deskripciou (Judycha, 1970; cit. podľa Furdík, 1993, s. 112); do malého priestoru jednoslovnej formy sa „vtesnáva“ členitá onomaziologická štruktúra ekvivalentná s jednotkami s formou usúvzťažnenia. Onomaziologická štruktúra syntakticky motivovanej lexémy je formálne totožná s nelexikálnymi usúvzťažňovacími jednotkami (najčastejšie so syntagmami), oproti jednoslovnému pomenovaniu sa vyznačuje väčšou explicitnosťou, dochádza k formálno-obsahovej expanzii, preto sme túto funkciu pracovne označili adjektívom *expanzívny*. Syntaktickej motivácii teda pripisujeme tzv. expanzívnu funkciu, ktorá je vo vzťahu k jednoslovným pomenovaniám pôsobením sémantickej transponovanosti rozličným spôsobom odstupňovaná. Nie všetky typy viacslovných pomenovaní sú preto v porovnaní s jednoslovnými pomenovaniami explicitnejšie, onomaziologické možnosti sú však pri viacslovnom pomenovaní pestrejšie. Platí to aj pri porovnaní s derivačnými kompozitami, ktoré sa v rámci jednoslovných pomenovaní vyznačujú najväčšou mierou onomaziologickej explicitnosti. Onomaziologická báza derivačných kompozít má kategoriálnejšiu platnosť než báza viacslovného pomenovania: *cudzozemec*, *cukrovar* – *výpis z registra trestov*, *výškovo nastaviteľný volant*, *deň otvorených dverí*, *riadny hrací čas*, *kniha prianí a sťažností*.

Kondenzačná a expanzívna funkcia sú v dialektickom vzťahu; porov. napr. procesy uni-verbizácie a multiverbizácie, ako aj skutočnosť, že na expanzívnych procesoch sa často podieľajú slovtvorné kondenzáty a naopak, slovtvorné kondenzáty často vznikajú na pôde expanzívnych viacslovných pomenovaní (Furdík, 1993, s. 112 – 113).

Frazeologická motivácia sa vyznačuje nesamostatnou nominačnou funkciou (k vysvetleniu porov. ďalej) a pragmatickou funkciou, ktorá sa viaže na konotačno-pragmatickú motivačnú zložku frazém (podrobnejšie porov. kap. 5.1). K rozličným poňatiam pojmu funkcia vo frazeológii porov. aj Čermák, 2007, s. 212 – 217.

Onymická motivácia. Onymicky motivované lexémy sú systémovo najefektívnejším prostriedkom na vyjadrenie individualizačného vzťahu na úrovni pomenovanie – jedinečný denotát. Z toho vyplýva aj základná individualizačno-diferenciačná funkcia onymickej motivácie. Túto funkciu možno pokladať aj za modifikáciu nominačnej funkcie (onymickú motiváciu pokladáme za typ s nevlastnou nominačnou schopnosťou; porov. ďalej v tejto kapitole). K funkciám v onomastike aj s podrobnou analýzou porov. napr. Šrámek, 1999, s. 22 – 26.

Interlingválna motivácia plní nominačnú funkciu – pomenovacia potreba sa uspokojuje prevzatím z iného jazyka. Ďalšie funkcie sa týkajú konkrétnych interlingválne motivovaných lexém, nie motivácie ako celku (porov. 6.1.2).

Abreviačná motivácia plní formálno-kondenzačnú a oslabene aj nominačnú funkciu. Na rozdiel od slovtvornej kondenzácie, ktorá sa uskutočňuje komplexne na formálno-obsahovej úrovni (diplomová práca → *diplomovka*), abreviačná kondenzácia je záležitosťou vonkajšej formy (diplomová práca → *DP*).

Funkcie **extralingválnych typov** vo všeobecnosti charakterizujeme ako pragmatické. Pragmatickú funkciu tu možno chápať ako hyperfunkciu, ktorá sa špecifikuje podľa jednot-

livých motivačných typov. Túto problematiku pokladáme za otvorenú a na tomto mieste sa nepúšťame do konkrétnejšieho výkladu.

(II) Od konkrétnej funkcie k motivačným typom

V tejto súvislosti si všimneme len **nominačnú funkciu**. Vo vzťahu k denotátu sa uvažuje o nominatívnej funkcii jazykových jednotiek, ktoré slúžia na pomenovanie javov objektívnej reality (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 203). V tomto zmysle všetky jednotky lexikálnej zásoby majú nominatívnu funkciu.¹⁴ V súvislosti s lexikálnou motiváciou chápeme nominačnú funkciu ako faktor stojaci za fyzickým utvorením lexikálnej jednotky. Nominačnú funkciu majú motivačné typy, ktoré spĺňajú túto požiadavku. Preto na odlíšenie týchto dvoch javov namiesto nominatívna funkcia používame termín nominačná funkcia.

Schopnosť utvoriť lexiuu je odstupňovaná, nateraz uvažujeme o týchto stupňoch: (a) vlastná nominačná abilita, (b) oslabená nominačná abilita, (c) nesamostatná, nevlastná nominačná abilita, (d) nominačná disabilita.

(a) Vlastná nominačná abilita. Schopnosť samostatne (t. j. bez pomoci iného motivačného typu) utvoriť lexikálnu jednotku (resp. lexiuu) majú tieto typy lexikálnej motivácie: SM (*primátor* → *primátorka*, *tvoriť trend* → *trendotvorný*); MM (verb. part. *veriaci* → subst. *veriaci*); syntaktická motivácia (*plastové + okno* → *plastové okno*); IM (*leader* → *líder*); SémM (*abstrakcia „druh myšlienkového činnosti“* → „výsledok tejto činnosti“). Špecifickou modifikáciou tejto funkcie sa vyznačuje fónická motivácia, pri ktorej možno uvažovať o nominačno-imitačnej funkcii (porov. vyššie). Tento stupeň nominačnosti sa v tabuľke 4 označuje znamienkom +.

(b) Oslabená nominačná abilita. Oslabená nominačnosť sa vzťahuje na abreviačnú motiváciu. Nominačná neplnohodnotnosť súvisí jednak s existenciou funkčne redukovaných grafických skratiek, ktoré sa viažu len na opticko-vizuálny typ komunikácie (*Ing., a i.*), jednak s faktom, že časť skratiek je významovo a denotačne totožná so svojimi abreviačnými motivantmi (*Združenie miest a obcí Slovenska* → *ZMOS*). Tento stupeň nominačnosti sa v tabuľke 4 označuje znamienkom (+).

(c) Nevlastná nominačná abilita. Frazeologizáciu a proprializáciu ako procesy utvorenia frazémy, resp. propria nemožno vysvetliť len pôsobením FM, resp. OM. Fyzické utvorenie je záležitosťou motivačných typov zo skupiny (a), frazeologická a onymická motivácia však v tomto procese zohrávajú dôležitú úlohu, pretože ich pôsobením sa profiluje špecificky funkčne separovaný druh lexikálnej jednotky – frazéma a proprium.

O podpornej nominačnej funkcii ako špecifikácii nevlastnej nominačnej ability možno v niektorých prípadoch uvažovať pri paradigmatickej motivácii; porov. napr. prezývky železničných rušňov *Bobina* (rady 140, 141), *Cecilka*, *Coca-Cola* (rady 181, 182, 183), oka-

¹⁴ Keďže slovo je prostredníctvom onomaziologického vzťahu späté aj s denotátom (v našom ponímaní ide o paralexematický vzťah, porov. 1.2.1), má odrážaciu a označovaciu schopnosť, slovný znak plní podľa V. Blanára (1984, s. 20; tam aj ďalšia literatúra) tieto funkcie: základné funkcie: nominačná (diferencujúca názvy tried predmetov podľa ich denotátov a signifikátov), signifikačná (integrujúca a formujúca pojmy); vedľajšie funkcie: komunikačná, pragmatická (expresívnosť a emočné pôsobenie).

zionalizmy *sadista* (pracovník sadu), *barbar* (kto chodí z baru do baru),¹⁵ aktualizácie frazém *googlovať ihlu v kope sena*, *dole kalap*, *Dunčo bude zakopaný v tom, že...* (synonymickosť, resp. hyponymickosť a hyperonymickosť medzi ustálenými a aktualizovanými komponentmi: *hľadať* – *googlovať*, *klobúk* – *kalap*, *pes* – *Dunčo*); *SMEtiar* (vzťah homonymie, presnejšie homofónie s lexémou *smetiar* „kto vozí smeti“). Podkladom vzniku prvých dvoch lexém bola formálna podobnosť (paronymický paradigmatický vzťah) medzi technickými označeniami usporiadania podvozku (Bo'Bo', resp. Co'Co'¹⁶) a existujúcimi proprietami *Bobina*, *Cecilka*, *Coca-Cola*, na základe čoho došlo k utvoreniu nových proprietí. Tento stupeň nominačnosti sa v tabuľke 4 označuje znamienkom ((+)).

(d) Nominačná disabilita. Nenominačnosť (nominačná disabilita) sa týka extralingválnych motivačných typov. Túto skutočnosť budeme demonštrovať na príklade temporálnej motivácie. Platí konštatovanie, že funkčnou určenosťou neologizmov je pomenúvať nové alebo novo chápané denotáty – pomenúvacia funkcia sa však nevzťahuje priamo na temporálnu motiváciu, ale na všeobecnú nominatívnu funkciu lexikálnych jednotiek, ako sme na to poukázali vyššie. Temporálna motivovanosť je sprievodným príznakom, ktorý má mimojazykový charakter. Fyzické utvorenie neologizmu je záležitosťou motivačných typov, ktoré sa spomínajú v predchádzajúcich skupinách.

¹⁵ Na vzniku uvedených okazionalizmov sa paradigmatická motivácia podieľala prostredníctvom homonymie (spolu so slovotvornou motiváciou, konkrétne s remotiváciou); porov. aj kap. 9.2.1.

¹⁶ **B** = dvojnápravový, **C** – trojnápravový, **o** = s individuálnym pohonom dvojkolia, ' = v osobitnom podvozku.

1.2.7 Akčný rádius

Pod pojmom **akčný rádius motivačného typu** chápeme pôsobnosť, rozsah vplyvu, podiel motivačného typu na fungovaní lexikálnej zásoby. Motivačný akčný rádius má viacero dimenzií, vplýva naň viacero faktorov, súvisí s povahou a funkciami príslušného motivačného typu a možno ho analyzovať z kvantitatívneho a kvalitatívneho aspektu.

(I) Kvantitatívny aspekt

Kvantitatívny aspekt spočíva v číselnom vyjadrení množstva lexém vyznačujúcich sa tým-ktorým typom motivácie. Na kvantitatívnosť sa možno pozeráť cez prizmu týchto dvoch otázok: a) Koľko percent lexikálnych jednotiek z celkového počtu je motivovaných príslušným motivačným typom? Pri tejto otázke berieme do úvahy motiváciu ako vlastnosť príslušnej lexémy. b) Koľko percent lexikálnych jednotiek je zapojených do vzťahov príslušného motivačného typu (vo funkcii motivantu a/alebo motivátu)? Pri tejto otázke berieme do úvahy motiváciu komplexne – ako proces, vzťah a vlastnosť (porov. 1.2.1).

Vzhľadom na predmet výskumu – neustále sa meniaci súbor lexikálnych jednotiek – nemožno pracovať s presnými, ba v istých prípadoch ani s približnými číslami. Situáciu komplikujú predovšetkým tieto navzájom prepojené okolnosti:

Otvorenosť, rozsiahlosť a dynamika lexikálnej zásoby. Vzhľadom na tieto atribúty lexikálnej zásoby nie je možné presne stanoviť, aký počet lexém usúvzťažniť s hodnotou 100 %.

Reprezentatívnosť skúmaného lexikálneho materiálu. Nazdávame sa, že k približným a viac alebo menej reprezentatívnym číselným údajom je možné dopracovať sa metódou „synchronických lexikálnych prierezov“. Synchronický lexikálny prierez je súbor lexikálnych jednotiek používaných v istom časovom období. Takýto lexikálny prierez je síce a priori umelým konštruktom, ale na druhej strane pars pro toto výberovo aspoň čiastočne reprezentuje lexiku príslušného časového obdobia. Vzhľadom na vlastnosti lexiky spomínané v predchádzajúcom bode podľa nášho názoru takýto kvantitatívno-kvalitatívne reprezentatívny a synchronný korpus lexém nateraz najadekvátnejšie predstavuje Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ).

KSSJ najdôslednejšie spracúva jadro slovnej zásoby slovenčiny, v menšej miere jej prechodnú sféru a, pochopiteľne, len výberovo a obmedzene lexikálnu perifériu: „KSSJ zachytáva jadro slovnej zásoby s protívahou jej okrajových oblastí, ako sú nové slová a oproti nim niektoré slová zastarávajúce, knižné slová a na druhej strane hovorové slová, ako aj nefrekventované nespisovné výrazy, niektoré termíny atď. Pochopiteľne, že tento výber ohraničuje rozsah slovníka, ktorý mohol dosiahnuť 60 000 slov (vrátane slov spracovaných tzv. hniezdovaním, t. j. uvedených pri príslušnom základnom slove. Prednosťou jednoväzkového slovníka je to, že poskytuje celostný pohľad na slovnú zásobu...“ (KSSJ, s. 10). Je zrejmé, že takýto prístup je obmedzujúci a diskriminačný voči tým motivačným typom, ktoré sa týkajú lexii z periférie, teda lexii, ktoré prerastajú bežnú lexiku. Ide najmä o onymickú, sociolektickú, terminologickú, teritoriálnu, temporálnu a individualizačnú motiváciu. Na druhej strane, opakujeme, tento súbor reprezentatívne odráža tú časť lexikálnej zásoby, s ktorou sa bežní používatelia jazyka stretávajú najčastejšie (nejde pritom len o jadro slovnej zásoby). Špecifickosť uvedených motivačných typov je limitujúcim fak-

torom a vysvetlením, prečo sa takto motivované lexie do KSSJ nedostali vo väčšom množstve.

Dynamika motivačných typov. Vzhľadom na existenciu motivačných pohybov v niektorých prípadoch je komplikované stanoviť prítomnosť toho-ktorého typu motivácie. Napríklad neexistuje jasná hranica, kde a kedy neologizmus prestáva byť neologizmom (ide o otázku temporálnej demotivácie); z hľadiska bežného používateľa jazyka, nie z pohľadu odbornej etymologickej analýzy neexistuje presná hranica medzi domácim a prevzatým pomenovaním (ide o otázku interlingválnej demotivácie).

V súvislosti s kvantitatívnym aspektom možno jednotlivé typy motivácie rozdeliť do troch skupín:

(I) Motivačné typy, ktorých štatistické údaje o kvantitatívnom zastúpení v lexike máme k dispozícii aj v súčasnosti, a to z dvoch dôvodov:

(α) Z dôvodu inherentnej vlastnosti motivačného typu. Táto skutočnosť sa týka len paradigmatickej motivácie – paradigmaticky motivované sú všetky lexie, kvantitatívne zastúpenie tohto motivačného typu je 100 % bez ohľadu na rozsiahlosť korpusu.

(β) Z dôvodu dosiahnutého stupňa poznania – existuje štatistický prieskum, dokladujúci kvantitatívne zastúpenie daného motivačného typu. Výsledky takéhoto výskumu máme k dispozícii len pri slovotvornej a interlingválnej motivácii (bližšie porov. 6.2.1).

(II) Motivačné typy, ktorých štatistické údaje o kvantitatívnom zastúpení v lexike nemáme k dispozícii, ale realizáciou podobne zameraného výskumu ako pri slovotvornej a interlingválnej motivácii sa k číselným údajom možno dopracovať, a to s využitím zvoleného lexikálneho súboru z KSSJ. Týka sa to fónickej, sémantickej, morfolologickej, expresívnej a čiastočne temporálnej motivácie.¹⁷ Takto motivované lexie sa v KSSJ zachytávajú prísne výberovo (porov. vyššie).

(III) Motivačné typy, ktorých relatívne reprezentatívne zastúpenie prostredníctvom materiálu z KSSJ nemožno stanoviť, a to vzhľadom na typ slovníka, akým je KSSJ, ako aj vzhľadom na charakter motivačného typu. Ide o syntaktickú, frazeologickú, onymickú, abreviačnú, registrovú, terminologickú, teritoriálnu a individualizačnú motiváciu.

Zastúpenie typov lexikálnej motivácie v konkrétnych textoch je iná otázka. Motivačnú nasýtenosť textov (porov. Furdík, 1993) možno zisťovať pri každom motivačnom type. Okruh problémov spätých s touto časťou motivatologického výskumu a veľmi perspektívny (porov. závery tejto monografie).

(2) Kvalitatívny aspekt

Kvalitatívny aspekt akčného rádia súvisí predovšetkým s: (a) vlastnosťami motivačného typu (porov. rozdiel v kvalitatívnej hodnote intralingválnych a extralingválnych motivačných typov); (2) funkciami motivačného typu; (c) kvantitatívnymi proporciami motivačného typu.

Tieto skutočnosti je potrebné brať do úvahy komplexne. Na ilustráciu ponúkame porovnanie PM a SM. Z čisto kvantitatívneho hľadiska sa PM javí ako závažnejšia – ako vlast-

¹⁷ V KSSJ sa osobitnými kvalifikátormi označujú zastarané a zastarávajúce slová, historizmy a archaizmy, ale nie neologizmy.

nosť, ale aj ako vzťah sa týka všetkých lexikálnych jednotiek, kým slovotvorne motivovaných lexém v slovenčine je približne 65 % (resp. 80 %). Keď zoberieme do úvahy kvalitatívny aspekt, zisťujeme, že SM sa realizuje komplexne na formálno-obsahovej úrovni, kým PM je v realizácii disparátnejšia a menej jednoznačná – môže sa realizovať len na úrovni obsahu (napr. *priateľ – kamarát – druh, malý – veľký, ruka – lakeť*), len na úrovni formy (*pýr¹ – pýr², strašiť – strážiť*), ale aj komplexne na úrovni obsahu aj formy (tu však často v spojení práve so SM: *srdcový – srdečný, požičať – požičať si*). Dôležité je, že SM je priama, jej „sila“ sa uvedomuje bezprostredne aj na horizontálnej úrovni (vzťah motivant – motivát), aj na vertikálnej úrovni (príslušnosť motivátu do slovotvorného typu). Naproti tomu PM je nepriama, elementárna, pretože „táto motivácia neurčuje vzťah istého konkrétneho výrazu k istému vymedzenému významu, ale iba vzťah istého potenciálneho výrazu (jedného z možných výrazov) k istému potenciálnemu významu (jednému z možných významov). Reálny význam paradigmaticky motivovaného slova nezávisí od významov motivujúcich slov, v závislostnom vzťahu je potenciálne vymedzenie tohto významu“ (Dolník, 1985, s. 17 – 18). Aj v tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že do vzťahov SM sa vo funkcii motivantov zapája väčšina slovotvorne nemotivovaných slov, čím percentuálne zastúpenie lexém zainteresovaných do SM dosahuje približne 96 % celej lexiky (porov. vyššie) – tým sa SM približuje k PM aj kvantitatívne.

Z uvedeného vyplýva, že SM je v porovnaní s PM „viditeľnejšia“, jej systémotvorná funkcia sa javí ako závažnejšia. Pôsobnosť SM je z kvantitatívneho aj kvalitatívneho hľadiska určujúca, rozhodujúca prinajmenšom pre fungovanie lexík slovanských jazykov, a teda aj slovenčiny.

1.2.8 Motivačná hierarchizácia

Na základe doterajšieho výkladu sa v tejto podkapitole pokúsime naznačiť možné smery hierarchizácie typov lexikálnej motivácie, a tým prispieť k „zviazocmerneniu“ motivačnej typológie.

Opäť vyjdime z prístupu J. Furdíka, ktorý motivačné typy člení na tri skupiny: (1) základné, (2) nadstavbové, (3) kontaktové (porov. 1.1; Furdík, 2008, s. 33). Základné typy „priamo formujú podobu lexiky ako celku a tvoria kostru, ktorá zjednocuje absolútnu väčšinu lexikálnych jednotiek“ (Furdík, 2008, s. 33), sú súčasťou systémových vzťahov jazyka, charakterizujú lexikálnu zásobu ako celok a v lexéme buď sú, alebo nie sú prítomné. Základné typy sa ďalej členia na elementárnu – paradigmatickú motiváciu a špecifikačné motivácie. Nadstavbové typy stavajú na základných typoch a spresňujú, dokresľujú vlastnosti lexémy; spolupodieľajú sa na stvárnení slovnej zásoby z pragmatického hľadiska. Táto argumentácia sa odráža aj v použitých termínoch (*základné – nadstavbové typy*). Kontaktové motivácie ako tretia hlavná skupina podľa autora síce zasahujú do jazykového systému, ale zároveň sú v kontakte jednak s iným kódom – so systémom iného jazyka (akceptačná/interlingválna motivácia), jednak s iným subkódom – s graficky špecifikovanou podobou jazykovej komunikácie (abreviačná motivácia) (Furdík, 2008, s. 68 – 70).

Uvedená charakteristika vyvoláva viacero otázok, napríklad: Čo znamená, že základné typy charakterizujú lexiku ako celok a buď sú, alebo nie sú prítomné? Možno sa totiž opý-

tať, či aj nadstavbové typy necharakterizujú celú lexiku v tomto zmysle, t. j. v lexéme buď sú, alebo nie sú prítomné? Napríklad časovo príznaková časť lexém (historizmy, archaizmy, neologizmy) sa vyznačuje temporálnou motiváciou, kým všetky ostatné, časovo bezpríznakové lexikálne jednotky túto motiváciu nemajú. Teda prvá skupina lexém s príznakom [+temporálna motivácia] plus druhá skupina lexém s príznakom [–temporálna motivácia] rovná sa celá lexikálna zásoba. V zásade sa totiž lexika na základe nadstavbových typov motivácie vydeľuje na dve skupiny podľa dichotómie príznakovosť – bezpríznakovosť (Slančová, 1998).

Problematické sa ukazuje aj vymedzenie abreviačnej motivácie. J. Furdík pri jej určovaní pravdepodobne vychádzal z chápania kontaktovosti na rovine subkódov (hovorený – písaný typ komunikácie).¹⁸ Z hľadiska geneticky primárnej zvukovej podoby sa skratky javia ako jednotky importované „zvonku“, z prostredia písaného jazyka. Problém je však v tom, že: (a) písaná a hovorená podoba jazykového prejavu sa zo synchrónneho hľadiska chápu ako dva rovnocenné, i keď funkčne nerovnaké a do istej miery špecializované spôsoby prenosu jazykovo zakódovanej informácie; (b) hoci abreviatúry sa dominantne využívajú v opticko-vizuálnom kódovaní, problematika skracovania nie je výlučne obmedzená na písomnú podobu komunikácie. Okrem čisto grafických skratiek (*prof.*, *napr.*, *a i.*) existuje veľká skupina graficko-fónických skratiek (*KDH*, *SATUR*, *kilo*); Hrbáček (1979).

Nasledujúci stručný výklad chápeme ako príspevok do diskusie o hierarchizácii lexikálnej motivácie. Túto problematiku pokladáme za integrálnu súčasť lexikálnomotivačného uvažovania, a to vzhľadom na jej priamu súvislosť s motivačnou typológiou, ako aj na možnosť využitia pri bližšej charakteristike vlastností jednotlivých motivačných typov.

Východiskové kategórie, na základe ktorých pristupujeme k hierarchizácii, zoradujeme do štyroch dichotómií: intralingválnosť – extralingválnosť, nominačnosť – nenominačnosť, kontaktovosť – nekontaktovosť, paralexematickosť – extralexematickosť (porov. schému 7).

Dichotómiu **intralingválnosť – extralingválnosť** podmieňujú vlastnosti motivantu (porov. 1.2.1). Ak má motivant jazykový charakter, motivačný typ je intralingválny a motivačný vzťah sa realizuje v rámci jazyka. Ak má motivant nejazykový charakter, motivačný typ je extralingválny (Furdíkom vymedzené nadstavbové typy motivácie). Hybridný ráz motivantu vplýva na existenciu zmiešaných, intralingválno-extralingválnych motivačných typov – FM (porov. kap. 5), OM (porov. Ološtiak, 2009b) a FónM.¹⁹

Dichotómia **nominačnosť – nenominačnosť** súvisí so subklasifikáciou intralingválnych typov a vychádza z existencie jednej zo základných funkcií motivačných typov (porov. kap. 1.2.6). Nominačnosť vychádza z faktu, či sa prostredníctvom motivačného typu môže alebo nemôže fyzicky utvoriť lexikálna jednotka. Nenominačnosťou sa vyznačuje paradigma-tická motivácia, plnohodnotný nominačný charakter má slovotvorná, sémantická, morfo-

¹⁸ V tomto bode výklad nie je úplne jasný (Furdík, 2008, s. 68).

¹⁹ Za fónický motivant (v klasickom vymedzení tohto motivačného typu) možno pokladať jednak denotát ako extralingválnu (paralexematickú) entitu, jednak konfiguráciu hlások tvoriacich jazykový „odtlačok“ tohto denotátu.

logická, syntaktická a interlingválna motivácia, oslabený nominačný charakter má abreviačná motivácia (porov. 1.2.6).

Dichotómia **kontaktovosť – nekontaktovosť** sa týka subklasifikácie plnohodnotných nominačných typov. Kontaktová je interlingválna motivácia, ostatné typy sú nekontaktové.

Dichotómia **paralexematickosť – extralexematickosť** sa realizuje v rámci subklasifikácie intralingválno-extralingválnych typov (prirodzene, tento protiklad sa vzťahuje na extralingválnu zložku). Paralexematická je fónická motivácia (podkladom sú zvukové vlastnosti denotátu), extralexematické sú frazeologická a onymická motivácia (pri frazeologickej motivácii je mimojazykovou časťou motivantu konotačno-pragmatická zložka, porov. kap. 5; pri onymickej motivácii je to potreba pomenovať jednotlivinu, Ološtiak, 2009b).

Schéma 8 predstavuje pokus o plošné znázornenie hierarchizácie a typológie lexikálnej motivácie. Okrem kategórií a vzťahov z predchádzajúceho výkladu sa zachytávajú vzťahy k iným jazykovým subsystémom (fónický, morfológický, syntaktický) a nominačnosť (v rôznych podobách) sa uvádza aj pri ostatných motivačných typoch – pri fónickej, frazeologickej a onymickej motivácii a všetkých extralingválnych typoch (v schéme 7 sa nominačnosť ako relevantný klasifikátor znázorňuje len pri intralingválnych typoch).

V záujme prehľadnosti sa systematicky nezachytáva relačný aspekt. Motivačná súvzťažnosť sa načrtáva len medzi paradigmatickou a slovotvornou motiváciou. Vzhľadom na existenciu slovotvorných paradigiem v širšom zmysle (porov. kap. 2.3.1) slovotvornú motiváciu možno chápať aj ako najvýraznejší prejav paradigmatickej motivácie (centrálne postavenie slovotvornej motivácie sa naznačuje stredovým umiestnením).

Veľkosťou obdĺžnikov sa naznačuje kvantitatívny aspekt akčného rádia (porov. kap. 1.2.7), a to len v tých motivačných typoch, kde tento aspekt vieme spoľahlivo určiť. Opäť ide o PM a SM.

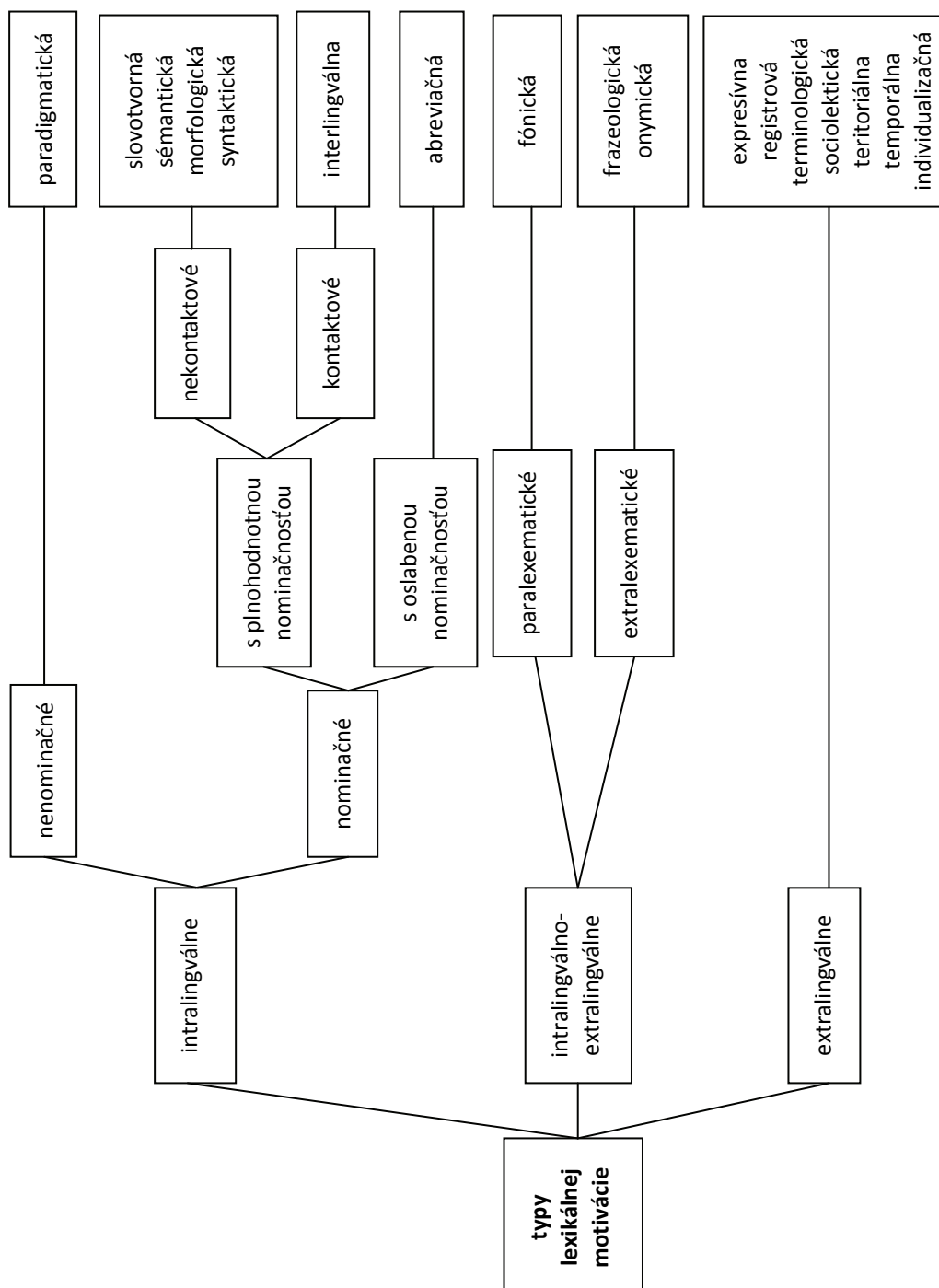
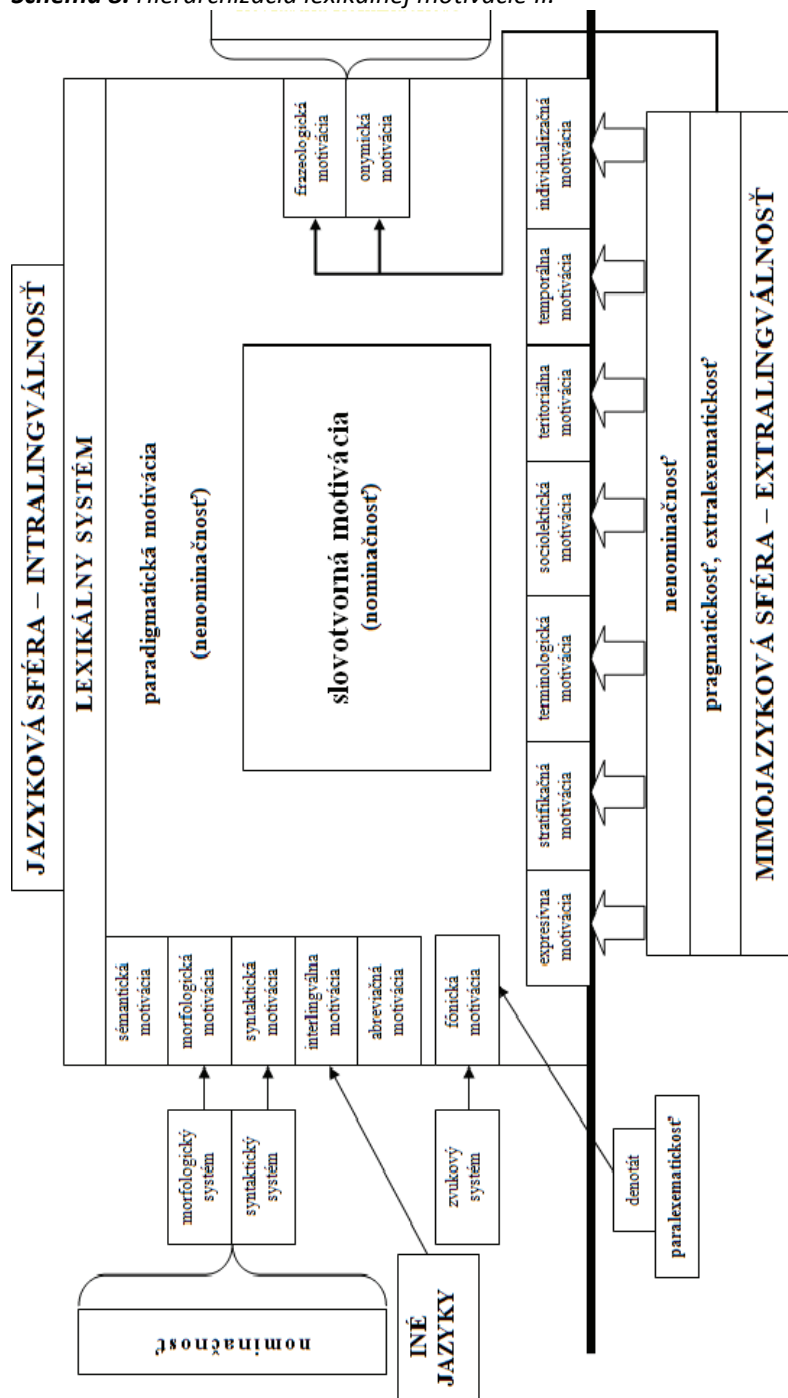
Schéma 7. Hierarchizácia lexikálnej motivácie I.

Schéma 8. Hierarchizácia lexikálnej motivácie II.



2 SLOVOTVORNÁ MOTIVÁCIA

2.1 Stručná východisková charakteristika

Kedže slovotvornej motivácii (SM) sa v lingvistike venovala a venuje veľký priestor, podstate tohto motivačného typu nie je potrebné venovať toľko pozornosti ako ostatným analyzovaným typom motivácie (porov. kap. 3 – 9). Vychádzajúc najmä z koncepcie J. Furdíka (1993, 2004), obmedzujeme sa na načrtnutie základných téz týkajúcich sa tohto motivačného typu (časť 2.1) a na prezentáciu argumentov, svedčiacich o centrálnom postavení SM (časť 2.2). Jadro kapitoly tvorí výklad o relačnosti a kooperačnom potenciáli SM (časť 2.3).

SM predstavuje trojjediný princíp – ide zároveň o proces utvorenia nového pomenovania, o vzťah medzi východiskovým motivantom a sekundárnym motivátom a o vlastnosť motivátu (porov. 1.2.1). SM odráža proces vzniku nového pomenovania z existujúceho pomenovania na báze zmeny morfematickej štruktúry. Motivantom pritom môže byť jednoslovné pomenovanie (*dôstojný* → *dôstojnosť*, *ísť* → *odísť*, *naladiť sa* → *nálada*), viac-slovné pomenovanie (*literárna veda* → *literárnovedný*, *stará dievka* → *starodievocký*, *mať na saláme* → *salámista*) alebo voľná syntagmatická konštrukcia (*bežať mimo* → *mimo-bežka*, *bledé líca* → *bledolíci*). Za slovotvorne motivovanú sa pokladá len tá jednotka, ktorá má synchronný motivant. To platí pre domáce aj prevzaté lexémy: napr. *dĺžiť sa* → *dĺžeň*, *hlava* → *hlaveň*, *kázať* → *kázeň*, *liahnuť sa* → *liaheň*, *holý* → *holeň*, ale: 0 → *hrebeň*, 0 → *pieseň*, 0 → *plameň*, 0 → *srseň*, 0 → *strmeň*; *boxovať* → *boxer*, *fušovať* → *fušer*, ale: 0 → *díler*, 0 → *arbiter*, 0 → *frajer*; *maturovať* → *maturant*, *ašpirovať* → *ašpirant*, *debutovať* → *debutant*, ale: 0 → *diletant*, 0 → *exulant*, 0 → *mandant*.

Podobne ako ostatné motivačné typy aj SM je dynamický jazykový fenomén. Prejav dynamiky SM sú dobre opísané a vysvetlené, preto sa touto otázkou nebudeme podrobnejšie zaoberať; venujeme jej len niekoľko nevyhnutných poznámok.

SM je prirodzene premenlivý jav: a) vzniká spolu so vznikom slovotvorne motivovaného pomenovania (príklady porov. vyššie); b) mení sa a zaniká pod vplyvom reštrukturalizácií v lexikálnom systéme; porov. remotivácie typu *driblovať* → *dribling*, *snoubordovať* → *snoubording*, *forčekovať* → *forčeking*, ale nie 0 → *brífing*, 0 → *míting*, demotivácie typu *sukňa*, *studňa*, *hniezdo*, *rušeň*, *vedro*, *oblok*, *hrob*, *vlak*, *stádo*, *jemný*, *motyka*; osobitým prípadom dynamiky SM je existencia ľudovej etymológie (porov. napr. Cienkowski, 1972; Rejzek, 2001).

Slovotvorná demotivácia je viacvrstvový jav. Jej výsledkom je zväčša posun lexémy do centrálnejších jazykových oblastí. Slovotvorne motivované slovo s vysokou komunikačnou frekvenciou sa posúva do centrálnejších oblastí jazykového systému. Tým sa oslabuje jeho motivovanosť, ktorá už nie je nevyhnutne potrebná na sprostredkovanie lexikálneho významu.²⁰ J. Furdík (1993) uvažuje o demotivačnom cykle (porov. aj 6.1.2).

²⁰ Len marginálne pripomíname, že SM slúži aj ako nápoved' lexikálneho významu slova (Furdík, 1993, s. 30 – 31), čo sa výraznejšie prejavuje pri málo frekvencovaných slovách, „učebnicovo“ pri okazionalizmoch.

V zhode s J. Kuchařom (1963, s. 105) SM začleňujeme jednak do širšej problematiky tvorenia pomenovaní, jednak do širšej problematiky lexikálnej motivácie. Jedným z oporných pilierov nášho prístupu k skúmanej problematike preto tvorí porovnávanie SM s ostatnými typmi lexikálnej motivácie (porov. ďalšie kapitoly).

2.2 Centrálné postavenie slovotvornej motivácie

Vychádzame z postulátu o centrálnom postavení SM v motivačnej typológii. Centrálnosť SM možno podporiť týmito argumentmi (porov. aj tabuľku 5, v ktorej sa zhrnuje nasledujúci výklad):

(1) SM je z hľadiska jazykového systému intralingválny motivačný typ. **Intralingválnosť** tu možno chápať dvojakým spôsobom:

(a) Ako **opak extralingválnosti** (extralingválnych motivačných typov). Do popredia sa dostáva opozícia **jazykovosť/lingválnosť – mimojazykovosť/extralingválnosť**. To znamená, že mechanizmy riadiace slovotvornomotivačné procesy sú vnútrojazykové, vyrastajú z jazykového systému (na rozdiel od všetkých extralingválnych motivačných typov, ktorých podstata je daná mimojazykovo). Lingválne v tomto zmysle sú všetky furdíkovské základné motivačné typy, ako aj abreviačná a interlingválna motivácia. Lingválnosť SM sa prejavuje v tom, že „stavebným materiálom“ pri fungovaní SM sú morfémy, teda jazykové jednotky.

(b) Ako **opak interlingválnosti** (interlingválnej motivácie). Do popredia sa dostáva opozícia **jazyková nekontaktovosť – kontaktovosť**. Kontaktná je interlingválna motivácia (realizuje sa medzi dvomi, resp. viacerými jazykmi; porov. kap. 6), nekontaktné sú ostatné lingválne motivačné typy vrátane SM, ktoré sa realizujú primárne v rámci istého jazyka. Pre extralingválne motivačné typy je opozícia nekontaktnosti a kontaktnosti irelevantná (porov. v tabuľke 5 číslicu 0).

(2) SM je bilaterálny (komplexný) jazykový fenomén, pretože sa týka výrazu aj významu (na rozdiel od sémantickej motivácie, ktorá funguje čiastočne – na úrovni významu). Syntaktická motivácia je takisto bilaterálna, paradigmatická motivácia sa môže realizovať bilaterálne, ale aj samostatne na úrovni významu a samostatne na úrovni formy. Bilaterálnosť interlingválnej motivácie je oslabená vzhľadom na celkovú oslabenosť vzťahu medzi interlingválnym motivantom a interlingválnym motivátom (porov. 6.2.1). Pre extralingválne typy je bilaterálnosť irelevantná (porov. tab. 5). S bilaterálnosťou SM úzko súvisí aj vysoká priehľadnosť tohto motivačného typu, v pozadí ktorej stojí fakt, že slovotvornú motivovanosť má bežný používateľ jazyka prirodzeným spôsobom inkorporovanú vo svojom jazykovom vedomí.

(3) SM je priamy nominačný typ – dôsledkom aktivity SM vznikajú nové pomenovania (napr. na rozdiel od frazeologickej či onymickej motivácie).

(4) SM sa primárne týka tvorenia jednoslovných pomenovaní, ktoré sú základným, bezpríznakovým typom lexikálnych jednotiek (na rozdiel od syntaktickej motivácie, ktorá sa týka konštrukčne príznakových viacslovných lexém). Paradigmatická, sémantická a interlingválna motivácia sa týka tak jednoslovných, ako aj viacslovných lexém, preto sa v tabuľke pri týchto typoch nachádza znamienko ±. Pre extralingválne motivačné typy je jednoslovnosť/viacslovnosť irelevantná, pretože ide o intralingválnu vlastnosť.

(5) SM má veľký akčný rádius, a to z kvantitatívnej, ako aj z kvalitatívnej stránky (bližšie porov. 1.2.7).

Na tieto vlastnosti nadväzujú ďalšie skutočnosti, ktoré v tabuľke 5 nezachytávame:

(6) SM má vysoký kooperačný potenciál, aktívne sa zapája do spolupráce s inými motivačnými typmi, a to z kvantitatívneho aj z kvalitatívneho hľadiska (podrobnejšie porov. 2.3).

(7) SM je závažný systémiotvorný činiteľ, ktorý zásadným spôsobom vplýva na fungovanie lexiky (porov. napr. Furdíkom vyčleňovaný komplex funkcií SM: systemizačná, integračná, kondenzačná, adaptačná).

(8) SM zohráva kľúčovú úlohu pri obohacovaní lexikálnej zásoby.

(9) Z predchádzajúcich bodov prirodzene vyplýva, že slovotvornej motivácii (popri sémantickej motivácii) sa venuje veľká výskumná pozornosť, a to najmä (ale nielen) v slovanských lingvistikách, hoci nie vždy sa tento jav nazýva a vymedzuje jednotne. Tradične sa používajú napr. termíny slov. tvorenie slov (slovotvorba), poľ. słowotwórstwo, rus. slovoobrazovanie, ukr. slovotvir, bielorus. slovautvarenie, angl. word-formation, nem. Wortbildung, v anglosaskej tradícii sa SM často vymedzuje v rámci morfológie.

Porovnanie uvedených vlastností SM s vybranými motivačnými typmi sa nachádza v tabuľke na nasledujúcej strane. Z tabuľky vyplýva, že SM ako jediný motivačný typ sa vyznačuje pozitívnou prítomnosťou všetkých vlastností, ktoré v danom kontexte považujeme za relevantné (intralingválnosť: lingválnosť, nekontaktovosť; bilaterálnosť; priamosť, jednoslovnosť, akčný rádius, nominačnosť). Detailnej analýze porovnávania jednotlivých motivačných typov z hľadiska uvedených vlastností sa v tejto monografii nevenujeme.

Tabuľka 5. Vlastnosti vybraných motivačných typov v porovnaní so SM

TYPY MOTIVÁCIE	VLASTNOSTI						
	intralingválnosť		bilaterálnosť	priamosť	jednoslovnosť	akčný rádus	nomináčnosť
	lingválnosť	nekontaktovosť					
slovtvorná	+	+	+	+	+	+++	+
paradigmatická	+	+	±	-	±	++	-
sémantická	+	+	-	+	±	+	+
syntaktická	+	+	+	+	-	+	+
interlingválna	+	-	(+)	(+)	±	+	+
extralingválne typy	-	0	0	0	0	(+)	-

2.3 Relačnosť slovotvornej motivácie

2.3.1 Motivačná kooperácia

(1) SM a paradigmatická motivácia

Na základe princípu SM sa konštituuju slovotvorné útvary,²¹ ktoré možno považovať za veľmi dôležitý typ lexikálnych paradigiem. Tým sa prejavuje spätosť SM a paradigmatickej motivácie a v tomto ohľade možno terminologicky uvažovať o slovotvorných paradigmách v širšom zmysle,²² teda o zoskupeniach lexém spätých vzťahom slovotvornej motivácie.

Dôležitosť slovotvorných paradigiem sa prejavuje jednak v tom, že sa v nich zoskupujú lexémy na základe obsahu aj formy, jednak v tom, že do vzťahov slovotvornej motivácie (a teda aj do slovotvorných paradigiem) sa zapája takmer celá lexika. „Slovotvorných bezdomovcov“, ako na prednáškach hovorieval J. Furdík, je v lexikách slovanských jazykov veľmi málo; A. Tichonov pre ruštinu uvádza 4 % takýchto jednotiek (porov. aj 1.2.7). Tento údaj sa potvrdil aj na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 2007), v ktorom je slovotvornomotivačne usúvzťažnených 96,1 % lexikálnych jednotiek.²³ To znamená, že do vzťahov SM (ako motivant, motivát alebo oboje zároveň) vstupujú takmer všetky lexémy. Nezapojenosť do slovotvorných vzťahov signalizuje lexikálnu periférnosť rôzneho druhu; ide o prevzaté, zastarané, štylisticky alebo inak príznakové jednotky (Furdík, 1998a), napr. *trienále*, *trepanácia*, *trop*, *tuľajka*, *varyto*, *WC*, *zapatrošiť*.

(2) SM a fónická motivácia

Fónická (zvuková, imitačná) motivácia je jednou z troch klasicky vymedzovaných typov motivácie (popri sémantickej a slovotvornej motivácii). Vzťah fónickej motivácie a SM sa prejavuje najmä tak, že fónicky motivované lexémy môžu vstupovať do slovotvorných vzťahov ako motivanty, napr. *mú* → *múkať/mučať*, *bú* → *bučať*, *kikirikí* → *kikirikať*. Utvára sa tak skupina jednotiek patriacich do reprodukčného typu onomaziologickej kategórie (Dokulil, 1982; Furdík, 2004, s. 88, 105; 2000/2005, s. 394). Možno tu uvažovať

²¹ J. Furdík (2004) rozlišuje dva typy slovotvorných útvarov (v našom ponímaní slovotvorných paradigiem v širšom zmysle) – rovnakokoreňové útvary primárne odrážajú „horizontálny“ aspekt slovotvorných vzťahov, teda vzťah motivant – motivát (slovotvorný rad, slovotvorná paradigma – v užšom zmysle, slovotvorné hniezdo), a rôznokoreňové útvary, do ktorých sa primárne premieta „vertikálny“ aspekt slovotvorných vzťahov, teda rovnaký spôsob utvorenosti (slovotvorný typ, onomaziologická kategória, typ onomaziologickej kategórie).

²² Termín slovotvorná paradigma (v užšom zmysle) sa zväčša používa vo význame *súbor motivátov utvorených od jedného motivantu* (porov. Furdík, 2004, s. 74). O slovotvornej paradigme v tomto zmysle po prvýkrát uvažovala a tento termín do slovákistickej a slavistickej lingvistiky uviedla K. Buzássyová (1974; porov. aj Buzássyová, 2001).

²³ Tento údaj sme získali na základe kvantitatívnej analýzy príslušnosti lexém do typov motivačnej intencie, ktorú sme s pomocou študentov určovali v programe Microsoft Excel. Spomínaných 96,1 % tvoria lexémy patriace do 1. – 3. typu motivačnej intencie, teda sú to buď motivanty: L→, motiváty aj motivanty zároveň: →L→, alebo len motiváty: →L. Posledný typ motivačnej intencie (lexéma nie je ani motivant, ani motivát, značka L) sa viaže na spomínaných slovotvorných „bezdomovcov“ (o motivačnej intencii slova porov. Furdík, 1998a).

o transpozícii fónickej motivácie zo slovotvorného motivantu do slovotvorného motivátu. V takýchto derivátoch je v porovnaní s ich motivantmi fónická motivácia a transparentnosť oslabená, keďže sa netýka celej lexémy, ale len jej časti – slovotvorného základu (porov. aj Dolník, 2003, s. 121).

(3) SM a sémantická motivácia

Kooperácia SM a SémM sa pretavuje do viacerých problémových okruhov: napríklad o zhodách vo významovej štruktúre viacvýznamových lexém patriacich do rovnakého slovotvorného typu písal P. Nejedlý (2005); o využití odvodenín pri určovaní viacvýznamovosti uvažoval J. Filipec (1974); analýzu významu derivátov vo vzťahu k významovému spektru motivantov predstavil J. Kačala (2001). Vynára sa taktiež podobnosť medzi SM a SémM, ktorá našla aj svoje terminologické vyjadrenie; porov. termíny sémantické odvodzovanie, sémantická derivácia (Dolník, 1989). V poznámkach si všimneme tieto navzájom súvisiace problémy: (a) vplyv sémantiky motivantu na sémantiku motivátu; (b) spôsob utvorenia nového významu; (c) vplyv sémantickej štruktúry motivantu na jeho motivačný potenciál; (d) derivačná polysémia a kosémia.

(a) Vplyv sémantiky motivantu na sémantiku motivátu

Ide o otázku, ako sa sémantická štruktúra motivantu odráža v sémantike motivátov a aké faktory vplývajú na mieru korelácie medzi sémantikou členov motivačnej dvojice. K tomuto problému sa vyjadril J. Kačala v štúdiu *Deriváty vo významovom spektre základu* (2001), kde rozlišuje vnútro-slovnú a medzislovnú sémantickú motivovanosť. Medzislovná sémantická motivovanosť vzniká prostredníctvom slovotvornej motivácie: významová štruktúra slovotvorného motivantu vplýva na významovú štruktúru slovotvorného motivátu. Napríklad adverbium *kozmeticky* nadobudlo nový význam „nepodstatne, bezvýznamne“ v závislosti od konštituovania nového významu svojho adjektívneho motivantu *kozmetický* „drobný, nepodstatný, bezvýznamný“²⁴ (porov. Nová slova v češtině 1, 1998, s. 134). J. Kačala v citovanej štúdiu z hľadiska slovotvornej a sémantickej súvzťažnosti motivantu a motivátu vyčlenil tieto štyri skupiny pomenovaní: 1) skupina s úplnou sémantickou korešpondenciou; 2) skupina s čiastočnou sémantickou korešpondenciou; 3) skupina so zastretou alebo oslabenou sémantickou korešpondenciou; 4) skupina s nulovou sémantickou korešpondenciou.

(b) Spôsob utvorenia nového významu

Metaforická transpozícia sa pokladá za záležitosť lexikálneho, nie slovotvorného významu slova (Buzássyová, 1974, s. 78). V intenciách teórie lexikálnej motivácie túto skutočnosť možno vyjadriť tak, že metaforické utváranie nových významov je záležitosťou sémantickej motivácie bez vplyvu slovotvornej motivácie: *lievik* 1. kužeľovitá nádob(k)a

²⁴ Porov. napr. kontexty zo Slovenského národného korpusu: *Odhliadnuc od týchto kozmetických chýb sa však všetko ostatné podarilo zvládnuť na jednotku. – Akékoľvek snahy zmeniť schválených osem VÚC je už iba kozmetická úprava. – V poslednej tretine už hostia, ktorí mali viac síl, ešte kozmeticky upravili konečnú podobu výsledku. – Najlepší celok 90-tych rokov Švédii si aspoň kozmeticky vylepšili umiestnenie, avšak v prípade ich 11. miesta možno hovoriť už o treťom sklamaní v rade na významných podujatiach.*

s otvormi na koncoch na nalievanie tekutiny → 2. čo podobou pripomína lievik (sémantizácia podľa KSSJ). V súvislosti s tvorením deverbatívnych derivátov citovaná autorka ďalej poznamenáva, že pri **metonymickej transpozícii** je otázne, v ktorých prípadoch ide o nový kategoriálny slovotvorný význam (SM + SémM) a kedy o nový lexikálny význam (SémM). Ide predovšetkým o proces konkretizácie primárneho abstraktného dejového významu (napr. *nákup* 1. dej, 2. výsledok deja); k sémantickej iradiácii dejových mien totiž dochádza pri splnení istých podmienok (bližšie porov. Buzássyová, 1974, s. 78 n.; autorka vo svojich poznámkach vychádza predovšetkým z príslušnej kapitoly v kompendiu *Tvoření slov v češtině* 2, 1967).

(c) Vplyv sémantickej štruktúry motivantu na jeho motivačný potenciál

Najbohatšie slovotvorné hniezda majú motivanty s tromi až šiestimi významami; pri slovách s komplikovanejšou štruktúrou badať tendenciu k osamostatneniu niektorých významov, a teda aj slovotvorných hniezd (Jakabčinová, 1976, s. 275; Furdík, 2004, s. 79).

(d) Derivačná polysémia a kosémia

Prítomnosť polysémie neznamená automatickú prítomnosť sémantickej motivácie. Významy v polysémickej jednotke môžu fungovať paralelne vedľa seba, t. j. bez vzťahu sémantickej odvodenosti; ide o kosémiu (Dolník, 1989).²⁵ Existenciu kosémie však výrazne podporuje práve SM: „Výskyt prípadov kosémie očakávame pri odvodených slovách, pretože slovotvorný základ môže spájať niekoľko významov bez derivačného vzťahu medzi nimi“ (Dolník, 1989, s. 323). Hranica medzi derivačnou polysémiou a kosémiou sa právom pokladá za nestálu (porov. napr. Nagórko, 1998, s. 174). Podľa nášho názoru totiž možno pripustiť aj premenu pôvodnej kosémie na derivačnú polysémiu (išlo by o sémantickú remotiváciu). J. Dolník v citovanej štúdii (1989, s. 327) uvádza aj takýto príklad na kosémiu, kde sémantická štruktúra (slovotvorného) motivantu vplýva na sémantickú štruktúru motivátu (porov. aj predchádzajúci odsek a):

<i>dlžný</i>		<i>dlžník</i>
1. povinný platiť dlh	→	1. kto má peňažný dlh
2. majúci istý (morálny) záväzok	→	2. kto má morálny záväzok

Bez ohľadu na to, či sa primárne uvažuje o synonymickej analógii (sémantickej derivácii) alebo o paralelnom odvodzovaní, nazdávame sa, že genetický vzťah, ktorý vysvetľuje vznik semémy *dlžník* „kto má morálny záväzok“, sa môže sémanticky remotivovať, a to pod vplyvom sémantickej štruktúry bezprostredného slovotvorného motivantu. Sekundárny význam „kto má morálny záväzok“ možno chápať ako motivovaný primárnym významom „kto má peňažný dlh“:

<i>dlžný</i>		<i>dlžník</i>
1. povinný platiť dlh	→	1. kto má peňažný dlh
↓		↓
2. majúci istý (morálny) záväzok	→	2. kto má morálny záväzok

²⁵ Otázka, akým spôsobom uchopiť kosémiu z hľadiska teórie lexikálnej motivácie, je otvorená.

(4) SM a syntaktická motivácia

Spolupráca SM so syntaktickou motiváciou sa dominantne realizuje prostredníctvom týchto piatich aspektov: (a) slovotvorne motivované slovo ako komponent viacslavného pomenovania; (b) viacslavné pomenovanie ako slovotvorný motivant; (c) slovotvorná univerbizácia; (d) multiverbizačné procesy; (e) slovotvorne determinované tvorenie viacslavných pomenovaní z iných viacslavných pomenovaní; (f) juxtapozícia ako kompozičný slovotvorný postup.

(a) Slovotvorne motivované slovo ako komponent viacslavného pomenovania

Viacslavné pomenovanie²⁶ (ďalej VP) dokáže formálne explicitnejšie vyjadriť viac sémantických príznakov než jednoslavné pomenovanie. Táto potencia sa zvyšuje, ak sú komponenty VP slovotvorne motivované. Na základe spolupráce SM a syntaktickej motivácie sa môže vyjadriť zložitá onomaziologická štruktúra: *dvojmotorové lietadlo, profesijný životopis, predmanželská zmluva*.²⁷ VP sú často odbornými termínmi, ktoré vyjadrujú zložené významy-pojmy. Zistilo sa, že zastúpenie slovotvorne motivovaných slov vo VP je vyššie ako zastúpenie derivátov a kompozít v lexike ako celku. V najfrekvencovanejšom type VP so štruktúrou *adjektívum + substantívum* adjektívne komponenty sú slovotvorne motivované v 80 % prípadov a substantívne komponenty v 56 % prípadov (Furdík, 1989, s. 34).

(b) Viacslavné pomenovanie ako slovotvorný motivant

Viacslavné pomenovanie sa môže do slovotvorných vzťahov zapájať aj ako motivant (porov. napr. Dokulil, 1974; Horecký, 1977; Martincová, 2000), napr. *literárna kritika* → *literárnokritický*, *stredná škola* → *stredoškolský*. V tejto súvislosti sa aj pri tvorbe viacslavných odborných termínov zdôrazňuje vlastnosť derivatívnosti. Táto požiadavka je splnená napríklad pri dvojslavných odborných termínoch pomenúvajúcich rôzne odvetvia práva: napr. *trestné právo*, *občianske právo*, *pracovné právo* a súvzťažné adjektíva a adverbiá *trestnoprávny*, *trestnoprávne*, *občianskoprávny*, *občianskoprávne*, *pracovnoprávny*, *pracovnoprávne*.

(c) Derivačná univerbizácia (syntaktická demotivácia + slovotvorná motivácia)

SM sa dostáva do vzťahu so syntaktickou motiváciou aj pri univerbizačných procesoch, konkrétne pri univerbizácii deriváciou, kde sa jeden komponent VP nahrádza slovotvorným formantom. Zároveň dochádza k syntaktickej demotivácii (porov. kap. 4.3.3): *presilová hra* → *presilovka*, *kultúrny dom* → *kulturák*, *slepé črevo* → *slepák* (univerbáty sú zväčša štylisticky príznakové, vyznačujú sa ďalšími typmi motivácie – napr. expresívnou, registrovou či sociolektickou motiváciou).

²⁶ Máme na mysli viacslavné nefrazeologické pomenovanie.

²⁷ Kombináciou príznakov [slovotvorná motivovanosť] a [viacslavnosť] sa dajú charakterizovať rozličné stupne javu, ktorý možno pracovne nazvať *stupeň onomaziologickej explicitnosti*. Nulovým stupňom sa vyznačujú slovotvorne nemotivované jednoslavné pomenovania: [–slovotvorná motivovanosť], [–viacslavnosť]. Veľkou explicitnosťou sa vyznačujú viacslavné lexémy so všetkými slovotvorne motivovanými komponentmi: [+slovotvorná motivovanosť], [+viacslavnosť]. Táto problematika si vyžaduje podrobnejší výskum.

(d) Multiverbizačné procesy

„Multiverbizačné spojenia sú také viacslovné výrazy, ktoré koexistujú so synonymnými jednoslovnými ekvivalentmi a spravidla majú s nimi spoločný významovo-formálny komponent“ (DSZ, s. 251). Túto definíciu, resp. jej časť o spoločnom významovo-formálnom komponente, by sme konkretizovali v tom zmysle, že medzi jednoslovným pomenovaním a komponentom multiverbizovaného pomenovania sa spravidla realizuje vzťah slovotvornej motivácie (o slovotvorných súvislostiach multiverbizácie porov. aj Jarošová, 2007, s. 94; Kačala, 1993, s. 17). SM teda pri multiverbizačných procesoch zohráva dôležitú úlohu; možno spomenúť napríklad tieto multiverbizačné typy (k typológii porov. DSZ, s. 253 n.; Vlková, 1978):

(i) deverbatívne multiverbáty: kategoriálne sloveso + transflexné alebo sufixálne deverbatívum: *podat' návrh* ← *navrhnuť*, *podat' dôkaz* ← *dokázať*, *vzniesť námietku* ← *namietnuť* (slovotvorné vzťahy: *navrhnuť* → *návrh*, *dokázať* → *dôkaz*, *namietnuť* → *námietka*);

(ii) desubstantívne multiverbáty: desubstantívne adjektívum + kategoriálne substantívum: *čitateľská verejnosť* ← *čitatelia*, *diplomatické kruhy* ← *diplomati* (slovotvorné vzťahy *čitateľ* → *čitateľský*, *diplomat* → *diplomatický*);

(iii) deadverbiálne multiverbáty: adjektívum + kategoriálne substantívum: *zaujímavým spôsobom* ← *zaujímavo* (inverzne realizovaný vzťah *zaujímavý* → *zaujímavo*).

(e) Slovotvorne determinované tvorenie VP z iných VP

Ide o tvorenie typu VP → VP na základe slovotvornej motivácie, realizujúcej sa na úrovni komponentu: napr. *obecná polícia* → *obecný policajt*, *literárna veda* → *literárny vedec*, *trestné právo* → *trestný právnik*, *investatívna žurnalistika* → *investatívny žurnalista*, *rýchlostná kanoistika* → *rýchlostný kanoista*; *skoky na lyžiach* – *skokan na lyžiach*, *orientačný beh* – *orientačný bežec*, *skok do diaľky* – *skokan do diaľky*. Z príkladov vidno, že nie vždy musí ísť o bezprostredný slovotvorný vzťah, v niektorých prípadoch sa slovotvorná súvzťažnosť komponentov realizuje sprostredkovane (príslušné slovné komponenty patria do rovnakého slovotvorného hniezda, medzi nimi nie je bezprostredný slovotvorný vzťah, napr. *skok* – *skokan*, *beh* – *bežec*).

(f) Juxtapozícia ako kompozičný slovotvorný postup

Juxtapozícia ako kompozičný slovotvorný postup, ktorý je založený na prostom zrazení či spojení dvoch lexém, resp. dvoch gramatických tvarov (*dlho hrajúci* → *dlhohrajúci*, *kilowatt hodina* → *kilowatthodina*) sa považuje za prechodný postup medzi tvorením viacslovných pomenovaní a tvorením jednoslovných pomenovaní (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 468). Napriek tomu však dochádza k zmenám, ktoré signalizujú funkčné prehodnotenie syntagmy na jednoslovné kompozitum, porov. napr. zmenu poradia komponentov a zánik kolokačného vzťahu medzi členmi syntagmy (*hodný chvály* → *chvályhodný*, *schopný uznávaní* → *uznášaniashopný*). V uvedených prípadoch sa deaktivuje bezpredložková genitívna kolokačná väzba medzi nadradeným adjektívom a podradeným substantívom.

(5) SM a frazeologická motivácia

V štúdii *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (Furdík, 1994/2005) sa prezentujú paralely a odchýlky frazeológie a slovotvorby (porov. kap. 5.1). Na tomto mieste si vzťah a spoluprácu medzi SM a frazeologickou motiváciou všimneme z troch aspektov (prvé dva aspekty sa náznakovo spomínajú aj v citovanej práci J. Furdíka, 1994, s. 12): (a) slovotvorne motivované slovo ako komponent frazém; (b) frazéma ako slovotvorný motív; (c) slovotvorná variantnosť frazém.

(a) Slovotvorne motivované slovo ako komponent frazém

Slovotvorne motivované slovo celkom prirodzene funguje aj ako komponent frazeologických jednotiek. Tu sa ako podnetné javí hľadanie odpovedí napríklad na nasledujúce otázky: Čo sa deje so slovotvornou motivovanosťou slova pri frazeologizácii? Oslabuje sa schopnosť slovotvorného významu slúžiť ako nápozd lexikálneho významu? Aké je zastúpenie slovotvorne motivovaných slov ako komponentov frazém a čo z tohto zastúpenia vyplýva?²⁸ Špeciálnym prípadom je tzv. intrafrazeologická slovotvorba, t. j. súbor slovotvorných postupov uplatňovaných na komponentoch frazém: *hlava-nehlava* (*kamarát-nekamarát, učiteľ-neučiteľ* atď.), *nejeden-nedvaja, do tretice všetkého dobrého* a i. (Furdík, 1994; Molčanová, rkp.).

(b) Frazéma ako slovotvorný motív (defrazeologická slovotvorba)

Ako slovotvorný motív môže fungovať aj frazéma; v tejto súvislosti sa uvažuje o tzv. defrazeologickej slovotvorbe, resp. defrazeologizácii (Furdík, 1994, 2004, s. 32; Molčanová, 1996; Košková, 2002): *stahovať sa do ulity* → *ulitníctvo*; *lízať päty niekomu* → *pätolízač*, *mať niečo na saláme* → *salámista*; v poľštine napr. *tamać sobie głowę* → *łamiągłówka*, *mącić wodę* → *mąciwoda* (Janowska, 2000). Tento typ derivácie sa vyskytuje aj v okazionalnej slovotvorbe, napr. *byť pod papučou* → *podpapučiar*, *mať ostré lakty* → *ostrolaktový* (Liptáková, 2000). Ako dôležité sa ukazuje skúmať, čo sa pri defrazeologickej derivácii deje so samotnou frazeologickosťou, ako sa modifikuje či oslabuje, či možno idiomatické defrazeologické deriváty typu *tvrdohlavý* pokladať za špecifický druh frazeologických jednotiek. Aplikujúc princíp tvarovosti J. Mlacek na túto otázku odpovedá záporne (1999, s. 138 – 139; 2007a, s. 69). Na druhej strane defrazeologickým derivátom podľa autora chýba aspoň potenciálna výpovednosť, ktorú, síce v náznakoch, ale predsa len majú tzv. jednoslovné frazémy typu *zotrieť niekoho*, *chodiť s niekým*, *zatočiť s niekým* (Mlacek, 2007a, s. 69 – 71). Naopak, F. Čermák (2007, s. 60)²⁹ v súlade so svojím konceptom anomálnosti vyčleňuje skupinu lexikálnych (=jednoslovných) frazém, do ktorej zaraďuje napr. kompozitá *tľčhuba*, *kratochvíle*, *každopádne*, deriváty *neplecha*, *zákeřný* a iné typy (porov. aj kap. 5).

²⁸ Napríklad F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 181) poznamenáva, že väčšina komponentov frazém je slovotvorne motivovaná a v tomto aspekte sa frazeológia nelíši od situácie v pravidelnom (t. j. nefrazeologickom) jazyku; motivovanosť komponentov pritom podľa autora nie je príliš rozsiahla (zväčša sa tu nenachádzajú extrémne zložené odvodeniny a dlhé kompozitá). Derivatologickou terminológiou formulované: vo frazeológii sa zväčša nachádzajú deriváty zo začiatkov slovotvorných radov.

²⁹ Podobný postoj k tejto otázke ako F. Čermák má v slovenskej frazeológii P. Ďurčo (napr. 1996).

(c) Slovotvorná variantnosť frazém

Slovotvorné varianty frazém predstavujú podtyp lexikálnych variantov frazém (Mlacek, 2007a, s. 117 – 120). Keď sa na tento jav pozrieme „derivatologickými očami“, môžeme konštatovať, že slovotvorné varianty vznikajú len modifikačným spôsobom. Ak teda zoberieme komponenty frazémy „zainteresované“ do slovotvornej variantnosti, odvodený komponent patrí do modifikačného typu onomaziologickej kategórie: napr. *stratiť/strácať zem/pôdu pod nohami, narástol mu hrebeň/hrebienok, pozeráť na dno pohára/pohárika, mať ruky/ručiská ako medveď* (excerpcia z Malého frazeologického slovníka, Smiešková, 1989; k deminutívnosti vo frazeológii porov. Mlacek, 1992a).

Otázkou je, prečo sa slovotvorné varianty tvoria len modifikačne. Nazdávame sa, že odpoveď sa skrýva vo vlastnostiach a funkciách typov onomaziologickej kategórie, ako ich vymedzil M. Dokulil (1962). Transpozícia ani mutácia sa pri slovotvorných variantoch frazém neuplatňujú, pretože by došlo k veľkému zásahu do formálnej a sémantickej identity frazémy. Transpozícia je vždy spojená so slovnodruhovou zmenou, ktorá so sebou prináša aj zmenu syntaktických funkcií: *vybehnúť* (sloveso, primárne predikát vety) → *výbeh* (podstatné meno, primárne subjekt/objekt/adverbiálne vety). Transpozičná slovotvorba teda neprichádza do úvahy, pretože so sebou prináša zmenu syntaktickej funkcie motivátu oproti motivantu, čo by znamenalo aj celkovú konštrukčnú (tvarovú) prestavbu frazémy: *objaviť Ameriku* → **objav Ameriky*. Mutačná slovotvorba by takisto zmenila celkovú sémantickú transpozíciu frazémy, čo by znamenalo taký druh posunu, že v konečnom dôsledku by nešlo o frazeologický variant (teda o jednu frazému). Modifikácia ako vnútro-slovnodruhový fenomén je pri tvorení slovotvorných variantov najvhodnejšia, pretože „nerozbíja“ sémantickú transponovanosť ani tvarovosť frazémy. Práve naopak, modifikácia je „frazeologicky priateľská“, svojím intenzifikačným potenciálom pomáha zvýrazniť expresívnosť, nápadnosť, hyperbolickosť a ďalšie vlastnosti, ktoré sú s frazeologizáciou späté.³⁰ Transpozičná a najmä mutačná slovotvorba sa však môžu realizovať v aktualizáciách frazém: napr. *bol to len brechot karavánových psov – IKVC³¹ má zatiaľ nejaké nevychytané muchy – do štvrtice všetko dobré*.

(6) SM a onymická motivácia

Vzťahu slovotvorby a onymie sa venuje veľká pozornosť. Pars pro toto spomeňme aspoň práce M. Knappovej (1983; 1989, s. 29 – 37), R. Šrámk (1976, 1999), V. Blanára (1990, 1996) a M. Majtána (1996). V tejto časti poukážeme na dva aspekty spolupráce SM a onymickej motivácie: (a) úloha slovotvornej motivácie pri proprializácii; (b) proprium ako slovotvorný motivant.

³⁰ J. Mlacek v úvodnej charakteristike slovotvorných variantov poznamenáva: „... okrem spomínaných sémantických vzťahov [ktoré sa realizujú pri vlastných lexikálnych variantoch frazém, napr. synonymia, hyperonymia/hyponymia a i., pozn. M. O.] sa tu môže prejavovať aj intenzifikácia výrazu, stupňovanie alebo odstupňovanie, gradácia alebo degradácia expresívnej platnosti príslušnej frazémy (Mlacek, 2007a, s. 117).

³¹ IKVC – inovovaný systém Komplexného vybavovania cestujúcich; ide o elektronický systém Železničnej spoločnosti Slovensko.

(a) Úloha slovotvornej motivácie pri proprializácii

Slovotvorná motivácia sa výrazným spôsobom podieľa na zväčšovaní počtu onymických znakov. Tu sa prejavuje potreba rozlišovať medzi genetickou a synchronnou motiváciou. Genetický (prvotný) motivačný príznak a motivačný vzťah sa oslabil alebo úplne zanihol. Takéto propriá sú potenciálne morfe maticky členiteľné, ale synchronne slovotvorne nemotivované: napr. oronymá *Jablon-ec*, *Beskyd-ok*, *Hrb-č-ek*, *Kop-an-ec* (Majtán, 1996, s. 132 – 133), antroponymá (priezviská), ktorých genetickými motivantmi sú často rodné mená (*Adam-ec*, *Adam-ov*, *Adam-ove*, *Jakub-ík*, *Jakub-isko*, *Martin-ák*, *Martin-ovič*). Platí to aj pre kompozitné štruktúry (*Dlhénivy*, *Novy sedlák*, *Miroslav*). Potom aj rozličné motivačno-štruktúrne klasifikácie treba chápať z genetického hľadiska (Blanár, 1996, s. 124 n.; Majtán, 1996, s. 22 n.), pričom formanty sa môžu využívať v osobitnej onymickej funkcii (Blanár, 1996). Prejavuje sa to napríklad tak, že silné prototypové formanty sa uplatňujú v okazionálnom tvorení či v umeleckej spisbe, porov. formant *-ovo* pri pomenovaniach fiktívnych krajín (*Kocúrkovo*, *Spievankovo*, *Ťukútkovo*).

To však neznamená, že vlastné mená sú slovotvorne inertné. Slovotvornomotivačné vzťahy na úrovni onymie sa synchronne uvedomujú napr. v skupine patronymík v trojmennej antroponymickej sústave: *Sergej* → *Sergejevič* (Blanár, 1996, s. 119), pri prechyľovaní (*Strelec* → *Strelcová*, *Michal* → *Michal-a*, *Jozef* → *Jozef-ína*),³² ale najmä v skupine neoficiálnych proprií (živých mien, prezývok, hypokoristik, mikrotoponym): napr. *Kat-ka*, *Jan-o* (možno uvažovať o samostatnej onomaziologickej kategórii „hypokoristika“),³³ *Stresiček*; *Anka Strmeňoje* (príklad V. Blanára); *Člupník* (potok) (Krško, 1998a).

(b) Proprium ako slovotvorný motivant

K. Buzássyová v závere svojej monografie Sémantická štruktúra slovenských deverbatív formuluje dôležitú metodologickú poznámku: „Podľa konkrétneho lexikálneho významu skúmaného slovesa nemožno presne predpovedať, čo všetko možno od skúmaného slovesa odvodiť, a ani to, čo sa v skutočnosti v danom jazyku odvodzuje. Je však možné relatívne presné zistenie „rámcových“ odvodzovacích možností slovesa závislých od jeho intencného typu.“ (Buzássyová, 1974, s. 212).

Na základe analyzovaného materiálu zo Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 2007) sa domnievame, že takéto „rámcové“ odvodzovacie možnosti sa analogicky dajú určiť aj pri propriách. Ak pri slovesách sa ako integrujúci činiteľ odvodzovania ukázala slovesná intencia, tak v propriálnej lexike sú rámcové slovotvornomotivačné možnosti závislé od onymického obsahu. Onymický obsah sa v blanárovej teórii vlastného mena prejavuje dvojakým spôsobom: ako designácia a ako referenčný vzťah. Designácia určuje, že vlastné meno funguje konkrétne ako člen istej onymickej triedy a podtriedy, teda napr. ako antroponymum, konkrétnejšie ako rodné meno, priezvisko, prezývka; ako toponymum, konkrétnejšie ako ojkonymum, anojkonymum (Blanár, 1996). Funkčno-

³² Prechyľovanie ženských priezvisk má blízko k onomaziologickej kategórii feminatív (*letec* → *letk-yňa*). Tu však nejde o slovotvorný význam „žena + S_{anim masc mot}“ [žena + motivujúce životné substantívum mužského rodu] (lekárka = lekár + žena), ale o významy „dcéra S_{masc priezv mot}“, resp. „manželka S_{masc priezv mot}“: *Petríková* (dcéra Petríka, manželka Petríka).

³³ O hypokoristikách porov. napr. monografiu S. Pastyřika (2003).

sémantická vyhranenosť jednotlivých onymických tried sa odráža aj vo vzťahoch slovo-
tvornej motivácie, preto slovotvorné súvislosti jednotlivých typov vlastných mien je po-
trebné analyzovať osobitne. Poznajúc designáciu možno vyčleniť základné členy slovo-
tvornej paradigmy a slovotvorného hniezda príslušného propria. Preto uvažujeme
o základnom depropriálnom slovotvornom hniezde, a to diferencovane podľa jednotlivých
onymických tried a podtried.³⁴ Platí to rovnako pre domáce aj pre cudzie propria. Vychá-
dzame pritom z tézy, že deonymické odvodzovanie je špecifickým typom desubstantívne-
ho odvodzovania (všetky vlastné mená sú substantívami).

Rámcové slovotvorné možnosti dané designáciou utvárajú tzv. základné propriálne
slovotvorné hniezdo, konkrétne: základné antroponymické hniezdo s východiskovým
priezviskom, základné antroponymické hniezdo s východiskovým rodným menom, základ-
né toponymické hniezdo: konkrétne základné ojkonymické hniezdo a základné anojkony-
mické hniezdo.

Do základného antroponymického hniezda s východiskovým priezviskom patria: femi-
natívum, individuálne vzťahové adjektívum a príslušnostné substantívum (*Kováč* → *Ková-
čová*, *Kováčov*, *Kováčovci*). Do základného antroponymického hniezda s východiskovým
rodným menom patrí individuálne vzťahové adjektívum (*Michal* → *Michalov*). Do základ-
ného ojkonymického hniezda patria: pomenovanie osoby (etnonymum alebo obyvateľský
názov), feminatívum a vzťahové adjektívum (*Zvolen* → *zvolenský*, *Zvolenčan* → *Zvolen-
čanka*); do základného anojkonymického hniezda patrí vzťahové adjektívum (*Gerlach* →
gerlašský).

Vplyv informačno-encyklopedickej zložky onymického obsahu na depropriálnu slovo-
tvorbu možno vyjadriť takto: čím má istý onymický objekt O pomenovaný onymickým
znakom Z pre používateľov jazyka väčší význam, resp. väčší vplyv na existenciu daného
jazykového spoločenstva, tým je onymický znak v komunikácii frekventovanejší
a onymická referencia, znalosť onymického objektu³⁵ (informačno-encyklopedická zložka
onymického obsahu) bohatšia a tým väčšie nároky sa kladú aj na depropriálnu slovo-
tvorbu. Je preto prirodzené, že: (a) početnejšie hniezdo majú priezviská než rodné mená; (b)
početnejšie hniezdo majú ojkonymá než anojkonymá; (c) chudobnejšie hniezdo majú rod-
né mená ako pomenovania nekonkrétnych denotátov (priemer 1,2 motivátu) v porovnaní
s menami historických osobností ako pomenovaniami konkrétnych denotátov (priemer
2,5); (d) najpočetnejšie hniezda sa utvorili od osobných mien a toponým, ktoré sa bez-
prostredne týkajú slovenského etnika: *Slovan* (39), *Cigán* (19), *Germán*, *Žid* (po 11); *Slo-
vensko* (55), *Maďarsko* (20), *Čechy* (19), *Nemecko*, *Rusko*, *Poľsko* (13); bližšie porov. Ološ-
tiak (2007b; 2007e).

Z uvedeného stručného náčrtu vyplýva, že štruktúra základného propriálneho hniezda
je daná designáciou a tvorenie ďalších motivátov je určované informačno-
encyklopedickou zložkou onymického obsahu.

³⁴ Pojem základného depropriálneho slovotvorného hniezda a paradigmy korešponduje s pojmom ty-
pová slovotvorná paradigma K. Buzássyovej (2001, s. 79).

³⁵ Máme na mysli objektivizovanú globálnu referenčnú znalosť príslušného jazykového spoločenstva.

(7) SM a interlingválna motivácia

Interlingválne motivované sú lexémy prevzaté z cudzích jazykov. Spoluprácu SM a interlingválnej motivácie sme naznačili v práci Ološtiak (2007a, s. 109 – 111); inšpiratívne práce k tejto problematike publikovali napr. Dokulil – Kuchař (1977); o vzťahu slovo- tvorby slovanských jazykov k internacionalizácii porov. aj rozsiahlu kapitolu v kolektívnej monografii *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo. Nominacja* (2003, s. 47 – 133), ako aj práce K. Waszakowej (1994, 2005), K. Kleszczowej (2000) či H. Mieczkowskiej (2006).

Túto problematiku, ktorú možno zjednodušene vyjadriť ako zapojenosť prevzatej lexémy do slovo- tvornomotivačných vzťahov preberajúceho jazyka, na viacerých miestach rozpracoval aj J. Furdík; porov. koncept adaptačnej funkcie slovo- tvornej motivácie konkretizovaný týmito kategóriami a stupňami: flektivizácia nesklonných slov pomocou sufixov; remotivácia pôvodne nemotivovanej lexémy; nárast motivačnej potencie prevzatého slo- va – tvorenie slov pomocou prevzatých formantov; tvorenie lexém podľa kategoriálne produktívnych slovo- tvorných typov, najmä z transpozičných a modifikačných onomaziolo- gických kategórií; konštituovanie slovo- tvorných hniezd s východiskovou prevzatou lexé- mou; voľná spájateľnosť s domácimi slovo- tvornými prostriedkami (Furdík, 1993, s. 113 – 114; 2004, s. 121 – 122). Podrobnejšia komparácia SM a IM sa nachádza v kap. 6.2.2.

(8) SM a abreviačná motivácia

Porov. kap. 7.2.1.

(9) SM a expresívna motivácia

Expresívnosť (expresívna motivácia) je často naznačovaná slovo- tvornou motiváciou. Ide o osobitný druh inherentnej expresivity (porov. Zima, 1961). Spoluprácu týchto dvoch motivačných typov možno pozorovať na týchto úrovniach (o niektorých aspektoch porov. aj Němec, 1972; Furdík, 1993, s. 94 – 102):

(a) existencia expresívnych slovo- tvorných prostriedkov a postupov (základov, forman- tov, základov aj formantov súčasne, expresivita kompozít: *dlháň, slepáň, čaptoš, babroš, Čechúň, Nemčúr, synátor, chlebařeň, malinký, chutnučký, tiežpodnikateľ*) a slovo- tvorných útvarov (existencia expresívnych slovo- tvorných typov a onomaziologických kategórií, napr. deminutív, augmentatív: *čertík, pivko, byrokratík, zbojníčisko*); K. Vužňáková (2006, s. 150) uvažuje o samostatnej onomaziologickej kategórii expresív (*farárko, ocinko*);³⁶

(b) expresíva ako slovo- tvorné motivanty; počet expresívne motivovaných slov sa v jazyku rozširuje aj zásluhou slovo- tvornej motivácie v prípadoch tvorenia lexém od expre- sívnych jednotiek: *bachor* → *bachráč/bachráň, bachratý, basa* „väzenie“ → *basista* „vä- zeň“, *bifľovať sa* → *bifľoš, bľabotať* → *bľabot*;

(c) napätie medzi slovo- tvorným a lexikálnym významom vo vzťahu k expresivite (Ně- mec, 1972);

³⁶ Na úrovni slovo- tvorného typu a z konfrontačného aspektu (nemčina – ukrajinčina) sa skúma expre- sívnosť slovo- tvorne motivovaných jednotiek v monografii *Slovotvorba expresívnej nominácie. Německé a ukrajinské názvy osôb* (Sisák, 2002).

(d) osobitnou otázkou je vzťah a dynamika kvantitatívnosti a kvalitatívnosti expresivity vo vzťahu k slovotvornej motivovanosti slova.

(10) SM a registrová motivácia

Vo vzťahu k registrovej motivácii sa ako perspektívny javí výskum komplexného fungovania SM v jednotlivých registroch príslušného jazyka (napr. SM a konfesiónalna lexika, SM a knižná lexika, SM a detská lexika).

V rukopisnom fragmente, ktorý tlačou vyšiel v roku 2005 (s. 441 – 443), J. Furdík postuluje „programové“ otázky súvisiace s výskumom slovotvorby v náboženskej komunikácii. Tieto problémové okruhy možno mutatis mutandis vztiahnuť všeobecnejšie aj na výskum vzťahu a spolupráce SM a registrovej motivácie. Ide o tieto okruhy otázok: (a) Vzťah lexiky príslušného registra k všeobecnej lexike. Konkrétne v oblasti slovotvorby je to problematika špecifickosti slovotvorných parametrov v danom komunikačnom registri (napr. v destkej lexike, resp. v reči orientovanej na dieťa plní výsadnú funkciu deminutívnosť; Ondráčková, 2008, 2010). (b) Miera uplatňovania princípu SM pri konštituovaní príslušného registra. (c) Miera využívania slovotvorne motivovaných slov (motivačná nasýtenosť) v jednotlivých registroch a subregistroch.

(11) SM a terminologická motivácia

Spolupráca SM s terminologickou motiváciou je zreteľná už pri charakteristike niektorých základných vlastností odborného termínu; konkrétne systémovosti, motivovanosti (má sa na mysli slovotvorná motivovanosť) a derivatívnosti (Masár, 1991, s. 38 n.).

SM ako formálno-obsahový jazykový jav výrazným spôsobom podporuje systémovosť odbornej terminológie – rovnako motivované lexémy (prináležiace do rovnakého slovotvorného typu) slúžia na pomenovanie rovnorodých entít a pojmov (porov. napr. „učebnicové“ príklady v podobe botanickej a zoologickej nomenklatúry či názvoslovia organickej a anorganickej chémie; Masár, 1991, s. 42 – 43). Derivatívnosť/nosnosť (derivatologicky presnejšie: motivačný potenciál) reflektuje schopnosť lexémy byť slovotvorným motivantom ďalších jednoslovných terminologických pomenovaní či slov fungujúcich ako komponenty viacslovných termínov (Masár, 1991, s. 54).

Hoci slovotvorná motivovanosť nie je obligatórnou vlastnosťou odborného termínu (existujú aj slovotvorne nemotivované termíny), možno konštatovať, že SM významným, ba je nenahraditeľným činiteľom pri kreovaní a fungovaní odbornej lexiky; porov. napr. tieto dve konštatovania: 1) „Odborná terminológia je jednou z tých oblastí fungovania jazyka, kde sa najintenzívnejšie uplatňuje aktívna slovotvorba“ (Furdík, 2004, s. 32). 2) „Termín má byť motivovaný tak ako ostatné slová, ba ešte o stupeň viac“ (Horecký, 1956, s. 45).

(12) SM a sociolektická motivácia

V tejto súvislosti možno pozornosť sústrediť na tieto otázky:

(a) Súhrn slovotvorných procesov a prostriedkov charakteristických pre sociolekty – často v spolupráci s abreviačnou motiváciou či syntaktickou demotiváciou (slovotvorná univerbizácia): *depresia* → *depka*, *narodniny* → *narodky*, *bezdomovec* → *bezďák*, *gast-*

arbeiter → *gastráč*, *prekvapenie* → *prekvapko*, *vysvedčenie* → *vysvečko*, *magnetofón* → *magič*, *originálny* → *origoš*, *spätné zrkadlo* → *späťák*, *majstrovský zápas* → *majstrák* (porov. aj Vužňáková, 2004); o špecifickom uplatňovaní SM v skupine argotizmov písal P. Odaloš (2007); porov. aj Lukašanec (2004; tam aj ďalšia bohatá literatúra). Ako z väčšiny uvedených príkladov vyplýva, pre sociolekty je typický špecifický druh pretvárania nesociolektických lexém. Sociolektická slovotvorba má preto na osi nesociolektizmus → sociolektizmus prevažne modifikačný ráz.

(b) Sociolektizmus ako slovotvorný motivant. SM prirodzeným spôsobom funguje aj vnútri sociolektov, teda vo vzťahu sociolektizmus → sociolektizmus (tu sa uplatňuje tvorenie v rámci všetkých typov onomaziologických kategórií), napr. *kočka* → *kočkoš* (modifikácia), *zakvasiť* → *zákvas* (transpozícia), *rulina* → *rulinár*, *huliť* → *hulič* (mutácia).

Sociolekty predstavujú veľmi heterogénnu skupinu pomenovaní, preto bližšia charakteristika konkrétnych sociolektov zrejme poodhalí väčšie či menšie rozdiely aj v uplatňovaní SM.

(13) SM a teritoriálna motivácia

Za teritoriálne motivované sa pokladajú nárečové lexémy, resp. regionalizmy. F. Buffa v úvode monografie *Odvožené abstraktá v slovenských nárečiach* (1987) píše: „Slovenské nárečia sú už pomerne dobre preskúmané v oblasti hláskoslovia a tvaroslovia, no menej poznáme ich slovník a *najmenej vedomostí máme o ich slovotvornej stránke* a skladbe.“ (Buffa, 1987, s. 6; kurzíva M. O.). Tento poznatok o vzťahu slovotvornej a teritoriálnej motivácie je aktuálny aj dnes. Treba však podčiarknuť, že tejto problematike sa v slovenskej dialektológii nevenovala malá pozornosť, a to aj zásluhou samotného F. Buffu, ktorý na tému *slovotvorná motivácia v nárečiach* publikoval veľké množstvo štúdií (napr. Buffa, 1977a, 1978b, 1980), je autorom tretieho, slovotvorného zväzku Atlasu slovenského jazyka (1978a, 1981) a problematiku syntetizujúco zhrnul v spomínanej monografii z r. 1987. Príznačne zásadné, i keď stručné slovo k tejto problematike vyslovil aj J. Furdík (1993, s. 103 – 108).

Ide o komplex problémov, ktoré možno zovšeobecnene vyjadriť aj takouto otázkou: akým spôsobom teritoriálna motivovanosť, resp. determinovanosť zasahuje do fungovania slovotvornej motivácie? Pri komplexnom a systematickom uchopení konceptu *fungovanie slovotvornej motivácie v nárečiach* sa počíta so všetkými zložkami slovotvorného systému: slovotvorné prostriedky, (základy, formanty, sprievodné formanty), slovotvorné spôsoby a postupy, slovotvorné útvary (bližšie o slovotvornom systéme porov. Furdík, 2004, s. 109 – 111). Do úvahy taktiež treba brať fungovanie SM v nárečových komunikátoch, vzájomný vzťah teritoriálnych nárečí a takisto stratifikačný vzťah k ostatným existenčným formám slovenského jazyka, primárne k spisovnej variete (ale nielen k nej).

V súčasnosti je teda podľa nášho názoru stále aktuálne komplexné uchopenie problematiky fungovania slovotvornej motivácie v nárečiach, a to s využitím najnovších poznatkov, teórie a metodológie tak v derivatológii, ako aj v dialektológii. Inšpirovať sa možno aj v slavistickej literatúre (napr. Utěšený, 1972; Reichan, 1999; Sierociuk, 2007).

(14) SM a temporálna motivácia

SM sa v skupine temporálne motivovaných pomenovaní realizuje viacerými spôsobmi. Vo vzťahu k lexikálnym „seniorom“ spomeňme zaniknuté substantíva z onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja, ktoré od štúrovskej slovenčiny po martinské obdobie (cca 1843 – 1918) vo svojej prvej monografickej práci skúmal J. Furdík (1971, prvýkrát kompletne publikované až v roku 2005, s. 39 – 186), napr. v štúrovskej slovenčine *rozkvit* (rozkvitnutie), *rozprávka* (rozprávanie), *skusba* (skúška). Zánik mnohých derivátov, ktoré sa vyskytovali v skúmanom období, je dôsledkom zákonitosti, že „aktivizácia všetkých existujúcich slovotvorných prostriedkov má spočiatku za cieľ predovšetkým nahromadenie, mnohosť lexikálnych jednotiek; vzájomná špecifikácia, kryštalizácia slovotvorných typov prichádza až v ďalších obdobiach“ (Furdík, 2005, s. 106).

Cenné informácie o slovotvorbe zaniknutých pomenovaní ponúka Historický slovník slovenského jazyka (1991 – 2008), na základe ktorého možno získať prehľad o produktivite jednotlivých slovotvorných typov; porov. napr. mnoho zložených slov s prvým komponentom *spolu-*: *spolubolieť* „prejavovať súcit s niekým“, *spolubyt* „spoločná existencia“, *spoluhodovný* „ktorý spoločne s niekým hoduje“ a i. (V. zv., s. 370 – 387); *okolo-*: *okoloobracanie* „krúženie dookola, obletovanie“, *okolosediaci* „ktorý sedí okolo niečoho, prísediaci“ (III. zv., s. 272 – 274). Ďalej tu nájdeme viaceré zaniknuté slovotvorne motivované slová, ktoré môžu patriť do rovnakého slovotvorného hniezda ako v súčasnosti používané slovo, ale majú iný motivant alebo sú utvorené pomocou iného slovotvorného formantu: *lekárenie* (II. zv., s. 206), dnes *liečba*, *liečenie*, *naučiteľ* (II. zv., s. 474), dnes *učiteľ*, *vyslobodník* (VI. zv., s. 595), dnes *vysloboditeľ*, *odnažiť* (III. zv., s. 165), dnes *obnažiť*, *lakónsky* (II. zv., s. 190), dnes *lakonický*. Taktiež môže ísť o slová, ktoré v súčasnosti majú iný motivant, pri ich utvorení sa teda uplatnil iný pomenovací motív: *výslovec* (VI. zv., s. 595), dnes *rečník*, *ležiak* (II. zv., s. 215), dnes *zaháľáč*, *lámač* (II. zv., s. 191), dnes *kamenár*. Pravda, to neznamená, že v minulosti neexistovali slová, ktoré sa používajú aj v súčasnosti, napr. v slovníku sa nachádzajú aj slová *vysloboditeľ*, *kamenár*, *zaháľáč*, *rečník*, *obnažiť*.

Synchronne fungovanie slovnej zásoby pochopiteľne viac ovplyvňujú neologizmy. S tým súvisí aj komplex otázok, ktorý sa viaže na procesy obohacovania lexiky. Aj v tomto prípade zohráva najdôležitejšiu úlohu SM, a to z kvantitatívneho aj kvalitatívneho aspektu.

Z kvalitatívneho hľadiska slovotvorne motivované jednotky najlepšie spĺňajú dôležitú podmienku prirodzenej a jednoduchej orientácie v jazyku. Prostredníctvom SM vznikajú rozsahovo nenákladné (jednoslovné) pomenovania, ktoré sú však dostatočne opisné, svojou štruktúrou dostatočným spôsobom naznačujú lexikálny význam (porov. kondenzačnú funkciu SM – Furdík, 1993, s. 112 – 113; 2004, s. 120 – 121). Inak povedané, ide o jednotky jazykovo dostatočne ekonomické (na rozdiel od viacslovných pomenovaní), avšak dostatočne motivačne priesračné (na rozdiel od abreviatúr či prevzatých lexém). Navyše, slovotvorná motivácia je bezprostredne naviazaná na iné, v súčasnosti produktívne spôsoby obohacovania lexiky, predovšetkým na preberanie jednotiek z cudzích jazykov. Výrazným znakom adaptácie prevzatej lexémy je totiž začleňovanie sa do slovotvorného systému preberajúceho jazyka; porov. vyššie časť o spolupráci SM a IM. Spomínané skutočnosti potvrdzujú aj štatistické (kvantitatívne) sondy (porov. 6.1.2).

(15) SM a individualizačná motivácia

SM výrazne spolupracuje aj s individualizačnou motiváciou, ktorou sa vyznačujú okazionalizmy. Slootovorný význam (naznačený slootovornou štruktúrou) funguje ako nápo-ved' lexikálneho významu (Furdík, 1993, 2004). Táto skutočnosť má pre okazionalizmy „životne“ dôležitý komunikačný význam. Prostredníctvom systémovej poistky garantovanej slootovornou motiváciou je význam okazionalizmov do väčšej-menšej miery predvídateľný. SM však ani v tomto prípade nie je všemocná, funguje „len“ ako náznak komunikačne relevantného lexikálneho významu, ktorý sa v mnohých prípadoch jednoznačne vyjasňuje až v príslušnej komunikačnej situácii (porov. vlastnosť *viazanosť na kontext*, Liptáková, 2000). Napr. slootovorný význam okazionalizmu *nohaviciarka*, ktorý uvádza vo svojej práci citovaná Ľ. Liptáková, je „niekto (osoba ženského pohlavia), kto má nejaký vzťah k nohaviciam“. Teoreticky prichádza do úvahy viacero lexikálnych významov, napr. „žena, ktorá rada nosí nohavice“, „žena, ktorá sa špecializuje na šitie nohavíc“. V príslušnom kontexte však táto lexéma bola použitá vo význame (formulované obrazne) „tá, ktorá sa rada obzerá za mužskými nohaviciami (opak sukničkára)“. Pravdaže, miera prediktability lexikálneho významu s podporou slootovorného významu je rozdielna, porov. *pápežomil*, *ficomil*, *putinomil*, *dovolenkychtivý*, *pornominulosť*, *Tisoštát*; *sloganovať* (vymýšľať slogany), *futbalokaz* (človek, ktorý kazí futbal), *bodonaháňač* (ten, kto naháňa body – na internetovej stránke), *vywikipediovať niečo* (zistiť vo Wikipedii), *kalerábnik* (ten, kto niekomu „tlačí kaleráby do hlavy“), *erikovať sa* (lyžovať sa pri chate Erika), *Vrakosa* (vrak+Karosa).

Dôležitosť SM sa odráža aj v kvantitatívnom zastúpení slootovorne motivovaných okazionalizmov. V korpuse vyše 1 400 okazonálnych lexém (Liptáková, 2000, s. 113 – 142) je slootovorne motivovaných až 94 % jednotiek.

Nazdávame sa, že aj takéto skicovito uvedené poznatky svedčia o tom, že bez SM by bolo používanie okazionalizmov omnoho zložitejšie. Komplexne o individualizačnej motivácii porov. kap. 9.

2.3.2 Motivačná determinácia

O motivačnej determinácii, do ktorej sa zapája SM, porov. kap. 4.2.2, 5.2.2.

2.3.3 Motivačná inkompatibilita

Motivačná inkompatibilita sa týka vzťahu SM a morfolologickej motivácie (o MM porov. kap. 3). J. Furdík (2000/2005) bez bližšieho vysvetlenia ako príklady na spoluprácu týchto dvoch motivačných typov uvádza (a) feminatíva, (b) kategórie vidu a stupňovania, (c) flektivizačné formanty pri skratkách a prevzatých slovách.

Onomaziologickú kategóriu feminatív (prechýlených názvov) by sme zo sféry pôsobenia morfolologickej motivácie vylúčili. Ide o problematiku slootovornej motivácie (konkrétne modifikáciu), keďže spolu s morfematickou zmenou sa obmieňa aj lexikálny význam.

V učebnici Slovenská slootovorba (2004, s. 53) J. Furdík zaraďuje vidotvorbu do sféry slootovornej motivácie. Najnovšie u tohto autora (2008, s. 46 – 47) badať snahu o rozšírenie pojmu morfolologickej motivácie. To so sebou prináša aj diskutabilné formulácie, ktoré do istej miery protirečia prvotnému vymedzeniu tohto motivačného typu. Autor

konštatuje, že „...používame tu [pri tvorení vidových partnerov, pozn. M. O.] morfematické prvky ako pri slovotvorbe, ale zároveň meníme len gramatickú kategóriu, teda mohlo by ísť o morfológickú motiváciu“ [D]. Základné pojmové vymedzenie MM ako slovnodruhového prechodu bez zmeny formy sa týka tvorenia nových lexém, zatiaľ čo chápanie vidotvorby v poslednej verzii Furdíkových prednášok toto vymedzenie popiera v dvoch bodoch: mení sa forma slova (morfematické zloženie), netvorí sa nová lexéma. Z prvého spomínaného dôvodu nemožno do sféry morfológickej motivácie zaradiť ani stupňovanie adjektív, ani flektivizáciu nesklonných skratiek a prevzatých slov.

Z uvedeného vyplýva, že lexikálna jednotka nemôže byť súčasne motivovaná morfológicky aj slovotvorne. Ide o nominačnú inkompatibilitu (porov. 3.2.3). Svedčí o tom aj porovnanie vlastností týchto dvoch motivačných typov (porov. kap. 3.1.2).

V tomto kontexte je aktuálna aj delimitácia slovotvornej a morfolologickej motivácie. Napríklad v Slovenskej slovotvorbe sa adjektivizácia prídavných príslovíc priradzuje k slovotvorbe, konkrétne sa uvádza medzi transpozíčnými kategóriami – deverbatívne adjektíva typu *rozohdajúci okamih*, *pečená hus* (Furdík, 2004, s. 103). V knihe *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Furdík, 2008, s. 45) sa adjektivizácia prídavných príslovíc hodnotí už ako záležitosť morfolologickej motivácie. O nejasnej hranici medzi slovotvorbou a slovnodruhovými prechodmi porov. aj Knappová, 1973, s. 154 – 155.

2.4 Záver k slovotvornej motivácii

Slovotvorná motivácia má centrálné postavenie v typológii lexikálnej motivácie, čo sa odráža aj v rozličných spôsoboch spolupráce s inými motivačnými typmi:

- Lexéma (vyznačujúca sa istým motivačným typom) funguje ako slovotvorný motivant (napr. pri fónickej, syntaktickej, frazeologickej, onymickej, interlingválnej motivácii).
- Vo vzťahu k syntaktickej a frazeologickej motivácii, ktorými sa viaže na tvarovo komplexnejšie lexémy, sa vynára otázka fungovania slovotvorne motivovaného slova ako komponentu viacslovných pomenovaní, ako aj otázka dynamiky vzťahu medzi jednoslovnými a viacslovnými pomenovaniami (univerbizácia, multiverbizácia, defrazeologická derivácia).
- SM je osobitným spôsobom spätá s paradigmatickou motiváciou. Fungovanie SM je založené na interlexematických vzťahoch (na horizontálnej aj na vertikálnej úrovni), jej výsledkom sú skupiny paradigmaticky usúvzťažnených lexikálnych jednotiek (slovotvorné útvary). V tomto zmysle možno SM pokladať aj za špecifický podtyp paradigmatickej motivácie.
- SM poskytuje pomocnú ruku pri adaptácii periférnych lexikálnych jednotiek, a to nielen vo vzťahu k prevzatým lexémam, ale napr. aj k skratkám (flektivizácia skratiek).
- Prostredníctvom spolupráce SM s inými motivačnými typmi možno charakterizovať niektoré lexikálne procesy: slovotvorná univerbizácia (SM + syntaktická demotivácia), multiverbizácia (SM + nadobudnutie syntaktickej motivácie), tvorenie derivačne skratkových a derivačne skrátených slov (SM + abreviačná motivácia); tvorenie nových významov (v niektorých prípadoch) (SM + sémantická motivácia).

- Vo vzťahu k nadstavbovým typom lexikálnej motivácie sa ukazujú tieto diferencované spôsoby kooperácie: prvky slovotvorného systému podporujú fungovanie istého motivačného typu (expresívna, terminologická, sociolektická motivácia); prvky slovotvorného systému sú takmer nevyhnutnou súčasťou fungovania istého motivačného typu (individuálna motivácia); dôležitosť SM sa potvrdzuje aj kooperáciou s daným motivačným typom (terminologická motivácia – systémovosť, derivatívnosť a onomaziologická explicitnosť odborného termínu; temporálna motivácia – väčšinové zastúpenie slovotvorne motivovaných slov medzi neologizmami); k špecifickému uplatneniu SM dochádza pod vplyvom iného motivačného typu (teritoriálna, registrová, onymická motivácia).

Nominačnou inkompatibilitou sa SM vyznačuje len vo vzťahu k morfolologickej motivácii.

3 MORFOLOGICKÁ MOTIVÁCIA

3.1 Podstata morfolologickej motivácie

J. Furdík (2008, s. 45) definuje morfológickú motiváciu takto:

„Morfológická motivácia sa prejavuje ako zmena slovného druhu bez zmeny fónickej a morfolologickej formy. Za morfológicky motivovanú možno pokladať lexému, ktorá má isté osobitné sémantické charakteristiky odlišné od svojho motivantu, pričom vnútorná a zväčša aj vonkajšia forma daného slova sa oproti motivantu nemení. Do morfolologickej motivácie teda spadá celá oblasť tzv. konverzie slovných druhov; napr. substantivizácia (*nočná, hlavný; Každé prečo má svoje preto.*), adjektivizácia prídavných (vynikajúci), adverbializácia (*krížom, nahlas*).“

Autor do sféry morfolologickej motivácie (ďalej aj MM) včleňuje aj utváranie neplnovýznamových slovných druhov, čo je podľa neho výhodné v tom, že pod egidu lexikologického výskumu sa dostáva celá slovná zásoba a nerobí sa radikálny a neopodstatnený rez medzi autosémantikami a synsémantikami.

Samotným termínom morfológická motivácia sa naznačuje medzirovinný status procesov, ktoré sa ním pomenúvajú. S tým súvisí aj viacero problémov s pojmovým vymedzením tohto termínu. J. Furdík sa vo svojom uvažovaní pokúsil pojem MM rozšíriť, a to viacerými smermi, predovšetkým vo vzťahu k slovesnému vidu a k stupňovaniu adjektív. To prináša aj niektoré diskutabilné formulácie,³⁷ v ktorých sa MM stotožňuje s úrovňou morfológie a ktoré protirečia prvotnému vymedzeniu MM. Pri riešení problému vzťahu aspekt – aktionsart do sféry morfológie (a teda MM) navrhuje zaradiť čisto vidové páry typu *písať* – *napísať*, zatiaľ čo aktionsartové páry typu *písať* – *prepísať* podľa autora sú záležitosťou slovo tvornej motivácie (Furdík, 2008, s. 47). Tým sa však popiera primárne lexikologický charakter MM, ktorý spočíva v tom, že prostredníctvom MM sa špecifickým spôsobom tvoria nové lexikálne jednotky.

Termín morfológická motivácia je v danom pojmovom vymedzení nový; v minulosti sa ním nie veľmi vhodne a presne nazývalo práve tvorenie slov.³⁸ MM je ukazovateľom zmeny príslušnosti lexémy, resp. gramatického tvaru danej lexémy k slovnému druhu; porov. aj termín onomaziologická rekatégorizácia, ktorý používa P. Štekauer (1996, 1998), napr. *pracujúci* (participium) → *pracujúci* (substantívum), *pomocou* (substantívny tvar inštr. sg.) → *pomocou* (prepozícia).

To, čo považujeme za morfológickú motiváciu, sa bežne označuje termínmi slovnodruhový prechod, konverzia, slovnodruhová konverzia, lexikalizácia, gramatikalizácia. Niektoré z uvedených termínov sú tautonomické, a teda viacznačné, napr. termínom konverzia

³⁷ Tieto formulácie sme do hlavného textu *Teórie motivácie...* (Furdík, 2008) nakoniec nezaradili. Napr.: „Pochyboval som, ako je to vlastne s vidom, či čisto vidové prefixálne tvorenie typu *písať* – *napísať* považovať niečo na úrovni morfológie, teda za morfológickú motiváciu.“ Alebo: „...používame tu [pri tvorení vidových partnerov, pozn. M. O.] morfolématické prvky ako pri slovo tvorbě, ale zároveň meníme len gramatickú kategóriu, teda mohlo by ísť o morfológickú motiváciu.“ [Prednášky.]

³⁸ Napr. M. Dokulil (1962, s. 103) termíny slovo tvorná motivácia a morfológická motivácia stotožňuje.

sa nezriedka označuje aj slovnodruhový prechod, aj transflexia ako slovotvorný postup (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 247; Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 231). Tento fakt medzi lingvistami spôsobuje nejednotnosť a v niektorých prípadoch aj nedorozumenia.

V slovakistike a bohemistike sa otázkam slovnodruhových prechodov venovala pomerne veľká pozornosť, napr. MSJ (s. 193 – 195, 230 – 232, 312 – 313, 354 – 359, 564, 614 – 618, 667 – 675, 742 – 745, 801 – 806, 823 – 827), Dokulil (1982a), Mluvnice češtiny 1 (1986, s. 487 – 507; ďalej MČ 1), Oravec (1968, s. 161 – 220), Kačala (1987), Habovštiaková (1987, s. 215 – 228), DSZ (s. 200 – 217), Encyklopédia jazykovedy (1993, s. 163, 247, 262), Sejáková (1994), Balážiková (1997/1998), Encyklopedický slovník češtiny (2002), Dolník (1999) a i. Slovnodruhové prechody predstavujú synkretický, lexikálno-gramatický jav, preto sa tomuto javu venuje pozornosť aj v rámci morfológie, aj v rámci lexikológie. Za dôležitý argument v prospech lexikologického chápania slovnodruhových prechodov pokladáme to, že nejde o tvorenie tvarov, ale o nomináciu – lexikálny proces, ktorého výsledkom sú nové lexikálne jednotky. Napr. v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 247) sa slovnodruhový prechod (pod heslom konverzia) definuje ako „spôsob tvorenia slov bez slovotvorných afixov prevedením daných slov do inej paradigmatickej sústavy a do iného slovného druhu“. V tomto kontexte môže byť termín morfológická motivácia nepresný až zavádzajúci. Tento fakt si uvedomujeme, preto ako alternatíva prichádza do úvahy napr. termín *transkategorizačná motivácia* (na základe úvah J. Dolníka, 1999, s. 72). Domnievame sa však, že ani tento termín nevystihuje podstatu skúmaného javu v úplnosti, pretože je dosť všeobecný a dostatočne adresne sa ním nepomenúva konkrétny druh nominačného spôsobu. Nateraz preto budeme používať pôvodný termín morfológická motivácia.

V MČ 1 (1986, s. 201) sa síce pracuje s termínom konverzia, ale s rovnakým pojmovým vymedzením ako v prípade MM: pod konverziou sa rozumie „přechod slova (lexému) z jedné slovnědruhové kategorie do druhé bez jakékoli změny kmene i (vnější) tvaroslovné formy“. Uvažuje sa o konverzii v užšom a v širšom zmysle, pričom v užšom zmysle ide len o prechody medzi neohybnými slovnými druhmi. V širšom zmysle sa podľa MČ 1 konverzia týka aj slovnodruhových prechodov ohybných slov, pri ktorých sa motivát od motivantu odlišuje kvantitatívne – rozlišuje sa prechod čiastkovej paradigmy alebo jednotlivého tvaru ohybného slova do iného slovného druhu.

3.1.1 Porovnanie morfolagickej a slovotvornej motivácie

V nadväznosti na furdíkovské pojmové vymedzenie s termínmi MM a SM pracujeme ako s osobitnými motivačnými typmi. Vychádzajúc z tézy o centrálnom postavení SM a aplikujúc metodologické východisko o efektívnosti porovnávaní SM s ostatnými motivačnými typmi (porov. 2.2), v tejto kapitole využijeme koncept a poznatky o SM na porovnanie s MM, a to jednak vo všeobecnej rovine (motivácia ako proces, vzťah a vlastnosť), jednak s ohľadom na ďalšie, systémovo-štruktúrne aspekty oboch skúmaných motivačných typov.

(1) Motivácia ako proces

SM aj MM sa prejavujú ako proces utvorenia nového pomenovania. To znamená, že aj prostredníctvom SM, aj prostredníctvom MM vznikajú sekundárne lexémy, teda také, ktoré sú utvorené od iných lexikálnych jednotiek: *hlavný* → *hlavne*, *veda* → *vedec*, MM: *hlavný* (adj.) → *hlavný* (subst.), *hlavne* (adv.) → *hlavne* (part.).

(2) Motivácia ako vzťah a vlastnosť

Motivácia ako vzťah sa prejavuje medzi motivantom a motivátom; rozdiel medzi porovnávanými typmi je v podstate tohto vzťahu. Pri detailnejšej charakteristike si všimnime, k akým zmenám dochádza na týchto úrovniach: (a) slovnodruhovú príslušnosť; (b) morfematickú zmenu; (c) zmenu gramatického významu; (d) zmenu syntaktickej funkcie; (e) interakcia na osi autosémantiká – synsémantiká; (f) motivant a jeho motivačný potenciál; (g) rekurzívnosť motivačného vzťahu; (h) pohyb v rámci synsémantik.

(a) Slovnodruhovú príslušnosť

Pri SM je zmena slovného druhu fakultatívnou vlastnosťou, jestvuje vnútroslavnodruhovú slovotvorbu (napr. *dom* → *domisko*, *mlieko* → *mliekareň*, *pekný* → *pripekný*, *malý* → *nemalý*, *robiť* → *dorobiť*, *prerobiť* → *prerábať*) aj medzislovnodruhovú slovotvorbu (*vládnuť* → *vládca*, *vysoký* → *zvýšiť*, *lopata* → *lopatovať*, *dnes* → *dnešný*, *joj* → *jojkať*). Oba typy sa môžu krížiť pri kompozícii (*šedivé vlasy* → *šedivovlasý*, *šesť stien* → *šesťsten*). Pri MM je zmena slovného druhu obligatórnym, definičným kritériom.

(b) Morfematická zmena

Pri SM ex definitione dochádza k morfematickej zmene – motivát sa od motivantu odlišuje tým, že má o jednu alebo niekoľko slovotvorne relevantných morféme viac: *les-∅* → *les-ník-∅*, *dom-∅* → *dom-ác-i*, *večer-∅* → *z-večer-iev-a-ť sa*. Hoci sa pri tvorení slov pomocou súboru gramatických morféme (transflexia) počet morféme v motiváte nezvyšuje, morfematická štruktúra sa však mení: *medveď-∅* → *medvied'-a*, *do-tlač-i-ť* → *do-tlač-∅*. Všeobecne však platí, že čím vyšší stupeň slovotvornej motivovanosti, tým má slovo viac (derivačných) morféme: *chov-a-ť* → *vy-chov-a-ť* → *vy-chov-áv-a-ť* → *vy-chov-áv-a-teľ-∅* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-a* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-in-∅*.

Pri MM k morfematickej zmene nedochádza, motivant i motivát majú rovnaký počet morféme. Môže však dôjsť k prehodnoteniu morfematického statusu jednotlivých morféme: napr. *vin-ou* (subst.) → *vin-ou* (prep.). Pôvodne substantívnu inštrumentálnu relačnú morfému *-ou* po ustrnutí tvaru a prehodnotení na predložku možno chápať skôr ako synsémantizovaný morfematický petrifikát alebo ako súčasť koreňovej morfémy, porov. formuláciu: „Pri identifikácii neplnovýznamových slovných druhov pokladáme celú lexému za jednu, len vnútorne segmentovanú koreňovú morfému“ (Sokolová, 1999, s. 11). Pri neplnovýznamových slovách, ktoré vznikli morfológickou motiváciou z plnovýznamových slov, by preto bolo možné uvažovať o intraradikálnej morfematickej štruktúre.

(c) Zmena gramatického významu

Slovnodruhovú prechod je podmienený zmenou gramatického významu (na kategóriálnej i subkategóriálnej úrovni; porov. Kačala, 1987; Štekauer, 1996, 1998). Zmena nastáva v kategóriálnom komponente (komponente, ktorý je indikátorom slovnodruhovej

príslušnosti): VER (s komponentom „dynamický príznak“) → SUB („predmetnosť“), ADJ („statický príznak“) → SUB („predmetnosť“), SUB („predmetnosť“) → PREP („relačnosť“) a pod. K zmene však dochádza aj v subkategoriatných komponentoch, ktoré spoluvytvárajú gramatický „profil“ lexémy, a napokon, zmena sa dotýka aj individuálnych príznakov, ktoré však už zasahujú do lexikálneho významu.

(d) Zmena syntaktickej funkcie

Zmena syntaktickej funkcie závisí od zmeny slovného druhu. Pri SM k zmene syntaktickej funkcie môže, ale nemusí dôjsť. Zmena syntaktickej funkcie sa realizuje pri motivátoch transpozíčného typu (*vyloviť* → *výlov*, *písať* → *písanie*), nerealizuje sa pri tvorení motivátov modifikačného typu (*žena* → *žienka*, *čítať* → *dočítať*). Pri motivátoch mutačného typu k zmene syntaktickej funkcie môže, ale nemusí dôjsť pri autoderivabilnom desubstantívnom odvodzovaní (*kostým* → *kostymér*, *Prešov* → *Prešovčan*); pri tvorení ostatných mutačných derivátov sa mení aj syntaktická funkcia. Zmena syntaktickej funkcie je pri MM kritériálnou vlastnosťou.

Pri úvahách o vzťahu syntaxe a MM možno poznamenať, že dôležitým impulzom na morfológické (a lexikálne) prehodnotenie prichádza práve zo syntaktickej úrovne. Napríklad adverbializujú sa substantíva vo vetnočlenskej platnosti príslovkových určení; substantíva s inou vetnočlenskou platnosťou sa neadverbializujú, pretože na to zo strany syntaxe nezískavajú vhodné predpoklady.

(e) Interakcia na osi autosémantiká – synsémantiká

V rámci SM sú vzťahy medzi autosémantikami a synsémantikami pomerne „chladné“ a interakcia tu obmedzene prebieha len v smere od synsémantik k autosémantikám: porov. depoziciálne odvodeniny typu *pred* → *predný*, *za* → *zadný*, *medzi* → *medza*, rarietne departikulatívum *ozaj* → *ozajstný*. Jediným mierne produktívnejším typom je tvorenie deinterjekčných verb typov *joj* → *jojkať*, *bú* → *bučať* (táto skupina tvorí samostatný, tzv. reprodukčný typ onomaziologickej kategórie; Dokulil, 1982b; Furdík, 2004, s. 105; porov. aj Sokolová et al., 2005, s. 573 – 574).

V rámci MM sú vzťahy medzi autosémantikami a synsémantikami živé a pomerne intenzívne, ide napríklad o desubstantívne, deadverbiálne, v menšej miere aj deverbatívne tvorenie sekundárnych prepozícií, desubstantívne tvorenie partikul, desubstantívne tvorenie interjekcií. Pri SM je teda interakcia riadená v smere synsémantiká → autosémantiká, pri MM je tento smer opačný, hoci nie výlučný; desynsémantické autosémantiká sú však zriedkavé.

(f) Motivant a jeho motivačný potenciál

Motivant ako východisko je veľmi dôležitý člen motivačného vzťahu. Pri skúmaní slovo-творnej motivácie sa už dávnejšie poukázalo na fakt, že motivant zásadným spôsobom podmieňuje charakter motivačných procesov; porov. najmä vplyv slovesnej intencie na deverbatívne odvodzovanie v práci K. Buzássyovej (1974).

Slovo-творným motivantom je celá lexéma, morfológickým motivantom je gramatický tvar. Na túto skutočnosť sa upozorňuje aj v DSZ (s. 212): „[Tvorenie slovnodruhovým prechodom] sa od tvorenia slov výrazne odlišuje okrem iného tým, že východiskom nového tvorenia nie sú, resp. nemusia byť základné slovnodruhovú podoby, resp. ich základy, lež

práve ich paradigmaticky rozlične viazané podoby“ (DSZ, s. 212). Uvedenú formuláciu by sme si dovolili spresniť v tom zmysle, že slovotvorným motivantom nie je základná podoba slova, ale lexéma ako celok. Celú lexému, prirodzene, najčastejšie reprezentuje základný, pomenovací tvar. Výnimkou sú prípady, keď ako formálny motivant figurujú napr. slovesné tvary 3. os. indikatívu prítomného času typu *sej-ú* → *sej-ba*, alebo -l-ové participiálne tvary typu *prišiel* → *prišiel-ec*.³⁹

V súvislosti s motivantom sa do popredia dostáva otázka, od akých typov motivantov sa tvorí väčšie množstvo pomenovaní a od akých nie. Inak povedané, veľmi dôležitým aspektom motivantu je jeho motivačný (nominačný) potenciál, čiže schopnosť byť východiskom tvorenia nových lexikálnych jednotiek. O sústave činiteľov, vplývajúcich na motivačný potenciál slovotvorných motivantov píše J. Furdík (2004, s. 79 – 80). Na tomto mieste sa zmienime aspoň o jednom kritériu, o slovnodruhovej príslušnosti. Slovotvorne najpotentnejšie sú podľa doterajších výskumov verbá (45 % všetkých motivátov má slovesný základ), substantíva (40 %), adjektíva (10 %). Ostatné slovné druhy sú slovotvorne málo aktívne. Prieskum, ktorý by aspoň orientačne vymedzil transkategorizačnú potenciu jednotlivých slovných druhov, k dispozícii nemáme. Preto na základe malej vzorky len odhadujeme, ktoré lexémy sú transkategorizačne najaktívnejšie.

Medzi nominačne najpotentnejšie slovné druhy v rámci MM patria substantíva, verbá a adjektíva. Zo substantív sa tvoria predovšetkým synsémantiká: prepozície, partikuly, interjekcie, v menšej miere konjunkcie; z autosémantik sa substantíva prehodnocujú predovšetkým na okolnostné adverbá, príležitostne na adjektíva). Z verb (predovšetkým z neurčitých tvarov) sa tvoria substantíva a adjektíva (menej prepozície, partikuly, interjekcie). Adjektíva sa prehodnocujú len na substantíva, avšak takéto tvorenie synchronne možno pokladať za najproduktívnejší transkategorizačný typ (prehľad jednotlivých typov pozri ďalej).

Aj bez exaktnej analýzy morfológickomotivačnej potencie je zrejmé, že SM je produktívnejším nominačným postupom než MM, pretože, rámcovo povedané, dokáže plnohodnotnejšie uspokojiť nominačné potreby používateľov jazyka. SM sa realizuje komplexne na úrovni obsahu aj formy, prostredníctvom rozčlenenosti vonkajšej formy má schopnosť poukázať na rozčlenenosť obsahu, je tak nápovedou lexikálneho významu a zohráva dôležitú úlohu v komunikačnom procese ako systemizátor, integrátor, kondenzátor a adaptátor (napr. Furdík, 1993).

(g) Rekurzívnosť motivačného vzťahu

SM sa vyznačuje veľkou rekurzívnosťou, slovotvorný motivát sa často stáva aj slovotvorným motivantom, čím sa rozrastá slovotvorný rad a v konečnom dôsledku aj slovotvorné hniezdo. Rekurzívnosť je jedným z činiteľov, ktorý prispieva k rozsiahlemu akčnému

³⁹ Aj z tohto hľadiska sa ako adekvátnejšie javí uvažovať o morfológickomotivačnej potencii gramatických tvarov, prípadne čiastkových paradigmat, nie lexém. Napríklad pri slovesách sa ako najlepšie motivanty ukazujú neurčité tvary (príčastia, menej prechodníky), určité slovesné tvary sa slovnodruhovo prehodnocujú len zriedkavo (porov. častice typu *hádám*, *dúfam*, *myslím*, *povedzme* či interjekcie typu *poď*, *hybaj*).

rádiu SM (porov. aj 6.1.2). Rekurzivnosť MM je výrazne obmedzená, realizuje sa napr. v smere substantívum → adverbium → synsémantiká: subst. *o kolo* → adv. *okolo* → prep./part. *okolo*.

(h) Pohyb v rámci synsémantik

Z hľadiska slovotvorby synsémantiká sú synchronne značne pasívne, čo sa týka aj vzťahov medzi synsémantikami navzájom. Pri MM naopak zisťujeme živé intersynsémantické vzťahy a posuny, pri ktorých však často zo synchronného hľadiska nemožno určiť smer motivácie (porov. ďalej).

Naznačené súvzťažnosti a odlišnosti medzi SM a MM sú znázornené v tab. 6:

Tabuľka 6. Vlastnosti slovotvornej a morfolologickej motivácie

slovotvorná motivácia	morfológická motivácia
sekundárnosť motivátov	sekundárnosť motivátov
motivantom je lexéma	motivantom je gramatický tvar alebo gramatická subparadigma
± slovnodruhovú zmenu	+ slovnodruhovú zmenu
+ zmena morfématickej štruktúry	– zmena morfématickej štruktúry
± zmena gramatického významu	+ zmena gramatického významu
± zmena syntaktickej funkcie	+ zmena syntaktickej funkcie
menšia interakcia medzi autosémantikami a synsémantikami	väčšia interakcia medzi autosémantikami a synsémantikami
+rekurzívnosť	–/+rekurzívnosť
menšia interakcia vnútri synsémantik	väčšia interakcia vnútri synsémantik

3.1.2 Typológia morfológicky motivovaných lexém

MM nie je jednoliaty jav, ale realizuje sa rôznymi spôsobmi, pričom pri typológii MM sa ako efektívne ukazuje odraziť sa od konceptu slovotvorného typu. Slovotvorný typ sa vymedzuje ako zoskupenie slovotvorne motivovaných slov, ktoré majú spoločné tri vlastnosti: typ slovotvorného základu, slovotvorný formant, slovotvorný význam, napr. *anketár* – *včelár* – *viacbojár* – *veľkostatkár* – *bankár*.

Keďže podstata MM sa odvíja od zmeny slovného druhu, v rámci MM navrhujeme uvažovať o transkategorizačnom type, teda zoskupení lexém, ktoré majú spoločné tieto vlastnosti: (1) slovnodruhovú príslušnosť motivantu, (2) slovnodruhovú príslušnosť motivátu, (3) rovnaký spôsob transkategorizácie, ktorý vyplýva z (1) a (2).

Pri vnútornej špecifikácii MM teda berieme do úvahy slovnodruhovú príslušnosť členov motivačnej dvojice, ktorá rozhoduje o charaktere transkategorizačnej zmeny. M. Dokulil (1982a) upozorňuje, že termíny substantivizácia, adjektivizácia a pod. sa niekedy používajú len vzhľadom na výsledné pomenovanie bez zreteľa na procesúlnu stránku javu. Z tohto dôvodu na pomenovanie jednotlivých transkategorizačných typov možno kvôli presnejšej charakteristike uplatniť dvojslovné termíny, v ktorých prvá časť (s prefixom *de-*) poukazuje na motivant a druhá časť sa týka motivátu (sufixom *-izácia* zdôrazňujeme procesúlnu stránku javu); napr. *deadjektívna substantivizácia* (motivantom je adjektívum,

motivátom je substantívum: ADJ → SUB); *deverbatívna prepozicionalizácia* (motivantom je verbum, motivátom je prepozícia: VER → PREP).

V ďalšej časti stručne predstavíme jednotlivé transkategorizačné typy. Zdôrazňujeme, že nám nepôjde o komplexné vyriešenie otázky typológie slovnodruhových prechodov. Vychádzame pritom najmä z poznámok v akademickú MSJ, ktoré sú uvedené na konci každej časti o jednotlivých slovných druhoch pod názvom *Podstatné mená, prídavné mená... a ostatné slovné druhy*. Na najvyššej úrovni vychádzame z klasického členenia slovných druhov na autosémantiká a synsémantiká, podľa čoho možno rozoznávať štyri procesy:

- (a) autosémantická rekategorizácia (autosémantikum → autosémantikum);
- (b) synsémantizácia (autosémantikum → synsémantikum);
- (c) autosémantizácia (synsémantikum → autosémantikum);
- (d) synsémantická refunkcionalizácia (synsémantikum → synsémantikum).

(a) Autosémantikum → autosémantikum (autosémantická rekategorizácia)

Autosémantickú rekategorizáciu v kontexte MM charakterizujeme ako proces slovnodruhovej zmeny autosémantika na iné autosémantikum. Sprievodné členenie v rámci tejto skupiny, ktorému však nevenujeme bližšiu pozornosť, sa zakladá na formálnom kritériu ohýbateľnosti. Môžu tu nastať tieto prípady: (1) vznik pomenovania nie je sprevádzaný zmenou ohýbania; (2) vznik pomenovania je sprevádzaný zmenou ohýbania; (a) flexia sa mení na inú flexiu (transflexia); (b) flexia sa redukuje (redukčná transflexia); (c) flexia sa stráca (deflexia).

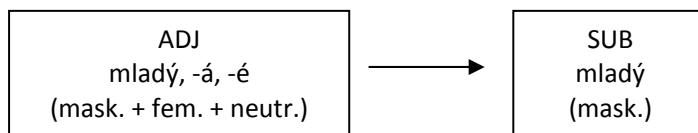
(aa) Substantivizácia

Kontextovo (okazionalne) sa môže substantivizovať akýkoľvek slovný druh – autosémantikum aj synsémantikum (porov. aj 3.3.1 o morfolologickej a individualizačnej motivácii). V rámci autosémantik sa substantíva systémovo tvoria od adjektív, verb a pronomín.

(aaa) Deadjektívna substantivizácia (ADJ → SUB)

Pri MM ide o najproduktívnejší typ, ktorý vzniká na pozadí elipsy substantívnej časti adjektívno-substantívnej syntagmy (o eliptickej univerbizácii bližšie porov. 4.3.3): *triedny profesor* → *triedny*, *konečná zastávka* → *konečná*, *údené mäso* → *údené*, *hlavný*, *známy*, *prítomný*, *triedny*, *príbuzný*, *hluchonemý*, *občiansky*, *ženatý*, *slobodný*; *materská*, *ženská*, *stará*, *mladá*, *domáca*, *konečná*, *zubatá*; *očné*, *drobné*, *hovädzie*; *pozostalí*, *mladí*.

V tomto type dochádza k redukcii paradigmy – z kompletnej adjektívnej paradigmy, pozostávajúcej z troch (maskulína, feminína, neutrá), resp. zo štyroch subparadigiem (životné maskulína, neživotné maskulína, feminína, neutrá), sa substantivizuje len jedna subparadigma v nadväznosti na fakt, že vzniknuté substantívum sa zaraďuje do príslušného gramatického rodu. V niektorých prípadoch sa substantivizuje len plurálová subparadigma (*mladí*). Redukciu paradigmy v type ADJ → SUB možno schematicky znázorniť takto:



(aab) Deverbatívna substantivizácia (VER → SUB)

Motivantom môže byť určitý aj neurčitý slovesný tvar. Určité slovesné tvary sú motivantmi najmä pri propriálizácii (*vyletel* → *Vyletel*, *skovaj sa* → *Skovajsa*).⁴⁰ Pri substantivizácii apelatív sa uplatňuje len tvorenie od neurčitých slovesných tvarov, ešte konkrétnejšie len od participií (substantíva z činného prídavia: *pracujúci*, *skúšajúci*, *súťažiaci*, *nevidiaci*, *cestujúci*, *nakupujúci*, *účinkujúci*, *vyšetrojúci*; substantíva z trpného prídavia: *nadriadený*, *predstavený*, *obžalovaný*, *napadnutý*, *trestaný*, *pálený*). Podobne ako pri deadjek-tivizácii aj pri departicipiálnom tvorení dochádza k redukcii adjektívnej paradigmy, napr. *cestujúci* {mask. + fem. + neutr.}_{VER} → *cestujúci* {mask.}_{SUB}.

(aac) Depronominálna substantivizácia (PRON → SUB)

Tento transkategorizačný typ, ktorý podobne ako pri deadjektívnej substantivizácii vzniká na základe elipsy, je prakticky uzavretý vzhľadom na malý počet pronomín v jazyku. Substantivizujú sa osobné a zvrtné prívlastňovacie zámená, fungujúce ako atribúty: napr. *môj*, *moja*, *naši*, *vaši*, *tvoj*, *tvoja*, *svoj*, *svoja*, *svoji*, *svoje*.

(aad) Denumerálna substantivizácia (NUM → SUB)

Aj keď v KSSJ sa pri základných a radových číslovkách sekundárna substantívna slovnodruhovú platnosť neuvádza, v MSJ (s. 195) možno nájsť príklady aj na tento transkategorizačný typ: *jedna celá*, *dve celé*, *dve na druhú*, *na tretiu*.

(ab) Adjektivizácia

Pri tvorení adjektív sa paradigma nemení (denumeráliá), redukuje sa (deverbatíva) alebo dochádza k deflexii (desubstantíva). Osobitne stoja deadverbiá, pri ktorých sa z neflektívneho slovného druhu utvára neflektívne adjektívum.

(abb) Deverbatívna (departicipiálna) adjektivizácia (VER_{PART} → ADJ)

Na adjektíva sa prehodnocujú len participiá. O redukcii paradigmy v tomto type uvažujeme v kontexte ohýbania celého slovesného motivantu, nielen adjektívnej participiálnej subparadigmy. Ak by sme brali do úvahy len participiálnu subparadigmu, o zmene ohýbania by nebolo možné hovoriť. Príklady na tvorenie z činného prídavia: *osviežujúci*, *vyhovujúci*, *vyvíkajúci*; z trpného prídavia: *zarastený*, *uhladený*, *platený*, *lepený*, *pletený*.

(aba) Desubstantívna adjektivizácia (SUB → ADJ)

V tomto type dochádza k deflexii, keďže substantívne zakončenie nie je kompatibilné s adjektívnou flexiou: *mrcha*_{SUB} (*Pozri na tú mrchu.*) → *mrcha*_{ADJ} (*mrcha človek*); *pľuha*, *paskuda*, *čert*, *sviňa*, *koťuha*.

(abc) Deadverbiálna adjektivizácia (ADV → ADJ)

Tento typ je špecifický tým, že motivantom je neflektívny slovný druh a pri tvorení bez morfematickej zmeny sa neflektívnosť zachováva aj v utvorenom adjektíve: *nanič*_{ADV} (*Je mi nanič.*) → *nanič*_{ADJ} (*Dnes je nanič počasie.*).

⁴⁰ V češtine sa vyskytujú aj apelatíva typu *slídil*, *kutil*. Z hľadiska normy spisovnej slovenčiny je tento typ nespisovný. V bežných hovorených a spontánných komunikátoch sa však vyskytuje, porov. napr.: *Tittel, to je len taky dristala*, *byvaly kandidat na poslanca za stranu ďalšieho dristalu*, *neskor samostrelca*, *myslím, že za tu stranu kandidoval*. [ID]

(abc) Denumerálna adjektivizácia (NUM → ADJ)

V tomto type sa paradigma zachováva, keďže motivantom je adjektívium: *posledný*_{NUM} („na konci radu“: *posledný pretekár*) → *posledný*_{ADJ} („zvyšujúci; nedávno minulý; najmenej hodnotný“: *posledné vyčíňanie počasie*). Analogicky sa adjektivizuje aj radová číslovka prvý (v adjektívnom význame „najlepší, majúci istú kvalitu v najvyššej miere“). Ako sa poznamenáva v MSJ (s. 231), v hovorovej komunikácii radové číslovky nadobúdajú sekundárnu platnosť adjektív a zastupujú nezhodný atribút, resp. vzťažnú prívlastkovú vetu: *siedmy, jedenásty vlak* (vlak o siedmej, jedenástej hodine).

(ac) Pronominalizácia**(aca) Denumerálna pronominalizácia (NUM → PRON)**

Pronominalizácia sa podľa dostupného materiálu uskutočňuje len od čísloviek. V tomto type (podobne ako pri denumerálnej adjektivizácii) k zmene paradigmy nedochádza, pretože motivant aj motivát sú adjektíviá: *jeden*_{NUM} („počet 1“: jeden človek) → *jeden*_{PRON} („istý, nejaký“: jednej letnej noci...; „ten istý“: boli ubytovaní v jednom hoteli), *druhý*_{NUM} („v poradí na mieste za prvým“: druhý rok štúdia) → *druhý*_{PRON} („iný“: po dovolenke sa z neho stal druhý človek).

(ad) Adverbializácia**(ada) Desubstantívna adverbializácia (SUB → ADV)**

Zo substantív sa tvoria predovšetkým vlastnostné adverbiá, napr. *večer, ráno, načas, doma, časom, stranou, miestami, popoludní*. Niekedy sa tento transkategorizačný typ pokladá za záležitosť SM (Furdík, 2004, s. 105 – 106; Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 170 – 172). Hovorí sa o prehodnotení funkcie príslušných morfémy; z predložkových a relačných substantívnych morfémy sa stávajú gramatické morfémy prísloviek (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 172 [autor J. Furdík]). V Mluvnici češtiny 1 (1986, s. 499) sa obidva prístupy (slovtvornomotivačný a morfológickomotivačný) pokladajú za rovnocenné a v tomto zmysle sa uvažuje o druhotnej (sekundárnej) derivácii.

V našom prístupe tento proces zaraďujeme skôr do sféry MM, o čom svedčia tieto skutočnosti (niektoré sme spomínali pri porovnávaní SM a MM):

(α) Motivantom nie je celá lexéma, ale gramatický tvar (vrátane prípadnej prepozície): *ráno* (nom. sg.) → *ráno, pred poludním* (predložkový inštr. sg.) → *predpoludním*. Analogický proces prebieha pri prehodnocovaní substantív na synsémantiká: napr. *slovom* (inštr. sg.) → *slovom* (part.), *koncom* (inštr. sg.) → *koncom* (prep.). Substantíva utvorené prefixálno-transflexným postupom pokladáme za súčasť SM napriek tomu, že za motivant môžeme pokladať konkrétny tvar *pri zemi* → *prízemie*, *za morom* → *zámorie*. Dôležité je, že dochádza k zmene morfematickej štruktúry (v uvedených prípadoch na pravej strane od slovtvorného základu). O MM by išlo vtedy, ak by motiváty mali podobu **prizemi*, **zamorom*.

(β) Nedochádza k zmene morfematickej štruktúry, mení sa však status substantívnych gramatických morfémy.

(adb) Deverbatívna (detransgresívna) adverbializácia (VER_{TRANSGR} → ADV)

Zo slovíes sa do funkcie adverbii prehodnocujú len transgresívne tvary, preto možno pri deverbatívnej adverbializácii uvažovať presnejšie ako o detransgresívnej adverbializácii: *nechtiac, chtiac-nechtiac, vstávajúc-líhajúc*.

(b) Autosémantikum → synsémantikum (synsémantizácia)

Ako sme konštatovali, vzťahy na úrovni autosémantiká – synsémantiká sú v rámci MM živé. Platí to najmä v smere prehodnocovania autosémantik na synsémantiká. Tento proces možno nazvať synsémantizácia. K synsémantizácii vo všeobecnosti dochádza v procese postupnej straty morfosyntaktického statusu autosémantika a zároveň nadobúdaním príslušnej synsémantickej funkcie. V niekoľkých poznámkach si postupne všimneme prehodnocovanie autosémantik na všetky štyri synsémantické slovné druhy – prepozície, konjunkcie, partikuly a interjekcie.

(ba) Prepozicionalizácia**(baa) Desubstantívna prepozicionalizácia (SUB → PREP)**

Prepozície utvorené prehodením substantív môžu byť jednoduché alebo zložené (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1988, s. 180), na základe čoho možno rozlišovať jednoduchú a zloženú prepozicionalizáciu. Pri jednoduchšej prepozicionalizácii sa na úroveň prepozície prehodnocuje jednoslovný gramatický tvar (*začiatkom, koncom, vďaka, ohľadom, pomocou, následkom, postupom, priebehom, prostredníctvom, vinou*). Pri zloženej prepozicionalizácii sa na úroveň prepozície prehodnocuje predložkový gramatický tvar so štruktúrou *prep + sub + (prep)*, ktorý sa vždy spája s istým pádom: *v závislosti od, v rámci, pod vplyvom, vo vnútri, vo veci, v otázke, v porovnaní s, v dôsledku, vo funkcii*.

Tento typ je produktívny, desubstantívne sekundárne preložky sa v slovenčine utvárajú predovšetkým z predložkových pádov, napĺňajúc tak potrebu presnejšieho vyjadrenia vzťahov medzi entitami najmä v odbornej a administratívnej komunikačnej oblasti (porov. aj Oravec, 1968, s. 219 – 220).

(bab) Deadverbiálna prepozicionalizácia (ADV → PREP)

Deadverbiálne prepozície sú jednoslovné: *hore, dole, vyše, nižšie, blízko, rovno, vnútri, okolo, uprostred*. J. Oravec (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1988, s. 180) ich člení na jednoduché (*blízko, dolu*) a odvodené (*kvôli, voči*). Predložky patriace do druhej skupiny sa vyvinuli z prísloviek, ktoré sa zasa utvorili zo substantív, ide teda o postupnosť substantívum → adverbium → prepozícia (*okolo, uprostred, vôkol, namiesto, podľa, vedľa*), napr. subst. **vb dylě* (doslova „v dĺžke“; Rejzek, 2001, s. 702) → adv. *vedľa* → prep. *vedľa*.

(bac) Deverbatívna (detransgresívna) prepozicionalizácia (VER_{TRANSGR} → PREP)

Deverbatívna prepozicionalizácia sa uskutočňuje len prehodením neurčitých tvarov, prechodníkov. Podobne ako v desubstantívnom type aj tu možno uvažovať o jednoduchom a zloženom podtype. Jednoduchá prepozicionalizácia: *počnúc, počínajúc, končiac, vyjmúc, nevynímajúc*; zložená prepozicionalizácia: *nehovoriac o, nehľadiac na, začínúc od* (bližšie porov. Oravec, 1968, s. 216 – 219).

(bb) Konjunkcionalizácia**(bba) Depronominálna konjunkcionalizácia (PRON → CONJ)**

V MSJ (s. 743) sa poukazuje na skutočnosť, že opytovacie zámená môžu nadobudnúť aj sekundárnu spájaciu funkciu, čím vznikajú vzťažné zámená. Po strate svojho pôvodného významu a nadobudnutí špecifických formálnych vlastností (t. j. po strate ohýbania) sa zámená môžu prehodnotiť na spojky: čo_{PRON} (*Čo robíš?*) → čo_{CONJ} (*Už prešiel rok, čo sme odišli.*), *pokiaľ, ako, pokiaľ, beztoho, preto, a preto, tak, a tak, i tak aj tak, ani tak*.

(bbb) Deadverbiálna konjunkcionalizácia (ADV → CONJ)

Pôvodný príslovkový význam sa môže oslabovať v prospech nadobudnutia spájacej funkcie: $\text{náhle}_{\text{ADV}}$ („rýchlo, neočakávane“: *Stalo sa to tak náhle.*) → $\text{náhle}_{\text{CONJ}}$ („len čo“: *Náhle sa otvorili dvere, vstúpil sused.*). V niektorých prípadoch adverbium funguje v zloženom spojkovom výraze; napr. $\text{naprv}_{\text{ADV}} + \text{potom}_{\text{ADV}} \rightarrow (\text{najprv} - \text{potom})_{\text{CONJ}}$.

(bbc) Desubstantívna konjunkcionalizácia (SUB → CONJ)

Tento typ vzniká spojením substantíva (v predložkovom páde) so spojkou: *v prípade, ak; s cieľom, aby; v čase, keď*.

(bc) Partikulizácia

Partikuly sa vyznačujú živým vzťahom k ostatným (autosémantickým i synsémantickým) slovným druhom.

(bca) Desubstantívna partikulizácia (SUB → PART)

Do funkcie častíc sa prehodnocujú tvary nominatívu aj iných pádov: $\text{pravda}_{\text{SUB}}$ (*Je to pravda.*) → $\text{pravda}_{\text{PART}}$ (*Pravda, nemali sme na seba šťastie.*), *dokonca, žiaľ, slovom, pravda, figu, vskutku* (synchronne demotivované). Pri typoch *neúrekom, doslova, dokopy* môžeme uvažovať o sprostredkovanej desubstantívnej partikulizácii prostredníctvom adverbíí, teda o sprostredkovanej morfolologickej motivácii (porov. dichotómiu bezprostredná/sprostredkovaná motivácia; Furdík, 2004, s. 28).

(bcb) Deverbatívna partikulizácia (VER → PART)

Tento transkategorizačný typ je obmedzený. Partikulizujú sa predovšetkým určité slovesné tvary 1. os. sg., pl. indikatívu a imperatívu: *myslím, dúfam, prosím, povedzme, hádam, prepytujem*. Za demotivované alebo sčasti demotivované môžeme pokladať častice *veru, reku, vraj* (porov. 3.4.3).

(bcc) Depronominálna partikulizácia (PRON → PART)

Pokiaľ ide o vzťah k autosémantikám, podľa MSJ (s. 805 – 806) partikuly majú najintenzívnejšie kontakty s pronomínami: ono_{PRON} (*Spomenuli sme to i ono.*) → ono_{PART} (*Ono nemohli sme vás nespomenúť.*), *to, čo, akože, takto, tam, inak/ináč, kde, tu, takisto*.

(bcd) Deadverbiálna partikulizácia (ADV → PART)

Okrem prípadov, ktoré sme spomínali v odseku (bca), vyskytujú sa aj „čisté“ typy deadverbiálnych partikul: napr. *jednoducho, hlavne, skôr, skoro, rozhodne, určite, dobre, čisto, samozrejme*.

(bce) Denumerálna partikulizácia (NUM → PART)

Do funkcie častíc sa ojedinele prehodnocujú aj číslovky: $\text{jedno}_{\text{NUM}}$ (*jedno dieťa*) → $\text{jedno}_{\text{NUM}}$ (zastar. „hádam, asi“: *Ešte jedno tri kopce, Marienka! Timrava – MSJ, s. 806*), *raz* (s významom hodnotenia).

(bcf) Depropozicionálna partikulizácia (PROPOZ → PART)

Za osobitný typ pokladáme aj častice, vzniknuté prehodnotením výpovedí alebo ich častí: *bodaj, bodajže, verubože, javeru, namojdušu* (MSJ, s. 806).

(bd) Interjekcionalizácia**(bda) Desubstantívna interjekcionalizácia (SUB → INT)**

Ide najmä o pôvodne vokatívne tvary (*bože, človeče, kriste*), na hranici medzi desubstantívnym a depropozíčnym typom (porov. ďalej) stoja citoslovčia, ako *preboha, prepánajána, pre Kristove rany, ježišmáriažozef* a pod.

(bdb) Deverbatívna interjekcionalizácia (VER → INT)

Príklady na takto vzniknuté interjekcie: *hľa, ľaľa; podť, podťho; pich, kop, hmat, myk, fac*. V MSJ (s. 824) sa uvádza, že interjekcie typu *myk, fac*, ktoré majú slovesný základ, sa prehodnotili v tom zmysle, že synchronne ich možno považovať za východiskové lexémy. Takéto chápanie sa uplatnilo aj v SKMS.

(bdc) Denumerálna interjekcionalizácia (NUM → INT)

Funkciu interjekcií nadobúdajú číslkové výrazy *raz/jeden – dva – tri* s významom apelovania, signálu na vykonanie niečoho; napr. pri zdvíhaní bremena (MSJ, s. 359).

(bdd) Depropozíčná interjekcionalizácia (PROPOZ → INT)

Interjekcie vznikajú aj petrifikáciou výpovede, resp. časti výpovede: *bistubohu, bohu-prisahám, bohuprisám, prisámvačku, na moj veru, na moj pravdu* (viaceré lexémy tohto typu sú synchronne demotivované).

(c) Syntémantikum → autosémantikum (autosémantizácia)

Prechod syntémantik medzi autosémantiká je v porovnaní s procesom prebiehajúcim v opačnom smere nepomerne chudobnejší. Od syntémantik sa prostredníctvom MM tvoria adverbá a adjektíva.

(ca) Adverbializácia**(caa) Depropozicionálna adverbializácia (PREP → ADV)**

Podľa MSJ sa do funkcie adverbí prehodnocujú napríklad tieto prepozície: *naproti, za, proti, mimo, oproti*.

(cab) Deinterjekcionálna adverbializácia (INT → ADV)

Príslovkovú platnosť sekundárne nadobúdajú napr. interjekcie *cikcak, tralalom, čihi, hota*.

(cb) Adjektivizácia**(cba) Deinterjekcionálna adjektivizácia (INT → ADJ)**

Na báze interjekcií zriedkavo vznikajú adjektíva: *hurá* („rýchly, nedomyslený, unáhlelý“: *hurá systém*), *hej* (zastarané vo význame „výborný“), *hr* (*byť hr do niečoho*); porov. MSJ (s. 232).

(d) Syntémantikum → syntémantikum (syntémantická refunkcionalizácia)

Pri vzájomnom vzťahu medzi syntémantikami sa do popredia dostáva vzťahový aj procesuálny charakter, čo súvisí najmä s ťažkosťami určenia prius a posterius, motivujúcej a motivovanej jazykovej jednotky. Funkčné prehodnocovanie medzi syntémantikami (syntémantická refunkcionalizácia) je pomerne časté, pričom treba zdôrazniť, že nie vždy možno zo synchronného pohľadu jednoznačne určiť smer motivácie. Preto aj nasledujúci výklad (vrátane tab. 7) považujeme len za ilustratívny.

(da) Konjunkcionalizácia**(daa) Deprepozicionálna konjunkcionalizácia (PREP → CONJ)**

V MSJ (s. 743) sa konštatuje, že takmer všetky sekundárne predložky majú potenciú nadobúdať subordinatívnu spájaciu funkciu, keďže podradňovacie spojky vyjadrujú tie isté vzťahy ako predložky a sekundárne predložky vyjadrujú špecifické vzťahy. Ďalej sa na citovanom mieste v MSJ explikuje, že prvým vývinovým stupňom je vznik spájacieho prostriedku zloženého zo sekundárnej prepozície so štruktúrou *sekundárna prepozícia + tvar demonstratíva to + subordinatívna prepozícia* (miesto toho, aby; vzhľadom na to, že; kvôli tomu, aby; okrem toho, že). Po petrifikácii sa takýto komplex stáva konjunkciou, pričom sa stredný komponent (pronomen) môže vynechať (*s tým, že; bez toho, aby; miesto aby*).

(db) Partikulizácia**(dba) Deprepozicionálna partikulizácia (PREP → PART)**

Do časticovej funkcie sa prehodnocujú aj niektoré predložky, napr. zo_{PREP} (vyšiel zo školy) → zo_{PART} („asi, približne“: v škole majú zo dvesto žiakov), *do, na, za*.

(dbb) Dekonjunkcionálna partikulizácia (CONJ → PART)

Súvislosť častíc so spojkami je podľa MSJ (s. 743) daná skutočnosťou, že častice sa vyznačujú dvomi funkciami: pripájanie nového výrazu alebo výpovede (v nadväznosti na známu situáciu alebo kontext); vyjadrenie subjektívneho hľadiska expedienta (subjektívna modifikácia výrazu alebo výpovede). Spojky teda sekundárne môžu fungovať ako častice, napr. a_{CONJ} (brat a sestra) → a_{PART} (*A čože tu robíš?*), *i, ale, aby, že, keď, ak, aj*.

(dc) Interjekcionalizácia**(dca) Deprepozicionálna interjekcionalizácia (PREP → INT)**

Za takto utvorenú možno pokladať interjekciu *na* vo funkcii ponúkania i vo funkcii volania na domáce zvieratá.

(dcb) Dekonjunkcionálna interjekcionalizácia (CONJ → INT)

V tejto súvislosti možno spomenúť spojku *a*, hoci nie je zrejmé, či interjekcia *a* bola utvorená prehodnotením partikuly alebo konjunkcie, alebo je smer motivácie opačný, teda či konjunkcia nemá citoslovcový pôvod (Rejzek, 2001, s. 43).

(dcc) Departikulatívna interjekcionalizácia (PART → INT)

Zo vzťahov synsémantik → interjekcia sa v MSJ spomína len vzťah s partikulami s poznámkou, že niektoré častice môžu nadobudnúť citoslovcovú platnosť, napr. *bohupri-sahám, na moj dušu, na moj pravdu*.

Tabuľka 7. Typy transkategorizačných procesov

úroveň 1	úroveň 2	úroveň 3	príklady
a) autosémantikum → autosémantikum (resémantizácia)	substantivizácia	deadjektívna	<i>slobodný</i>
		deverbatívna	<i>vyučujúci</i>
		depronominálna	<i>môj</i>
		denumerálna	<i>na tretiu</i>
	adjektivizácia	deadverbiálna	<i>nanič (auto)</i>
		denumerálna	<i>posledný</i>
		desubstantívna	<i>mrcha (deň)</i>
		deverbatívna	<i>pletený (sveter)</i>
	pronominalizácia	denumerálna	<i>druhý</i>
b) autosémantikum → synsémantikum (synsémantizácia)	prepozicionalizácia	desubstantívna	<i>v porovnaní s</i>
		deadverbiálna	<i>vedľa</i>
		deverbatívna	<i>počnúc</i>
	konjunkcionalizácia	depronominálna	<i>čo</i>
		deadverbiálna	<i>najprv – potom</i>
		desubstantívna	<i>s cieľom, aby</i>
	partikulizácia	desubstantívna	<i>žiaľ</i>
		deverbatívna	<i>povedzme</i>
		depronominálna	<i>ono</i>
		deadverbiálna	<i>samozrejme</i>
		denumerálna	<i>jedno</i>
		depropozičná	<i>bodajže</i>
	interjekcionalizácia	desubstantívna	<i>bože</i>
		deverbatívna	<i>myk</i>
		depropozičná	<i>bohuprisahám</i>
		denumerálna	<i>jeden – dva – tri</i>
c) synsémantikum → autosémantikum (autosémantizácia)	adverbializácia	deprepozicionálna	<i>vedľa</i>
		deinterjekcionálna	<i>cikcak</i>
d) synsémantikum → synsémantikum (refunkcionalizácia)	adjektivizácia	deinterjekcionálna	<i>hurá (systém)</i>
	konjunkcionalizácia	deprepozicionálna	<i>s tým, že</i>
		dekonjunkcionálna	<i>a</i>
		deprepozicionálna	<i>zo</i>
	interjekcionalizácia	deprepozicionálna	<i>na</i>
		dekonjunkcionálna	<i>a</i>
		departikulatívna	<i>na moj veru</i>

3.2 Relačnosť morfolologickej motivácie

Vzťahy MM k iným typom motivácie sa realizujú na úrovni motivačnej kooperácie, determinácie a inkompatibility. Kooperujúco vystupuje MM vo vzťahu k všetkým ostatným motivačným typom (3.3.1) okrem slovotvornej motivácie, s ktorou sa nachádza vo vzťahu inkompatibility (3.3.3). O motivačnú determináciu (3.3.2) ide vo vzťahu MM k syntaktickej motivácii v procese eliptickej univerbizácie.

3.2.1 Motivačná kooperácia

(1) MM a paradigmatická motivácia

Spolupráca s paradigmatickou motiváciou sa uskutočňuje na kategoriálnej úrovni a na konkrétnej lexikálnej úrovni. Na kategoriálnej úrovni možno vyčleniť paradigmy morfológicky motivovaných lexém podľa príslušnosti do jednotlivých transkategorizačných typov, napr. skupina lexém utvorených deverbatívnou substantivizáciou: *cestujúci, účinkujúci, nepočujúci, diskutujúci, nevidiaci, kupujúci* (porov. 3.1.2). Na konkrétnej lexikálnej úrovni ide o zapájanie sa morfológicky motivovaných lexém do príslušných lexikálnych paradigiem – onomaziologicko-lexikálna paradigma, synonymická paradigma, antonymická paradigma a i.; napr. *vyučujúci – učiteľ, cikcak – hadovito – kľukato, v porovnaní s – oproti, pravdepodobne – hľadám – asi, zničujúci – blahodarný*. Za osobitný prejav synonymie možno považovať vzťah morfológicky motivovaných eliptických univerbátov a príslušných viacslovných pomenovaní (*rodičovské združenie – rodičovské, veľké pivo – veľké*), ku ktorému sa často pridružuje ďalší, extralingválny motivačný typ (univerbáty sú často štylisticky príznakové).

(2) MM a sémantická motivácia

Spolupráca týchto dvoch motivačných typov sa viaže na derivačnú polysémiu morfológicky motivovaných lexém. Takéto prípady sú však zriedkavé, v našej excerpácii sa nevyskytujú, ich existenciu však nemožno paušálne vylúčiť. MM často vzniká ako výsledok eliptickej univerbizácie, pričom sa konštatuje, že polysémia univerbátov (vrátane eliptických univerbátov) má kosémický charakter. V týchto prípadoch sa však sémantická motivácia neuplatňuje. Z hľadiska nominácie sa medzi MM a SémM realizuje vzťah inkompatibility (porov. 3.2.3).

(3) MM a syntaktická motivácia

Porov. kap. 4.2.1.

(4) MM a interlingválna motivácia

Na spoluprácu medzi týmito motivačnými typmi poukážeme prostredníctvom dvoch aspektov: (a) prevzatá lexéma ako morfológický motivant; (b) slovnodruhovú polyfunkčnosť prevzatých autosémantík.

(a) Prevzatá lexéma ako morfológický motivant

Ako morfológický motivant môže prevzatá lexéma fungovať pod vplyvom L_1 (porov. aj nasledujúci odsek), morfológikomotivačný vzťah sa však môže vytvoriť aj nezávisle od stavu v L_1 . V relácii autosémantikum – autosémantikum napr. adj. *nóbl, super, prima, brut-*

to, netto – adv. *nóbl, super, prima, brutto, netto*, subst. *pel-mel* – adv. *pel-mel*, adj. *non-stop* – adv. *nonstop* – subst. *nonstop*; v relácii autosémantikum – sysémantikum porov. napr. subst. *fakt* – part. *fakt*, int. *pardon* – subst. *pardon*, subst. *pod titulom* – prep. *pod titulom*, subst. *formou* – prep. *formou*, prep. *kontra* – subst. *kontra*, int. *stop* – subst. *stop*, conj. *minus, plus* – adv. *minus, plus* – subst. *minus, plus*. Vo viacerých prípadoch ostáva otvorená otázka smeru motivácie.

(b) Slovnodruhovú polyfunkčnosť prevzatých autosémantik

Slovnodruhovú polyfunkčnosť prevzatých autosémantik sa vzhľadom na morfológický (flektívny) typ slovenčiny viaže len na nesklonné jednotky. Napríklad pod vplyvom existencie morfológickej motivovanosti (konverzívnosti) v angličtine sa aj v slovenčine (a v iných slovanských jazykoch) prehodnocujú substantíva na adjektíva či adjektíva na adverbiá: {*last minute*}_{SUB} (zobrali last minute do Grécka) → {*last minute*}_{ADJ} (last minute zájazdy sa predávajú dobre), {*off-road*}_{SUB} (luxusný off-road s dĺžkou takmer 4,6 metra) → {*off-road*}_{ADJ} (vlni doplnilo Mitsubishi svoj off-road program aj o väčšie Pajero iO), {*SMS*}_{SUB} (pomocou SMS možno získať informácie o príchodoch a odchodoch vlakov) → {*SMS*}_{ADJ} (najznámejším príkladom spoplatnenia populárnej služby sú SMS brány), {*off-line*}_{ADJ} (cache je vyrovnávacia pamäť, ktorá umožní aj off-line prístup k súboru) → {*off-line*}_{ADV} (výhodou je, že takto načítaný obsah si môžete prezerať off-line, bez pripojenia na internet), {*online*}_{ADJ} (poistovacie spoločnosti naznačili iniciatívu vyvíjať produkty a služby v rámci online poistenia) → {*online*}_{ADV} (expanzia elektronického obchodu bude určite znamenať aj väčšiu ochotu nakupovať online). Smer motivácie pritom nie je vždy jednoznačný. Morfológickomotivačná nominácia je typická predovšetkým pre prevzaté viacslovné pomenovania a skratky, do kooperačného vzťahu sa teda zapája aj syntaktická, resp. abreviačná motivácia (porov. ďalší odsek).

MM pri prevzatých lexémach často vystupuje ako konkurenčný nominačný prostriedok k SM, ktorá predstavuje vyšší stupeň adaptácie, lebo na úrovni SM sa aktivizujú domáce slovotvorné prostriedky, pričom SM slúži aj ako flektivizačný (a teda výrazný adaptačný) prostriedok, porov. *last minute* → *lastminutový / last minute*, *first moment* → *firstmomentový / first moment*.

(5) MM a abreviačná motivácia

Ako sme uviedli v prechádzajúcom odseku, MM slúži aj ako nominačný prostriedok pri slovnodruhovej expanzii skratiek: {*HTML*}_{SUB} (stačí prepnúť HTML a je to) → {*HTML*}_{ADJ} (HTML súbor v tabuľke je dobrým nápadom). Vo viacerých prípadoch sa pôvodne substantívna abreviatura prehodnocuje na adjektívum na základe vstupu do viacslovného pomenovania (*SMS* → *SMS správa*, *GPS* → *GPS prijímač*), do kooperácie sa teda zapája aj syntaktická motivácia (porov. aj 4.2.1).

(6) MM a fónická motivácia

Kooperácia MM a fónickej motivácie je okrajová, týka sa slovnodruhového prechodu zvukovo motivovaných jednotiek, napr. *hr* → *byť hr do niečoho* (tu do kooperácie vstupuje aj frazeologická motivácia).

(7) MM a frazeologická motivácia

Spolupráca MM a frazeologickej motivácie sa prejavuje dvomi spôsobmi: (a) morfológicky motivovaná lexéma sa stáva komponentom frazémy (porov. predchádzajúci príklad byť hŕ do niečoho); (b) frazéma sa utvorí na základe MM (porov. tvorenie minimálnych frazém a subfrazém v kap. 5.1.1).

(8) MM a onymická motivácia

MM s onymickou motiváciou prichádza do vzťahu pomerne intenzívne viacerými spôsobmi, z ktorých na tomto mieste spomeňme aspoň dva: a) na báze MM sa uskutočňuje jednoduchá onymizácia nesubstantív: *starší* → *Starší*, *vyletel* → *Vyletel*, *nič* → *Nič* (porov. Ološtiak, 2010d, 2010e); b) eliptická univerbizácia, ku ktorej takmer pravidelne dochádza v skupine urbanoným, konkrétne pomenovaní ulíc (*Stromová ulica* → *Stromová*, *Palárikova ulica* → *Palárikova*); príklady z iných onymických skupín: ojkonymá *Devínska* (← *Devínska Nová Ves*), *Bystré*, *Suchá*, anojkonymá *Končistá*, *Medené*, *Čierny*.

(9) MM a expresívna motivácia

Ide o skupinu expresív utvorených slovnodruhovým prechodom, pričom expresivita sa do motivátu prenáša z motivantu (MM sama osebe nemá expresivizačnú funkciu; pozri ďalší odsek): napr. *dojebaný* (deverbatívne adjektívum; „opitý“, „pokazený“, „unavený“ a vo viacerých ďalších významoch), *hovno* (desubstantívna partikula), *prd* (desubstantívna partikula a interjekcia) a mnohé iné hrubé a vulgárne lexémy, ktoré na báze substantívnych tvarov nadobúdajú slovnodruhovú platnosť adverbii, pronomín, partikul a interjekcií. Napr. (ak nie je uvedené inak, príklady sú z SNK):⁴¹

... *prešiel som troma firmami, v ktorých to bolo úplne na piču*. (adverbium) – *Všetko je na kokot! Všetko je na piču!* (adverbium) (úryvok z textu piesne Chleba od skupiny Zóna A) – *a podľa mňa ty kokot vies aj o com nasi rozpravaju* (pronomen) (internet) – *Vieš, telefóny sú zavše veľmi zložitá vec, mám špeciálny filter, daj mi ešte jeden deň.* „*Hovno*,“ *odvrkol Kasanič*. (partikula) (SNK, M. Zelinka: *Mechanici*) – *Kurva, musíš sa naozaj snažiť*. (interjekcia) – *Do piče, ak sa chceš biť, tak len povedz*. (interjekcia).

(10) MM a registrová motivácia

Lexikálne jednotky utvorené pomocou MM prináležia do istého komunikačného registra, a to buď jednotlivo (napr. v KR futbalovej lexiky subst. *druhá* „druhá strana ihriska“), alebo ako skupina (napr. v hovorovom registri radové číslovky nadobúdajú sekundárnu platnosť adjektív a zastupujú atribút alebo atributívnu vetnú konštrukciu: *siedmy*, *jedenásťty vlak* (vlak o siedmej, jedenástej hodine); porov. MSJ, s. 231). Sekundárne predložky sú typické najmä pre odborné vyjadrovanie. Ako synsémantika ich však nemožno hodnotiť ako plnohodnotné odborné termíny. Jedna z ciest, ako riešiť tento rozpor, je uvažovať

⁴¹ V SSSJ 1 a 2 sa príslušným vulgarizmom pripisujú tieto slovnodruhovú charakteristiky: *hovno* (subst. a part.), *kokot* (len subst.), *kurva* (subst. a int.). Pravda, v niektorých prípadoch je otázne, či netreba uvažovať aj o pronominálnej a adverbálnej lexikalizácii, porov. napr. exemplifikáciu *Hovno si váži*, ktorá sa uvádza v SSSJ 2 (s. 160) pri partikulovej lexéme *hovno*². Tu podľa nášho názoru skôr ide o pronominálny význam „nič“.

o odbornom komunikačnom registri (resp. odborných komunikačných registroch), ktorý je vnútorne diferencovaný a hierarchizovaný (má svoju jadrovú a nejadrovú oblasť). Jadro tvoria terminologicky motivované odborné termíny príslušnej vednej oblasti. Do nejadrovej oblasti možno o. i. zaradiť také lexémy, ktoré nie sú typické len pre jednu terminologickú skupinu, ale používajú sa širšie, čím tvoria akýsi všeobecnoodborový výrazový aparát. Do toho aparátu možno zaradiť aj sekundárne prepozície. O vzťahu registrovej motivácie s inými motivačnými typmi bližšie porov. kap. 8.2.

(11) MM a terminologická motivácia

MM sa pri tvorení jednoslovných termínov vyskytuje zriedkavo. Napríklad z jednoslovných lingvistických termínov, ktoré sa uvádzajú v Encyklopédii jazykovedy (1993), sa prostredníctvom MM utvorili len dve lexémy: *hovoriaci*, *počúvajúci* (ktorým konkurujú o. i. interlingválne motivované termíny *expedient*, *percipient*). Vyplýva to z absencie onomaziologickej explicitnosti (vnútornej formy) morfológického motivátu (opakom je slovotvorná motivácia, ktorá práve na báze existencie vnútornej formy výrazným spôsobom podčiarkuje vlastnosti odborného termínu, najmä systémovosť a motivovanosť; porov. 2.3.1).

Frekventovanejšie sú slovnodruhovú prechody pri lexikalizácii viacslovných termínov, teda pod vplyvom pôsobenia syntaktickej motivácie. Takto sa najčastejšie adjektívizujú slovesné prídavia. Príklady z jazykovednej terminológie: *hovorené prejavy*, *pripojený vetný člen*, *trená spoluhláska*, *vytýčený vetný člen*, *viazaná reč*, *veršovaná reč*, *viazaný slovotvorný základ*; príklady zo železničnej terminológie: *vložené návestidlo*, *zmiešaný kód*, *zalomená páka*, *vodiaca kladka*; príklady zo šachovej terminológie: *odkrytý šach*, *odkryté napadnutie*, *dusený mat*, *matujúci ťah*, *vyhrané postavenie – prehrané postavenie*, *patujúci ťah*, *skrátaná algebrická notácia*. O vzťahu MM a syntaktickej motivácie bližšie porov. 4.2.1.

(12) MM a sociolektická motivácia

MM so sociolektickou motiváciou intenzívne nespôsobuje. Univerzálne vysvetlenie tohto javu je vzhľadom na disparitnosť jednotlivých sociolektizmov problematické. Ak by sme sa však čiastočne pozreli napríklad na mládežnícky a študentský sociolekt ako jeden z najdynamickejších sa rozvíjajúcich druhov sociolektov, mohli by sme konštatovať, že MM je pre nominačné ambície mladých ľudí príliš „suchá“, príliš „out“. Snahou tínedžerov je byť originálny, nápadný, výstredný. Tieto kategórie nachádzajú svoje uplatnenie aj v jazyku; pre nomináciu v rámci mládežníckych sociolektov je typická slovotvorná, interlingválna, abreviačná a sémantická motivácia, ktoré poskytujú dostatok pôdy na utváranie neošúchaných, originálnych, expresívnych výrazov: napr. *perfiš* (perfektný), *origoš* (originál, originálny), *hambáč* (hamburger), *kúl/cool* (zaujímavý, zábavný, originálny), *čauko – čaupi* (druhý pozdrav sa utvoril na báze asociácie: druhé slabiky v týchto pozdravoch implikujú prvé slabiky vulgarizmov *ko-* a *pi-*), *štacka* (štátnica), *byť in* (byť v móde, aktuálny), *filatelista* (ten, kto v škole zbiera len výborné známky).

Expresívnosť, nápadnosť a v neposlednom rade módnosť sa v prípade slovotvornej motivácie zabezpečuje na obsahovej aj formálnej úrovni, v prípade abreviačnej motivácie na formálnej úrovni, v prípade interlingválnej motivácie najmä na úrovni formy (nezvyčajnosť vyplývajúca z prevzatosti), ako aj na pragmatickej úrovni (prevzatosť implikuje no-

vosť, módnosť, neošúchanosť), v prípade sémantickej motivácie sa do popredia dostáva neočakávanosť a originálnosť sémantickej transpozície. Podstatou nominácie na báze MM nie je žiadna výstrednosť, žiadny nápadný formálny ani obsahový prvok, preto sa sociolek-tizmy morfoloģickomotivačným spôsobom tvoria pomerne zriedkavo. Zo Slovníka sloven-ského slangu (Hochel, 1993) možno spomenúť napr. tieto jednotky: *dľaňová* (ako variant lexém *Anča dlaňová*, *Anča, dlaňovka* vo význame „masturbácia u mužov“; túto lexému možno hodnotiť ako eliptický univerbát alebo ako substantívne adjektívium); deverbati-vne adjektíva *bachnutý*¹ (zamilovaný), *bachnutý*² (hlúpy).

(13) MM a teritoriálna motivácia

Ide o skupinu nárečových, resp. regionálne viazaných lexém utvorených prostredníctvom MM: napr. *čistá* (subst., „bezfarebný liehový nápoj, vodou riedený čistý lieh“), *čistý* (vymedz. pronomen; „taký, samý“), *čepená* (subst., 1. „časť svadobných obradov spojená so zakladaním čepca mladuche“; 2. „pohostenie po začepčení mladuchy (hriata pálenka s maslom, koláč)“), *mužský* (subst., „muž“), *našírený* (adj., „rozšírený“), *navalený* (adj., „opitý“), *čurkom* (adv., „cícerkom“), *može* (part., „asi, azda, možno“), *mabic* (mabyť, part., „asi, pravdepodobne“); príklady sú zo Slovníka slovenských nárečí (1994, 2006); *packovø* „packové: pohostenie tesárov po založení základného ‚venca‘ pri stavaní drevenice“, *rohovø* „rohové: odmena, ktorú vypláca kupec deťom predávateľa statku, že statok dobre opatrovali“ (Horák, 1955).

(14) MM a temporálna motivácia

Ide o skupinu časovo príznakových pomenovaní (historizmy, archaizmy, neologizmy) utvorených prostredníctvom MM:

(a) historizmy a archaizmy: *deviata*, *desiata*, *dvadsiata* (subst., „deviatok“, „desiatok“, „dvadsiatok“), *bránny* (subst., „strážca pri mestskej al. hradnej bráne“), *dostanutý* (adj., „získaný, nadobudnutý“); príklady sú z Historického slovníka slovenského jazyka (zv. 1, 1991);

(b) neologizmy: pôvodne *nejaký* v rámci frazémy *každý sme nějaký* možno hodnotiť ako adjektívum vo význame „svojský, osobitý“ (porov. aj Duchková, 1996, s. 247 – 248; hoci autorka o adjektívnej funkcii v tomto prípade neuvažuje); za neologizmy možno považovať aj interlingválne a/alebo abreviačne motivované lexémy v adjektívnej funkcii: napr. *last minute zájazd*, *first moment ponuka*, *MMS správa* (porov. aj vyššie vzťah MM k interlingválnej, resp. abreviačnej motivácii).

(15) MM a individualizačná motivácia

Porov. kap. 9.2.1.

3.2.2 Motivačná determinácia

Ako motivačnú determináciu MM a syntaktickej motivácie možno vysvetliť proces elip-tickej univerbizácie, pri ktorom dochádza k syntaktickej demotivácii a zároveň k nadobud-nutiu morfoloģickej motivácie: *vysoká zver* → *vysoká, detská izba* → *detská* (porov. aj 4.3.3).

3.2.3 Motivačná inkompatibilita

MM sa nachádza vo vzťahu **nominačnej inkompatibility** s ostatnými nominačne aktívnymi motivačnými typmi (so slovotvornou, sémantickou, syntaktickou, interlingválou a abreviačnou motiváciou). Nominačná inkompatibilita, t. j. nemožnosť nominačnej kooperácie, má v uvedených piatich prípadoch rôzne podložie:

(a) **Zmena formy.** Tu MM vstupuje do opozície so SM, SyntM a AM. Pravda, zmena formy sa v uvedených troch prípadoch realizuje zakaždým inak:

(α) **Morfematická štruktúra** (MM // SM): pri nominácii pomocou MM nedochádza k zmene morfematickej štruktúry, zatiaľ čo pri nominácii pomocou SM k zmene morfematickej štruktúry dochádza (porov. 3.1.1).

(β) **Jednoslovnosť – viacslovnosť** (MM // SyntM): pri nominácii pomocou MM sa utvárajú jednoslovné pomenovania, výslednom nominácii SyntM sú viacslovné pomenovania.

(γ) **Zachovanie vz. redukcia formy** (MM // AM). Pri MM sa forma zachováva, zatiaľ čo pri abreviačnej motivácii sa forma redukuje.

(b) **Interlexematickosť vz. intralexematickosť** (MM // SémM): MM je interlexematický typ, zatiaľ čo sémantická motivácia je intralexematický typ.

(c) **Intralingválnosť vz. interlingválnosť** (MM // IM). MM je vnútrojazykový typ, IM má medzijazykový charakter.

3.3 Dynamika morfolologickej motivácie

3.3.1 Nadobudnutie morfolologickej motivácie

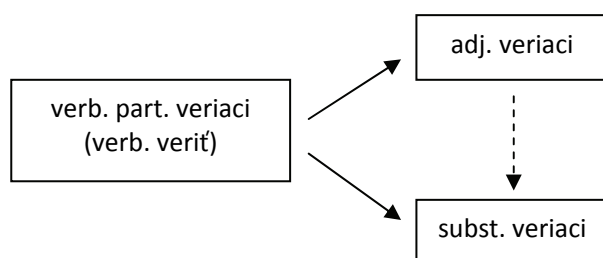
Vznik morfolologickej motivovanej lexémy je spätý s procesom slovnodruhovej zmeny (porov. kap. 3.1 o podstate MM). Slovnodruhové zmeny, do ktorých sa zapájajú najmä autosémantika, ovplyvňujú syntaktické a sémanticko-funkčné faktory, napr. adverbializujú sa substantíva v syntaktickej funkcii adverbiálne (*ráno, večer, predpoludním, poobede*), syntaktická funkcia adverbiálne ako predpoklad adverbializácie determinuje aj premenu synsémantik: int. *spánombohom* → adv. *spánombohom* (odišli *spánombohom*), part. *toť* → adv. *toť* (len *toť* zaklopali); denumerálna adverbializácia sa uskutočňuje v dôsledku funkčného prehodnotenia kvantitatívnej determinácie v zmysle *kvantitatívna determinácie substance* → *kvantitatívna determinácia príznaku*: napr. num. *veľa, málo* (veľa vody, málo peňazí) → adv. *veľa, málo* (veľa rozprávať, málo doniesť).

3.3.2 Morfologická remotivácia a transmotivácia

Príklady na morfologickú remotiváciu a transmotiváciu v skúmanom súbore nemáme. Aj keď existenciu týchto javov v rozsiahlejšom materiáli nevylučujeme, možno konštatovať, že ide o veľmi zriedkavé a periférne procesy najmä preto, že remotiváciu blokuje formálno-morfologické ustrojenie motivantu. Ak sa napríklad adjektívna subparadigma substantivizovala (*mladá* → *mladá*), substantívny pád adverbializoval (*do poludnia* → *dopoludnia*) alebo určitý slovesný tvar partikulizoval (*tuším* → *tuším*), aktívne alebo petrifikované gramatické morfémy príslušného tvaru alebo subparadigmy morfologického motivantu vylučujú remotivačné prehodnotenie. Napr. deverbatívna partikula sa nemôže re-

motivovať na desubstantívnu partikulu, pretože petrifikované gramatické morfémy sú typické pre slovesnú, nie substantívnu paradigmu (tuš-**i:m**«, hád-**a:m**«, [po]vedz-**me**«).

Remotivácia teoreticky prichádza do úvahy v tých prípadoch, keď jeden morfológický motivant môže byť súčasťou viacerých transkategorizačných typov, napr. slovesné prídavné mená sa môžu adjektívizovať aj substantívizovať: *veriaci* → adj. *veriaci*, subst. *veriaci* (podobne *poddaný*, *obžalovaný*, *zadržaný*, *hľadaný*, *zaistený*, *zamestnaný*, *ranený*, *porazený*, *nadriadený*, *ranený*, *zverbovaný*). Tu však ide skôr o vznik alternatívnej motivácie, ktorá sa utvorila na základe analógie s elipsami typu **adj + sub** → **adj** (*držková polievka* → *držková*). Tým vlastne možno uvažovať o viacnásobnej morfológickej motivácii (nie o remotivácii, prehodení motivácie):



Deverbatívna adjektívizácia a deverbatívna substantívizácia sa vo väčšine prípadov viac alebo menej ohraničujú (alternatívna motivácia sa však môže kedykoľvek aktivizovať): napr. *ozbrojený*, *znechutený*, *obrný*, *ucelený*, *zaobalený*, *očarený*, *cvičený*, *destilovaný*, *dusený*, *hraný*, *sklamany*, *baliaci*, *lepiaci*, *plniaci*, *riadiaci*, *vzrušujúci*, *oslňujúci* (len adjektíva), *obdarovaný*, *opýtaný*, *ukrižovaný*, *obvinený*, *účinkujúci*, *vyučujúci*, *kupujúci*, *nepočujúci* (len substantíva).

Morfológická transmotivácia je taktiež zriedkavá, čo súvisí s malou mierou rekurzívnosti MM, teda s tým, že morfológický motivát sa ojedinele stáva morfológickým motivantom, ide najmä o synsémantizáciu (prepozicionalizáciu) desubstantívnych adverbií: napr. subst. *do vnútra* → adv. *dovnútra* → prep. *dovnútra* (porov. 3.1.2; Oravec, 1968, s. 161 – 162).

3.3.3 Morfológická demotivácia

Morfológická demotivácia súvisí so zánikom motivantu a so stratou až zánikom formálneho, obsahového, resp. formálno-obsahového vzťahu medzi motivantom a motivátom: (úkor) → *na úkor*, (ústrety) → *v ústrety*, (vzhľad) → *vzhľadom na*, (veriť, viera) → *veru*, (vravieť: *vraví (sa)*) → *vraj*; (*hľadiť, hľad*) → *hľa, ľaľa, (minúť)* → *mimo*, (*vedieť*, starobylý tvar 1. os. sg. od *věděti*) → *veď*, (bohďaj) → *bodaj*, (to čuješ → *točíš*, *točíš*) → *totiž*, (rieť, 1. os. sg. rek □) → *reku*, (*chcieť, chotěti* → *choci!*) → *hoci*, (*bohu istu*) → *bistu*, (na meno, *na imę*) → *najmä* (Oravec, 1968, s. 175 – 176; Ondruš, 1971, s. 283; Krajčovič, 1988, s. 150; Krško, 1995a, 1995b, 1995c).

3.4 Záver k morfolologickej motivácii

Morfológickú motiváciu pokladáme za synkretický lexikálno-gramatický jav, zakladajúci sa na slovnodruhovom prechode bez zmeny vonkajšej formy. Za rozhodujúci argument svedčiaci v prospech dominantného lexikologického chápania tohto javu pokladáme skutočnosť, že výsledkom tohto procesu je utvorenie novej lexikálnej jednotky, nie nového gramatického tvaru.

Východiskom uvažovania je porovnanie so SM, s ktorou sa morfológická motivácia často neadekvátne stotožňuje, resp. zamieňa. Morfológickým motivantom je gramatický tvar, resp. gramatická subparadigma, zatiaľ čo slovotvorný motivantom je lexéma. Pri MM nevyhnutne dochádza k slovnodruhovej zmene, k zmene gramatického významu, ako aj k zmene syntaktickej funkcie. Pri SM sú uvedené zmeny fakultatívne. SM funguje na báze morfematických zmien, zatiaľ čo pri MM sa morfematická štruktúra nemení (môže sa však prehodnotiť status gramatických morfém). Pri MM zisťujeme väčšiu interakciu medzi medzi autosémantikami a synsémantikami, ako aj väčšiu interakciu medzi synsémantikami navzájom. Na druhej strane SM motivácia je rekurzívnejšia a motivačne priezračnejšia, čo sa prejavuje v transparentnejších motivačných vzťahoch medzi motivantom a motivátom. Pri MM sa smer motivácie ťažko určuje v skupine synsémantík.

Analogicky ako pri SM možno vyčleňovať typy morfológicky motivovaných lexém, konkrétne uvažovať o tzv. transkategorizačných typoch. Transkategorizačný typ je zoskupenie lexém, ktoré majú spoločnú slovnodruhovú príslušnosť motivantu, slovnodruhovú príslušnosť motivátu a spôsob transkategorizácie. Terminologicky sa transkategorizačné typy stvárajú dvojslovne tak, že prvá časť (s prefixom *de-*) poukazuje na motivant a druhá časť sa týka motivátu (sufixom *-izácia* sa zdôrazňuje procesuálnu stránku javu); napr. *deadjektívna substantivizácia* (motivantom je adjektívum, motivátom je substantívum: ADJ → SUB); *deverbatívna prepozicionalizácia* (motivantom je verbum, motivátom je prepozícia: VER → PREP). V príslušnej časti kapitoly sa ďalej stručne predstavujú jednotlivé transkategorizačné typy.

Vzťahy MM k iným typom motivácie sa realizujú na úrovni motivačnej kooperácie, determinácie a inkompatibility. Kooperácia MM sa realizuje na týchto úrovniach: I) kooperácia s paradigmatickou motiváciou; II) kooperácia so základnými nominačnými typmi; III) kooperácia so základnými nenominačnými typmi; IV) kooperácia s nadstavbovými typmi. Ako motivačnú determináciu MM a syntaktickej motivácie možno vysvetliť proces eliptickej univerbizácie, pri ktorom dochádza k syntaktickej demotivácii a zároveň k nadobudnutiu morfológickej motivácie. Do vzťahu inkompatibility na nominačnej úrovni MM vstupuje s ostatnými nominačne aktívnymi motivačnými typmi (so slovotvornou, sémantickou, syntaktickou, interlingválou a abreviačnou motiváciou).

Pri charakteristike dynamiky MM možno konštatovať, že slovnodruhové zmeny ovplyvňujú syntaktické a sémanticko-funkčné faktory (syntaktické funkcie, lexikálno-gramatické modifikácie významu, prehodnocovanie synonymických vzťahov). Morfológická demotivácia súvisí so zánikom motivantu a so stratou až zánikom formálneho, obsahového, resp. formálno-obsahového vzťahu medzi morfológickým motivantom a motivátom.

Morfologická remotivácia je veľmi zriedkavým a periférnym procesom, ktorý je blokováný formálno-morfologickým ustrojením motivantu a funkčno-sémantickou vyhranenosťou jednotlivých transkategorizačných typov. V interakcii medzi autosémantikami skôr dochádza k polymotivácii, ktorá je však takisto pomerne marginálnym javom. V rámci synsémantík sa namiesto remotivácie vyskytuje vzájomná motivácia. Morfologická transmotivácia je taktiež zriedkavá, čo súvisí s malou mierou rekurzívnosti MM, teda s tým, že morfologický motivát sa ojedinele stáva morfologickým motivantom.

4 SYNTAKTICKÁ MOTIVÁCIA

4.1 Podstata syntaktickej motivácie

J. Furdík (2008, s. 50 – 53) za syntakticky motivované považuje viacslovné pomenovania (ďalej VP), pričom sa odvoláva na štúdiu J. Kuchařa (1963), ktorý ako prvý navrhol termín syntaktická motivácia. J. Furdík vo všeobecnolexikologickej rovine poukazuje na existenčnú motiváciu viacslovných pomenovaní: „na istej hranici jednoslovné pomenovanie samo osebe prestáva byť schopné uniesť celé spektrum sémantických príznakov, cez ktoré sa pomenúva istý denotát. Jazyky riešia túto problematiku rôznym spôsobom. [...] V slovanských jazykoch [...] je typická nominácia pomocou lexikalizácie najbežnejších typov syntagiem...” (Furdík, 2008, s. 50).⁴² Ďalej načrtáva možnosť onomaziologického chápania štruktúrovanosti VP, poukazuje na neostrosť hraníc medzi lexikalizovanými (viacslovnými) spojeniami⁴³ a voľnými syntagmami,⁴⁴ uvádza štruktúrne členenie VP a stručne sa zmieňuje o univerbizácii a multiverbizácii.

V tejto kapitole sa pokúsime komplexnejším spôsobom charakterizovať syntaktickú motiváciu: viacslovné pomenovania, ich genézu, podstatu, typológiu, vzťah k jednoslovným pomenovaniám, motivačnú kooperáciu a motivačnú dynamiku.

Problematike viacslovných spojení sa v slavistike od vinogradovovských čias venovala značná pozornosť; prehľad literatúry porov. napr. v prácach O. Mana (1953), V. Lapárovej (1953), J. Kuchařa (1963), J. Machača (1967), E. Kučerovej (1974); J. Mlacka (1984), I. Ripku (1987); A. Jarošovej (2000b). V tomto kontexte je pre naše uvažovanie dôležitá predovšetkým spomínaná štúdia J. Kuchařa *Základní rysy struktur pojmenování* (1963), kde sa prvýkrát aj terminologicky explicitne uvažuje o syntaktickej motivácii, ktorú autor charakterizuje takto: „Motivováno tu však není jedno slovo (motivované) slovem druhým (motivujícím), nýbrž sdružené pojmenování jako celek je motivováno složkami do něho vstupujícími a jejich vzájemným vztahem. Protože pak tento formálně mluvnický vztah je dán obecnými syntaktickými principy jazyka, lze tu mluvit o motivaci syntaktické“ (Kuchař, 1963, s. 107). Autor hľadá všeobecné vlastnosti platné pre všetky pomenovacie štruktúry. Vo svojom príspevku sa venuje porovnaniu slovotvornej motivácie so syntaktickou a sémantickou motiváciou, pričom vychádza zo slovotvornej motivácie a nadväzujúc na

⁴² Podobne aj E. Kučerová (1974, s. 22): „Tento typ spojení [lexikalizovaných spojení, pozn. M. O.] vzniká zväčša vtedy, keď slovotvorné možnosti jazyka nedovoľujú utvoriť jednoslovné pomenovania pre daný predmet, jav ap.“

⁴³ K terminologickým otázkam pomenovania jednotlivých typov viacslovných lexém sa vrátime neskôr.

⁴⁴ F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 173) termín voľné spojenie odmieta, pretože na problém sa pozerá „kolokačnými“ očami. Poznomenáva, že väčšina slov má pomerne rozsiahlu, ale nikdy nie neobmedzenú (voľnú) kolokabilitu. Adjektívum *voľný* tu skôr poukazuje na neustálenosť, nelexikalizovanosť, keďže termín *voľná syntagma* vystupuje ako opak termínu *ustálené (lexikalizované) slovné spojenie*. Namiesto termínu voľná syntagma by bolo možné pracovať s termínom neustálené slovné spojenie, čím by sa poukazovalo na základný rozdiel medzi týmito jazykovými jednotkami a zároveň by sa do úvahy vzala aj Čermáková pripomienka.

dokulilovskú koncepciu slovotvorby sa snaží o hľadanie paralel medzi slovotvorným systémom a inými nominačnými spôsobmi.⁴⁵

Za syntakticky motivované pokladáme také viacslovné pomenovania, ktoré obsahujú aspoň dva autosyntagmatické komponenty, t. j. komponenty vstupujúce do syntagmatických, resp. všeobecnejšie do syntaktických vzťahov,⁴⁶ napr. *rehabilitačná sestra, konflikt záujmov, pena na holenie, dať príkaz, subjektívny slovosled, zdvíhací most, Košická Nová Ves, Ústav pamäti národa, sedieť na dvoch stoličkách, veľká ryba*, ale aj *nevedieť, kde je sever. – Karta sa obrátila. – Vtáka poznáš po perí a človeka po reči*.

Tvorenie VP patrí medzi najproduktívnejšie nominačné postupy, pričom ich produktivitu je potrebné porovnávať s inými nominačnými postupmi, nie s produkovaním voľných syntagmatických spojení,⁴⁷ ktoré sú pochopiteľne „produktívnejšie“,⁴⁸ avšak stoja mimo lexikálnej zásoby.

Pojem/termín syntaktická motivácia explicitne vyjadruje, že takto chápané VP tvoria hraničnú, synkretickú oblasť medzi lexikou a syntaxou. Konštatovanie J. Furdíka (1994, s. 7) o lexikálno-syntaktickom synkretizme frazeologických jednotiek možno vzťahovať na všetky typy viacslovných, syntakticky motivovaných jednotiek (k typológii porov. ďalej). Podobne sa na túto skutočnosť pozerá J. Kačala (1997c, s. 95 – 96): „Viacslovnosť je výsledkom toho, že v ich stavbe sa projektuje syntagmatický vzťah, t. j. gramatický princíp jazyka. To značí, že viacslovné pomenovania ako jednotky slovnej zásoby chápeme ako výsledok súčinnosti slovnej zásoby a gramatiky, užšie syntaxe.“ Lexikalizáciou slovných spojení sa v jazyku posilňujú analytické črty na úrovni pomenovania, čo korešponduje s nárastom analytizmu v morfológii a v syntaxi (porov. Kačala, 1993, s. 18; MSJ, 1966, s. 58, 60; DSZ, s. 251 n.).

Na hybridný charakter viacslovných pomenovaní upozorňuje aj E. Kučerová (1974, s. 9), keď konštatuje, že tieto jazykové jednotky existujú v lexike a tvoria sa v syntaxi. Ide o kombináciu, mathesiovsky povedané, onomatologickej oblasti (lexiky) a usúvzťažňovacej

⁴⁵ Cieľ svojej štúdie J. Kuchař charakterizuje na s. 106 takto: „...naznačit především paralely mezi rysy systému slovotvorného a systémů pojmenovacích struktur neslovotvorných, a dále pak vyjádřit ty základní [...] dimenze, které pojmenovací struktury charakterizují obecně, v přehledných, hierarchicky utříděných pojmech tak, aby byla umožněna jejich event. formalizace a příprava statistického zhodnocení.“

⁴⁶ Porov. aj konštatovanie J. Kačalu (1997a, s. 34): Viacslovné pomenovania „vznikajú [...] konštruovaním na základe syntaktických vzťahov z už jestvujúcich pomenovaní“. Inými slovami toho istého autora: „Lexikalizované spojenia ako špecifický analytický typ pomenovaní sa od jednoslovných pomenovaní odlišujú predovšetkým tým, že ich viacslovnosť je postavená na syntaxi. To značí, že medzi zložkami viacslovného pomenovania jestvujú živé a živo uvedomované syntaktické (syntagmatické) vzťahy, pričom zložky viacslovného pomenovania sa svojimi tvarmi v ničom (aspoň nie v ničom podstatnom) neodlišujú od komponentov paralelných živých alebo aktuálnych syntagiem.“ (Kačala, 2002, s. 108).

⁴⁷ Touto formuláciou reagujeme na konštatovanie E. Kučerovej (1974, s. 22): „Tvorenie lexikalizovaných slovných spojení je relatívne produktívne, aj keď ich tvorba v porovnaní s voľnými spojeniami je menšia.“

⁴⁸ Porov. klasickú Chomského premisu, že na základe obmedzeného počtu pravidiel možno generovať nekonečný počet viet a, dodávame, aj syntagiem.

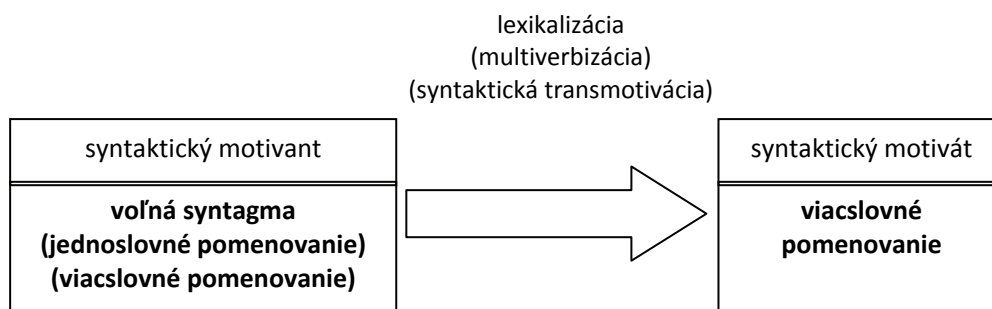
oblasti (syntaxe).⁴⁹ Viacslovné pomenovania sú tradične objektom lexikologického výskumu (jedným z východiskových postulátov je skutočnosť, že viacslovné lexémy majú pomenúvaciu funkciu práve tak ako jednoslovné jednotky), pričom syntax si tieto jazykové útvary nevšímala (porov. o tom Kučerová, 1974, s. 9; Kačala, 2002).⁵⁰ Na tvarovú prepojenosť voľných syntaktických útvarov a lexikalizovaných viacslovných pomenovaní sa však upozorňuje: „Syntaktické vlastnosti lexikalizovaných spojení sa veľmi podobajú syntaktickej výstavbe analogických nelexikalizovaných, t. j. živých či aktuálnych syntagiem, a lexikalizované spojenia svojou syntaktickou výstavbou sú rovnako formálne (slovnodruhovo aj tvaroslovne) pestré.“ (Kačala, 2002, s. 103). K podobnému záveru po analýze formálnej ustrojenosti syntagmatických frazeologických jednotiek prichádza J. Mlacek (2007a, s. 49): „V našom jazyku existujú frazémy korešpondujúce so všetkými konštrukčnými typmi voľných syntagmatických spojení.“ Pravda, aj tu je potrebné diferencovať medzi konštrukčne prototypovými a konštrukčne atypickými štruktúrami. V skupine frazeologických jednotiek sa za takéto prototypové štruktúry považujú frazémy so stavbou syntagmy (Mlacek, 2007a, s. 149).

4.1.1 Porovnanie syntaktickej a slovotvornej motivácie

V nadväznosti na základný metodologický postulát o centrálnosti SM aj v tejto kapitole vychádzame z porovnania syntaktickej motivácie (SyntM) so SM. Podobne ako pri SM možno uvažovať o **princípe syntaktickej motivácie**. SyntM ako proces sa prejavuje utvorením lexie. SyntM a SM sa odlišujú vo vzťahovej a vlastnostnej stránke, ako aj v spôsobe realizácie medzi motivantom a motivátom. Z tejto diferencie vyplýva aj odlišný vzťah motivant – motivát. Slovotvorným motivantom môže byť jednoslovné a viacslovné pomenovanie, ako aj voľná syntagma (Furdík, 2004, s. 33), slovotvorným motivátom je jednoslovné pomenovanie: *diera* → *deravý*, *stará dievka* → *starodievocký*, *čierne oči* → *čiernooký*. Syntaktickým motivantom je prototypovo viacslovný komplex, najmä voľná syntagma (pri multiverbizácii aj jednoslovné pomenovanie), syntaktickým motivátom je viacslovné pomenovanie; porov. nasledujúcu schému (podrobnejšie ku vzniku VP porov. kap. 4.3.1):

⁴⁹ Porov. aj konštatovanie F. Mika: „Problém frazeologických jednotiek [...] je v tom, že fungujú, akoby boli pomenovaniami, to jest lexikálnymi jednotkami (môžu podobne ako slová figurovať v slovníkoch), no majú pritom syntaktickú formu usúvzťažnenia. Akoby sa v nich krížila rovina pomenovania s rovinou usúvzťažnenia.“ (Miko a kol., 1989, s. 14). Hoci autor svoje konštatovanie adresuje frazémam, nazdávame, že platí pre všetky typy syntakticky motivovaných pomenovaní.

⁵⁰ „Slovenskí syntaktici sa zaoberajú len spojeniami, ktoré z lexikologického hľadiska považujeme za „voľné“ a štúdium ustálených spojení ponechávajú lexikológii.“ (Kučerová, 1974, s. 9).

Schéma 9. Syntaktická motivácia

Mnohé VP (najmä odborné termíny)⁵¹ nemajú formálny korelát v oblasti voľných syntagiem. V týchto prípadoch možno uvažovať o hypotetickom (imaginarizovanom) syntaktickom motivante, ktorý funguje rovnakým spôsobom ako hypotetický slovotvorný motivant pri analogickej slovotvorbe. Podstatou syntaktickej motivácie je to, že motivovaná je viacslovná lexéma jednotlivými svojimi zložkami a ich vzájomným vzťahom (Kuchař, 1963, s. 107).

Voľná syntagma sa mení na VP v procese lexikalizácie. Lexikalizáciu chápeme napr. v zhode s Encyklopédiou jazykovedy (1993, s. 262) ako „proces, ktorým sa slovný tvar alebo konštrukcia stáva prvkom slovnej zásoby“.⁵² Zhodujeme sa tak s vymedzením J. Machača (1967, s. 142): „Proměnu slovního spojení vzniklého při pojmenovacím aktu ve víceslovnou lexikální jednotku, a to jak proces sám, tak i jeho výsledek, nazýváme lexikalizací.“⁵³ Proces lexikalizácie vzplýva z týchto skutočností: viacslovným komplexom sa pomenúva konvenčne ustálený, typovo vyhranený denotát (denotačný vzťah), viacslovný komplex sa vyznačuje pojmovo-obsahovou ustálenosťou, ktorá nemusí bezprostredne korelovať so súčtom významov komponentov (rôzna miera sémantickej transponovanos-

⁵¹ J. Dolník (2003, s. 153) uvádza príklad *génové inžinierstvo*.

⁵² Nestotožňujeme sa s druhým chápaním lexikalizácie, ktoré je veľmi rozšírené a ktoré sa uvádza aj v citovanej Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 262). Ide o stratu motivácie, demotiváciu, porov. konštatovanie: „Pôvodné odvodené slovo stráca svoju štruktúru a vyčleňuje sa tak zo slovotvorného typu“ (ibid.) s príkladmi *priateľ, dobrodruh*; porov. aj Dokulil (1962, s. 94 – 102), Dolník (1995), Hohenhaus (2005), Lipka – Handl – Falkner (2004), Lipka (2005) a i. Explicitnejšie a prehľadnejšie sa pojem lexikalizácie hodnotí v Encyklopedickom slovníku češtiny (2002, s. 242 – 243), kde sa strata motivačnej transparentnosti považuje za lexikalizáciu v užšom zmysle a vznik a ustaľovanie všetkých slovníkových jednotiek sa klasifikuje ako lexikalizácia v širšom zmysle. Lenže ani takýto uhol pohľadu podľa nášho názoru neposkytuje konzistentné riešenie. Lexikalizácia v užšom zmysle nie je v inkluzívnom vzťahu s lexikalizáciou v širšom zmysle. Podľa nášho názoru ide o dva rozličné, i keď navzájom späté jazykové javy a procesy. O rôznych pojmových vymedzeniach lexikalizácie porov. aj Bakken(ová) (2006).

⁵³ Porov. aj charakteristiku J. Dolníka: „Výraz lexikalizácia sa však interpretuje aj tak, že ide o proces zaraďovania, včleňovania štruktúry, ktorá sa znovu a znovu utvára v reči, do lexikálnej zásoby, do lexikálneho systému.“ (Dolník, 2003, s. 152).

ti), komponenty viac-slovného komplexu sa vyznačujú rôznou mierou formálno-gramatickej obmedzenosti a ustálenosti.

Stotožňujeme sa s J. Macháčom (1967, s. 142), ktorý pri úvahách o lexikalizácii viac-slovných pomenovaní vychádza z predpokladu, že „na rozdiel od jednoslovných lexikálnych jednotiek jsou v podstatě všechny VLJ [viac-slovné lexikálne jednotky, pozn. M. O.] nějak motivovány“. Istá „opatrnosť“ a relativnosť citovaného konštatovania ktoré implikuje častica *v podstatě* a neurčité zámeno *nějak*, sa ozrejmuje v bezprostredne nasledujúcom výklade o stupnici VP od opisných, explicitných jednotiek (typ *střední všeobecně vzdělávací škola*) k typom so synchrónne zastretou motiváciou (napr. *modrá punčocha*, *zelený anton*, *mít za lubem*) (Machač, 1967, s. 142). Tento autorom spomínaný aspekt sa týka miery sémantickej transpozície, ktorá sa vzťahuje na štruktúrnu motiváciu.⁵⁴ Za dôležité považujeme zdôrazniť, že pojem syntaktickej motivovanosti sa týka formálno-syntaktického stvárnenia viac-slovného pomenovania⁵⁵ (porov. aj koncept vnútornej syntaxe frazeologických jednotiek, Mlacek, 1972).

Miera priezračnosti syntaktických vzťahov medzi komponentmi VP je diferencovaná. Všeobecne možno konštatovať, že syntaktické vzťahy medzi komponentmi VP sú pomerne dobre čitateľné, a to aj pri frazémach, kde sa v porovnaní s voľnými syntagmami najväčšími prejavujú rozličné typy obmedzení. Prostriedky a spôsoby vytvárania syntagiem, ako ich prehľadne uvádza J. Oravec (porov. pozn. 55), sú viditeľné aj vo VP. Túto skutočnosť presvedčivo dokazuje aj J. Mlacek (1990), hoci takpovediac z druhej strany, keďže jeho pozornosť sa sústreďuje na analýzu slovného charakteru komponentov frazém. Autor napríklad poukazuje na vzťah medzi lexikálnou variantnosťou a väzbou nadradeného frazeologického komponentu; s ilustračnými príkladmi *roznášat (rozvláčet...) deň na nohách*, *vodiť (táhať) niekoho za nos* a i.: „aj pri lexikálnej variantnosti nadradenej zložky sa väzba uchováva, ba práve ona je limitujúcim činiteľom tohto druhu variantnosti“ (Mlacek, 1990, s. 73). Všimá si aj realizáciu zhody ako ďalšieho zo spôsobov spájania slov do syntagiem. V prvom prípade, ktorý spomína J. Mlacek, síce zhoda naozaj nie je pre frazeologizáciu relevantná, keďže ide o úplne petrifikované jednotky typu *márnost' šedivá*, *márna sláva*. Aj keď v týchto prípadoch je fungovanie zhody redukované na minimum, do podoby jedného tvaru, konštatujeme síce na prvý pohľad zreteľný a elementárny, avšak dôležitý fakt, že zhoda sa realizuje aj v tomto jednom tvare, a to na úrovni gramatického rodu (*márna sláva*, nie **márny sláva*). Ešte viditeľnejšia je zhoda v prípadoch, keď varujúce elementy patria do rozličného rodu (príklady J. Mlacka: *Kameň by sa nad ním zľutoval*. – *Skala by sa nad ním zľutovala*). Zhodu možno explicitne pozorovať najmä v prípadoch, ak tvarové zloženie frazémy pripúšťa realizáciu paradigmatických foriem, resp. frazeologických variácií, napr. *morálna facka* – *morálnej facky* – *morálnej facke* – *morálnu facku* – *o morálnej facke* – *s morálnou fackou*.

⁵⁴ Pod štruktúrnou motiváciou rozumieme vzťah pomenovania ako celku ku komponentom. O takomto chápaní porov. kap. 5.

⁵⁵ Pod formálnosyntaktickou stránkou rozumieme v zhode s vymedzením J. Oravca (Oravec – Bajzíkova, 1986, s. 9, 12 a n.) prostriedky a spôsoby, prostredníctvom ktorých sa primárne vytvárajú syntagmy, sekundárne aj komplexnejšie syntaktické konštrukcie.

Konštatovali sme, že prototypovým syntaktickým motivantom je reálna alebo hypotetická voľná syntagma, ktorá sa lexikalizovala, napr. *stará + mama* (voľná syntagma, t. j. dve samostatné lexie) → *stará mama* (viacslovná lexéma). Syntaktická motivácia je typom globálnej motivácie – motivantom je komplex dvoch (i viacerých) slovných jednotiek, ktoré do motivačného vzťahu vstupujú súčasne.⁵⁶

Rozdiel medzi viacnásobnou a globálnou motiváciou možno vysvetliť na nasledujúcom príklade. Viacnásobnú motiváciu chápeme ako možnosť viacerých alternatívnych motivačných vzťahov, napr. *hriešny* → *hriešnik*, *hriech* → *hriešnik*, *hrešiť* → *hriešnik*:

$Mn_1 \rightarrow Mt$ (*hriešny* → *hriešnik*)

$Mn_2 \rightarrow Mt$ (*hriech* → *hriešnik*)

$Mn_3 \rightarrow Mt$ (*hrešiť* → *hriešnik*)

Globálna motivácia nerealizuje ako motivačná alternatíva (v zmysle „aj tak sa dá, aj tak sa dá“), ale ako nutnosť zapojenia dvoch alebo viacerých komponentov:

$Mn_1 + Mn_2 \rightarrow Mt$ (*plávajúca + podlaha* → *plávajúca podlaha*).

VP sa na úrovni formy neodlišujú od voľných syntagiem. Odlišnosti badať na funkčno-sémantickej úrovni. Formálne niet rozdielu medzi voľnou syntagmou *veselá mama* a viacslovnou lexémou *stará mama*. Kým v atributívnej syntagme *veselá mama* si obidve jednotky zachovávajú svoj nezávislý význam, v druhom prípade *stará mama* to tak nie je. Možno to dokázať napríklad tak, že členy atributívnej syntagmy transformujeme do podoby menného prísudku; touto operáciou vlastne „rozložíme“ syntagmu na jednotlivé časti: *veselá mama* → *mama je veselá*, *stará mama* → *mama je stará*. V prvom prípade sa význam nemení, stále pomenúvame mamu, ktorá sa vyznačuje istou vlastnosťou – konkrétne veselosťou. V druhom prípade sa však význam narúša, pretože *stará mama* vôbec nemusí byť *stará*. Z toho vyplýva, že viacslovné pomenovanie *stará mama* nemá význam jednoducho zložený z významov svojich komponentov *stará + mama*; ide o novú sémantickú kvalitu, ktorá vzniká interakciou syntagmaticky spätých komponentov v komunikácii (o sémantickej transponovanosti VP porov. ďalej).

Vyjadrenie „pôvodom samostatné lexémy sa stávajú komponentmi viacslovného pomenovania“ možno znázorniť takto (F – forma, V – význam, L – lexia, VP – viacslovné pomenovanie, K – komponent):

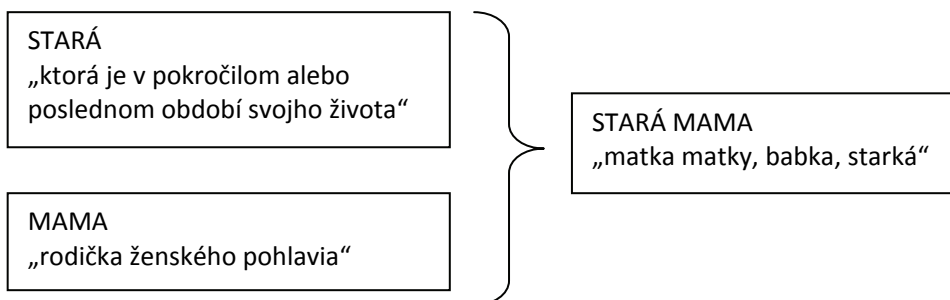
úroveň formy: $[F_1] + [F_2] \rightarrow [F_1 + F_2]_{VP}$

úroveň významu: $[V_1] + [V_2] \rightarrow [V]_{VP}$

úroveň lexie: $[L_1] + [L_2] \rightarrow [K_1 + K_2]_{VP}$

⁵⁶ Inak chápe termín globálna motivácia vo vzťahu k frazémam A. Lewicki (1983); porov. 5.1.1.

Alebo:



Pri porovnaní SM a SyntM ďalej zisťujeme, že slovotvorne aj syntakticky motivované pomenovania sú sekundárne, zakladajú sa na elementárnejších jazykových jednotkách – slovotvorne motivované pomenovania (derivatémy) na morfédoch, resp. morfematických komplexoch, syntakticky motivované pomenovania na slovách. V porovnaní s jednoslovnými lexémami ako celkom (a teda aj v porovnaní s derivatémami) pomenúvanie prostredníctvom viacslovných jednotiek sa uskutočňuje onomaziologicky a onomatologicky explicitnejšie, jednoznačnejšie. A. Jarošová (2000a, s. 145) v tejto súvislosti poznamenáva, že „alternatívnou a frekventovanejšou formou komplexného nocionálneho (t. j. nehodnotiaceho) a nedefiničného (t. j. neterminologického) pomenovania je odvodené slovo“.⁵⁷

Jedným zo styčných bodov medzi skúmanými oblasťami je aj istá miera izomorfnosti medzi derivačnými a syntaktickými štruktúrami. Táto skutočnosť okrem iného našla uplatnenie v syntaktickom prístupe k slovotvorbe, ktorý v slavistike systematicky pestujú v poľskej lingvistike, z neslavistiky sa spomínajú romanistické, anglistické či hungaristické práce (porov. Furdík, 1993, s. 69 a n.; tam aj ďalšia literatúra). Do pozornosti sa ponúka aj okruh otázok, v ktorých sa reflektuje jednak formálno-obsahová rozčlenenosť slovotvorne motivovaných slov, jednak spôsob ich utvorenosti, napr. vnútorná a vonkajšia syntax slovotvorne motivovaného slova, hyposyntax (Skalička, 1970), rozlišovanie lexikálnej a syntaktickej derivácie (dokulilovská mutačná a transpozičná slovotvorba), vyčleňovanie protikladu aktuálneho (veta) a fixovaného (slovotvorne motivované slovo), explicitného (syntagma)⁵⁸ a implicitného (slovotvorne motivované slovo); upozorňuje sa aj na to, že viacslovné pomenovania z hľadiska explicitnosti a implicitnosti stoja medzi voľnými syntagmami a slovotvorne motivovanými slovami.

Syntaktický prístup k slovotvorbe je viditeľný aj v prácach zakladateľa slovotvornej teórie v západnej lingvistike, H. Marchanda (a jeho žiakov), ktorý štruktúru slovotvorne moti-

⁵⁷ V ďalšom výskume za produktívne považujeme sústrediť pozornosť na mieru onomaziologickej explicitnosti lexikálnych jednotiek, pričom už teraz, bez opory v podrobnom materiálovom výskume, možno konštatovať, že syntakticky a slovotvorne motivované jednotky navzájom signifikantne spolupracujú – onomaziologická explicitnosť viacslovných pomenovaní sa nezvyšuje len prostým faktom, že ide o viacslovné pomenovania, ale do veľkej miery aj tým, že komponentmi VP sú slovotvorne motivované jednotky (deriváty a kompozitá); porov. aj pozn. 27.

⁵⁸ Pravda, aj pri syntagmách možno vymedziť rozličnú mieru explicitnosti.

vovaných slov vysvetľuje syntagmatickým spôsobom – slovotvorná syntagma pozostáva z dvoch častí, určovanej (determinatum) a určujúcej (determinant); porov. Marchand (1960/1969), Štekauer (2000, s. 29 – 48).

Po nástupe generatívnej a transformačnej gramatiky pod vplyvom Chomského vznikla až neprehľadná plejáda prác, ktoré sa v týchto intenciách zaoberajú aj tvorením slov – tzv. generatívna teória slovotvorby. Pre slovotvorbu je dôležitá najmä Chomského práca *Remarks on Nominalizations* z roku 1970 (bližšie porov. Štekauer, 2000, s. 95 a n.) a práce viacerých ďalších derivatológov: H. Brekle, M. Halle, M. Aronoff, R. Jackendoff, D. Siegel(ová), R. Lieber(ová), E. Selkirk(ová) a i. (porov. príslušné kapitoly v monografii P. Štekauera, 2000); ďalej napr. Kastovsky (1982, s. 216 – 246); Molčanová (1999). K uvedeným skutočnostiam komplexne porov. Spencer (2005; tam aj ďalšia literatúra).

Uvedené vlastnosti SM a SyntM možno zhrnúť do tabuľky 8:

Tabuľka 8. Vlastnosti slovotvornej a syntaktickej motivácie

slovotvorná motivácia	syntaktická motivácia
sekundárnosť motivátov	sekundárnosť motivátov
zložky: morfémy	zložky: slová
jednoslovnosť	viacslovnosť
menšia miera onomaziologickej explicitnosti	väčšia miera onomaziologickej explicitnosti

4.1.2 Delimitácia viacslovných pomenovaní a voľných syntagiem

Problematika delimitácie viacslovných pomenovaní úzko súvisí s vymedzením syntaktickej motivácie, preto považujeme za dôležité tejto otázke venovať náležitú pozornosť.

Pevnosť a nemennosť hraníc medzi jazykovými subsystémami a jednotkami ako ich súčasťami je relatívna. Táto skutočnosť sa potvrdzuje aj existenciou jazykových jednotiek stojacich na rozhraní subsystémov, a teda zákonite majúci vlastnosti oboch oblastí, medzi ktorými sa nachádzajú. K takýmto jednotkám patria aj viacslovné pomenovania s primárnou pomenovacou funkciou (porov. spomínaný koncept lexikálno-syntaktického synkretizmu u J. Furdíka, 1994).

Stanoviť pevnú hranicu medzi VP a voľnými syntagmami (ďalej VS) nie je vždy možné (napr. Kopeckij, cit. podľa Jarošová, 1992, s. 120; porov. aj triádu voľné spojenia – typické spojenia – lexikalizované spojenia; Jarošová, 2007, s. 96 – 97). Z formálneho hľadiska ide o syntagmy (frazémy majú aj vetnú a súvetnú konštrukčnú podobu), ktoré majú svoj domícil v syntaxi.⁵⁹ Z obsahového a funkčného hľadiska však tieto útvary patria do lexikálnej zásoby, a preto ich oprávnené skúma lexikológia. Pravda, táto „schizofrénickosť“ nie je patogénna; má svoje výhody v tom, že na forme viacslovnej lexémy možno vyjadriť viaceré motivačných príznakov, než by do seba dokázala absorbovať jednoslovná lexikálna jednotka. Takáto vlastnosť je žiadaná najmä v tých komunikačných sférach, kde sa kladie

⁵⁹ Vo vysokoškolskej učebnici syntaxe (Oravec – Bajžíková, 1986, s. 10) sa syntagma (sklad) definuje ako „lineárne a štruktúrne organizované spojenie dvoch alebo viacerých plnovýznamových slov, ktoré odráža nejaký vzťah z reálnej skutočnosti“.

dôraz na presnosť dorozumievania (veda, administratíva, sčasti masmédiá), s viacslovnými lexémami sa však stretávame aj v bežnej komunikácii.

Aj keď presnú hranicu medzi VP a VS nemožno stanoviť, v súčasnosti sa na tento problém nepozerali s takou skepsou ako J. Kuchař (1963, s. 106), ktorý tvrdí, že závislosť VP od výpovede je taká silná, že len veľmi ťažko sa dá určiť, ktoré konkrétne spojenia slov možno zaradiť medzi lexikálne jednotky. Napriek tomu autor ponúka niekoľko „indícií“, na základe ktorých možno oddeliť lexikálne jednotky od nelexikálnych (s. 106 a n.). Touto problematikou sa zaoberali aj ďalší autori: napr. J. Machač (1967), E. Kučerová (1974), J. Kačala (1997b), A. Jarošová (2000a), Ľ. Kralčák (2005) a i. J. Machač (1967, s. 139) píše, že „hranici medzi popisnými sdruženými pojmenovaniami a voľnými spojeniami lze stanovit v podstatě jen pragmaticky. Jejich základním rysem je ustálenost a konvencionálnost jejich formy a významu a takový dialektický vztah k označované skutečnosti, aký platí i pro každou jednoslovnou lexikální jednotku, tj. – v promluvě – k určité skutečnosti (k urč. objektu, jevu, činnosti, stavu atd.) a zároveň – obecně – k třídě skutečností (objektů, jevů, činností, stavů).“ Napriek tomuto konštatovaniu autor pomerne komplexným spôsobom analyzuje aj štruktúrno-jazykové aspekty delimitácie týchto dvoch jazykových skupín.

V pokuse o súhrnné stanovisko k tejto otázke vychádzame z uvedených i ďalších prác. Zdôrazňujeme, že delimitačné kritériá sa vyznačujú rozličnou mierou relevantnosti, preto je dôležité stanoviť ich hierarchiu. Najprominentnejšie, všeobecne platné sú definičné kritériá, t. j. kritériá s najvyššou mierou relevantnosti. Parciálne, nedefiničné kritériá sa týkajú len istej časti VP. Za definičné, obligatórne kritériá považujeme nominačnosť a ustálenosť (so subkritériami reprodukovanosť, dispozičnosť). Za nedefiničné, fakultatívne považujeme frekventovanosť, motivačnú priezračnosť, ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním, špecifickú zapojenosť do paradigmatických vzťahov, kategoriálnosť nadradeného komponentu, monokolokabilnosť, terminologickosť a onymickosť. Jednotlivé kritériá navzájom viac alebo menej súvisia.

(1) Ustálenosť, nominačnosť, reprodukovanosť, dispozičnosť

Ustálenosť sa považuje za základnú vlastnosť VP, svedčí o tom aj termín **ustálené slovné spojenie**, ktorý zahrnuje tak frazeologické, ako aj nefrazeologické jednotky (Jarošová, 2000a, 2000b, 2000c). E. Kučerová (1974, s. 20) definuje ustálenosť takto: „Pod ustálenosťou slovného spojenia rozumieme stálosť, konštantnosť, nemennosť jeho komponentov – konštantnosť formy, ako aj samostatnosť (alebo celistvosť) lexikálneho významu spojenia – konštantnosť obsahu, v dôsledku čoho ustálené slovné spojenia na rozdiel od voľných spojení môžu vykonávať nielen komunikatívnu, ale aj pomenovacia funkciu.“ Ustálenosť VP sa prejavuje na štruktúrnej a komunikačno-funkčnej úrovni.

(a) Štruktúrna úroveň

Na štruktúrnej úrovni sa pomenovacia funkcia slovného spojenia ako celku odráža v obmedzenosti varíovania formálnej zložky. To je dôkazom, že slovo ako „voľné“ jednoslovné pomenovanie sa nerovná rovnakému slovu vo funkcii lexikálne viazaného komponentu VP. Reštrikcia formálneho zloženia VP sa prejavuje viacerými spôsobmi (porov. aj

Mlacek, 1972, s. 7 a n.; Štekauer, 1993; Machač, 1967, Kučerová, 1974; Filipec – Čermák, 1985, s. 175 – 176), predovšetkým ako:

- nemennosť komponentového zloženia (variantnosť frazém predstavuje osobitnú problematiku): *mŕtvy ofsajd* – **neživý ofsajd*, *súkromný podnikateľ* – **privátny podnikateľ*, *snežné delo* – **snežný kanón*, *raňajky do postele* – **raňajky do lôžka* (porov. aj Kučerová, 1974, s. 17; Filipec – Čermák, 1985, s. 175 – 176);

- nemennosť slovosledu (opäť sa abstrahuje od frazeologickej variantnosti): *zubná kefka* – **kefka zubná*, *vrabec obyčajný* – **obyčajný vrabec*, *tristo hrmených* – **hrmených tristo*; porov. aj Kučerová (1974, s. 17);⁶⁰

- neúplnosť morfolologickej paradigmy komponentov a prítomnosť petrifikovaných a archaických tvarov a výrazov (najmä pri frazémach): *My o vlku a vlk za humny.*, *vo dne v noci*, *chodiť ako vo snách*, *mať za lubom*, *mať na rováši (u niekoho)*, *stáť/nestáť ani za šesták* (Krošláková, 1993; Dvonč, 1978);

- nemožnosť vkladania slov medzi komponenty VP: **mlynček na surové mäso*, **obchod s dobrým bielym mäsom*;

- nemožnosť bližšej determinácie určujúceho komponentu: **veľmi vysoká škola*, **príliš tmavé pivo* – *veľmi vysoká postava*, *príliš studené pivo*; viacslovné pomenovanie možno určiť len ako celok: *kvalitná vysoká škola*, *chutné tmavé pivo*;⁶¹

- nemožnosť vynechania komponentu bez straty významu celého pomenovania: *prvá pomoc* ≠ *pomoc*, *poznávací chodník* ≠ *chodník* (výnimkou sú kontextové, parolové elipsy typu *mladší a starší dorast*, *biele a červené víno*); inou otázkou je systémová eliptická univerbizácia viacslovných pomenovaní, ktorej výsledkom je vznik novej lexikálnej jednotky;

- petrifikovanosť komponentu v morfolologickej subparadigme, s čím súvisí nemožnosť/obmedzenosť štruktúrnych transformácií (syntaktických a morfológických operácií, porov. aj Machač, 1967, s. 140 a n.), ktorá súvisí s obsahovou jednoliatosťou, ustálenosťou, ako aj s mierou obraznosti; napr. nemožnosť stupňovania adjektíva (alebo naopak nemožnosť transformácie komparatívu adjektíva do tvaru pozitívu), nemožnosť presunutia adjektívneho komponentu do pozície mennej zložky slovesno-menného predikátu: *biela technika* – **beľšia technika*, *mladší žiaci* – **mladí žiaci*, *rada starších* – **rada starých*, *čierne divadlo* – **černejšie divadlo*, **divadlo je čierne*; voľné syntagmy *biela farba* – *beľšia farba*, *mladí chlapci* – *mladší chlapci*; *čierna mačka* – *černejšia mačka*, *mačka je čierna*.⁶²

⁶⁰ Toto kritérium neplatí úplne. Napr. J. Kačala (2002, s. 103) poznamenáva, že viacslovné pomenovania so stavbou substantívnej syntagmy majú pevný slovosled, zatiaľ čo slovesné syntagmy sa vyznačujú voľným slovosledom.

⁶¹ Ako anomália sa v tomto kontexte ukazuje možnosť bližšieho rozvítia substantívneho člena v multiverbizovaných spojeniach: *robiť orbu* – *robiť hlbokú orbu* (Kačala 1997a, s. 34; DSZ, s. 251 n.).

⁶² V skupine multiverbizovaných verbo-nominálnych spojení sa však pripúšťa možnosť reflexívnej derivácie (Kačala, 2002, s. 104 – 105).

(b) Komunikačno-funkčná úroveň

Na komunikačno-funkčnej úrovni sa ustálenosť prejavuje ako reprodukovanosť a dispozičnosť (Jarošová, 2000a, s. 141). Na rozdiel od voľných syntaktických konštrukcií viacslovné pomenovania sa v komunikácii reprodukovujú, používateľ jazyka ich má k dispozícii podobne ako jednoslovné lexémy.⁶³ S tým celkom prirodzene súvisí nominačnosť, viacslovné pomenovania plnohodnotne plnia pomenúvaciú, nominačnú funkciu (Horecký, 1997).⁶⁴ Tento fakt sa odráža aj v jednom z terminologických uchopení týchto jednotiek – viacslovné *pomenovanie*.

Nominačnosť okrem iného súvisí s princípom transpozície, s prechodom slovného spojenia zo sféry aktuálne utváraných, rečových jednotiek, do sféry deaktivovaných, ustálených, dispozičných jednotiek (porov. Dolník, 1997; 2003, s. 152 – 153). Dispozičnosť sa pritom v jednotlivých lexiách či skupinách lexií prejavuje odstupňovane (Mlacek, 2003, s. 56). V tejto súvislosti možno spomenúť koncept onomaziologickej funkcie. Pri porovnávaní funkcií frazém a lexikalizovaných spojení A. Jarošová (2007, s. 97) konštatuje, že „funkčným určením [lexikalizovaných spojení, pozn. M. O.] je primerane pomenovať špecifikovanú (*literárny kritik, skokanské lyže, dospieť k názoru*) alebo zovšeobecnenú (*literárna obec, športové potreby*) jednotlivinu, pomenovať známy, dobre vymedziteľný a konvenčný pojem.“

Kým denotácia voľných syntagiem je situačne podmienená a aktualizovaná, typovo irelevantná (*čerstvý chlieb, studená káva, klzký mostík, nové hodiny*), denotácia viacslovných pomenovaní je pevná, asituačná, pomenúva sa typovo vyhranený denotát (*biely chlieb, biela káva, skokanský mostík, slnečné hodiny*).⁶⁵

Ako závažná sa javí aj otázka vzťahu medzi prototypickosťou vlastnosti denotátu, explicitným vyjadreným tejto prototypickosti pomocou samostatného slova a lexikalizovanosťou slovného spojenia. Súhlasíme s F. Čermákom (2000; cit. podľa Jarošová, 2007, s. 91), že kolokácie typu *biely sneh* nemožno porovnávať s lexikalizovanými spojeniami typu *biela menšina, biela káva*. Inými slovami, konštantná vlastnosť denotátu, ktorá sa pomenúva lexiou X, automaticky nezaručuje lexikalizovanosť slovného spojenia s lexiou X. Nezaväznosť určitého znaku implikuje voľnú syntagmu, v ktorej sa denotátu priraduje istý príznak situovane, v rámci parole (Kučerová, 1974, s. 17). Naopak, vo VP sa príznak stáva záväzným, aj keď nemusí ísť o príznak podstatný. Vzhľadom na existenciu komponentov s rozlične transponovaným významom môže ísť o príznak, ktorým sa daný denotát vyznačuje prototypovo (nie všetky exempláre triedy musia príslušný príznak nevyhnutne mať,

⁶³ Lexikálnu zásobu preto možno definovať ako súbor jednoslovných aj viacslovných lexém.

⁶⁴ Frazémy so stavbou vety a súvetia pritom nemajú len pomenúvaciú funkciu; sú takými synkretickými jednotkami, v ktorých sa krížia pomenovacie aj výpovedné funkcie (Mlacek, 2007a, s. 51); bližšie porov. kap. 5.

⁶⁵ Situačná zakotvenosť voľnej syntagmy spočíva v tom, že „ku konkretizácii slovného spojenia ako celku dochádza až v prehovore, teda v kontexte, v situácii“ (Kučerová, 1974, s. 17). Voľné syntagmy sú par excellence parolovými jazykovými jednotkami, zatiaľ čo lexikalizované spojenia sú jednotkami v oblasti langue aj parole.

napr. *biela technika, čierna technika, plážový volejbal*),⁶⁶ virtuálne (*španielsky vtáčik, tabuľka pravdy*), resp. o kvázipríznak, ktorým sa denotát nevyznačuje vôbec (*čierna skrinka*).

Z neexistencie pevnej hranice medzi lexikalizovaným a voľným slovným spojením vyplýva aj snaha bádateľov bližšie charakterizovať kontinuum medzi týmito jazykovými jednotkami. Napr. E. Kučerová (1974, s. 19) konštatuje, že prítomnosť akostného adjektíva v slovnom spojení implikuje nelexikalizovanosť (v autorkinej terminológii ide o vlastné voľné spojenia), kým vzťahové adjektíva „sa vyznačujú vyšším stupňom viazanosti a patria medzi voľné spojenia v širokom zmysle, ktoré zvyčajne označujeme ako *typické spojenia*“. Typické spojenia teda podľa autorky stoja medzi voľnými spojeniami a ustálenými spojeniami (porov. aj Jarošová, 2007). Pravda, už zbežný pohľad na lexikalizované spojenia ukazuje, že sa v nich vyskytujú aj akostné, aj vzťahové adjektíva (*starý otec, nemý film; adoptívny otec, celovečerný film*). Treba však poznamenať, že medzi viacslovnými pomenovaniami prevažujú slovotvorne motivované vzťahové adjektíva. Viac svetla do tejto problematiky môže priniesť len sústredenejší materiálový výskum. Doteraz však v slovenčine takýto, napríklad aj lexikograficky spracovaný reprezentatívny súbor VP nemáme.

V predchádzajúcom texte sme viackrát spomenuli inšpiratívnu štúdiu A. Jarošovej *Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení* (2000a). Na tomto mieste k nej pripájame ešte dve poznámky.

(1) Autorka v citovanej práci poukazuje aj na vzťah medzi dispozičnosťou a kolokačnou normálnosťou, resp. anomálnosťou. Menšia miera dispozičnosti koreluje s menšou mierou kolokačnej anomálnosti (uvádzajú sa príklady *cirkevný/občiansky sobáš* a *elementárna častica*): „O nižšej miere dispozičnosti tu môžeme hovoriť preto, lebo terminologické spojenie vytvorené z prvkov s normálnou spájateľnosťou môže byť vnímané ako produkované, a nie reprodukované“ (Jarošová, 2000a, s. 145). Ak je súčasťou termínu monokolokačnobilný (uvádzajú sa príklady *dvoj kariérové manželstvo, krátkometrážny film*) alebo sémanticky transponovaný komponent (*žabie vinutie, mŕtvy chod*), miera dispozičnosti je vyššia. S uvedeným poznatkom možno súhlasiť, nazdávame sa však, že relevantnejší je skôr pre úvahy o viacslovných neterminologických nefrazeologických pomenovaniach a ich odlíšení od voľných syntagiem, pretože pri odborných termínoch (so sekundárnou rôznou mierou determinologizovanosti) „zárukou“ nominačnosti, reprodukovateľnosti a pevnosti denotačného vzťahu je sama terminologickosť (porov. ďalej časť o terminologickosti).

(2) Nominačnosť sa považuje za najvýraznejší atribút ustálenosti (Jarošová, 2000a, s. 146, 147). Autorka poznamenáva, že kým miera reprodukovateľnosti a kolokačnej anomálnosti v jednotlivých druhoch viacslovných lexém kolíše, menné jednotky s kategoriálnym komponentom (typ *vodné dielo, podnikateľské kruhy, pracovná sila*) možno považovať za lexikalizované na základe kategórie nominačnosti. Jednotky s kategoriálnym komponentom stoja na dolnej hranici lexikalizovanosti, nevyznačujú sa kolokačnou anomálnosťou a ich kolokačná paradigma je relatívne otvorená – miera prediktability významu a modelovosti je v týchto prípadoch vysoká. Vďaka tejto vlastnosti

⁶⁶ Nie všetky kuchynské spotrebiče, práčky, sušičky na bielizeň a pod. sú nevyhnutne biele, nie všetky televízne prijímače, rádionagnetofóny, videá a pod. sú čierne, plážový volejbal sa nemusí hrať na pláži.

podľa autorky majú nízku mieru reprodukovateľnosti, pretože „súčtovosť“ celkového významu spojenia postavená na pravidelných významoch jeho komponentov dovoľuje vnímať tieto spojenia ako exemplár modelu analogického svojom funkciou slovotvorným modelom a nie ako jedinečné utvorenia, resp. dispozičné jednotky slovnej zásoby.

Domnievame sa, že práve príslušnosť do takéhoto syntaktického modelu či typu (na základe prediktabilnosti významu) je argumentom, aby sme takéto jednotky považovali za viac-slovné. Vysoká miera prediktabilnosti a „súčtovosť“ celkového významu daného spojenia nie je dostatočným argumentom proti lexikalizovanosti, keďže v skupine VP možno nájsť veľa exemplárov, ktoré sa nevyznačujú sémantickou transponovanosťou (napr. *deľená strava*, *hlavná stanica*, *holiaci strojček*, *mestská polícia*, *rýchlikový príplatok*). Do hry tu vstupuje paradigmatická motivácia, konkrétne sa pociťuje vysoká miera paradigmatickej spätosti takýchto lexikálnych jednotiek, a to v dôsledku vysokej miery obsahovo-formálnej ustálenosti a prediktabilnosti (nemennosti jedného komponentu), napr. *sekretárska* – *pomocná* – *pedagogická* – *vedecká*... *sila*; *literárne* – *cirkevné* – *vedecké* – *finančné* – *podnikateľské*... *kruhy*. Produktivnosť daného modelu posilňuje jeho formálno-sémantickú ustálenosť, čo sa môže prejavovať aj v tom, že význam invariantného komponentu sa natoľko ustáli, že sa stane objektom záujmu lexikografického spracovania (porov. KSSJ). J. Kačala (1992, 1993 a i.) v tejto súvislosti uvažuje o kategoriálnych slovách (substantívach a verbách); porov. ďalej časť o kategoriálnosti nadradeného komponentu.

Na problém sa môžeme pozrieť aj z druhej strany a konštatovať, že ani jedinečnosť utvorenia nemožno pokladať za kritériálnu vlastnosť, ktorá sa nevyhnutne spája s lexikalizáciou. Napríklad slovotvorne motivované slová možno (bez ohľadu na produktivnosť toho-ktorého slovotvorného typu) pokladať za par excellence jednotky vytvorené na základe istej analógie a napriek tomu sa o ich „lexikálnosti“ nepochybuje (pravda, hlavná príčina tohto faktu spočíva v jednoslovnosti takýchto pomenovaní).

Navyše, je otázne, ako definovať spomínanú jedinečnosť utvorenia. Napr. lexéma *farár* sa zaraďuje spolu s lexémami *husár*, *farmár*, *debnár*, *taxikár*, *poštár*, *milionár*, *miliardár*, *krčmár* a i. do slovotvorného typu desubstantívnych substantív utvorených pomocou sufixu *-ár* s významom „ten, kto (má nejaký vzťah) k motivujúcemu substantívu“. V tomto zmysle nie je utvorená jedinečne. Ak však do úvahy zoberieme fakt, že v slovotvornom type sa lexémy navzájom odlišujú slovotvorným základom, ktorý odráža jedinečný vzťah k príslušnému motivantu, možno konštatovať, že slovo *farár* je jedinečne utvorená lexikálna jednotka a jedinečný prienik horizontálno-vertikálnych analógií. Na druhej strane lexéma *farár* sa od svojich komotivátov odlišuje práve spôsobom utvorenia: *farár* – *farník* – *farnosť* – *farský*. Ak sa teda pri slovotvorne motivovanom slove do úvahy berie kombinácia vlastností <vzťah k motivantu> a <spôsob utvorenia>, vyplýva z toho, že slovotvorne motivované slovo aj napriek horizontálnym a vertikálnym analógiám, do ktorých vstupuje, je jedinečne utvorenou lexikálnou jednotkou. Nazdávame sa, že podobne je to aj pri VP s kategoriálnym slovom: pozorujeme tu rovnaký spôsob utvorenia, avšak čiastočne odlišný, a tým jedinečný vzťah k jednej z motivačných zložiek (*hospodárske kruhy* – *odborné kruhy* – *akademické kruhy*). Z onomaziologického hľadiska možno viesť paralelu medzi slovotvorne motivovaným pomenovaním a syntakticky motivovaným pomenovaním s kategoriálnym komponentom tak, že za onomaziologickú bázu budeme pokladať kategoriálny, determinovaný komponent a za onomaziologický príznak budeme pokladať determinujúci komponent (*černožem* – *čierna zem*). V teórii J. Horeckého (napr. 2001, 2003) sa onomaziologická štruktúra VP vysvetľuje tak, že k lexikálnej onomaziologickej báze sa

pripája onomaziologický príznak alebo príznaky v podobe samostatných alebo rozvitých slov. Tieto skutočnosti znázorňujeme v nasledujúcich dvoch schémach:

Schéma 10. Vzťah analógie a jedinečnosti v slovotvorne motivovanom slove

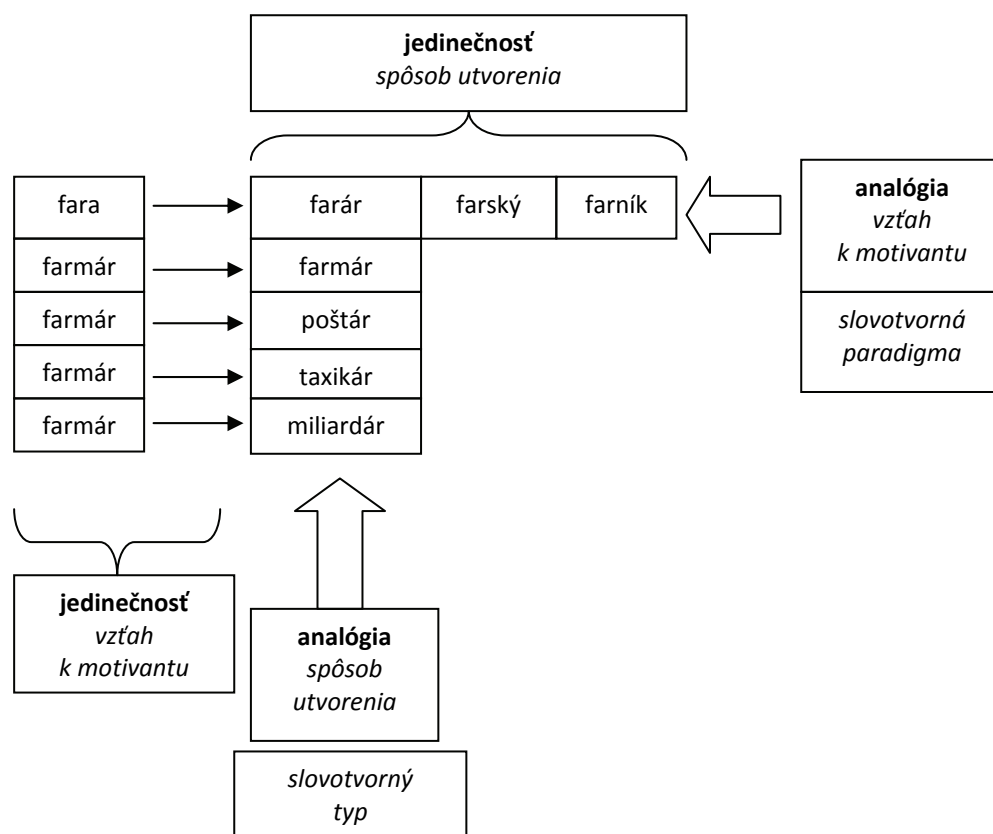
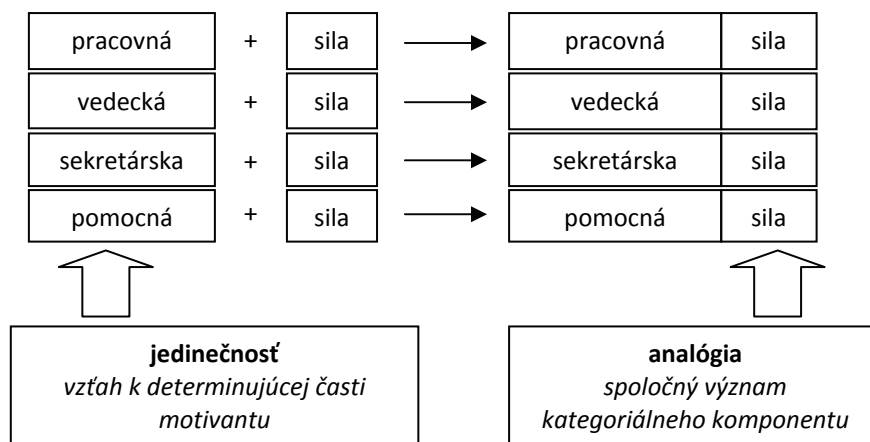


Schéma 11. Vzťah analógie a jedinečnosti vo VP s kategoriálnym komponentom



K problematike nominačnosti pridávame ešte jednu poznámku týkajúcu sa nominačnosti frazém. Tejto otázke sa aj s krátkym prehľadom relevantných prác venoval J. Mlacek (1999, s. 127 – 129). Ako sme spomínali, špecifickosť pomenúvania pomocou frazém podľa autora spočíva v tom, že frazémy nie sú iba „čistými“ pomenovaniami, popri nominačnej funkcii sa v nich výrazne prejavuje expresivita a lexikálno-syntaktický synkretizmus. K týmto charakteristikám J. Mlacek v citovanej práci pripomína poznatok J. Horeckého (1997, s. 78), podľa ktorého frazéma „je pomenovaním ako označenie istej situácie“. V nadväznosti na tieto konštatácie J. Mlacek dopĺňa, že frazémy so stavbou vety (konkrétne vlastné frazémy neparemiologického charakteru⁶⁷), hoci majú zreteľnú výpovednú platnosť, na rozdiel od aktuálnych syntaktických konštrukcií sa vyznačujú príklonom k pomenovacej platnosti; porov. Mlackovu formuláciu, že tieto propozičné frazémy *vyjadrujú pomenúvajú* (Mlacek, 1999, s. 128⁶⁸). Celkovo sa však pomenovacia platnosť frazeologických jednotiek, hoci ide o špecifický typ nominácie, v najnovších výskumoch nespochybňuje (porov. aj Čermák, 2007).

(2) Frekventovanosť

Frekventovanosť ako pomocný delimitačný faktor spomína už J. Kuchař (1963, s. 107). Na problematiku vyčleňovania VP pomocou štatistických ukazovateľov upozornila A. Jarošová (1999); porov. aj práce D. Majchrákovéj (2005, 2008). Generalizovane síce platí, že čím frekventovanejšia je kolokácia, tým väčšia je šanca na lexikalizáciu. A. Jarošová (2007, s. 96) o typických spojeniach správne konštatuje, že „na konštituovanie typického spojenia nestačí len bežnosť, frekventovanosť pomenúvaného javu“. To isté platí aj pre lexikalizované spojenia. Frekventovanosť sama osebe nemá dostatočnú delimitačnú silu, pôsobí len ako pomocný faktor v súčinnosti s inými kritériami. Zásadný význam má v počítačovom spracovaní fakt, že nie všetky frekventované kolokácie sú lexikalizované (porov. aj Jarošová, 1999, s. 95). Napríklad kolokácia *slovenský futbal*, ktorú považujeme za zreteľnú voľnú syntagmu, má vo vyváženom podkorpuse prim-4.0-vyv frekvenciu 805. Viacslovná lexéma *americký futbal* má oveľa nižšiu frekvenciu (233 výskytov).

Problematika frekventovanosti vystupuje do popredia predovšetkým v skupine najmenej príznakových (neutrálnych) VP (porov. 4.1.3); to isté pripomína aj A. Jarošová (2007, s. 98). Tento druh sa totiž nevyznačuje takou funkčnoseparačne výraznou vlastnosťou, resp. súborom vlastností, ktoré podmieňujú lexikalizovanosť tak, ako je to v ostatných, príznakových typoch VP (viacslovné termíny, vlastné mená a frazémy). V príznakových typoch sú dôležité iné vlastnosti, frekventovanosť je v úzadí. Z rozličných dôvodov je pre tieto skupiny charakteristická skôr nízka frekventovanosť. Porov. napr. konštatovanie A. Jarošovej (2007, s. 98), že „vysoká frekvencia frazém by bola kontraproduktívna, lebo by kolidovala s ich funkčnou určenosťou: pomenúvať situáciu príznakovým spôsobom (citovohodnotiacim, zdôrazňujúcim, výzvným a pod.).“

⁶⁷ Parémie ako hraničnú a periférnu skupinu frazeologických jednotiek v tejto súvislosti zámerne nespomíname.

⁶⁸ Autor tu parafrázuje konštatovanie *pomenúvajú vyjadrujú*, ktoré F. Miko pripisuje frazémam.

(3) Motivačná priezračnosť (obraznosť, sémantická transponovanosť)⁶⁹

Za prekonaný možno pokladať prístup E. Kučerovej, ktorá v skupine lexikalizovaných spojení (združených pomenovaní) s obraznosťou vôbec nepočíta: „Lexikalizované slovné spojenie je významovo priezračné, lebo význam jeho komponentov sa lexikalizáciou nezmenil, len tieto komponenty sa stali od seba závislými (viazanými)“ (Kučerová, 1974, s. 22). A. Jarošová vo viacerých štúdiách dokázala, že v skupine lexikalizovaných spojení sa nachádzajú jednotky s rozličnou mierou sémantickej transponovanosti. Z hľadiska obraznosti tak v rámci celej skupiny VP stredové miesto medzi odbornými termínmi a frazémami patrí lexikalizovaným spojeniam; v našom vymedzení neutrálnym viacslovným lexémam (Jarošová, 2000a).

Podľa obraznosti sa VP tradične delia na priame (neobrazné, združené pomenovania) a nepriame (obrazné, frazémy) (napr. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 12). V koncepcii F. Čermáka (1994; Filipec – Čermák, 1985) sa obraznosť spája s kolokačnou anomálnosťou, ktorá indikuje celistvosť významu, nemotivovanosť komponentmi pomenovania. A. Jarošová (2000b) používa aj termín *motivačná priezračnosť*, ktorým sa vlastne odkazuje na štruktúrnú motiváciu, teda na vzťah ku komponentom VP.

Sústredenejšie skúmanie ukazuje, že delenie *priame – nepriame pomenovania* je síce elegantné, ale nezodpovedá jazykovej skutočnosti. Na jednej strane nachádzame obrazné pomenovania aj v odbornej terminológii, teda v oblasti, kde dominuje presnosť, jednoznačnosť, napr. *myší chvost*, *materina dúška*, *únava materiálu*, *slepé črevo*, *biely trpaslík*, *kyslíkový dlh* (Jarošová, 2000b; Oroszová, 1986). Na druhej strane vo frazeológii popri obrazných jednotkách existuje nemalá skupina neobrazných frazém, napr. *mať/nemať šajn/šajnu o niečom*, *skrz naskrz* (Mlacek, 2003; citujúc V. M. Mokijenka). I keď náhľady na problematiku obraznosti frazém sa niekedy až diametrálne rozchádzajú, súhlasíme s konštatovaním J. Mlacka (2003, s. 59), že obraznosť je typickým a podstatným znakom frazeológie, že prototypová frazeologická jednotka sa obraznosťou, resp. sémantickou transponovanosťou vyznačuje. V opačnom garde možno to isté konštatovať o odborných termínoch, ktorých prototypovosť sa spája s neobraznosťou.

Ak A. Jarošová uvažuje o kriteriálnosti istej vlastnosti⁷⁰ a J. Mlacek (2003, s. 59) konštatuje, že „pre frazému ako prototyp je znak obraznosti znakom nielen typickým, ale aj podstatným“, nazdávame sa, že ako adekvátne sa ukazuje popri kriteriálnych vlastnostiach vymedzovať jednak vlastnosti prototypové, ktoré síce nie sú kriteriálne (stopercentné), ale týkajú sa prototypového exemplára príslušnej triedy (takýmto vlastnosťami sú obraznosť frazém a neobraznosť odborných termínov), jednak vlastnosti neprototypové, doplnkové, nedoménové, fakultatívne (takýmto vlastnosťami sú neobraznosť frazém a obraznosť odborných termínov a lexikalizovaných spojení). Takéto vymedzenie podľa nášho názoru koreluje jednak s prístupom, v ktorom sa poukazuje na škálovitosť, kontinuálnosť prísluš-

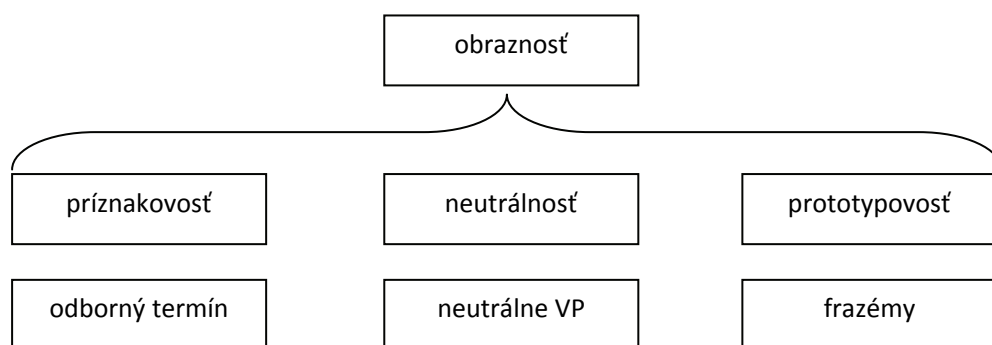
⁶⁹ Komentár k terminologickej diferencii *obraznosť – sémantická transponovanosť* porov. v práci J. Mlacka, 1999, s. 121.

⁷⁰ Autorka spofahľivo zargumentovala, že pri stanovení hranice medzi frazémami a nefrazémami obraznosť nepatrí medzi kriteriálne vlastnosti (napr. Jarošová, 2000a, 2000b).

nej vlastnosti (v našom prípade obraznosti) v rozličných skupinách jazykových jednotiek, jednak je v súlade s výkladom J. Mlacka (2003, s. 60), podľa ktorého „sa obraznosť z jedného hľadiska javí ako nedištinkatívna, nekriteriálna vlastnosť frazém a z druhej strany sa zasa ukazuje ako podstatný znak frazeológie i frazémy ako takej“.⁷¹

Pozrime sa z tohto pohľadu na tri typy VP (odborné termíny, lexikalizované spojenia, frazémy; bližšie porov. 4.1.3).⁷² Pri odborných termínoch možno Mlackovu formuláciu o obraznosti vo vzťahu k frazémovému prototypu parafrázovať takto: pre prototypový odborný termín je motivačná (a teda aj sémantická) priezračnosť nielen typickým, ale aj podstatným znakom. I keď sa konštatuje, že metaforická transpozícia patrí v terminotvorbe k pomerne produktívnym nominačným spôsobom (Oroszová, 1986), z prototypového hľadiska je obraznosť v terminológii príznaková. Z hľadiska explicitnosti a motivačnej priezračnosti neutrálne VP síce stoja bližšie pri odborných termínoch, avšak v tejto skupine sa obraznosť uplatňuje v oveľa väčšej miere než v terminológii, obraznosť tu nemá prototypový, lež nedoménový, resp. neutrálny charakter.⁷³ Uvedené skutočnosti schematicky znázorňujeme takto:

Schéma 12. Typy viacslovných pomenovaní a obraznosť



(4) Ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním

Toto kritérium spomínajú napr. J. Kuchař (1963, s. 107); J. Machač (1967, s. 139 n.); E. Kučerová (1974, s. 12 – 14, 28 – 39); A. Jarošová (2000a, s. 146). Prostredníctvom tohto aspektu sa pozornosť upriamuje na funkčnú analógiu medzi viacslovnými a jednoslovnými pomenovaniami. Na pozadí tvarovo bezpríznakového jednoslovného pomenovania,

⁷¹ Na inom mieste autor poznamenáva: „Obraznosť nemožno v nijakom smere pokladať iba za fakultatívny znak frazémy a frazeológie“ (Mlacek, 2003, s. 63). Do tretice pridávame ešte jedno Mlackovo konštatovanie, ktoré sa týka skúmaného javu: „...S obraznosťou tu [vo frazeológii, pozn. M. O.] vždy v nejakej podobe treba počítať, že je ona priam podhubím frazeológie [...], že práve v nej spočíva vlastný zmysel vzniku aj uplatňovania frazém v texte“ (Mlacek, 2003, s. 63). Podrobnejšie porov. 5.2.1.

⁷² Vlastné mená vzhľadom na svoju špecifickosť, ktorá sa týka aj sémantiky, tvoria osobitú skupinu, preto ich do výkladu o sémantickej transponovanosti nezahrnujeme.

⁷³ Aj z hľadiska uplatnenia obraznosti sa ako oprávnené ukazuje stredové postavenie tohto typu viacslovných lexém, ako aj adekvátnosť zvoleného termínu *neutrálne viacslovné pomenovanie*.

o ktorého lexikálnom statuse sa nepochybuje, dokazuje sa lexikalizovanosť príznakovej viacslovnnej jednotky a jej delimitácia od voľnej syntagmy. Poukazuje sa synonymitu medzi jednoslovnými a VP. Pri existencii jednoduchého synonymického ekvivalentu⁷⁴ (*hotdog* – *párok v rožku*, *biely šport* – *tenis*, *ministerský predseda* – *premiér*) sa vychádza z prostej ekvivalencie na úrovni významu. Pri ekvivalentoch súvisiacich s procesmi univerbizácie a multiverbizácie sa berie do úvahy komplexný formálno-obsahový vzťah, ako aj vzťah odvodenosti (o štýlovej diferenciacii medzi týmito jednotkami tu neuvažujeme; o tom porov. napr. Kučerová, 1974; Bosák, 1989; Smirnov, 1997).

Aj keď existuje neustále vzájomné „napätie“ a preskupovanie medzi jednoslovnými a VP (porov. Kačala, 1997a, s. 34 – 35), kritérium ekvivalentnosti VP s jednoslovným pomenovaním nemožno považovať za kritériálne, a to prinajmenšom z dvoch dôvodov.

(a) Nie každé VP má jednoslovný ekvivalent, i keď existuje potencia takýto ekvivalent vytvoriť, a to najmä prostredníctvom univerbizácie (z novších univerbizmov spomeňme napr. *palubný počítač* → *palubák*, *nezisková organizácia* → *neziskovka*, *bakalárska práca* → *bakalárka*, *kruhový objazd* → *kruháč*, *káblová televízia* → *káblovka*). Stopercentná ekvivalentnosť na úrovni jednoslovné pomenovanie – viacslovné pomenovanie by negovala existenčnú, funkčnú motiváciu VP, strácal by sa zmysel ich existencie.

(b) Kritérium ekvivalentnosti jednoslovného pomenovania a viacslovného komplexu spĺňajú aj niektoré voľné syntagmy, napr. *hlúpy človek* – *hlupák*, *múdry človek* – *mudrc*, *vyjsť – ísť von*, *pracovať s rýľom* – *rýľovať*, *manželka baču* – *bačovka*, *čierna zem* – *černo-zem*, *polovičný blázon* – *poloblázon*, *hodný cti* – *ctihodný*. Tu do hry vstupuje otázka vymedzenia univerbizácie. Jednou z možností je za univerbizované pokladať len tie synonymné jednoslovné lexémy, ktorých motivantom je VP. Tým sa však nerieši delimitácia na úrovni voľná syntagma – viacslovná lexéma.

(5) Špecifická zapojenosť do paradigmatických vzťahov

Vzhľadom na rozličnú mieru sémantickej transponovanosti VP môžu vstupovať do iných paradigmatických vzťahov než ich komponenty vo funkcii samostatných lexém. Táto skutočnosť sa prejavuje viacerými spôsobmi, pričom paradigmatické vzťahy komponentov môžu byť v dôsledku lexikalizácie VP modifikované.

Medzi VP navzájom je výrazne redukovaná synonymia, pretože utvorením VP sa zväčša dostatočne uspokojuje komunikačná potreba explicitne stvárniť príslušný pojem: *skúška správnosti* – **test správnosti*, *pás cudnosti* – **pás nevinnosti*, *rozličný tovar* – **rozmanitý tovar*, *preventívna prehliadka* – **ochranná/obranná prehliadka*, *realizačný tím* – **realizačná skupina*. Viacslovné synonymá typu *rodné meno* – *krstné meno*, *parný rušeň* – *parná lokomotíva*, *pohonné látky* – *pohonné hmoty* sú pomerne zriedkavé. Synonymia sa častejšie, ale nie nevyhnutne uskutočňuje na úrovni viacslovné pomenovanie – jednoslovné pomenovanie (porov. vyššie).

Antonymia slov mimo VP automaticky neznamená antonymiu VP: *prvá pomoc* – **posledná pomoc*, *vysoká pec* – **nízka pec*, *dom smútku* – **dom radosti*, *umelá hmota* –

⁷⁴ T. j. jednoslovného ekvivalentu bez motivačných, univerbizačných či multiverbizačných vzťahov k VP.

**prírodná hmota, nezávislý poslanec – *závislý poslanec, nový román – *starý román, biela krvinka – *čierna krvinka.* Antonymické vzťahy sa uvedomujú neutralizovane, v popredí je príslušnosť daných pojmov do rovnakého lexikálneho poľa; svoju úlohu zohráva aj terminologický charakter niektorých VP: *jednotné číslo – množné číslo, majstrovský zápas – priateľský zápas, aktívny fajčiar – pasívny fajčiar, celé korenie – mleté korenie, malý mostík – stredný mostík – veľký mostík – mamutí mostík, dlhometrážny film – krátkometrážny film, hladká múka – polohrubá múka – hrubá múka, kyslá kapusta – sladká kapusta, malý krvný obeh – veľký krvný obeh, predškolský vek – mladší školský vek – starší školský vek, jednokoľajná trať – dvojkolejová trať, biela káva – čierna káva, biela technika – čierna technika, biela krvinka – červená krvinka, vynútená chyba – nevynútená chyba.*

Štruktúrácia lexikálnych polí VP nie je závislá od štruktúrácie lexikálnych polí jednoslovných pomenovaní; porov. napr. mikroparadigmu názvov ročných období a od nich utvorených desubstantívnych adjektív *jar (jarný) – leto (letný) – jeseň (jesenný) – zima (zimný)* a VP *zimný čas – letný čas*. Význam týchto lexém nie je „obdobie od 21. 12. do 20. 3.“, resp. „obdobie od 21. 6. do 22. 9.“, príslušné významy pokrývajú časové obdobie celého roka,⁷⁵ ktoré sa nekryje s ročnými obdobiami, preto sa nevytvorila komunikačná potreba a lexémy **jarný čas, *jesenný čas* nevznikli.

Terminologické a determinologizované VP často vytvárajú lexikálne paradigmy (najmä lexikálne polia a hyperonymicko-hyponymické paradigmy), ktoré sú reflexom systematickosti vedeckého poznania: *priečna zlomenina – otvorená zlomenina – trieštivá zlomenina – čiastočná zlomenina, tenké črevo – hrubé črevo, čierna káva – biela káva, tráviaca sústava – dýchacia sústava – obehová sústava – oporná a pohybová sústava – nervová sústava – rozmnožovacia sústava, horné dýchacie cesty – dolné dýchacie cesty*. Ak slovné spojenie možno zaradiť do takejto čiastkovej lexikálnej paradigmy, ide o VP. J. Machač (1967) poznamenáva, že štruktúrny význam diferencujúceho komponentu ustupuje do úzadia a do popredia sa dostáva diferencujúca funkcia, na komplexnom význame sa podieľajú oba komponenty v zmysle genus proximum – differentia specifica. Pripomíname, že do hry vstupuje aj miera sémantickej transponovanosti komponentov a celého VP. Tu autor vyzdvihuje paralelnosť a diferencovanosť medzi VP: „I když modrá skalice je ve skutečnosti modrá a zelená skalice zelená, je z hlediska pojmenovacího podstatné rozlišení těchto dvou druhů určujícím komponentem a nikoli vyjádření inherentní vlastnosti předmětu základovým substantivem označovaného“ (Machač, 1967, s. 145). O slovo sa hlási paradigmatická motivácia; aktivizuje sa schopnosť jazykovej jednotky primerane sa odlíšiť od iných, súvzťažných jazykových jednotiek (porov. aj Dolník, 2003, s. 122 – 123).

Pri totožnom význame nadradeného komponentu sa vytvárajú hyperonymicko-hyponymické vzťahy, pričom hyperonymom je jednoslovné pomenovanie a hyponymami sú VP s príslušným komponentom: *štipendium: prospechové štipendium – sociálne štipendium, voľno: riaditeľské voľno – dekanské voľno – rektorské voľno, mlieko: acidofilné mlieko – nízkoaktučné mlieko – polotučné mlieko – plnotučné mlieko, rekord: európsky rekord –*

⁷⁵ Zmena letného času na zimný pozostáva v časovom posune o jednu hodinu. K tomuto posunu dochádza na konci marca, resp. na konci októbra.

svetový rekord – osobný rekord – národný rekord – traťový rekord. Treba však upozorniť, že vďaka sémantickej transponovanosti pomenovania s rovnakým nadradeným členom nemožno vždy zaradiť do tej istej lexikálnej paradigmy: *bojové umenie – výtvarné umenie*.

(6) Kategoriálnosť nadradeného komponentu

Koncept kategoriálnych slov vo VP predstavil J. Kačala (najmä v štúdii z r. 1993) a výrazne tak prispel k poznaniu významovej stránky VP. Kategoriálne slovo vo viacslovnom pomenovaní plní zaraďovaciu funkciu, môže to byť substantívum alebo verbum. Podľa autora pojem/termín kategoriálne slovo je v tomto vymedzení súvzťažný s pojmom/termínom kategoriálny komponent vo význame pomenovania (porov. Kačala, 1989); vychádza sa z „pozoruhodnej paralely medzi kategoriálnym významom, resp. presnejšie medzi kategoriálnym typom lexikálneho významu a kategoriálnym slovom, ktoré takýto typ významu realizuje v rámci viacslovných pomenovaní“ (Kačala, 1993, s. 18 – 19).

J. Kačala (1989, s. 78) sa vo svojom výklade odvoláva na to, že jeho trichotomická klasifikácia lexikálneho významu slova (kategoriálne – subkategoriálne – individuálne komponenty) zodpovedá klasifikácii V. Blanára (1984, s. 30 a n.), ktorý rozlišuje klasifikačné – špecifikačné – identifikačné sémy (porov. aj Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 37 – 39). Úplne tomu tak nie je. Pri bližšom ozrejmnení tohto problému vyjdime z príkladu, ktorý J. Kačala uvádza v citovanej monografii (1989) na s. 81:

chlapec

kategoriálny komponent:	predmet chápaný ako jestvujúci samostatne
subkategoriálne komponenty:	konkrétnosť
	životnosť
	aktívnosť
individuálne komponenty:	príslušník ľudského rodu
	nedospelý, mužského pohlavia

Kačalove kategoriálne a subkategoriálne komponenty zodpovedajú blanárovským klasifikačným sémam a individuálne komponenty zodpovedajú identifikačným a špecifikačným sémam. V koncepcii V. Blanára identifikačné sémy vyčleňujú lexému v rámci daného genus proximum (resp. zaraďujú lexému do príslušného lexikálneho mikrosystému; v uvedenom príklade by išlo o sému <príslušník ľudského rodu>) a špecifikačné sémy, ktoré v pojmovej štruktúre zodpovedajú úrovni differentia specifica, odlišujú jednotlivé lexémy v rámci lexikálneho mikrosystému (<nedospelý>, <mužského pohlavia>). K problematike porov. aj Ondrus – Horecký – Furdík (1980, s. 37 – 39). Nazdávame sa, že v prístupe V. Blanára sa sémantické príznaky hierarchizujú transparentnejšie.

Pri pokuse o aplikovanie uvedeného modelu na materiáli VP zisťujeme jednak menší stupeň explicitnosti než pri voľných syntagmách (porov. aj Furdík, 1993, s. 72 – 73), jednak skutočnosť, že vymedzeniu kategoriálnosti nevyhovujú všetky nadradené komponenty.⁷⁶ V nadväznosti na predchádzajúci výklad si všimnime VP *pretekársky automobil* a súvzťažné

⁷⁶ O predpoklade kategoriálnosti na príklade slova *zelenina* porov. Kačala (1997b, s. 196 – 197).

jednoslovné pomenovanie (hyperonymum) *automobil*. Sémantickú štruktúru jednoslovného pomenovania možno znázorniť takto:⁷⁷

automobil

K: substantívnosť, konkrétnosť, neživotnosť, počítateľnosť

I: dopravný prostriedok

Š: cestný, určený na individuálnu prepravu osôb, materiálu a pod.

Pri explikácii lexikálneho významu VP narážame na problém jeho štruktúracie vo vzťahu k motivovanosti, ktorá sa realizuje na istom stupni onomaziologickej explicitnosti. V prípade dvojslovných motivačne priezračných pomenovaní typu *pretekársky automobil* sa onomaziologická štruktúra realizuje tak, že genus proximum aj najdôležitejší prvok na úrovni differentia specifica sú vyjadrené samostatnými slovnými jednotkami. V nadväznosti na onomaziologickú dokulilovsko-horeckovskú líniu uvažovania možno konštatovať, že onomaziologickou bázou je nadradené substantívum *automobil* a onomaziologickým príznakom je adjektívum *pretekársky*, teda:

OP OB

pretekársky automobil

Lexikálny význam, ktorý možno explikovať ako „automobil určený na pretekanie“, sa tak viac-menej kryje s významom, ktorý možno nazvať *nominačný význam* (nominačný význam je v tomto vymedzení analógiou k slootovornému významu). Pri slootovorne motivovaných slovách teda ide o vzťah medzi slootovorným a lexikálnym významom, pri syntakticky motivovaných lexémach by mohlo ísť o vzťah nominačného⁷⁸ a lexikálneho významu.

Túto štruktúrnú pomoc a determinovanosť nominačného významu (porov. Furdíkovu tézu, že slootovorný význam je nápoedou významu lexikálneho) možno využiť aj pri spracovaní lexikálneho významu VP. Preto sa nám ako adekvátnejší javí variant 1 (porov. nasledujúcu tabuľku):

Tabuľka 9. Dva možné prístupy k zachyteniu významu VP *pretekársky automobil*

<i>pretekársky automobil</i>	
variant 1	variant 2
K: substantívnosť, konkrétnosť, neživotnosť, počítateľnosť	
I: automobil	I: dopravný prostriedok
Š: so špecifickým účelom: určený na pretekanie	Š: cestný, určený na špecifický účel: pretekanie, (určený na individuálnu prepravu osôb)

Po predchádzajúcom odbočení, ktoré však bolo pre ďalší výklad potrebné, sa vraciame k problému univerzálnosti konceptu *kategoriálne slovo*. Majme takýto rad VP: *osobný automobil* – *nákladný automobil* – *požiarny automobil* – *pretekársky automobil* – *terénny*

⁷⁷ K – klasifikačné sémy, I – identifikačné sémy, Š – špecifikačné sémy.

⁷⁸ Na všeobecnej úrovni by sme mohli počítať aj s termínom *onomaziologický význam*.

automobil – *ojazdený automobil* – *dodávkový automobil*. Vidíme, že v uvedenom rade nadradený komponent *automobil* je nielen nositeľom klasifikačných (vo vymedzení J. Kačalu kategoriálnych a subkategoriálnych) sém, ale aj identifikačnej sémy; *automobil* ako samostatná lexéma je hyperonymom uvedených VP, ktoré zaraďuje do príslušného lexikálneho mikrosystému „automobily“. Adjektívne komponenty sú nositeľmi špecifikačných sém.

Komponent *automobil* v pomenovaniach typu *osobný automobil* nemožno považovať za kategoriálne slovo, pretože nie je len nositeľom klasifikačných sém, ale aj identifikačnej sémy. Ako sme ukázali, Blanárove identifikačné sémy (úroveň genus proximum) J. Kačala zaraďuje na úroveň individuálnych príznakov, ktoré však nekorelujú s kategoriálnou úrovňou.

Možno uzavrieť, že prostredníctvom vymedzenia kategoriálnych slovných komponentov sa problematika delimitácie VP a voľných syntagiem v dostatočnej miere nerieši, pretože:

(a) nie všetky VP vo svojej štruktúre obsahujú kategoriálne slovo;⁷⁹

(b) za kategoriálne možno pokladať aj slová z niektorých typov voľných syntagiem, napr. *hlúpy človek* – *múdry človek* – *lenivý človek* a i.;

c) „deľba práce“, ktorú komponentom VP pripisuje J. Kačala (1993, s. 16) v tom zmysle, že nadradený komponent je nositeľom kategoriálnych a subkategoriálnych sém a podradený komponent je nositeľom individuálnych sém, nie je jednoznačná v motivačne nezreteľných viacsovných nefrazémach typu *myší chvost*, *čierna skrinka*.

(7) Monokolokabilita

Monokolokabilita je značne obmedzená syntagmatická spájateľnosť (kolokabilita) lexie (Jarošová, 1995). Podľa F. Čermáka ide o výrazný prejav anomálnosti (Filipec – Čermák, 1985, s. 174). Za monokolokabilné možno považovať napr. slová *frenetický*, *hurónsky*, *dvojťaktný*, *mimoúrovňový*, *gregoriánsky* vo VP *frenetický potlesk*, *hurónsky smiech*, *dvojťaktný motor*, *mimoúrovňová križovatka*, *gregoriánsky kalendár*.

V inej štúdii sa načrtáva súvislosť medzi obmedzenosťou spájateľnosti a dispozičnosťou (Jarošová, 2000a, s. 147). Pri analýze menných spojení so spresňujúcim prívlastkom autora konštatuje, že pomenovania typu *zubná kefka*, *školská jedáleň*, ktoré neobsahujú kolokačne limitovaný komponent, sa vyznačujú nízkou dispozičnosťou. Následne formuluje:

⁷⁹ J. Kačala vo svojich výkladoch tento fakt explicitne nespomína. Nasledujúca formulácia svedčí o tom, že kategoriálnosť vzťahuje na celú skupinu lexikalizovaných spojení: „Lexikalizované spojenie je typ viacsovného pomenovania vybudovaného na podstatnom mene alebo slovese s veľmi všeobecným významom a jeho ustálenom spojení so špecifikačným členom“ (Kačala, 1997c). Druhý citát je menej explicitný: „Časť viacsovných pomenovaní je viazaná na tzv. kategoriálne slovesá a podstatné mená“ (Kačala, 1997a). Nie je jasné, či autor formuláciou „časť viacsovných pomenovaní“ má na mysli lexikalizované spojenia ako celok v opozícii k frazémam, alebo či ide o časť lexikalizovaných pomenovaní s kategoriálnymi slovami (ako sme snažili ukázať, druhá interpretácia by bola adekvátnejšia). Autorovi však zrejme ide o prvé chápanie, čo indikuje aj táto poznámka: „Kategoriálne slová nepochybne predstavujú konstitutívny prvok lexikalizovaných spojení a zároveň aj najvýraznejší znak, ktorým sa lexikalizované spojenia v rámci viacsovných pomenovaní odlišujú od frazeologických jednotiek“ (Kačala, 1997c, s. 97).

„Narastaním kolokačnej obmedzenosti [...] aspoň jedného z komponentov narastá aj dispozičnosť spojenia“ (ibid.). Ak by sme túto zákonitosť domysleli do konca, potom by monokolokabilnosť ako maximálna miera kolokačnej limitovanosti automaticky znamenala dispozičnosť slovného spojenia, na ktorom sa monokolokabilné slovo zúčastňuje. Jazyková skutočnosť je iná, pretože syntakticky motivované sú len také slovné spojenia s monokolokabilným komponentom, ktoré spĺňajú aj ďalšie, hierarchicky dôležitejšie kritériá, napr. *gregoriánsky kalendár, mimoúrovňová križovatka*, ale nie *(vy)ceriť zuby, špúlitiť pery*. Monokolokabilnosť je teda podľa nášho názoru ďalším pomocným kritériom, ktorý sa uplatňuje predovšetkým vo vzťahu k ustálenosti (o vzťahu monokolokabilnosti a frazeológie porov. Jarošová, 1995, s. 93 a n.; Filipec – Čermák, 1985, s. 173 n.).

(8) Terminologickosť, onymickosť

Tieto kritériá sú do istej miery paradoxné. Hoci nemajú definičný, univerzálne platný charakter, v skupinách VP, ktorých sa týkajú (odborné termíny, vlastné mená), sú platné stopercentne. Inými slovami, vplyvom terminologickej a onymickej motivácie slovný komplex automaticky považujeme za VP, napr. *orgány činné v trestnom konaní, mandátový a imunitný výbor; Jozef Ignác Bajza, Nové Mesto nad Váhom, Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Divadlo Pavla Országha-Hviezdoslava*.

A. Jarošová (2007, s. 95) konštatuje, že viacсловné netermíny a nefrazémy povahou svojho významu v odstupňovanej miere inklinujú k odborným termínom. Najviac sa to týka pomenovaní typu *faktická poznámka, bloková pokuta*, najmenej spojení typu *vodné dielo, akademická obec* a obrazných pomenovaní typu *anjelské vlasy*. V súvislosti s odbornou terminológiou je potrebné upriamiť pozornosť na to, že „medzi lexikalizovanými spojeniami sú časté aj výrazy, ktoré prešli aj do bežnej komunikácie z niektorej špeciálnej oblasti“ (Jarošová, 2007, s. 93); autorka uvádza príklady *kyslé dažde, švédska debna, profesionálna deformácia* a i. Determinologizácia⁸⁰ je v súčasnosti veľmi dôležitým spôsobom obohacovania bežnej slovnej zásoby, je prejavom narastajúceho vplyvu a expanzie vedeckých, technických či ekonomických poznatkov do sféry každodenného života, a teda aj do bežnej komunikácie, a to najmä prostredníctvom žurnalistických textov (porov. napr. výrazy typu *daňové priznanie, darovacia zmluva, dohoda o vykonaní práce, dokumentárny film, dozorná rada, geneticky modifikované potraviny, trvalý príkaz, justičný omyl, kúpno-predajná zmluva, menšinová vláda, mimovládna organizácia, nádorové ochorenie, nápravnovýchovná skupina, nárazový vietor*). Človek sa, v porovnaní s minulosťou, oveľa častejšie dostáva do komunikačných situácií,⁸¹ v ktorých sa mimo svojej profesie stretáva s odbornou terminológiou a tá sa stáva súčasťou jeho pasívnej, ale často aj aktívnej slovnej zásoby. Najčastejšie ide o termíny z oblastí, ktoré sa priamo dotýkajú života človeka (najmä ekonómia a ekonomika, bankovníctvo, právo, súdnictvo, psychológia, sociológia, politológia a niektoré ďalšie).

⁸⁰ Determinologizáciu pokladáme za jeden z prejavov tendencie k intelektualizácii v jazyku.

⁸¹ Napr. dedičské konanie, vyplňanie daňového priznania, pobyt v nemocnici.

4.1.3 Typológia syntakticky motivovaných lexém

Prehľad názorov, terminologických riešení a typologických členení v slovakistickom a čiastočne inolingvistickom kontexte uvádza A. Jarošová (2000b, s. 481 a n., 2000a, s. 139 a n. – tu cituje napr. práce J. Horeckého (1956); E. Paulinyho (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968; Pauliny, 1981); E. Kučerovej (1971, 1974); P. Ondrusa (1972); J. Furdíka (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980); J. Mlacka (1982, 1984, 1999); I. Ripku (1987); J. Kačalu (1993, 1997c). V nasledujúcom výklade si typologickú charakteristiku VP všimneme z funkčného a z konštrukčného hľadiska.

(I) Funkčné hľadisko

(1) Štyri typy viacslovných pomenovaní

Viacslovné pomenovania možno podľa funkčného určenia členiť na štyri skupiny: **frazémy, odborné termíny, vlastné mená, lexikalizované spojenia**⁸² (Jarošová, 2000c; autori, ktorí sa spomínajú v predchádzajúcom odseku, nepoužívajú rovnakú terminológiu).

Najmenej príznaková je posledná skupina, čo sa odráža aj v tom, že sa často vyčleňuje negatívne (ako nefrazéma a netermín), pričom doteraz pre tento typ VP nemáme adekvátne terminologické stvárnenie. A. Jarošová systematicky pracuje s termínom **lexikalizované spojenie**, pričom si uvedomuje jeho nedostatočnú motivovanosť (Jarošová, 2000a, s. 140; 2000b, s. 490 – 491).⁸³

Termín lexikalizované spojenie je podľa našej mienky príliš všeobecný na to, aby sa ním pomenúval konkrétny typ VP. Môže sa totiž týkať všetkých typov VP. Dostatočne motivovaný nie je ani termín združené pomenovanie, pretože explicitne nevyjadruje, aké typy jednotiek sa ním pomenúvajú. Termín multiverbizované spojenie je zasa príliš konkrétny, pretože odkazuje len na jeden podtyp VP (o terminologických otázkach vo vzťahu k multiverbizácii, resp. pluriverbizácii porov. aj Vlková, 1978, s. 113 – 114).

Nateraz na pomenovanie tohto typu VP navrhujeme termín **neutrálne viacslovné pomenovanie**. Adjektívom *neutrálny* sa poukazuje na bezpríznakovosť tohto typu lexikálnych jednotiek v kontexte ostatných typov VP (neutrálnosť sa najväčšmi prejavuje vo vzťahu k sémantickej transponovanosti).

V tejto súvislosti je dôležité vymedzenie pojmu/termínu **lexikalizácia**. Na jednej strane sa lexikalizácia chápe všeobecnejšie ako nadradený pojem k frazeologizácii (a dodajme, že

⁸² Iné členenie podľa funkcie ponúka J. Machač (1967, s. 141): (I) slovné spojenia s nominatívnou funkciou – viacslovné lexikálne jednotky: (a) primárne – základom sú združené pomenovania, (b) sekundárne – základ tvoria frazémy; (II) slovné spojenia s redukovanou nominatívnou funkciou: (a) viacslovné modálne, postojové a apelové formuly, (b) viacslovné ustálené konvenčné spoločenské formuly; (III) gramatické a gramatikalizované spojenia slov.

⁸³ Na konci štúdie *Viacslovný termín a lexikalizované spojenie* A. Jarošová (2000b, s. 491) poznamenáva, že pri hľadaní adekvátneho terminologického vyjadrenia neterminologicko-nefrazologických viacslovných pomenovaní možno uvažovať aj o termíne *kolokácia*. Bližšie problematiku kolokácií vo vzťahu k ustáleným slovným spojeniam autorka rozvíja v štúdií *Problém vymedzenia kolokácií* (Jarošová, 2007), keď lexikalizované spojenie považuje za jadro kategórie kolokácií (ku klasifikácii kolokácií porov. aj Ďurčo, 2007).

aj k terminologizácii a onymizácii).⁸⁴ Z toho vyplýva, že lexikalizácia a lexikalizované spojenie ako hyperonymické termíny zahrnujú frazémy, viacslovné termíny i netermíny, ako aj viacslovné propriá. E. Kučerová (1974) chápe lexikalizáciu a lexikalizované pomenovanie užšie; zahrnuje sem viacslovné nefrazémy.⁸⁵ Najužšie tento termín chápe J. Kačala (1997c), za lexikalizované považuje len viacslovné nefrazémy a netermíny. S týmto prístupom sa stotožňuje citovaná A. Jarošová.

V našom ponímaní pracujeme so širším a užším vymedzením pojmu lexikalizácia. V širšom vymedzení ide o súhrnné označenie procesu, ktorého výsledkom je akákoľvek, a teda aj viacslovná lexikálna jednotka. Zhodujeme sa tak s chápaním, ktoré sa prezentuje vo frazeologickej terminológii, kde sa lexikalizované spojenie definuje ako „ustálené slovné spojenie, ktoré **nadobudlo povahu pomenovania** a stalo sa súčasťou slovnej zásoby“ (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995, s. 81; zvýraznil M. O.).

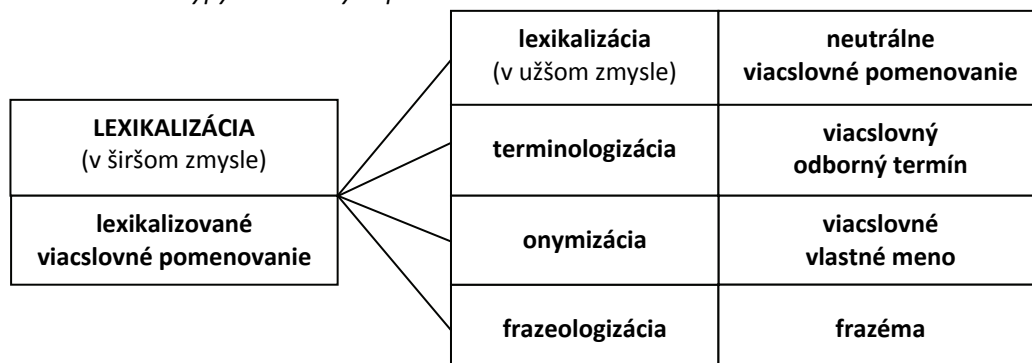
V nadväznosti na spomínanú štvorčlennú typológiu VP vo vzťahu k lexikalizácii konštatujeme, že sa môže realizovať štyrmi konkrétnymi spôsobmi: frazémy sú výsledkom frazeologizácie, odborné termíny sú výsledkom terminologizácie, vlastné mená sú výsledkom onymizácie (proprializácie), neutrálne VP vznikajú lexikalizáciou v užšom zmysle. Lexikalizáciu v širšom zmysle teda chápeme hyperonymicky vo vzťahu k terminologizácii, onymizácii, frazeologizácii a k lexikalizácii v užšom zmysle. Robíme tak v súlade s E. Kučerovou⁸⁶ či V. P. Žukovom, ktorí vznik frazém ako jedného typu VP chápu ako lexikalizáciu frazeologizmov (porov. Kučerová, 1974, s. 24) – v nadväznosti na naše ponímanie by bolo vhodnejšie uvažovať o frazeologickej lexikalizácii.⁸⁷ Predchádzajúci výklad zhrňame v schéme 13:

⁸⁴ O ďalších chápaniach pojmu lexikalizácia porov. pozn. 52 a 53.

⁸⁵ „Lexikalizácia slovného spojenia je proces, v dôsledku ktorého medzi členmi spojenia vzniká taký pevný vnútorný vzťah (viazanosť), že významy jednotlivých komponentov spojenia utvárajú nové pomenovanie, čo znamená, že ustálené spojenie na rozdiel od voľného má samostatný význam.“ (Kučerová, 1974, s. 21).

⁸⁶ „...Fraseologizácia v sebe súčasne obsahuje aj lexikalizáciu, lebo slovné spojenie ako celok stáva sa novou lexikálnou jednotkou“ (Kučerová, 1974, s. 24).

⁸⁷ E. Kučerová (1974, s. 25) sa pri otázke vzťahu medzi frazeologizáciou a lexikalizáciou prikláňa k názoru Je. A. Ivannikovej, že lexikalizácia závisí od frazeologizácie. V našom ponímaní ide o komplexný lexikalizačno-frazeologizačný proces, v ktorom nie je možné vyčleniť lexikalizačnú a frazeologizačnú stránku.

Schéma 13. Typy viacslovných pomenovaní vo vzťahu k lexikalizácii**(2) Typológie A. Jarošovej**

Inštruktívne členenie uvedených štyroch typov VP na základe dichotómií *nocionálne – emocionálno-postojové*, *definičnosť – nedefiničnosť*, *identifikačnosť – nie identifikačnosť* ponúka A. Jarošová (2000c, s. 45) v nasledujúcej tabuľke:

Tabuľka 10. Typológia viacslovných pomenovaní podľa A. Jarošovej

	nocionálne		emocionálno-postojové
	–definičnosť	+definičnosť	
–identifikačnosť	<i>Lexikalizované spojenia (neutrálne VP)</i>	<i>Termíny</i> <ul style="list-style-type: none"> odborné pomenovania nomenklatúra 	<i>Frazémy</i> <ul style="list-style-type: none"> frazémy kolokačného typu prirovnania formuly príslovia a porekadlá pranostiky
+identifikačnosť	<i>Propriá</i>	Propriá odbornej a nomenklatúrnej povahy	

V inej forme by uvedená tabuľka mohla vyzeráť takto:

Tabuľka 11. Upravené znázornenie typológie podľa A. Jarošovej

typ viacslovného pomenovania	vlastnosti		
	nocionálnosť	definičnosť	identifikačnosť
<i>lexikalizované spojenia (neutrálne VP)</i>	+	–	–
<i>termíny</i>	+	+	–
<i>propriá</i>	+	–	+
<i>frazémy</i>	–	–	–

K delimitácii uvedených typov bližšie porov. Jarošová (2000a, s. 144; tam aj ďalšia literatúra); o vzťahu medzi viacslovným termínom a neutrálnym pomenovaním porov. Jarošová (2000b); o vzťahu medzi neutrálnym pomenovaním a frazémou porov. Kačala (1997c).

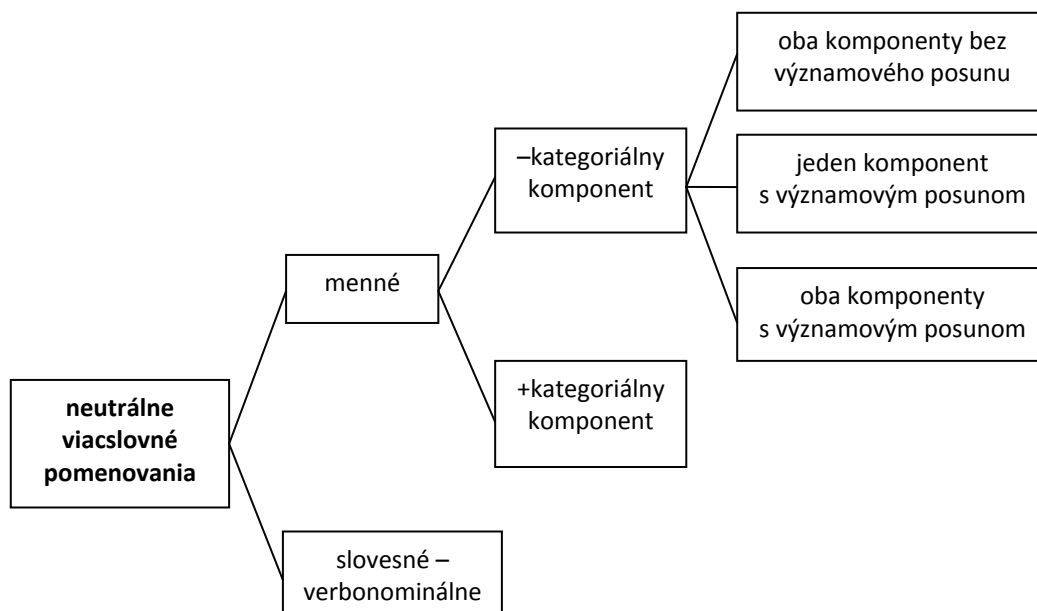
A. Jarošová (2000c, s. 46 – 48) ponúka aj podrobnejšie členenia v rámci každej skupiny VP. Na tomto mieste si všimneme len členenie neutrálnych pomenovaní, ktoré v modifikovanej podobe predstavíme aj schematicky (porov. schému 14). Lexikalizované spojenia autorka člení do šiestich podskupín (uvádzame aj jej príklady):

- 1) menné spojenia so spresňujúcim prívlastkom (*zubná kefka*);
- 2) menné spojenia s formálnym (kategoriálnym) substantívom (*diplomatické kruhy*);
- 3) verbonominálne spojenia s kategoriálnym slovesom (*budiť pozornosť*);
- 4) menné spojenia so spresňujúcim prívlastkom, v ktorých je monokolokabilný komponent (*križne cesty*);
- 5) menné spojenia, v ktorých jeden komponent je „sémanticky posunutý“ (*francúzska posteľ*);
- 6) obrazné spojenia („sémantický posun“ sa týka oboch komponentov) pomenujúce konkrétne skutočnosti.

V inej štúdii autorka vyčleňuje tieto typy neutrálnych viacslovných pomenovaní:

- 1) menné spojenia so spresňujúcim prívlastkom;
- 2) menné spojenia s kategoriálnym slovom;
- 3) verbonominálne spojenia s kategoriálnym slovom;
- 4) predložkovo adjektívne spojenia;
- 5) predložkovo substantívne spojenia (Jarošová, 2000b).

Z porovnania oboch klasifikácií vidno, že v druhej z nich autorka zlúčila do jednej skupiny menné spojenia bez kategoriálneho komponentu a navyše vyčlenila dve skupiny nesyntaxmatických slovných spojení. Na základe uvedených poznatkov sme vypracovali túto schému:

Schéma 14. Typy neutrálnych viacslovných pomenovaní podľa A. Jarošovej**(3) Typológia viacslovných pomenovaní a motivačná kooperácia**

K vyčleňovaniu jednotlivých typov VP možno pristupovať aj cez prizmu motivačnej kooperácie (bližšie o kooperačnej problematike syntaktickej motivácie porov. kap. 4.2.1).

Pri príznakových typoch VP syntaktická motivácia záväzne spolupracuje s terminologickou, onymickou a frazeologickou motiváciou, ktoré fungujú ako dôležité lexikalizačné činitele (uvádzame len ten motivačný typ, ktorý stojí v pozadí funkčnej separácie). Pri neutrálnych VP takéto lexikalizačné „potvrdenie“ zo strany iného typu lexikálnej motivácie abscentuje (porov. tab. 12). Z tohto dôvodu, ako konštatuje A. Jarošová (2007, s. 93), „oblasť ‚netermínov‘ a ‚nefrazém‘ je oveľa ťažšie uchopiteľná, pretože ustálenosť a typickosť týchto spojení sa konštituuje sčasti na základe ich pomenúvacej platnosti a pojmovej celostnosti (aj to nie vždy jednoznačnej) a sčasti na základe kolokačných preferencií ich komponentov (čo je menej výrazná charakteristika v porovnaní s kolokačnou a sémantickou jedinečnosťou komponentu, resp. komponentov frazém)“.

Tabuľka 12. Typológia viacslovných pomenovaní a motivačná kooperácia

typ viacslovnej lexémy	kooperujúci motivačný typ
neutrálne viacslovné pomenovanie	–
viacslovný odborný termín	terminologická motivácia
viacslovné vlastné meno	onymická motivácia
frazéma	frazeologická motivácia

(II) Konštrukčné hľadisko

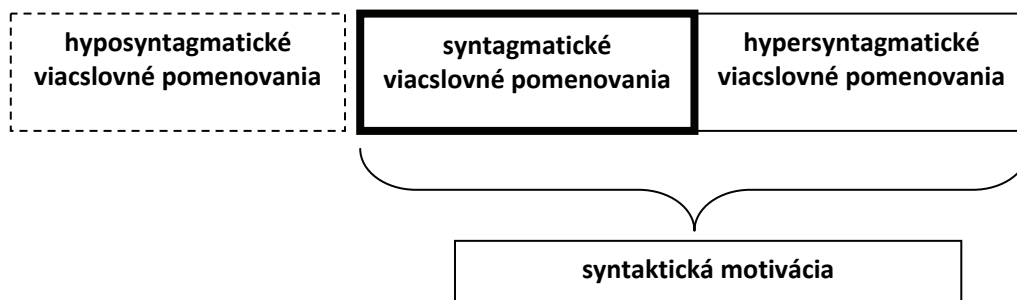
Z hľadiska pojmu syntaktickej motivácie sa ako dôležité javí aj konštrukčné hľadisko. Konštrukčnému (formálnemu) ustrojeniu frazém ako jedného typu VP sa monograficky venoval J. Mlacek (2007a), ktorý vymedzuje tieto konštrukčné typy (tvary) frazeologických jednotiek: 1) frazémy so stavbou syntagmy (*krokodílie slzy, mať obe ruky ľavé*); 2) frazémy so stavbou vety alebo súvetia – propozičné a polypropozičné frazémy (*Padla kosa na kameň. – Aký požičaj, taký vráť.*); 3) minimálne frazémy (obsahujúce najviac jeden plnovýznamový komponent) (*do bodky, bez pardonu*); 4) subfrazémy (jednotky bez plnovýznamových komponentov) (*len aby, no zbohom*); 5) jednoslovné frazémy (*zavariť niekomu, vyzuť sa z niečoho*).⁸⁸ Každú z týchto skupín možno ďalej podrobnejšie charakterizovať (porov. napr. štúdiu D. Balákovéj, 2009).

Najfrekvencovanejšie a najmenej príznakové sú viacslovné jednotky so stavbou syntagmy ako najmenšej, elementárnej syntaktickej jednotky, ktorá v sebe zvládne pomerne bezpríznakovo saturovať funkciu nominačnosti.⁸⁹ Ak sa toto konštatovanie týka frazém (Mlacek, 2007a, s. 30), v oveľa väčšej miere platí pre nocionálne typy VP. Dominantnosť VP so syntagmatickou stavbou dovoľuje práve tento typ považovať za najmenej príznakový. Od tejto skutočnosti sa odvíja aj klasifikácia, v ktorej vychádzame zo syntagmatických jednotiek ako centrálnych (porov. v schéme 15 hrubé orámovanie). Voči nim na jednej strane vyčleňujeme konštrukčne komplexnejšie typy – **hypersyntagmatické viacslovné pomenovania** (jednotky so stavbou vety a súvetia), na druhej strane konštrukčne jednoduchšie jednotky – **hyposyntagmatické (asyntagmatické) viacslovné pomenovania** (minimálne frazémy, subfrazémy, viacslovné sekundárne predložky):

Ak syntaktickú motiváciu definujeme ako motivačný typ vzťahujúci sa na VP, v rámci ktorých sa realizujú syntaktické vzťahy, potom za syntakticky motivované možno považovať len také jednotky, ktoré obsahujú autosyntagmatické komponenty, teda jednotky so stavbou syntagmy, vety a súvetia. Hypo-syntagmatické VP sú asyntagmatické, a preto syntakticky nemotivované (o vzťahu elipsy a syntaktickej motivácie porov. kap. 4.3).

⁸⁸ Autor vyčleňuje ešte jeden konštrukčný typ – frazeologizované konštrukcie, ktorého podstatou je frazeologizácia istej syntaktickej konštrukcie a pravidiel lexikálneho zloženia a gramatického stvárnenia, nie konkrétneho lexikálneho obsadenia, ktoré sa mení, napr. *Ako píše, tak píše. – Ako rozmýšľa, tak rozmýšľa.; kamarát sem, kamarát tam – učiteľ sem, učiteľ tam* (bližšie porov. Mlacek, 2007a, s. 72 – 74). Zo syntaktického hľadiska môže ísť o rôzne konštrukčné typy, preto frazeologizované konštrukcie v hlavnom texte nespomíname.

⁸⁹ V rámci syntagmatických viacslovných pomenovaní sa ako výrazná ukazuje skupina analytických verbo-nominálnych spojení, ktorá úzko súvisí s multiverbizačnými procesmi, preto sa jej venuje zvýšená výskumná pozornosť (porov. napr. Čermák, 1974; Vlková, 1978; DSZ; Kralčák, 2003, 2005 a i.).

Schéma 15. Viacslovné pomenovania a syntaktická motivácia

A. Jarošová (2000b, s. 485) v rámci klasifikácie neutrálnych VP uvádza dva typy hyposyntagmatických spojení a poznamenáva, že tvoria paralelu k minimálnym frazémam. Konkrétne ide o **predložkovo adjektívne spojenia**⁹⁰ (napr. *za čerstva, do bronzova, od malička*) a o **predložkovo substantívne spojenia** (napr. *do čerta, v mene, bez ohľadu na, v súvislosti s*). Autorkino konštatovanie, že v skupine predložkovo-adjektívnych spojení prebieha živý proces adverbializácie, možno spresniť v tom zmysle, že uvedené nominácie sa ako adverbálie chápu (porov. aj slovníkové spracovanie v KSSJ a SSSJ; Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 170), pričom geneticky ide o slovotvorne motivované deadjektíva. Proces formálneho zjednoslovnovania, ktorý je prejavom nominačnosti, sa na ortografickej úrovni prejavuje tak, že spojenia takéhoto typu tendujú k ortografickej jednoliatosti (Jarošová, 2000a, s. 147). Písanie dovedna ako vývinovo perspektívnejšie sa v slovníkovom spracovaní prejavuje tak, že varianty typu *dobronzova, nahnedo* sa v záhlaví hesla uvádzajú na prvom mieste. Pri predložkovo substantívnych pomenovaniach sa analytická ortografia zachováva aj kvôli prehľadnosti (*v súvislosti s* – **vsúvislostis, vzhľadom na* – **vzhľadomna*). Ukazuje sa, že pri adverbializácii je vývinovo perspektívnejšie písanie spolu, pri prepozicionalizácii písanie oddelene.

Ak uvedené dve skupiny hyposyntagmatických VP nie sú motivované syntakticky, logicky sa pozornosť upriamuje na otázku, aký typ lexikálnej motivácie stojí za ich vznikom. Tzv. predložkovo adjektívne spojenia sa tradične pokladajú za produkt slovotvornej motivácie (napr. Furdík, 2004, s. 105 – 106; Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 172); podľa nášho názoru v niektorých prípadoch je vhodnejšie uvažovať o morfologickej motivácii. Predložkovo substantívne pomenovania typu *v rámci, v spojitosti s, pod vplyvom, so zreteľom na* v našej koncepcii považujeme za morfologicky motivované – dochádza k slovnodruhovej zmene v smere *prepozícia + substantívum (+ prepozícia) → sekundárna prepozícia*.

⁹⁰ Pomenovanie *predložkovo adjektívne spojenia* je synchronne sporné, pretože tu nejde o adjektívne, ale o deadjektívne komponenty. Z diachrónneho pohľadu je však v poriadku. Podľa J. Furdíka pri deadjektívnych príslovkách typu *dohola, nanovo* ide o lexikalizované pádové formy dnes už neživého menného skloňovania adjektív (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 172; porov. aj Krajčovič, 1988, s. 113 – 114; Pauliny, 1990, s. 144 – 147).

Diapazón viacslovných lexikálnych jednotiek, ktoré nemusia byť nevyhnutne syntakticky motivované, je však oveľa širší. A. Jarošová (2000b, s. 485) napríklad upozorňuje na problém pri zaraďovaní príslovkových výrazov typu *v najlepšom prípade, a tak ďalej, dlho do noci*; kontaktných formúl *všetko najlepšie, ako sa máš*; viacslovných výrazov typu *Žitný ostrov, Slovenské národné povstanie, Čarovná flauta* (porov. aj Sekaninová – Kučerová, 1982). Vo vymedzení J. Machača (1967, s. 141 – 142; porov. pozn. 82) ide najmä o slovné spojenia s redukovanou nominatívnou funkciou: viacslovné modálne, postojové a apelové formuly, viacslovné ustálené konvenčné spoločenské formuly (napr. *ani za nič, akoby nie, aby som pravdu povedal, ako sa patrí, čert to ber, dobrý deň* a i.). Nejednotnosť pri chápaní ustálených dialógových replík spomína A. Jarošová (2007, s. 95), citujúc F. Čermáka (Filipец – Čermák, 1985), J. Mlacka (2007a) a J. Kačalu (2003). Z kolokačného hľadiska A. Jarošová (2007, s. 90 – 91; tam aj ďalšia literatúra) poukazuje na pomerne nejasný status viacslovných synsémantik typu *len len že; nehladiac na to, že; podľa všetkého; presnejšie povedané*, pričom konvencionalizované rečové formuly typu *keď sa to tak vezme...* za kolokácie nepovažuje. V koncepcii F. Čermáka predložkové, spojkové a časticové výrazy typu *na konto, bok po boku, s cieľom; a hneď, a ešte, k tomu (všetkému), ani za nič, Bodaj by nie!, v dôsledku toho, že sa považujú za frazémy gramatickej povahy a spracúvajú sa aj lexikograficky* (Čermák et al., 1988, s. 461 – 511). V neposlednom rade sú tu perifrázy typu *metropola východu, krajina tisícich jazier* (porov. Kačala, 1997a), ktoré A. Jarošová (2000a, s. 147 – 148) kladie na hranicu medzi frazeologickými a lexikalizovanými spojeniami. Všetky spomínané špeciálne typy viacslovných jednotiek by si zaslúžili ešte viac interpretačno-analytickej pozornosti, než sa im doposiaľ venovalo.

4.2 Relácia syntaktickej motivácie

4.2.1 Motivačná kooperácia

Vzhľadom na to, že syntakticky motivované lexémy sa vyznačujú konštrukčnou komplexnosťou (ich motivačnými zložkami sú slová), kooperácia syntaktickej motivácie sa prejavuje diferencovane na viacerých úrovniach.

(I) Úroveň vlastnej (globálnej) kooperácie: prítomnosť inej motivácie sa viaže na viacslovnú lexému ako celok (spolupráca s paradigmatickou, sémantickou, frazeologickou, onymickou, interlingválou, registrovou, terminologickou, sociolektickou, teritoriálnou a temporálnou motiváciou).

(II) Úroveň komponentovej kooperácie: prítomnosť inej motivácie sa viaže na komponent viacslovnej lexémy (spolupráca s fónickou, slovotvornou a expresívnou motiváciou).

(III) Úroveň analogickej kooperácie: spolupráca s abreviačnou a s individualizačnou motiváciou. Podstatou analogickosti je to, že syntaktická motivovanosť bázevého viacslovného pomenovania sa prenáša do sekundárneho, abreviačne alebo individualizačne motivovaného pomenovania (konkrétne porov. ďalej).

(I) Vlastná (globálna) kooperácia

(1) SyntM a paradigmatická motivácia

V kapitole 4.1.2 bolo spomenuté, že VP vstupujú do rozličných paradigmatických vzťahov, ktoré sa nie vždy kryjú s paradigmatickými vzťahmi ich komponentov vo funkcii samostatných lexém. Vyplýva to najmä zo sémantickej transpozície, ku ktorej pri lexikalizácii slovného spojenia dochádza. V nasledujúcich riadkoch sa sústreďujeme len na vymenovanie niektorých javov.

(a) Začlenenosť do mikrosystému VP sa často uskutočňuje na terminologickej báze (tá môže byť do väčšej-menšej miery deaktivovaná, v dôsledku čoho sa príslušné mikroparadigmy VP používajú aj v bežnej komunikácii): napr. *hrubé črevo – tenké črevo – slepé črevo*, *párne číslo – nepárne číslo*, *rodné/krstné meno – rodné priezvisko*, *trvalý príkaz – jednorazový príkaz*.

(b) Hyperonymicko-hyponymický vzťah sa realizuje vtedy, ak jednoslovná lexéma vstupuje do vzťahu s VP, kde jednoslovná lexéma funguje ako nadradený komponent (onomaziologická báza): *hodiny* „prístroj na meranie času“: *atómové hodiny – nástenné hodiny – presýpacie hodiny – kukučkové hodiny*; *hodiny* „vymedzený čas pre istú činnosť“: *úradné hodiny – otváracie hodiny – ordinačné hodiny*; *doprava*: *cestná doprava – železničná doprava – letecká doprava – námorná doprava*.

Podobne sa paradigmatické vzťahy konštituuju v skupine VP s kategoriálnym slovom: „Kategoriálne podstatné meno alebo sloveso vo vzťahu s nekategoriálnym komponentom, ktoré s ním vstupujú do lexikalizovaného spojenia, utvára istú paradigmatickú lexikalizovaných spojení: táto paradigma zahŕňa spoločný kategoriálny komponent a isté spektrum významovo limitovaných nekategoriálnych súčastí...“ (Kačala, 1997c, s. 100 – 101). V tejto skupine VP sa konštatuje vysoký výskyt synonymity (Kačala, 1993, s. 23), napr. *stavebný objekt – stavebné dielo*, *dejinný proces – dejinný pohyb*, *výrobný proces – výrobný postup*; porov. aj príspevok M. Pisárčikovej (1977) o synonymii ustálených spojení typu *dať súhlas*.

V niektorých prípadoch pod vplyvom sémantickej transponovanosti zaznamenávame rozličné odchýlky od základného významu. Porovnajme napríklad niekoľko pomenovaní s komponentom *rok*, ktorý má podľa KSSJ ako samostatná lexia význam „obdobie 12 mesiacov; čas od 1. I. do 31. XII.“⁹¹ Sémanticky identické s významovým odtienkom „čas od 1. 1. do 31. 12.“ je pomenovanie *kalendárny rok*. Na významový odtienok „časové obdobie 12 mesiacov“ nadväzujú lexémy *školský rok* s transponovaným významom „čas školského vyučovania od začiatku septembra do konca júna“ a *akademický rok* s významom „(na vysokých školách) časové obdobie približne od septembra do augusta“. Lexéma *priestupný rok* „kalendárny rok s jedným dňom navyše – 29. februárom“ je hyponymom jednak k lexéme *rok*, jednak k lexéme *kalendárny rok*.

(c) Začlenenosť do mikroparadigiem na základe rovnakého určujúceho komponentu, ktorého význam môže variovať na hranici medzi významovým odtienkom a novým samo-

⁹¹ V SSSJ je význam príslušnej lexie spracovaný tak, že hlavná sémantizácia je koncipovaná všeobecnejšie ako „obdobie trvajúce 365 dní al. 12 mesiacov“ a významový odtienok „obdobie od 1. januára do 31. decembra“ sa uvádza až po exemplifikáciách *kalendárny rok*, *občiansky rok*.

statným významom: *nevlastná matka* – *nevlastný otec* – *nevlastná sestra* – *nevlastný brat*; *internetová kaviareň* – *internetový obchod*; *kokosové mlieko* – *kokosový orech*; *poznávací chodník* – *poznávací zájazd*, *jazyková bariéra* – *jazyková škola*; *hudobná skupina* – *hudobný nástroj* – *hudobný sluch*; *horská služba* – *horský vodca* – *horský bicykel*; *generálny prokurátor* – *generálny riaditeľ* – *generálny sekretár* – *generálny štáb* – *generálny štrajk*; *fyzická kondícia* – *fyzická osoba*; *dychová hudba* – *dychová skúška*; *dopravná nehoda* – *dopravné ihrisko* – *dopravné lietadlo* – *dopravný prostriedok*; *domáce kino* – *domáce potreby* – *domáce práce* – *domáce väzenie* – *domáci chlieb*, *denný bar* – *denná tlač*.

(d) Zo sémantickej transponovanosti a ustálenosti vyplýva aj špecifika a istá lakúnovitosť v porovnaní s paradigmatickými vzťahmi komponentov VP: *čierna skrinka* – **biela skrinka*, *biela krvinka* – *červená krvinka* – **čierna krvinka*, *spodná bielizeň* – **vrchná bielizeň*, *dohoda o vykonaní práce* – **dohovor o vykonaní roboty*. Na druhej strane sa paradigmatické vzťahy môžu vytvárať len v rámci VP: *nadzvukové lietadlo* – *podzvukové lietadlo*.

(e) Paradigmatické vzťahy sa môžu v jednotlivých typoch VP od seba odlišovať; porov. napr. neutrálne viacslovné pomenovanie *nákladné auto* s pomerne vágnym významom a definovaný odborný termín *nákladný automobil* (Jarošová, 2000b, s. 486 – 487): *nákladné auto* – *osobné auto* – *kombi* – *dodávka* – *pikap* – *kamión*; *nákladný automobil* – *valník* – *skriňový automobil* – *sklápačkový automobil* – *cestný ťahač*.

(f) VP vstupujú do širokospektrálnych paradigmatických vzťahov aj s jednoslovnými pomenovaniami (porov. kap. 4.1.2, časť o ekvivalentnosti viacslovného pomenovania so slovom, ako aj kap. 4.3 o univerbizácii a multiverbizácii).

(2) SyntM a sémantická motivácia

Pri tejto motivačnej dvojici stručne upozorníme na tieto dva okruhy: (a) „čistá“ spolupráca medzi SyntM a SémM; (b) sémantická transponovanosť komponentu v dôsledku lexikalizácie VP.

(a) Čistá spolupráca SyntM a SémM

Za príklad „čistej“ spolupráce syntaktickej a sémantickej motivácie možno pokladať existenciu derivačnej polysémie VP, napr. *babie leto* 1. slnečné dni na konci leta a na začiatku jesene, 2. pavučinové vlákno poletujúce vo vzduchu v tomto období; *časový posun* 1. posun medzi časovými pásmami, 2. oneskorenie; *jedálny lístok* 1. ponuka jedál (napr. v reštaurácii), 2. strava, jedlá, ktoré človek konzumuje; *ľadový medveď* 1. hovor. veľká suchozemská šelma s bielou srstou žijúca v arktických oblastiach (odb. medveď biely, zool. *Ursus maritimus*), 2. hovor. obyč. pl. *ľadové medvede* otužilci. Niektoré prípady možno označiť skôr za polysémickú kosémiu, napr. *obchodná cesta* 1. obchodná trasa spájajúca rôzne obchodné centrá (oblasti) alebo prechádzajúca takýmito centrami (oblasťami); 2. cesta uskutočňovaná z obchodných dôvodov. Do hry vstupuje aj polysémia individuálnych komponentov. Celkovo možno konštatovať, že podobne ako v skupine frazém (porov. 5.2.1) aj v skupine neutrálnych VP je polysémia pomerne zriedkavým javom.

(b) Sémantická transponovanosť komponentu v dôsledku lexikalizácie VP

Pri neutrálnych viacslovných pomenovaniach a odborných termínoch A. Jarošová (2000b, s. 487 – 489) na základe stupňa motivačnej priezračnosti vymedzuje tri skupiny pomenovaní: 1) motivačne zreteľné pomenovania (*baliaci papier, obývacia izba, štátny znak*); 2) čiastočne motivačne zreteľné pomenovania, do ktorých jeden z komponentov nevstúpil vo svojom „slovníkovom“ význame (*cibuľový porcelán, reálne gymnázium, nočný stolík, biela technika* a pod.); 3) motivačne nezreteľné lexémy (*turecký med, zlatá svadba, ruské koleso*) (porov. aj schému 14). Sémantická transponovanosť viazaná na jeden alebo oba komponenty VP teda môže prerastať slovníkový význam daného slova. Táto viacvýznamovosť má špecifický charakter, možno tu uvažovať skôr o ambisémickosti, ktorá sa týka sémantického vzťahu medzi slovom ako samostatnou lexiou a slovom ako komponentom VP (porov. 5.1).

(3) SyntM a frazeologická motivácia

SyntM je s frazeologickou motiváciou vo vzťahu prieniku. Na jednej strane existujú syntakticky nemotivované frazeologické jednotky (minimálne frazémy, subfrazémy),⁹² na druhej strane existuje skupina syntakticky motivovaných nefrazém (neutrálne viacslovné pomenovania, viacslovné odborné termíny, viacslovné propriá). Faktom je, že jadro frazeológie tvoria syntakticky motivované frazémy (frazémy so stavbou syntagmy) – frazeologická motivácia teda so syntaktickou motiváciou spolupracuje veľmi intenzívne, naopak to však neplatí (porov. veľkú skupinu viacslovných nefrazém).

(4) SyntM a onymická motivácia

Syntaktická motivácia sa výrazne prejavuje aj v onymickej lexike. Výberovo uvádzame tieto skupiny proprií s viacslovnou štruktúrou:

(a) V skupine antroponým najmä v oficiálnych podobách slovenských osobných mien s dvojmennou štruktúrou rodné meno + priezvisko (*Peter Dubovský, Marián Slovák*) a v skupine živých mien (*Jano Špakovie Krajčír, Jarovo Horárovie chlápä, Feriancovej mladšej Milkina Milka*; Blanár – Matejčík, 1978, 1983).

(b) V niektorých typoch toponým (najmä v anojkonymii a v neoficiálnej toponymii): porov. napr. v hydronymii frekventovaný štruktúrny typ atribút + potok: *Bacúšsky potok, Hodrušský potok, Čierny potok* (Krško, 2008a), ale aj v ojkonymii, najmä urbanonymii: *Palárikova ulica, Námestie mieru, Kuymánzho nábrežie, Južná trieda*.

(c) Viacslovnosť je častá pri tzv. vlastných názvoch (k termínu pozri Dokulil, 1977/1997), najmä v chrématonymii: napr. *Slovenská informačná služba, Slovenská pošta, Všeobecná úverová banka, Liga proti reumatizmu*.

(5) SyntM a interlingválna motivácia

Objektom jazykových transferov sú tak jednoslovné, ako aj viacslovné lexémy. Prevzaté VP sa vyznačujú viacerými špecifikami, vyplývajúcimi z nezvyčajnosti, ktorú si so sebou prinášajú z východiskového jazyka. Nezvyčajnosť sa prejavuje najmä tak, že formálne

⁹² Vzťah tzv. jednoslovných frazém a syntactickej motivácie je zložitejší (porov. kap. 5.1.1).

vzťahy (najmä kategória zhody) medzi členmi syntagmy sa nevyjadrujú, resp. nevyjadrujú sa dôsledne. V nasledujúcom prehľade uvádzame niektoré výrazné skupiny prevzatých VP:

- prevzaté jednotky, ktoré majú domáci lexikalizovaný ekvivalent: *compact disk*⁹³ – *kompaktný disk*, *credit card* – *kreditná karta* (v atributívnej pozícii sa nachádzajú zväčša internacionalizmy, ktorým v slovenčine zodpovedajú adjektíva s flektivizačným formantom (*kompaktný* ← *compact*), resp. adjektíva derivované od internacionálnych substantív (*kreditný* ← *credit*); táto skupina sa najviac približuje k plnohodnotným slovenským syntagmám;⁹⁴

- VP s prevzatým atributívnym komponentom bez flektivizačného formantu: *free báza*, *dead-stop titrácia*, *steel gitara*, *path analýza*, *dissous plyn*, *froté uterák*;⁹⁵ ide o syntakticky pomerne priezračný type;

- VP s morfológicky neadaptovaným atribútom a pravopisne neadaptovaným substantívom: *dream team*, *one-man show*, *one-woman show*, *jazz rock*, *latin rock* (v slovenčine im často zodpovedajú atributívne syntagmy s nezhodným prívlastkom: *tím snov*, *šou jedného muža*);

- VP s nesamostatnými komponentmi, v ktorých význam nadradených substantívnych komponentov je vcelku známy vzhľadom na pomerne vysokú mieru ich internacionalizácie (*folk music*, *new age music*, *world music*, *computer music*, *beat generation*, *music shop*, *public school*, *grammar school*, *jungle style*, *federal style*); sem možno zaradiť aj lexémy preferenčne viazané na istú komunikačnú oblasť (šport. *grand prix*, odb. *gender studies*);

- VP s komponentmi používanými aj ako samostatné slová (*alter ego*); v niektorých prípadoch ide o jednotky (viacslovné aj ich jednoslovné komponenty), ktoré sú štýlovo, registrovo či inak komunikačne obmedzené (napr. lexie z oblasti rockovej hudby: *heavy metal*, *thrash metal*, *speed metal*);

- VP, ktorých syntaktická štruktúra sa uvedomuje neurčito len na pozadí významu alebo domáceho ekvivalentu, či už lexikalizovaného alebo nelexikalizovaného; ide zväčša o onymické, knižné, odborné a i. jednotky stojace na periférii slovnej zásoby, napr. *corpus delicti*, *modus vivendi*, *status quo*, *persona non grata*, *enfant terrible*, *love story*, *standing ovation*, *high life*, *corne de vache*, *common sense*, *dernier cri*, *élan vital*, *panem et circenses*, *pes planus*, *carta bianca*, *terra intacta*, *jeunesse dorée*, *alma mater*;

- prevzaté viacslovné propriá (tu sa do kooperácie zapája aj onymická motivácia): *Sturm und Drang*, *Jom Kippur*, *Tower Bridge*, *Carnegie Hall*, *Fifth Avenue*, *Detroit Red Wings* (*Red Wings* – Červené krídla; v športovej publicistike sa používajú aj domáce, aj prevzaté ekvivalenty; porov. Ološtiak, 2004b)

⁹³ Príklady v tejto časti uvádzame predovšetkým zo Slovníka cudzích slov (2005).

⁹⁴ Primárne sa zameriavame na atributívne syntagmy, ktoré vo VP dominujú.

⁹⁵ V Skladbe češtiny (Grepl – Karlík, 1998, s. 318) sa konštatuje, že ide o zhodný prívlastok vyjadrený nesklonnými slovami (s príkladmi *country festival*, *safari park*, *fit centrum*, *gama nůž*). Funkcia zhodného atribútu sa daným komponentom prisudzuje na základe ich anteponovaného postavenia. V angličtine sa o slovnom statuse prvého komponentu vedú diskusie (Štekauer, 1993).

- vetné frazémy, resp. frazeologické internacionalizmy (ktoré môžu, ale nemusia mať frazeologizovaný domáci ekvivalent): *Inter arma silent Musae*. – Kde rinčia zbrane, múzy mlčia.; *C'est la vie* – Taký je život.; *Non scholae, sed vitae discimus*. – Neučíme sa pre školu, ale pre život;

- najväčšia miera interlingválnej demotivácie sa týka skupiny viacsovných kalkov bez prevzatých ekvivalentov, napr. *konská sila* [horse-power], *materina dúška* [matris animula].

K tejto časti pridávame ešte tri poznámky.

(1) Z viacerých predchádzajúcich formulácií je zrejmé, že spolupráca syntaktickej a interlingválnej motivácie na seba viaže prítomnosť ďalších motivačných typov: okrem onymickej motivácie možno spomenúť registrovú motiváciu (knižný register: *captatio benevolentiae*, *tête à tête*, *pium desiderium*, *enfant terrible*; konfesionálny register: *advocatus diaboli*, *imago Dei*, *sanctum officium*; publicistický register: *high life*, *dream team*, *top secret*, *high society*) či terminologickú motiváciu (napr. odborné termíny z oblasti logiky: *circulus in demonstrando*, *circulus in definiendo*; hudby: *prima volta*, *concerto grosso*, *basso continuo*; výtvarného umenia: *trompe l'oeil*, *figura serpentinata*, *famille verte*; literatúry: *bouts rimés*, *carmen figuratum*, *hysteron proteron*, *couleur locale*; filozofie: *common sense*, *élan vital*).

(2) Ortografická rozkolísanosť. Ako uvádza P. Štekauer (1993), v angličtine vzhľadom na typológiu tohto jazyka pravopisné kritérium nemôže rozhodovať o tom, či ide o viacsovné, alebo o jednoslovné pomenovanie. Okrem iného aj preto, že ortografia je značne rozkolísaná a existujú rôzne typy variantov – z troch možností (písanie oddelene, so spojovníkom, spolu) v niektorých prípadoch možno zaregistrovať všetky (*flower pot*, *flower-pot*, *flowerpot*). Táto variantnosť sa do istej miery odráža aj v slovenčine, čo komplikuje hodnotenie takýchto pomenovaní; porov. *reality show* – *reality-show*, *techno hudba* – *technohudba*. Pravopisné kritérium je v slovenčine v porovnaní s angličtinou silnejšie, preto za viacsovné pokladáme všetky prevzaté lexémy s pravopisne samostatnými komponentmi.

(3) Status výrazov s abreviačnými komponentmi. V práci Skladba češtiny (Grepl – Karlík, 1998, s. 318) sa skratkové komponenty vo výrazoch typu *Rh-faktor*, *UV-filter*, *HIV-test* hodnotia ako zhodné prívlastky podobne ako komponenty v spojeniach typu *froté uterák*, ktoré sa so spojovníkom nepíšu. J. Furdík (1998, s. 63) výrazy s prvým skratkovým komponentom považuje za kompozitá (o. i. uvádza príklady *A-mužstvo*, *B-vitámín*, *AC-pumpa*). Aj v tejto skupine sa prejavuje pravopisná rozkolísanosť typu *SMS správa*, *SMS-správa* (porov. predchádzajúcu poznámku).

(6) SyntM a terminologická motivácia

Syntaktická a terminologická motivácia spolupracujú veľmi výrazne. Medzi dôležité vlastnosti odborného termínu patrí motivovanosť, o ktorej sa síce – a treba povedať, že oprávnene – uvažuje najmä v súvislosti so slovotvornou motiváciou, avšak ani dôležitosť a zastúpenie VP (a teda syntaktickej motivácie) pri výstavbe terminologických sústav nie sú zanedbateľné. Práve naopak, v oblasti odbornej terminológie sa v porovnaní s neterminologickou slovnou zásobou vyskytuje mnohonásobne väčší počet VP, čo súvisí

so snahou o najadekvátnejšie (explicitné) onomaziologické a onomatologické stváranie vedeckého pojmu ako výsledku prehĺbeného poznania. Jednoslovné (aj keď slovotvorne motivované) pomenovanie totiž veľmi často nestačí „uniesť ťarchu“, ktorú so sebou prináša požiadavka presnosti a onomaziologickej explicitnosti. Empíriu o dôležitom, ba prevažujúcom zastúpení viacsovných odborných termínov priblížime na príklade dvoch príkladov:

(1) Odborná terminológia z oblasti železničnej dopravy (porov. terminologický súpis Železničná terminológia I., 1963). Štatistický minivýskum sme uskutočnili na materiáli 646 jednotiek, v ktorom je zastúpenie jednotlivých konštrukčných typov takéto: 85 jednoslovných termínov a 561 viacsovných termínov; z toho 401 dvojslovných, teda s dvomi autosémantikami (napr. *výstražné návestidlo*, *terč s krížom*, *záberný čap*), 143 trojslovných (*začiatkové postrkové návestidlo*, *dvoj pásový koľajový obvod*, *znížená viditeľnosť priecesia*) a 17 štvorslovných (*primárne napätie návestného prúdu*, *zabezpečovacie zariadenie s mechanickým registrom*). Percentuálny pomer medzi jednoslovnými a VP v skúmanom súbore je 13,2 % : 86,8 %.

(2) Frazeologická odborná terminológia. V tejto skupine termínov sa nepomer medzi jednoslovnými a viacsovnými termínmi prejavuje ešte vypuklejšie. Ako uvádza J. Mlacek (1996, s. 49), jednoslovné termíny v skupine približne 500 jednotiek tvoria približne 5 % (autor ponúka aj vysvetlenie príčin tohto stavu).

K zastúpeniu VP v odbornej lexike prispieva aj zvyšujúci sa počet verbonominálnych multiverbizovaných slovných spojení (porov. Jelínek, 2001, tam aj ďalšia literatúra).

(7) SyntM a sociolektická motivácia

Podobne ako vo vzťahu k expresívnej motivácii aj o kooperácii so sociolektickou motiváciou možno konštatovať, že bez účasti ďalšieho motivačného typu (konkrétne frazeologickej motivácie) sa uskutočňuje zriedkavo. Pre slangy aj profesiolekty je totiž príznačná jazyková ekonómia, ktorá sa realizuje najmä prostredníctvom formálnej redukcie – abreviácie a univerbizácie (*zmrzlina* → *zmrzka*, *chirurgia* → *chira*, *Bratislava* → *Blava*, *cestovný príkaz* → *cesták*, *hudobná výchova* → *hudobka*). Svedčia o tom aj príklady viacsovných lexém zo Slovníka slovenského slangu (Hochel, 1993), z ktorých väčšinu tvoria frazémy (napr. *sekať formu* „vyvyšovať sa, predvádzať sa“, *mať hrubé sklo* „prekážať vo výhľade“, *hodiť šablú* „dávať, vracať“, *slovenská hádzaná* „popíjanie alkoholických nápojov“, *bulharská konštanta* „fiktívne číslo, ktoré sa používa vtedy, ak sa má pri výpočtoch dospieť k nejakému predurčenému výsledku, ktorý inak nevychádza“).

(8) SyntM a registrová motivácia

V predchádzajúcej časti o spolupráci SyntM a interlingválnej motivácie sme spomínali, že takéto lexikálnej jednotky môžu byť aj registrovo motivované (príklady porov. vyššie). Ďalšími výraznými oblasťami, v ktorých sa prejavuje spolupráca medzi týmito motivačnými typmi, sú multiverbizácia a univerbizácia. Pravda, pri univerbizácii ako procese syntaktickej demotivácie sa táto spolupráca prejavuje len sprostredkovanou (syntakticky motivovaná lexéma tu vystupuje ako východisko procesu).

Multiverbizované lexémy sú typické pre určité komunikačné sféry (DSZ, s. 251), predovšetkým pre odborný, administratívny a diferencované aj žurnalistický štýl. Multiverbizované spojenia, ako sa ďalej uvádza v DSZ, na seba viažu príznaky ako konkrétnosť, explicitnosť, utlmenie antropomorfnosti, teda deagenzovosť, knižnosť, oficiálnosť.⁹⁶

Naproti tomu univerbizované lexikálne jednotky sa preferenčne viažu na sféru bežného hovoreného jazyka (registrová príslušnosť: hovorové lexémy), pričom, ako sa píše v DSZ (s. 299), „v súčasnosti prevláda pri utváraní univerbizovaných jednotiek profesijná a záujmová sféra pred súkromnou“. Pravda, dôležité je upozorniť, že univerbáty nie sú vždy príznakové; najmä prostredníctvom žurnalistického štýlu sa pomerne často a rýchlo neutralizujú (napr. Bosák, 1989).

(9) SyntM a teritoriálna motivácia

Spoluprácu tohto typu stelesňujú nárečové, resp. regionálne VP rozličného druhu, napr. jednotky s tendenciou k terminologizácii: *krumpľová baba*, *repná baba*, *švábková baba*; *hrubá noha* „stehno“, *krútená voda*, *kukurični gris* (Buffa, 1957, 1995a, s. 269; Ripka, 1987, s. 19); viacslovné netermíny typu *póne Mesac* „spln“ (Matejčík, 1975, s. 86); frazémy *hvízda ako Kováč na mašiňe*, *Naplaž ho ako Bútor Mišečku* (ide o frazémy zo Slovenského Komlóša; Ondrus, 1966, s. 211 – 213); porov. aj Habovštiak (1986).

(10) SyntM a temporálna motivácia

Nositeľmi syntakticko-temporálnej motivovanosti sú viacslovné neologizmy (napr. *akrobatické lyžovanie*, *holandská dražba*, *kupónová privatizácia*, *kuriérska služba*, *ľahká droga*, *minimálna mzda*, *počítačová kriminalita*)⁹⁷ a viacslovné archaizmy, resp. historizmy (napr. *zaslúžilý umelec*, *národný umelec*, *pioniersky tábor*, *pracovná sobota*, *miestny národný výbor*, *ľudová škola*, *zemianske právo*)⁹⁸.

(II) Komponentová kooperácia

(1) SyntM a fónická motivácia

Klasicky vymedzených fónicky motivovaných slov vo funkcii komponentov viacslovných pomenovaní je málo. Vyplýva to zo skutočnosti, že fónicky (onomatopoicky) motivované slová sú príznakové a ako také sa na výstavbe viacslovných pomenovaní prakticky nepodieľajú (okrajové, raritné zapojenie však nemožno vylúčiť).

V nadväznosti na Furdíkovo rozšírené chápanie fónickej motivácie, v ktorom sa počíta aj s fónickými príznakovými javmi interlingválnej povahy (Furdík, 2008, s. 43), možno konštatovať, že do kooperácie sa zapája aj interlingválna motivácia. Za príklady na spoluprácu

⁹⁶ „Pri verbonominálnych spojeniach (*dať súhlas*, *upriamiť pozornosť*) nám sloveso so všeobecným významom nesprostredkuje len kategoriálne a subkategoriálne sémy slovesa ako slovného druhu, ale participuje na nociónálnom významovom komponente „inštitucionalizovanosť procesu alebo činnosti“ a na pragmatickom komponente „oficiálnosť““ (Jarošová, 2000b, s. 490). Porov. aj komentár k sémantickej diferenciacii dvojíc typu *urobiť odpis* – *odpísať* (DSZ, s. 253).

⁹⁷ Príklady doložené aj v slovenských textoch sú zo slovníka *Nová slova v češtině 1* (1998).

⁹⁸ Porov. aj ďalšie viacslovné pomenovania v Historickom slovníku slovenského jazyka. IV. Bratislava, 1995, s. 280 – 283 (heslo *právo*).

syntaktickej, fónickej a interlingválnej motivácie by sme mohli považovať napr. pomenovania *jojo efekt*, *červený diplom*, *čierna mágia*, *čierna technika*, *dieselový motor*, *digitálny fotoaparát*, *energetický nápoj*, *geotermálna voda*.

(2) SyntM a slovotvorná motivácia

Porov. kap. 2.3.1.

(3) SyntM a morfológická motivácia

Kooperáciu týchto dvoch motivačných typov si všimneme v troch rovinách: (a) morfológicky motivované slovo ako komponent viacslovného pomenovania; (b) utvorenie VP z iného VP na báze morfológickej motivácie;⁹⁹ (c) špecifická lexikalizácia syntaktických konštrukcií. SyntM sa s MM dostáva do kontaktu aj prostredníctvom motivačnej determinácie; konkrétne ide o proces eliptickej univerbizácie (porov. 4.2.2; 4.3.3).

(a) Morfológicky motivované slovo ako komponent viacslovného pomenovania

Možno uvažovať o týchto procesoch:

(a) slovnodruhový prechod sa uskutočňuje ako simultánny proces lexikalizácie viacslovného pomenovania; ide najmä o adjektivizáciu prídavných (cestujúca verejnosť, delená strava, nacvičený signál, plávajúca podlaha, predĺžený víkend, vynútená chyba, nehrajúci kapitán, nepísané pravidlo);

(b) slovnodruhový prechod sa uskutočnil ešte pred vstupom lexémy do viacslovného pomenovania (*dlhodobo nezamestnaný*, *obchodný cestujúci*).

V mnohých prípadoch však nie je jednoduché určiť, či sa morfológická motivácia uskutočnila pred lexikalizáciou VP, porov. *holiaci strojček*, *animovaný film*, *čerpacia stanica*, *destilovaná voda*, *zrýchlený vlak*, *doporučený list*, *hraný film*.

(b) Utvorenie VP z iného VP na báze morfológickej motivácie

Kooperácia na tejto úrovni je zriedkavá, čo možno pripísať skutočnosti, že formálne nákladnejšie syntakticky motivované lexémy nepodliehajú slovnodruhovým zmenám. Možno sem zaradiť len raritné prípady elipsy typu *malá domov*, *Všeobecná zdravotná*, ktoré sú zároveň aj príkladom na syntaktickú transmotiváciu (elidovanie komponentu spôsobuje zmenu v syntaktickej štruktúre pomenovania). Tieto prípady sú zriedkavé, pretože predpokladajú kategoriálnu zmenu (slovnodruhový prechod) istého komponentu VP pri zachovaní, resp. modifikácii syntaktickej štruktúry. Tento proces je ojedinelý aj preto, lebo predpokladá štruktúrne zmeny na troj- a viacslovných jednotkách, ktoré sú málo frekvencované.

(c) Špecifická lexikalizácia syntaktických konštrukcií

Ide o lexikalizáciu viacslovných pozdravov, ktoré vznikajú petrifikáciou najčastejšie dvojslovných syntagiem: *Prajem vám/ti dobré ráno* (*dobrý deň* / *dobrý večer* / *dobrú noc* ...) → *dobré ráno*, *dobrý deň*, *dobrý večer*, *dobrú noc*... Tieto jednotky sa ako viacslovné a lexikalizované uvedomujú len vo svojej interjekcionálnej funkcii, spojenia adjektívum +

⁹⁹ Ako vidieť, okruh (a) sa týka komponentovej kooperácie, okruh (b) je celostný, týka sa VP ako celku. Kvôli súdržnosti výkladu, v ktorom ide najmä o predstavenie vzťahov medzi motivačnými typmi, oba aspekty uvádzame na jednom mieste.

substantívum (*dobré ráno...*) sú voľné syntagmy. Z tohto dôvodu nemožno uvažovať o slovnodruhovom prechode na úrovni VP → VP. Preto hovoríme o špecifickej lexikalizácii, keďže tu dochádza k morfologickej motivácii, ktorá je zároveň súčasťou lexikalizácie voľnej syntaktickej konštrukcie: *dobré* (adj.) + *ráno* (subst.) → *dobré ráno* (int.). V bezpríznačnom type lexikalizácie sa slovnodruhovú príslušnosť nadradeného komponentu motivujúcej voľnej syntagmy zachováva vo výslednom VP, napr.: *krstný* (adj.) + *otec* (subst.) → *krstný otec* (subst.).

(4) SyntM a expresívna motivácia

Na tomto mieste iba okrajovo pripomínáme celú oblasť syntakticky motivovaných frazém, ktorým venujeme pozornosť na inom mieste, pretože dominantnú úlohu v tomto prípade hrá frazeologická motivácia (porov. kap. 5.2.1).

Keďže evaluatívno-emocionálny aspekt sa pokladá za deliacu čiaru medzi viacslovnými nefrazémami a frazémami, je pochopiteľné, že jednotiek, ktoré sú syntakticky aj expresívne motivované, ale zároveň nie sú motivované frazeologicky, je málo. Za takéto azda možno pokladať eufemizmy *lahká žena*, *verejný dom*, hoci aj pri nich badať nábeh k frazeologizácii. Podobne v neutrálnych VP, ktoré sú nociónálne, sa expresívne motivované komponenty zväčša nevyskytujú.

(III) Transponovaná kooperácia

(1) SyntM a abreviačná motivácia

Transponovaná kooperácia medzi SyntM a abreviačnou motiváciou sa prejavuje tak, že syntaktická motivovanosť abreviačného motivantu sa zachováva aj v abreviačnom motiváte. K tomuto javu dochádza predovšetkým v onymicky motivovanej skupine chrématonym, konkrétnejšie v pomenovaniach častí inštitúcií, napr. *Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* → *ISVJMŠ FF PU, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied* → *JÚLŠ SAV* (porov. aj Dvonč, 1965). Skratky ako samostatné slová sa tu píše najmä kvôli prehľadnosti, keďže sú reflexom viacslovných, nezriedka komplikovaných názvov, zložených z viacerých jednoduchších VP. V iných lexikálnych skupinách sa tento typ spolupráce uplatňuje v menšej miere, napr. *jednotné číslo* → *j. č.*, *množné číslo* → *mn. č.*

K ostatným druhom spolupráce týchto motivačných typov porov. kap. 7.2.1.

(2) SyntM a individualizačná motivácia

Viacslovné okazionalizmy sú veľmi zriedkavé, keďže: (a) viacslovnosť odporuje jednej zo základných funkcií okazionálne utvorených lexikálnych jednotiek: ekonomickým, kondenzovaným spôsobom pomenovať istý denotát; (b) syntaktická motivovanosť predpokladá ustálenosť, ktorá je v kontraste s okazionálnymi pomenovaniami utváranými ad hoc.

K spolupráci týchto dvoch motivačných typov však dochádza. Za dôkaz pokladáme také viacslovné jednotky, ktoré sa evidentne zakladajú na existujúcich VP, a to prostredníctvom jedného zo svojich komponentov, ktorý môže, ale nemusí byť sám osebe okazionálne utvorený. Z príkladov Ľ. Liptákovéj (2000) sem možno zaradiť *pojednotné číslo* (uzuálne pomenovanie: pomnožené číslo), *slnkové okuliare* (slnečné okuliare). Podobne sem možno

zaradiť výraz *hudobný hluch*, ktorý sme zaznamenali v internetovej diskusii v r. 2006, porov. výpoveď *Prvou podmienkou sledovanosti uvedeného programu je hudobný hluch* (ide o pejoratívne hodnotenie kvality televízneho programu Slovensko hľadá SuperStar).

Syntaktickú motivovanosť týchto okazionalizmov teda posudzujeme na pozadí syntaktickej motivovanosti uzuálnych viacslovných pomenovaní, preto uvažujeme o transponovanej kooperácii. Táto požiadavka nie je splnená v skupine okazionalizmov (taktiež zo súboru Ľ. Liptákovej), kde sa druhé slovo uvádza ako minimálny kontext na demonštrovanie významu sémanticky alebo slovotvorne motivovaného prvého slova, ktorým je zväčša adjektívum (napr. *brnkavé sviečky, kravový syr, krmacia učiteľka, mazľavá karta, nevidiaci ľad, nezabítny opasok, požičovací ujovia, súpravné tričko, šarkanový deň, Toyotina cesta, zubný pohár, usmievacie kvapky*).

4.2.2 Motivačná determinácia

Za typický príklad motivačnej determinácie považujeme univerbizáciu. Determinácia tu prebieha tak, že zánik syntaktickej motivácie je sprevádzaný nadobudnutím, vznikom iného motivačného typu. Podľa toho, aký motivačný typ vzniká, rozoznávame štyri typy systémovej univerbizácie (bližšie porov. 4.3.3).

4.2.3 Motivačná inkompatibilita

V súvislosti so SyntM možno skôr uvažovať o prípadoch „príkladnej“, frekventovanej spolupráce (napr. spolupráca s frazeologickou a terminologickou, na inej úrovni aj so slovotvornou motiváciou). Na druhej strane stoja prípady zriedkavej kooperácie, konkrétne ide o vzťah SyntM a individualizačnej motivácie, „čistého“ vzťahu SyntM a expresívnej motivácie či SyntM a morfolologickej motivácie. Okrem prípadov frazeologických aktualizácií, v ktorých sa syntaktická motivácia ocitá takpovediac v druhom slede, pretože tu spolupráca SyntM a individualizačnej motivácie prebieha prostredníctvom frazeologickej motivácie, viacslovné okazionalizmy sú zriedkavým javom. To isté sa týka aj vzťahu SyntM k sociolektickej motivácii.

4.3 Dynamika syntaktickej motivácie

4.3.1 Nadobudnutie syntaktickej motivácie

Syntakticky motivované jednotky vznikajú v podstate trojakým spôsobom, a to podľa charakteru syntaktického motivantu:

- (1) lexikalizáciou voľných slovných spojení (syntagiem, pri frazémach aj viet a súvetí) – syntaktickým motivantom je voľná syntaktická konštrukcia;
- (2) multiverbizáciou – syntaktickým motivantom je jednoslovné pomenovanie;
- (3) syntaktickou transmotiváciou – syntaktickým motivantom je VP.

O prvom type sme uvažovali pri objasňovaní podstaty syntaktickej motivácie (porov. kap. 4.1), tretiemu typu venujeme pozornosť v kap. 4.3.2, preto sa v nasledujúcej poznámke stručne zmienime len o multiverbizácii.

Multiverbizácia sa spravidla charakterizuje ako proces vzniku viacslovného pomenovania na báze jednoslovného pomenovania, pričom medzi multiverbizačným motivantom a multiverbátom sa realizuje vzťah (čiastočnej) synonymie. Ako sa poukazuje vo viacerých prácach (DSZ, s. 251; Vlková, 1978; Dolník, 2003, s. 162 – 163), existencia jednoslovného motivantu nie je pri multiverbizácii nevyhnutná. Multiverbáty môžu vznikať aj na základe analógie (mohli by sme uvažovať o analogickej multiverbizácii podobne, ako sa uvažuje o analogickej slovtvorbe; tak aj J. Dolník, 2003, s. 163), napr. *podatť prehľad podľa vyložiť* → *podatť výklad* (príklad sa uvádza v DSZ, s. 251); o multiverbizácii porov. aj kap. 2.3.1.

4.3.2 Syntaktická transmotivácia

Syntaktickú transmotiváciu chápeme ako proces, pri ktorom z existujúceho VP zmenou syntaktickej štruktúry vznikne iné VP, prípadne variant pôvodného VP, napr. *Všeobecná zdravotná poisťovňa* → *Všeobecná zdravotná*.

Prostredníctvom syntaktickej transmotivácie vzniká celá paleta nových frazém alebo variantov frazém, napr. *Nová metla dobre metie* → *nová metla*; *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu, iskrí sa mu v očiach* → *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu*; *na svätého Dindy, čo nebude nikdy* → *na svätého Dindy*; *Koľko rečí vieš, toľkokrát si človekom* → *Koľko rečí vieš...*; *stát ako (soľný) stĺp*; porov. aj termíny fakultatívny a potenciálny člen frazémy (Mlacek, 1970a, 1970b, 1972, 1978). Vo frazeologickej koncepcii F. Čermáka (napr. 2007) sa uvažuje o syntagmatických transformáciách. V rámci nich môže dôjsť až k syntaktickej demotivácii (ide o vznik minimálnych frazém zo syntaktických frazém (k celej problematike bližšie porov. kap. 5.3). Do sféry syntaktickej transmotivácie možno zahrnúť aj transpozičný variant ako druh syntaktického variantu frazém, napr. *kuť železo za horúca* – *kuť železo, kým je horúce* (Mlacek, 2007a, s. 110 – 111). Na rozlične realizovanej syntaktickej transmotivácii sú založené aj mnohé aktualizácie frazém, napr. *pozeral som na predpoveď počasia na sobotu a spadol mi tatranský balvan zo srdca* [12. 4. 2006] (adícia); *bola to hra mačky s myšou a myš vytrela mačke kocúra* (po víťazstve Artmedie Petržalka nad FC Porto 3:2 na jeho pôde v Lige majstrov) [29. 9. 2005] (kontaminácia) (príklady sú z internetových diskusií, ďalej ID).

4.3.3 Syntaktická demotivácia

Syntaktická demotivácia je proces straty syntaktickej motivácie, pri ktorom sa z viacslovného (syntakticky motivovaného) pomenovania stáva syntakticky nemotivované pomenovanie.

V DSZ (s. 299) sa vymedzujú tieto univerbizačné typy: A) tvorenie jednoslovných pomenovaní na pozadí viacslovných pomenovaní: a) deriváciou; b) substantivizáciou; c) synekdochou; d) kompozíciou; B) simplifikácia viacslovných pomenovaní: a) kontextová; b) skracovanie, akronymizácia.

V súvislosti s témou našej práce sa ako dôležitá javí otázka, akým spôsobom možno univerbizáciu a jednotlivé jej typy uchopiť prostredníctvom teórie lexikálnej motivácie. Univerbizáciu pokladáme aj za prejav motivačnej determinácie (porov. aj 1.2.5), ktorej podstata v tomto konkrétnom prípade spočíva v dvojviednom procese – stratu syntaktickej

motivácie sprevádza nadobudnutie, aktivizácia iného motivačného typu (4.2.2). Práve na základe toho, aký motivačný typ sa aktivizuje, rozoznávame päť univerbizačných typov.

(1) Syntaktická demotivácia + morfológická motivácia

Tradične sa hovorí o eliptickej univerbizácii (v DSZ je tento typ Ab konkretizovaný ako substantivizačný): *hlavný rozhodca* → *hlavný*, *polnočná omša* → *polnočná*, *rodičovské združenie* → *rodičovské*, *Spišská Nová Ves* → *Spišská*, *Devínska Nová Ves* → *Devínska*. Pomerne ojedinelé prípady elipsy determinovaného komponentu pokladáme za čistú syntaktickú demotiváciu bez sprievodnej „pomoci“ morfológiej motivácie: *cestovný pas* → *pas*, *Matica slovenská* → *Matica*.

(2) Syntaktická demotivácia + slovotvorná motivácia

Na rozdiel od DSZ na najvyššom stupni nerozlišujeme univerbizáciu deriváciou (*dizertačná práca* → *dizertačka*) a univerbizáciu kompozíciou (*rýchlostná cesta* → *rýchlocesta*). Toto členenie prichádza do úvahy až po všeobecnejšom vymedzení. Slovotvorná univerbizácia býva častým zdrojom kosémie (porov. Dolník, 1989).

(3) Syntaktická demotivácia + sémantická motivácia

Tento typ sa v DSZ uvádza v rámci synekdochického tvorenia (Ac), napr. *zlatá medaila* → *zlato*, *skok o žrdi* → *žrd'*, *beh na sto metrov* → *stovka*. Na báze VP tu vzniká nový význam už existujúceho jednoslovného pomenovania: napr. *zlato* „drahý kov“ aj „zlatá medaila“; *žrd'* „kus dreva alebo kovu s okrúhlym prierezom“ aj „skok o žrdi“; *stovka* „niečo súvisiace s hodnotou 100“ aj „beh na sto metrov“. Možno uvažovať o univerbizačne determinovanom význame jednoslovnej lexikálnej jednotky. Aj v tomto type pod vplyvom univerbizácie sa tvorí kosémia. Napr. v DSZ (s. 300) sa uvádza univerbizačná dvojica *jadrové krmivo* → *jadro*; novšie sa utvorila lexia *jadro* s významom „jadrová energia; jadrové palivo“.

(4) Syntaktická demotivácia + abreviačná motivácia

Na rozdiel od DSZ (s. 305) neuvažujeme zvlášť o simplifikácii, pretože z nášho pohľadu podstata abreviačnej univerbizácie je v porovnaní s inými typmi rovnaká, ide o syntaktickú demotiváciu, napr. *Bratislavské hudobné slávnosti* → *BHS*.

(5) Frazologicky determinovaná syntaktická demotivácia

Za osobitný typ syntaktickej demotivácie, ktorý sa pri univerbizácii nespomína,¹⁰⁰ pokladáme proces **frazologickej minimalizácie**, teda vzniku osobitného konštrukčného druhu frazeologických jednotiek – minimálnych frazém, napr. *do nohy*, *ani za svet* (Mlacek, 2007a, s. 62 – 65; Dobříková, 1997).

Uvedené univerbizačné typy sa môžu kombinovať: *Šafárikovo námestie* → *Šafko* (slovotvorná + abreviačná univerbizácia).

¹⁰⁰ A ani sa spomínať nemôže, pretože nejde o proces „zjednoslovnenia“ v klasickom zmysle slova, ale o proces redukcie viacslovného frazeologického pomenovania so stavbou syntagmy na pomenovanie s nesyntagmatickou stavbou.

4.4 Záver k syntaktickej motivácii

Syntakticky motivované sú viacslovné pomenovania s najmenej dvomi autosyntagmatickými komponentmi. Tento typ pomenovaní predstavuje hybridný, synkretický lexikálno-syntaktický druh lexikálnych jednotiek.

Podobne ako pri slovotvornej motivácii možno uvažovať aj o princípe syntaktickej motivácie. Ako proces sa prejavuje lexikalizáciou viacslovného pomenovania. Pokiaľ ide o vzťahovú stránku (motivant – motivát), prototypovým syntaktickým motivantom je voľná syntagma, motivátom je viacslovné pomenovanie. V prípade neexistencie reálneho motivantu (najmä v skupine odborných termínov) možno uvažovať o hypotetickom motivante.

V typológii viacslovných pomenovaní možno uplatniť funkčné a konštrukčné hľadisko. Podľa funkčného kritéria rozoznávame štyri skupiny: neutrálne viacslovné pomenovania, frazémy, viacslovné vlastné mená a viacslovné termíny. Najmenej príznaková je prvá skupina, preto sme pre terminologické stváranie tohto typu zvolili uvedený termín s adjektívom *neutrálny*. To možno doložiť aj lexikálnou motiváciou. Neutrálne pomenovania sa (okrem obligátnej paradigmatickej motivácie) vyznačujú len konštitučným typom – syntaktickou motiváciou (potenciálna prítomnosť extralingválnych typov v tomto kontexte nie je podstatná). Pre ostatné tri typy viacslovných pomenovaní je príznačná prítomnosť motivačného typu, ktorý je v pozadí ich funkčnej príznakovosti (funkčnej separácie): viacslovné odborné termíny sú motivované terminologicky, frazémy sú motivované frazeologicky a propriá sú motivované onymicky.

Vychádzajúc z poznatku o bezpríznakovosti syntagmatických štruktúr vo viacslovných pomenovaniach, z konštrukčného hľadiska vo všeobecnosti možno rozoznávať syntagmatické hypersyntagmatické a hyposyntagmatické (asyntagmatické) viacslovné jednotky. Za syntakticky motivované pokladáme lexie patriace do prvých dvoch skupín.

Jedným z fundamentálnych problémov viacslovných pomenovaní je ich delimitácia od voľných syntagiem. Stanoviť pevnú hranicu medzi viacslovnými lexémami a voľnými syntagmatickými zoskupeniami nie je vždy možné. Možno sa však pokúsiť o delimitáciu aplikovaním viacerých, hierarchicky usporiadaných a viac alebo menej súvisiacich kritérií. Najprominentnejšie, všeobecne platné sú definičné kritériá, t. j. kritériá s najvyššou mierou relevantnosti (nominačnosť a ustálenosť so subkritériami reprodukovanosť, dispozičnosť). Parciálne, nedefiničné kritériá sa týkajú len istej časti viacslovných pomenovaní (frekvencovanosť, motivačná priezračnosť, ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním, špecifická zapojenosť do paradigmatických vzťahov, kategoriálnosť nadradeného komponentu, monokolokabilitnosť, terminologickosť a onymickosť).

Vzhľadom na to, že syntakticky motivované lexie sa vyznačujú konštrukčnou komplexnosťou, kooperácia syntaktickej motivácie s inými motivačnými typmi je špecifická v tom, že sa prejavuje diferencovane na viacerých úrovniach. Na úrovni globálnej kooperácie sa prítomnosť iného typu viaže na viacslovnú lexému ako celok (týka sa to spolupráce s paradigmatickou, sémantickou, frazeologickou, onymickou, interlingválnou, registrovou, terminologickou, sociolektickou, teritoriálnou a temporálnou motiváciou). Na úrovni komponentovej kooperácie sa prítomnosť inej motivácie viaže na komponent viacslovnej

lexémy (môže ísť o spoluprácu s fónickou, slovotvornou a expresívnou motiváciou). Na úrovni transponovanej kooperácie ide o spoluprácu s abreviačnou a s individualizačnou motiváciou. Podstatou transponovanosti je to, že syntaktická motivovanosť bázevého viacslovného pomenovania sa prenáša do sekundárnej, abreviačne alebo individualizačne motivovanej lexémy.

Syntakticky motivované lexémy vznikajú trojakým spôsobom: lexikalizáciou voľných slovných spojení, multiverbizáciou, syntaktickou transmotiváciou. Syntaktická transmotivácia je zmena syntaktického statusu viacslovného pomenovania; týka sa predovšetkým niektorých typov variantov a aktualizácií frazém (pri nefrazémach nie je taká častá). Syntaktická demotivácia sa viaže na univerbizáciu, ktorej jednotlivé typy charakterizujeme na pozadí motivačnej determinácie – stratu syntaktickej motivácie sprevádza nadobudnutie iných motivačných typov (morfologickej, slovotvornej, sémantickej, resp. abreviačnej motivácie). Za osobitný typ syntaktickej demotivácie možno považovať proces frazeologickej minimalizácie.

5 FRAZEOLÓGICKÁ MOTIVÁCIA

5.1 Podstata frazeologickej motivácie a porovnanie so slovotvornou motiváciou

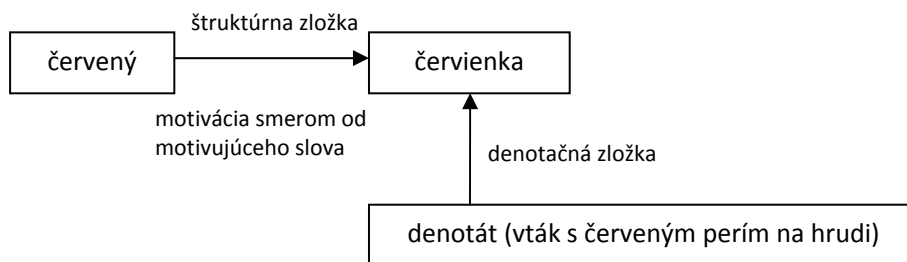
Frazeologickej motivácii (ďalej aj FM) venoval J. Furdík pomerne veľkú pozornosť, a to v samostatnej štúdii *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (Furdík, 1994; opäť publikované v roku 2005).¹⁰¹ Ako vyplýva z názvu, autor vo svojej analýze porovnáva fungovanie FM a slovotvornej motivácie (SM),¹⁰² poukazuje na spoločné, ale aj odlišné črty týchto lexikálnych subsystémov (bližšie porov. 5.1.1). V tejto štúdii J. Furdík po prvý raz prichádza s konceptom frazeologickej motivácie a kladne odpovedá na dve základné otázky: Možno pokladať frazémy za motivované? Má vôbec zmysel hľadať vo frazeológii paralelu k princípu motivácie v derivatológii?

Preto ešte pred samotným výkladom podstaty frazeologickej motivácie¹⁰³ považujeme za potrebné priblížiť aspekty, na základe ktorých J. Furdík porovnával tieto motivačné typy v citovanej štúdii (1994, s. 11 – 12). Najprv stručne parafrázujeme autorove zistenia, potom k nim pridávame vlastné poznámky a doplnenia.

(1) SM sa týka tvorenia jednoslovných pomenovaní (napr. *sliedič, podkolenka, stojeden, zelenobiely*), výsledkom pôsobenia princípu FM sú viacslovné pomenovania (napr. *držať jazyk za zubami, Tichá voda brehy myje.*).

(2) SM má dve dimenzie, ktorú tvorí štruktúrna a denotačná zložka, kým FM je trojdimenzionálna (štruktúrna, denotačná a konotačná zložka). Na ozrejenie tohto konštatovania pripájame dve schémy (s využitím autorových príkladov).

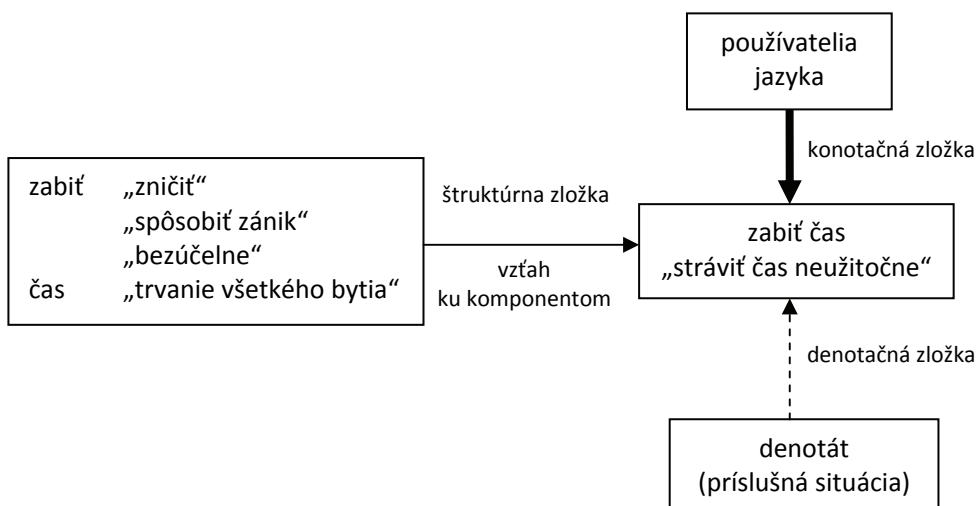
Schéma 16. Dvojdimenzionálnosť slovotvornej motivácie



¹⁰¹ Táto štúdia sa stala východiskom aj pri koncipovaní príslušnej kapitoly v knihe *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Furdík, 2008, s. 53 – 56).

¹⁰² Tento metodologický postup, teda porovnávanie slovotvornej motivácie s inými motivačnými typmi, sa stal jedným z najdôležitejších metodologických východísk našej práce (porov. 1.2.1).

¹⁰³ Aplikácia konceptu princípu slovotvornej motivácie na frazeologickú motiváciu sa nachádza ďalej v tejto kapitole.

Schéma 17. Trojdimenzionálnosť frazeologickej motivácie

(3) Motivačnou zložkou slovotvorných motivátov sú koreňové morfémy, ak je motivan-
tom slovotvorne nemotivované pomenovanie (*čas* → *nad-čas*), resp. morfematické kom-
plexy, ak motivantom je už slovotvorne motivované, resp. slovotvorne demotivované
pomenovanie (*nad-čas* → *nadčas-ový*). Motivačnými zložkami frazém sú slová v podobe
konkrétnych gramatických tvarov: *aká + matka + taká + Katka* → *Aká matka, taká Katka*.

Ad 3. Táto poznámka implikuje poznatok, že ako slovotvorne motivované slovo, tak aj
frazéma sú pomenovaniami druhotnými, teda takými, ktoré majú oporu v existujúcich
jazykových jednotkách. J. Mlacek vo svojich prácach na viacerých miestach uvažuje
o princípe druhotnosti (Mlacek, 2000a, 1999, s. 127), inšpirovaný aj štúdiou J. Horeckého
Návrh na vymedzenie frazémy (1997), v ktorej sa o. i. podotýka, že frazéma je sekundárne
označenie. Druhotnosť frazémy je prejavom pôsobenia princípu transpozície, ktorá sa týka
referenčného vzťahu (Dolník, 1997; Mlacek, 1999, s. 129).

Druhotnosť derivatémy má iný charakter než druhotnosť frazémy, čo vyplýva predovšetkým z konštrukčného charakteru porovnávaných jednotiek (porov. charakter moti-
vačných zložiek derivatémy a frazémy), ako aj z toho, že vo frazéme sa dominantne reali-
zuje konotačno-pragmatická zložka (porov. ďalej).

(4) Slovotvorne motivované lexémy sa vyznačujú zreteľnou onomaziologickou štruktú-
rou. To znamená, že sémanticky sú zreteľne späté so svojimi motivantmi (*cvičiť* → *cvičiteľ*
„ten, kto *cvičí*“). Takáto zreteľná onomaziologická štruktúra vo frazémach chýba. Dôvo-
dom je ich pomerne zastretá významová štruktúra, ktorá nie je signalizovaná pôvodným
významom jednotlivých frazeologických komponentov. Onomaziologická štruktúra sa dá
chápať ako rozčlenená v ustálených prirovnaniach typu *spať ako medveď*, resp.
v spojeniach typu *lahké dievča, obrátiť naruby*.

Ad 4. Napríklad v slove *hokejista* „osoba, ktorá hrá hokej“ sa prostredníctvom slovo-
tvorného formantu vyjadruje sémantický príznak „osoba“, ktorý je východiskom (onomaziologickou bázou – OB) tohto pomenovania. Onomaziologickú bázu špecifikuje onomaziologický príznak, ktorému na úrovni formy zodpovedá slovotvorný základ (pri sufíxácii at-ransflexii). Medzi bázou a príznakom býva (najmä v derivátoch mutačného typu) onomaziologický spoj, ktorý na úrovni formy nemá korelát:¹⁰⁴

Z		F	úroveň formy
HOKEJ	-	ISTA	
„hokej“	(hrá)	„osoba“	
OP	OS	OB	úroveň obsahu

Zreteľnú onomaziologickú štruktúru má každé slovotvorne motivované slovo (inou otázkou je, že zreteľnosť sa znižuje s postupujúcou demotiváciou; porov. aj poznámku sub 5).

Charakter onomaziologickej štruktúry frazémy treba posudzovať individuálne (porov. Furdíkovo konštatovanie o individuálnosti frazémy), resp. podľa jednotlivých typov frazém. Pri frazeologických zrastoch onomaziologická štruktúra prakticky neexistuje: OB, OS i OP sú „zliate“ do jedného vnútorne nerozčleneného onomaziologického komplexu (OK) (napr. *trafiť klinec po hlavičke, mať maslo na hlave*). Pri frazeologických celkoch možno uvažovať o náznakoch onomaziologickej štruktúry a vymedziť nejasné kontúry OB (pomenovacieho základu), o ktorú sa opiera frazeologický význam: napr. *ťahat' za jeden povraz* (OB „spolu“), *držať jazyk za zubami* („mlčať“). Pri treťom type frazém, frazeologických spojeniach, možno pomerne jasne určiť bázu a vysledovať viac alebo menej zastreté kontúry príznaku: *chudobný ako kostolná myš*.

(5) SM je par excellence modelová záležitosť. Motivovanosť derivatémy je daná príslušnosťou do slovotvorného typu a slovotvornej kategórie. Rozdiely môžu byť v jej intenzite na základe stupňa demotivácie. Frazeológia je nemodelová, frazémy sa zväčša utvárajú individuálne, bez ohľadu na existenciu typov a modelov. V niektorých častiach frazeologického fondu však možno zaregistrovať isté tendencie k typovosti.

Ad 5. Modelovosť SM sa prejavuje aj horizontálne (vzťah motivant – motivát), aj vertikálne (rovnaká štruktúra motivátov vyplývajúca z rovnakého spôsobu utvorenia). Napr. slová *cestár – kominár – kraviar – koniar* sú utvorené podľa jednej „šablóny“: ide o desubstantíva s príponou *-ár/-iar* a s významom „ten, kto (V) S_{mot} “ = ten, kto (má dejový vzťah k) motivujúcemu substantívu. Sila analógie sa v slovotvorbe využíva napríklad pri analogickej slovotvorbe, napr. slovo *nádrž* možno chápať rovnako (analogicky) utvorené ako slovo *nálož*, hoci neexistuje motivant **nadržat'*; porov. *naložiť : nálož = x : nádrž* (Furdík, 1993, s. 55).

Frazeológia sa modelovosťou, ktorá sa realizuje komplexne na úrovni formy aj významu, nevyznačuje. Hoci aj pri niektorých frazémach môžeme nájsť „nábeh“ na istú mo-

¹⁰⁴ K novšiemu chápaniu onomaziologickej štruktúry porov. prácu J. Furdíka (2002); ďalší komentár sa nachádza v našej štúdii (Ološtiak, 2010a).

delovosť, resp. rovno hovoriť o „frazeotvorných typoch“¹⁰⁵ (napr. X – neX: *hlava-nehlava, cestou-necestou, kamarát-nekamarát*), táto modelovosť sa nevzťahuje na frazeológiu ako celok, ale len na ohraničenú časť frazeologických jednotiek (porov. aj tzv. frazeologizované konštrukcie ako jednu z konštrukčných podôb frazém). Výsledkom vplyvu modelovosti je aj existencia frazeologických sérií (Mlacek, 2007a). Napätie medzi jedinečnosťou a typovosťou vo frazeológii reflektuje mokijenkovská opozícia *modelovosť : nemodelovosť* (Mlacek, 1999, s. 134 a n.). Príznačne zásadné slovo k tejto problematike napísal J. Dolník, ktorý v rámci princípu analógie a idiomatickosti uvažuje o anomálnej analógii: „Istá frazéma vznikla v tom zmysle, v tom duchu ako iné frazémy, t. j. analogicky. Nachádzame sa tu v **paradoxnej zóne analógie**. Tým, že frazéma vzniká v tom zmysle ako iné frazémy, reprodukuje sa ich anomálnosť“ (Dolník, 1997, s. 41; bold autor). O fungovaní princípu analógie vo vzťahu k frazeologickým aktualizáciám uvažuje J. Mlacek (2000b); porov. ďalej.

Porovnávané vlastnosti slovotvornej a frazeologickej motivácie zhrňame v tabuľke 13:

Tabuľka 13. Vlastnosti slovotvornej a frazeologickej motivácie

slovotvorná motivácia	frazeologická motivácia
jednoslovné pomenovanie	viacslovné pomenovanie
dvojdimenzionálnosť	trojdimenzionálnosť
motivačné zložky – morfémy/morfematické komplexy	motivačné zložky – slová
zreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry	nezreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry
modelovosť	nemodelovosť

5.1.1 Frazeeologizácia

V nasledujúcom výklade sa budeme snažiť o komplexnejšiu charakteristiku pojmu/termínu frazeologická motivácia, nadväzujúc na doterajšie výskumy v oblasti frazeológie. Využijeme pritom aj novší „princípovo“ orientovaný smer, ktorý sa v slovenskej lingvistike začal rozvíjať v 90. rokoch 20. storočia. V jeho rámci k hlbšiemu poznaniu podstaty vzniku, fungovania a dynamiky frazeológie výraznou mierou prispeli najmä početné práce J. Mlacka (napr. 1999, 2000a, 2000b, 2003, 2006, 2007a), štúdie J. Dolníka (1997, 1998b, 2007), ale aj niektorých ďalších (napr. Baláková, 2007).

Frazeeologicky motivovaná jednotka¹⁰⁶ – frazéma je výrazným typom lexikálnej jednotky, čo vo svojom výklade o uplatňovaní princípu funkčnej separácie podčiarkuje aj J. Dolník (1997, 2007).¹⁰⁷ Na pripomenutie uvádzame tento citát (porov. aj kap. 1.2.1): „Ak

¹⁰⁵ Toto pomenovanie použil J. Furdík v posudku diplomovej práce M. Molčanovej (1996), ktorú citujeme v ďalšom výklade.

¹⁰⁶ S iným pojmovým vymedzením pracuje M. Košková (2002), ktorá za *frazeeologicky motivovanú lexému* pokladá defrazeeologický motivát.

¹⁰⁷ J. Dolník vo viacerých prácach medzi funkčnoseparačne výraznými, prototypovými jednotkami uvádza vlastné mená, odborné termíny a frazémy.

sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje nejakou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia vnímajú ako osobitne kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, oddeľuje sa ako výrazný, jedinečný typ, separuje sa od ostatných výrazov (separácia tu koreluje s funkčnou salientnosťou, nápadnosťou, „výčnievavosťou“).“ (Dolník, 2007, s. 58).

V tejto súvislosti sa zameriame na objasnenie **princípu funkčnej frazeologickej separácie vo vzťahu k frazeologickej motivácii**. V súlade s proklamovaným postulátom o využití poznatkov o SM pri analýze ostatných motivačných typov možno uvažovať o princípe frazeologickej motivácie, ktorá sa prejavuje trojjediným spôsobom: ako proces, vzťah a vlastnosť. Všimneme si prototypový prípad vzniku syntagmatickej frazémy z voľnej syntaktickej konštrukcie.¹⁰⁸

Procesuálnu zložku frazeologickej motivácie predstavuje **frazologizácia** (vznik frazémy). Konštituovanie frazeologickej motivácie je postupný proces od voľného spojenia cez štádium postupného ustaľovania až po vlastnú frazeologizáciu (Skladaná, 1993a a i.). Z genetického pohľadu sa frazéma javí ako dvojrozmerná jednotka: „Táto dvojrozmernosť je založená na určitom napätí a vzťahu medzi pôvodným konkrétnym obsahom frazémy a jedným celostným frazeologickým významom. Pôvodom konkrétny obsah si frazéma zachováva v podobe vnútornej formy, v podobe konkrétnej predstavy, ktorá viac či menej motivuje druhotný, prenesený význam spojenia.“ (Skladaná, 1994, s. 61).¹⁰⁹

Ako vzťah sa FM prejavuje medzi frazeologickým motivantom a frazeologickým motivátom. Frazeologickým motivátom je frazéma, ktorá je zároveň nositeľkou FM ako vlastnosti. **Čo však možno pokladať za frazeologický motivant?** Odpoveď na túto otázku považujeme pri charakteristike FM za kľúčovú, preto jej v ďalšom výklade budeme venovať náležitú pozornosť.

Frazéma je komplexná jazyková (lexikálna) jednotka, preto aj pri hľadaní odpovede na položenú otázku sa snažíme postupovať komplexne. Na úvod možno zjednodušene povedať, že prototypová frazéma je komplexne motivovaná zároveň sémanticky, syntakticky a expresívne, pričom rozhodujúcu úlohu hrá expresívna, konotačno-pragmatická zložka frazeologizácie. Pod jej egidou sa uskutočňuje premena voľnej syntaktickej konštrukcie na ustálenú (nie nevyhnutne petrifikovanú), sémanticky transponovanú, expresívnu, komplexnú a sekundárnu lexikálnu jednotku – frazému, ktorá uspokojuje komunikačnú potrebu vyjadriť sa transponovaným, nadstavbovým, príznakovým, „živým“ spôsobom. V nadväznosti na uvedené konštatovania si všimneme vzťah procesu frazeologizácie k sémantickej, syntaktickej/morfologickej a expresívnej motivácii.

¹⁰⁸ O typickosti syntagmatických frazém porov. Mlacek, 1972, s. 27; k vysvetleniu, prečo práve syntagmatická frazéma je prototypová, porov. Mlacek, 2007a, s. 30 – 31; k motivácii výberu prototypového príkladu porov. aj Dolník, 2007.

¹⁰⁹ O rôznych chápaniach pojmu *vnútorná forma frazémy* porov. N. N. Kirillovová, 1986 (citované podľa Ďurčo, 1989, s. 33).

(1) Frazeologizácia a sémantická motivácia

Jednou zo základných vlastností frazeológie je obraznosť (figuratívnosť, metaforickosť, resp. nedoslovnosť, prenesenosť významu, sémantická transponovanosť). Platnosť tejto vlastnosti sa niekedy absolutizuje.¹¹⁰ Podľa novších výskumov obraznosť nie je kritériálnou vlastnosťou (nie každá frazéma je obrazná), sama osebe nie je dostačujúcou vlastnosťou na vymedzenie frazémy (obrazné môžu byť aj nefrazémy, napr. *čierna skrinka*, *anglický trávnik*, *slepá ulica*; porov. kap. 4.1.2). Obraznosť sa však právom považuje za prototypovú vlastnosť frazeologických jednotiek, nemožno ju považovať len za obyčajnú fakultatívnu črtu (Mlacek, 2003, s. 63); porov. aj pozn. 71.

Obraznosť frazeológie sa klasicky spája s motivovanosťou, resp. nemotivovanosťou, teda so vzťahom medzi sémantikou frazémy a sémantikou jej komponentov (porov. ďalej). Pri pohľade na problematiku vzniku frazém (z voľných syntaktických spojení), ako konštatuje J. Mlacek (1980a, s. 270), sa do popredia dostáva charakter tejto motivácie, obraznosti. Autor vymenúva procesy ako metafora, metonymia, antitéza a i. Naproti tomu F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 194) pri frazeologizácii odmieta uvažovať o metafore ako významovom posune, pretože často nejde o „posun“, ale o významový „únik“. Autor sumarizuje, že mnohostranné a zložené pomery frazémy nemožno zjednodušovať na metaforu či metonymiu, ktoré tu majú len čiastočnú funkciu. Inde sa F. Čermák zmieňuje o absencii pravidelnej sémantickej participácie komponentov na celkovom význame frazémy (v jeho terminológii idiómu) a poznamenáva, že vo vzťahu medzi sémantikou komponentov a sémantikou frazémy existuje mnoho odtieňov od priamej po nepriamu participáciu (Filipec – Čermák, 1985, s. 189). V tomto zmysle považujeme za adekvátnejšie hovoriť o sémantickej transpozícii než o obraznosti, figuratívnosti či sémantickom posune (porov. Mlacek, 2003, s. 61). A ešte presnejšie nie o jednoduchej, ale o komplexnej, viac-rozmernej sémantickej transpozícii. Preto možno len v hrubých rysoch stanoviť okolnosti vplyvajúce na sémantickú stránku frazeologizačného procesu, porov. výklad o sémantike komponentov v nadväznosti na kategórie ako monosémia – polysémia, konkrétnosť – abstraktnosť, autosémantickosť – synsémantickosť, apelatívnosť – propriálnosť komponentu (Filipec – Čermák, 1985, s. 179 – 182).

F. Čermák v intenciách komplexnej koncepcie anomálnosti frazeológie odmieta snahy o analýzu sémantiky frazém prostredníctvom pojmov, ako sú prenesenosť, obraznosť a pod. Konštatuje, že v dôsledku absencie kompozičnej funkcie medzi významami komponentov a následného oslabenia stupňa sémantickej participácie významov komponentov vo význame frazémy sa ponúka poňatie frazeologického významu ako integrálneho, celistvého, nerozložiteľného: „Nemožnosť tento (pravidelně) *nemotivovaný* význam zpětně (a beze zbytku) segmentovat, dekomponovat na vstupní významy komponentů, je tudíž specifickým projevem *anomální* syntagmatickosti sémantické“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 190; kurzíva autor). F. Čermák (2007, s. 249) neaditivnosť významu komponentov frazémy hodnotí ako frazeologickú univerzáliu, pričom odmieta sémantickú motiváciu frazémy prostredníctvom jej komponentov.

¹¹⁰ Napr. E. Kučerová (1974, s. 24) chápe frazeologizáciu ako nadobudnutie obraznosti.

E. Kozarzewska (1994) hovorí o špecifickom type sémantickej derivácie, ktorý sa realizuje medzi motivujúcou syntagmatickou konštrukciou a sekundárnou frazémou.

J. Dolník (2007, s. 60 – 61) vo výklade rôznych aspektov fungovania princípu analógie vo frazeológii poukazuje na analógiu so sémantickou, druhotnou motiváciou, pri ktorej sa uplatňuje fiktívna ekvivalencia referentov, viazaných na príslušné významy. Vo vzťahu nefrazeologickej konštrukcie (uvádza sa príklad *padla kosa na kameň*), ktorá sa vyznačuje statusom sémantickoštruktúrnej motivovanosti (forma je motivovaná príslušnou sémantickou štruktúrou) a súvzťažnej idiomatizovanej konštrukcie (frazéma *padla kosa na kameň*) namiesto polysémie J. Dolník navrhuje hovoriť o **ambisémii**. Pri frazéme sa teda abstrahuje od sémantickoštruktúrnej motivovanosti, čím sa dáva priestor na uplatnenie frazeologickej referencie: „Sémantická štruktúra motivujúca výrazovú štruktúru sa transponuje do pozície vehikula obrazného vyjadrovania za sprievodu idiomatizácie výrazu, čiže sa stáva prostriedkom iracionálneho zobrazovania výseku sveta.“ (Dolník, 2007, s. 61).¹¹¹ Autor do svojho výkladu včleňuje aj prípady, keď príslušná nefrazeologická syntaktická jednotka je virtuálna (v bežnom jazyku sa nevyskytuje, lebo doslovne je nezmyselná; napr. *robiť z komára somára*). V týchto prípadoch hovorí o imaginarizovanej vehikulovej transpozícii.

Sémantická transpozícia v rámci lexémy je pomerne homogénny proces. Jej výsledkom je nový význam, ktorý vzniká generalizáciou (*várka* „množstvo uvareného piva“ → „množstvo niečoho“), špecifikáciou (*chalupa* „jednoduchý dedinský dom“ → „jednoduchý dedinský dom využívaný na rekreačné účely“), metaforizáciou (*gorila* „najväčší ľudoop“ → „osobný strážca“), metonymizáciou (*máj* „piaty mesiac v roku“ → „strom, ktorý pred 1. májom stavajú mládenci dievčatám“). Frazeologická sémantická transpozícia sa uskutočňuje nepomerne komplikovanejším a heterogénnejším spôsobom, a to najmä z týchto dôvodov: (a) je to medzirovinný jav (v zmysle vzťahu medzi voľnou syntaktickou konštrukciou a frazémou); (b) je to štruktúrne komplikovaný jav (podiela sa na ňom viacero slovných komponentov); (c) je to nepredpovedateľný jav, ktorý sa riadi konotačno-pragmatickou zložkou, nevieme napr. predpovedať, kedy sa ktorá syntaktická konštrukcia bude frazeologizovať, ako sa bude frazeologizovať a aký bude charakter sémantického „úniku“.

(2) Frazeologizácia a syntaktická/morfologická motivácia

Vznik frazeologickej jednotky z voľného spojenia slov (smer nefrazéma → frazéma) sa na štruktúrnej úrovni uskutočňuje prostredníctvom syntaktickej alebo morfologickej motivácie, ktoré určujú výslednú konštrukčnú podobu frazémy.

¹¹¹ V tejto súvislosti sa ponúka aj koncepcia výrazových kategórií F. Mika (1973), ktorý kategóriu iracionálnosti zaraďuje do reťazca *iracionálnosť* ← *expresívnosť* ← *subjektívnosť* ← *operatívnosť* (v citovanej monografii porov. najmä schému na s. 36 – 37, príslušný výklad na nasledujúcich stranách, ako aj indikátory zainteresovaných výrazových kategórií na s. 261 a n.). Mikova koncepcia sa primárne týka textu a jeho štylistickej hodnoty. Pri chápaní frazémy ako „mikrotextu“ (porov. napr. poznatok, že frazéma je pomenovaním istej situácie) možno tieto kategórie súvzťažniť aj s týmto špecifickým typom lexikálnej jednotky. Za upozornenie na mikovské kategórie v tejto súvislosti ďakujem D. Slančovej.

(a) Syntaktická motivácia

Syntaktická motivovanosť frazeologických jednotiek vyplýva z pôsobenia zväzku princípov – princípu tvarovosti, princípu transpozície, princípu príznakovosti a princípu druhotnosti frazeologického pomenovania (bližšie porov. Mlacek, 2007a, s. 25 n.). V princípe tvarovosti sa odzrkadľuje konštrukčná komplexnosť, nadslovnosť, ktorá je výsledkom pôsobenia princípu transpozície a zároveň druhotnosti frazeologickej jednotky. Z toho rezultuje príznakovosť takéhoto pomenovania.

Vzťah frazeologickej a syntaktickej motivácie je prienikový. Nie všetky frazémy sú syntakticky motivované a nie všetky syntakticky motivované lexémy sú frazémami. Frazémy bez priamych korelátov v syntaxi (porov. Mlacek, 1982, s. 55) považujeme za syntakticky nemotivované.

Syntakticky motivované sú: (a) konštrukčne centrálné frazémy so stavbou syntagmy; (b) hypersyntagmatické (vetné a súvetné) frazémy; (c) frazeologizované konštrukcie; (d) tzv. jednoslovné frazémy.

Typy (a) a (b) sú z hľadiska syntaktickej motivácie jednoznačné, bezpríznačné. Ich štruktúra je postavená na syntaktickom vzťahu medzi minimálne dvomi pôvodne plnovýznamovými komponentmi. Na tomto mieste im nebudeme venovať pozornosť, ich rozmanité realizácie opísal a vysvetlil vo viacerých prácach J. Mlacek (najmä 1972, 2007a); najnovšie aj D. Baláková (2009).

Jednotky typu (c) majú vzťah k syntaxi vyjadrený už v samotnom termíne, ktorým sa pomenúvajú – frazeologizované konštrukcie, resp. syntaktická frazeológia. Ide o typ, pri ktorom frazeologizácia zasiahla nie konkrétne lexikálne zloženie, ale celú konštrukciu, a to pri záväznosti lexikálno-tvarovej zložky a prítomnosti tautologických prvkov, napr. *chlap do chlapa; preteky sem, preteky tam; ako pozerá, tak pozerá* (Mlacek, 1976a; 2007a, s. 72 – 74).

Jednotky typu (d) predstavujú okrajovú skupinu frazém, napr. *namotávať niekoho, zametať s niekým, zotrieť niekoho, uzemniť niekoho, vytočiť niekoho, zmaľovať niekoho*. Na jednej strane tieto jednotky nevyhovujú podmienke viacslovnosti, na druhej strane však nejde o jednoduché jednoslovné idiomatizované výrazy typu *tľčhuba, nactiutŕhač*, ktoré J. Mlacek (2007a) do sféry frazeológie nezaraďuje práve pre absenciu princípu tvarovosti. Porovnajme príklady zo Slovenského národného korpusu:

Nefrazeologické kontexty: *Moja manželka medzitým **vytočila** stopäťdesiatosmičku a policajti privolali hasičov. – Páchateľ jej **vytočil** ruku a zo zovretej dlane jej zobral 200 Sk a z vrecka sukne 1200 Sk. – Keď kráľ videl, že s Honzom nič nezmôže, rýchlo **zbalil** svoje poklady a chystal sa s princeznou utiecť.* Frazeologické kontexty: *V nervóznom závere nás **vytočil** rozhodca. – Potom ma už **zbalila** nádherná herečka v pokročilom štádiu rozčítенosti. – Ak som neurobil nič zlé, prečo ma policajti **zbalili** a strčili do basy?*

Podstatou sémantickej transponovanosti a expresivity v prípadoch typu *vytočiť niekoho, (z)baľiť niekoho* je kolokačná transpozícia (porov. aj Mlacek, 2007a, s. 69 – 71). Príznakovosť teda vyplýva z transponovaného kolokačného doplnenia daného slovesa, syntagmatickým spôsobom sa prekračuje hranica slova, preto tu možno počítať aj so syntaktickou motiváciou, ktorá sa však na rozdiel od klasických syntagmatických frazém typu *zbaľiť*

si kufre realizuje špecifickým spôsobom. Kým podstatou ustálenosti v syntagmatických frazémach je to, že príslušná kolokačná pozícia sa obsadzuje konkrétnym slovom, pri variantoch niekoľkými, zväčša dvomi slovami (*zbaľiť si kufre*, nie **zbaľiť si tašku*), v jednoslovných frazémach sa mení sémantika celej kolokácie, napr. v smere neživotnosť → životnosť (*zotrieť niečo* → *zotrieť niekoho*, *našartovať niečo* → *našartovať niekoho*); konkrétnosť → abstraktnosť (*podržať niekoho*, *ponoriť sa do niečoho*, *rozmazávať niečo*¹¹²). V prípadoch typu *mávnuť nad niečím*, *nachytať niekoho* azda možno uvažovať o redukcii rozsiahlejších frazém *mávnuť nad niečím/niekým rukou*, *nachytať niekoho na hruškách*. Problematika tzv. jednoslovných frazém je širšia a ukazuje sa, že komplikovanejšia (možno tu vymedziť viacero podtypov). V predchádzajúcej časti sme načrtli len vzťah k syntaktickej motivácii.

(b) Morfologická motivácia

Zvyšné dva konštrukčné typy – minimálne frazémy a subfrazémy – pokladáme za syntakticky nemotivované. Ukazuje sa, že tieto dva typy frazeologických jednotiek sa do značnej miery dotýkajú morfolologickej motivácie (porov. kap. 3), hoci túto problematiku považujeme za menej objasnenú než vzťahy frazeológie a syntaktickej motivovanosti. Preto nasledujúce poznámky chápeme ako poznámky do diskusie o statuse tohto typu frazeologických jednotiek.

(ba) Minimálne frazémy

Ako pripomína J. Mlacek (2007a, s. 62 n.), minimálne frazémy (jednotky s jedným plnovýznamovým komponentom a jedným alebo viacerými neplnovýznamovými komponentmi) sa vo frazeologickej teórii začali vyčleňovať na pozadí syntagmatických frazém s fakultatívnym komponentom typu *do (posledného) haliera*, *od buka (do buka)*, *(je ich) ako apoštolov*, *ani za (celý) svet*. Genézu tohto typu minimálnych frazém možno vysvetliť prostredníctvom konceptu syntaktickej demotivácie (porov. 4.3.3).

Nie všetky minimálne frazémy museli nevyhnutne vzniknúť takýmto spôsobom. Niektoré jednotky mali štruktúru s jedným autosémantikom aj pred frazeologizáciou. Nazdávame sa, že prehodnotenie voľného spojenia synsémantikum + autosémantikum na frazeologickú jednotku možno vysvetliť pomocou morfolologickej motivácie. Napríklad viacslovné nefrazeologické spojenie typu prepozícia + substantívum (*bez debaty*, *od Adama*, *za dievčaťa*, *bez fanfár*, *pod nosom*, *do sýtosti*, *do nohy*) sa vplyvom frazeologizácie slovnodruhovo prehodnotilo na funkčne celistvú jednotku s platnosťou adverbia. Morfologická motivácia sa okrem uvedeného typu prejavuje pri prepozicionalizácii (*vo svetle niečoho*, *na poli niečoho*, *v kruhu niečoho*). O morfolologickej motivácii možno uvažovať aj v type partikula + prepozícia + substantívum (*ani za trest*). K príkladom a ďalším typom porov.

¹¹² Porov. napr. nefrazéma *podržať niekoho* „chvíľu držať v istej polohe“ (Otec podržal svojho syna na rukách.) → frazéma *podržať niekoho* „podporiť, pomôcť“ (Keď som mal problémy, podržali ma priatelia.), nefrazéma *ponoriť sa do niečoho* „potopiť sa do tekutiny“ (Ponoril som sa do vody.) → frazéma *ponoriť sa do niečoho* „zahľbiť sa, zabráť sa“ (Do toho problému sa ponoril s veľkým záujmom.), nefrazéma *rozmazávať niečo* „mazaním rozotrieť“ (Dieťa rozmazávalo farby po celom výkrese.) → frazéma *rozmazávať niečo* „neprimerane zveličovať“ (Jej sexuálny život už nebudeme rozmazávať.).

Mlacek (1972, s. 30 n.; 2007a, s. 64); Dobříková (2007). Otázku vzťahu minimálnych frazém typu partikula + substantívum (*až strach*), prepozícia + adjektívium (*po našom*), partikula + adverbium (*ako naschvál*) nechávame otvorenú.

(bb) Subfrazémy

Subfrazéma ako osobitný konštrukčný frazeologický typ je zložená len zo synsématických komponentov, má výpovednú platnosť a je funkčne ekvivalentná s frazeotextémami (Mlacek, 2007a, s. 66 – 68). M. Jankovičová (2003, s. 66 – 73), podobne ako citovaný J. Mlacek, na základe uplatňovania v texte vymedzuje dve skupiny subfrazém: subfrazémy s komunikatívnou funkciou a subfrazémy s nekomunikatívnou funkciou.

V skupine subfrazém s komunikatívnou platnosťou J. Mlacek v citovanej práci z hľadiska distribúcie počíta s dvomi podskupinami: (a) jednotky fungujúce ako samostatná výpoveď (*len aby, veď hej, že či, veď áno*); (b) výpovedne nesamostatné jednotky, ktoré sprevádzajú, prípadne komentujú kontextovo determinovanú nefrazeologizovanú, aktuálnu výpoveď, vytvárajú sa tak polypropozície, v ktorých jedna časť je frazeologizovaná a druhá nie (*ako áno, ako nie...*); porov. aj Kačala, 2003.¹¹³

Z genetického hľadiska sa taktiež vyčleňujú dve podskupiny (Mlacek, 2007a; Jankovičová, 2003, s. 69 – 70). V prvom prípade sú to subfrazémy, ktoré vznikli maximálnym elidovaním repliky, napr. *že či, len aby, no len aby, ale kde*. Tieto jednotky možno chápať ako produkt morfolologickej motivácie zakladajúci sa na vetnej elipse, resp. „maxielipse“. Z hľadiska transkategorizačného typu (porov. 3.1.2) tu ide o propozicionalizáciu. Existenciu lexikálnej propozicionalizácie možno vysvetliť pôsobením frazeologickej motivácie. Výsledkom frazeologizácie je v tomto prípade špecifický nesyntagmatický propozičný (hypropozičný) typ frazém s výpovedno-nominačnou platnosťou, ktoré „vyjadrujú pomenúvajúcu“ (Mlacek, 2007a, s. 66). Druhú skupinu tvoria jednotky, ktoré vznikli spojením častíc vyjadrujúcich súhlas/nesúhlas s pripájacími alebo zdôrazňovacími časticami, napr. *no dobre, ale áno, nuž dobre, veď hej; ba čerta, ba hej, ba veru*.¹¹⁴

Subfrazémy s nekomunikatívnou platnosťou triedi M. Jankovičová (2003) podľa súvzťažnosti s plnovýznamovými i neplnovýznamovými slovnými druhmi na substantívne (*haky-baky, hokus-pokus*), adjektívne (*tip-top*), adverbálne (*až-až, do aleluja, na šup, cimpr-campr*), zámenné (*ani čihi, ani hota*), časticové (*už-už, ledva-ledva, len-len*) a citoslovcové subfrazémy (*hej-rup, čáry-máry*).

V súvislosti s uvedeným triedením sa vynárajú viaceré otázky. Záverom k tejto časti si preto dovoľujeme načrtnúť niektoré z nich. Reduplikované jednotky tohto typu možno považovať za slovotvorne motivované kompozitá patriace do integračného typu onomaziologickej kategórie (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 111). Ak ich však budeme pokladať za juxtaPONOVANÉ kompozitá, otázna zostáva ich frazeologická platnosť.¹¹⁵ Ďalej

¹¹³ Analogické sú prípady hyperpropozičných frazém, v ktorých sa frazeologizovala len vedľajšia veta frazémy so stavbou podradovacieho súvetia: *Čo sa na hlavu postavíš, ...* (Mlacek, 2007a, s. 58 – 59).

¹¹⁴ V exemplifikácii sa dvaja citovaní autori miestami rozchádzajú, napr. jednotku *veď hej* uvádza J. Mlacek v prvej skupine, zatiaľ čo M. Jankovičová v druhej skupine.

¹¹⁵ Podobné je to pri jednotkách typu *vstávajúc-lhajúc*, ktoré citované autorky (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 104) pokladajú za kompozitum, nie za frazému. Nazdávame sa, že spoľahlivejšie je

je potrebné brať do úvahy slovnodruhovú prechody v tejto oblasti, napr. citoslovce *čáry-máry* → podstatné meno *čáry-máry*. Ak teda priznávame jednotke *čáry-máry* substantívnu platnosť (tak ako M. Jankovičová v citovanej práci), možno uvažovať o subfrazéme ako jednotke zloženej len zo synsémantík? Ukazuje sa, že pri komplexnej motivačnej charakteristike tohto typu frazém bude treba zohľadniť konštrukčné, genetické, ako aj funkčné hľadisko.

(3) Frazeologizácia a expresívna motivácia

Pred samotným výkladom o tomto vzťahu si pripomeňme niekoľko citátov:

- (1) „Frazéma teda už tým samým, že má povahu konštrukcie, ktorá musela prejsť procesom transpozície a s ním spojenými ďalšími procesmi, aby sa stala pomenovacou jednotkou, je vo svojej podstate jednotkou vždy príznakovou, nápadnou, expresívnou.“ (Mlacek, 2000a, s. 74).
- (2) „Za kritérium začlenenia spojenia medzi frazémy považujeme (emocionálno-) hodnotiaci prvok v jeho význame.“ (Jarošová, 2000a, s. 147).
- (3) Funkciou frazémy „je vyjadriť hodnotiaco-emocionálny vzťah subjektu ku skutočnosti označenej daným idiómom prostredníctvom obrazne motivovaného odrazu tohto denotátu.“ (Telija, 1988, s. 13; cit. podľa Jarošová, 2000a, s. 144).
- (4) „Frazéma nie je prakticky nikdy iba ‚čistým‘ pomenovaním, ale je jednotkou, ktorá popri pomenovacej funkcii plní aj funkciu hodnotiacu, je jednotkou, ktorá popri vlastných sémantických zložkách vždy vyjadruje aj pragmatické prvky, jednotkou, ktorá ... obsahuje záväzne aj isté konotácie.“ (Mlacek, 1999, s. 127).
- (5) „...princíp príznakovosti určuje veľmi výrazne aj náplň a povahu celého frazeologického fondu. Výraznosť tohto jeho vplyvu spočíva predovšetkým v tom, že práve na pozadí jeho aplikácie frazeologický fond zahrnuje iba expresívne výrazy...“ (Mlacek, 2000a, s. 75).
- (6) „Konotácie tu [vo význame frazémy, pozn. M. O.] už nie sú niečím nadstavbovým, ale sa dostávajú do jadra frazeologického významu, sú späté s kategoriálnymi príznakmi celej frazémy. Frazéma nie je jednoduchým pomenovaním, ale je vždy aj hodnotením, vyjadrením. Pravda, toto hodnotenie, vyjadrenie je priamo vo význame frazémy, tvorí špecifiku frazeologického významu oproti lexikálnemu významu slova, je organicky zapojené do ustáleného významu frazémy.“ (Mlacek, 1987a).

v tomto prípade funkčno-sémantické kritérium, nie formálne kritérium (analytická/syntetická forma). Pravopisná podoba totiž môže variovať (*zubami-nechtami* aj *zubami nechtami*, ba dokonca aj *zubami-nechtami*) a nie vždy odráža funkčno-sémantické kvality jazykového prvku. Práve syntetická pravopisná podoba so spojovníkom v prípade *vstávajúc-lihajúc* je dôkazom tejto disproporcie. Túto jednotku pokladáme za pomerne zreteľnú frazému vzhľadom na prítomnosť frazeologicky relevantných vlastností (sémantická transponovanosť, expresívnosť a nadslovnosť. Nie je však vylúčené, že v budúcnosti v tomto (a v analogických) prípadoch môže dôjsť k frazeologickej demotivácii, a to možno sekundárne aj pod vplyvom ortografie (porov. 5.3.3).

- (7) „Podobne ako lexikálny význam aj význam frazém má štruktúrny charakter. Jadro celostného významu frazémy tvorí denotačná zložka, povaha denotácie je však vo frazeológii dosť neurčitá. Medzi najdôležitejšie zložky významu frazémy patria konotačné prvky, ktoré sú vo význame frazémy obligátne. Práve ich privilegované postavenie v štruktúre frazeologického významu podmieňuje istú nekonkrétnosť vecného denotátu frazémy.“ (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995: Frazeologická terminológia – ďalej FT: heslo celostný význam frazémy).
- (8) „Z úhrnu sémantických rysů různého typu konstituujících obě základní složky významu, tj. význam *nocionální* (konceptuální) a *pragmatický* (konotativní, popř. asociativní), má vcelku význam pragmatický, charakteristicky přítomný v celé IF [idiomatike a frazeológii, pozn. M. O.], ve srovnání s poměry v pravidelném jazyce mnohem výraznější zastoupení i v jednotlivém idiomu.“ (Čermák, in: Filipec – Čermák, 1985, s. 192).
- (9) „Frazéma predstavuje obraz so živou zmyslovosťou ... Zmyslový obraz a hodnotové ideály organicky vytvárajú fenomén ‚estetického‘.“ (Miko, 1989, s. 111).
- (10) Frazeologická jednotka „výstižnejšie a pregnantnejšie vyjadruje a hodnotí typické, spravidla ťažšie zachytiteľné životné a ľudské situácie a stavy, ako aj javy vonkajšej skutočnosti, ďalej vlastnosti človeka a vecí, vzťahy, problémy a konanie ľudí, pohnutky, príčiny a následky ľudského konania a pod.“ (Miko a kol., 1989, s. 17).
- (11) „Pritom si ... zachováva táto frazéma [ošklbať niekoho ako hus, pozn. M. O.] v sebe čosi z pôvodnej výpovedno-vyjadrovacej ‚šťavnatosti‘, expresívnosti, má v sebe nádych komickosti, razí z toho negatívny étos aktuálnej výpovede, je v tom niečo z konkrétnosti zobrazenej situácie.“ (Miko, 1989, s. 101).

Expresívnosť pokladáme za významnú súčasť konotačno-pragmatickej zložky (ďalej KPZ) frazémy. Práve v pochopení KPZ spočíva vysvetlenie, prečo je frazéma frazémou. KPZ je spätá s ďalšími procesmi, ktoré súvisia s frazeologizáciou (s transponovanosťou, anomálnosťou, druhotnosťou, lexikálno-syntaktickým synkretizmom a príznakovosťou).

V akom zmysle možno uvažovať o expresívnosti frazeológie? Ako analogická sa ukazuje situácia v okazionalnej lexike. Pri okazionalizmoch sa expresívnosť považuje za graduálnu vlastnosť s poznámkou, že v širšom ponímaní každý okazionalizmus možno hodnotiť aspoň ako implicitne expresívny (bližšie porov. kap. 9.2.1). Podobne ako pri frazémach aj v okazionalizmoch hrá dôležitú úlohu KPZ. Aj pre frazémy platí konštatovanie adresované okazionalizmom: „Okazionalizmy nám umožňujú vyjadriť to, na čo niekedy bežné slová nestačia. Pomocou nich môžeme byť v komunikácii vtipnejší, aktuálnejší, osobnejší, emocionálnejší, empatickejší, ale často aj výstižnejší a úspornejší.“ (Liptáková, 2008, s. 61).

Okrem toho príznakovosť a expresívnosť sa potvrdzuje už v elementárnom poznatku o druhotnosti – frazéma má povahu syntaktickej konštrukcie, ktorá prešla procesom transpozície (citát 1). Prítomnosť evaluatívno-hodnotiacej zložky sa pokladá za kritérium začlenenia medzi frazémy, teda za hraničný signál medzi frazémami a viacslovnými nefrazémami (citáty 2, 3). V citátoch 4 – 8 sa pozornosť upriamuje na skutočnosť, že zatiaľ čo

v slove konotácia tvorí istú nadstavbu, ktorá sa navrstvuje na denotáciu, vo frazéme je konotácia integrálnou, neoddeliteľnou súčasťou frazeologického významu. Záväznosť konotácií (v úzkej nadväznosti na sémantickú transpozíciu, ktorá sa realizuje na ploche nadslovného pomenovania) je príznačná pre každú frazeologickú jednotku, a teda aj pre frazeológiu ako celok. Aj v tomto ohľade možno frazému v porovnaní s jednoslovnou lexémou pokladať za príznakovú jazykovú jednotku.

Ako vidno, príznakovosť a z toho vyplývajúca expresívnosť frazémy sa prejavuje komplexne, na viacerých úrovniach súčasne. Súborom týchto vlastností sa frazeologický subsystém odlišuje od nefrazeologického lexikálneho subsystému. Frazeológia predstavuje príznakovú časť lexikálnej zásoby (porov. Mlackov princíp príznakovosti; 1999, s. 131 – 132). Aplikovaním takéhoto prístupu možno za príznakové a expresívne považovať aj jednotky patriace do tzv. kultúrnej frazeológie, pri ktorých sa poukazuje na miernu, tlmenú expresívnosť.¹¹⁶

Chápanie konotačno-pragmatickej zložky je vo výklade J. Furdíka implicitné. Poznamenáva, že do frazémy *manželský prístav* prináša komponent *prístav* konotačný prvok „miesto pokoja, stálosti“. V niektorých prípadoch konotácia môže úplne prekryť ostatné zložky a pre poznanie významu frazeologickej jednotky je kľúčom práve konotačná zložka; porov. napr. jednotku *turecké hospodárstvo* (Furdík, 1994, s. 10). Autor poukazuje na konotáciu, ktorú do frazémy vnášajú jednotlivé komponenty. Konotačno-pragmatická zložka sa však nemusí viazať len na konkrétne komponenty, môže byť takpovediac globálna, význam frazémy nemusí byť konotačne motivovaný jej komponentmi (platí to najmä pre frazeologické zrazy typu *vyčistiť niekomu žalúdok*).¹¹⁷

Citáty 9 – 11 bližšie ozrejmujú povahu konotačných zložiek vo význame frazeologických jednotiek. Na tieto poznámky možno nadviazať – trošku uvoľnenejšie a metaforickejšie, ale povaha skúmaného predmetu to azda umožňuje – a zdôrazniť nasledujúce skutočnosti.

Komunikačno-pragmatická zložka frazémy je dôkazom, že človek nie je komunikačný suchár, ale je mu vlastný zmysel pre originálnu a vtipnú skratku, hyperbolu, iróniu, sarkazmus, protirečenie, kontrast či nonsens. Je dôkazom, že človek je bytosť emocionálna, hodnotiaca, s bohatou fantáziou, schopná jazykovo vidieť neviditeľné, spojiť nespojiteľné, bytosť schopná byť neobyčajne nežná, ale aj drsná. Je dôkazom všímavosti človeka, ktorému nie je jedno, čo sa okolo neho deje (porov. kritický vzťah k ľudskému konaniu, poukazovanie na ľudské negatíva¹¹⁸). K uvedeným vlastnostiam ešte môžeme pridať podobné, ktoré najmä v súvislosti s novšou, nie archetypálnou frazeológiou spomína J. Mlacek (2000a, s. 69): nápadnosť, živosť, hravosť, mikovská frapantnosť, humor, esprit, netradič-

¹¹⁶ Porov. znenie hesla *kultúrna frazeológia* v FT: „Vrstva spisovných frazém s miernou, tlmenou expresívnosťou, v ktorých prevažuje aspekt kultivovanosti. Patria sem bežné kultivované frazémy, frazémy z kultúrnej i knižnej sféry, napr. *prispiet' drobnou mincou k niečomu*, *byť si s niečím na čistom*, *mať šťastnú ruku*, *nepísaný zákon*, *oddeliť zrnko od pliev*, *rozťasť gordický uzol* a pod.“

¹¹⁷ O globálnej sémantickej motivovanosti frazém v zmysle jednoty prenesenosti, symbolickosti a stereotypnosti porov. Lewicki (1985).

¹¹⁸ Frazeológia sa rodila ako reč problémových situácií a vo svojom hodnotiacom aspekte predstavuje predovšetkým kritický vzťah ku konaniu ľudí (Miko, 1989, s. 110, 114).

nosť, novosť, neošúchanosť, originalnosť. Výsledkom sú frazeologické obrazy založené na viac alebo menej nezvyčajných a nečakaných analógiách a asociáciách. Je preto prirodzené, že vo frazeológii sa odráža aj spôsob ľudského konania, myslenia, cítenia, jeho postoje, morálno-hodnotiace kritériá. Niekoľko príkladov: *hádzat' všetkých do jedného vreca, občas aj motyka vystrelí, mať deravé ruky, robiť z komára somára, byť žabe po oči, mať maslo na hlave, zaryť nosom do zeme, lietať v oblakoch, padnúť niekomu do oka, byť sto rokov za opicami, lízať päty niekomu; veľká ryba, šiesty zmysel, kamaráti z mokrej štvrte, čierne na bielom; sýty hladnému neverí; lož má krátke nohy; dobrý sa vo svete nestratí; i ten najmúdrejší môže schybiť; vajce chce byť múdrejšie ako sliepka; zabudol vôl, že teľaťom bol; hľadiť ako teľa na nové vráta.*

Z toho vyplýva zrejmy antropocentrizmus frazeológie, ktorá denotuje predovšetkým javy, bezprostredne sa spájajúce so životom človeka (porov. Miko, 1989, s. 121). Podľa výskumu M. Sotáka (1989, s. 129) medzi desiatimi najfrekvencovanejšími substantívnymi komponentmi slovenských frazém je sedem somatických komponentov (*oko, hlava, ruka, jazyk, srdce, noha, rozum*); sémantická skupina *časti ľudského tela* je v slovenskej aj v ruskej frazeológii najrozsiahlejšia (Soták, 1989, s. 157 – 159, 176 – 177). S využitím štatistických údajov na antropocentrizmus na viacerých miestach upozorňuje aj F. Čermák (napr. 2007, s. 365, 395, 451).

Taktiež nie náhodou sa konštatuje, že vo frazémach sú zakódované skúsenosti predchádzajúcich generácií. V tomto zmysle plnia frazémy veľmi dôležitú akumulatívnu funkciu,¹¹⁹ prostredníctvom ktorej možno spoznávať spôsob života, zvyklosti či kultúru predchádzajúcich generácií (frazeológia sa chápe aj ako národná kultúrna hodnota, frazémy sa pokladajú za „kultúrne texty“; Miko, 1989, s. 114). Je preto prirodzené, že o frazeologický fond jazyka (a najmä jeho paremiologickú časť) sa zaujíma nielen lingvistika, ale napr. aj etnológia, kulturológia či história. Pravda, v súčasnosti poznačenej globalizáciou sa takto národne špecifické frazémy tvoria čím ďalej tým menej, aj vo frazeológii sa do popredia dostávajú internacionálne jednotky (Mlacek, 2000a, s. 69).

Čiastočne možno zhrnúť, že konotačno-pragmatická zložka a expresivita frazémy majú komplexný ráz, konštituuju sa v procese frazeologizácie a zároveň tento proces determinujú, riadia. KPZ zásadným spôsobom vplýva na jazykovo-štruktúrny i komunikačný status frazémy a prekrýva jej štruktúrnu i denotačnú zložku. KPZ je najviac „zodpovedná“ za to, že frazéma je frazémou, špecifickým výsledkom „alchýmie“ rozlične, iracionálne-motivovaných asociácií v ľudskej mysli (porov. Dolník, 2007), jazykovou jednotkou „z mäsa a kostí“ a ktorá zrejme najväčšmi zo všetkých typov lexém „smrdí človečnou“.

¹¹⁹ „Frazeológiu ako špecifickú oblasť každého prirodzeného jazyka možno nazvať v určitom zmysle aj zhustenými dejinami jazyka a skratkovitými dejinami spoločnosti, pretože zachytáva v jazykovom stvorení s istým expresívnym postojom život človeka a jeho pohľad na svet v tých najrozmanitejších oblastiach vo všetkých časových etapách vývinu jazyka i spoločnosti.“ (Skladaná, 1993b, s. 50).

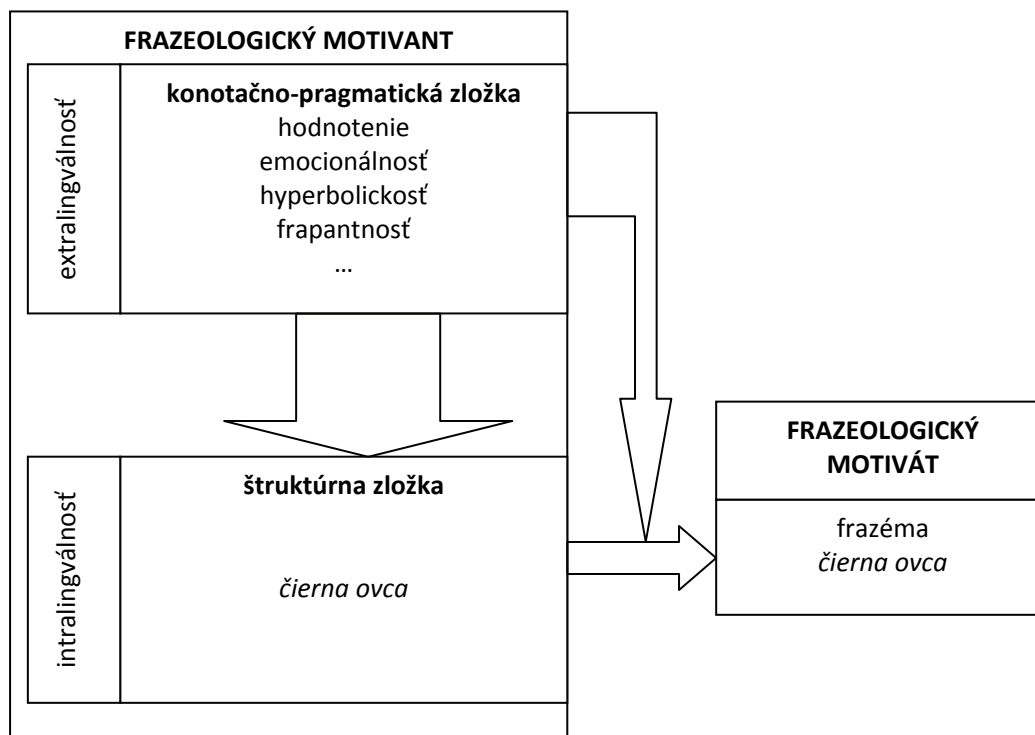
5.1.2 Frazeologický motivant

Keď sa vrátime k otázke, čo tvorí frazeologický motivant, v súlade s predchádzajúcim výkladom konštatujeme, že:

- (a) frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita;
- (b) zahŕňa v sebe jednak intralingválnu dimenziu, ktorú tvorí štruktúrna zložka, jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu, ktorú tvorí konotačno-pragmatická zložka (z tohto dôvodu frazeologickú motiváciu zaraďujeme medzi intralingválno-extralingválne typy lexikálnej motivácie, kap. 1.2.8);
- (c) jazykovoštruktúrnou časťou frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia (genetický prototyp frazémy, porov. Ďurčo, 1989, s. 34), ktorá je „vnútornou formou“ frazémy;
- (d) konotačno-pragmatická zložka saturuje kategórie ako hodnotenie, emocionálnosť, frapantnosť, šťavnatosť, zemitosť, živosť, fantazijnosť, hyperbolickosť a pod., teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ človek;
- (e) extralingválna dimenzia v podobe konotačno-pragmatickej zložky je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie.

Uvedené skutočnosti možno schematicky znázorniť takto:

Schéma 18. Frazeologická motivácia



Konštatovali sme, že frazéma je komplexnou lexikálnou jednotkou so špecifickým jazykovoštruktúrnym a komunikačno-funkčným statusom, za ktorý je zodpovedná konotačno-pragmatická časť frazeologického motivantu. Túto skutočnosť budeme demonštrovať na príklade frazémy *čierna ovca*.

Formálno-gramatická frazeologizácia sa v tejto jednotke uskutočnila tak, že pôvodom samostatné slová v syntagmatickom vzťahu subordinácie si svoju „tvár“ i vzájomný vzťah zachovávajú aj vo frazéme; ide o konštrukciu *zhodný atribút + substantívum*. Z morfológického hľadiska transponovanosť a tvarovosť sa prejavujú v tom, že táto frazéma sa vyskytuje zväčša v singulári, nemožno však uvažovať o úplnej redukcii na singulárovú subparadigmu, pretože bez narušenia frazeologickej normy sa využíva aj plurál.¹²⁰

Na obsahovej úrovni sa frazeologizácia uskutočňuje tak, že pôvodné významy oboch komponentov („*majúci farbu ako uhlie*“ + „*druh domáceho zvierata*“) sa neutralizujú pod vplyvom konotačno-pragmatickej zložky. Tá zohráva nezastupiteľnú úlohu pri vzniku frazémy, pri konštituovaní jej významu i pragmatickej hodnoty, teda vtedy – obrazne povedané, keď sa rozhoduje o spôsobe tímovej spolupráce komponentov frazémy, o spôsobe sémantickej transpozície. V spolupôsobení významov fundujúcich slov a konotačných impulzov vzniká nová sémantická kvalita. Vo frazéme sa potom realizuje „neočakávaný“, „prekvapujúci“, anomálny, idiomatický vzťah medzi formou *čierna ovca* a významom „negatívny, opovrhovaný člen nejakého spoločenstva“. Sémantická transpozícia sa v tomto prípade spája so zánikom pôvodného denotačného vzťahu (*čierna ovca* nie je ani čierna, ani ovca). Konotačno-pragmatická zložka sa opätovne realizuje v komunikačnom procese pri každom kódovaní a dekódovaní formy *čierna ovca* ako frazémy, keďže je integrálnou súčasťou tejto jednotky.

5.1.3 Chápanie frazeologickej motivácie

V čom sa odlišuje predkladané ponímanie frazeologickej motivácie od doterajšieho konceptu motivácie vo frazeológii? Vo frazeológii je bežné také chápanie motivovanosti, ktorého podstatou je porovnávanie sémantiky komponentov (resp. vnútornej formy frazémy) a sémantiky frazémy;¹²¹ poukazuje sa na koreláciu medzi stupňom obraznosti a jasnosťou motivovanosti. Na tomto aspekte je založená klasická vinogradovovská sémantická klasifikácia (frazeologické zrasty, celky, spojenia). E. Kučerová (1974, s. 23) poznamenáva, že „motivovanosť frazeologizmu je pre jeho správne použitie irelevantná“. Podľa J. Machača (1967, s. 142) lexémy typu *modrá punčocha*, *zelený anton*, *mít za lubem*, *nechat na holičkách* majú synchrónne zastretú motiváciu. Chápanie motivovanosti frazém v zmysle obraznosti je viditeľné aj v štúdií J. Mlacka – pri konfrontácii slovenských a srbochorvátskych frazém autorovi ide o „sledovanie ich obraznosti a všeobecnejšie ich

¹²⁰ Príklady na sg.: *Obdobie vlády 1994 – 1998 totiž objektívne prinieslo Slovensku postavenie čiernej ovce v celom stredoeurópskom regióne. – Investičná a rozvojová banka je našou prvou a zatiaľ jedinou čiernou ovcou v našom bankovom sektore, ktorej finančné zdravie podlomilo nekvalitné úverové portfólio. Príklad na pl.: Občania môžu nahlásiť čierne ovce v radoch polície.*

¹²¹ Porov. formuláciu: „Vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ, ktorý je sprostredkovaný cez jej obraznosť, by bolo možné označiť za motivovanosť FJ.“ (Đurčo, 1989, s. 34).

motivovanosti“ (Mlacek, 1992b, s. 375); ďalej uvažuje o motivovanosti ich obrazu.¹²² Takto chápanú motivovanosť F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 191) pokladá nanajvýš za čiastočnú (spomína dekonkretizáciu, deanimalizáciu, antropomorfizáciu), majúcu len rámcový charakter, pretože súvisí s tematizáciou komponentov a na konkrétny frazeologický význam nemá vplyv. Na inom mieste autor hovorí o (pravidelne) nemotivovanom význame, ktorý nemožno spätne dekomponovať na vstupné významy komponentov (Filipec – Čermák, 1985, s. 190). Modifikovane predstavuje pojem motivácie a demotivácie frazém Ľ. Kralčák (1993). Demotivácia v jeho ponímaní je druhou etapou frazeologizačného procesu, keď frazéma stráca pôvodnú obraznosť (motivovanosť, dvojplánovosť) v dôsledku zániku súvislostí medzi primárnym (doslovným) a frazeologickým významom.¹²³

Všetky uvedené prístupy interpretujeme tak, že sa v nich o motivovanosti uvažuje z genetického aspektu a v zmysle štruktúrnej zložky, ktoré sa týkajú vzťahu frazémy k motivujúcej syntaktickej konštrukcii a cez ne sa týkajú vzťahu frazémy k svojim komponentom (často sa hovorí o demotivácii, resp. desémantizácii slova po vstupe do frazémy). Ako sme viackrát zdôraznili, v našom ponímaní podstata frazeologickej motivácie spočíva inde – v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantnú funkciu má KPZ, ktorá determinuje ostatné zložky, a teda aj zložku štruktúrnu (spôsob sémantickej transpozície) a denotačnú. Frazeologickú motivovanosť teda posudzujeme bez ohľadu na štruktúrnu zložku, na mieru (sémantickej) korelácie medzi komponentmi a frazémou. Práve naopak, konštatujeme, že vzťah medzi komponentmi a frazémou riadi KPZ. Podobne možno interpretovať aj poznámku J. Mlacka, v ktorej sa taktiež poukazuje na vzťah medzi štruktúrnou a konotačno-pragmatickou zložkou: „...rozdiely pri zastúpení istých komponentov môžu byť východiskom pre evidentne odlišné konotácie a práve tie sú dôležitou zložkou celkovej významovej výstavby frazémy.“ (Mlacek, 1992b, s. 381). Z nášho pohľadu rozdiely v zastúpení jednotlivých komponentov vyplývajú z pôsobenia KPZ.

V súlade s uvedeným výkladom interpretujeme aj dve konštatovania J. Furdíka (1994, s. 11, 12): (1) „oslabenie denotačnej a štruktúrnej zložky motivačného komponentu frazémy je podstatným krokom k demotivácii celej frazémy“; (2) „frazémy väčšmi podliehajú demotivácii ako derivatémy“. O demotivácii celej frazémy tu možno uvažovať len cez prizmu štruktúrnej a denotačnej zložky (ktoré autor v citovanej formulácii aj spomína).¹²⁴ Podľa nášho názoru treba zdôrazniť, že frazeologická motivácia sa týmto spôsobom neoslabuje ani nestráca, práve naopak, posilňuje sa, potvrdzuje svoj status. Z toho vyplýva aj skutočnosť, že frazeologická motivácia nie je v priamom vzťahu k štruktúrnej motivácii

¹²² Autor vymedzuje aj typ ekvivalentných frazém, „pri ktorých sa z hľadiska ich motivovanosti prejavujú evidentné zhody, paralely, ale zároveň aj isté rozdiely, posuny v ich obraze“ (Mlacek, 1992b, s. 379).

¹²³ V tomto kontexte autor rozlišuje dve skupiny neobrazných demotivovaných frazém: 1) obraznosť sa stráca v dôsledku nevýrazného, okrajového prekryvania súvzťažnených významov alebo v dôsledku utvárania netypických, ťažko identifikovateľných súvislostí (napr. *vytrieť niekomu kocúra, byť z niečoho jeleň*); 2) obraznosť sa stráca v dôsledku ustúpenia niektorého komponentu z aktívnej slovnej zásoby (napr. *mať na rováš, byť v pomykove*) (Kralčák, 1993, s. 230 – 231).

¹²⁴ O chápaní frazeologickej demotivácie v predloženej koncepcii porov. kap. 5.3.3.

(teda vlastne k štruktúrnej dimenzii frazeologizácie), ale opačne, štruktúrna motivácia závisí predovšetkým od KPZ. Z hľadiska frazeologickej motivácie je teda dôležité dekodovať konotačno-pragmatickú dimenziu. Podstata frazeologickej kompetencie spočíva v tom, že používateľ si osvojí „frazeologický kľúč“, princíp synchrónneho fungovania frazeologickej motivácie konkrétnej frazémy.

5.2 Relačnosť frazeologickej motivácie

5.2.1 Motivačná kooperácia

Frazeologická motivácia sa do kooperačných vzťahov zapája rozličnými spôsobmi. V nasledujúcom výklade si najprv všimneme spoluprácu s motivačnými typmi, ktoré sa dotýkajú podstaty frazeologickej motivácie, ktoré sa istým spôsobom týkajú vlastností frazeologických jednotiek; ide o sémantickú, expresívnu a syntaktickú, resp. morfológickú motiváciu (časť I). Keďže tejto otázke sme sa čiastočne venovali na inom mieste pri analýze podstaty frazeologickej motivácie (5.2.1 – 5.2.3), v tejto kapitole si všimneme ďalšie kooperačné aspekty spomínaných motivačných typov. Ďalej sa zameriame na objasnenie vzťahu k paradigmatickej motivácii (časť II) a napokon načrtneme spôsoby kooperácie s ostatnými motivačnými typmi (časť III).

(I) Podstata FM a motivačná kooperácia

(1) FM a sémantická motivácia

Sémantická motivácia sa primárne týka sémantického odvodzovania významov v rámci lexikálnej jednotky. Vo vzťahu k frazeológii sa otvára viacero sémantickomotivačných otázok, z ktorých si na tomto mieste všimneme dva okruhy: (a) polysémia frazém; (b) vzťah medzi polysémiou a sémantickou transpozíciou (o sémantickej transpozícii porov. aj 5.1.1).

(a) Frazeologická polysémia

Názory na frazeologickú polysémiu sa rôznia. J. Machač (1967, s. 141) viacsovným pomenovaniám (teda nielen frazémam) pripisuje častú polysémiu. Naproti tomu F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 194) konštatuje, že miera polysémie idiémov (a platí to všeobecnejšie pre viacsovné pomenovania ako celok) je omnoho nižšia než v skupine jednoslovných pomenovaní (porov. aj Mlacek (1988, s. 63); porov. v FT – heslo frazeologická polysémia, kde sa uvádza, že „kedysi sa dokonca vylučovala a jednovýznamovosť frazémy sa stavala oproti mnohovýznamovosti veľkej časti lexiky dokonca ako podstatný rozlišovací znak frazémy od lexémy“).¹²⁵ M. Jankovičová (1996, s. 71) vysvetľuje zriedkavosť frazeologickej polysémie výberovosťou frazeologickej nominácie, „ktorá sa tak na rozdiel od obligatórneho vyjadrovania významov v lexike nedostáva do situácie, aby musela rôzne významy označovať rovnakou formou“. Problémy spôsobuje aj stanovenie hranice medzi ustáleným (aj keď málo frekventovaným) významom a potenciálnym (neustáleným) významom. Navyše, dôležitá je aj celková významová vágnosť frazémy, s čím súvisí aj distribúcia frazeológie. Tá sa nevyskytuje, resp. takmer nevyskytuje v oblastiach, ktoré sú vzhľadom na určitosť a exaktnosť doménou nefrazeologickej lexiky (Čermák, *ibid.*).

¹²⁵ Napríklad v Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej (1989) z celkového počtu približne 1 350 frazém je ako polysémnych, napospol dvojsémnych spracovaných len 95 jednotiek, čo predstavuje 7 %.

Za vlastnú spoluprácu FM a sémantickej motivácie možno považovať postupnú (derivačnú) polysémiu, v ktorej sekundárny význam je odvodený z primárneho významu, v citovanom hesle FT (s. 38) sa hovorí o frazeologizácii ďalšieho významu s príkladom *(za)pustiť niekde korene* – 1. udomáčniť sa niekde, 2. zdržať sa niekde. Druhý typ polysémie, ktorý možno nazvať frazeologická kosémia (podľa FT ide o paralelnú polysémiu), je výsledkom dvoch nezávislých frazeologizačných procesov: *robiť niečo lavou rukou* – 1. veľmi ľahko, bez námahy, 2. nedbanlivo, povrchné niečo robiť (príklad z FT).

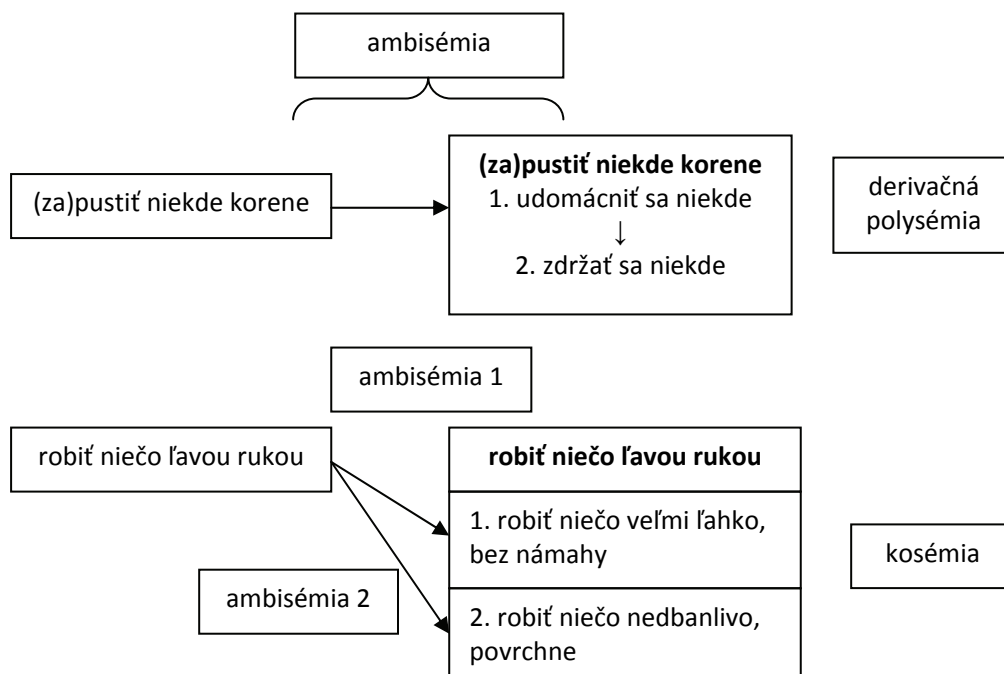
Frazeologická polysémia hraničí s frazeologickou homonymiou (Mlacek, 1988; Jankovičová, 1996, s. 72; porov. ďalej časť o spolupráci FM s paradigmatickou motiváciou).

(b) Vzťah medzi sémantickou transpozíciou a polysémiou frazém

J. Mlacek (1988, s. 67) uvažuje o troch typoch polysémie: radiálna polysémia; reťazová polysémia; radiálno-reťazová polysémia. Zdôrazňuje pritom, že nejde o „čisté“ typy, v každom je v stopovom množstve zastúpený iný typ. Aj vo frazeológii sa teda počíta s typmi polysémie, korešpondujúcimi s typmi nefrazeologickej polysémie. Autor však ďalej upozorňuje, že situácia vo frazeológii je čiastočne odlišná. V nefrazeologickej lexike je východiskový význam vždy súčasťou príslušnej lexémy, zatiaľ čo vo frazeológii to tak nemusí byť – pri reťazovej polysémii motivujúci význam je súčasťou príslušnej frazémy, pri radiálnej polysémii motivujúci význam je súčasťou východiskovej voľnej syntaktickej konštrukcie (Mlacek, 1988, s. 65 – 66). Tu badáme istú paradoxnosť vyplývajúcu z komplikovanosti procesu frazeologizácie a konštituovania frazeologického významu. Autor na jednej strane konštatuje, že vzťah medzi významami frazémy a významom východiskového slovného spojenia je špecificky homonymný, na druhej strane sa so sémantickým vzťahom *voľné spojenie* – *frazéma* pri radiálnom type polysémie (oprávnené) počíta.¹²⁶ Pri vydeľovaní typov frazeologickej polysémie sa teda u J. Mlacka hranice frazeológie prekračujú.

Uvedené paradoxy frazeologickej viacvýznamovosti by bolo možné vysvetliť aj iným spôsobom. Vo vzťahu *voľné spojenie* – *frazéma* možno uvažovať o ambisémii (porov. 5.1.1), zatiaľ čo o frazeologickej polysémii a jej typoch by sme uvažovali len intrafrazématicky (v rámci frazeologickej jednotky), resp. intrafrazéologicky (v rámci frazeológie). Pravda, to neznamená, že štruktúrny vzťah k voľnému spojeniu nebudeme brať do úvahy. Konštatujeme, že frazeologická polysémia je síce ambisémicky determinovaná, avšak ambisémii a frazeologickú polysémiu pokladáme za javy vzájomne späté, hoci fungujúce na odlišných úrovniach. Preto z intrafrazéologického, resp. intrafrazématického pohľadu namiesto radiálnej polysémie uvažujeme o frazeologickej kosémii a namiesto reťazovej polysémie navrhujeme hovoriť o derivačnej polysémii (porov. schému 19). Klasický lexikálny radiálny aj reťazový typ polysémie totiž predpokladá existenciu minimálne troch semém (zmiešaný radiálno-reťazový typ existenciu aspoň štyroch semém).

¹²⁶ Navyše, upozorňuje sa na fakt, že v stopovom množstve so vzťahom k voľnému slovnému spojeniu treba počítať aj pri reťazovej polysémii a naopak, pri radiálnej polysémii je čiastočne prítomný aj vzťah k druhému významu frazémy (Mlacek, 1988, s. 66 – 67).

Schéma 19. Derivačná polysémia, kosémia a ambisémia vo frazeológii**(2) FM a expresívna motivácia**

Ako už bolo spomenuté, expresívnosť je dôležitou vlastnosťou frazeológie, je to súčasť širšie ponímanej konotačno-pragmatickej zložky. Expresivita (spolu so symbolikou a evaluáciou) sa pokladá za jednu z troch zložiek pragmatického významu frazém (Filipec – Čermák, 1985, s. 192 – 193).

Vo frazeologickej terminológii sa expresívnosť charakterizuje ako „subjektívne, osobné angažovanie sa hovoriaceho vo vyjadrení daného faktu frazémou, vnútorné stotožňovanie sa s ním, čo sa vo frazéme prejaví istou prozodickou, sémantickou či syntaktickou hyperbolizáciou, a to na spôsob osobnej simulácie zobrazovaného javu“ (FT: heslo expresívnosť frazémy). Ďalej sa v uvedenom hesle konštatuje, že expresívnosť často prerastá do drsnosti, hrubosti, krajne aj do obscénnosti, drastickosti, brutality; tvorí pritom protiklad ku kultúrnosti frazém (o vzťahu expresívnosti a tzv. kultúrnej frazeológie porov. pozn. 116).

Ak sa expresívnosť týka celého frazeologického fondu, v súvislosti s lexikografickým spracovaním frazeológie sa vynára otázka, v ktorých prípadoch a či vôbec expresívnosť osobitne zaznačovať napr. prostredníctvom štylistických kvalifikátorov (porov. aj Skladaná, 1993, s. 137). Ukazuje sa, že na expresívnosť sa upozorňuje v nápadných prípadoch, napr. *stúpať niekomu do svedomia* oproti *expr. vyčistiť niekomu žalúdok*. Pravda, v Malom frazeologickom slovníku (Smiešková, 1989), odkiaľ sú uvedené príklady, sa kvalifikátory nepoužívajú jednotne, napr. *krotký (tichý) ako baránok (ako ovečka)* sa uvádza bez kvalifikátora, zatiaľ čo jednotka *nevinný ako baránok* má kvalifikátor *často iron.*

O dôležitosti expresívnosti svedčí aj krátky prehľad J. Mlacka (2000a, s. 74 – 75), ktorý sa začína slovami: „S expresivitou frazémy sa vo frazeologickej teórii vždy, už od začiatku moderného frazeologického výskumu v nejakej podobe rátalo“ (s. 74). Citovaný autor poznamenáva, že V. Mokijenko podstatné znaky frazeológie uchopuje prostredníctvom piatich antinómií, zatiaľ čo dominantné, výsadné postavenie má uňho len expresívnosť, ktorá sa uvádza bez protikladného člena a bez ktorej sa frazéma nezaobíde. Ďalej F. Miko vyzdvihuje popri obraznosti aj frapantnosť ako špecifickú realizáciu expresivity frazeologickej jednotky. Napokon, uzatvára J. Mlacek, aj anomalistickú koncepciu F. Čermáka možno považovať za špecifický prejav príznakovosti a expresívnosti. Expresívnosť frazém sa v ponímaní J. Mlacka (1999, s. 131 – 132) dáva do širšieho kontextu s princípom príznakovosti. Ten sa považuje za jeden z najelementárnejších poznávacích znakov frazeológie.¹²⁷

Aj keď F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 198) vzhľadom na tézu o nepriamom vzťahu medzi komponentmi a frazémou pripomína, že takýto nepriamy vzťah sa realizuje aj na štýlovej rovine, teda frazému s vulgárnym alebo pejoratívnym komponentom nemožno mechanicky chápať ako vulgárnu či pejoratívnu, predsa len pokladáme za prirodzené, že expresívnosť sa zvyrazňuje vo frazémach, ktoré obsahujú komponenty, fungujúce ako expresívne aj mimo frazém, napr. *čušať ako voš pod chrastou*, *vodiť niekoho za ručičku*, *zožrať niečo aj s navijakom*, *z hovna bič neupletieš*, *čúrať ako dostihový kôň*, *srať si do huby*, *s holou riťou*, *zavesiť za gule do prievanu*. Explicitne sa to prejavuje napr. pri porovnaní frazeologických variantov, z ktorých jeden obsahuje expresívny komponent a druhý nie: *pustiť si niečo dolu hrdlom/gágorom*, *utrieť si ústa/gamby/pysk*, *pomastiť si črevá/črievka*, *pozerať sa na dno pohára/pohárika*, *ani vlas/vlások na hlave sa mu neskriví*, *udrieť klinec po hlave/hlavičke*, *zdravý ako ryba/rybička*; *zaobchádzať s niečím*, *s niekým ako s maľovaným/smradľavým vajcom* (o gradácii expresivity porov. Habovštiaková, 1980).

Vo frazeologickej teórii je dobre známa a opísaná „záľuba“ v extrémoch, mantinelizmus, príznakovosť, šťavnatosť, zemitosť, nápadnosť, hyperbolickosť, excentrickosť. Priemernosť a normálnosť nie sú pre frazeológiu zaujímavé:¹²⁸ napr. pri fyzickom vzhľade človeka sa frazémy viažu na tučnosť alebo chudosť, vysoký alebo nízky vzrast, predmetom frazeologizácie sú výrazné znaky fyziognómie človeka: *mať tvár ako mesiac na splne*, *sadlo mu nedá dýchať* – *byť chudý ako trieska*, *byť ľahký ako pierko*; *chlap ako jedľa*, *rásť ako z vody* – *rásť do zeme*, *byť na pиаd' od zeme*, *uši ako lopúchy*, *ruky ako lopaty*, *byť žabe po oči*.

(3) FM a syntaktická motivácia

Ako bolo spomenuté, prostredníctvom syntaktickej motivácie sa určuje tvar frazeologickej jednotky. Vzťah medzi frazeologickou a syntaktickou motiváciou je prienikový. Cen-

¹²⁷ „Expresívnosť či príznakovosť tu teda nie je jednoduchou vlastnosťou, jednou spomedzi viacerých, ale je to niečo podstatnejšie, hlbšie, principiálnejšie.“ (Mlacek, 1999, s. 132).

¹²⁸ „Např. pomenovania príznakov, okolností, dejov nie sú vo frazeológii iba pomenovaním sensu stricto, ale sú vždy aj hodnotením s vysokou mierou intenzity príslušnej vlastnosti, okolnosti či deja“ (Mlacek, 1999, s. 132).

trálny typ frazeologických jednotiek, ktorý predstavujú frazémy so stavbou syntagmy, je syntakticky motivovaný. Syntaktická motivácia tak výrazným spôsobom prispieva k frazeologickej prototypovosti. Príznakové typy frazém sa vyznačujú rôznymi anomáliami, ktoré sa prejavujú aj na konštrukčnej úrovni syntaktickej motivácie: na hornej hranici syntaktickej motivovanosti stoja vetné (propozičné) a súvetné (polypropozičné) jednotky, na dolnej hranici sú tzv. jednoslovné frazémy; osobitné postavenie majú frazeologizované konštrukcie (porov. aj 5.1.1). Syntakticky nemotivované sú minimálne frazémy a subfrazémy. Pravda, aj v prípadoch minimálnych frazém a subfrazém, ktoré vznikli elidovaním komplexnejších syntaktických útvarov, by bolo možné uvažovať o prítomnosti syntaktickej motivácie v negatívnej podobe, a to na pozadí fungovania princípu elipsy.¹²⁹

Dynamika syntaktickej motivácie vo vzťahu k FM sa týka konštrukčnej premenlivosti frazeologických jednotiek. Ide najmä o tieto javy: fakultatívnosť komponentov frazém, syntaktické varianty frazém, skracovanie a rozširovanie frazém, frazeologická kontaminácia, vonkajšia syntax frazeologických jednotiek, osobitnú otázku predstavuje frazeologické aktualizovanie (Mlacek, 1970a; 1980a; 2007a; 1972, s. 52 – 70).

(4) FM a morfológická motivácia

Porov. 5.1.1.

(II) FM a paradigmatická motivácia

Paradigmatická motivovanosť je dôležitým prejavom systémovosti lexiky. O frazeologickom systéme sa bežne nehovorí, radšej sa používajú výrazy frazeologický fond, súbor, zásoba (Mlacek, 2000a, odkazujúc na práce F. Čermáka, 1985, 1993). Tu ide podľa nášho názoru skôr o terminologický problém, vo frazeológii sa so systémovosťou počíta, o čom svedčí aj prítomnosť hesla frazeologický systém v FT s pomerne bohatou dokladovou literatúrou.¹³⁰ Medzerovitnosť, nominačná selektívnosť frazeológie teda nie je so systémovosťou inkompatibilná. Pravda, systémovosť tu chápeme v tradičnom zmysle mnohostrannej vzťahovosti jednotiek, nie v zmysle systémovosti (komplexnosti, úplnosti) nominácie, kde frazeológia nemôže a ani nemá ambíciu konkurovať nefrazeologickej lexike.

Frazeológia tvorí systém, a to systém sui generis. Výrazným dôkazom tejto skutočnosti sú aj paradigmatické vzťahy, do ktorých sa frazeologické jednotky zapájajú. Hneď na začiatku výkladu konštatujeme, že paradigmatické vzťahy¹³¹ v tejto časti lexiky sú frazeolo-

¹²⁹ Príznakovosť elidovanej konštrukcie sa chápe na pozadí bezpríznakovej, „plnej“ konštrukcie: *Naši zajtra so Severným Írskom.* ← *Naši sa zajtra stretnú (budú hrať...) so Severným Írskom.*

¹³⁰ Znenie hesla frazeologický systém v FT: „Relatívne samostatný hierarchický systém rôznych typov frazém, ktorý je komplementárny voči čiastkovým systémom pravidelného jazyka. Frazémy vytvárajú voči sebe navzájom a voči iným jazykovým prvkom rôzne štruktúrne, sémantické a funkčné paradigmy, medzi ktorými sú početné horizontálne (syntagmatické) a vertikálne (paradigmatické) vzťahy.“

¹³¹ Paradigmatickosť frazeológie tu chápeme v treťom zmysle, v akom sa spomína v FT v hesle paradigmatica frazém: „Súhrn všetkých paradigmatických vzťahov vo frazeológii, ktoré sa môžu prejavovať na rovine tvarov najmä konštrukčne kľúčového slova (jeho ohýbaním sa tvoria tzv. paradigmatické formy frazémy, ktoré umožňujú pri väčšine frazém ich kontaktové zapojenie do kontextu, napr. *roníš, roním, roníme krokodílie slzy*), ďalej pri opozícii ustálenosť – variantnosť, a to existenciou variantov frazémy, a napokon na rovine významu frazémy, keď sa v osobitých paradigmatických vzťahoch nachádzajú také

gicky determinované, že oproti bežnej lexike sa vyznačujú viacerými, frazeologickomoti-vačne podmienenými špecifikami. Z toho vyplýva, že paradigmatická motivácia (ako kooperačná subdominanta) je v tomto prípade ovplyvnená pôsobením frazeologickej moti-vácie (ako kooperačnej dominanty), čo sa vo všeobecnosti prejavuje prinajmenšom v dvoch smeroch:

(a) „Kategoriálny význam v sémantickej štruktúre frazémy nemá taký význam ako v sémantickej štruktúre slova“ (Jankovičová, 1996, s. 66 – 67), čo sa pripisuje jednak sémantickej ambivalentnosti kategoriálneho významu, jednak absencii tohto druhu významu pri propozičných a polypropozičných frazémach. Pri frazeologickej synonymii autorka navrhuje kritérium rovnakej slovnodruhovej platnosti nahradiť kritériom rovnakej syntak-tickej platnosti.

(b) Významová difúznosť až vágnosť frazém (porov. vyššie) nedovoľuje presné zarade-nie do paradigmatických súvislostí. To súvisí s prekrývaním denotačnej zložky konotačnou zložkou (porov. napr. FT: heslo hyperonymia/hyponymia frazém).

Jednotlivé typy paradigmatických vzťahov vo frazeológii sa neskúmali s rovnakou in-tenzitou, preto sa v tejto oblasti pociťujú väčšie-menšie medzery. Ako konštatuje M. Jan-kovičová (1996, s. 74), v slovenskej frazeológii sa napr. vzťahy frazeologickej antonymie a frazeologickej hyperonymie/hyponymie spracúvajú po prvý raz až v knihe Frazeologická terminológia (1995).

Pri úvahách o vzťahu týchto dvoch motivačných typov možno vymedziť tri základné druhy paradigmatických vzťahov, na ktorých sa frazeologické jednotky zúčastňujú (v nasledujúcom výklade sa budeme venovať najmä druhému a tretiemu typu vzťahu):

(1) Medzysystémová úroveň (vzťah frazéma – nefrazéma). Význam niektorých frazém korešponduje s významom jednoslovných pomenovaní; porov. napr. synonymický vzťah v týchto dvojiciach: *Achillova päta – slabina*, *krotký ako baránok – krotký*. Ide o bežne uvedomovaný jav v jazykovom vedomí používateľov, čo sa odráža aj v lexikografickom spracovaní, porov. napr. Synonymický slovník slovenčiny (2004), v ktorom sa ako členy synonymických radov objavujú aj frazémy, napr. *nie – čerta starého – ani za svet – figu borovú – ani za (živého) boha; málo – za náprstok, ako kvapka v mori*; porov. aj *prefíkaný – všetkými masťami mazaný, mlčať – držať jazyk za zubami, zomrieť – odísť na večnosť – vydýchnuť dušu* (Matejčík, 1968; Pisárčiková, 1988).¹³² Nejde nám pritom o vyzdvihovanie ekvivalentnosti frazémy a slova, ktorá je veľmi relatívna a nedá sa aplikovať na celú fra-zeológiu, ale o rešpektovanie skutočnosti, že istá miera súvzťažnosti medzi slovom a frazémou (presnejšie: frazémou nominatívneho typu) existuje a prejavuje sa aj v paradigmatických vzťahoch.

kategoríe, ako frazeologické synonymá, frazeologické homonymá, významy v rámci polysémickej frazémy alebo frazelogické antonymá.” (FT; podč. M. O.). Nezaradujeme sem teda polysémickosť frazém, ktorá sa v našom vymedzení týka vzťahu frazeologickej a sémantickej motivácie.

¹³² Pravda, frazeologická teória pokladá za prekonaný názor, ktorý v kontexte súdobého poznania v citovanej štúdii sformuloval J. Matejčík (1968, s. 29): „Pri všetkých osobitostiach lexikálneho významu frazeologické jednotky musíme teda pokladať za ekvivalenty slov.“

Vo vzťahu nefrazéma – frazéma možno paradigmatickosť sledovať aj z pohľadu toho, ako sa slová z istej tematickej, onomaziologicko-lexikálnej paradigmy zapájajú do frazeologických vzťahov a ako vytvárajú frazeologické zoskupenia. Napríklad zo silného antropocentrizmu frazeológie prirodzene vyplýva, že ako komponenty frazém veľmi často vystupujú bežné pomenovania častí ľudského tela (Filipec – Čermák, 1985 s. 181 – 182). Somatickej frazeológii sa preto zaslúžene venuje veľká bádateľská pozornosť. Ide o príklad paradigmatickej determinácie v smere onomaziologicko-lexikálna paradigma → onomaziologicko-frazeologická paradigma. Pravda, je potrebné rozlišovať, ktorá lexia sa zapojila do frazeologizačného procesu, napr. *držať jazyk za zubami* – *Koľko jazykov vieš...* (porov. aj Mlacek, 1990, s. 77, kde uvádza príklady s komponentom *hlava*).

(2) Vnútrosystémová, intrafrazeologická úroveň (vzťah frazéma – frazéma) (porov. ďalej).

(3) Intrafrazématická úroveň (vzťahy medzi komponentmi vo frazéme; vlastnosti komponentov vo frazéme). Intrafrazématickú dimenziu v tom zmysle, ako sa správa slovo vo funkcii komponentu frazémy, si všíma J. Mlacek (1990¹³³), ktorý dospel k zisteniu, že aj na základe rozlične sa prejavujúcich paradigmatických vzťahov v procese frazeologizácie sa status slova úplne nestráca, skôr sa rozličným spôsobom modifikuje.

Vo frazeológii možno vyčleniť tieto typy lexikálnoparadigmatických vzťahov: (a) onomaziologicko-frazeologická paradigma; (b) frazeologická synonymia; (c) frazeologická antonymia; (d) frazeologická homonymia; (e) frazeologická hyperonymia/hyponymia; (f) frazeologická paronymia.

(a) Onomaziologicko-frazeologická paradigma

Onomaziologicko-frazeologickú paradigmatu chápeme ako zoskupenie frazém so spoločnou denotatívnou sémou; porov. aj pojmy/termíny frazeologické pole, frazeologicko-tematická skupina, frazeologické hniezdo, frazeosémantická skupina, tematické pole, sémantické pole, sémantické hniezdo (FT: heslá frazeosémantické polia, frazeologické hniezda, ideografický opis frazém; Krošláková, 1996, s. 77; tam aj ďalšia literatúra).

Viacerí bádatelia poukazujú na významovú difúznosť, vágnosť, komplexnosť frazém, napr. F. Miko (1989) neuvažuje o význame, ale o interpretácii frazeologických jednotiek (používa termín archiséma, ktorý pokladá za približné vyjadrenie všeobecného významu frazém). Podľa tejto koncepcie sa spracúva frazeologický materiál v knihe *Frazeológia v škole* (Miko a kol., 1989). Pravda, rozdiel medzi vlastným významom frazémy a širšie ponímanou frazeologickou paradigmatou (frazeologickým hniezdom), onomaziologicko-lexikálnou, resp. presnejšie onomaziologicko-frazeologickou paradigmatou je postupný, niektoré frazémy priradené k istej archiséme majú charakter synonym (KONAŤ NEROZUMNE: *pustiť si hada do rukáva, pchať prsty medzi dvere*; VEĽA HOVORIŤ: *mať mnoho rečí, mať dlhý jazyk*), niektoré synonymiu prekračujú (ZÁKLAD NIEČOHO: *byť oporou niekomu, byť pilierom niečoho, byť chrbtovou kosťou niečoho*; O VÝRAZE NA TVÁRI: *strúhať*

¹³³ „Ide nám pritom o skúmanie otázky, či si slová z jednotlivých častí slovnej zásoby, z jednotlivých skupín, prenášajú niečo zo svojho zaradenia v uvedených častiach lexiky aj do frazeológie, keď sa stávajú zložkami frazeologických jednotiek.“ (Mlacek, 1990, s. 78).

vážnu tvár, strúhať prísnu tvár, strúhať múdru tvár, strúhať nevšímavú tvár). Podľa toho sa rozlišuje širšie a užšie chápanie frazeologického hniezda (FT, heslo frazeologické hniezdo). Mikovo archisémické chápanie stojace na rozhraní onomaziologicko-frazeologickej paradigmy a frazeologickej synonymie možno pokladať za jedno z možných spracovaní paradigmatických vzťahov vo frazeológii.

Onomaziologickú klasifikáciu frazeológie ponúka aj nové vydanie štvorzväzkového Slovníka českej frazeologie a idiomatiky (Čermák et al., 2009), konkrétne v podobe sémantických registrov (porov. 1. zv. prirovnania: s. 421 – 481; 2. zv. neslovesné syntagmatické výrazy: s. 429 – 491; 3. zv. slovesné syntagmatické výrazy: s. 977 – 1216; 4. zv. vetné výrazy: s. 1061 – 1238).

Na intrafrazematickej úrovni sa tento druh lexikálnej paradigmy môže realizovať v podobe vzťahu medzi variantnými komponentmi: *ukážem niekomu, kde murár/tesár nechal diery; hladný ako vlk/pes* (Mlacek, 2007a).

(b) Frazeologická synonymia

Frazeologickej synonymii sa v doterajšom výskume venovala najväčšia pozornosť, avšak, ako poznamenáva M. Jankovičová (1996, s. 65), pre slovenskú frazeológiu platí opak, tomuto paradigmatickému javu venoval pozornosť prakticky len J. Mlacek (1984, s. 64 – 66). Za frazeologické synonymá sa pokladajú jednotky, ktoré spĺňajú tieto kritériá: približne rovnaký vecný význam, rovnaký kategoriálny význam, osobitná frazeologizácia (FT: heslo frazeologické synonymá). Frazeologická synonymia sa vyznačuje oproti synonymii jednoslovných pomenovaní niektorými špecifikami, napr. neexistencia absolútnej synonymie; vzhľadom na syntaktickú motivovanosť, resp. štruktúrne komplexnosť existuje možnosť klasifikácie frazém na rovnakoštruktúrne a rôznoštruktúrne synonymá, ktorá v súbore jednoslovných pomenovaní nemá paralelu.

V súvislosti s frazeologickou synonymiou spomeňme aspoň niekoľko problematických oblastí (bez nároku na komplexnosť a bez ambície na ich vyriešenie): (i) hierarchizácia synonymických partnerov, (ii) lexikálna variantnosť na báze synonymie komponentov, (iii) delimitácia frazeologických synonym a lexikálnych variantov.

(i) Hierarchizácia synonymických partnerov, konkrétne vyčleňovanie synonymickej dominanty

Ide o jeden z kľúčových bodov všeobecného uvažovania o synonymii, pričom vo frazeológii sa tento problém ukazuje ešte vypuklejšie než na úrovni slova. Vo frazeológii totiž vo všeobecnosti nemožno uplatniť dichotómiu príznakovosť – bezpríznakovosť tak ako v súbore jednoslovných pomenovaní, pretože všetky frazémy sú príznakové (Jankovičová, 1996, s. 67). Tento protiklad by sa však dal čiastkovo využiť, ak by sme pracovali s konceptom bezpríznakovosť – príznakovosť vo vnútri frazeológie. Bolo napríklad spomenuté, že napriek tomu, že expresívnosť je vlastnosťou celého frazeologického fondu, výrazným, interne frazeologicky príznakovým jednotkám sa vo frazeografii prisudzujú kvalifikátory typu *expr.*, *iron.*, *žart.* a pod. F. Čermák poukazuje na možnosť stanoviť synonymickú dominantu pomocou frekvencie, pričom mu nejde o frekvenciu ako izolovaný ukazovateľ, ale pripomína, že frekvencia zohráva úlohu aj pri štylisticko-pragmatickom vnímaní frazeologických jednotiek (existuje napr. korelácia medzi zriedkavosťou výskytu

a zastarávaním výrazu). Na základe relatívne vyššej frekvencie je podľa autora možné vyčleniť súbor jednotiek tvoriacich jadro frazeológie (Filipec – Čermák, 1985, s. 187).

(ii) *Lexikálna variantnosť frazém*

Lexikálna variantnosť frazém sa často realizuje na základe synonymických vzťahov medzi komponentmi (*fúkať/dúchať do cudzej kaše, chváliť/pýšiť sa cudzím perím*); porov. aj Mlacek, 1990, s. 85 – 86. Tento jav možno prostredníctvom motivačnej teórie vysvetliť ako intrafrazematicky viazanú paradigmatickú motiváciu. V prípadoch typu *lahké futro/futierko, trafiť klinec po hlave/hlavičke* sa k paradigmatickej motivácii (čiastočná synonymia variantných komponentov) pridružuje slovotvorná motivácia (medzi variantnými komponentmi sa realizuje motivačný vzťah).

(iii) *Delimitácia frazeologických synonym a lexikálnych variantov frazém*

V teórii sa pri delimitácii týchto dvoch javov ako kritériálna hodnotí odlišná/rovnaká obraznosť. Aj na rozhraní medzi týmito dvomi javmi sa možno stretnúť s jednoznačnejšími (*ani prstom nepohnúť – križom slamy nepreložiť*) a menej jednoznačnými synonymami (*nosiť sovy do Atén – nosiť drevo do lesa*). Podobne je otázne, či v prípadoch *jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať – jeden za devätnásť, druhý bez jedného za dvadsať – jeden za dukát, druhý za turák* (Mlacek, 1990, s. 79) poslednú jednotku možno pokladať za lexikálny variant prvých dvoch, keďže nie je splnená podmienka rovnakej sémantickej transponovanosti. Pri rozhodovaní môže byť nápomocná aj formálne ustrojenie; nazdávame sa, že jednotky s rovnakou syntaktickou štruktúrou stoja bližšie pri lexikálnej variantnosti. Pravdaže, najdôležitejšia je požiadavka rovnakej sémantickej transponovanosti.

Pri stanovovaní hranice medzi frazeologickou variantnosťou a synonymiou si možno položiť aj otázku relevantnosti jednotlivých delimitačných kritérií. Ako pripomína M. Jankovičová (1996, s. 67), kritérium rovnakej kategoriálnej platnosti je sporné, keďže nie všetky frazémy možno slovnodruhovo zaradiť. Lenže ani autorkou navrhované kritérium rovnakej syntaktickej platnosti, ktoré sa taktiež dotýka istého stupňa kategoriálnosti,¹³⁴ nemusí zodpovedať chápaniu synonymickosti frazém v bežnej komunikácii. Preto sa nazdávame, že vo frazeológii by ako jeden z možných prístupov mohlo figurovať širšie chápanie synonymie bez zreteľa na rovnakosť kategoriálneho významu či syntaktickej funkcie. V tomto zmysle za synonymné by bolo možné považovať aj frazémy *Aká matka, taká Katka. – podobajú sa ako vajce vajcu*; porov. konštatovanie z FT (ibid.), že takéto jednotky (rôznoštruktúrne frazeologické synonymá) sa niekedy označujú ako frazémy s približne rovnakým významom.

(c) *Frazeologická antonymia*

M. Jankovičová (1996, s. 69) poukazuje na nedostatočnú rozpracovanosť frazeologickej antonymie v celej slavistickej frazeológii. V hesle *frazeologické antonymá/antonymné frazémy* (FT) sa konštatuje, že do frazeologicky antonymného vzťahu vstupujú „frazémy

¹³⁴ Porov. rozdiel medzi frazémou so stavbou syntagmy, ktorá je bližšie k slovu, k nominácii, a frazémou so stavbou vety, ktorá je bližšie k vete, k propozícii. V tejto súvislosti sa možno zmieniť o synonymii na syntaktickej úrovni, ktorá sa zakladá na konštrukčnej rozdielnosti (porov. aj Findra, 1978). Syntaktickú synonymiu nespomíname náhodou, ale v súlade so skutočnosťou, že frazéma je synkretickou lexikálno-syntaktickou jednotkou.

s protikladným významom, ktoré spája jedna spoločná séma“ (v hesle sa nachádza aj výklad s klasifikáciou typov antonym). Voľnejšie chápané antonymá¹³⁵ sa spracúvajú v práci Frazéológia v škole (Miko a kol., 1989), porov. napr. *stratiť dych – chytiť druhý dych, pustiť sa do sveta – sedieť za pecou, vážiť každé slovo – hovoriť do vetra, robiť za troch – ani prstom nepohnúť* (podrobnejšie o antonymii vo frazeológii porov. Smiešková, 1980).

Na interfrazématickej úrovni antonymickosť frazém môže byť determinovaná antonymickosťou komponentov: *chodiť s otvorenými očami – chodiť so zavretými očami, stúpať na cene – klesať na cene* (Smiešková, 1980). Platí to však len pri analogickej sémantickej transpozícii. Frazémy s rovnakou konštrukčnou podobou, ale s odlišnou obraznosťou nemožno považovať za antonymá: *mať veľké oči* „robiť si neprimerané nároky“ – *mať malé oči* „byť ospalý“ (príklad uvádza J. Mlacek, 1990, s. 87). Tento príklad okrem iného dokazuje, že dominantnú úlohu v kooperačnom vzťahu frazeologickej a paradigmatickej motivácie hrá frazeologická motivácia, ktorá na základe konotačno-pragmatickej zložky rozhoduje o sémantike frazémy a následne o jej paradigmatickej začlenenosti.

Na intrafrazématickej úrovni sa antonymia môže prejavovať týmito spôsobmi:

- komponenty jednej frazémy sú v antonymickom vzťahu, ktorý sa realizuje aj mimo frazémy (antonymickosť komponentov realizovaná na ploche jednej frazémy prispieva k expresívnosti): *Oheň je dobrý sluha, ale zlý pán.; vo dne v noci; nepozerať sa ani naľavo, ani napravo;*

- komponenty frazémy sú v antonymickom vzťahu, ktorý sa mimo frazémy nerealizuje: *hlava-nehlava, od A do Z, od kolísky po hrob* (Smiešková, 1980).

(d) Frazéologická homonymia

V FT sa vyčleňujú dve skupiny homoným podľa genézy vzniku. Vznik tzv. homogénnych frazeologických homoným¹³⁶ možno lexikálnomotivačne vysvetliť ako proces sémantickej demotivácie v rámci pôvodnej polysémie frazémy, ktorej výsledkom je nadobudnutie frazeologickej motivácie. Heterogénne frazeologické homonymá¹³⁷ vznikajú samostatnou frazeologizáciou, samostatným nadobudnutím frazeologickej motivácie (o typoch homonymných frazém porov. aj Mlacek, 1988, s. 72).

K problematike homonymie vo frazeológii pripájame dve krátke poznámky:

¹³⁵ Neuvádzajú sa presné antonymné dvojice (o binárnosti frazeologickej antonymie porov. citované heslo v FT), ale antonymá sa spracúvajú za značkou x po uvedení všetkých synonym v archiséme, napr. O KRIKĽAVOSTI: *ako päť na oko; to oči kole; biť do očí; udierať do očí; posledný výkrik módy x lahodiť očiam*. Pravda, vzhľadom na voľné chápanie sémantických vzťahov medzi členmi archisémy (nejde vždy o frazeologické synonymá) ani frazéma uvádzaná ako antonymum nevstupuje do antonymického vzťahu so všetkými členmi archisémy, porov. *ako päť na oko – lahodiť očiam*, ale **posledný výkrik módy – lahodiť očiam*.

¹³⁶ Uvádza sa príklad *mať niekoho na očiach* – I. stále niekoho sledovať, slediť za niekým, II. spomínať si na niekoho, živo si niekoho pripomínať.

¹³⁷ Uvádza sa príklad *merať cestu* – I. nejst po ceste rovno, motať sa napr. v podnapitosti, II. cestovať, dať sa na dlhú a zvyčajne aj namáhavú cestu.

(1) Konštatovanie M. Jankovičovej (1996, s. 72) o zriedkavosti frazeologickej homonymie¹³⁸ možno relativizovať v tom zmysle, že hranica medzi polysémiou a homonymiou nie je zreteľná ani v skupine jednoslovných pomenovaní. O to viac platí toto konštatovanie pre frazeologickú lexiku, k čomu v nemalej miere prispieva už viackrát spomínaná významová difúznosť frazém, resp. frazeologických lexíí. Teda viaceré prípady frazeologickej polysémie možno chápať aj ako frazeologickú homonymiu. Na túto skutočnosť poukazuje aj spomínaná autorka, citujúc V. Blanára (1993, s. 20): „Nepodarilo sa presne ustáliť, aké druhy sémantických príznakov podmieňujú významovú blízkosť semém v rámci jednej polysémickej štruktúry a kedy sa významová súvislosť stráca.“

(2) F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 190) za homonymá považuje aj frazémy, ktoré popri frazeologickom význame pripúšťajú aj doslovný význam. Nazdávame sa, že tu treba od vlastnej intrafrazeologickej homonymie odlíšiť medzisystémovú, resp. medziúrovňovú¹³⁹ homonymiu medzi frazémou a príslušnou voľnou syntaktickou konštrukciou (ide teda o úroveň frazéma – nefrazéma); F. Čermákovi ide o druhý typ homonymie. Porov. aj tri prístupy, o ktorých sa v súvislosti s fungovaním homonymie vo frazeológii zmieňuje J. Mlacek (1988, s. 69 – 70).

(e) Frazeologická hyperonymia/hyponymia

Aj pri paradigmatickom vzťahu hyperonymie/hyponymie sa ukazuje rozdiel medzi slovom a frazémou vyplývajúci z medzerovitosti, selektívnosti frazeologickej nominácie. To sa prejavuje v tom, že okrem malej frekvencie sa tento paradigmatický vzťah realizuje len dvojstupňovo a menej výrazne (Jankovičová, 1996, s. 71), a to vzhľadom na denotačnú neurčitosť významu mnohých frazém; výrazovú frapantnosť podstatnej časti frazém; celkovú nemodelovosť a anomálnosť frazeológie, jej systému (FT: heslo hyperonymia/hyponymia frazém).

Vo výklade F. Čermáka (Filipec – Čermák, 1985, s. 210) sa spomínajú hyponymá *starý lišák* – *liška pálená* – *chytrá hlava* – *kůže podšitá* s hyperonymom *chytrý člověk*. Tu opäť pripomíname, že ide o rôznosystémovú hyperonymiu/hyponymiu, keď sa do vzťahu dostáva frazéma s nefrazémou.

Podobne ako synonymia a onomaziologicko-frazeologická paradigma aj hyperonymicko-hyponymické vzťahy môžu byť základom lexikálnej variantnosti frazém: *figu drevenú/borovú; utrieť niekomu gamby/ústa* (porov. Mlacek, 1990, s. 86).

(f) Frazeologická paronymia

Viackrát citovaná M. Jankovičová (1996) tento paradigmatický vzťah nespomína, pretože si všíma len opozičné vzťahy realizujúce sa na úrovni významu. Za frazeologické paronymá sa pokladajú „formálne podobné, avšak významovo odlišné frazémy, ktoré stoja voči sebe vo vzťahu formálnej a sémantickej ekvipolentnosti alebo vo vzťahu formálnej prívratnej opozície a sémantickej ekvipolentnosti, resp. sémantickej disjunkcie, alebo vo vzťa-

¹³⁸ O príčinách tejto zriedkavosti porov. Mlacek, 1988, s. 70 – 71.

¹³⁹ Termínom medziúrovňová homonymia frazém tento jav nazvali L. I. Rojzenzon a A. M. Emirovová (1970). O medzisystémovej polysémii a homonymii uvažuje J. Dolník (2003, s. 77 – 79) v súvislosti s terminologizáciou a determinologizáciou.

hu formálnej ekvipolentnosti a sémantickej disjunkcie“ (FT: heslo frazeologické paronymia). Vzhľadom na konštrukčnú komplexnosť frazém sa paronymia môže prejavovať na rozličných úrovniach: slovotvornej (*ísť ako baran – ísť ako baránok*), lexikálnej (*mať deravú pamäť – mať krátku pamäť*), štruktúrnej (rozdiel v počte komponentov: *ísť na odpočinok – ísť na večný odpočinok*) (porov. citované heslo).

Paronymia sa môže prejavovať aj v rámci frazémy (intrafrazématická paronymia komponentov), čím sa dosahuje zosilnenie frapantnosti výrazu (resp. všeobecnejšie akcentovanie konotačno-pragmatickej zložky), napr. *robiť z komára somára* (FT: heslo *semiotická frapantnosť frazémy*), ale aj *lážo-plážo, mirnix-dirnix* a pod.

(III) FM a ostatné motivačné typy

(1) FM a slovotvorná motivácia

Porov. kap. 2.3.1.

(2) FM a onymická motivácia¹⁴⁰

Frazeologická a onymická motivácia sú inkompatibilné v tom zmysle, že neexistuje frazéma, ktorá by bola zároveň plnohodnotným vlastným menom. Protikladnosť vlastných mien a frazeologických jednotiek vo všeobecnosti vyplýva z odlišností onymickej a frazeologickej funkčnej separácie. Týka sa to aj tých frazeologických jednotiek, ktoré pozostávajú len z onymických komponentov (s prípadnými neonymickými fakultatívnymi komponentmi), napr. (*byť ako*) *Janko Hraško*, (*odkuriti se kakor*) *Mica/Micka Kovačeva*¹⁴¹, *Ideal Petrov*¹⁴²; porov. Dobříková (2001, 2003).

Skutočnosť, že podnet na frazeologizáciu vzišiel z nejakej vlastnosti či okolnosti, spájanej s nositeľom mena, ktoré sa stalo komponentom frazémy, nie je pre hodnotenie týchto komponentov rozhodujúca. V uvedených prípadoch nejde o plnohodnotné vlastné mená, ale o deonymizované jednotky. Frazéma *Mica Kovačeva* neindividualizuje, nepomenúva sa ňou konkrétna osoba, o čom svedčí neprítomnosť relevantných onymických ukazovateľov.¹⁴³

Uvedený výklad však nevylučuje, že jednotky *Janko Hraško*, *Mica Kovačeva* či *Ideal Petrov* môžu simultánne fungovať aj ako vlastné mená (oficiálne či neoficiálne). Ak v Slovinsku existuje osoba s menom *Mica Kovačeva*, toto meno je výsledkom odlišného aktu nominácie, ktorý nemožno stotožňovať s príslušnou frazémou. Podobne je to aj

¹⁴⁰ Za plodnú diskusiu, ako aj za cenné informácie k tejto časti práce ďakujem doc. PhDr. Márii Dobříkovej, CSc. Porov. aj nasledujúce dve poznámky pod čiarou.

¹⁴¹ Ide o štylisticky príznakovú (archaicko-nárečovú) slovinskú frazému s významom „zdúchnuť, vypaľovať sa ako *Mica Kovačeva*“. Podnetom na jej vznik bol text žartovnej slovinskej piesne, v ktorom osoba s týmto menom odišla bez zaplattenia.

¹⁴² Podľa informácie M. Dobříkovej význam tejto bulharskej frazémy dokladá napríklad kontext: Ako sa máš? – *Ideal Petrov!* (výborne, ideálne). *Ideal Petrov* bol aj známy bulharský herec (nar. r. 1899 vo Varne).

¹⁴³ Jedinečný akt nominácie (spontánny alebo úradný), jedinečný pojem a onymický objekt (jedinečnosť individuálna a kategoriálna), onymická sémantika (designácia), nedostatok generického singuláru a plurálu; porov. ďalej.

s lexémou *Ideal Petrov*, ak sa denotácia vzťahuje na konkrétnu osobu (porov. pozn. 142). V týchto prípadoch ide o čistú onymickú nomináciu a príslušná jednotka, denotujúc jedinečné individuum, funguje ako vlastné meno. Prípady typu *Ideal Petrov* (frazéma) – *Ideal Petrov* (proprium) hodnotíme ako medzisyntémové homonymá.

Skutočnosť, že komponenty uvedených frazém sa píše s veľkým začiatočným písmenom presne tak ako vlastné mená, taktiež nepokladáme za rozhodujúcu. Podľa nášho názoru je potrebné primárne brať do úvahy funkčnú stránku lexikálneho znaku, nie jeho formálne (v tomto prípade ortografické) stvárnenie. Ortografia je záležitosťou konvencie, ktorá nie vždy odráža funkčné premeny jazykových jednotiek.

V tejto súvislosti pripájame ešte jednu poznámku. Medzi frazémami s onymickými komponentmi sa tradične uvádzajú aj príklady typu *Damoklov meč*, [byť] v *Adamovom/Evinom rúchu*, *Kainovo znamenie*, *danajský dar*, *Achillova päta*, *Jóbove rany*, *Kolumbovo vajce*, *múdry ako Šalamúnove nohavice*, *Pyrrhovo víťazstvo*, *Tantalove muky*, *Sizyfovská práca*, *lukulské hody*, *trójsky kôň*, *judášsky bozk* (napr. Dobříková, 2003; Skladaná, 2010, ale aj mnohí iní). Treba však poznamenať, že tu nejde o propriá, ale o deonymické adjektívne deriváty s transformovanou propriálnou funkciou, ktorá sa viaže na slovotvorný základ derivátu (propriálnosť sa uvedomuje prostredníctvom slovotvornej motivácie, motivantom je vlastné meno). Na tento fakt sa doteraz podľa nášho názoru dostatočne nepozorovalo.

Písanie veľkých písmen pri individuálnych vzťahových adjektívach¹⁴⁴ ako komponentoch frazém je takisto záležitosťou ortografickej tradície a kodifikácie (*Augiášov chliev*, *Damoklov meč*). V nej sa však v rozličných podobách odráža ustálenosť ako jedna z vlastností frazeológie. Významový rozdiel vo vyjadrení odlišného stupňa posesivity, resp. vo vyjadrení odlišnej kvality privlastňovacieho vzťahu (Dobříková, 2008, s. 49) medzi individuálnymi vzťahovými adjektívami (písanými s veľkým písmenom) a vlastnými vzťahovými adjektívami (písanými s malým písmenom) sa pri frazeologizácii stiera, napr. *Pyrrhovo víťazstvo* (mohlo by byť aj pyrrhovské víťazstvo); *lukulské hody* (mohlo by byť aj Lucullove hody), porov. aj variantnú frazému *Potemkinove/potemkinovské dediny*. Svedčí o tom aj výklad vo vysokoškolskej učebnici morfológie, kde sa poznamenáva, že vo frazémach môže privlastňovacie prídavné meno nadobudnúť význam akostného adjektíva (s exemplifikáciou a sémantizáciou *Jóbova zvesť* „zlá“, *Pyrrhovo víťazstvo* „pochybné“) a že v krajných prípadoch dochádza k úplnému zoslabeniu jeho lexikálneho významu (s príkladmi *Achillova päta*, *Damoklov meč*, *Kolumbovo vajce*, *Potemkinove dediny*, *byť v Evinom rúchu*) (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 82).¹⁴⁵

¹⁴⁴ K termínu porov. Nábělková, 1993, s. 27.

¹⁴⁵ Citujúc spomínanú vysokoškolskú učebnicu, na túto skutočnosť poukazuje aj M. Nábělková (1993, s. 28 – 29), keď po exemplifikácii typu *Má celkom mamin pohľad* uvádza: „Príslovky miery tu signalizujú, že individuálne adjektíva, resp. ich časť, sú teda **aj mimo frazeologických spojení** typu *jóbova zvesť*, *pyrrhovo víťazstvo* ... [písané s malým písmenom, pozn. M. O.] v rozpore s celkovou charakteristikou okrajovo schopné vyjadrovať kvalifikačný význam podobnosti, resp. význam charakteristickej vlastnosti.“ (zvýraznil M. O.).

Problematika písania veľkých či malých písmen je rozkolísaná a nemusí odrážať onymickosť/neonymickosť daného komponentu. Toto konštatovanie sa netýka len deonymických adjektív, ale aj všetkých typov vlastných mien fungujúcich vo frazémach, napr. *neveriaci tomáš/Tomáš, nech som kubo, hlúpy Jano*. Tejto otázke by bolo potrebné venovať zvýšenú pozornosť.

Uvedený výklad však neznamena, že spolupráca frazeologickej a onymickej motivácie sa nijakým spôsobom nerealizuje. Ku kontaktu týchto dvoch motivačných typov dochádza prostredníctvom fungovania vlastného mena ako komponentu frazémy. Tejto otázke sa venovala nemalá pozornosť, napr. Ondrus (1973), Mlacek (1976b, 1981, 1990, s. 83 – 84, 1997), F. Sabol (1976), Mokijenko (1980), Pokorná (1983), Bayerová (1987), Skladaná (1994, 1996, 2010), Glovňa (2003), Ripka (2003), Žilová (2003), Dobříková (2001, 2003, 2007, 2008), Krško (2008b); v týchto prácach sa nachádzajú aj odkazy na ďalšiu literatúru. Príklady uvádzame z citovaných prác, z Malého frazeologického slovníka (Smiešková, 1989), zo zbierky pranostík *Dúha vodu pije* (1986), zo zbierky A. P. Záturského (2005) a z knihy *Slová z hlbín dávnych vekov* (Skladaná, 1999).

V tejto súvislosti sa otvára celý rad otázok, napríklad: (a) Čo sa deje s onymickosťou vlastného mena, keď sa stáva súčasťou frazémy? (b) Akým spôsobom sa proprium podieľa na frazeologizácii, na výslednej obraznosti a konotačno-pragmatickej hodnote frazémy? (c) Ako možno frazémy s vlastnými menami klasifikovať? (d) Existujú rozdiely v zapájaní onymických tried (antroponým, toponým a chrématoným) do frazeológie? (e) Možno zistiť špecifiká jednotlivých typov/žánrov frazeologických jednotiek vo vzťahu k onymickým komponentom, ktoré obsahujú? (f) Čím sa riadi písanie veľkých alebo malých začiatočných písmen v týchto typoch slov?

Na tomto mieste si podrobnejšie všimneme len prvú z formulovaných otázok (aj to len na príklade jedného typu frazém), na ostatné len nepriamo poukážeme.

Ešte pred samotným výkladom zdôrazňujeme skutočnosť, že na jednej strane slovo pri vstupe do frazémy stráca svoj slovný charakter (porov. Mlacek, 1990), na druhej strane tu slovo nefunguje ani ako samostatná, nezávislá jednotka, ale pracuje v službách frazémy, je to „tímový hráč“, ktorý sa spolupodieľa na výslednej formálno-obsahovej hodnote frazeologickej jednotky.

V citovaných prácach sa poukazuje na procesy apelativizácie a onymizácie, ktoré sprievádzajú zapojenosť vlastných mien do frazeológie. Konštatuje sa, že väčšina vlastných mien svoju primárnu funkciu vo frazémach stráca (napr. Mlacek, 1981, s. 265; Pokorná, 1983, s. 103; Skladaná, 2010). Podobne F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 182) spomína príznakovosť zapojenia vlastného mena do frazeológie, proprium podľa neho stráca svoju onymickosť (jedinečný referenčný vzťah k jedinečnému denotátu). Za istú výnimku považuje niektoré prirovnania typu *byť bohatý ako Krézus*.

V našom výklade sa zameriame na osobitný druh frazém, v ktorom sa frazeologizácia zakladá na skrížení propria (reálne existujúceho alebo neexistujúceho) s apelatívom¹⁴⁶

¹⁴⁶ Dichotómia apelatívnosť – propriálnosť sa primárne vymedzuje len v rámci podstatných mien (tak je to vo väčšine morfológických prác). V jazyku však tento protiklad prekračuje hranice substantívnosti.

(Mlacek, 1981). Autor upozorňuje, že význam vlastného mena sa tu využíva na dosiahnutie obraznosti a expresívnosti celej frazémy, a to prostredníctvom kalambúrnej kontaminácie. Vznik tohto druhu proprií sa podľa J. Glovňu (2003, s. 248 n.) riadi princípom paronomázie (autor uvažuje len o skupine kváziproprií, ireálnych vlastných mien). Príklady na kontamináciu apelatíva s reálne existujúcim propriom (toponymom a antroponymom): *Beží z Púchova do Kyjova. – ísť do Spiša*¹⁴⁷ – *ísť do Ležiachova*¹⁴⁸ – *Pôjdeš na Kľačany. – Ty si z Drahoviec. – chváliť Dávida – najprv Mojžiš, potom Tobáš*; príklady na kontamináciu s propriom, ktoré existuje len vo frazeológii: *Tu sú Zivančania, prídu hneď i Driemotčania – On je z Chudobíc a ona z Núdzovej – dať si Lehára – Sľubenec vlastný brat Nedancovej – Odkazuje pán Bruchovský pánu Zubovskému – Svätí svätého Ležúcha – Jeden Nedajsa, druhý Nebojsa – Umrel Darmodaj, nastal Vydrigroš*.¹⁴⁹

J. Mlacek aj J. Krško poukazujú na skutočnosť, že v tomto type frazeologizácie po vstupe vlastného mena do frazémy dochádza k napätiu medzi apelatívnosťou a propriálnosťou. J. Mlacek venoval dve práce argumentácii v prospech zachovania písania veľkého písmena komponentu *Spiš* vo frazéme *ísť do Spiša*, teda v prospech onymického chápania tohto komponentu (Mlacek, 1976b, 1997). Na inom mieste autor venuje pozornosť frazémam, pri ktorých sa zachovanie onymickosti komponentu stalo východiskom frazeologizácie (Mlacek, 1981, s. 269). Explicitne sa k tejto otázke vyjadril J. Krško (2008b, s. 265): „Podporujeme názor J. Mlacka, že vo frazémach typu *ísť do Spiša* ide o proprium. Ale ide o špecifické postavenie tohto propria, pretože takéto proprium stojí na rozhraní medzi propriálnou a apelatívnou rovinou, a teda v tomto druhu frazém vzniká maximálne napätie medzi oboma rovinami.“

Napriek tomu, že citovaní autori k skúmanej problematike vyslovili dôležité názory, považujeme za potrebné znovu sa pri tejto otázke pristaviť. Zameriame sa, podobne ako J. Mlacek a J. Krško, na vzťah medzi onymickosťou a apelatívnosťou v skúmanom type frazeologických jednotiek.

Na onymicky zásadný fakt v tejto súvislosti upozornil J. Krško, ktorý vo frazémach typu *byť z Drahoviec, ísť do Spiša* poukázal na vzťah medzi významom apelatíva a onymickým

Tak je to aj pri úvahách o propriálno-apelatívnej kontaminácii vo frazéme (napr. *Drahovce – drahý*). Z tohto pohľadu sa terminologické vymedzovanie protikladu apelatívum – proprium ukazuje ako menej presné (adekvátnejšie je uvažovať o protiklade neproprium – proprium). Dichotómiu apelatívum – proprium však možno používať v zmysle pars pro toto a v tomto vymedzení budeme tieto termíny používať v ďalšom výklade.

¹⁴⁷ V bežnej hovorenej aj internetovej komunikácii sme zaznamenali významovo ekvivalentnú frazému s ireálnym propriom (*ísť do Spinkaloviec*).

¹⁴⁸ V prípade *ísť do Ležiachova*, ktorý uvádza a vysvetľuje J. Krško (2008, s. 262), treba počítať aj s teritoriálnou motiváciou. Daná frazéma je rozšírená len v Turci. Porov. aj jednotku *horí ako Važec* „veľmi sa hanbí“ (Šalingová, 1980; cit. podľa Skladaná, 1994, s. 63), viacero teritoriálne determinovaných frazém, viažucich sa na prostredie Slovenského Komlóša v Maďarsku uvádza P. Ondrus (1966); porov. aj štúdie J. Skladanej (1994) a I. Ripku (2003).

¹⁴⁹ F. Čermák túto skupinu frazeologicky viazaných vlastných mien pomenúva termínom kvázipropriá (Čermák, 2007), M. Dobříková (2001) používa pracovný termín frazeologické pseudoantroponymá (v citovanej štúdii si všíma osobné mená).

etymónom. Onymický etymón, ktorý sa viaže na moment vzniku propria, pre fungovanie reálneho propria v komunikácii nie je dôležitý (o rozlišovaní momentu vzniku propria, pôvodnej propriálnej motivácie, a fázy používania propria porov. Šrámek, 1999). Pri kvázipropriách podľa nášho názoru možno uvažovať o stotožnení fázy vzniku propria s fázou jeho používania, ktorá sa petrifikuje v konkrétnej frazeologickej jednotke a mimo nej nefunguje.

Jedným z výsledkov kalambúrnej kontaminácie reálneho vlastného mena s formálne podobným apelatívom je revitalizácia pôvodnej onymickej motivácie (pôvodného významu propria). Pritom nie je dôležité, či toto „vzkriesenie etymónu“ je skutočné alebo len imaginarizované (napr. rodné meno *Dávid* nemá so slovesom *dáviť* z etymologického hľadiska nič spoločné; pravdepodobne je to tak aj so vzťahom toponyma *Spiš*¹⁵⁰ k slovesu *spať*). Dôležitá je synchrónna schopnosť interpretovať kontamináciu, ktorá sa zo sémantického hľadiska zakladá na lexikálnom význame apelatív.¹⁵¹

Pri kvázipropriách sa určité signály onymickosti zachovávajú aj prostredníctvom slovo-творnej motivácie – imitujú sa existujúce slovo-творné (všeobecnejšie nominačné) modely, napr. *Bruchovský, Zubovský* – reálne existujúce priezviská *Dubovský, Bukovský; Nedajsa, Nebojsa – Skovajsa; Nemanice, Ošklivice – Teplice*. K základnému prehľadu slovo-творných typov kváziproprií porov. Glovňa (2003). V uvedených prípadoch síce ide o intra-frazeologickú, resp. intrafrazématickú onymizáciu, tá sa však uskutočňuje na základe uplatnenia analógie pomocou slovo-творnej motivácie (porov. Čermák, 2007, s. 351).

Z pohľadu teórie lexikálnej motivácie tento jav možno vysvetliť takto: vlastné meno sa vo viacslovnnej frazéme neapelativizuje a neonymizuje samo osebe, determinantom onymickej motivácie a demotivácie je frazeologizácia, ktorá je založená na kalambúrnej kontaminácii, t. j. na paradigmatickom vzťahu paronymie medzi propriom a apelatívom. Ak ide o skutočne existujúce proprium, oživuje sa reálny alebo imaginarizovaný onymický etymón; ak ide o kváziproprium, onymický kvázietymón sa frazeologizuje in statu nascendi. Takýmto spôsobom sa realizuje vzájomné spolupôsobenie frazeologickej, syntaktickej, onymickej a paradigmatickej motivácie. K nim sa v komponentoch typu *Drahovce, Vydri-groš* pripája aj slovo-творná motivácia.

Existencia prechodných oblastí medzi apelatívnou a propriálnou lexikou je prirodzený jav, v tejto súvislosti sa ako kardinálna javí otázka: „Čo znamená prechodná vrstva medzi apelatívami a vlastnými menami; čím je príslušná lexéma viac alebo menej blízka vlastnému menu, resp. apelatívu?“ (Blanár, 1996, s. 43). Ak teda pripustíme onymickosť frazeologického komponentu, treba ozrejmiť, v čom spočíva ich onymickosť.

J. Mlacek pri analýze frazémy *ísť do Spiša* v prospech písania veľkého začiatočného písmena komponentu *Spiš* uvádza tieto argumenty: 1. táto frazéma vznikla skrížením apelatíva a propria, s propriálnou zložkou *Spiš* sa tu v každom prípade počíta; 2. analogicky sa

¹⁵⁰ Pôvod názvu Spiš doteraz nebol uspokojivo vyložený (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 280).

¹⁵¹ „Pri frazeologizmoch s propriálnym konštrukčným výrazom musíme brať do úvahy etymologickú jasnosť druhoplánového apelatíva pre adresáta tohto frazeologizmu.“ (Krško, 2008b, s. 265).

môžu tvoriť vymyslené propriá, nie apelatíva; 3. analyzovanú frazému možno začleniť do celého modelu takto tvorených frazeologických jednotiek (Mlacek, 1997, s. 47).

Nadväzujúc na výklad J. Mlacka sa na tento problém pokúsime pozrieť zo zorného uhla onomastiky. Vychádzame z teórie vlastného mena vypracovanej V. Blanárom. Jedným z oporných pilierov tejto teórie je téza, že vlastné meno má špecifickú obsahovú štruktúru. Proprium teda v zhode s citovaným autorom pokladáme za bilaterálny jazykový znak sui generis. V. Blanár v kapitole Medzi apelatívom a propriom v monografii Teória vlastného mena (1996, s. 42 – 51) uvádza tieto kritériá propriálnej nominácie: jedinečný akt nominácie (spontánny alebo úradný), jedinečný pojem a onymický objekt (jedinečnosť individuálna a kategoriálna), onymická sémantika (designácia), nedostatok generického singuláru a plurálu. Ako sa tieto aspekty javia vo vzťahu k propriálnym komponentom vo frazémach typu *ísť na Kľačany, chváliť Dávida; On je z Chudobíc a ona z Núdzovej, Umrel Darmodaj, nastal Vydrigroš* a i.?

Jedinečný akt nominácie vyplýva z hodnotenia a komunikačnej potreby pomenovať denotát ako jedinečnú entitu. Jedinečný pojem a onymický objekt sú spojené s existenciou onymickej sémantiky (designácie), prostredníctvom ktorej sa vlastné meno chápe ako pomenovanie jednotliviny a zároveň ako prvok príslušnej onymickej triedy a podtriedy. S týmito skutočnosťami súvisí aj nedostatok generického singuláru a plurálu, vlastné meno nemožno použiť v zástupnej (generickej) funkcii tak ako apelatívum: *Fanúšik odchádzal zo štadióna spokojný.* (=fanúšikovia vo všeobecnosti boli spokojní). – *Jano odchádzal zo štadióna spokojný.* (≠všetci Janovia boli spokojní).

Porovnajme reálne existujúce toponymum *Kľačany* s frazeologicko-onymickým komponentom *Kľačany*. Onymický obsah reálne existujúceho toponyma *Kľačany* možno na základe blanárovskej metodológie charakterizovať takto:

designácia

kategoriálne a subkategoriálne príznaky	pomenovanie samostatne existujúcej veci konkrétnosť počítateľnosť spoločensky podmienená identifikácia // diferenciácia objektu v rámci druhu „toponymum“ neživotnosť
generické príznaky	osobitné využívanie kategórie rodu, čísla a pádu ustálenosť administratívno-právnym územím lokalizovanosť
diferenčné príznaky	– konotatívnosť sídlnosť

informačno-encyklopedická zložka

obec v okrese Hlohovec, Trnavský VÚC, juhovýchodne od Hlohovca, počet obyvateľov: 970, prvá písomná zmienka: r. 1256, starosta: Róbert Kožík...¹⁵²

¹⁵² Základné údaje podľa internetovej stránky <<http://www.e-obce.sk/obec/klacany/klacany.html>> [Skopírované 17. 11. 2011].

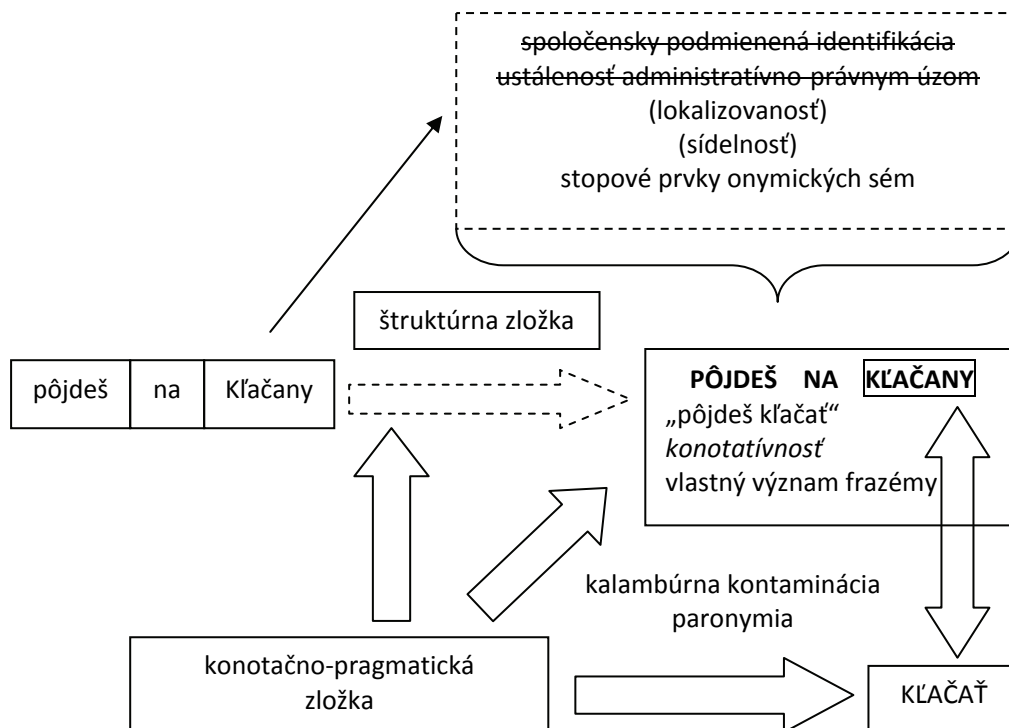
Aké zmeny nastávajú v onymickom obsahu toponyma *Kľačany* po vstupe do frazémy? Kontaminácia s apelatívom *kľačať* je nevyhnutnou súčasťou frazeologizácie, ktorej výsledkom je frazéma *Pôjdeš na Kľačany* s významom „ísť kľačať“. Keďže onymický komponent *Kľačany* nefunguje samostatne, ale stáva sa „tímovým hráčom“, súčasťou „frazeologického kolektívu“, jeho funkčno-sémantickú hodnotu je potrebné posudzovať na pozadí príslušného frazeologického významu.

Komponent *Kľačany* sa do frazémy netransformoval jedinečným aktom nominácie s cieľom denotovať jedinečný onymický objekt, ale ako súčasť konotačno-pragmatického „zámeru“, spočívajúceho na uvedenom paradigmatickom vzťahu paronymie s cieľom evokovať nepropriálny dejový význam „kľačať“. Pod vplyvom frazeologického významu sa ďalej neutralizujú onymicky relevantné príznaky <spoločensky podmienená identifikácia // diferenciácia>, <ustálenosť administratívno-právnym územím>, oslabuje sa generický toponymický príznak <lokalizovanosť>, viazanosť na konkrétne miesto v teréne sa posúva do fiktívnej roviny viazanosti na *nejaké* miesto v teréne, konkrétna lokalizovanosť nie je dôležitá. Do úzadia sa dostáva aj diferenčný príznak <sidelnosť>, ale stále sa uvedomuje. (napr. aj prostredníctvom morfematickej príslušnosti do skupiny toponým s topoformantom -any; Piešťany – Krškany – Bystričany...). Naopak, výrazným spôsobom sa prostredníctvom uvedeného paronymického vzťahu posilňuje konotatívnosť.

Onymický význam sa do frazémy transponuje stopovo, onymická sémantika propria sa „vmiešava“ do globálneho významu frazémy a onymickosť komponentu sa zachováva z veľkej miery len sprostredkované, prostredníctvom štruktúrnej zložky frazeologizácie. Do popredia sa dostáva konotačno-pragmatická zložka (porov. 5.1.1), ktorú dotuje aj napätie medzi onymickosťou a apelatívnosťou kontaminovaných zložiek.

Tieto zmeny podmieňujú hodnotenie danej jednotky ako toponyma len na základe presupozičnej identifikácie (zaradenia jednotky do príslušnej onymickej triedy – v našom prípade medzi toponymá). Nie je pritom dôležité, či si používateľ uvedomuje reálnu existenciu výrazu *Kľačany* aj mimo frazeológie. Referenčná identifikácia (vedenie o denotáte) je irelevantná, informačno-encyklopedická zložka sa stráca a v rôznej miere sa uvedomuje len prostredníctvom štruktúrnej zložky frazeologickej motivácie (o presupozičnej a referenčnej identifikácii porov. Blanár, 1996, s. 152 – 154).

Ako sme uviedli, význam výrazu *Kľačany* ako frazeologického komponentu preto nie je možné znázorniť sám osebe, ale v kontexte celej frazémy *Pôjdeš na Kľačany*, preto je nasledujúca schéma pomerne zložitá.

Schéma 20. Determinanty propria ako frazeologického komponentu (typ Kľačany)

Proprium ako komponent frazém nie je čistým vlastným menom, je to hybridný apela­tívno-onymický prvok v štruktúre frazeologickej jednotky, pričom frazeologická motivácia sa podieľa na výraznej onymickej demotivácii, spočívajúcej na aktivovaní nepropriálneho významu. Podľa nášho názoru je to však iný prípad než ambimodálne vlastné mená (k pojmu/termínu porov. Dokulil, 1977/1997) typu *Slovenská národná galéria*, *Liga proti reumatizmu*, *Slovenský zväz záhradkárov*, medzi ktoré možno zaradiť aj sémanticky prie­zračné prezývky typu *Smejo*, *Žirafa*, ale aj prípady *Sliepočka* (Mária Kohútová), *Čertík* (Jus­tín Andel), ktoré preberá J. Krško (2008b, s. 264) od V. Blanára (1996, s. 141) a ktoré sa zakladajú na opozitnom sémantickom vzťahu medzi prezývkou a etymónom priezviska. V neposlednom rade do skupiny ambimodálnych mien patria aj mená rozprávkových hrdi­nov typu *Lomidrevo*, *Miesiželezo*, *Valihora* (Majtán, 1980). Charakterizačná schopnosť ambimodálnych proprií je onymicky fakultatívna nadstavba spadajúca do sféry nomen omen. Relevantné je, že ambimodálne vlastné mená sa vyznačujú pozitívnou prítomnos­ťou všetkých uvedených príznakov, na základe ktorých sa určuje onymická platnosť lexi­kálnej jednotky (Blanár, 1996, s. 49 – 50). Vo frazeologických komponentoch typu *Zivanči­ná*, *Dávid* je to inak. Vplyvom apelatívnej sémantiky (inkorporovanej prostredníctvom kalambúrnej kontaminácie) sa do popredia dostáva onymicky fakultatívna kategória no-

men omen, zatiaľ čo onymicky obligatórne kategórie (jedinečný akt nominácie, jedinečný pojem a onymický objekt a ďalšie) sa potláčajú.

(3) FM a interlingválna motivácia¹⁵³

Prejavom tejto spolupráce je:

(a) preberanie frazém z cudzích jazykov (porov. aj 5.3.1), uskutočňujúce sa na rôznych úrovniach, môže ísť o citátové frazémy (*modus vivendi*, *in medias res*, *eo ipso*, *cherchez la femme*, *faux pas*, *last but not least*),¹⁵⁴ kalky (*kocky sú hodené*, *kdeže lanské snehy sú*; Smiešková, 1982), polokalky (*byť in*, *podmienka sine qua non*); tieto frazémy môžu fungovať len v citátovej forme, v citátovej aj v preloženej podobe,¹⁵⁵ alebo len v preloženej podobe;

(b) fungovanie prevzatých výrazov ako komponentov frazém: *byť alfou a omegou*, *kategorický imperatív* (Smiešková, 1982, s. 80).

Osobitne možno vyčleniť frazeologické internacionalizmy: *byť in*, *byť out*, *keep smiling*, *zlatá stredná cesta*, *stáť ako soľný stĺp*, *Sodoma a Gomora*, porov. čes. *stát jako (solný) sloup*, angl. *stand there as if turned a pillar of salt*, rus. *obratitsia v (soľanoj) stolb*. Výraznú vrstvu frazeologických internacionalizmov tvoria biblické a mytologické (antické) frazémy, ako aj frazémy, ktoré majú pôvod v dejinách (Mlacek, 2007b, s. 243 – 260).

K tejto problematike pripájame tri poznámky:

(a) Aj pri tzv. citátových výrazoch možno pozorovať náznaky adaptácie, a to konkrétne na elementárnej fónickej úrovni – používanie domácich foném, prehodnotenie kvantity, presunutie prízvuku (ide o procesy transfonemizácie, transchronemizácie, transakcentemizácie; k termínom porov. Ološtiak, 2007e, s. 43 – 71). Preto za relatívne pokladáme tvrdenie, že frazéma sa preberá v pôvodnej zvukovej podobe (FT: heslo preberanie frazeologických jednotiek s príkladmi *alma mater*, *enfant terrible*, *dolce far niente*).

(b) Konštatuje sa, že niekedy dochádza k frazeologizácii až v preberajúcom jazyku: *corpus delicti*, *persona non grata* (FT: heslo citátové frazémy). Tu by sme mohli uvažovať o interlingválnej frazeologizácii. Je však otázne, či v týchto prípadoch nerozlišovať dvojaký status týchto výrazov – terminologický (s istou mierou obraznosti) a frazeologický (neterminologický); porov. 5.2.3.

(c) Sila interlingválnej motivovanosti je rôzna v závislosti od charakteru frazeologického kontaktu. Najviac sa cudzojazyčný pôvod uvedomuje v skupine citátových frazém, najmä v kalkoch. Vo vzťahu k celej skupine prevzatých frazém sa vynára otázka, do akej miery si interlingválnu motivovanosť uvedomuje používateľ jazyka (nastoluje sa teda aj otázka interlingválnej demotivácie; porov. 6.3.3). O dynamickom chápaní a relatívnosti protikladu domáca – prevzatá frazeológia porov. Smiešková (1982).

¹⁵³ K celej podkapitole porov. aj FT: heslá *adaptovaný kalk*, *citátové frazémy*, *frazeologický kalk*, *polokalky*, *preberanie frazeologických jednotiek*, *internationalizmy vo frazeológii*; o členení frazeologických internacionalizmov porov. aj Skladaná (2002).

¹⁵⁴ Citátové výrazy majú zväčša knižný charakter, sú teda aj registrovo motivované (porov. kap. 8).

¹⁵⁵ Pri týchto variantoch badať väčšie-menšie rozdiely vo frekvencii, ako aj v štylistickej hodnote (Smiešková, 1982).

(4) FM a abreviačná motivácia

Tento typ spolupráce je pomerne zriedkavý. Môže ísť o využitie skratiek a značiek ako frazeologických komponentov (*človek s veľkým Č, deň D, hodina H, nepovedať ani ň*). Takisto zriedkavo dochádza k skracovaniu frazém, defrazeologickej abreviácii, a to najmä z dôvodov ekonomizácie (*len tak tak – LTT, jedna pani povedala – JPP*, uplatňuje sa aj ako komponent vo frazéme *agentúra JPP*) a devulgarizácie (*mať f pi... – MFP*). O zachovanie tabuovosti, resp. o devulgarizáciu ide aj v prípadoch frazém s onymickým komponentom typu *chod' do Ríma, chod' do Rižkaroviec*.¹⁵⁶ Do popredia sa dostáva otázka, čo sa deje s frazeologizovanosťou, do akej miery sa FM pod vplyvom abreviácie oslabuje.

(5) FM a registrová motivácia

Za prejav spolupráce týchto dvoch motivačných typov možno pokladať existenciu skupín frazém, ktoré sa tradične vyčleňujú pod hlavičkou štylistická klasifikácia frazém (porov. identické heslo v FT);¹⁵⁷ štýlové rozvrstvenie frazeológie (Filipec – Čermák, 1985, s. 197 – 198); porov. aj štúdie o štylistickej klasifikácii frazém (Mlacek, 1979), o knižnej a žurnalistickej frazeológii (Mlacek, 2007b, s. 261 – 293), štúdiu Stylový charakter frazeológie (Čechová, 2007) a mnohé iné čiastkové práce, ktoré si všímajú používanie frazém v rôznych komunikačných oblastiach (napr. Junková, 2001; Majkowska – Satkiewicz, 1988; Chlebda, 1988).

Registrovo príznakové frazémy sú viazané na isté komunikačné prostredie, a tým spoluvytvárajú a charakterizujú príslušný komunikačný register, napr. žurnalistické frazémy (*čierne zlato, modrá armáda, biela armáda, banánová republika* a i.); knižné frazémy (*Damoklov meč, Achillova päta, vypiť kalich horkosti (až do dna), status quo, tabula rasa, persona non grata, ius primae noctis* a i.); frazémy zo športového prostredia (*skončiť na rakete niekoho, poslať niekoho (predčasne) pod sprchy, zavesiť kopačky/korčule/raketu/píšťalku... na klinec, nedáš – dostaneš, rozhodcovi mrkvu, strieľať Pánu Bohu do okien, nosič vody* a i.).

V tomto kontexte treba upozorniť na rozdiel medzi používaním frazém v určitom registri a frazémami typickými pre daný register. Napr. v športovej komunikácii sa môžeme stretnúť aj so všeobecnými frazémami (napr. *hrať prvé husle, trafiť do čierneho, železko v ohni*), za registrovo motivované však považujeme len také frazémy, ktoré spĺňajú postulovanú podmienku situačnej podmienenosti, viazanosti na daný (športový) register (o športovej frazeológii porov. napr. Felix, 2001). O registrovej motivácii porov. kap. 8.

(6) FM a sociolektická motivácia

Tento druh spolupráce je spätý s existenciou sociolektických frazém, napr. *mať to za milión, búchať do hlavy, napchávať somára* (vojenský sociolekt) (Šikra, 1983, s. 214), *ísť do čistiarne, ísť si vyprášiť kožuch* (obe vo význame „ísť na spoved“), *hodiť to hore „pomodliť*

¹⁵⁶ Za inšpiratívnu diskusiu k otázke vzťahu medzi frazeologickou a abreviačnou motiváciou, ako aj za návrh pomenovania *devulgarizácia* ďakujem PhDr. Miroslave Gavurovej.

¹⁵⁷ Tu sa nachádzajú aj ďalšie súvisiace heslá: hovorová frazeológia, frazeológia v publicistike, intelektuálne frazémy, knižná frazeológia, knižný akcent vo frazéme, kultúrna vrstva frazeológie, publicistická frazeológia.

sa“ (bohoslovecký sociolekt), *dostať guľu, mať na háku, mať na saláme, Ty kokso!, Nebuď labuť!* (študentský/mládežnícky sociolekt), *oprieť sa do toho/do hry* „hrať výrazne“, *mať tenkú strunu* „hrať vysoké tóny“ (hudobnícky sociolekt); *hodiť tigra* „dlho a nepríjemne padať“, *mať bandasky na rukách* „od námahy mať napuchnuté ruky (zväčša predlaktia)“ (horolezecký sociolekt). Zvýšená expresívnosť sociolektizmov sa premieta aj do nápadnosti frazeológie v tejto oblasti, porov. *vzala si čosi do hlavy – vzala si čosi do tej svojej mozgovnice* (príklad z FT, heslo slangový variant frazémy). Niekoľko ďalších príkladov zo Slovenského slangu (Hochel, 1993): *byť v balíku, ruplo mu v bedni, dať niekomu na bendžo, dať si odpich, je to na milú Jarmilu, dať niekomu kopačky, Čo si malý?, byť minúsový, robiť si z niekoho prdel, nechať niekoho v štichu, Trhni si nohou!, byť zelený*.

(7) FM a teritoriálna motivácia

Dialektologický výskum má v slovakistike dlhú a veľmi kvalitnú tradíciu, preto nie div, že v jeho rámci sa venovala pozornosť aj nárečovej frazeológii, ktorej existencia je najvýraznejším prejavom spolupráce FM a teritoriálnej motivácie. V tomto kontexte spomeňme aspoň práce F. Buffu (1993, 1994b, 1995b, ale najmä 1994a); J. Mlacka (1980c, 2007b, s. 229 – 241); I. Ripku (1993, 1994, 1997), A. Habovštiaka (1970, 1977, 1987).

Pri nárečovej frazeológii je aktuálna aj otázka vzťahu spisovnosti a nespisovnosti a štandardizácie nárečovej frazeológie (porov. príslušné heslá v FT; Mlacek, 2007b, s. 237 – 241). Klasifikácie nárečových frazém vychádzajú práve z konfrontácie so spisovnou frazeológiou. Napr. F. Buffa v monografii *Zo severošarišskej frazeológie* (1994a) rozlišuje: *svojské severošarišské frazémy*; *rozdielne severošarišské a spisovné frazémy*; *súbežné severošarišské a spisovné frazémy*; *zhodné severošarišské a spisovné frazémy*. I. Ripka (Ripka – Imrichová, 2004, s. 103) rozlišuje frazémy, ktoré *chýbajú v celonárodnom frazeologickom fonde*, a frazémy, ktoré *sú istou obmenou celonárodnej frazeológie*. Za dôležité považujeme pripomenúť konštatovanie J. Mlacka (2007b, s. 237), že „nárečová frazeológia nie je obyčajným súčtom viacerých skupín frazeologických jednotiek z nárečovej oblasti, ale že je to viacvrstvová veličina, v ktorej možno zreteľne vyčleniť jej jadro alebo centrum a pri ňom osobitné skupiny s rozmanitými vzťahmi k centrálnej sfére nárečovej frazeológie“.

Za špecifický prejav vzťahu FM a teritoriálnej motivácie možno považovať existenciu tzv. *krajových frazém*, t. j. jednotiek bez výrazných nárečových jazykových znakov, ktoré sa používajú v istej nárečovej oblasti alebo regióne, pričom často vyjadrujú špecifické *krajové zvyky*, napr. *Vy predsa viete, že sliepka, čo spieva, nosí nešťastie. Je to krivé ako chodník na Rozbehy, To je pútec ako cesta do Mošoviec* (FT, heslo *krajový frazeologizmus*). Tu sa ukazuje, že pojem/termín *teritoriálna motivácia* nie je potrebné stotožňovať len s nárečovou lexikou.

(8) FM a temporálna motivácia

(a) *Frazeologickí „seniori“*

„Seniorskosť“ sa vo frazeológii prejavuje najmä týmito spôsobmi:

(i) Na úrovni frazémy ako celku: *zostarla*, prípadne *zanikla celá frazéma*, napr. *fujas matias, ľahké futro; Kto sa hnevá, hneď nachádza meč., Pečienka ti do popola nespadne*. (porov. FT: heslá *zaniknuté frazémy, zastarané frazémy, historická frazéma*).

(ii) Na úrovni komponentov frazémy – ide o intrafrazeologickú archaickosť morfológického alebo lexikálneho charakteru: *My o vlku a vlk za humny, div sa svete, nemaj s pány ako so psy, Beda tomu dvorovi, kde rozkazuje krava volovi.; kúpiť niečo za groš, Jeden za dukát, druhý za turák., ležať ladom, mať dačo za lubom, bez ladu a skladu* (Krošláková, 1993; Dvonč, 1978; FT: heslo historický variant frazémy). Výskyt týchto prvkov (archaizmov a historizmov) vo frazémach sa pokladá za jeden z dôkazov ustálenosti frazeológie, čo však automaticky nemá vplyv na temporálnu príznakovosť celej frazémy, Napríklad jednotky *mať na rováší u niekoho, vyjsť na psí tridsiatok* nie sú temporálne motivované, používatelia jazyka ich aktívne využívajú a ich význam vnímajú globálne aj bez poznania významov slov *rováš, tridsiatok* (porov. aj Mlacek, 1990, s. 79 – 80); o členení frazém obsahujúcich historizmy porov. Skladaná (1981).

J. Mlacek (2007a a vo viacerých ďalších prácach) vo svojej prenikavej analýze upozorňuje, že frazeológia je v neustálom pohybe. Jedným z najpregnantnejších dôkazov tohto pohybu je frazeologická variantnosť, ktorá sa exponuje v istom synchronickom priereze a môže sa prejavovať ako napätie medzi „starým“ a „novým“, porov. napr. existenciu morfológických variantov, z ktorých jeden je reliktom predchádzajúceho stavu vo vývine deklinácie (*My o vlku a vlk za humny.*) a jeden odráža súčasný stav (*My o vlkovi a vlk za humnami.*). V nadväznosti na spomínané okolnosti J. Mlacek konštatuje protichodné tendencie týkajúce sa fungovania „starého“ vo frazeológii: „Na jednej strane zisťujeme, že archaickosť istej zložky nebráni jej uplatňovaniu vo frazémach súčasného jazyka, na druhej strane konštatujeme tlak súčasného systému na takéto zložky, na ich vypudenie zo zloženia frazémy súčasného jazyka.“ (Mlacek, 1990, s. 80). Samozrejme, vo všetkých prípadoch nedochádza ku koexistencii „starých“ a „nových“ prvkov s prípadnou štýlovou diferencovanosťou (napr. existujú len podoby *vo dne v noci, div sa svete*).

(b) Frazeologickí „juniori“

Neologizácia je veľmi dôležitým a viacvrstvovým prvkom vo fungovaní frazeologického systému. Frazeologický fond sa neustále obohacuje o nové jednotky, a to na viacerých úrovniach z domácich aj z cudzích zdrojov. Z domácich zdrojov môže ísť o (Mlacek, 2007b, s. 210 n.; o spôsoboch vzniku frazém porov. aj kap. 5.3.1):

(α) **úroveň frazémy** – vlastné frazeologické neologizmy (nové frazémy): *veľký tresk, stará štruktúra, Sedím na konári a je mi dobre,*¹⁵⁸ *Díky, Broňa.*¹⁵⁹ *Na Slovensku je to tak, O tom potom.*¹⁶⁰

(β) **intrafrazematická úroveň** – nové prvky v oblasti variantov a aktualizácií:

- rozšírenie radu lexikálnych variantov o nové komponenty: *letieť ako blesk/raketa*;
- vznik jednotiek na základe istého paradigmatického vzťahu: *vysoko rúbať – (pri)nízko rúbať, mať obidve ruky ľavé – mať obidve ruky pravé*; konkrétne táto posledná jednotka, ako pripomína citovaný J. Mlacek (2007b, s. 221), vznikla aktualizáciou, no postupne sa

¹⁵⁸ Tu možno uvažovať o špecifickom procese deonymickej frazeologizácie (štruktúrnym motivantom je chrématonymum – konkrétne názov umeleckého artefaktu, filmu).

¹⁵⁹ Podľa reklamy na produkt Všeobecnej úverovej banky.

¹⁶⁰ Ide o frazeologizované výroky politikov, prvý z nich sa pripisuje V. Móricaovi, autorom druhého je B. Bugár.

uzualizovala a vzhľadom na odlišnú sémantiku ju možno pokladať za novú frazému (nie ya frayeologický variant);

- premeny v konštrukčnom stvárnení frazém: *byť v Evinom rúchu – Evino rúcho; Nová metla dobre metie. – nová metla;*

- deštrukcie frazém, tendencia k uplatňovaniu silno pozmenených frazém.

L. Zaręba (1994, s. 125 – 126) vývinové tendencie súčasnej frazeológie francúzštiny (od r. 1968) zhrnuje do niekoľkých bodov, napr. rýchle šírenie, ale aj efemérny charakter veľkej časti novej frazeológie v hovorenom jazyku, tendencia k redukcii frazeologických jednotiek, vulgarizácia frazeológie, vplyv angličtiny a americkej angličtiny na preberanie a kalkovanie frazém, narastanie frazeologickej polysémie, rozširovanie synonymických sérií, modifikácia a deformácia frazém. Tu sa ako zaujímavé ukazuje preverenie týchto tendencií na materiáli súčasnej slovenskej frazeológie a frazeológií ďalších jazykov, z čoho by bolo možné charakterizovať vývinové univerzálne, ako aj špecifické vo fungovaní súčasnej frazeológie.

Za špecifický prejav temporálnej motivácie možno považovať inováciu frazém. Máme na mysli „proces, v ktorom zaniknuté frazémy z jazykových alebo najčastejšie z mimojazykových príčin znova vstupujú do sféry používania, do komunikačného procesu, napr. *počúvať niekoho ako slovo Božie/ako Písmo sväté, veriť niekomu, niečomu ako Biblii/ako evanjeliu, je to preňho Písmo sväté/Biblia.*“ (FT, heslo: inovácia frazém). Inováciu v tomto vymedzení možno z pohľadu lexikálnej dynamiky vysvetliť ako temporálnu transmotiváciu, keď sa z frazeologických „mŕtvol“ stávajú frazeologické neologizmy. Ďalšou otázkou je, ako dlho si používatelia túto novosť uvedomujú, teda ako prebieha temporálna demotivácia. Otázka dynamiky súvisiaca s frazeologickými neologizmami je pritom komplikovanejšia než v nefrazeologickej lexike.¹⁶¹

V nadväznosti na problematiku fungovania času vo frazeológii záverom pripomeňme poznámku J. Mlacka (1996, s. 57 n.) k Burgerovmu termínu *životnosť frazémy*, ktorý reflektuje „časový rádius“ fungovania frazeologickej jednotky. V tejto súvislosti a v súvislosti so Zátureckého fenomenálnou zbierkou si J. Mlacek kladie takéto otázky (ktoré však majú všeobecnejšiu platnosť): Ktorá zo zachytených jednotiek dnešná generácia pozná a ktoré nepozná? Ktoré spomedzi tých, čo pozná, aj bežne používa? V akých situáciách sa takéto jednotky uplatňujú? Poznanie/nepoznanie a aktívne využívanie istej frazeologickej jednotky je indikátorom jej „kondície“, pričom hýbateľom, ovplyvňovateľom týchto procesov okrem interne jazykových procesov je aj vo frazeológii mimojazyková skutočnosť, životný

¹⁶¹ „Určenie novosti a perspektívnosti frazém je ešte ťažšie ako pri lexikálnych neologizmoch, pretože v reči zaznamenávame neustále veľké množstvo okazionálnych obrazných výrazov a aktuálnych módných metaforických spojení s minimálnou alebo s veľmi nízkou frekvenciou, voči ktorým stojí frazeologický fond jazyka, ktorý je trvácnejší vo svojom jadre, nepodlieha takým rýchlym zmenám, ako je to v lexike a prenikanie z periférie do centra a následné ustálenie nového výrazu je spojené s viacerými prekážkami, ako je na jednej strane veľmi rýchle zastarávanie a zánik, resp. krátka životnosť obrazných spojení a na druhej strane je to určenie časového momentu objavenia sa novej jednotky, stanovenie a zdôvodnenie kritérií pre určenie novosti výrazu, kde si treba jednoducho určiť časový medzník, isté rozhranie ako porovnávací základ pre hodnotenie.“ (FT: heslo frazeologické neologizmy).

štýl používateľov jazyka, ktorý determinuje komunikačnú potrebnosť alebo nepotrebnosť istých frazém. Takto zameraný výskum si nevyhnutne vyžaduje sociolingvistické nasadenie, prvé pokusy v tejto oblasti uskutočnil P. Ďurčo (2002); porov. aj Baláková (2004).

(9) FM a individualizačná motivácia

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať protizmyselné uvažovať o spolupráci frazeologickej motivácie (zahrnujúcej jednotky istým spôsobom ustálené), s individualizačnou motiváciou, ktorá sa týka jednotiek v pravom zmysle jedinečných, individuálnych, neopakovateľných, krajne neustálených (porov. kap. 9). Ako však na viacerých miestach poukázal J. Mlacek (napr. 2007a), vo frazeológii úplne ustálené, nemenné jednotky sú v menšine a aj vo frazeologickom fonde sa uplatňuje dynamika, premenlivosť, variantnosť.

Preto podľa nášho názoru možno konštatovať, že individualizačnosť sa vo frazeológii realizuje, a to rozličnými, vo viacerých smeroch odstupňovanými spôsobmi. Frazeologická teória tieto procesy a javy do veľkej miery reflektovala, porov. napr. v FT heslá aktualizáčnej postupy, aktualizáčny zásah, deštrukcia frazémy, inovácia frazém, kontextová variantnosť, okazionalný variant frazémy, individuálna frazeológia, individuálny variant. V tejto súvislosti si všimneme problematiku (a) aktualizácie frazém a (b) frazeologických inovácií.

(a) Aktualizácie frazém

Aktualizácie frazém sú také realizácie frazém v texte, v ktorých „sa aktuálne, subjektívne, individuálne, autorsky či jednoducho povedané neuzuálne zasahuje do zloženia frazémy, do jej tvarovosti“ (Mlacek, 2007a, s. 130). Aktualizačné stratégie sa realizujú rozličnými spôsobmi a uplatňujú sa v rôznych komunikačných sférach a prostrediach, v bežnej komunikácii, v reklame, v umeleckej literatúre, v publicistike a inde: napr. *zajtra nikto nebude vedieť ze sa o tom pisalo, taketo dolezite spravy... "jednym okom dnu, druhym von" – zigo nikdy nebol debilko je to pan hokejista a vy debilkovia, mu nesahate ani len po brusnu hranu na korculiach – Ako darček som dostal Encyklopediu lokomotív a vlakov od Davida Rossa z Ottovho nakladateľstva. Ono darovanému koňaku na hviezdičky nehľad, ale nedá mi sa k nej nevyjadriť.* (všetky príklady ID) – *K-Cero – a ste vo svojej koži.* (reklamný slogan) – *Dobrá rada nad RESET.* (názov rubriky v jednom denníku) – *Panny by mali chodiť s lingvistami. Tí chytajú iba za slovo.* (M. Lechan) – *O čo menej smoly majú cestári, o to viac jej majú motoristi.* (S. Radič).

V tejto súvislosti možno pripomenúť aj proces defrazeologickej derivácie okazionalizmov. Slovtvorným motivantom okazionalizmu je frazeologická jednotka, napr. *mať ostré lakte* → *ostrolaktový*, *byť pod papučou* → *papučiar/podpapučiar* (oba príklady uvádza Ľ. Liptáková); *Sudny clovek vie, ze v porovnaní s portugalcami je nas trener stale v pozícii zhovnabičupletcu.* (ID).

Nadväzujúc na výklad J. Furdíka (1994) o motivovanosti frazém, J. Mlacek (2000b) v súvislosti s aktualizovaním frazém uvažuje o druhotnej motivácii, ktorá sa rozličnými spôsobmi viaže na prvotnú motiváciu. Autor ďalej poukazuje na fakt, že dva základné rozmary frazeologických aktualizácií¹⁶² sa vlastne týkajú ďalších dvoch princípov, princípu

¹⁶² Frazeologická aktualizácia si musí uchovať isté znaky, ktoré ju spájajú s protofrazémou (ustálenou, kánonickou podobou frazémy), zároveň sa však od protofrazémy výrazne odlišuje.

analógie a princípu funkčnej separácie. Ponúka sa otázka, ako do výkladu o fungovaní princípu motivácie, analógie a funkčnej separácie aktualizácií frazém možno včleniť spoluprácu medzi FM a IndivM. Odpoveď len naznačíme. Pretvorenie, avšak zároveň zachovanie frazeologickej motivácie koreluje s uplatnením princípu analógie. Konkrétne prejavy funkčného odlíšenia aktualizácie od protofrazémy sú výsledkom pôsobenia individualizačnej motivácie; individuálny komunikant „určuje“ spôsob a mieru subjektívneho zásahu do identity protofrazémy. Práve individualizačná motivovanosť, t. j. obrovská miera „voľnosti“ pri tvorení frazeologických aktualizácií (prakticky jediným obmedzujúcim faktorom je aspoň minimálne uplatnenie princípu analógie, t. j. zachovanie frazeologickej motivácie), znemožňuje slovníkové zachytenie všetkých potenciálnych možností aktualizovania (porov. Mlacek, 1999, s. 136). Individuálne uplatnenie princípu analógie je nevyčerpatelné, jediné, čo v tejto súvislosti možno rámcovo vyčleniť, sú všeobecné spôsoby aktualizovania, ako ich uvádza J. Mlacek (2007a, s. 130 – 145): napr. vlastné aktualizácie frazém (korešpondujúce i nekorešpondujúce s typmi variantov), nadstavbové aktualizácie (frazeologická kontaminácia, frazeologický reťazec, rozloženie a deštrukcia frazémy).

Zachovanie frazeologickej motivácie súvisí aj s otázkou miesta aktualizácií frazém vo frazeológii (Mlacek, 2000b, s. 287 – 288). V súlade s citovaným autorom aktualizáciám frazém možno pripísať osobitné a periférne miesto vo frazeologickom systéme.¹⁶³ Miesto frazeologických aktualizácií je súvzťažné s miestom lexikálnych okazionalizmov; cieľom ďalších výskumov môže byť aj osvetlenie miery analógií a anomálií medzi frazeologickými a lexikálnymi okazionalizmami. V našom prístupe aktualizácie frazém chápeme ako špecifický typ okazionalizmov, vznikajúci na základe spolupráce FM a IndivM, ku ktorým sa pridávajú ďalšie motivačné typy (porov. kap. 9).

(b) Frazeologické inovácie

Inovovanie frazém sa vo svojom druhom význame chápe ako „proces tvorenia individuálnych frazém presne podľa modelu aj podľa ustáleného významu existujúcich frazém (tým sa líši od aktualizácií aj derivácií), pričom však novotvar nemá ustálenosť svojho modelu a môže prinášať nové konotácie“ (FT, heslo: inovácia frazém). Identita frazémy zostáva nezmenená, rozširuje sa škála uzualnej premenlivosti (Mlacek, 2007b, s. 227). V porovnaní s frazeologickými aktualizáciami zisťujeme teda menšiu komunikačnú „slobodu“ používateľa, resp. inovovateľa. Na druhej strane za prejav individuálneho vkladu komunikanta, a teda aj za prejav individualizačnej motivácie, možno považovať neočakávané, individuálne, neustálené, jedinečné komponentové obsadenie danej frazémy. Frazeologická teória tu počíta s termínmi kontextová variantnosť, okazionálny variant frazémy, individuálny variant (porov. FT). Pohybujeme sa na rozhraní frazeologických variantov a aktualizácií. Ustálený význam sa v individuálnych variantoch a inováciách nie vždy zachováva. V hesle **individuálna frazeológia** sa uvádzajú príklady *Ukáž mi hnojisko, a ja ti*

¹⁶³ Pravda, nejde o perifériu textovú, ale o perifériu systémovo-štruktúrnú. Z hľadiska frekvencie frazeologických aktualizácií v súčasnej masmediálnej komunikácii možno konštatovať, že sa prejavuje väčšia tendencia k originalnosti, ktorú badať aj vo zvýšenej miere používania frazeologických aktualizácií (Mlacek, 2000b).

poviem, aký si hospodár. – Povedz mi, čo čítaš, a ja ti poviem, kto si., v ktorých sa zachováva analogickosť s formálnymi a významovými vlastnosťami protofrazémy (všeobecný význam: „urob niečo, ukáž mi výsledok svojej činnosti a ja si o tebe urobím mienku“). Podobným spôsobom možno vytvárať ďalšie jednotky.¹⁶⁴ Naproti tomu v hesle **individuálny variant** sa uvádza aj príklad *Kto do teba kameňom, ty doňho skalou.*, ktorého význam sa od významu protofrazémy odchyľuje a skôr sa približuje k významu frazém *Oko za oko, zub za zub. Na hrubé vrece hrubá záplata.*

Za spoločné vlastnosti oboch uvedených procesov (aktualizácia, inovácia) možno považovať individuálnosť a neustálenosť (pre inovácie je charakteristická čiastočná ustálenosť). Líšia sa však mierou a spôsobom individuálneho „vkladu“, prostredníctvom ktorých sa neustálené a jedinečné podoby frazém utvárajú. Pri aktualizáciách sa prejavuje takmer neobmedzená „voľná ruka“ aktualizátora (jediným obmedzujúcim činiteľom je zachovanie aspoň minimálneho spojiva s východiskovou frazémou), ktorá môže viesť až k deštrukcii frazémy. Na druhej strane inovačné možnosti sa prejavujú prakticky len na lexikálnej a morfolologickej úrovni.

5.2.2 Motivačná determinácia

Za prejav motivačnej determinácie možno považovať defrazeologickú slovotvorbu, teda utvorenie slovotvorne motivovanej lexémy z frazémy: *lízať päty niekomu* → *päzolízač*, *pohybovať sa od mantinelu k mantinelu* → *mantinelizmus*, *mať na saláme* → *salámista* a pod. Tento proces zahŕňa dva čiastkové procesy: zánik jedného z nich je determinovaný uplatnením druhého: zánik frazeologickej motivácie (frazeologická demotivácia) je sprevádzaný nadobudnutím slovotvornej motivácie.

Ako motivačnú determináciu možno z dynamického aspektu hodnotiť aj frazeologizáciu odborných termínov: terminologická demotivácia + nadobudnutie frazeologickej motivácie. Zo statického aspektu sa medzi týmito motivačnými typmi realizuje inkompatibilita (porov. 5.2.3).

5.2.3 Motivačná inkompatibilita

FM je inkompatibilná s terminologickou a onymickou motiváciou (o vzťahu k onymickej motivácii porov. 5.2.1). To znamená, že jedna a tá istá jednotka nemôže byť zároveň frazémou aj odborným termínom. Viacslovné odborné termíny sa niekedy pokladajú za súčasť frazeológie, a to najmä pre svoju ustálenosť, viacslovnosť a miestami obraznosť.¹⁶⁵ Prikláňame sa k tým autorom, ktorí viacslovné termíny do frazeológie nezahŕňujú (Mlacek, 1980b, s. 181). Ani jedna z uvedených styčných vlastností totiž spoľahlivo nedokazuje, že frazéma a viacslovný termín nie sú inkompatibilné.

¹⁶⁴ Napr. *Povedz mi, s kým sa priateľíš, a ja ti poviem, kto si.*, ale aj nedopovedané *Povedz mi, čo ješ...* – *Povedz mi, čo počúvaš...* – *Povedz mi, ako jazdíš...* (všetky príklady sú z internetu).

¹⁶⁵ Aj v FT sa nachádza heslo **odborná frazeológia** s definíciou: „Idiomatické výrazy terminologickej povahy, napr. *mŕtvy chod*, *myšací chvostík*, *Veľký voz* atď. Na rozdiel od vlastných frazém nemajú odborné frazémy v texte tak oslabenú, resp. vágnu referenčnú zložku významu a nemajú ani výraznú pragmatickú (predovšetkým expresívnu a hodnotiacu) zložku významu.“

Frazeologická aj terminologická teória uvádza mnoho dokladov na odborné termíny, ktoré sa vyznačujú obraznosťou, teda vlastnosťou, ktorá sa pripisuje predovšetkým frazémam, napr. *materina dúška*, *svokrin jazyk*, *kozia brada*. Obraznosť je však v terminológii nepodstatná, hoci oslabuje motivovanosť termínu. Kým vo frazeológii je obraznosť prototypovou vlastnosťou, v terminológii má status periférnosti. Obraznosť nie je kritériálnou vlastnosťou, ktorou by sa frazémy odlišovali od odborných termínov (porov. 4.1; Jarošová, 2000b).

Viacslovnosť je záležitosť vonkajšej formy a v dostatočnej miere nevypovedá o funkčnom charaktere a identite lexikálnej jednotky. Porovnaniu ustálenosti v terminológii a frazeológii sa podrobne venoval J. Mlacek (1980b), keď poukázal na mnohé paralely, ale aj anomálie medzi týmito dvomi časťami lexiky. Ustálenosť však takisto nemožno pokladať za dostatočný argument v prospech kompatibility týchto dvoch zložiek slovnej zásoby, pretože sa netýka podstaty ich funkčnej separácie.

Čiastočné prekrývanie v spomínaných oblastiach podľa nášho názoru neoslabuje tézu o inkompatibilite frazeologickej a terminologickej motivácie. Žiadny odborný termín (teda ani taký, ktorý je obrazný) preto nepovažujeme za frazeologicky motivovaný. Stotožňujeme sa s tvrdením, že celková „povaha významu obidvoch jednotiek [frazémy a termínu, pozn. M. O.] je aj pri analogickej ustálenosti podstatne odlišná“ (Mlacek, 1980b, s. 185).

Téze o inkompatibilite spomínaných motivačných typov neodporuje ani konštatovanie J. Mlacka (1990, s. 83), že odborný termín po vstupe do frazeologickej jednotky si zachováva niektoré svoje klasifikačné príznaky, že nejde o prostý návrat k východiskovému voľnému spojeniu (príslušný odborný termín vznikol terminologizáciou voľného spojenia) a je evidentné, že frazéma vznikla z príslušného odborného termínu. Podľa nášho názoru dôležitý je fakt, že pôvodný termín (napr. *bod mrazu* vo frazéme *ocitnúť sa na bode mrazu*) ako komponent frazémy už nemožno chápať ako terminologicky motivovaný, pretože sa pôsobením frazeologickej motivácie determinologizoval, stratil podstatné príznaky terminologickej motivácie (systémovosť, presnosť, definovanosť a i.); presne definovaný terminologický význam sa „rozptýlil“ v prospech novej konotačno-pragmaticky nasýtenej sémantickej kvality.

Rozdiel v chápaní motivačnej determinácie a motivačnej inkompatibility možno demonštrovať na porovnaní vzťahu frazeologickej a slovotvornej motivácie na jednej strane a frazeologickej a terminologickej motivácie na druhej strane.

Zatiaľ čo vzťah slovotvornej a frazeologickej motivácie je kooperatívny (2.3.1) aj determinatívny (5.2.2), podstatou vzťahu frazeologickej a terminologickej motivácie je inkompatibilita, príp. determinácia – nadobudnutie frazeologickej motivácie je sprevádzané terminologickou demotiváciou; porov. ďalej frazeologizáciu typu *zákopová vojna* (termín) → *zákopová vojna* (frazéma); porov. aj 1.2.5.

Vzhľadom na sémantickú transponovanosť a nedoslovnosť významu frazémy slovo tvorná motivovanosť komponentu pre frazeologizáciu nie je nevyhnutná. V istých prípadoch však slovo tvorná motivácia môže priamo prispievať k zvýšenej expresivite, jej prostredníctvom sa môže zvýrazniť konotačno-pragmatická zložka frazémy. Napr. slovo *pohárik* vstupom do frazémy svoju slovo tvornú motivovanosť nestráca, ba naopak, ona je tu dôležitým intenzifikačným činiteľom, pretože variant frazémy s týmto komponentom je

expresívnejší než variant s fundujúcim, slovotvorne nemotivovaným slovom (napr. *pozerať sa na dno pohára* – *pozerať sa na dno pohárika*; bližšie porov. 5.1.1, časť o vzťahu frazeologizácie a expresívnej motivácie). Slovotvorná motivácia v tomto prípade ponúka také vlastnosti, ktoré sú pre frazeologickú motiváciu prospešné (porov. aj 2.3.1); máme teda dočinenia s evidentnou motivačnou kooperáciou. Naproti tomu odborný termín po vstupe do frazémy, ako sme spomínali, nemožno pokladať za terminologicky motivovaný; terminologická motivácia neponúka frazeologickej motivácii také vlastnosti, ktoré by sa pri frazeologizácii „mohli zísť“ (porov. tab. 14). To, že terminologický význam môže byť výdatným zdrojom frazeologickej konotácie, nie je v tejto súvislosti podstatné.

Zásadné rozdiely medzi odborným termínom a frazémou možno dobre pozorovať pri lexikálnych jednotkách, fungujúcich aj v jednej, aj v druhej oblasti, napr. *zákopová vojna*, *bod mrazu*, *záchranná brzda*, *čierna diera*, *krvná skupina*, *reťazová reakcia*, *časovaná bomba*. Vo všetkých uvedených prípadoch frazémy vznikli z príslušných odborných termínov (porov. aj 5.3.1). Pozrime sa napríklad na lexému *zákopová vojna* ako odborný termín z oblasti vojenstva značí formu vojny, keď súperiace strany držia svoje stabilné pozície, front sa nehýbe (charakteristickým znakom je systém zákopov, čo sa na onomaziologickej a onomatologickej úrovni prejavilo výberom vzťahového adjektíva *zákopový*). Táto lexéma sa vyznačuje všetkými definičnými vlastnosťami, ktoré sa viažu na odborný termín: ustálenosť, systémovosť (porov. pomenovania iných typov vojen, napr. *blesková vojna*, *jadrová vojna* a i.), definovanosť, presnosť, motivovanosť (syntaktická motivovanosť celého pomenovania a slovotvorná motivovanosť adjektívneho komponentu).

Frazeologizácia jednotky *zákopová vojna* prebehla tak, že z denotačnej zložky významu motivujúceho termínu sa do frazémy transponovali sémantické komponenty <súperenie dvoch strán>, <statickosť>. Pribúda aj zásadná konotačno-pragmatická zložka, do ktorej zahrnujeme expresívnosť aj emocionálno-evaluatívny aspekt. Frazéma *zákopová vojna* nadobudla v porovnaní s termínom vágnejší, difúznejší význam „vleklý spor dvoch strán, z ktorých ani jedna nechce ustúpiť“. V súčasnej slovenčine tak popri sebe fungujú dve lexikálne jednotky s rovnakou formou *zákopová vojna*, jedna ako odborný termín (charakteristický je pre ňu motivačný zväzok: terminologická + syntaktická + slovotvorná + paradigmatická motivácia), druhá ako frazéma (motivačný zväzok: frazeologická + syntaktická + slovotvorná + paradigmatická motivácia).

Vlastnosti odborného termínu a frazémy možno zhrnúť takto (o komplexnejšom porovnaní vlastností týchto lexikálnych jednotiek písal F. Čermák, 2001):

Tabuľka 14. Vlastnosti odborného termínu a frazémy

odborný termín	frazéma
jednoznačnosť referenčnej zložky významu	vágnosť referenčnej zložky významu
systémovosť	asystémovosť
absencia konotačno-pragmatickej zložky nacionálnosť	prítomnosť konotačno-pragmatickej zložky expresívnosť
–/(+) obraznosť	+/(–) obraznosť
+definovanosť	–definovanosť

5.3 Dynamika frazeologickej motivácie

V tejto podkapitole sa pokúsime rozvinúť poznatky J. Mlacek, prezentované v podnetnej štúdii *O spôsoboch vzniku frazém* (1980a; tam aj ďalšia literatúra),¹⁶⁶ v zmysle konfrontácie s konceptom frazeologickej motivácie a jej dynamiky. Charakterizujeme tieto tri typy procesov: nefrazéma → frazéma (nadobudnutie FM), frazéma → frazéma (zmena FM), frazéma → nefrazéma (zánik FM).

Tabuľka 15. Dynamika frazeologickej motivácie

proces	vzťah medzi jednotkami
nadobudnutie frazeologickej motivácie (prvotná frazeologizácia)	nefrazéma → frazéma
frazeologická transmotivácia (druhotná frazeologizácia)	frazéma → frazéma
frazeologická demotivácia	frazéma → nefrazéma

5.3.1 Nadobudnutie frazeologickej motivácie

Nadobudnutie frazeologickej motivácie sa uskutočňuje v smere **nefrazéma → frazéma**. Citovaný J. Mlacek tu vyčleňuje tri prípady: vznik frazémy (a) z voľného spojenia; (b) zo slova; (c) z viacslovnej nefrazémy. V prípadoch (a), (b) dochádza okrem frazeologickej motivácie aj k nadobudnutiu syntaktickej motivácie. V prípade (c) je štruktúrny motivant už syntakticky motivovaný, môže tu nanajvyš dôjsť k syntaktickej transmotivácii. Štruktúrnym motivantom teda môže byť:

(a) Voľná syntagma, resp. syntaktický útvar (reálny alebo virtuálny¹⁶⁷): *bublina splasla → bublina splasla, lízať si rany → lízať si rany*. Ako poznamenáva J. Mlacek, ide o najbežnejší spôsob vzniku frazém. Pri charakteristike tohto typu sa poukazuje na rôznu motivovanosť frazémy príslušným voľným spojením. Opakujeme znova, že v našom ponímaní sa takto chápaná motivovanosť, nemotivovanosť, demotivovanosť, resp. z druhej strany stupeň frazeologizácie frazémy spája len so štruktúrnou zložkou frazém. Vlastná frazeologická motivácia, opierajúca sa o konotačno-pragmatickú zložku, je neporušená. O otázke vlastného spôsobu sémantickej transpozície, ktorú načrtáva aj citovaný autor a ktorá sa priamo dotýka významu frazeologických jednotiek, porov. 5.1.1.

(b) Slovo: *rozpaky → byť v rozpakoch, úspech → sláviť úspechy*. Pri vyčleňovaní tohto typu¹⁶⁸ sa vychádza zo skutočnosti, že na základe analógie s existujúcimi multiverbizačnými procesmi existuje aj frazeologické rozloženie slova. Pravda, tento typ v porovnaní s prechádzajúcim nie je taký výrazný, preto mu J. Mlacek venuje diskusné poznámky, týka-

¹⁶⁶ Táto práca bola znovu publikovaná v súbore *Štúdie a state o frazeológii* (Mlacek, 2007b, s. 57 – 72).

¹⁶⁷ Za reálny syntaktický útvar považujeme taký, ktorý funguje aj mimo frazeológie (s rozličnou mierou normálnosti, prirodzenosti, napr. *dlaň ho srbí, sedieť na dvoch stoličkách, ísť hlavou proti múru*), za virtuálny považujeme taký útvar, ktorý mimo frazeológie nemá zmysel (napr. *robiť z komára somára, lámať si hlavu nad niečím, mráz mu beží po chrbte*).

¹⁶⁸ Hovorí sa aj o verbalizačných frazémach (Bečka, 1968, s. 23 – 24; FT: heslo verbalizačné frazémy).

júce sa predovšetkým jemnej, nejednoznačnej hranice takýchto jednotiek a vlastných multiverbátov. K tomuto problému pripájame dve poznámky:

1. Pri charakteristike lexikálnej (nefrazologickej) multiverbizácie sa zdôrazňuje synonymický vzťah medzi jednoslovným pomenovaním a multiverbátom. Vo frazeológii však o synonymiu nejde, verbalizačné spojenia vznikajú pridaním verba k substantívu alebo k mennej jednotke (adjektívum + substantívum), motivant a motivát majú teda iný kategoriálny význam: *strach* → *mať strach*, *nebezpečenstvo* → *byť v nebezpečenstve*. Lexikálne slovesné multiverbáty sú však na kategoriálnej úrovni kompatibilné: napr. *verbum súhlasiť* → multiverbizované *verbum dať súhlas*.

2. S využitím poznatku o perifrastickom tvorení frazémy zo slova (Pachotina, 1975, s. 122; cit. podľa Mlacek, 1980a, s. 270) by sme do tejto skupiny mohli začleniť najmä jednotky typu *Viedeň – mesto valčíkov*, *Japonsko – krajina vychádzajúceho slnka*, *Prešov – Atény na Toryse* a pod. Tento typ perifráz analyzuje J. Kačala (1997a), ktorý ich hodnotí ako obrazné miestne názvy, teda akcentuje pri nich vlastnosť obraznosti. A. Jarošová (2000a, s. 147 – 148) tento typ zaraďuje na hranicu medzi frazeologickými a lexikalizovanými spojeniami.

(c) Viacslovná lexikalizovaná nefrazéma (najčastejšie odborný termín): *bod mrazu* → *bod mrazu*, *sťahovanie národov* → *sťahovanie národov*, *zahrievacie kolo* → *zahrievacie kolo*. V tomto type sa vyčleňujú dve skupiny procesov: a) odborný termín ako komponent frazémy; termín sa zapája do širšieho syntaktického kontextu frazémy; v našom ponímaní ide o syntaktickú transmotiváciu: *šikmá plocha* → *ocitnúť sa na šikmej ploche* (Horecký, 1965); b) frazeologizácia sa uskutočňuje bez štruktúrno-syntaktických zmien, bez syntaktickej transmotivácie: *záchranná brzda*, *odrazový mostík* (porov. aj Mlacek, 1980b). Ako ďalej upozorňuje J. Mlacek (1980a, s. 271), hranica medzi týmito procesmi nie je vždy jednoznačná, keďže napr. k termínu *dlhé vedenie* existuje jednak frazéma *mať dlhé vedenie* (proces a), jednak frazéma *dlhé vedenie* (proces b); podobne *úzký profil* → *byť úzkym profilom* // *úzký profil*, *krátke spojenie* → *mať/urobiť krátke spojenie* // *krátke spojenie* a i. Navyše, výrazy typu *úzký profil* možno chápať ako produkt tzv. frazeologickej derivácie: *byť úzkym profilom* → *úzký profil* (Mlacek, ibid.).

5.3.2 Frazelogická transmotivácia

Termínom **frazelogická transmotivácia** budeme súhrnne nazývať súhrn procesov, pri ktorých vzniká nová frazéma na základe existujúcej frazémy (Mlacek, 1980a, s. 272 n.; k čiastočne odlišnému prístupu k tejto problematike porov. Čermák, 2007, s. 66 – 71). Ide o vzťah **frazéma** → **frazéma**.

J. Mlacek v citovanej práci vyčleňuje tieto procesy, ktoré môžeme zaradiť do skupiny prejavov dynamiky frazeologickej motivácie:

- (a) prenesenie významu,
- (b) skracovanie frazém,
- (c) rozšírenie frazém,
- (d) lexikálne zmeny vo východiskovej frazéme,
- (e) frazeologická kontaminácia,

- (f) štruktúrno-sémantická zmena pôvodnej frazémy,
- (g) preberanie cudzojazyčných frazém.

Procesy (a) až (f) autor hodnotí ako zmenu frazeologickej jednotky, pričom pod zmenou rozumie rozličné procesy vzťahujúce sa na formu aj význam frazém. Proces (g) sa vo vzťahu k predchádzajúcim typom vyčleňuje samostatne. V nasledujúcom výklade sa pokúsime tieto procesy charakterizovať na základe metodológie lexikálnej motivácie.

(1) Frazeologická transmotivácia vo vzťahu k sémantickej motivácii

Tento vzťah sa týka procesu (a). J. Mlacek konštatuje, že tento postup má ohraničenú produktivnosť, súvisí s ťažkosťami pri odlišovaní polysémie a homonymie frazém, ako aj procesov, ktoré vedú k frazeologickej homonymii. Možno tu rozlišovať:

(a) Prípady vzniku frazeologických homoným prekročením hraníc polysémie (analógia s homogénnymi lexikálnymi homonymami). Ide o spoluprácu frazeologickej transmotivácie a sémantickej demotivácie.

(b) Dve samostatné frazeologické motivácie. Homonymné frazémy, ktoré vznikli na základe samostatnej frazeologizácie toho istého východiskového voľného spojenia (analógia s heterogénnymi lexikálnymi homonymami; Šikra, 1992, s. 22). Tu o frazeologickej transmotivácii nemožno uvažovať. Za vlastné frazeologické a „najčistejšie“ homonymá možno v súlade s J. Mlackom (1988, s. 71 – 72) pokladať frazémy s rovnakou formou, rozdielnym pôvodom (rôznou frazeologizáciou) a odlišnou distribúciou, napr. *prišla jej hodina* „porodila“ – *prišla jej (jeho...) hodina* „umiera“, *byť v tom* „byť v niečom zapletený“ – *byť v tom* „byť tehotná“.

Ako poznamenáva citovaný J. Mlacek, bez opory v sústreďenom materiálovom, aj interdisciplinárne zameranom výskume (najmä prostredníctvom spolupráce s históriou či etnológiou) je odlíšenie procesov (a) a (b) prakticky nemožné.

(c) Frazeologická polysémia (porov. Mlacek, 1988; z tejto štúdie preberáme aj príklady). Frazeologická polysémia sa môže členiť na derivačnú a kosémickú. V prípade derivačnej polysémie sekundárny význam je v motivačnom vzťahu s primárnym významom frazémy (*do koča i do voza* 1. súci na parádu aj do práce → 2. prispôsobivý). Derivačnú polysémiu možno charakterizovať ako klasický prejav spolupráce frazeologickej a sémantickej motivácie. Kosémická polysémia je založená na samostatnej frazeologizácii, medzi významami nie je derivačný vzťah, významy však majú spoločnú sému (*robiť niečo ľavou rukou* 1. robiť niečo nedbanlivo; 2. robiť niečo bez námahy); porov. aj kap. 5.2.1 – časť o vzťahu FM a SémM.

(2) Frazeologická transmotivácia vo vzťahu k syntaktickej motivácii

Tieto procesy sa dotýkajú štruktúrno-sémantických zmien, v ktorých pozadí stojí syntaktická transmotivácia. Môže ísť o tieto procesy (porov. Mlackove typy b, c):

(a) **Frazeologická redukcia (intenzná, redukčná frazémotvorba)** – zmenšovanie lexikálneho obsadenia frazémy, vedúce k vzniku novej frazémy: napr. *merať od buka do buka* „nehodnotiť veci presne, spravodlivo...“ → *od buka (buka)* „bez plánu, náhodne...“ (porov. aj heslo useknutie frazémy v FT). Redukujú sa syntakticky komplexnejšie, súvetné jednotky (najmä parémie) na syntakticky menej komplexné jednotky – parémie aj neparémie. Naj-

deme však aj prípady, ktoré J. Mlacek uvádza v skupine štruktúrno-sémantických zmien pôvodnej jednotky (typ f), tu zväčša ide o vzťah neparémia → neparémia. Z pohľadu syntaktickej motivácie možno rozlišovať dva prípady – syntaktickú transmotiváciu a syntaktickú demotiváciu:

(α) Syntaktická transmotivácia

- **parémia** → **parémia**: *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu, iskrí sa mu v očiach.* → *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu.* – *Aká matka, taká Katka, taká celá jej čeliadka.* → *Aká matka, taká Katka.* – *Jablko ďaleko od stromu nepadá, a keď aj spadne, vždy sa stopkou ku pňu obracia.* → *Jablko ďaleko od stromu nepadá.*;
- **parémia** → **neparémia**: *Zakázané ovocie najlepšie chutí.* → *zakázané ovocie.* – *Tichá voda brehy myje/podmýva.* → *tichá voda.* – *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá.* → *Vrana k vrane sadá.* → *vrana k vrane*;
- **neparémia** → **neparémia**: *držať jazyk za zubami* → *jazyk za zubami, byť košť a koža* → *košť a koža.*

(β) Syntaktická demotivácia

Tento proces zahrnuje tvorenie minimálnych frazém zo syntagmatických frazém: *do posledného haliera* → *do haliera*.

(b) Rozšírenie lexikálneho inventára frazémy (extenzná, adičná frazeotvorba) – rozširovanie lexikálneho obsadenia frazémy, vedúce k vzniku novej frazémy, resp. nových frazém: *postaviť sa na nohy* → *postaviť sa na vlastné nohy*, *múdry ako Šalamún* → *múdry ako Šalamúnove nohavice*.¹⁶⁹ Za prejavy extenzie sa vo frazeologickej terminológii pokladajú aj prípady *veľká voda – prihrnúť sa ako veľká voda*, *dlhá chvíľa – čítanie na dlhú chvíľu*, *Scylla a Charybda – preplávať medzi Scyllou a Charybdou*, ktorých vznik sa vysvetľuje ako „rozšírenie spojenia o ďalší, funkčne odlišný (veľmi často verbalizačný) komponent, pričom dochádza k zmene jej syntaktickej funkcie“ (FT).

(3) Frazéologická transmotivácia vo vzťahu k paradigmatickej motivácii

Lexikálne zmeny vo východiskovej frazéme, popri častejšej frazeologickej variantnosti, môžu viesť aj k vzniku nových frazém (Mlackov typ d). Tieto zmeny sa týkajú paradigmatických vzťahov medzi konkurenčnými komponentmi, teda paradigmatickej motivácie (*ísť/vliecť sa z nohy na nohu* „ísť pomaly“ – *prešľapovať z nohy na nohu* „nepokojne stáť, byť nervózny“); viac o vzťahu FM a paradigmatickej motivácie porov. 5.2.1.

(4) Frazéologická transmotivácia vo vzťahu k slovotvornej motivácii

Sem zaraďujeme tie prípady štruktúrno-sémantických zmien pôvodnej jednotky, ktoré súvisia so slovotvornými vzťahmi medzi komponentmi východiskovej a sekundárnej frazémy (Mlackov typ f): *hrať sa s ohňom* → *hra s ohňom*, *anjelská trpezlivosť* – *anjelsky*

¹⁶⁹ Bližšie, aj o dialektickom vzťahu explicitnosť : implicitnosť a štylisticko-sémantickej platnosti a diferenciácii jednotiek porov. Mlacek, 1980a, s. 274 – 275.

*trpezlivý, plávať proti prúdu – plavba proti prúdu*¹⁷⁰ (abstrahujeme od problému, či ide o frazeologické varianty, alebo o samostatné frazémy).

(5) Frazeologická motivácia v dotyku s ďalšími motivačnými typmi

Keďže frazeologická kontaminácia (Mlackov typ e) je založená na skrížení viacerých frazém do jedného celku, čo rezultuje do ambivalencie vzťahu kontaminátu k motivujúcim jednotkám, tento proces sa ako špecifický a viactvárnny ukazuje aj vo vzťahu k dynamike lexikálnej motivácie.¹⁷¹ Demonštrovať to budeme na príklade J. Mlacka (1980a, s. 276), ktorý uvádza, že frazéma *rozniesť niekoho v zuboch* sa dá chápať ako kontaminát frazém *rozniesť niekoho/niečo na kopytách*, *v zuboch by ho roztrhal* / *v zuboch ťa roztrhám*. Vo vzťahu *rozniesť niekoho/niečo na kopytách* → *rozniesť niekoho v zuboch* možno uvažovať (okrem sémantickej redukcie väzby slovesného komponentu na personálny komponent – *rozniesť niekoho*) o vplyve paradigmatickej motivácie (komponenty *kopytá* – *zuby*) a o paradigmaticko-konštrukčnej zmene (opäť paradigmatická motivácia v kombinácii so syntaktickou transmotiváciou: *v zuboch by ho roztrhal* → *rozniesť niekoho v zuboch*). Podobne je to aj v nasledujúcom príklade z internetovej diskusie: *Vo svojom rozhorčení ste si nevšimli, že Palko už dva týždne nie je ministrom vnútra. Ako vždy roníte krokodílie slzy na nesprávnom hrobe...* (kontaminácia *krokodílie slzy* + *plakať na nesprávnom hrobe*).

(6) Frazeologická motivácia vo vzťahu k interlingválnej motivácii

Preberanie frazém z cudzích jazykov (Mlackov typ g) hodnotíme ako osobitný typ, ktorý celkom nepatrí do sféry frazeologickej transmotivácie. Predchádzajúce procesy sa vyznačovali tým, že motivujúca aj motivovaná jednotka boli súčasťou jedného jazyka. V prípade preberania a prehodnocovania frazém dochádza k medzijazykovému prenosu, do hry sa zapája interlingválna motivácia, z čoho vyplýva, že motivujúca jednotka stojí mimo preberajúceho jazyka.

Sila interlingválnej motivovanosti je pritom rôzna v závislosti od charakteru frazeologického kontaktu. Najviac sa cudzojazyčný pôvod uvedomuje v skupine citátových frazém, adaptovaných (aj to nie úplne) len na elementárnej fónickej úrovni (*Inter arma silent Musae.*, *Time is money.*, *vis maior*, *panem et circenses*) – v týchto prípadoch je interlingválna motivácia najsilnejšia. Príznakovosť týchto jednotiek sa neutralizuje kompletným alebo čiastočným kalkovaním, čím sa interlingválna motivovanosť oslabuje alebo úplne stráca.

Mlackove spôsoby vzniku frazém videné cez prizmu motivačnej teórie zhrňame v nasledujúcej tabuľke.

¹⁷⁰ Tieto príklady sa uvádzajú v FT v hesle derivácia frazémy a hodnotia sa ako modifikácia derivačnou zmenou komponentu frazémy.

¹⁷¹ O nejednoznačnosti chápania frazeologickej kontaminácie svedčí aj Mlackovo konštatovanie, že aj keď sa kontaminát často chápe ako variant k jednej z fundujúcich frazém, niekedy práve neurčitost' vzťahov k východiskovým frazémam podporuje relatívnu samostatnosť kontaminátu (Mlack, 1980a, s. 275 – 276).

Tabuľka 16. Charakteristika spôsobov vzniku frazém pomocou motivačnej metodológie

spôsoby vzniku frazém (Mlacek, 1980a)	charakteristika pomocou motivačnej metodológie	príklady
prenesenie významu	frazeologická transmotivácia + sémantická demotivácia	<i>mať niekoho na očiach</i> I. stále niekoho sledovať, slediť za niekým II. spomínať si na niekoho, živo si niekoho pripomínať
skracovanie frazém	a) frazeologická transmotivácia + syntaktická transmotivácia	<i>Trafená hus zagága</i> → <i>trafená hus</i>
	b) frazeologická transmotivácia + syntaktická demotivácia	<i>od buka do buka</i> → <i>od buka</i>
rozšírenie frazém	frazeologická transmotivácia + syntaktická transmotivácia	<i>postaviť sa na nohy</i> → <i>postaviť sa na vlastné nohy</i>
lexikálne zmeny vo východiskovej frazéme	frazeologická transmotivácia + paradigmatická motivácia	<i>ísť z nohy na nohu</i> → <i>prešľapovať z nohy na nohu</i>
frazeologická kontaminácia	frazeologická transmotivácia + rozličné procesy (najčastejšie paradigmatická motivácia + syntaktická transmotivácia)	<i>krokodílie slzy + plakať na nesprávnom hrobe</i> → <i>roniť krokodílie slzy na nespráv- nom hrobe</i>
štruktúrno-sémantická zmena pôvodnej frazémy	frazeologická transmotivácia + slovotvorná motivácia	<i>plakať na nesprávnom hrobe</i> → <i>plač na nesprávnom hrobe</i>
preberanie cudzojazyčných frazém	frazeologická motivácia + interlingválna motivácia	<i>Sodoma a Gomora</i>

5.3.3 Frazeologická demotivácia

V snahe o relatívne kompletný obraz dynamiky frazeologickej motivácie sa zmienime aj o procese frazeologickej demotivácie (straty frazeologickosti), ktorá sa spája predovšetkým so stratou konštrukčnej dimenzie frazémy (so stratou nadslovnosti). K frazeologickej demotivácii dochádza tromi základnými spôsobmi: (a) defrazeologickou deriváciou a abreviáciou; (b) vlastnou frazeologickou demotiváciou.

(a) Defrazeologická derivácia a abreviácia

Defrazeologická derivácia je utvorenie jednoslovného pomenovania z frazémy: *biely ako sneh* → *snehobiely*, *lámať si hlavu nad niečím* → *hlavolam*, *lízať päty niekomu* → *pätolízač*, *mať na saláme* → *salámista*. Dôležitým aspektom tohto procesu je fakt, že východiskovej frazémy sa demotivácia netýka (niektoré frazémy v súčasnosti ani neexistujú; Košková, 2002). Podobne je to aj s defrazeologickou abreviáciou: *jedna pani povedala* → *JPP*, *mám f piči* → *mfp*. V hodnotení oboch týchto procesov možno nadviazať na J. Mlacka (2007a, s. 69), ktorý – aplikujúc princíp tvarovosti – lexikálne jednotky typu *hlavolam*, *snehobiely* považuje za nefrazémy.

V FT sa nachádza aj heslo *defrazeologizácia* s definíciou: „Zánik frazémy spôsobený buď rozpadom na základe samostatného vývoja komponentov alebo rozkladom frazémy

pri aktualizácii priameho významu komponentov.“ V druhej časti tejto definície sa frazeologizácia dáva do vzťahu s aktualizáciou. Frazeologickú aktualizáciu hodnotíme ako prejav spolupráce frazeologickej a individualizačnej motivácie (porov. 5.2.1), ktorou sa síce narúša dispozičnosť a ustálenosť frazémy, na druhej strane ak máme uvažovať o aktualizácii, musí sa zachovať nejaký formálny, významový či formálno-významový vzťah k dispozičnej protofrazéme. Preto v týchto prípadoch neuvažujeme o frazeologickej demotivácii, ale, ako už bolo spomenuté, o špecifickom prejave motivačnej kooperácie.

(b) Vlastná frazeologická demotivácia

Vlastná frazeologická demotivácia zasahuje samotnú frazému a uskutočňuje sa pri slovnodruhových prechodoch v smere frazéma → slovo (najmä adverbium, partikula, interjekcia). Komplexnú štúdiu o adverbializácii publikovala M. Knappová (1973), kde uvádza príklady na frazeologickú adverbializáciu *nabíledni, jaksepatří*. Tieto prípady v našej koncepcii hodnotíme ako prejav frazeologickej demotivácie pod vplyvom straty viacslovnosti. Do tejto skupiny možno zaradiť aj zmeravené slová typu *namojveru, namojdušu, namojpravdu*, ktoré vznikli procesmi partikulizácie a interjekcionalizácie.

Kým v prípade defrazeologickej derivácie sa frazeologická demotivácia uskutočňuje „skokom“ (viaže sa na konkrétny slovotvornomotivačný proces, ktorého výsledkom je vznik derivátu alebo kompozita), v prípade vlastnej defrazeologizácie ide o postupný proces, čoho dôkazom je aj existencia ortografických dvojtvarov typu *na moj veru – namojveru*. Ortografická kodifikácia tu síce neúplne, ale predsa len reflektuje tendencie k nadobudnutiu jednoslovnosti týchto jednotiek. V SSJ sa uvádzajú dvojtvary *najmojveru / na moj veru, namojdušu / na moj dušu* (na prvom mieste je zmeravená podoba). V KSSJ sa zmeravený tvar uvádza pri charakteristike týchto lexém ako častíc, na dvojtvarovosť sa poukazuje len pri citoslovcovej charakteristike.¹⁷² V Pravidlách slovenského pravopisu a v Synonymickom slovníku slovenčiny sa uvádza len zmeravený tvar.

5.4 Záver k frazeologickej motivácii

Viacúrovňovosť a komplikovanosť frazémy sa odráža v chápaní frazeologickej motivácie, ktorú chápeme ako princíp. Procesuálnu zložku vo všeobecnosti predstavuje frazeologizácia ako postupný proces od voľného spojenia cez štádium ustaľovania až po konštituovanie, resp. dokonštituovanie frazeologickosti. Procesuálnosť frazeologickej motivácie úzko súvisí so sémantickou, syntaktickou/morfologickou a expresívnou motiváciou. Za kľúčové v tomto zmysle pokladáme osvetlenie statusu frazeologického motivantu.

Frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita, zahrnuje v sebe jednak intralingválnu dimenziu, ktorú tvorí štruktúrna zložka, jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu, ktorú tvorí konotačno-pragmatická zložka (z tohto dôvodu frazeologickú motiváciu zaraďujeme medzi intralingválno-extralingválne typy lexikálnej motivácie); jazyko-voštruktúrnou časťou frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia. V konotačno-pragmatickej zložke sa saturujú kategórie ako napr. hodnotenie, emocionál-

¹⁷² V KSSJ sa dvojaká slovnodruhovú platnosť týchto výrazov zachytáva pomocou rímskych číslic: **namojveru I. časť. expr. veru**, skutočne, naozaj: *n., závidím mu II. pís. i na moj veru cit. vyj. rozlič. citové hnutia: no n., ty vyzeráš!*

nosť, frapantnosť, šťavnatosť, hyperbolickosť, teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ ľudská bytosť. Extralingválna dimenzia v podobe konotačno-pragmatickej zložky je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie. Frazeologická motivácia teda spočíva v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantné postavenie vo frazeologizačnom procese prináleží konotačno-pragmatickej zložke, ktorá determinuje zložku štruktúrne (spôsob sémantickej transpozície) aj denotačnú.

Špecifickosť frazeologickej motivácie ovplyvňuje aj relačnú stránku. Kooperačný aspekt frazeologickej motivácie možno hierarchizovať do troch úrovní: 1) vzťah s motivačnými typmi, ktoré sa dotýkajú podstaty frazeologickej motivácie (sémantická, expresívna a syntaktická, resp. morfológická motivácia); 2) vzťah k paradigmatickej motivácii – lexikálna paradigmatickosť frazeológie sa realizuje na troch úrovniach: a) extrafrazeologická úroveň (vzťah frazéma – nefrazéma), b) intrafrazeologická a zároveň interfrazematická úroveň (vzťah frazéma – frazéma), c) intrafrazematická úroveň (vzťahy medzi komponentmi vo frazéme, resp. vlastnosti komponentov frazém); 3) vzťah k ostatným motivačným typom. Determinačný aspekt sa môže realizovať na úrovni vzťahu so slovotvornou a terminologickou motiváciou. Kým vo vzťahu k slovotvornej motivácii ide o potenciálnu determináciu (zo statického pohľadu sú tieto dva motivačné typy kompatibilné), podkladom determinácie frazeologickej a terminologickej motivácie je motivačná inkompatibilita (porov. aj 1.2.5).

Vo vzťahu k motivačnej dynamike možno konštatovať, že pri nadobudnutí frazeologickej motivácie (frazeologizácii) uvažujeme o vzťahu nefrazéma → frazéma, zmena frazeologickej motivácie (frazeologická transmotivácia, transfrazeologizácia) prebieha na úrovni frazéma → frazéma a zánik frazeologickej motivácie (frazeologická demotivácia) zodpovedá modelu frazéma → nefrazéma (porov. tabuľku 15). Tým sa vlastne vraciame k prvotnému vyčleňovaniu termínu frazeologizácia, pod ktorým sa rozumel proces zmeny voľného spojenia na frazému, avšak s tým rozdielom, že neobchádzame ani druhé, širšie a adekvátnejšie chápanie tohto termínu. Vymedzenie termínu frazeologizácia v širšom zmysle ako akéhokoľvek postupu, ktorého výsledkom je frazéma, nevyhnutne viedlo k diferenciacii na prvotnú a druhotnú frazeologizáciu (poznámku o vymedzení pojmu/termínu frazeologizácia porov. Mlacek, 1980a, s. 268 a n.; FT: heslo frazeologizácia). Prvotná frazeologizácia teda korešponduje s nadobudnutím frazeologickej motivácie a druhotná frazeologizácia korešponduje s frazeologickou transmotiváciou.

6 INTERLINGVÁLNA MOTIVÁCIA

6.1 Podstata interlingválnej motivácie

J. Furdík (2008, s. 68 – 70) vo finálnej podobe pracoval s termínom akceptačná motivácia. Akceptačne motivované sú podľa neho prevzaté slová, pričom zdôrazňuje, že kontakty s inými jazykmi sú súčasťou normálneho fungovania prirodzeného jazyka. V súvislosti s preberaním lexikálnych jednotiek zdôrazňuje proces adaptácie: „Možno tvrdiť, že okrem lexikálnych citátov každá prevzatá lexéma je na istom stupni adaptovaná“ (Furdík, 2008, s. 68). Taktiež zdôrazňuje, že aktívnu úlohu v tomto procese hrá preberajúci jazyk (L_2), nie východiskový jazyk (L_1). Nadväzuje tak na známu tézu o aktivite preberajúceho jazyka od B. Havránka. Z tohto dôvodu sa J. Furdík priklonil k termínu akceptačná motivácia, ktorým sa vyjadruje skutočnosť, že preberajúci jazyk musí jazykovú jednotku cudzej proveniencie akceptovať. Adaptačným procesom autor venuje zvýšenú pozornosť, načrtáva ich priebeh na jednotlivých jazykových úrovniach, terminologicky ich pomenúva (transfonemizácia, transortografizácia, transmorfemizácia, transmorfológizácia, transderivácia, transsémantizácia, transkolokácia, transfrazologizácia), čím rozvíja prístup chorvátskeho kontaktológa R. Filipovića (napr. 1981, 1990) a nadväzuje aj na svoju štúdiu *Integračné procesy pri lexikálnych prevzatíach* (Furdík, 1994); porov. aj kap. 6.3.3.

6.1.1 Terminologická poznámka

Pred samotným výkladom považujeme za potrebné ozrejmiť, prečo sme sa priklonili k termínu interlingválna motivácia. Najprv pripomeňme diskusiu medzi J. Furdíkom a autorom tejto monografie. V pôvodnej verzii J. Furdík používal termín kontaktná motivácia. Neskôr sme v diskusiách na seminárnych cvičeniach navrhli termín interlingválna motivácia, na čo J. Furdík reagoval takto: „M. Ološtiak hovorí, že termín kontaktná motivácia nie je dosť priehľadný, o aké kontakty ide; navrhuje termín interlingválna motivácia. Mohlo by byť aj to, fakticky motivácia slov prijatých medzijazykovo. Lenže nie je tam dostatočne zvýraznené, že aktívnu úlohu v tomto preberaní hrá preberajúci jazyk a nie odovzdávajúci jazyk. Odovzdávajúcemu jazyku je to srdečne jedno, či preberajúci jazyk zoberie to slovo, alebo nezoberie. Predsa len toto interlingválne predpokladá akúsi vzájomnosť, a tak, napriek tomu, že vysoko oceňujem jeho snahu o pomoc v adekvátnom terminologickom vystihnutí tohto javu, predsa len som to neprijal, čo neznamena, že sa k tomu ešte nevrátim...“ (citát pochádza z diktafónových nahrávok prednášok J. Furdíka; upravená verzia citátu sa nachádza v editorskej poznámke č. 46 v knihe Furdík, 2008, s. 88). Naposledy teda J. Furdík pre lexémy cudzieho pôvodu, ktorých cudzojazyčný pôvod sa medzi bežnými používateľmi jazyka uvedomuje, použil termín akceptačná motivácia.

Pri argumentácii v prospech termínu interlingválna motivácia začneme príkladom: slovenský hokejista Ľ. Bartečko v rozhovore pre Rádio Slovensko (odvysielané 10. 5. 2002, 18:36) po víťaznom semifinálovom zápase na hokejových MS 2002 vo Švédsku vyslovil aj takúto vetu: „*Ten overtime sme im [Švédovi] nedali zadarmo.*“ V uvedenej výpovedi autor použil kontaktnú lexému *overtime* namiesto nekontaktného združeného pomenovania *nadstavený čas*. Z hľadiska trichotómie interferencia – adaptácia – integrácia (porov.

6.3.3) došlo v prípade *overtime* k interferencii, teda kontaktu na úrovni parole.¹⁷³ Ak by sme sa rozhodli pracovať s termínom akceptačná motivácia, podsúva sa otázka: akým spôsobom bola v uvedenej výpovedi akceptovaná lexéma *overtime*? Nateraz ju neakceptoval ani jazykový systém slovenčiny a nemožno ani povedať, že ju akceptovala istá relevantná časť používateľov slovenčiny.¹⁷⁴ Toto slovo bolo použité ad hoc a akceptované autorom výpovede, čo sa nám zdá málo na to, aby sme uvažovali o termíne akceptačná motivácia. Príklady tohto typu nie sú v jazyku až také ojedinelé, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Možno dokonca uvažovať o interlingválnych okazionalizmoch (porov. 9.2.1). Ukazuje sa teda, že termín akceptačná motivácia nezahŕňa všetky možné kontaktové prípady. Inak povedané, zahrnuté sú len languovo determinované kontaktové javy bez zreteľa na fungovanie cudzojazyčných prvkov v parole, kam patrí aj okazionalne používanie cudzích lexikálnych jednotiek.

Termín akceptačná motivácia nevyhovuje ani pri pokuse o pojmovú a terminologickú analógiu so slovotvornou motiváciou. Potenciálna terminologická dvojica *akceptačný motivant* – *akceptačný motivát* nevystihuje vzťahový ani procesualný aspekt tohto druhu motivácie, pretože sa týka len druhého člena motivačnej dvojice – motivátu; motivant totiž stojí mimo preberajúceho jazyka.¹⁷⁵ Naopak, pri použití termínu interlingválna motivácia možno bez problémov vytvoriť terminologický pár *interlingválny motivant* – *interlingválny motivát*, čím sa presnejšie vyjadruje ich status, zvyrazňuje sa vzťahovosť i procesualnosť bez toho, aby sa popierala tretia dimenzia motivácie – vlastnosť utvoreného slova, čiže motivátu (podrobnejšie 6.1.2).

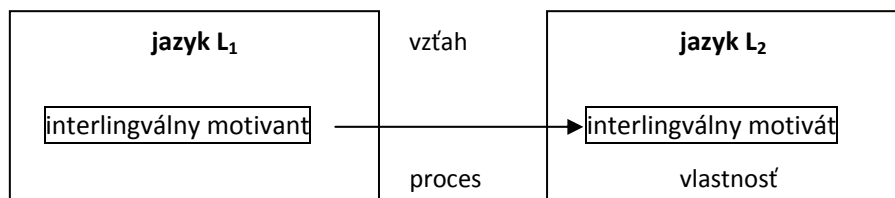
6.1.2 Porovnanie slovotvornej a interlingválnej motivácie

Podobne ako pri SM možno uvažovať o princípe interlingválnej motivácie. IM ako proces sa prejavuje rovnako ako pri SM – utvorením lexémy. Oba motivačné typy teda plnia nominačnú funkciu. Zatiaľ čo SM pôsobí primárne v rámci národného jazyka, interlingválna motivácia je záležitosťou jazykových kontaktov – nové pomenovanie sa tvorí prevzatím z iného jazyka. Ako vzťah sa realizuje medzi *interlingválnym motivantom*, ktorý je súčasťou L_1 , a voči nemu sekundárnym *interlingválnym motivátom*, ktorý je súčasťou L_2 : napr. {reality show}_A → {reality show}_S, {software}_A → {softvér}_S. Ako vlastnosť je tento druh motivácie prítomný v interlingválnom motiváte (porov. schému 21).

¹⁷³ Pravda, aj v takomto prípade sa prejavuje dialektická spätosť parole a langue, ale aj formy a obsahu v tom, že slovo *overtime* bolo autorom výpovede intuitívne zaradené do skupiny pomenovaní mužského rodu (*ten overtime*), a to na základe prirodzeného zakončenia na spoluhlásku [overtájm] v súčinnosti s pôsobením paralely so slovenským pomenovaním *nadstavený čas*. Uvedený príklad je jasným dôkazom toho, že sila paradigmatického princípu zasahuje aj takéto zdanlivo „neparadigmatické“ pomenovania z cudzích jazykov.

¹⁷⁴ Po náležitom sociolingvistickom výskume by sme túto lexikálnu jednotku mohli zaradiť nanajvýš do sociolektu slovenských hokejistov pôsobiacich v zámorskej NHL. Z hľadiska typov lexikálnej motivácie by teda okrem iného išlo o interlingválnu motiváciu tesne spätú so sociolektickou motiváciou.

¹⁷⁵ Pojem a termín akceptačný motivant ako výlučný prvok L_1 nemôže byť nositeľmi L_2 akceptovaný ako plnohodnotný komunikačný prostriedok v rámci L_2 .

Schéma 21. Interlingválna motivácia I.

Uvedená „princípová“ analógia tvorí východisko porovnania IM so SM, ktoré v nasledujúcom texte doplníme o tieto aspekty: (a) akčný rádius, (b) motivačná priezračnosť, (c) rekurzívnosť motivačného vzťahu, (d) demotivačné procesy, (e) motivačné funkcie.

(a) Akčný rádius

Pod pojmom akčný rádius chápeme pôsobnosť, rozsah vplyvu, kvantitatívno-kvalitatívny „zástoj“ motivačného typu vo vzťahu k celej lexikálnej zásobe (porov. 1.2.7). Podľa odhadu M. Dokulila (1962, s. 105) v češtine je slovotvorne motivovaných asi 65 % slov (dve tretiny). K rovnakému údaju sa dopracoval aj J. Furdík na základe štatistickej sondy na vzorke 3 000 lexém z Mistríkovho frekvenčného slovníka slovenčiny. Autorovi vychádza pomer slovotvorne motivovaných a nemotivovaných slov 65,16 % : 34,84 % (Furdík, 1993, s. 23). Podľa najnovších, hoci zatiaľ predbežných výskumov, ktoré sme uskutočnili na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 2007), sa ukazuje, že počet slovotvorne motivovaných slov v bežnej lexike slovenského jazyka je ešte vyšší (smeruje až k 80 %); porov. Ološtiak, 2011. Pokiaľ ide o motiváciu komplexne ako proces, vzťah a vlastnosť, tak slovotvorná motivácia sa týka 96 % lexém (Tichonov, 1985; cit. podľa Furdík, 1989, s. 29; tu sa uvažuje z druhej strany o 4 % slov, ktoré sa nezapájajú do vzťahov slovotvornej motivácie; bližšie porov. 2.3). SM je v národnom jazyku hlavným lexikálnym „organizátorom“, oprávnené teda možno tvrdiť, že pôsobnosť SM je z kvantitatívneho aj z kvalitatívneho hľadiska rozhodujúca prinajmenšom pre fungovanie lexík slovanských jazykov, a teda aj slovenčiny.

IM nie je takým závažným systémotvorným činiteľom, „obhospodaruje“ čiastkový kontaktný priestor a do lexiky L₂ expanduje jednak prostredníctvom motivačnej transpozície, t. j. prostredníctvom iných motivačných typov (pozri ďalej odsek o rekurzívnosti motivačného vzťahu), jednak prostredníctvom rôznoúrovňovej adaptácie. Mohlo by sa preto na prvý pohľad zdať, že adaptácia rozširuje akčný rádius IM. Situácia je však komplikovanejšia a pri fungovaní IM zisťujeme istý paradox. Adaptačné procesy nerozširujú akčný rádius IM, práve naopak: adaptácia znižuje silu interlingválnej motivovanosti. Tento proces možno charakterizovať pomocou nepriamej úmery: čím je lexéma viac adaptovaná, čím sa viac zapája do „diania“ v L₁, tým je IM slabšia, dochádza k interlingválnej demotivácii (pozri 6.3.3).

Pokiaľ ide o kvantitatívny aspekt, na materiáli KSSJ máme prostredníctvom Morfematického slovníka slovenčiny (Sokolová et al., 1999) k dispozícii predbežné kvantitatívne údaje aj o IM. V najpočetnejšom podsúbore slovotvorne nemotivovaných lexém

a derivátov (56 836 lexém z celkového počtu 70 099) je pomer interlingválne nemotivovaných a interlingválne motivovaných jednotiek 73 % : 27 % (41 263 : 15 573).¹⁷⁶ Tieto údaje však nezohľadňujú rôzne stupne interlingválnej demotivovanosti (napr. neslovenský pôvod lexém *bezpečie*, *kanúť*, *klebetiť*, *nádej*, *tehotná*, *ušianka*, *umenie* si bežný používateľ slovenčiny neuvedomuje, avšak v štatistike sú zachytené ako prevzaté jednotky, ktoré sú v oboch morfe matických slovníkoch označené číslicami 0,1; porov. pozn. 176). Precíznejšie kvantitatívno-kvalitatívne údaje budú k dispozícii až po dôkladnom štatistickom spracovaní a analýze materiálu zo Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al., 2007).

Dominantnosť SM sa odzrkadľuje aj pri porovnaní kvantitatívneho zastúpenia oboch motivačných typov pri tzv. obohacovaní lexiky, teda pri utváraní neologizmov. Dôkazom tohto faktu je malá štatistická sonda, ktorú sme uskutočnili na čiastkovom materiáli slovníka *Nová slova v češtině 2* (2004; ďalej NSČ)¹⁷⁷ a článkov v rubrike *Z nových výrazov* v časopise *Kultúra slova* (Duchková, 1996 – 2004). Zo súboru 590 jednotiek z NSČ (písmeno S) je približne 70 % lexém slovotvorne motivovaných a 20 % interlingválne motivovaných. Zo súboru 256 lexém z *Kultúry slova* je 80 % jednotiek slovotvorne motivovaných a 12 % interlingválne motivovaných (porov. Ološtiak, 2006b).

(b) Motivačná priezračnosť

Motivačná priezračnosť je „sila“ motivačného typu, teda to, s akou suverenitou sú komunikanti schopní určiť prítomnosť typu motivácie v lexéme (ide najmä o motiváciu ako vzťah a vlastnosť).

Pri SM sa vzťah motivant – motivát uvedomuje komplexne na formálnej aj sémantickej úrovni; bežný používateľ jazyka má vzťah motivant – motivát a vlastnosť motivátu vo svojom jazykovom vedomí prirodzene inkorporované; intuitívne vie odpovedať na otázku „Prečo sa X volá tak?“, napr. *stromček* – malý *strom*, *strelba* – keď niekto *striela*, *dolný koniec dediny* – nachádzajúci sa *dolu*, *drozdí zobák* – patriaci *drozdovi*, *fénovať* – používať *fén*.

Interlingválnu motiváciu si bežní používatelia uvedomujú len všeobecne v tom zmysle, že sú schopní *do istej miery* rozlišovať medzi domácimi a nie domácimi jazykovými prvkami. Komunikant sa v procese osvojovania si materinského jazyka podvedome naučí, ktoré jazykové prvky sú pre jeho materčinu typické, autochtónne, a ktoré jazykové javy „výčnievajú z radu“. Treba však pripomenúť, že schopnosť rozlišovať medzi domácimi a nie domácimi prvkami sa oslabuje prostredníctvom interlingválnej demotivácie (adaptácie).

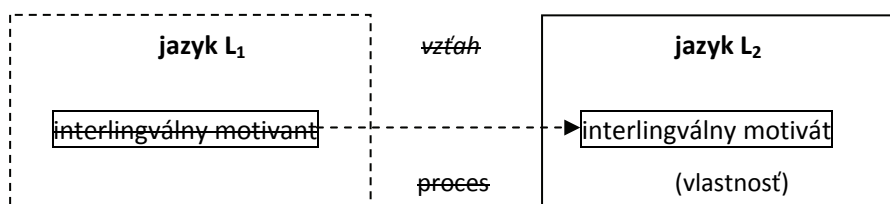
SM sa teda medzi používateľmi jazyka uvedomuje komplexne vo všetkých troch zložkách – vzťahovej, procesuálnej i vlastnostnej. IM je vnímaná len ako vlastnosť, aj to na

¹⁷⁶ Skupinu interlingválne motivovaných jednotiek tvoria lexémy označené týmito číslicami: **1** (prevzaté slovotvorne nemotivované slová a deriváty: počet 5 471), **2** (prevzaté slová s domácimi adaptačnými a derivačnými afixmi: počet 9 757), **0,1** (výpožičky z češtiny, resp. z iných slovanských jazykov: počet 77), **0,2** (výpožičky z češtiny, resp. z iných slovanských jazykov s domácimi afixmi: počet 234) a **1,1** (nesegmentované citátové výrazy: počet 34); porov. Sokolová et al., 1999, s. 494.

¹⁷⁷ Použitie materiálu z NSČ považujeme za primerané vzhľadom na blízkopríbuznosť slovenčiny a češtiny a z toho vyplývajúcu veľkú paralelnosť neologizačných procesov.

všeobecnej a v podstate neurčitej rovine (porov. vyjadrenia typu „toto nie je slovenské slovo“). Komunikant neovládajúci cudzí jazyk, z ktorého je lexéma prevzatá, procesúalnu a vzťahovú zložku „neodhalí“ a nie je to ani potrebné. Odpovede na otázky „Z ktorého jazyka je slovo X prevzaté?“, „Čo slovo X značí v jazyku L_1 ?“ a pod. sú predmetom lingvistického výskumu a nepatria do komunikačnej kompetencie bežného používateľa jazyka. Na základe uvedených konštatovaní by bolo možné schému IM upraviť takto:

Schéma 22. Interlingválna motivácia II.



(c) Rekurzívnosť motivačného vzťahu

SM je schopná sebareprodukcie v rámci istého jazyka L_x . Ak vznikne komunikačná potreba, slovotvornomotivačný vzťah sa môže opakovať a motivát sa stáva motivantom. Týmto spôsobom sa utvárajú rovnakokoreňové slovotvorné útvary – slovotvorné rady, paradigmy, hniezda (Furdík, 2004, s. 73 – 80). Rekurzívnosť IM má kvalitatívne odlišný charakter, týka sa tzv. sprostredkovaného prevzatia typu $L_1 \rightarrow L_2 \rightarrow L_3 \rightarrow \dots$. Sprostredkované prevzatia v jazykových kontaktoch nie sú ničím výnimočným, porov. napr. smery lat. \rightarrow nem. \rightarrow slov. (*kalich, pult, minca, mušľa, eso*), gr. \rightarrow lat. \rightarrow slov. (*trochej, kanál, oceán, cyklus, talent*), lat. \rightarrow angl. \rightarrow slov. (*reverend, detektív, level, tandem, lajna, military*), franc. \rightarrow angl. \rightarrow slov. (*duke, tréner, pub, dabing, klauza, fashion*). Zo vzdialenejších jazykov sa do slovenčiny dostávali a dostávajú slová najmä prostredníctvom svetových jazykov (angličtiny, francúzštiny, španielčiny, portugalčiny, ruštiny), napr. jap. \rightarrow angl. \rightarrow slov. (*džudo, rikša*), indiánske jazyky \rightarrow angl. \rightarrow slov. (*tomahavk, vigvam, totem, skunk*), indiánske jazyky \rightarrow špan. \rightarrow slov. (*kanibal, gaučo, tabak, puma, kakao*), indiánske jazyky \rightarrow port. \rightarrow slov. (*ananás*), čín. \rightarrow ruš. \rightarrow slov. (*čaj*), litov. \rightarrow ruš. \rightarrow slov. (*jantár*).

Slovotvorná rekurzívnosť má vnútrojazykový (intralingválny) charakter a je jedným z faktorov, ktoré zo SM robia závažný systémotvorný činiteľ v lexike istého jazyka. Interlingválna rekurzívnosť nemá na fungovanie lexiky daného jazyka vplyv, pretože opakovanie interlingválneho motivačného vzťahu prekračuje hranice národného jazyka L_x , týka sa nasledujúceho jazyka L_{x+1} , ktorý sa nachádza v motivačnej reťazi (porov. schému 24).

Schéma 23. Rekurzívnosť slovotvornej motivácie

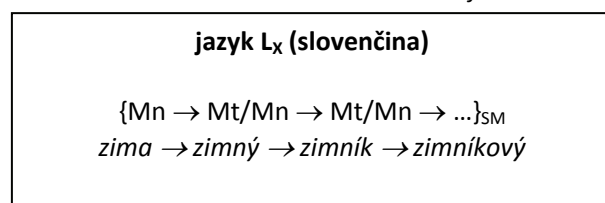
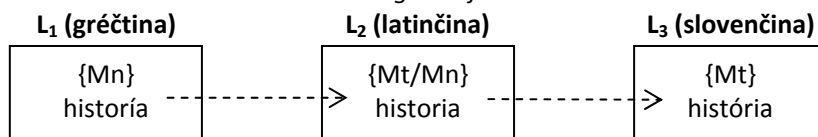
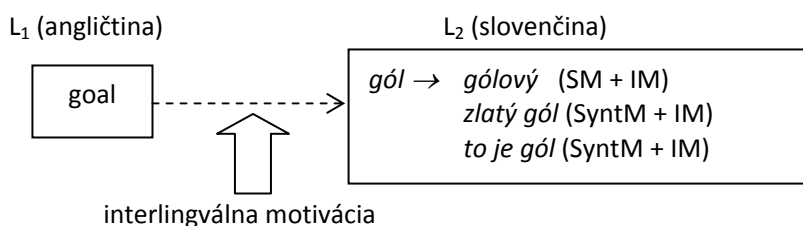


Schéma 24. Rekurzívnosť interlingválnej motivácie

V súvislosti s rekurzívnosťou považujeme za potrebné objasniť ešte jeden dôležitý jav, ktorým je zapájanie sa interlingválne motivovanej lexémy do tvorby nových jedno- i viacslovných pomenovaní v L₂. Lexéma ako slovotvorný motivant alebo ako komponent viacslovného pomenovania si svoju interlingválnu motivovanosť ponecháva aj v ďalších nominačných aktoch, ktoré sú však záležitosťou iných typov motivácie. Napr. slovo *gólový* sa utvorilo pomocou SM (interlingválnu motivovanosť doň transponovane prináša slovotvorný základ). V motivačných dvojiciach *gól* → *gólový*, *zlatý* + *gól* → *zlatý gól*, *gól* → *to je gól* úlohu nominačnej a motivačnej domény plní slovotvorná a syntaktická motivácia. Počet interlingválne motivovaných jednotiek sa teda môže sekundárne (transponovane) zvyšovať tak, že interlingválne motivovaná lexéma vystupuje ako motivant nominačných procesov, ktoré zabezpečované inými motivačnými typmi (porov. schému 25). Tento jav nazývame termínom **motivačná transpozícia**.

Schéma 25. Motivačná transpozícia interlingválnej motivácie

(d) Demotivačné procesy

Demotivácia, čiže oslabenie vzťahu motivant – motivát a vlastnosti motivátu je výrazným prejavom motivačnej dynamiky. Slovotvorná a interlingválna demotivácia majú spoločné to, že dôsledkom obidvoch procesov je posun lexémy do centrálnejších jazykových oblastí. Uvedené procesy sa však vo viacerých aspektoch odlišujú.

SM slúži ako nápoeda lexikálneho významu slova (Furdík, 1993, s. 30 – 31). Slovotvorne motivované slovo s vysokou komunikačnou frekvenciou sa posúva do centrálnejších oblastí jazykového systému. Tým sa oslabuje jeho motivovanosť, ktorá už nie je nevyhnutne potrebná na sprostredkovanie lexikálneho významu. V súvislosti so SM J. Furdík uvažuje o demotivačnom cykle. Strata vlastnej slovotvornej motivovanosti lexémy znamená zvýšenie jej motivačného potenciálu, teda schopnosti byť motivantom. Tento jav sa viaže na rekurzívnosť SM (porov. vyššie). Percento slovotvorne motivovaných slov v lexike je viac-menej konštantné; hypotéza o smerovaní lexiky k slovotvorne nemotivovaným jednotkám neplatí, ba „celková motivovanosť slovnej zásoby slovenčiny ... sa oslabením mo-

tivovanosti jej niektorých jednotiek nielen neznižuje, ale naopak zvyšuje“ (Furdík, 1993, s. 42 – 43).

Interlingválna demotivácia nepodnecuje vznik ďalších interlingválne motivovaných jednotiek (tento fakt súvisí s tým, že IM nie je intralingválne rekurzívna; pozri vyššie). Z tohto dôvodu pri IM nemožno uvažovať o komplexnom demotivačnom cykle, len o izolovanej demotivácii jednotlivých lexém. Interlingválna demotivácia súvisí s adaptáciou a integráciou cudzojazyčných lexikálnych jednotiek. Okrem podenkovitých pomenovaní cudzieho pôvodu, ktoré v preberajúcom jazyku fungujú krátky čas a v parole, ostatné lexémy sa začleňujú do langue L₂. Na druhej strane interlingválna demotivácia prebieha plošnejšie než slovotvorná demotivácia: demotivuje sa každá interlingválne motivovaná lexéma.¹⁷⁸ Komplexne o interlingválnej demotivácii porov. kap. 6.3.3.

(e) Motivačné funkcie

Obidva motivačné typy plnia základnú, nominačnú hyperfunkciu – slúžia na tvorenie nových pomenovaní. Okrem toho SM ako dôležitý jazykový činiteľ plní v lexike tieto funkcie: systemizačnú, integračnú, kondenzačnú a adaptačnú (napr. Furdík, 1993, s. 113 – 114). V súvislosti s IM o analogických funkciách nemožno uvažovať. IM ako cudzí element nemá takú systémovo-komunikačnú relevantnosť. Interlingválnej motivácii možno nanajvýš prisúdiť „minifunkcie“, ktoré však nemajú taký komplexný charakter ako funkcie SM. Tieto „minifunkcie“ sa totiž týkajú jednotlivých pomenovaní, nie motivácie ako celku, napr. štylistická funkcia (porov. synonymá so štylisticky príznakovým členom cudzieho pôvodu: *tvoriť – kreovať, rovnosť – egalita, náprotivok – pendant, prepáč – sorry*), pragmatická funkcia (zámerné použitie cudzieho výrazu napr. s cieľom zaujať, vyprovokovať percipienta, vyjadriť subjektívny postoj, preferencia cudzieho výrazu môže byť znakom módnosti a pod.: *king – kráľ, shop – obchod, look – vzhľad, money – peniaze* a pod.).

Predchádzajúci výklad možno tabuľkovo zhrnúť takto:

Tabuľka 17. Vlastnosti slovotvornej a interlingválnej motivácie

slovotvorná motivácia	interlingválna motivácia
rozsiahly akčný rádius	obmedzený akčný rádius
veľká motivačná priezračnosť	malá motivačná priezračnosť
+rekurzívnosť	–rekurzívnosť
–/+demotivačné procesy	+demotivačné procesy
motivačné funkcie: nominačná hyperfunkcia + funkcie viažuce sa na SM ako celok	motivačné funkcie: nominačná hyperfunkcia + funkcie viažuce sa na jednotlivé lexémy

¹⁷⁸ Slovotvorne sa demotivujú predovšetkým deriváty z mutačného typu onomaziologickej kategórie, transpozičné a modifikačné deriváty sa demotivujú pomalšie a „slabšie“.

6.2 Relačnosť interlingválnej motivácie

6.2.1 Motivačná kooperácia

(1) IM a paradigmatická motivácia

Spolupráca IM a PM sa prejavuje tak, že každá prevzatá lexéma sa nejakým spôsobom zapája do lexikálnoparadigmatických vzťahov L_2 . Tu by sme v rámci adaptácie mohli uvažovať o procese transparadigmatizácie (porov. aj 6.3.3), ktorá sa uskutočňuje na viacerých úrovniach, pričom do paradigmatických vzťahov môžu prevzaté jednotky vstupovať s domácimi lexémami, ako aj s inými prevzatými lexémami:

- primárne dochádza k zaradeniu do lexikálneho poľa (onomaziologickej paradigmy): napr. *vlog, flog, blog* (internet); *safety car, pit stop, pole position* (motorizmus), *eidam, gouda, camembert, mozzarella, roquefort* (syry), *home banking, internet banking, lízing, franchising* (bankovníctvo, finančníctvo), *heavy metal, rock, country, hip-hop, ska, reggae, blues, folk* (hudba);
- synonymické vzťahy: napr. *urbanizácia – pomešťovanie, šofér – vodič, polygamia – mnohoženstvo, bodyguard – osobný strážca, public relations – vzťahy s verejnosťou; sólo – extra, amatér – laik, majster – virtuóz, rektor – magnificencia*;
- antonymické vzťahy: napr. *premiéra – derniéra, debet – kredit, export – import, inherentný – adherentný, intralingválny – extralingválny, absolútny – relatívny*;
- hyperonymicko-hyponymické vzťahy: *metal – speed metal, guľa – zorb, adrenalínový šport – zorbing, blog – vlog, hrací automat – pinball, prístroj – peplemeter*;
- homonymické vzťahy: napr. *akcia „činnosť“ – akcia „účasť“, čača „druh tanca“ – čača „niečo pekné“, elipsa „uzavretá oválna krivka“ – elipsa „výpustka“, paša „pastva“ – paša „hodnosť v osmanskej ríši“, protektor „ochranca“ – protektor „ryhovaná čelná plocha vonkajšej vrstvy pneumatiky“, rok – rock (homofónický vzťah)*;
- paronymické vzťahy: napr. *flirtovať – filtrovať, internet – internát, priemer – premiér, energický – energetický, medián – meridián, komplexný – kompletný, didaktický – diakritický, reakcia – rekcia* (v tejto súvislosti sa hovorí o malapropizmoch);
- slovotvorné vzťahy (porov. ďalej).

V súvislosti so vzťahom IM a PM sa ešte pristavme pri tomto konštatovaní J. Furdíka (2008, s. 40): „Problém univerzálnosti paradigmatickej motivácie som sa pokúšal riešiť vymedzením tých jednotiek, pri ktorých môžeme zatiaľ pochybovať o ich paradigmatickej motivovanosti. Ide o čerstvo prevzaté slová, ktorých význam ani pravopis používateľa, resp. tí, ktorí sa s daným slovom stretli po prvý raz, nepoznajú (napr. *franchising*). Existuje mnoho takýchto anglicizmov, pri ktorých azda môžeme uvažovať o dočasnej paradigmatickej nezaradenosti. Avšak dané slovo sa po istom čase buď adaptuje, alebo ostane na periférii, z ktorej časom vypadne a prestane sa používať.“ Následne však vo vzťahu k uvedenej lexéme *franchising* pripomína diferencovanú jazykovú kompetenciu používateľov jazyka (bankár vz. bezdomovec).

Problém možno zovšeobecniť do otázky, či existujú paradigmaticky nemotivované prevzaté lexémy. Domnievame sa, že nie. Každá prevzatá lexéma sa primárne adaptuje na paradigmatickej úrovni (transparadigmatizuje sa) tak, že sa začlení do existujúcich lexikál-

nych paradigmiem L_2 . Transparadigmatizáciu preto pokladáme za elementárny adaptačný stupeň a proces. Pravda, aj paradigmatická adaptácia sa realizuje postupne. Možno uvažovať o rôznych stupňoch paradigmatickej motivácie vzhľadom na príslušnosť istej jazykovej jednotky k centru či periférii jazykového systému. Spomínaná lexéma *franchising* je úzko používaný odborný termín, patrí teda skôr do periférie než do centra jazykového systému, preto je aj jeho paradigmatická motivácia z hľadiska bežného používateľa slabá. „Biele miesta“ paradigmatickej motivácie sa prejavujú o. i. aj tak, že nie všetci používatelia jazyka si elementárnu motivovanosť uvedomujú rovnako. To však neznamená, že daná lexikálna jednotka nie je paradigmaticky motivovaná. Ide o to, že status lexémy môže byť determinovaný aj iným typom motivácie, v tomto prípade terminologickou motiváciou. Sila paradigmatickej motivovanosti akoby „driemala“, akoby bola latentne prítomná, pričom sa táto sila nemusí zväčšovať. Pri centripetálnych pohyboch sa zvyšuje aj stupeň paradigmatickej motivovanosti (priezračnosti), napr. vstupom do synonymických radov, jednoznačným začlenením do istého sémantického poľa, hyperonymicko-hyponymických vzťahov atď.

(2) IM a fónická motivácia

Fónická motivácia sa tradične spája s javmi spadajúcimi do sféry zvukového symbolizmu – onomatopoeje, imitativa (napr. *kikirikí, bée, miau, čľups*). J. Furdík sa v citovanej monografii pokúsil o rozšírené chápanie tohto motivačného typu na viaceré javy súvisiace s príznakovosťou na úrovni vonkajšej formy (Furdík, 2008, s. 43). Medzi inými javmi spomína aj to, že vonkajšia forma môže sprostredkovane vyjadriť prevzatosť, teda interlingválnu motivovanosť. Prevzatosť sa manifestuje ako príznakovosť vonkajšej formy. Výberovo spomeňme aspoň niektoré frekvenčné, distribučné a kombinačné fónické javy (pri niektorých z nich sa prejavujú spoločné vlastnosti s inými príznakovými typmi lexikálnych jednotiek – s expresívami, onomajami, vlastnými menami, skratkami; porov. aj J. Sabol, 1980):

- výskyt periférnych foném *dž, g, f, é, ó; ü, ů, ö, ő*: *džem, džungľa, James* [džejms], *grog, Douglas* [dagles], *fén, film, rafinovaný, tréner, préria, dóm, móresy, ecu* [ekü], *duc* [dük], *führer, négritude* [-túd], *écriture* [ekritúr], *camaieu* [kamajö], *röntgen, monsieur* [mösjö], *geus* [göz], *hors d'oeuvre* [ordövr];¹⁷⁹
- tvrdé *d, t, n* pred predným vokálmi: *defekt, dedikácia, disk, veterinár, tiger, genetika, nirvána, penetrancia*;
- konsonant *n* vo funkcii slabičného jadra: *action* [ekšn], *air condition* [kondišn], *public relations* [rilejšns], *Bacon* [bejkn];
- iniciálové kombinácie *vokál + postsonantické j*: *oidor* [ojdor], *ironbark* [ajron-], *uitlander* [öjt-], *Eileen* [ajlín], *Aby* [ejbi];
- iniciálové kombinácie *bh-, dj-, fj-, kn-, ks-, kš-, mj-* a i.: *bhikšu, duke* [djúk], *fjord, knock-out, ksicht, kšeft, music* [mjúzik];

¹⁷⁹ Periférno-periférne fonémy *ü, ů, ö, ő* sa často transfonemizujú, nahrádzajú sa slovenskými fonémami, porov. napr. adaptované *busta, fén* (pôv. föhn) či výslovnostné varianty: *parfum* [-fum, -fém, -föm, -füm], *monsieur* [mesjé, mösjö], *müslí* [müsli, misli].

- hiát v rámci jednej morfémy: *terapeut*, *foyer* [foajé], *poeta laureatus* [poéta laureátus], *avoir* [avoár], *circulus vitiosus* [viciózus];
- slabičné konsonanty *r*, *l* vo finálnej slabike: *mister* [mistr], *joint venture* [venčr], *Baker* [bejkr], *nóbl*, *connétable* [konetabl], *branle* [bránl], *fin de siecle* [sjekl], *Eagles* [ígls], *Nigel* [najdžl], *Alger* [eldžr];
- finálne konsonantické sekvencie *j + konsonant*: *bike* [bajk], *e-mail* [imejl], *prime time* [prajm tajm], *fajn*, *Weis* [vajs], *brejk*, *drajv*, *copyright* [kopirajt], *firnajz*;
- finálne konsonantické sekvencie *-ft*, *-(j)ndž*, *-jnt*, *-nc*, *-ns*, *-nz*, *-pf*, *-ps*, *-rn*, *-sf*: *kšeft*, *change* [če(j)ndž], *checkpoint* [čekpojnt], *brajštšvanc*, *break dance* [brejk dás], *bronz*, *bubikopf*, *biceps*, *western*, *firn*, *nisf*.

(3) IM a sémantická motivácia

Spolupráca IM a SémM sa viaže na existenciu derivačnej polysémie prevzatých lexém a širšie na rôzne prejavy adaptácie lexémy na sémantickej úrovni, ktoré možno uchopiť termínom transsémantizácia (Furdík, 1994, s. 100; porov. 6.3.3). Polysémia prevzatej lexémy sa môže utvoriť v L_2 dodatočne pod vplyvom L_1 , zriedkavejšie sa lexéma preberá už ako viacvýznamová (sémantizácie podľa SCS a KSSJ): napr. *safari* 1. cesta terénom vo vých. Afrike, obyčajne lovecká, 2. veľká zoologická záhrada s voľným výbehom pre exotické zvieratá, 3. oblečenie na spôsob vojenskej al. poľovnickej uniformy z bavlnených tkanín hnedozelených tónov; *explózia* 1. výbuch, 2. náhly výskyt vo väčšom množstve; *surfovať* 1. pestovať windsurfing, jazdiť na surfe, 2. prehliadať internetové stránky.

J. Furdík (1994) pri úvahách o sémantickej adaptácii spomína okrem uvedeného prípadu, keď lexéma v L_2 popri význame zhodnom v L_1 nadobúda aj ďalší význam (napr. *talpa* 1. podošva, 2. neohrabaná žena). Autor spomína aj tzv. medzijazykovú metonymiu (mohli by sme uvažovať všeobecnejšie o medzijazykovej polysémii), t. j. prípad, keď lexéma funguje v L_2 v odlišnom význame ako v L_1 , avšak medzi významami je zreteľná významová súvislosť (maď. *villany* „svetlo“ a slov. vo vsl. nárečiach *vilaň* „baterka“).

Je prirodzené, že nové významy sa pomocou sémantickej motivácie môžu tvoriť nezávisle od významovej štruktúry slova vo východiskovom jazyku, napr. lat. *omnibus* (dat. pl. zámena *omnis* „všetci“ → franc. (*voiture*) *omnibus* „vozidlo pre všetkých“ → angl. *bus* (časť pôvodnej gramatickej morfémy nadobudla status koreňovej morfémy, na základe interlingválneho stimulu došlo k špecifickému prejavu transmorfemizácie). K etymológii porov. Rejzek, 2001, s. 428).

Osobitným prejavom kooperácie IM a SémM je interlingválne podmienená polysémia – vznik nového významu je determinovaný sémantickou štruktúrou súvzťažnej lexémy cudzieho jazyka; porov. typický príklad sekundárneho významu lexémy *myš* „súčasť počítača“, ktorý sa utvoril na báze anglickej lexémy *mouse*, podobne *pamäť* (počítača) – angl. *memory*, (počítačový) *vírus* – angl. *virus*, (diskusné) *vlákno* „súbor príspevkov k jednej téme (v diskusiách na internete)“ – podľa angl. *thread* „niť, vlákno“, *výhonok* „krátky, neúplný článok vo Wikipedii“ – angl. *stub* „pahýl“ (k ďalším príkladom v oblasti terminológie porov. napr. Kocourek, 2001, s. 200 – 201). K problematike sémantických prevzatí porov. aj Markowski (1999), Markowski – Worbs (2003), Rangelova (2005), Mravinacová (2005).

(4) IM a slovotvorná motivácia

Spoluprácu týchto dvoch motivačných typov viackrát analyzoval J. Furdík (naposledy 2004, s. 121 – 122) v poznámkach o adaptačnej a integračnej funkcii SM. Kooperácia SM a IM sa prejavuje na viacerých stupňoch:

- Flektivizácia nesklonných slov pomocou sufixov: *kolibrík, absolútny, absurdný, investovať, browsovať*, porov. aj varianty *show – showka, push-up – pušapka, bordó → bordový*.
- Remotivácia pôvodne slovotvorne nemotivovanej lexémy: genetický vzťah *dribling → driblovať*, remotivovaný vzťah: *driblovať → dribling*, podobne *skenovať → skener, koordinovať → koordinácia*.
- Nárast motivačnej potencie prevzatého slova – tvorenie slov pomocou prevzatých prostriedkov: *kostymér, dekanát, doktorandúra, azylant, kemping, semifinalista, webdizajn, teleservis, euroskepsa, agrodotácia*.
- Tvorenie lexém podľa kategoriálne produktívnych slovotvorných typov, najmä z transpozičných a modifikačných onomaziologických kategórií: *konzultant → konzultantka, hotel → hotelík, konzistentný → konzistentnosť, mailovať → mailovanie* a i.
- Konštituovanie slovotvorných hniezd: *astronautika – astronaut – astronautka – astronautický, navigovať – navigácia – navigátor – navigátorka – navigátorský – navigačný, héros – heroický – heroickosť – heroicky – heroizmus*.
- Voľná spájatelnosť s domácimi slovotvornými prostriedkami: *mankár, mudrlant, synátor, setbalový, webstránka, veľkofilm, dvojskif, štýlotvorný, extramiestenka, euro nadšenie*.

„Príkladná“ spolupráca SM a IM sa uskutočnila pri adaptácii slova *blog*. Ide o lexikálnu jednotku prevzatú z angličtiny, kde vznikla skrátením kompozita *weblog* (internetový denník). Blog je jednoduchá internetová stránka, na ktorej možno rýchlo a bezproblémovo publikovať články prakticky s akýmkoľvek tematickým zameraním (napr. skúsenosti z dovolenky, vyjadrenie názoru na aktuálne politické dianie, úvaha o medziľudských vzťahoch). Súbor článkov vytvára súkromný blog toho-ktorého autora. Články možno hodnotiť a vyjadriť sa o ich kvalite v diskusii. Písanie blogov predstavuje novú formu tzv. občianskej žurnalistiky, ktorej hlavným cieľom je prezentácia píšuceho jednotlivca na internete. Azda najznámejším blogovým fórom na Slovensku je <<http://blog.sme.sk/>>, ktorý funguje od októbra 2004.

Zvýšená komunikačná potreba pomenovať reálie a okolnosti súvisiace s písaním blogov sa prejavila v mimoriadnej slovotvornej aktivite a následnom konštituovaní pomerne rozsiahleho slovotvorného hniezda s východiskovým motivantom *blog*: *blogovať* „viesť si blog“, *blogger/blogér/blogger*,¹⁸⁰ *blogista* „ten, kto píše blogy“ alebo „ten, kto bloguje“, možné sú teda dva motivačné vzťahy *blog → bloger* i *blogovať → bloger*. Lexéma *blogger* sa taktiež prevzala z angličtiny (pôv. pís. *blogger*), avšak vzhľadom na existenciu slov *blog*,

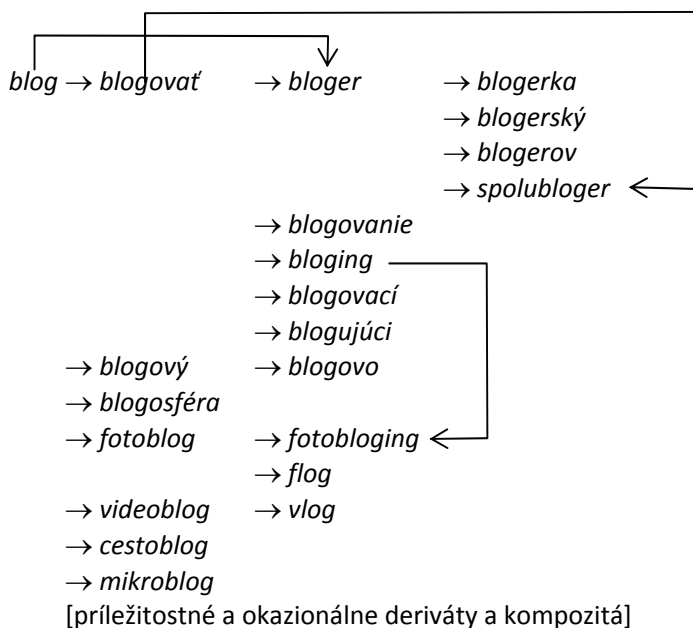
¹⁸⁰ Vyskytujú sa všetky tri pravopisné, kvantitatívne a slovotvorné varianty, podobne aj v derivátoch odvodených od tohto substantíva. V ďalších príkladoch budeme kvôli prehľadnosti uvádzať len jeden variant (*blogger*).

blogovať ju považujeme za slovotvorne motivovanú. Od slovesa *blogovať* sa utvorilo dejevové adjektívum *blogovací*, substantivizované prídavné *blogujúci* (morfologická motivácia) a substantívum *blogovanie*; za remotivovanú možno pokladať jednotku *bloging* synonymnú so substantívom *blogovanie* (*blogovať* → *blogovanie/bloging*). Od substantíva *blog* sa utvorilo vzťahové adjektívum *blogový* a od neho adverbium *blogovo*; od *bloger* sa utvorilo vzťahové adjektívum *blogerský*, posesívne adjektívum *blogerov* a prechýlené substantívum *blogerka*.

Slovotvorná aktivita sa „nevyhla“ ani tvoreniu kompozít, z ktorých niektoré boli remotivované a niektoré autenticky utvorené v slovenčine: napr. *fotoblog*, *videoblog*, *blogosféra*, *blogportál*, *spolublogger*, *mikroblog*, *cestoblog*; porov. aj kompozitá s prvým skráteným komponentom (*flog* ← *fotoblog*, *vlog* ← *videoblog*). Podstatné je, že tieto lexémy možno v slovenčine synchronne pokladať za slovotvorne motivované.

Pomerne veľa „blogoslov“ možno nateraz zaradiť medzi príležitostné slová a okazionalizmy. Všetky boli utvorené podľa existujúcich produktívnych i menej produktívnych slovotvorných typov (niektoré podľa slovotvornej analógie): napr. deriváty *bloga-tieť*, *blogár*, *blogček*, *zblogovaný*, *neblogger*, *blognúť*, *blognutie*, *blogerizmus*, *blogalizácia* (podľa *globalizácia*), *antiblogger*, *blogistan* (podľa *absurdistan*), kompozitá *elektroblog*, *audioblog*, *blogbrat*, *blogoludia*, *blogodárny* (podľa *blahodárny*) a i.

Slovotvorné hniezdo s východiskovým motivantom *blog* možno znázorniť takto:



Ako vidieť, slovo *blog* za približne sedem rokov existencie v slovenčine urobilo pomerne slušnú „lexikálnu kariéru“, a to najmä na báze slovotvornej motivácie.¹⁸¹ Aj keď viaceré deriváty a kompozitá zatiaľ možno zaradiť iba medzi rečové jednotky (príležitostné slová a okazionalizmy), príležitostná a okazionalna slovotvorba skrýva v sebe languový fundament. Je závažným prejavom systemizačnej, integračnej, kondenzačnej a adaptačnej funkcie SM, a teda prejavom centrálnejšieho postavenia tohto druhu slovotvorby, než by sa na prvý pohľad mohlo zdať (napr. Buzássyová, 1990, s. 64).

(5) IM a morfológická motivácia

Porov. 3.2.1.

(6) IM a syntaktická motivácia

Porov. 4.2.1.

(7) IM a frazeologická motivácia

Porov. 5.2.1.

(8) IM a onymická motivácia

Interlingválne a zároveň onymicky motivované sú prevzaté vlastné mená. Vzhľadom na dvojnásobnú príznakovosť (porov. opozície apelatívum – proprium, domáce – prevzaté) možno prevzaté propriá ako celok zaradiť na perifériu periférie lexikálneho a jazykového systému L₂ (túto problematiku sme na príklade anglických proprií v slovenčine podrobnejšie analyzovali v práci Ološtiak, 2007e).

Podľa toho, aké denotáty cudzojazyčné propriá označujú, možno rozlíšiť tri skupiny:

a) Cudzie propriá denotujúce neslovenské onymické objekty: antroponymá *Mike, James, Carlos, Jorge, Danny, Pedro, José, Hansen, Mancini, Basten, Mourinho*; toponymá *Manchester, Helsinki, Sao Paolo, Barcelona, Addis Abeba*; chrématonymá *Swatch, U.S. Open, Schwarzkopf, Chrysler*.

b) Cudzie propriá denotujúce slovenské onymické objekty: porov. napr. priezviská *Dvořák, Říha, Nagy, Szabó, Schwarz*, rodné mená *Kevin, Kvído, Laura, Timea*, toponymá *Telgárt, Medzev, Tornaľa, Kompa* (hydronymum v povodí Hrona); chrématonymá *No Name, Collegium Musicum, Free Faces* (názvy hudobných skupín), *Binary Technologies, Perfetti Van Melle Slovakia, spol. s r.o.* (názvy firiem).

Samozrejme, hranica medzi prvou a druhou skupinou je pohyblivá – cudzojazyčné proprium môže denotovať aj slovenský, aj neslovenský onymický objekt (napr. rodné mená *Kevin, Laura*). Mnohé (najmä chrématonymické) onymické objekty majú internacionálny charakter (napr. medzinárodné firmy pôsobiace na Slovensku), napr. firmy *U.S. Steel Košice, Kia Motors Slovakia, s. r. o.*

c) Osobitnú skupinu v tomto kontexte predstavujú exonymá (vžité domáce alebo zdomácnené názvy toponymických objektov ležiacich mimo územia domáceho jazyka).¹⁸²

¹⁸¹ Uvedomujeme si, že „blogoslová“ sú komunikačne viazané najmä najmä na sféru internetových textov.

¹⁸² Vychádzame z klasického pojmového vymedzenia termínu exonymum: „Domáci podoba toponyma pro objekt ležící mimo území vlastního domácího jazyka“ (EŠČ, s. 131).

Miera interlingválnej motivovanosti exoným je v porovnaní so súvzťažnými endonymami rozličná (*Paris – Paríž, London – Londýn, München – Mníchov, Salzburg – Solňohrad, Satu Mare – Satmár, Székesfehérvár – Stoličný Belehrad*). Ponúka sa aj chápanie, na základe ktorého by sme za exonymum mohli považovať každé cudzojazyčné adaptované toponymum (Harvalík, 2004, s. 107), resp. proprium všeobecne.

Otázku priebehu adaptačných procesov pri cudzojazyčných propriách, teda vlastne problematiku interlingválnej demotivácie porov. v kap. 6.3.3.

(9) IM a abreviačná motivácia

Porov. 7.2.1.

(10) IM a expresívna motivácia

Spolupráca týchto motivačných typov sa viaže na prevzaté expresívne lexikálne jednotky, napr. *babylon, bačkora, bachant, bagáž, barabizňa, bibas, fanta, fedrovať, gauner, haprovať, huncút, ksicht, nímand, retard*.

V súčasnosti najmä v sociolektach, ale aj inde badať zvýšenú frekvenciu používania cudzojazyčných vulgarizmov, niektoré z nich sa používajú skôr citátovo, niektoré sa však rozličným spôsobom adaptovali, porov. niekoľko príkladov z databázy SNK (verzia prim-4.0-public-all) a z internetu: napr. *fas, šajze, šit/shit, fak/fuck, fuck off, motherfucker, fuckovať/fakovať; šajze chlap, čo nemá ženu – A to mas odkiaľ ty fas? – Dufam, ze si uz ten shit nezapiska na olympijskom hokejovom turnaji... – Nepotrebuje na to sypať fucky a shity jeden za druhým, ani nemusí svoj hlas hnať za hranicu exaltovaného škreku* (<http://www.inzine.sk/article.asp?art=10119>; 7. 1. 2011) – *keby som tak nemusel / celý deň len pracovať / prehovoril by som ich / a išli by sme fakovať* (úryvok z piesne Ženy od skupiny Iné Kafe).

V spolupráci so sémantickou motiváciou (a prípadne aj registrovou motiváciou – kolkvializmy) vznikajú expresívne sekundárne lexie. Nominačnú funkciu tu zohráva sémantická motivácia, napr. *armáda* 1. vojenské zložky, 2. expr. veľké množstvo, zástupy; *eso* 1. najvyššia karta, 2. expr. hovor. vynikajúci jednotlivec, *džungľa* 1. hustý, neprehľadný tropický les, 2. hovor. expr. niečo neprehľadné, neusporiadané, chaos; *kufor* 1. schránka na šatstvo, obuv ap. používaná najmä pri cestovaní, 2. expr. veľký zadok; porov. aj nadávky *kretén, imbecil, idiot, debil*.

(11) IM a registrová motivácia

Táto spolupráca sa viaže na príslušnosť interlingválne motivovaných lexém do istého komunikačného registra (KR), porov. napr. hovorové lexémy *ancúg, apetít, apo, artikel, asociál, bagateľ, beťár, bluf, buksa, bundáš, cifra „ozdoba“, civil, cólštok, diškurovať, dištanc, džob, interes, kandeláber, kiks*; knižné lexémy *absurdum, ambivalentný, anomália, apel, apodiktický, bard, benevolentný, blazeovaný, borba, briskný, cizelovať, decénium, dedikovať, inferno, litera, kreovať*; lexémy z oblasti športu (najmä anglicizmy) *šport, špurt, aut, tréner, kouč, ofsajd, brejk, center, gól, puk, hetrik, play-off, power-play, time-out, derby, futbal, hokej, basketbal, tenis, golf, kickbox, box, servis, return, net, setbal, mečbal, tajbrejk, fiftín, debl, grandslam, umpire, smeč, trip, hit, bodyček, krosček, draft, džokej, stíplčejs, half, forvard* (o registrovej motivácii porov. kap. 8).

Táto spolupráca na seba viaže aj iné motivačné typy, napríklad:

- **syntaktickú motiváciu**; porov. napr. citátové prevzaté výrazy typu *pium desiderium*, *tête à tête*, *enfant terrible* s príznakom knižnosti; ďalej napr. jednotky patriace do lexiky konfesijného KR (*advocatus diaboli*, *imago Dei*, *sanctum officium*) či do lexiky žurnalistického (masmediálneho) KR (*dream team*, *top secret*, *high society*);
- **sémantickú motiváciu**; registrovo motivované sú sekundárne významy prevzatých lexém: *absolútne* 1. nezávisle, zvrchovane, suverénne, 2. hovor. úplne, stopercentne, *bronz* 1. zliatina medi s cínom alebo s inými kovom, 2. hovor. hnedé sfarbenie.
- **expresívnu motiváciu**; porov. hovor. *hrub.* *buzerovať*, hovor. expr. *cárach*, hovor. pejor. *impotent*, hovor. pejor. *kečas*.

(12) IM a terminologická motivácia

V odborných terminológiách ako vnútorne štrukturovaných súboroch odborných termínov rôznych oblastí vedy a techniky prevzaté lexikálne jednotky majú významné postavenie. Pri analýzach vlastností odborného termínu sa náležitá pozornosť venuje internacionálnosti, ktorá sa týka práve kooperácie interlingválnej a terminologickej motivácie (napr. Poštolková – Roudný – Tejnor, 1983, s. 67 a n.). Špecializované terminologické súbory sa zväčša vyznačujú vyšším stupňom internacionalizovanosti než bežná lexika; porov. napr. termíny z korpusovej lingvistiky (*anotácia*, *dezambiguácia*, *lemma*, *tag*, *tager*, *tag-set*, *tokenizácia*), ekonómie (*barter*, *damping*, *inflácia*, *deflácia*, *devalvácia*, *revalvácia*, *klíring*, *franchising*, *likvidita*, *fiškálny*, *input*, *output*), astronómie (*afélium*, *apogeum*, *big bang*, *big crunch*, *perihélium*, *periselénium*, *perigeum*, *perigalaktikum*). Súvisí to so skutočnosťou, že s rozvojom medzinárodnej kooperácie v rámci vedeckého výskumu sa adekvátny dôraz kladie na internacionálnosť odbornej terminológie. Pravda, aj v súčasnosti platí konštatovanie J. Horeckého (1956, s. 70), že medzinárodné termíny by sa nemali stojať čo stoja a jednostranne uprednostňovať na úkor domácich termínov (dvojice domáci termín – internacionálny termín možno využiť aj funkčne, napr. s ohľadom na diferencovanosť medzi čisto vedeckými a populárno-náučnými komunikátmi).

Aj keď odborné termíny v istej oblasti nebývajú z hľadiska pôvodu homogénne, vo viacerých prípadoch sa príslušná odborná terminológia prototypovo spája s jedným či niekoľkými jazykmi. V historickej perspektíve sa napríklad právnické termíny kreovali najmä na báze latinčiny (napr. *abrogácia*, *akvizítor*, *alibi*, *ascendencia*, *debitor*, *de iure*, *de facto*, *delikt*, *ex lege*, *inkulpácia*, *koakvizícia*, *retroaktivita*), teologická a cirkevná terminológia na báze gréčtiny a latinčiny (gr. *apologetika*, *katechéza*, *ekuména*, *teodícia*, *dogma*, lat. *divinita*, *kardinál in pectore*, *konkláve*, *pastorácia*, *beatifikácia*, *celebrant*), banícka terminológia na báze nemčiny (*štôľňa*, *šachta*, *halda*, *huta*, *muntloch*, *hunt*, *haviar*, *bergrichter*), diplomatická terminológia na báze francúzštiny (*agremán*, *ambasáda*, *atašé*, *chargé d'affaires*, *demarš*), hudobná terminológia na báze taliančiny (*accelerando*, *a capella*, *con forza*, *grazioso*, *pianissimo*, *vivace*, *toccata*), dopravná terminológia na báze angličtiny (napr. v leteckej doprave *runway*, *check-in*, *kokpit*). V súčasnosti hrá v oblasti vedy a techniky dominantnú úlohu angličtina, porov. napr. termíny z oblasti výpočtovej techni-

ky (čip, bit, ROM, RAM, cache, modem, reset, cookies, html, http, hardvér, softvér, download) či marketingu (outsourcing, event marketing, fundraising, rebranding).

(13) IM a sociolektická motivácia

Spolupráca týchto dvoch motivačných typov sa týka prevzatých sociolektizmov, porov. napr. anglicizmy *komp*, *cool/kúl*, *ekšn*, *čeknúť*, *mítnuť sa*, *sorry*, *soráč* (vzniklo kontamináciou *sorry* + *prepáč*), *byť in*, *byť out*, germanizmy *danke*, *foter*, *mutra* v mládežníckom a študentskom sociolekte, anglicizmy *deadman* „do snehu zakopaný ruksak alebo cepín, na ktorý sa upevní lano“, *kaňoning* „zliezanie kaňonu“, *friend* „kovová istiacia pomôcka, ktorá sa zakladá do štrbín skaly“, *kletrák* „horolezecký ruksak“ v horolezeckom sociolekte.

(14) IM a teritoriálna motivácia

Tento typ kooperácie sa viaže na prevzaté nárečové, resp. regionálne lexikálne jednotky, napr. maď. *aládorvoš* „zverolekár“, *bogár* „ovad; komár; čmel“, *hátizák* „ruksak“, nem. *aptajlung* „vyčlenený priestor al. plocha stajne, stodoly“ al. „priečinok v skrini“, *firhang* „záclona“, *cimerman* „tesár“. Nositelia slovenských nárečí prichádzali do bezprostredného kontaktu s nositeľmi susedných jazykov (čeština, poľština, ukrajinčina, maďarčina, nemčina), resp. s nositeľmi jazykov, ktorí sa na územie dnešného Slovenska prisťahovali (nemčina). Z oblasti kultúrnych kontaktov išlo najmä o preberanie lexikálnych jednotiek z latinčiny.

Otázkam preberania lexém do slovenských nárečí a ich fungovania sa v slovenskej dialektológii a lexikológii venovala pomerne veľká pozornosť, porov. napr. štúdie A. Habovštiaka (1962, 1979, 1981, 1983, 2000), M. Papsonovej (1990), I. Ripku (1998), P. Žiga (1998), J. Furdíka (1994), L. Bartka (1980, 1990, 1995, 2004), F. Buffu (1977b). V uvedených prácach, ale aj vo viacerých ďalších sa pozornosť sústreďuje najmä na germanizmy, hungarizmy a latinizmy (v menšej miere na slová z iných jazykov). Osobitnou otázkou je vzťah k češtine a českým nárečiam. Z hľadiska jazykových kontaktov je škoda, že v Slovníku slovenských nárečí (I. zv. 1994, II. zv. 2006) sa údaje o pôvode slov neuvádzajú.

(15) IM a temporálna motivácia

Kooperácia IM a temporálnej motivácie sa viaže na prevzaté temporálne príznakové lexikálne jednotky, ktoré reprezentujú lexikálni „seniori“ (historizmy, archaizmy, zastarané a zastarávajúce jednotky) a lexikálni „juniori“ (neologizmy), osobitnou skupinou temporálne motivovaných lexém sú okazionalizmy, vyznačujúce sa individualizačnou motiváciou (o vzťahu IM a individualizačnej motivácie porov. 9.2.1).

Problematika preberania lexém do slovenčiny z diachrónneho hľadiska je spracovaná na dobrej úrovni v podobe viacerých knižných prác a mnohých štúdií. Na tomto mieste spomeňme aspoň monografiu Slováci v dejinách jazykových vzťahov (Doruľa, 1977), v ktorej sa analyzujú jazykové vzťahy k šiestim jazykom (k latinčine, češtine, poľštine, ukrajinčine, maďarčine a nemčine), s ktorými sa používatelia slovenčiny dostávali do kontaktu v bezprostrednom styku s nositeľmi príslušných jazykov. Veľmi cenný materiál aj z hľadiska prevzatých lexém v slovenčine predpisovného obdobia prináša sedemzväzkový Historický slovník slovenského jazyka (1991 – 2008), v ktorom sa uvádzajú aj informácie o jazykovom pôvode heslovej jednotky, porov. napr. latinizmy *adhibovať* „odporúčať,

naordinovať“, *admonícia* práv. „upomienka“, *prenomenovaný* „vyššie uvedený“, *posignovaný* „poznačený, zaznačený“; bohemizmy *prej* „vraj“, *polknúť* „preglgnúť, prehltnúť“, *prkno* „doska“, *kluk* „naničhodník“, *líbať* „bozkávať“; hungarizmy *bečeľovať* „vážiť si“ (tu aj teritoriálna motivácia), *lakovať* „bývať“, *kešeňa* „vrecko na šatách“, germanizmy *kisňa* „debna“, *kiar*, *kiara* „zákruta“. Z KSSJ možno spomenúť napríklad tieto historizmy (s kvalifikátorom hist.): latinizmy *ablegát* „poslanec krajinského snemu v Rakúsko-Uhorsku“, *edikt* „výnos, nariadenie, vyhláška“, *kontribúcia* „daň“, *majordóm/majordómus* „prvý hodnostár na (franc.) panovníckom dvore“ (v druhom význame „správca vo veľkej domácnosti“ sa hodnotí ako zastarávajúca alebo expresívna lexia), hungarizmy *dežma* „desiatok“, *kuruc* „účastník stavovských povstaní v 17. a 18. stor. v Uhorsku“, germanizmy *halapartňa* „stará zbraň s hrotom a hákom na dlhej rúčke“, *marka* „pohraničné územie Franskej, neskôr Nemeckej ríše“ aj „bývalá menová jednotka a platidlo v niektorých štátoch (do prijatia eura r. 2001)“.

V súčasnosti sa lexikálna zásoba slovenčiny z cudzích zdrojov obohacuje najmä o jednotky z angličtiny, resp. americkej angličtiny, napr. *homebanking*, *e-banking*, *m-banking*, *cash*, *bluetooth*, *shareware*, *freeware*, *default*, *skener*, *browser*, *spam*, *shop*, *shopping centrum*, *call centrum*, *sitkom*, *daily*, *inzin*, *fanzin*, *face-lifting*, *peeling* (samozrejme, príklady sme uviedli striktne výberovo a bez ambície bližšej, čo i len extralingválnej, tematickej klasifikácie). Je prekvapujúce, že nateraz nemáme k dispozícii vedeckú monografiu, v ktorej by sa anglicizmom (vrátane neologizmov) venovala komplexná pozornosť (k dispozícii je viacero štúdií i knižných prác, ktorým však podľa našej mienky chýba práve komplexný a minuciózny ponor do tejto problematiky).

(16) IM a individualizačná motivácia

Porov. 9.2.1.

6.2.2 Motivačná determinácia

IM nevstupuje do jednoznačných determinačných vzťahov s inými motivačnými typmi, pričom jednoznačnosť chápeme v tom zmysle, že by sa spolu s objavením iného motivačného typu interlingválna motivácia úplne stratila (porov. napr. syntaktickú demotiváciu pri univerbizácii). Pri IM možno hovoriť len o väčšom či menšom oslabení v procesoch adaptácie a integrácie, na ktorých sa podieľajú ostatné motivačné typy (napr. slovotvorná motivácia v rámci slovotvornej adaptácie, sémantická motivácia v rámci sémantickej adaptácie a pod.).

6.2.3 Motivačná inkompatibilita

IM sa nevyznačuje motivačnou inkompatibilitou.

6.3 Dynamika interlingválnej motivácie

6.3.1 Nadobudnutie interlingválnej motivácie

Nadobudnutie IM je spojené s procesom prevzatia lexémy z L_1 do L_2 .

6.3.2 Interlingválna remotivácia a transmotivácia

(a) Interlingválna remotivácia

Keď vychádzame zo všeobecnej charakteristiky remotivácie (porov. 1.2.4), tak interlingválnu remotiváciu možno charakterizovať ako proces, pri ktorom predtým interlingválne nemotivovaná lexia sekundárne nadobúda interlingválnu motiváciu. Ide o jav, ktorý stojí na úplnom okraji jazykového systému, možno ho skôr zaradiť do sféry rečovej realizácie v spätosti s individualizačnou či sociolektickou motiváciou, porov. zámernú exotizáciu domácich lexém, ktorá nemá nominačné, ale čisto pragmatické pozadie, napr. anglicizácia výslovnosti toponyma *Kysak* v podobe [kajsek], s ktorou sme sa stretli pri neformálnom rozhovore počas vysokoškolského štúdia, aj to v rovine okazionálneho metajazykového použitia, nie ako súčasti sociolektu či idiolektu. Existenciu interlingválnej remotivácie na úrovni jazykového systému či v rovine ustálenia v úze síce nemožno úplne vylúčiť, zároveň však možno konštatovať, že ide o veľmi nepravdepodobný jazykový jav, pretože pôsobnosť IM sa v dôsledku adaptácie oslabuje, nie posilňuje. Okrem iných skutočností (porov. bližšie komparáciu IM a SM – 6.1.2, ako aj kapitolu o interlingválnej demotivácii – 6.3.3) o tomto fakte svedčia aj všeobecné poznatky týkajúce sa ľudovej etymológie. Ľudová etymológia sa vo zvýšenej miere dotýka prevzatých lexém, ktoré sa do L_2 dostávajú najmä ako slovotvorne či sémanticky nemotivované, preto vzniká potreba zaradenia prevzatej lexémy do slovotvorného či lexikálnoparadigmatického systému L_2 (bližšie porov. Rejzek, 2009, s. 31 – 32). V nasledujúcom príklade preto nejde o proces interlingválnej remotivácie, ale o slovotvornú remotiváciu: napr. *halena* ← *haliť sa* (prevzatie z turečtiny cez srbčinu/chorvátčinu; Rejzek, 2001, s. 193).

(b) Interlingválna transmotivácia

Transmotiváciu charakterizujeme ako zmenu či obmenu motivácie v rámci istého motivačného typu, pričom pri tomto procese sa prekračuje hranica lexie, tvorí sa nová lexia. Za prejav interlingválnej transmotivácie pokladáme jav, ktorý bol K. Buzássyovou nazvaný opakovaná internacionalizácia (Buzássyová, 1991). Pod týmto javom autorka rozumie skutočnosť, že prevzatá lexéma (internationalizmus) po tom, ako v L_2 fungovala istý čas, sa objaví „akoby nanovo, oživene, ako nové prevzatie sprostredkované cez niektorý iný jazyk“ (Buzássyová, 1991, s. 89).¹⁸³ Porov. napr. príklady, ktoré uvádza citovaná autorka: *moderátor* (ako životné maskulínium) „vzdelávateľ, vychovávateľ“, transmotivovaná lexéma „tvorivý pracovník, kt. sprevádza program (v rozhlase, v televízii), vedie odb. diskusiu ap.“;¹⁸⁴ ďalej sa pojem opakovaná internacionalizácia aplikuje pri interpretácii adjektívnych foriem *sanitárny* – *sanitačný (deň)*, *humanitná* – *humanitárna (pomoc)*, *totalitný* – *totalitárny (režim)*. Autorka sa v citovanej štúdii sústreďuje na opakované prevzatia (v našom

¹⁸³ V kontexte lexikálnej motivácie nie je dôležité, či je výsledkom opakovanej internacionalizácie nová homonymná lexéma alebo nová lexia zapojená do polysémie. Status interlingválnej transmotivovanosti sa týka oboch prípadov. Reagujeme tu na konštatáciu, ktorú formuluje citovaná autorka: ...môže vzniknúť problém, či ide o vývin v rámci zvyšovania polysémie formálne jednej lexikálnej jednotky alebo o homonymum“ (Buzássyová, 1991, s. 89).

¹⁸⁴ Sémantizácia novej lexémy podľa KSSJ; v SSJ sú tieto lexémy spracované ako homonymá. K homonymickému chápaniu sa prikláňa aj citovaná autorka.

ponímaní interlingválne tranmotiváty), ktoré sa konštituovali v 20. storočí. Prístup K. Bužassyovej rozvinula analýzou ďalších prevzatí v samostatnej štúdii G. Múcsková (2010).

Ako vyplýva z príkladov citovaných autoriek, interlingválna transmotivácia môže byť sprevádzaná ďalšími morfológickými (slovo tvornými) či fónickými zmenami, v dôsledku čoho sa môže medzi prvotným a transmotivovaným interlingválnym motivátom realizovať vzťah sémantickej motivácie (vznik alebo nárast polysémie) (*kredit*), paradigmatickej motivácie (homonymia: *moderátor*¹ – *moderátor*², *lucerna*¹ – *lucerna*²; paronymia: *maškara* – *maskara*, *rehoľa* – *regula*, príslušnosť do rovnakej lexikálno-onomaziologickej paradigmy: *piškóta* – *biskvit* „potrav. druh pečiva“), slovo tvornej motivácie (príslušnosť do rovnakého slovo tvorného hniezda, slovo tvorná variantnosť, príp. slovo tvorná synonymia: *humanitný* – *humanitárny*). Pravdaže, často dochádza aj k prípadom, keď sa na základe diskontinuálneho vývoja lexikálno-paradigmatický vzťah neuvedomuje vôbec, alebo nie je taký výrazný, napr. *koleda* – *kalendár*, *cirkus* – *cirkeľ* – *cérok* (Múcsková, 2010, s. 446 n.).

Za interlingválne transmotiváty možno považovať aj domáce lexémy, pri ktorých sa „punc“ prevzatosti pritvorí sekundárne z pragmatických (reklamných, estetických a i.) dôvodov; napr. logonymum *Shicko* (grafémy sh- namiesto š-); príklad uvádza M. Imrichová (2002).

6.3.3 Interlingválna demotivácia

(I) Interlingválna demotivácia všeobecne

Je prirodzené, že jednou z najdôležitejších kontaktologických tém je problematika adaptácie (Haugen, 1988, s. 8). Pri analýze adaptačných procesov je pritom efektívne využívať metodické postupy konfrontačnej analýzy (Furdík, 1994; Ivir, 1988), keďže „podstata adaptačného mechanizmu sa v plnom rozsahu neodhalí, ak sa do náležitej hĺbky neanalyzuje systémová hodnota sledovaného javu vo východiskovom jazyku“ (Furdík, 1994, s. 97).

Ako už bolo spomenuté, interlingválnu demotiváciu stotožňujeme s adaptačno-integračnými mechanizmami, ktoré sa týkajú všetkých prevzatých lexikálnych jednotiek (s výnimkou okazionálnych prevzatí, pri ktorých sa však adaptácia môže tiež diferencovane prejavovať; porov. 6.1.1). Interlingválna príznakovosť sa oslabuje najmä v súvislosti s časovým a frekvenčným faktorom, ale aj s tým, aké adaptačné mechanizmy preberajúci jazyk „nasadí“. Existujú slová, ktorých interlingválna motivovanosť je synchronne úplne alebo takmer úplne zastretá a jej zisťovanie je záležitosťou etymologického výskumu (napr. *cieľ*, *chlieb*, *čaj*, *chvíľa*, *musieť*, *škola*, *veda*). V týchto prípadoch o interlingválnej motivácii uvažujeme len z genetického aspektu. Tu možno pracovať s Dokulilovými termínmi genetická a synchronná motivácia: lexémy *cieľ*, *chlieb* a pod. sú interlingválne motivované len z genetického aspektu, synchronne ide o interlingválne nemotivované slová.

To, pravdaže, neznamená, že IM sa pri každej lexéme stráca úplne. Pri mnohých interlingválnych motivátoch sa signály prevzatosti na istom stupni petrifikujú. Možno spomenúť tieto javy: hiátovosť, výskyt periférnych foném, grafém či nezvyčajných kombinácií foném (*meteor*, *biosystém*, *termín*, *energia*, *xylofón*, *film*), periférne alternačné zmeny

(syntax – syntagma, fingovať – fikcia, transkribovať – transkripcia, korodovať – korózia, korigovať – korekcia), rozličné stupne nezhody medzi zvukovou a pravopisnou podobou (adagio, science-fiction, Raleigh, Chelsea), výskyt prevzatých morfém (mudr-l:ant-ø, akt-iv-it-a, utop-izm-us, syn-át:or-ø), nesklonnosť (defilé, sudoku, Beatrice, San Jose) a i.

Zdomácnovanie je výsadou preberajúceho jazyka a uplatňujú sa pri ňom zákonitosti platiace v tomto jazyku. Interlingválna „pút“ sa nerealizuje naraz, ale prebieha stupňovito, pričom jednotlivé fázy sa prelínajú, tvoria isté kontinuum: „Preberanie slov je dlhší a predovšetkým systémový proces, špecificky sa prejavujúci v jednotlivých vrstvách slovnej zásoby“ (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 293). Zväčša sa rozlišujú tri fázy interlingválneho vzťahu. J. Furdík (1994) – podobne aj O. Orgoňová (1998a), hoci s malými terminologickými odlišnosťami, avšak pojmovo sa títo bádatelia zhodujú – poznamenáva, že kontaktný vzťah sa realizuje v troch fázach: *interferencia* – *adaptácia* – *integrácia*.

Interferencia. O. Orgoňová interferenciu v súlade s predmetom svojho výskumu chápe ako „prvotné uplatňovanie galicizmov v reči“ (Orgoňová, 1998a, s. 47). Interferencia nemusí zasahovať do jazykového systému (langue), neznamená teda automatickú adaptáciu,¹⁸⁵ pretože najmä v dôsledku priameho kontaktu sa môže v komunikácii vyskytnúť mnoho efemérnych, často okazionalných prvkov uvedomene alebo neuvedomene použitých ad hoc (napr. timbrové variácie slovenských hlások pod vplyvom maďarčiny, z hľadiska ortoepickej normy spisovnej slovenčiny neprípustná výslovnosť typu [roshodnuťie] a pod.; porov. aj J. Sabol, 1993). Z lexikálnych interferizmov uvádzame niekoľko príkladov:

Heil nie je slovenské slovo, ak sa ti páči *Heil*, máš šancu si vybrať krajinu, kde to spisovné je. šťastnú cestu. (z internetovej diskusie) – Po príchode do Sixtínskej kaplnky zložia kardináli príslahu. Po nej zvolá majster – ceremoniár slová „*extra omnes*“, ktorými vyzýva všetkých, ktorí nepatria do konkláve, aby opustili Sixtínsku kaplnku. (tlač).

Je potrebné diferencovať medzi javmi jednotlivých jazykových rovín, napr. interferenčné zvukové prvky sú v podstate bez šance na adaptáciu a integráciu. Naopak, lexikálne interferizmy sú potenciálne adaptovateľné a integrovateľné v oveľa väčšej miere. Je zrejmé, že interlingválna receptivita (schopnosť prijímať cudzojazyčné jednotky) závisí od charakteru jazykového podsystému. Kvantitatívne obmedzený fónický podsystém je uzavretejší, cudzie prvky vo veľmi obmedzenej miere a ich status je maximálne periférny (porov. napr. segmenty *ö, ő, ü, ű*). Na druhej strane otvorenosť a rozsiahlosť lexikálneho subsystému podmieňuje jeho „štedrú“ receptivitu.

Adaptácia. Adaptácia je proces postupného prenikania cudzojazyčných prvkov do systému L₂. Hoci adaptačný proces probieha „jednoliato“ a je záležitosťou dlhšieho časového obdobia, pracovne možno uvažovať o adaptácii na jednotlivých jazykových rovinách (porov. ďalej).

Integrácia. Integrácia, posledná fáza, je „potvrdením“ viac či menej systémového začleňovania jazykových prvkov v L₂. O stupni zdomácnenia istého jazykového prvku teda možno uvažovať v druhej a najmä v tretej fáze; Pravidlá slovenského pravopisu (1. vyd. 1991, 2. vyd. 1998, 3. vyd. 2000) rozlišujú tri skupiny slov: *úplne zdomácnené*; *čiasťočne zdomácnené*; *nezdomácnené slová cudzieho pôvodu*. Z uvedeného vyvodzujeme, že pro-

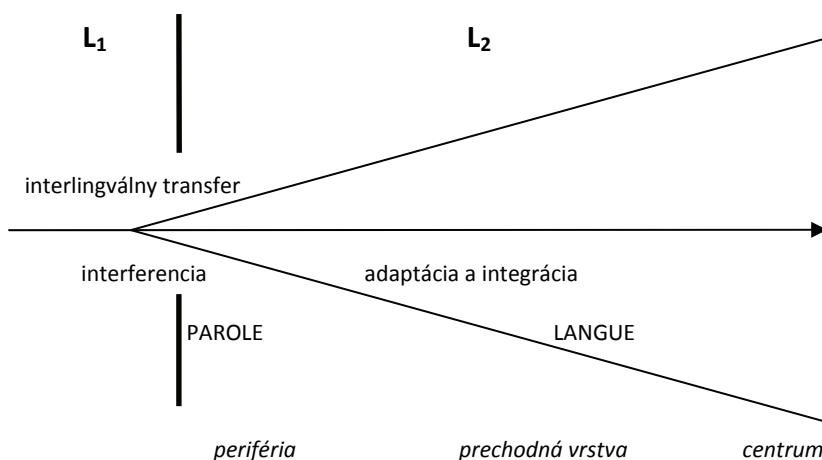
¹⁸⁵ Porov. poznámku J. Doruľu, ktorú cituje J. Furdík (1994, s. 96).

ces včleňovania sa cudzieho jazykového prvku do systému preberajúceho jazyka prebieha v smere *parole* → *langue*, pričom sa uplatňujú rôznorodé interferenčné, adaptačné a integračné mechanizmy.

Nazdávame sa, že najmä medzi druhou a treťou fázou nemožno viesť ostrú hranicu. Z tohto dôvodu uvažujeme o adaptačno-integračných, resp. skráteno o adaptačných procesoch, pričom pojmovo odkazujeme zároveň na adaptáciu aj integráciu. Navyše, aj keď lexému ako celok považujeme za interferizmus, aj na nej sa môžu prejavovať adaptačné stopy najmä na fónickej a morfolologickej úrovni, porov. napr. vetu z internetovej diskusie, kde lexéma *ubermensch* je použitá v akuz. pl. s gramatickou morféomou *-ov*: *Nového pápeža označujete za fašistu, ale ja mám pocit, že na ubermenschov sa tu hráte najmä vy* (porov. aj 6.1.1).

Z genetického hľadiska interlingválny import prebieha v smere *parole* → *langue*, pričom interferenciu primárne pokladáme za záležitosť parole, adaptácia ako spojovací článok stojí na prechode medzi parole a langue a integrácia patrí do sféry langue (porov. schému 26). Tým je daný aj vzťah centrum – periféria. Interferizmy stoja na periférii lexikálneho subsystému. Postupnou adaptáciou lexéma naberá centripetálny „kurz“ a väčšinou „končí“ na rozhraní medzi perifériou a prechodnou vrstvou lexiky (k termínom centrum – prechodná vrstva – periféria porov. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 27 – 28).

Schéma 26. Interferenčno-adaptačno-integračné mechanizmy (genetický aspekt)



Prostredníctvom dvoch krátkych poznámok sa ešte pristavme pri otázke interlingválnej demotivácie proprií.

Pri rodných menách možno demonštrovať, akým spôsobom vplýva frekvencia na oslabovanie interlingválne motivácie. Najfrekvencovanejšie rodné mená sa nepovažujú za prevzaté, keďže sú súčasťou každodennej komunikačnej skúsenosti každého používateľa jazyka. Pritom medzi najpoužívannejšími menami dominujú práve jednotky prevzaté z cudzích jazykov. Napríklad spomedzi 20 najfrekvencovanejších mužských rodných mien

je 13 neslovanského pôvodu: *Ján* (hebr.), *Jozef* (hebr.), *Peter* (gr.), *Štefan* (gr.), *Michal* (hebr.), *František* (lat./tal.), *Martin* (lat.), *Pavol* (lat.), *Tomáš* (hebr.), *Marek* (lat.), *Pavel* (lat.), *Anton* (lat.). Spomedzi 20 najfrekvencovanejších ženských rodných mien je dokonca 19 neslovanského pôvodu (pri prechýlených menách uvádzame pôvod motivantov): *Mária* (egypt.), *Anna* (hebr.), *Zuzana* (hebr.), *Helena* (gr.), *Katarína* (gr.), *Eva* (hebr.), *Jana* (hebr.), *Alžbeta* (hebr.), *Margita* (lat.), *Marta* (hebr.), *Monika* (gr.), *Emília* (lat.), *Martina* (lat.), *Andrea* (gr.), *Veronika* (gr.), *Iveta* (franc.), *Lucia* (lat.), *Alena* (gr.), *Gabriela* (hebr.); zoznam mien uvádzame podľa štúdie P. Ďurča, 1997; pôvod mien podľa publikácie M. Majtána – M. Považaja, 1998). Na opačnom póle sa ocitajú módne mená, pri ktorých možno zo synchronného pohľadu zaznamenať zvýšenú frekvenciu, ale ich cudzojazyčný pôvod sa stále uvedomuje. Takéto jednotky pôsobia zvlášť kontrastne v spojení s priezviskom, ktorého domáci apelatívny pôvod je stále živý (*Kevin Kováč*, *Andreas Rybár*, *Janette Kráľová*).

Interlingválna motivovanosť sa môže oslabiť aj vtedy, keď sa prevzaté vlastné meno (príp. jeho derivát) zapája do výstavby komplexnejších, viacslovných proprií, napr. *Most Apollo*, *Edisonova ulica*, *Roosveltova ulica*, *Irkutská ulica*, *Gagarinovo námestie* (pripomíname, že IM tu neplní nominačnú funkciu). Na druhej strane prevzaté jazykové prvky (nie len slová) môžu celému názvu pridať punc interlingválnosti; napr. logonymum *Semex* (sადონიკე a záhradkárske služby, prevzatá morféma *ex*); príklad uvádza M. Imrichová (2002).

(II) Interlingválna demotivácia na čiastkových jazykových úrovniach

Jazykové prvky cudzieho pôvodu sa do L_2 dostávajú zvyčajne prostredníctvom lexikálnych jednotiek. Lexémy ako základné pomenovacie jazykové jednotky sú najužšie späté s mimojazykovou realitou, čo sa odráža aj v jazykových kontaktoch. Prechod lexémy z jedného jazyka do druhého budeme nazývať **interlingválny lexikálny import**. O importe („dovoze“) uvažujeme z pozície L_2 , pretože pri preberaní slov nie je aktívny L_1 , ale L_2 . K adaptácii dochádza na jednotlivých úrovniach jazykového systému. Adaptáciu teda možno analyzovať na hláskoslovnom, morfológickom, morfematickom, lexikálo-sématickom, derivačnom a pravopisnom podloží. Čiastkové adaptačné procesy na jednotlivých úrovniach boli pomenované termínmi so slovotvornou štruktúrou:

trans- + Z_s + -(iz)ácia.

Termíny transfonemizácia, transmorfemizácia prvýkrát použil chorvátsky kontaktológ R. Filipović (napr. 1986; tam aj ďalšia literatúra). Ďalšie termíny (transmorfologizácia, transderivácia, transsémantizácia, transkolokácia, transortografizácia, transfrazologizácia) v slovenčine analogicky vytvoril J. Furdík (1994). Nezávisle od J. Furdíka s termínmi transderivácia, transmorfologizácia a transsémantizácia pracuje srbský kontaktológ J. Ajduković (1997). Analogicky by sme ďalej mohli uvažovať aj o transparadigmatizácii a transsyntagmatizácii. V nasledujúcej časti stručne predstavíme jednotlivé procesy. Pôjde pritom len o základné uvedenie do problematiky.

(a) Transparadigmatizácia a transsyntagmatizácia

Lexéma pri interlingválnom transporte opúšťa paradigmatické a syntagmatické vzťahy L_1 a včleňuje sa do paradigmatických a syntagmatických vzťahov L_2 . Paradigmatická a syntagmatická adaptácia úzko súvisia, preto ich na tomto mieste uvádzame spoločne. Na

základe transparadigmatizácie sa lexéma v L_2 začleňuje do nových lexikálnoparadigmatických vzťahov (v rámci jednotlivých typov lexikálnych paradigiem: lexikálne pole, synonymické, antonymické, homonymické, hyperonymicko-hyponymické, slovotvorné, paronymické paradigmy). Na základe transsyntagmatizácie¹⁸⁶ si lexéma vytvára autonómne (od situácie v L_1 nezávislé) kolokačné vzťahy, ide o adaptáciu na úrovni lexikálnej i gramatickej spájateľnosti.

Napríklad lexéma *job* vo význame „telesná al. duševná činnosť ako zdroj zárobku“ má v angličtine hlavné synonymá *work, post, position, profession*. V slovenčine adaptovaná lexéma *džob* v tom istom význame má synonymá *práca, robota, zamestnanie, povolanie, služba*, hovor. *chlieb*. Syntagmatické vzťahy anglickej lexémy *job* možno uviesť napr. prostredníctvom exemplifikátov *get/find a job (as sth)* „nájsť si prácu“, *apply for a job* „uchádzať sa o prácu“. V slovenčine sa ekvivalentné kolokácie vyjadrujú najčastejšie bezpredložkovým genitívom (v prvom prípade) a záväzne predložkovým akuzatívom s predložkou *o* (v druhom prípade). Napríklad:

She got/found a job as a teacher. – *Našla si džob učiteľky.*

He applied for a job at the university. – *Uchádzal sa o džob na univerzite.*

(b) Transfonemizácia

Transfonemizácia je zmena fónickej štruktúry, pri ktorej sa fonémy východiskového jazyka nahrádzajú fonémami preberajúceho jazyka, napríklad:

angl. *jazz* [dʒæz] – slov. *džez* [džez]: [dʒ] → [dž] [æ] → [e], [z] → [z];

angl. *eastern* [iːstən] – slov. *eastern* [ístern]: [iː] → [í], [s] → [s], [t] → [t], [ə] → [er], [n] → [n].

Adaptujú sa všetky fonémy, samozrejme, viditeľnejšia je adaptácia tých foném, medzi ktorými sa v kontaktoch vzťahoch realizuje asymetrický vzťah.

Adaptačné procesy na zvukovej úrovni možno analyzovať aj podrobnejšie. Transfonemizáciu považujeme za komplexný proces, v rámci ktorého sa fonéma dostáva z fónického systému L_1 do fónického systému L_2 . Takto široko chápaná transfonemizácia zahŕňa prehodnotenie na segmentálnej a suprasegmentálnej úrovni, ako aj na úrovni fonologických protikladov. Transfonemizácia v užšom zmysle označuje proces nahradenia jednej fonémy (alebo viacerých foném) L_1 za jednu fonému (alebo viacero foném) L_2 . Popri kvalitatívnych typoch transfonemizácie (minimálna, čiastočná, voľná), ktorých charakteristika vychádza zo zistení R. Filipoviča, navrhujeme vyčleňovať kvantitatívne typy transfonemizácie (proporcionálna, neproporcionálna extenzívna a neproporcionálna redukčná). Medzi kvalitatívnymi a kvantitatívnymi typmi sa realizujú rozličné vzťahy.

Na spôsob transfonemizácie vplývajú tieto činitele: princíp relatívneho fonemického paralelizmu, ortografia, morfológický a fonologický subsystém. Súhrnne možno konštatovať, že transfonemizácia znamená artikulačné, akusticko-auditívne, kombinačné, distribučné, čiže funkčné prehodnotenie fonémy v smere $L_1 \rightarrow L_2$ (dôležitejšiu úlohu zohráva fonologická, funkčná adaptácia; akusticko-auditívna ekvivalentnosť na úrovni fóny je se-

¹⁸⁶ Kvôli systémovosti uprednostňujeme termín transsyntagmatizácia (porov. paradigma – syntagma, transparadigmatizácia – transsyntagmatizácia). J. Furdík (1994) používal termín transkolokácia.

kundárna). Transfonemizácia teda zahŕňa aj „transfónizáciu“ (zvukový transfer na úrovni fóny), čím sa v medzijazykovom priestore prejavuje dialektická spätosť jednotlivého a všeobecného, resp. „jednotlivejšieho“ a „všeobecnejšieho“.

Prehodnotenie suprasegmentálnych vlastností označujeme termínom transprozodemizácia. Napríklad vo vzťahu *angličina* → *slovenčina* dochádza k transformácii na úrovni slovného prízvuku (transakcentemizácia) a kvantity (transchronemizácia). Okrem toho v rámci fónickej adaptácie vymedzujeme transfonologizáciu – prehodnotenie fonologických protikladov. O prehĺbenú charakteristiku transfonemizácie na materiáli anglických proprií v slovenčine sme sa pokúsili v práci *Jazykovoštruktúry a komunikačno-pragmatický status vlastného mena* (Ološtiak, 2007e, s. 43 – 71).

(c) Transmorfemizácia

Transmorfemizácia je adaptácia na morfematickej úrovni (k analýze morfematickej štruktúry prevzatých slov porov. Sokolová – Šimon, 1994). Prejavuje sa ako zmena alebo obmena morfematickej štruktúry slova. Prehodnotenie morfematickej štruktúry pri lexikálnych prevzatiach možno označiť za špecifický druh interlingválnej perintegrácie.¹⁸⁷

angl. *west-ern* (KM+DM) → slov. *western-ø* (KM+GM);

jap. *jū-dō* (KM+KM)¹⁸⁸ → angl. *judo* (KM) → slov. *džud-o* (KM+GM);

jap. *bon-sai* (KM+KM)¹⁸⁹ → slov. *bonsaj-ø* (KM+GM);

angl. *cake-s* (KM+GM) → slov. *keks-ø* (KM+GM);

lat. *prīm-ās* (KM+GM) → slov. *prím-as-ø* (KM+DMs+GM).

Prostredníctvom transmorfemizácie sa L_2 obohacuje o morfémy cudzieho pôvodu. Prirodzene platí, že so stúpajúcou kategoriálnosťou typu morfémy množstvo prevzatí morfém klesá. Najčastejšie sa preberajú koreňové morfémy (lexikálne prevzatie so sebou prináša aj prevzatie koreňovej morfémy). Semikategoriálne derivačné morfémy sa preberajú v oveľa menšom množstve, ale ich inventár je v porovnaní s gramatickými morfémami pomerne rozsiahly (*pesim-izm-us*, *pian-ist-a*, *ranč-er-ø*, *pian-issim-o*, *im-plant-ác-i-a*, *[pro]ces-or-ø*, *trén-ing-ø*, *sfér-oid-ø*; *im-[per]fekt-um*, *a-mor-ál:n-y*, *trans-oceán-sk-y*, *anti-román-ø*; porov. Sokolová – Šimon, 1994). Gramatické morfémy sa preberajú zriedkavo, aj to nie celá paradigma, ale osihotene morféma základného gramatického tvaru: gr. *-as*, *-es*, *-os*, *-on*, *-s* (*Pytagor-as*, *diabet-es*, *koz-m-os*, *epitet-on*, *héro-s*), lat. *-um*, *-us* (*arborét-um*, *pur-izm-us*). Súčasťou morfematickej adaptácie a reliktom pôvodných morfém je aj infixácia (napr. *reum-at:izm-us*, *dram-at:urg-ø*, *spektr-ál:n-y*, *man-u:ál:n-y*) či morfológické varianty tvarotvorného základu (*Ner-o* – *Nerón-a*, *Zeus-ø* – *Di-a*, *Paris-ø* – *Parid-a*).

Morfematická štruktúra prevzatého slova nie je fixne daná, môže sa zmeniť, ak sa v L_2 objaví také slovo, ktoré možno s danou lexémou morfematicky usúvzťažniť. Dochádza tak k čiastočnej alebo úplnej revitalizácii pôvodných morfémových hraníc. Napr. slovo *billboard* sa do slovenčiny pôvodne transmorfemizovalo v podobe *billboard-ø* / *bilbord-ø*, avšak po

¹⁸⁷ KM – koreňová morféma, DM – derivačná morféma, DMs – derivačná systemizačná morféma, GM – gramatická morféma.

¹⁸⁸ Z jap. *jū* „pružný“, *dō* „cesta“ (Rejzek, 2001, s. 254).

¹⁸⁹ Z jap. *bon* „miska, hrniec“, *sai* „pestovať“ (Rejzek, 2001, s. 86).

prevzatí slov *bigboard*, *megaboard*, *wallboard* možno všetky uvedené slová segmentovať podľa pravidiel $K_n + K_1$, resp. $A_n + K_1$ takto: *bill-board-ø*, *big-board-ø*, *mega-board-ø*, *wall-board-ø*; podobne *plej-boy-ø* – *kov-boj-ø* – *lift-boy-ø*; *body-ček-ø* – *kros-ček-ø* – *for-ček-ov-a:ť* (Sokolová et al., 1999).

(d) Transmorfologizácia

Adaptáciu na morfolologickej úrovni možno uchopiť pomocou termínu transmorfologizácia. Jej podstatou je prehodnotenie morfolologických kategórií v smere $L_1 \rightarrow L_2$. Transmorfologizačné procesy vnímame cez prizmu preberajúceho jazyka.

Na prvom mieste je potrebné analyzovať začlenenie do slovného druhu. Pri interlingválnom transfere sa slovnodruhovú príslušnosť zväčša nemení, ale nie je to bezvýnimčné pravidlo. Napr. anglické *sorry* sa používa najmä v spojení *to be sorry* (*I'm sorry*) a hodnotí sa ako adjektívum. V slovenčine možno lexému *sorry* považovať za citoslovce (porov. analogické *pardon*).

Ďalší priebeh transmorfologizácie závisí od slovnodruhovej špecifikácie. Napríklad pri substantívach sa prehodnocujú kategórie rodu (transgenerizácia), čísla (transnumerizácia) a pádu (transdeklinácia); napr. angl. *lobbing* (neutrum sg.) – slov. *lobing* (mask. sg., dekl. typ vzťah, resp. klasický typ dub) (porov. Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007; Sokolová, 2007). Takýmto spôsobom by bolo možné skúmať transmorfologizáciu všetkých slovných druhov. V súvislosti s verbami možno napríklad spomenúť štúdiu o verbálnom aspekte a adaptácii prevzatých slovies (Sokolová, 2010).

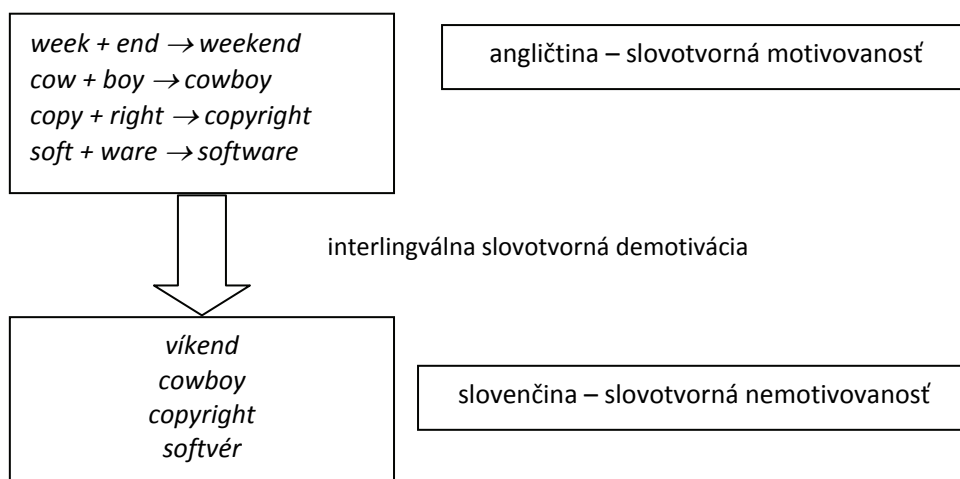
Transmorfologizácia adjektív a verb sa takmer napospol uskutočňuje pomocou flektivizačných slovotvorných formantov, pretože tieto dva slovné druhy sú z hľadiska flexie náročnejšie než substantíva. Ich flexia si vyžaduje adekvátne morfematické zakončenie, ktorým prevzaté jednotky nedisponujú. Adjektívne gramatické morfémy sa priamo k prevzatému radixu pripájajú zriedkavo (napr. *modern-ý*, *bodr-ý*), častejšie sa adaptujú pomocou flektivizačných formantov *-ný*, zriedkavo *-ový*, *-avý*, *-ivý* (*banálny*, *brutálny*, *familárny*, *minuci-óz:n-y*, *běž-ov-ý*, *oranž-ov-ý*, *lil-av-ý*, *hákl-iv-ý*). Verbá sa adaptujú pomocou formantu *-ovať*, zriedkavo *-núť* (napr. *akceptovať*, *alternovať*, *apludovať*, *atakovať*, *blufovať*, *celebrovať*, *dabovať*, *debatovať*, *demonštrovať*, *driblovať*, *smečovať*, *špurtovať*, *fiknúť*, *kliknúť*, *mítnuť sa* – podľa *stretnúť sa*). Adjektíva a substantíva sa adaptujú aj bez flektivizačných formantov, v takýchto prípadoch ostávajú nesklonné (porov. dvojice *bordó* – *bordový*, *fér* – *férový*, *taxi* – *taxík*), verbá sa bez flektivizačných formantov nevyskytujú.

(e) Transderivácia

J. Furdík tento termín bližšie nešpecifikoval, v príslušnej časti svojej práce uvažuje „len“ konkrétne o jednotlivých prejavoch slovotvornej adaptácie lexikálnych hungarizmov vo východoslovenských nárečiach (Furdík, 1994). Transderivácia (aj keď tento termín motivačne odkazuje len na deriváciu) zahrnuje všetky slovotvorné procesy, ku ktorým dochádza pri interlingválnom importe a následnej slovotvornej adaptácii cudzej lexémy v L_2 . Ako užitočné sa javí rozlišovať interlingválny a intralingválny aspekt transderivácie.

Interlingválny aspekt sa prejavuje pri porovnávaní slovotvorného statusu slova v L_1 a v L_2 . Z tohto pohľadu transderivácia najčastejšie prebieha ako strata slovotvornej moti-

vovanosti (porov. aj Furdík, 1994, s. 99):¹⁹⁰ vzťah *motivant* → *motivát*, ktorý funguje v L_1 , sa pretŕha, pretože zvyčajne sa preberá *motivát* bez *motivantu*. Napríklad lexémy *week-end*, *copyright*, *cowboy*, *software* sú v angličtine slovotvorne motivované kompozitá, zatiaľ čo pri prevzatí do slovenčiny sa prehodnotili na slovotvorne nemotivované jednotky, keďže v slovenčine nemajú *motivant*.



Motivačný vzťah fungujúci v L_1 sa v L_2 zachováva za predpokladu, ak dôjde k prevzatiu celého motivačného páru pri zachovaní formálno-obsahovej súvzťažnosti medzi členmi motivačnej dvojice, napr. *rock* → *rocker*, *punk* → *punker*, *box* → *boxer* (ale nie *díler*, *tínedžer*, *kontajner*, *bojler*). Špecifické sú také dvojice, v ktorých sa *motivanty* pritvorili sekundárne a následne sa motivačný vzťah remotivoval na základe analógie s existujúcimi slovotvornými vzťahmi. *Motivanty* tohto typu väčšinou majú flektivizačný formant: napr. *skenovať* → *skener*, *browsovať* → *browser*, *surfovať* → *surfing*, *trénovať* → *tréning*, *lobovať* → *lobing* (ale nie *body-painting*, *lízing*, *klíring*, *marketing*, *míting*, *rating*).

Intralingválny aspekt transderivácie súvisí s integráciou lexémy do slovotvorného systému L_2 , teda s participáciou prevzatej lexikálnej jednotky na slovotvornom „živote“ L_2 . Dochádza k spolupráci IM a SM (porov. 2.3.1). Táto spolupráca okrem iného zahŕňa také javy, ako motivačná potencia, spájatelnosť s cudzími a domácimi slovotvornými prostriedkami, slovotvorné alternácie, trunkácie, členstvo v slovotvorných útvaroch.¹⁹¹ Prípady typu *rock* → *rocker*, *surfovať* → *surfing* stoja na rozhraní interlingválnosti a intralingválnosti, keďže v L_2 sa odrážajú isté slovotvorné javy (vzťahy, prvky) typické pre

¹⁹⁰ Možno uvažovať o interlingválnej slovotvornej demotivácii.

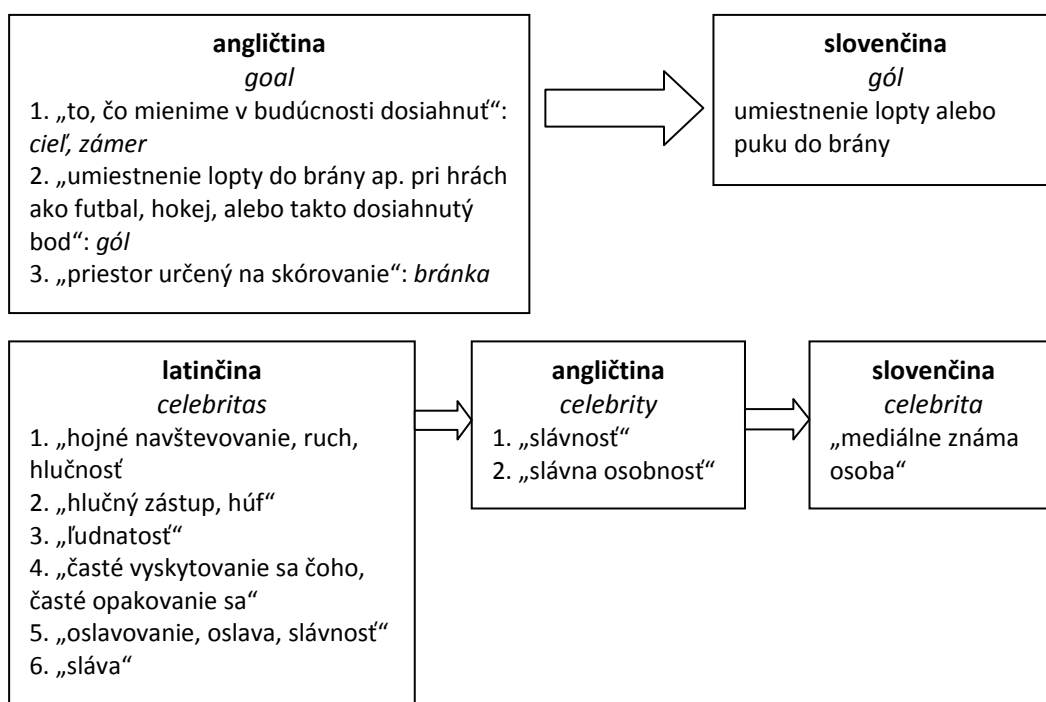
¹⁹¹ V tejto súvislosti J. Fisiak (1986, s. 253) podčiarkuje, že systematická analýza slovotvorby prevzatých slov by nemala obsahovať len také aspekty, ako napr. fungovanie prevzatých afixov, hybridné kompozitá, falošní priatelia, ale aj fungovanie prevzatých slov v derivačných a kompozičných slovotvorných modeloch preberajúceho jazyka.

L₁ (napr. motivačný vzťah *rock* → *rocker* a s tým súvisiaca slovotvorná štruktúra motivátu *rocker*).

(f) Transsémantizácia

Transsémantizácia, adaptácia na významovej úrovni, sa prejavuje ako zmena významovej štruktúry lexémy, ktorá prechodom do iného jazyka zvyčajne stráca svoju polysémickosť, takže v L₂ sa aktivizuje len jeden z významov, dochádza k interlingválne podmienenej sémantickej redukcii, preberá sa len lexia:

Schéma 27 a 28. Príklady na transsémantizáciu



Redukcia polysémie však pri sémantickom transfere nemá monopolné postavenie. Ak je to potrebné, lexému možno prevziať aj s viacerými významami; napr. slovo *cech* (zo strhn. *zeche*) bolo z nemčiny prevzaté v oboch jeho pôvodných významoch: 1. združenie remeselníkov, 2. útrata (porov. Schwanzer, 1976, s. 468).

Transsémantizácia sa nemusí uskutočniť len v rámci lexikálneho transferu, ale aj izolovane. Nevznikne teda úplne nová bilaterálna jednotka, ale k jestvujúcej forme, ktorá v L₂ už funguje, sa priradí nový význam; utvorí sa tak buď nové homonymum alebo nová séméma ako súčasť polysémického slova. Tento jav možno nazvať izolovaná transsémantizácia; J. Šikra použil tradičnejší termín „sémantická výpožička“ (Šikra, 1989). Napríklad slovo *pamätník* má v slovenčine významy 1. „kniha, do ktorej sa píše a kreslí na pamiatku“; 2. „predmet, ktorý pripamätáva nejakú udalosť, pomník“. Druhý význam nadobudla

forma *pamätník* pod vplyvom ruského *pamiatnik* (Sekaninová, 1976, s. 457 – 458). V týchto prípadoch sa prejavuje spolupráca interlingválnej a sémantickej motivácie (porov. 6.2.1).

(g) Transortografizácia

Transortografizácia je adaptácia na pravopisnej úrovni: napr. *spray* → *sprej*, *blamage* → *blamáž*, *crêpe de Chine* → *krepdešín*, *exhibitiō* → *exhibícia*, *Steiger* → *štajger*, *machete* → *mačeta*. Prirodzeným dôsledkom nerovnako prebiehajúcich adaptačných procesov sú ortografické varianty, napr. *hardvér/hardware*, *plejboj/playboy*, *mail/mejl*, *džez/jazz*, *džíp/jeep*, ktoré môžu mať odlišné komunikačno-pragmatické ukotvenie.

Transortografizácia sa môže prejaviť aj nulovo, t. j. k adaptácii na pravopisnej úrovni nedochádza, a to v zásade z dvoch dôvodov:

(a) Ak sa prevzatá lexéma nevyznačuje asymetriou medzi adaptovanou výslovnosťou a pôvodným pravopisom (*pop*, *metal*, *flauta*, *opera*).

(b) Ak tomu bránia pragmatické či iné dôvody; napr. pomenovania hudobných žánrov populárnej hudby prevzaté najmä z angličtiny si zachovávajú svoju pôvodnú ortografiu kvôli silnému statusu internacionálnosti (*rock*, *country*, *blues*, *heavy metal*, *house*, *rap* a i.); periférnosť tzv. citátových lexém sa prejavuje aj v zachovávaní ortografie (takisto tu pôsobí tlak internacionalizácie). Ustálenosť pôvodnej pravopisnej podoby pramení aj z toho, že mnohé lexémy možno chápať ako komunikačne príznakové, napr. ako internacionálne frazeologizmy, resp. viacslovné pomenovania vo všeobecnosti, odborné termíny, knižné lexémy a pod.: *one man show* (aktualizácia *one woman show*), *last but not least*, *top secret*, *who's who*, *love story*, *standing ovation*, *no comment*, *status quo*, *Inter arma silent Musae*, *ad acta*, *faux pas*, *enfant terrible*, *cherchez la femme*, *curriculum vitae*, *ad hoc*, *ex offio*, *de iure*, *de facto*, *langue*, *parole*, *signifiant*, *signifié*.

V rade transortografizácia – transliterácia – transkripcia pojem/termín transortografizácia pokladáme za hyperonymum.

(h) Transpragmatizácia

Pri prvej zmienke o tomto jave sme pracovali s termínom transštylemizácia, ktorý sme charakterizovali ako zmenu štylistickej príslušnosti lexémy (Ološtiak, 2001, s. 83). Štylistický status lexémy je však súčasťou jej komunikačno-pragmatickej hodnoty, preto navrhujeme uvažovať všeobecnejšie o adaptácii na komunikačno-pragmatickej úrovni a tento proces uchopiť prostredníctvom termínu transpragmatizácia.

Pozitívne sa transpragmatizácia prejavuje v tých prípadoch, ak sa komunikačno-pragmatická hodnota lexémy v L_2 odlišuje od komunikačno-pragmatickej hodnoty v L_1 , napr. nem. neutrálne *das Lager* „tábor“ → slov. subštandardné *láger* „hromadné väzenie v provizórnych ubikáciách“, angl. neutrálne *sorry*¹⁹² → slov. subštandardné *sorry* „pre-páč(te)“, angl. neutrálne *job* → slov. hovor. expr. *džob* „práca, zamestnanie“, angl. neutrálne *leader* → slov. publ. *líder*.

¹⁹² Lexéma *sorry* má v angličtine neutrálny status – hoci sa používa najmä v hovorenej podobe angličtiny (porov. Longman Dictionary, 1995, s. 1368).

(i) Interakcia medzi adaptačnými procesmi

Uvedené interlingválne transprocesy prebiehajú v nerovnakej rýchlosti a v nerovnakej sile. Nemožno vymedziť nejakú osvedčenú „šablónu“, podľa ktorej by bolo možné stanoviť spôsob adaptácie a integrácie. Treba taktiež zdôrazniť, že čiastkové adaptačné procesy interagujú, vzájomne sa rozličným spôsobom ovplyvňujú.

Skôr, ako sa dostaneme k niekoľkým poznámkam o interakcii, považujeme za dôležité zmeniť sa o hierarchii adaptačných procesov. Využijeme pritom poznatky o dimenziách, resp. vzťahoch lexikálneho znaku (porov. 1.2.1); konkrétne ide o dichotómie intralingválnosť – extralingválnosť, intralexematickosť – extralexematickosť, forma – obsah:

I. intralingválna adaptácia

1. interlexematická:

- transparadigmatizácia;
- transsyntagmatizácia;

2. intralexematická:

a. formálna adaptácia:

- transfonemizácia;
- transortografizácia;

b. obsahová adaptácia:

- transsémantizácia;

c. formálno-obsahová adaptácia:

- transmorfemizácia;
- transmorfologizácia;
- transderivácia;

II. extralingválna (komunikačno-pragmatická) adaptácia:

- transpragmatizácia.

Na prvom stupni sa pracuje s dichotómiou intralingválna – extralingválna adaptácia, prostredníctvom ktorej sa poukazuje na mimojazykový motív transpragmatizácie a vnútrojazykovosť ostatných transprocesov. Intralingválny adaptačný rozmer sa člení na interlexematický, intralexematický a intralexematicko-interlexematický. Interlexematická adaptácia je založená na vytváraní vzťahov medzi lexémami (transparadigmatizácia, transsyntagmatizácia). Intralexematická adaptácia je založená na procesoch prebiehajúcich vnútri lexémy na úrovni formy (transfonemizácia, transortografizácia) a obsahu (transsémantizácia). Podstatou kombinovanej intralexematicko-interlexematickej adaptácie je, že adaptačné mechanizmy prejavujúce sa primárne v lexéme sú, resp. môžu byť založené aj na analógiách a vzťahoch medzi lexémami, porov. vyčleňovanie morfému *spy-ware-ø* – *free-ware-ø* – *share-ware-ø* na základe opakovanej (transmorfemizácia), začlenenie nesklonnej lexémy *fashion* medzi feminína na základe synonymie s lexémou *móda* (transmorfologizácia, konkrétnejšie transgenerizácia), začlenenie lexémy *mail* do slootovného systému vo funkcii motivantu: *mail* → *mailový* (intralingválny rozmer transderivácie).

Keď sa po predchádzajúcom odbočení venovanom poznámke o typológii transprocesov vrátíme k otázke interakcie medzi adaptačnými mechanizmami, môžeme konštatovať,

že najbližšia spolupráca prebieha medzi transprocesmi z rovnakých, resp. blízkych úrovní: transparadigmatizácia je najužšie prepojená s transsyntagmatizáciou, transfonemizácia s transortografizáciou, jeden adaptačný „blok“ vytvárajú transmorfemizácia, transmorfologizácia a transderivácia. To však neznamená, že „osamelí bežci“, ktorí na svojej úrovni nemajú adaptačného partnera (transsyntagmatizácia a transsémantizácia), s ostatnými procesmi nekooperujú.

Komplexná analýza vzťahov medzi adaptačnými procesmi je úloha, ktorá presahuje cieľ tejto podkapitoly. Preto ďalej len stručne naznačíme a ilustratívne zdokumentujeme niektoré adaptačné vzťahy a zákonitosti.

Transfonemizácia a transortografizácia. Medzi výslovnostnou a pravopisnou podobou prevzatých lexém sa realizujú obojsmerné vplyvy: ortografia je ovplyvnená ortoepiou (pravopis \leftarrow výslovnosť): napr. *džús* \leftarrow [džús] *juice*, *krepdešin* \leftarrow [krepdešin] *crêpe de Chine*; ortoepia je ovplyvnená ortografiou (výslovnosť \leftarrow pravopis): *wrestling* [vrestling] \leftarrow *wrestling* (podľa dôslednej transfonemizácie by sa na základe angličtiny mala realizovať výslovnosť [restlin]). Existujú lexémy, ktorých výsledná podoba vznikla kombináciou oboch postupností. Napríklad v lexéme *futbal* sa pravopis prvého komponentu *fut-* ustálil na základe výslovnosti (výslovnosť \rightarrow pravopis) a výslovnosť druhého komponentu *-bal* sa ustálila na základe pravopisu (pravopis \rightarrow výslovnosť) (na rozdiel napr. *basketbal*, kde sa výslovnosť oboch komponentov ustálila na základe pravopisu). Podobne pri lexéme *klub* iníciaľová graféma *k* je ovplyvnená výslovnosťou [k], zatiaľ čo výslovnosť druhej hlásky v poradí [u] je ovplyvnená grafémou *u*; podľa dôslednej transfonemizácie by sa na základe angličtiny mala realizovať výslovnosť [klab].

Transfonemizácia – transortografizácia – transmorfologizácia. Existujú prípady, keď možno nájsť artikulačné a funkčné ekvivalenty, a predsa dochádza k voľnej, nie k čiastočnej transfonemizácii (k terminológii porov. Ološtiak, 2007e), napr. *hockey* [hoki] \rightarrow *hokej*, *jockey* [dʒoki] \rightarrow *džokej*, *volley* [voli] \rightarrow *volej* namiesto **hoki*, **džoki*, **voli* (porov. Ološtiak, 2007e, s. 49). Koncová fonéma [ɪ] sa nahrádza sekvenciou [ej] pod vplyvom ortografie a na základe analógie s typmi *spray* [spreɪ] \rightarrow *sprej* [sprej], *playboy* [pleɪboɪ] \rightarrow *playboy/plejboj* [plejboj], *cowboy* [kaʊboɪ] \rightarrow *kovboj* [kouboj]. Digrafy *ay*, *ey*, *oy*, *uy* sa v angličtine často vyslovujú ako dvojhlasý [aɪ, eɪ, oɪ], ktoré sa do slovenčiny prehodnocujú na dvojfonémové komplexy [aj, ej, oj] a tie sa zaraďujú medzi substantíva mužského rodu. Badať tu teda aj vplyv transmorfologizácie. Pri zachovaní výslovnosti [hoki] by lexéma zostala nesklonná.

Transfonemizácia – transortografizácia – transpragmatizácia. Nezvyčajným príkladom spolupráce týchto troch transprocesov je lexéma *image*, ktorá sa bežne používa v transortografizovanej podobe *imidž* s výslovnosťou [imidž] a s významom „vonkajšie pôsobenie, vzhľad; celkový dojem; dobré meno“ (KSSJ). Možno sa však stretnúť aj s výslovnosťou [image], ktorá vychádza z pôvodnej ortografickej podoby *image*. V tejto forme má lexéma hovorový a pejoratívny charakter (dochádza k transpragmatizácii).

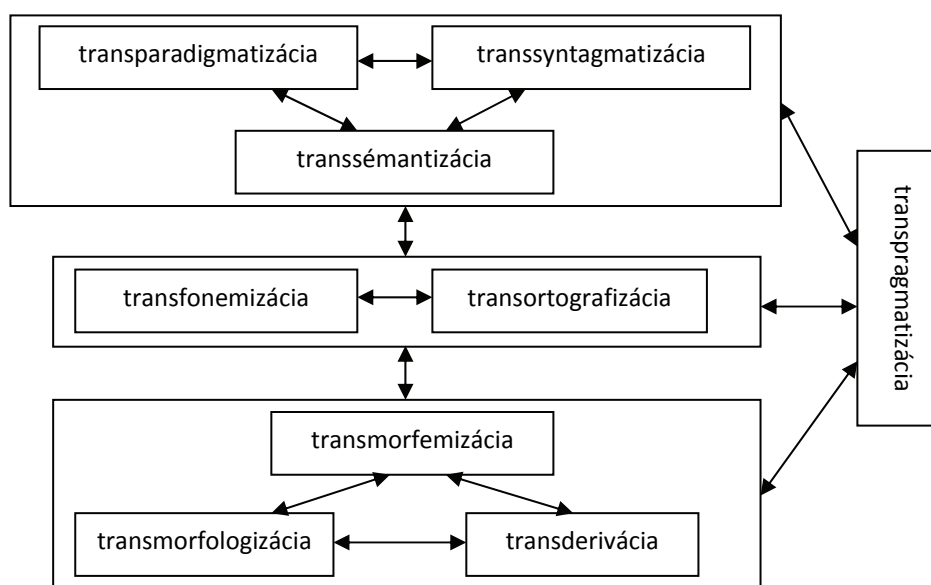
Transmorfemizácia – transmorfologizácia – transderivácia. Spolupráca medzi týmito adaptačnými procesmi sa primárne uskutočňuje tak, že nositeľmi morfológických a derivačných významov sú morfémy, transderivácia a transmorfologizácia sa teda usku-

točujú na báze morfematiky. Napríklad v prípadoch typu *lajna* (angl. line), *farba* (nem. die Farbe), *runda* (nem. die Runde), *hala* (nem. die Halle) sa príslušnosť do skupiny feminín manifestuje pomocou rodovo silnej gramatickej morfémy *-a* v nom. sg., resp. pomocou začlenenia sa do centrálneho klasického feminínneho deklinačného typu *žena*. Ako príklad na vzťah medzi transderiváciou a transmorfologizáciou možno uviesť fungovanie flektivizačných formantov, t. j. slovotvorných prostriedkov zabezpečujúcich flexiu neflektívnych lexém (príklady porov. vyššie).

Transmorfologizácia a transparadigmatizácia. Lexémy sa transmorfologizujú aj na základe sémanticko-paradigmatického princípu (významové, synonymické vzťahy s jednotkami, ktoré už v L₂ fungujú, napr. fem. *bubble-gum* – *žuvačka*, fem. *fashion* – *móda*, fem. *avenue* – *ulica*).

Aj keď s rizikom a vedomím zjednodušenia, uvedené vzťahy sa pokúšame naznačiť v schéme 29, pričom relácie medzi adaptačnými procesmi pokladáme za jednu z aktuálnych tém ďalšieho výskumu v tejto oblasti:

Schéma 29. Vzťahy medzi čiastkovými adaptačnými procesmi



6.4 Záver k interlingválnej motivácii

Interlingválne motivované sú lexikálne jednotky prevzaté z cudzích jazykov. Na základe porovnania so SM možno konštatovať, že IM sa taktiež prejavuje ako trojjediný princíp – proces, vzťah, vlastnosť. Ako vzťah sa realizuje medzi interlingválnym motivantom, ktorý je súčasťou východiskového jazyka L_1 , a voči nemu sekundárnym interlingválnym motivátom, ktorý je súčasťou preberajúceho jazyka L_2 . Ako vlastnosť je tento druh motivácie prítomný v interlingválnom motiváte. Keď zoberieme do úvahy ďalšie vlastnosti (akčný rádius, motivačná priezračnosť, rekurzívnosť motivačného vzťahu, demotivačné procesy, motivačné funkcie), môžeme konštatovať, že:

a) IM nie je takým závažným systémotvorným činiteľom ako SM. IM „obhospodaruje“ čiastkový kontaktný priestor a do lexiky L_2 expanduje jednak prostredníctvom iných motivačných typov, jednak prostredníctvom rôznoúrovňovej adaptácie. Mohlo by sa preto na prvý pohľad zdať, že adaptácia rozširuje akčný rádius IM. Situácia je však komplikovanejšia a pri fungovaní IM zisťujeme istý paradox. Adaptačné procesy nerozširujú akčný rádius IM, práve naopak: adaptácia znižuje silu interlingválnej motivovanosti. Tento proces možno charakterizovať pomocou nepriamej úmery: čím je lexéma viac adaptovaná, tým je IM slabšia, dochádza k interlingválnej demotivácii.

b) SM si používatelia uvedomujú na obsahovej aj formálnej úrovni. IM si bežní používatelia uvedomujú len všeobecne v tom zmysle, že sú schopní do istej miery rozlišovať medzi domácimi a nie domácimi jazykovými prvkami. Komunikant sa v procese osvojovania si materinského jazyka podvedome naučí, ktoré jazykové prvky sú pre jeho materčinu typické, autochtónne, a ktoré jazykové javy „vyčnievajú z radu“. Navyše, schopnosť rozlišovať medzi domácimi a nie domácimi prvkami sa oslabuje prostredníctvom interlingválnej demotivácie (adaptácie).

SM sa medzi používateľmi jazyka uvedomuje komplexne vo všetkých troch zložkách – vzťahovej, procesuálnej i vlastnostnej. IM je vnímaná len ako vlastnosť, aj to na všeobecnej a v podstate neurčitej rovine. Komunikant neovládajúci cudzí jazyk, z ktorého je lexéma prevzatá, procesuálnu a vzťahovú zložku „neohalí“ a nie je to ani potrebné.

c) SM je schopná sebareprodukcie v rámci istého jazyka L_x . Ak vznikne komunikačná potreba, slovotvornomotivačný vzťah sa môže opakovať a motivát sa stáva motivantom. Rekurzívnosť IM má kvalitatívne odlišný charakter, týka sa sprostredkovaných prevzatí. Opakovanie interlingválneho motivačného vzťahu prekračuje hranice národného jazyka L_x , týka sa nasledujúceho jazyka L_{x+1} , ktorý sa nachádza v motivačnej reťazi. Slovotvorná rekurzívnosť má vnútrojazykový (intralingválny) charakter a je jedným z faktorov, ktoré zo SM robia závažný systémotvorný činiteľ v lexike istého jazyka. Interlingválna rekurzívnosť nemá na fungovanie lexiky daného jazyka vplyv.

d) Slovotvorná a interlingválna demotivácia majú spoločné to, že dôsledkom obidvoch procesov je posun lexémy do centrálnejších jazykových oblastí. Uvedené procesy sa však vo viacerých aspektoch odlišujú. SM slúži ako ná poveda lexikálneho významu slova. Slovo tvorne motivované slovo s vysokou komunikačnou frekvenciou sa posúva do centrálnejších oblastí jazykového systému, čím sa oslabuje jeho motivovanosť, čo znamená zvýšenie jej motivačného potenciálu. Interlingválna demotivácia nepodnecuje vznik ďalších interlingválne motivovaných jednotiek. Z tohto dôvodu pri IM nemožno uvažovať o komplexnom demotivačnom cykle, ale iba o izolovanej demotivácii jednotlivých lexém.

Interlingválna demotivácia súvisí s adaptáciou a integráciou cudzojazyčných lexikálnych jednotiek. Okrem podenkovitých pomenovaní cudzieho pôvodu, ktoré v preberajúcom jazyku fungujú krátky čas a v parole, ostatné lexémy sa začleňujú do langue L₂. Interlingválna demotivácia prebieha plošnejšie než slovotvorná demotivácia: demotivuje sa každá interlingválne motivovaná lexéma. To znamená, že príznakovosť prevzatého slova sa oslabuje najmä v súvislosti s časovým a frekvenčným faktorom, ale aj s tým, aké adaptačné mechanizmy preberajúci jazyk „nasadí“. Pravda, pri mnohých interlingválnych motivátoch sa signály prevzatosti na istom stupni petrifikujú: napr. hiátovosť, výskyt periférnych foném, grafém či nezvyčajných kombinácií foném periférne alternačné zmeny, rozličné stupne nezhody medzi zvukovou a pravopisnou podobou, výskyt prevzatých morfém, nesklonnosť.

Jazykové prvky cudzieho pôvodu sa do L₂ dostávajú zvyčajne prostredníctvom lexikálnych jednotiek – uvažujeme o interlingválnom lexikálnom importe. K adaptácii dochádza na jednotlivých úrovniach jazykového systému: hláskoslovnom, morfológickom, morfematickom, lexikálno-sématickom, derivačnom a pravopisnom. Adaptačné procesy na jednotlivých úrovniach boli pomenované termínmi so slovotvornou štruktúrou: **trans- + Z_s + -(iz)ácia** (transfonemizácia, transmorfemizácia, transmorfologizácia, transderivácia, transparadigmatizácia, transsyntagmatizácia a transortografizácia). Čiastkové adaptácie navzájom rozličným spôsobom súvisia a kooperujú.

e) Obidva motivačné typy plnia základnú, nominačnú hyperfunkciu – slúžia na tvorenie nových pomenovaní. Okrem toho SM ako dôležitý jazykový činiteľ plní v lexike tieto funkcie: systemizačnú, integračnú, kondenzačnú a adaptačnú. V súvislosti s IM o analogických funkciách nemožno uvažovať. IM ako cudzí element nemá takú systémovo-komunikačnú relevantnosť. Interlingválnej motivácii možno nanajvýš prisúdiť „minifunkcie“ (týkajú sa jednotlivých pomenovaní, nie motivácie ako celku): napr. štylistická, pragmatická funkcia.

f) Uvedené aspekty sú pritom vzájomne úzko prepojené. Intralingválna rekurzivnosť, veľká motivačná priehľadnosť a priebeh demotivácie v podobe demotivačného cyklu vplývajú na rozsiahly akčný rádius slovotvornej motivácie, ako aj na dôležitosť funkcií, ktoré tento motivačný typ plní vo vzťahu k lexike aj k celému jazykovému systému. Na druhej strane interlingválna rekurzivnosť, malá, resp. zahmlená motivačná priehľadnosť

a izolovaný priebeh demotivácie (izolovaný = viažuci sa na každú lexému osobitne) sú „spoluzodpovedné“ za obmedzený akčný rádius, ako aj za minoritné motivačné funkcie interlingválnej motivácie. Preto interlingválna motivácia nemá vo vzťahu k lexikálnej zásobe takú zásadnú systémotvornú relevanciu. „Submisívnosť“ IM vo vzťahu k SM sa však vyvažuje pomerne intenzívnou a viacúrovňovou spoluprácou týchto dvoch motivačných typov, ako aj spoluprácou IM s inými motivačnými typmi (IM nie je typom inkompatibilná s nijakým motivačným).

7 ABREVIACNÁ MOTIVÁCIA

7.1 Podstata abreviačnej motivácie

Abreviačnú motiváciu (ďalej aj AM) J. Furdík spolu s interlingválou motiváciou zaraďuje medzi kontaktné typy, keďže „oproti nadstavbovým typom zasahujú do jazykového systému“ (2008, s. 68). Kontaktnosť AM chápe v zmysle kontaktu prirodzeného jazyka s jeho graficky špecifikovanou podobou, ba pri abreviácii uvažuje až o prechode do iného subkódu. V citovanej kapitole taktiež nájdeme krátky exkurz do histórie skracovania, ktoré autor pokladá za súčasť jazykovej komunikácie od najstarších čias (prvým dôkazom skracovania je podľa neho piktografické písmo), ďalej poznámku o existenčnej motivácii skratiek („skratky sú výsledkom úsilia o úsporné, ekonomické zachytenie lexém alebo častí jazykového prejavu“, s. 70), o vzťahu medzi pojmi/termínmi skratka – značka,¹⁹³ všeobecnú zmienku o spôsobe skracovania¹⁹⁴ a typológiu skratiek (Furdík, 2008, s. 70 – 72).

V tejto časti sa ďalej budeme venovať vysvetleniu základných aspektov fungovania AM, konkrétne vymedzeniu hraníc abreviácie, charakteristike skratky ako druhu lexémy, porovnaní AM so slovotvornou motiváciou, v niekoľkých poznámkach naznačíme motivačnú existenciu abreviácie, spôsoby tvorenia a klasifikáciu skratiek.

7.1.1 Hranice abreviačnej motivácie

V súlade s klasickým vymedzením J. Furdíka za abreviačne motivované pokladáme skratky, abreviatúry, abreviačné motiváty, abreviatémy v užšom zmysle (porov. 7.1.3), ktoré sú výsledkom skracovania, abreviácie.¹⁹⁵ Abreviácia je fragmentarizácia, redukcia formálnej stránky lexémy, pričom význam sa môže zachovať (*Slovenská autobusová doprava* → *SAD*) aj meniť (*Bednár + dcéry* → logonymum *BERY*). Inak povedané, za výsledok pôsobenia abreviačnej motivácie považujeme len také jednotky, na ktorých sa prejavuje nominačná funkcia AM, a to buď samostatne (*magister* → *Mgr.*, *reprezentácia* → *repre*), alebo v spolupráci s iným motivačným typom, najmä so slovotvornou motiváciou (*vyučovanie* → *vyučko*, *laboratórium* → *labák*).¹⁹⁶ Vzťahová stránka abreviačnej motivácie má teda formálno-obsahový charakter, vzťah medzi abreviačným motivantom a motivátom (k terminológii porov. ďalej) sa dá analyzovať na úrovni formy aj na úrovni významu.

¹⁹³ Vychádzajúc z poňatia J. Hrbáčka, skratku vysvetľuje ako štruktúrny pojem a značku ako funkčný pojem, pričom značky presahujú hranice prirodzeného jazyka (porov. napr. piktografické značky) a skratky sú funkčne špecializované súčasti lexikálneho systému, sú to osobitné druhy lexém.

¹⁹⁴ „Skracuje sa zvyčajne tak, aby istá súčasť jazykového prejavu bola zachytená čo najmenším množstvom relevantných prvkov, ale zároveň aby sa nestratila zrozumiteľnosť, komunikačná efektívnosť abreviatúr.“ (Furdík, 2008, s. 71).

¹⁹⁵ V ďalšom výklade budeme používať striedavo termíny skratka – abreviatúra – abreviačný motivát, skracovanie – abreviácia. K podobnému vymedzeniu porov. aj Michalíková (1999, s. 10), kde sa nachádza aj analýza vymedzovania príbuzných pojmov/termínov, ako skratkové slovo, akronym/akronymum, značka.

¹⁹⁶ Skratky môžu fungovať ako motivanty pri tvorení lexikálnych jednotiek pomocou iných motivačných typov (najmä pri slovotvornej, morfolologickej a syntaktickej motivácii; porov. 7.2.1). V týchto prípadoch sa však neprejavuje nominačná funkcia AM, teda lexémy typu *siskár*, *esesák*, *PPP projekty* nepokladáme za bezprostredne abreviačne motivované. AM sa tu prejavuje v transponovanej podobe (porov. 1.2.5).

J. Hrbáček (1979, s. 89) vedie hranice medzi skracovaním a inými procesmi podľa toho, či ide alebo nejde o zámerný spôsob úpravy pomenovaní. Abreviáciu pokladá za akt vedomého preformovania lexém, preto sem nezaraduje nezámerné procesy, prostredníctvom ktorých dochádza k redukcii formy lexém či už v podobe odsúvania koncovkej samohlásky (*více – víc, tamo – tam*), sufixu (*Srbín – Srb, Rusín – Rus*), gramatickej morfémy (*šála – šál, stimulus – stimul*). Takisto súhlasíme s konštatovaním, že do abreviácie nepatria ani jednotky vzniknuté deprefixáciou (*pokyn – kyn, útes – tes*), ktorá súvisí aj s tvorením korelačných vidových dvojíc (*naučiti se → učiť se*); Němec, 1968, s. 94 n.

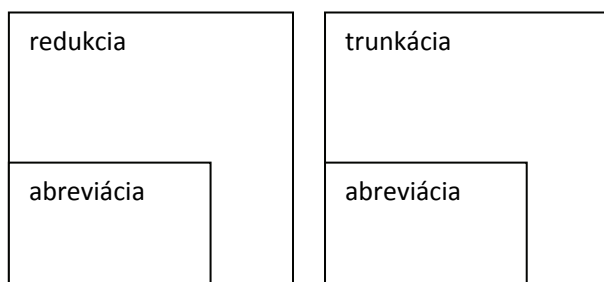
Ďalej si všimneme vzťah abreviácie k príbuzným lexikálnym javom, resp. k javom, ktoré sa so skracovaním dávajú do súvislosti. Pôjde o vysvetlenie abreviácie vo vzťahu k redukcii, trunkácii, lexikálnej kontaminácii, spätnému tvoreniu a ku kompozícii.

Abreviácia a redukcia. Abreviácia je typ redukcie, pričom redukcia je vo vzťahu k abreviácii v hyperonymickom postavení. Existujú aj typy neabreviačnej redukcie (napr. eliptická a slovotvorná univerbizácia¹⁹⁷). Redukcia taktiež nie je výsostne lexikálna záležitosť – za prejavy redukcie na úrovni vety možno považovať napríklad elipsu a apoziopézu.

Abreviácia a trunkácia. Pojem trunkácie nie je jednotný. Napríklad v anglistickej literatúre je časté chápanie, ktoré sa približuje k nášmu poňatiu abreviácie. Citujúc P. Štekauera (2000b) a P. Kvetka (2005), D. Lančarič (2008, s. 23 – 24) používa termín trunkácia na označenie takých javov, ktoré sa označujú aj termínom *clipping* (tak aj ním citovaní autori), napr. *Samuel → Sam, laboratory → lab*. Clipping je proces, prostredníctvom ktorého vznikajú skrátene lexémy s rovnakým významom a slovnodruhovou príslušnosťou ako ich motivanty (napr. Bauer, 1983, s. 233; Plag, 2003, s. 146 n.). Pri vymedzení trunkácie vychádzame z prístupu M. Ivanovej (2004), ktorá rozlišuje tri druhy trunkácie: abreviačnú (*kamarát → kamoš*), derivačnú (*hlboký → hĺbka*) a morfológickú (*hlboký → hlbší*). O abreviačnej motivácii uvažujeme len pri prvom type.

Vo vzťahu k uvedeným dvom javom (k redukcii a trunkácii) abreviáciu možno vymedziť inkluzívne (porov. schému 30):

Schéma 30. Vzťah abreviácie k redukcii a k trunkácii



¹⁹⁷ J. Dolník (2003, s. 164) uvádza tieto typy redukcie: univerbizáciu a abreviáciu. Ak z viacslovného neskratkového pomenovania vzniká jednoslovné abreviačné pomenovanie, možno uvažovať o abreviačnej univerbizácii (porov. kap. 4.3.3), oba procesy teda majú prienikovú množinu.

Abreviácia a lexikálna kontaminácia (amalgamácia, blending, kríženie). Lexikálnu kontamináciu možno pokladať za špecifický typ abreviácie (tak aj Lančarič, 2008, s. 27), pre ktorý je typická redukcia dvoch (zriedkavejšie viacerých lexém) a ich spojenie do jedného celku. Za hlavný argument, prečo možno tento proces zaradiť do sféry AM, sa považuje skutočnosť, že nová jednotka sa tvorí formálnou redukciou bez ohľadu na morfematickú štruktúru motivantov. V slovenčine sa takéto tvorenie v rámci spisovnej variety prakticky nevyskytuje (lexémy typu *smog*, *sitkom* pokladáme za interlingválne motivované, do slovenčiny sa dostali ako hotové jednotky prevzatím z angličtiny). S kontamináciou sa však možno stretnúť v rámci individualizačnej či sociolektickej motivácie, napr. sociolektizmus *soráč* ← *sorry* + *prepáč*; okazionalizmy *demokratúra* ← *demokracia* + *diktatúra*, *fujavuzela* ← *fujara* + *vuvuzela* (porov. kap. 9.2). Komplexne sa lexikálnej kontaminácii na porovnávacej platforme angličtina – slovenčina venuje A. Böhmerová (2010; autorka používa termín *amalgamácia*). K typológii porov. aj Lančarič (2008, s. 27 – 31).

Abreviácia a tzv. spätné tvorenie. V tejto súvislosti sa do pozornosti ponúka aj koncept tzv. spätného tvorenia (angl. *back-formation*), ktorý sa v anglosaskej teórii slovotvorby pokladá za jeden zo slovotvorných postupov (ku kritike tohto konceptu porov. Štekauer, 1998, s. 154 – 162, 2000c), napr. angl. *peddler* → *to peddle*, *lazy* → *laze* (mohli by sme sem priradiť aj slovenské dvojice *chirurgia* → *chirurg*, *metalurgia* → *metalurg*). D. Lančarič (2008, s. 10, s. 31) dáva spätné tvorenie do úzkej súvislosti s abreviáciou: „Keďže pri spätnom tvorení sa zo zložitejších útvarov tvoria slová štruktúrne jednoduchšie, môžeme tento druh slovotvorby pokladať za abreviáciu.“ S takýmto vymedzením sa nestotožňujeme, lebo protirečí vymedzeniu abreviácie ako zámerného javu. Uvedené prípady pokladáme za prejav analogickej slovotvorby, prípadne aj slovotvornej remotivácie so sprievodnou trunkáciou (vo vymedzení, ktoré prezentujeme ďalej).

Abreviácia a kompozícia. Keďže skratky sú často reflexom viacslovných jednotiek, prirodzeným spôsobom sa do pozornosti dostáva vzťah abreviácie a kompozície, ktorá je takisto výsledkom spojenia viacerých slov. Za hranicu medzi týmito javmi pokladáme fragmentárnosť. Preto nevidíme dôvod uvažovať o skratkových kompozitách.¹⁹⁸ Kompozícia je pojem/termín spadajúci do sféry slovotvornej motivácie. Ak teda máme dočinenia s lexémami, pozostávajúcimi len z fragmentárnych komponentov, o kompozícii neuvažujeme.

Medzi abreviáciou a kompozíciou existuje prienikový priestor v podobe kompozít s jedným abreviačným slovotvorným základom (typ *LP-platňa*, *fotoblog* → *flog*). Skratka tu funguje ako slovotvorný prostriedok. Ďalším styčným bodom medzi uvedenými javmi je tvorenie hybridných a nehybridných kompozít (niekedy sa uvažuje o kvázikompozitách) pomocou komponentov typu *aku-*, *cyklo-*, *eko-*, *euro-*. Mnohé takéto komponenty vznikli pomocou abreviácie (napr. *akumulátorový* → *aku-*, *automobil*, *automobilový* → *auto-*),

¹⁹⁸ Reagujeme tak na prístup P. Mittera (2006, s. 115), ktorý pri analýze logoným konštatuje: „Domnívame se, že není důvod nepovažovat uvedená logonyma typu *MM* a *ALTO* [*MM* – Miroslav Macejko, *ALTO* – Alexander Tomko; pozn. M. O.] (a všechna ostatní, která jsou utvořena ze stejného počtu počátečních grafémů nejméně dvou motivujících slov) za zkratková kompozita.“

v súčasnosti ich však možno považovať za hotové, „prefabrikované“ slovotvorné prostriedky, ktorých abreviačná motivovanosť sa oslabuje.

7.1.2 Skratka ako druh lexémy

Skratka sa vyznačuje takými vlastnosťami, ktoré z nej robia necentrálny typ lexikálnej jednotky:

- Nie všetky skratky sa realizujú komplexne v hovorenom aj v písanom kóde (porov. existenciu grafických skratiek).
- Mnoho skratiek sa funkčne viaže na istú jazykovo-komunikačnú oblasť, v rámci ktorej sa spravidla utvorili a hranice ktorej zväčša neprekračujú.
- Mnoho skratiek stojí na periférii jazykového systému, pretože sa hláskujú (ich formálne zloženie nerešpektuje fonotaktické zákonitosti jazyka), neskloňujú sa, v dôsledku čoho explicitne pomocou gramatických prostriedkov nevyjadrujú syntaktické vzťahy, nepájajú sa do slovotvorných vzťahov.
- Pri skratkách sa funkčne využíva písanie majuskúl a minuskúl, neplatia tu pravopisné pravidlá tak ako v neabreviačnej lexike. Porov. napr. písanie malých písmen v iniciálových skratkách, ktoré môže odrážať neplnovýznamovosť komponentu (*nemocnica s poliklinikou* → *NsP*; *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu* → *MŠVVaŠ*), môže ísť o signalizáciu neiniciálovosti komponentu (*strojnica fakulta* → *SjF*); minuskula môže plniť diferenciačnú funkciu (*SNP* – *SNaP* „Strana národného porozumenia“); (spolu so spojovníkom) môžu slúžiť na signalizáciu gramatickej či flektivizačnej časti skratky (*WAP-u*, *RTL-ka*). Podobne propriálne skratky sa nevyhnutne nemusia písať veľkými písmenami (napr. autorské pseudonymy novinárov: *vfo*, *vas*, *mim*). Na druhej strane majuskuly nemusia znamenať propriálnosť (*DPH*, *JPP*).

• Skratky nie sú tak motivačne (nominačne) zreteľné ako slovotvorne motivované pomenovania, preto mnohí bádatelia hovoria o nepredvídateľnosti ich tvorenia (napr. Bauer, 1983; Plag, 2003),¹⁹⁹ resp. ich pokladajú za útvary, ktoré sa neriadia morfológickými (slovotvornými, nominačnými) pravidlami. Považujú ich za okrajové jednotky z tzv. mimogramatickej oblasti, pri tvorení ktorých sa porušujú všeobecne platné gramatické pravidlá (tzv. extragrammatical morphology; Dressler, 2005, s. 268; Scalise, 1984; Spencer 1991; k spochybňovaniu ohraničenia medzi vlastnými morfológickými a extramorfologickými procesmi porov. Bat-El, 2000).

Napriek uvedeným jazykovoštruktúrnym a funkčným ohraničeniam skratky pokladáme za plnohodnotnú súčasť lexiky, ktorá nie je len appendixom svojich abreviačných motivantov. Práve vo vzťahu k motivantu skratku možno pokladať za samostatný typ lexémy, pretože:

- má svoje samostatné formálne stvárnenie, ktoré síce vychádza z motivantu, ale nie je s ním identické;

¹⁹⁹ H. Marchand (1960) uvažuje o tzv. slovnej „výrobe“ (word-manufacturing), implikujú tak neprirodzenosť, umelosť procesov, medzi ktoré zaraďuje aj abreviáciu.

- má svoje samostatné gramatické stvárnenie, ktoré nie je jednostranne závislé od motivantu (napr. iniciálové skratky sú nesklonné; v prípadoch medzisytemovej abreviácie dochádza aj k zmenám na úrovni gramatického rodu; odlišné stvárňovanie kategórie čísla);²⁰⁰

- môže sa vyznačovať inou zapojenosťou do lexikálnoparadigmatických vzťahov (paronymia, polysémia, homonymia, slovotvorné vzťahy; porov. 7.2.1);

- môže mať inú komunikačno-pragmatickú hodnotu: napr. *cigareta* → slang. *ciga*, *dopočutia* → hovor. *dopo* (porov. aj Hrbáček, 1979, s. 38);

- môže plniť inú jazykovo-komunikačnú funkciu; napr. M. Michaliková (1999, s. 56 – 59) vyčleňuje tieto sekundárne funkcie skratiek: organizačnú, simplifikačnú, devulgarizujúcu, konšpiratívnu (šifrujúcu), originalizujúcu, parodizujúcu, propagačnú, konektorovú;

- môže mať inú distribúciu a kolokabilitu, prameniáciu z odlišnej funkcie a z odlišného určenia, čo úzko súvisí so skutočnosťou, že skratka sa môže efektívnejším spôsobom zapájať do viacslovných pomenovaní (*LCD monitor*, *DVD napaľovačka*);

- môže mať výrazne odlišnú frekvenciu v textoch (porov. 7.1.4);

- potenciálne sa môže osamostatňovať a demotivovať (napr. *aids*, *radar*, *laser*);

- pri jazykových kontaktoch sa nemusia vždy preberať obidva členy abreviačnomotivačnej dvojice, objektom interlingválneho transferu sa môže stať len skratka (*USA*, *NATO*).

Možno zosumarizovať, že napriek všetkým špecifikám, ktoré zo skratiek robia marginálny jazykový (languový) fenomén, skratky majú svoje funkčno-komunikačné opodstatnenie. V tomto názore sa stotožňujeme s M. Michalikovou (1999, s. 23; tam aj prehľad názorov na status skratky ako lexikálnej jednotky).

V nadväznosti na uvedené výklady pridávame dve poznámky týkajúce sa vzťahu skratiek k pojmom/termínom lexikalizácia a značka.

Skratky a lexikalizácia. Lexikalizácia sa v súvislosti so skratkami používa v dvoch významoch – ako abreviačná demotivácia²⁰¹ a ako nadobudnutie statusu lexikálnej jednotky.²⁰² Oba procesy sa pritom nevyklúčujú. V našom prístupe termín lexikalizácia skratiek nepotrebujeme. V prvom vymedzení pracujeme s termínom abreviačná demotivácia a druhé vymedzenie sa s naším prístupom vylučuje, pretože skratku pokladáme za špeciálny druh lexémy (s nelexikalizovanými skratkami nepočítame).

Skratka a značka. J. Hrbáček (1979, s. 19 – 20) poznamenáva, že skratka je štruktúrny útvar, značka je funkčný útvar, pri ktorom sa zvyrazňuje označovacia funkcia. Ako sme už

²⁰⁰ Porov. *prisoners of war* – *POWs*, *kilometer* – *kilometre*, ale len *km*, reduplikácia typu *p.* – *pp.* signalizujúca plurálovosť (Gavurová, 2002, s. 17 – 20).

²⁰¹ Porov. napr. konštatovanie D. Lančariča (2008, s. 26) o tzv. generických akronymách typu *radar*, *sonar*, *laser*: „Sú to pôvodne zosyntetizované iniciály alebo začiatkové skupiny grafém pôvodných plných názvov, ktoré sa časom natoľko lexikalizovali, že sa už ako skratky nevnímajú a píšú sa malými písmenami bez bodiek.“ (Zvýraznil M. O.)

²⁰² Za lexikalizované sa považujú tie typy skratiek, ktoré sa vyznačujú takou formálnou usťrojenosťou ako neskratky, napr. skratkové slová (*Osobnosť televíznej obrazovky* → *OTO*), skrátene slová, vzniknuté trunkáciou, resp. pomocou procesu, ktorý sa v angloamerickej literatúre nazýva termínom clipping – useknutie (*bezvadný* → *bezva*).

konštatovali, AM má formálno-obsahový charakter. Konvenčné, arbitrálne priradenie významu k istému segmentu (graféme, skupine grafém) bez formálno-obsahového vzťahu preto do sféry abreviačnej motivácie nepatrí.²⁰³ Do sféry AM nezaraďujeme ani jednotky, ktoré nemajú grafematický charakter (\cap „prienik“), pretože pri týchto jednotkách takisto nemožno uplatniť tézu o formálnom vzťahu medzi členmi motivačnej dvojice.²⁰⁴

Z uvedeného vyplýva, že nie všetky značky, nie všetky fragmentárne jednotky pokladáme za abreviačne motivované. Vzťah medzi pojmami/termínmi *skratka* – *značka* preto pokladáme za prienikový. Značky môžu byť:

- a) abreviačne motivované – zložené z alfabeticých segmentov (*W* „watt“, *kg* „kilogram“, *cd* „kandela“);
- b) hybridné – abreviačne polomotivované, zložené z alfabeticko-numerických komponentov (cm^2 , m^3 , H_2O);
- c) abreviačne nemotivované – zložené z:
 - ca) alfabeticých segmentov:
 - domácich (*A* – železničný vozeň prvej triedy);
 - cudzích (π ²⁰⁵ „pí; Ludolfovo číslo“);
 - cb) nealfabetických segmentov (\emptyset „priemer; prázdna množina“, \cap „prienik“).

7.1.3 Porovnanie abreviačnej a slovotvornej motivácie

Paralelu medzi SM a AM možno terminologicky viesť už pri označení základnej jednotky. Ak sa za základnú jednotku slovotvorného systému pokladá derivatéma (Furdík, 2004), analogicky možno uvažovať o abreviatéme ako základnej jednotke abreviačného systému. Abreviatéma je teda jednotka vstupujúca do vzťahov abreviačnej motivácie, či už ako východiskový abreviačný motivant²⁰⁶ (abreviatéma v širšom zmysle), alebo ako sekundárny abreviačný motivát (abreviatéma v užšom zmysle).

V tejto podkapitole ďalej budeme AM a SM porovnávať z hľadiska troch aspektov: (I) motivácia ako princíp; (II) rekurzívnosť motivačného vzťahu; (III) zastúpenie v texte.

(I) Abreviačná motivácia ako princíp

Podobne ako SM aj AM považujeme za princíp s tromi zložkami (proces, vzťah, vlastnosť). V ďalšom výklade sa zameriame na detailnejšiu analýzu procesuálnej, vzťahovej a vlastnostnej zložky, pričom v rámci AM budeme pracovať so spomínanou terminologickou dvojicou abreviačný motivant – abreviačný motivát.

²⁰³ Porov. napríklad značky typov železničných vozňov: *A* – vozeň 1. triedy na sedenie, *B* – vozeň druhej triedy na sedenie, *c* – vozeň s miestami na sedenie, ktoré možno upraviť na ležanie (ležadlový vozeň), *p* – vozeň s uličkou uprostred.

²⁰⁴ Porov. konštatovanie J. Hrbáčka (1979, s. 19): „Není vhodné rozšiřovat pojem jazyka tím, že budeme do něho zahrnovat různé značky a symboly, které nemají grafematický charakter.“

²⁰⁵ J. Hrbáček (1979, s. 19) vyčleňuje tieto druhy značiek: 1) grafematické: *km*, (2) ideografické: 5, (3) piktografické: \emptyset , (4) kombinované: km^2 . Značky typu ω „uhlová rýchlosť“, λ „vlnová dĺžka“ síce možno považovať za grafematické, avšak o abreviačnej motivovanosti pri nich neuvažujeme, pretože nejde o grafémy slovenskej abecedy.

²⁰⁶ J. Hrbáček (1979, s. 91) pracuje s opisným pomenovaním *úplný výrazový prostředek*.

(a) Motivácia ako proces

SM aj AM sa prejavujú ako proces utvorenia nového pomenovania: *nový* → *novota*, *nemocnica s poliklinikou* → *NsP*. To znamená, že aj prostredníctvom SM, aj prostredníctvom AM vznikajú sekundárne lexémy, utvorené na báze existujúcich lexikálnych jednotiek.

(b) Motivácia ako vzťah

Vzťahová zložka sa prejavuje medzi motivantom a motivátom; rozdiel medzi oboma typmi motivácie je v podstate tohto vzťahu (na obsahovej aj na formálnej úrovni; súhrnne porov. tab. 18).

Úroveň formy. Slovotvorný motivát má zväčša o jeden funkčne relevantný prvok viac ako motivant; ide o slovotvorný formant (*myšlienka* → *myšlienk-ový*, *čашník* → *čашníč-ka*). Slovotvorným formantom môže byť derivačná morféma nerozlučne spätá s relačnou morféomou (pri sufíxiácii: *mama* → *mam-ičk-a*), len derivačná morféma (pri prefixácii a reflexivizácii: *izba* → *pred-izba*; *zlostiť* → *zlostiť sa*), súbor gramatických morféom (pri transflexii: *vy-lov-i-ť* → *vý-lov-0*), alebo kombinácia predchádzajúcich typov (*hlava* → *zá-hlav-ie*, *potopa* → *pred-potop-ný*). Okrem transflexie sa počet morféom v motivátoch zvyšuje a všeobecne platí, že čím vyšší stupeň motivácie, tým má slovo viac derivačných morféom a tým sa zväčšuje jeho formálna mohutnosť: *chov-a-ť* → *vy-chov-a-ť* → *vy-chov-áv-a-ť* → *vy-chov-áv-a-teľ-0* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-a* → *vy-chov-áv-a-teľ-k-in-0*. Abreviačný motivát je v porovnaní s motivantom vždy formálne chudobnejší. Podstata abreviácie tkvie v reduovaní formálnej stránky jazykových jednotiek: *daňový úrad* → *DÚ*.

Úroveň významu. Slovotvorný motivát má najmenej o jeden sémantický príznak viac ako motivant, pričom význam motivantu sa premieta do významu motivátu: *kuchyňa* → *kuchynka* („malá kuchyňa“), *dravý* → *dravec* (ten, kto je dravý“), *zaháľat* → *záhálka* (to, že niekto zaháľá“), *pošta* → *poštár* („ten, kto pracuje na pošte“). Keď abstrahujeme od demotivačných procesov a od rozličných asymetrií medzi slovotvorným a lexikálnym významom (v tomto kontexte nám ide o slovotvorný význam), možno konštatovať, že medzi slovotvorným motivantom a motivátom sa realizuje vzťah inklúzie.

Pri abreviačnej motivácii sa sémantická identita odvíja od denotačnej identity (o denotačnom vzťahu porov. ďalej). Sémanticky identické sú tie skratky, ktoré sú aj denotačne identické (*Národná diaľničná spoločnosť* → *NDS*, *kapitán* → *kpt.*), z čoho prirodzene vyplýva, že patria do rovnakej lexikálnej paradigmy a subparadigmy. Pri nesplnení týchto podmienok sa sémantická identita nerealizuje; ide najmä o skracovanie, do ktorého sú zainteresované propriá, porov. napr. logonymá *Ľubomír Grosia* → *LUGRO* (počítačová firma), *Lešková + textil* → *LETEX*, *chatová osada* → *CHAOS* (reštaurácia) (Imrichová, 2002).²⁰⁷

Navyše, ako poznamenáva J. Hrbáček (1979, s. 67), skratky môžu mať okrem systémového aj uzuálny význam, ktoré sa nemusia vždy zhodovať. Z hľadiska systémového významu, ktorý odráža vzťah k motivantu, sa realizuje úplná významová zhoda, z hľadiska

²⁰⁷ Medzi abreviačným motivantom a motivátom možno v prvom prípade uvažovať o homosémickom a homodenotačnom vzťahu, v druhom prípade o heterosémickom a heterodenotačnom vzťahu.

modifikovaného, uzuálneho významu sa realizuje čiastočná významová zhoda, napr. v minulosti ZNB „zbor národnej bezpečnosti“ (systémový význam), „polícia“ (uzuálny význam).

Denotačný vzťah. Pri úvahe o motivačnom vzťahu je dôležité všimnúť si aj denotačný vzťah, teda to, čo motivant a motivát označujú. Členy slovotvornomotivačnej dvojice sa denotačne líšia vtedy, ak motivát patrí do modifikačného alebo mutačného typu onomaziologickej kategórie: *loviť* → *lovec* (*loviť* – dej, *lovec* – činiteľ deja), *lovec* → *lovkyňa* (*lovec* – osoba mužského pohlavia, *lovkyňa* – osoba ženského pohlavia). K denotačnej identite dochádza pri transpozíčnom type: *loviť* → *lov*, *vymeniť* → *výmena* (v oboch prípadoch denotátom je dej).

Pri AM sa taktiež môže realizovať denotačná identita a rozdielnosť. Ako sme už spomenuli, denotačná identita alebo diferencia súvisí so sémantikou: porov. denotačne identické dvojice *latinský* → *lat.*, *Peter Úrek* → *P. Ú.*, *Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky* → *MK SR*; denotačne odlišné dvojice, ktoré sú výsledkom medzisystémovej abreviácie napr. v smere apelatívum → proprium, proprium → apelatívum, proprium (trieda X) → proprium (trieda Y), proprium + apelatívum → proprium): *Jozef Majsniar* (antroponymum) → *JOMA* (logonymum), *Bednár* (antroponymum) + *dcéry* → *BERY* (logonymum), *Karel Macháček* → *karma* („prietokový ohrievač vody“); porov. aj Hrbáček, 1979, s. 67.

Tabuľka 18. Forma a význam členov motivačnej dvojice SM a AM

typ motivácie	forma	význam
slovotvorná motivácia	$Mn < Mt$	$Mn < Mt$
abreviačná motivácia	$Mn > Mt$	$Mn = Mt$ $Mn \neq Mt$

Motivačná zreteľnosť. Tento aspekt sa bezprostredne dotýka vzťahovej zložky motivačného princípu. Platí, že SM je priezračnejšia než AM. Pri vysvetlení tohto faktu sa opierame o poznatky, ktorá časť motivantu vstupuje do motivátu, teda o to, čo majú členy motivačnej dvojice pri oboch typoch motivácie spoločné.

Pri SM do motivátu vstupuje tvarotvorný základ motivantu alebo celý motivant: *vesel-ý* → *vesel-osť*, *písať* → *pred-písať*, *schopný akcie* → *akcie-schopný*, *veľk-é kino* → *veľk-o-kino*, *červen-á koža* → *červen-o-kož-ec*. Práve prostredníctvom slovotvorného základu (jedného alebo viacerých) sa pevne udržuje formálno-sémantický vzťah medzi motivantom a motivátom.

Pokiaľ ide o AM, formálnym nositeľom vzťahu je lexikálny fragment alebo fragmenty. Z abreviačného motivantu sa do abreviačného motivátu dostáva obmedzený, redukovaný súbor prvkov (hlások, grafém), pričom počet týchto prvkov nemožno paušálne stanoviť a motivát sa formálne nevyznačuje ničím navyše oproti motivantu (o morfológických odlišnostiach sa v tejto chvíli nezmiňujeme). Podľa toho, akým spôsobom k abreviácii dochádza, rozoznávame jednotlivé typy skratiek (bližšie porov. Hrbáček, 1979; Ološtiak, 2005), napr. *Bratislavské hudobné slávnosti* → *BHS* (do motivátu vstupujú prvé, iniciálové elementy viacslovného pomenovania); *profesor* → *prof.* (do motivátu vstupuje začiatková

časť motivantu); *miliarda* → *mld.* (do motivátu vstupujú tie spoluhlásky, ktoré tvoria kos-tru, skelet motivantu) a pod.

Možno teda konštatovať, že slovotvorný motivant je zreteľne členený na slovotvorný základ + formant (pri derivácii), resp. slovotvorné základy + prípadný slovotvorný formant (pri kompozícii). Hranica medzi zložkami slovotvornej štruktúry slova je všeobecne vymedziteľná²⁰⁸ a kopíruje morfematické hranice: platí, že hranica medzi slovotvorným základom a formantom je vždy aj morfematickou hranicou.

Na druhej strane abreviačný motivant pozostáva z fragmentárneho abreviačného základu, ktorý má viacero modifikácií (iniciálové komponenty, konsonantické komponenty a pod.) a tie sa nemusia zakladať na morfematických hraniciach. Abreviačný základ môže pozostávať z jedného alebo viacerých segmentov.

Tabuľka 19. Motivačná zreteľnosť slovotvornej a abreviačnej motivácie²⁰⁹

slovotvorná motivácia	abreviačná motivácia
mlad-ík-0 → mlad-íč-ek-0 (morfematicky) mladík → mladíč-ek (slovotvorne) hranica medzi základom a formantom je zároveň hranicou medzi derivačnými morfémy <i>-íč-</i> a <i>-ek-</i>	mlad-š-í → ml. k abreviácii došlo useknutím druhej časti slova bez ohľadu na morfematické hranice
zložky slovotvornej štruktúry – morfémy a morfematické komplexy: SZ + SF SZ + SZ SZ + SZ + SF	zložky abreviačnej štruktúry – segmenty, fragmenty: AZ _{1-n}

K predchádzajúcemu výkladu pripájame dve poznámky:

(1) Pri analýze spôsobov tvorenia skratiek J. Hrbáček (1979, s. 95) uvažuje o slovotvornej štruktúre skratiek (adjektívum slovotvorný sa tu chápe vo význame nominačný). V našom prístupe explicitne uvažujeme o abreviačnej štruktúre. Autor taktiež (1979, s. 69) na základe analógie s derivatologickou terminológiou píše o opisných a značkových skratkách, čo sa v našom prístupe odzrkadľuje v miere motivačnej zreteľnosti, resp. v stupni fragmentárnosti komponentov (porov. ďalej).

(2) Skratky typu *profák*, *esenbák*, ktorým J. Hrbáček odôvodnene pripisuje slovotvornú štruktúru, pokladáme za produkt kooperácie medzi SM a AM, pričom slovotvorná štruktúra je tu prirodzene výsledkom pôsobenia SM (porov. kap. 7.2.1).

(c) Motivácia ako vlastnosť

Motivácia ako vlastnosť sa týka motivátu. Slovotvorný motivát je plnohodnotným slovom, lexikálnou jednotkou, ktorá vzniká, ako sme spomínali, pripojením formantu (for-

²⁰⁸ Porov. definície slovotvorného základu a slovotvorného formantu: slovotvorný základ je tá časť motivátu, ktorá je identická alebo súvzťažná s tvarotvorným základom motivantu alebo celým motivantom; slovotvorný formant je tá časť, ktorou sa motivát od motivantu odlišuje (Furdík, 2004).

²⁰⁹ Vysvetlenie skratiek: SZ – slovotvorný základ, SF – slovotvorný formant, AZ – abreviačný základ.

mantov) k základu (*strom-isko*, *hád'-a*, *do-vaľkať*, *pred-bež-ný*), spojením dvoch základov (*kino-hit*), dvoch základov a formantu (*veľk-o-ploš-ný*). K spojeniu pritom dochádza pod dohľadom fonotaktických zákonitostí jazyka. Ak by napríklad v slovenčine na hranici medzi základom a formantom mala vzniknúť ťažko vysloviteľná skupina hlások alebo malo dôjsť k porušeniu tzv. rytmického zákona, skupina hlások sa zjednodušuje, resp. príslušná slabika sa skrakuje: *zápasník* → *zápasník-ky*, nie **zápasník-ský* (vznikajú tak fonologicky závislé varianty slovotvorného formantu; Furdík, 2004, s. 40). Výnimku tvoria len niektoré slovotvorné typy (*zásielka*, *pávi*, *skálie*, *zmúdrieť*, *trávievať*, *triediareň*), pri ktorých dominuje slovotvorná norma nad fonologickou normou. Na druhej strane fragmentárnosť abreviačného motivátu spôsobuje, že pri mnohých skratkách sa fonotaktické zákonitosti nerešpektujú a pri ich výslovnostnej realizácii sa siahajú k „náhradnému riešeniu“ v podobe hláskovania: *VPN* [vé-pé-en], *VSŽ* [vé-es-žet]. K ďalším špecifikám porov. 7.1.2.

Pri porovnaní slovného charakteru slovotvorných a abreviačných motivátov možno teda konštatovať, že slovotvorné motiváty sú typické slovné jednotky, zatiaľ čo abreviačné motiváty sú osobité, atypické slovné jednotky.

(II) Rekurzívnosť motivačného vzťahu

SM je rekurzívnym (opakovateľným) javom: slovotvorný motivát sa môže stať slovotvorným motivantom. Okolo jedného slovotvorne nemotivovaného slova sa takýmto spôsobom môže vytvoriť viac či menej lexikálnych jednotiek s rovnakou koreňovou morféomou, napr. *veda* – *vedec*, *vedkyňa*, *vedecký*, *vedný*, *jazykoveda*, *jazykovedec*, *jazykovedný*, *vedátor*, *pseudoveda* a i. Abreviačná rekurzívnosť je raritná a potenciálne k nej môže dochádzať pri abreviatúrach, ktoré v dostatočnej miere nenaplnili komunikačnú požiadavku ekonomizácie,²¹⁰ napr. *PCMCIA karta* → *PC karta* (Gavurová, 2002, s. 57), vo francúzštine postupnosť *cinématographe* → *cinéma* → *ciné* (Lančarič, 2008, s. 32), ktorú autor taktiež hodnotí ako výnimku.²¹¹ Možno teda konštatovať, že AM spravidla nie je rekurzívna, čo znamená, že skratky nebývajú abreviačnými motivantmi: *majstrovstvá sveta* → *MS* → 0.

Pre SM platí tento model: ***Mn* → *Mt/Mn* → *Mt/Mn* → *Mt/Mn* → ...**

Pre AM platí tento model: ***Mn* → *Mt*.**

²¹⁰ Potenciálnymi abreviačnými motivantmi sú všetky lexémy, pravdepodobnosť skracovania sa zvyšuje s narastajúcou formálnou mohutnosťou lexém a naopak, znižuje sa s klesajúcou formálnou mohutnosťou. Najlepšími abreviačnými motivantmi sú viacslovné pomenovania a z nich sa najčastejšie tvoria iníciaľové skratky typu *Divadlo Pavla Országha Hviezdoslava* → *DPOH*, *Slovenská informačná služba* → *SIS*.

²¹¹ Od rekurzívnosti AM treba odlišovať procesy, do ktorých skratka vstupuje ako východisko ďalších nominačných procesov napríklad ako slovotvorný či morfológický motivant, resp. ako komponent viacslovného pomenovania. V tomto prípade však už ide o nomináciu pomocou SM alebo pomocou syntaktickej motivácie. V tomto zmysle chápeme aj rekurzívnosť, tautologickosť či semitautologickosť v prípadoch, keď je skratka súčasťou viacslovného komplexu spolu s komponentom, ktorý sa nachádza aj v abreviačnom motivante, napr. *SMS správa*, *CD disk*, *PIN číslo* (porov. Hrbáček, 1979, s. 69; Gavurová, 2002, s. 25 n.). O rekurzívnosti v tomto zmysle uvažuje D. Lančarič (2008, s. 18).

(III) Zastúpenie v systéme a v texte

Z hľadiska jazykového systému SM je univerzálnejším javom než AM. Zastúpenie slovo- tvorne motivovaných slov v slovanských jazykoch (teda aj v slovenčine) je približne 65 %, teda dve tretiny z celej lexiky predstavujú slovo tvorne motivované slová (podľa najnovších výskumov je to až 80 %; porov. 1.2.7). V konkrétnych textoch je podiel menší, priemerná slovo tvornomotivačná nasýtenosť textov z rôznych štýlových oblastí je uvedená v tab. 20 (Furdík, 2004, s. 126):

Tabuľka 20. Slovo tvornomotivačná nasýtenosť textov

typ textu	zastúpenie
dialógy	17,74 %
poézia	31,13 %
umelecká próza	27,10 %
publicistika	35,22 %
náučná próza	37,45 %

Kvantitatívne údaje o zastúpení skratiek v jazykovom systéme a v reči ponúka napr. W. Hofrichter (porov. tab. 21; cit. podľa Hrbáček, 1979, s. 25).

Tabuľka 21. Abreviačnomotivačná nasýtenosť textov

typ textu	zastúpenie
matematické texty	6,08 %
rokový štýl	4,39 %
publicistický štýl	2,63 %
spoločenskovedné texty	1,60 %

Do vzťahu slovo tvornej motivácie (v podobe motivujúcich a motivovaných slov) sa zapája takmer celá lexika (96 %). Hoci nemáme presné údaje o zapojenosti lexém do abreviačných vzťahov, možno predpokladať, že toto číslo je pri abreviačnej motivácii podstatne nižšie než pri slovo tvornej motivácii. Aj z uvedeného náčrtu je zrejmé, že SM je rozšírenejším a univerzálnejším javom než AM, a to aj napriek tomu, že frekvencia skratiek neustále rastie (Hrbáček, 1979, s. 23 n.).

Uvedené kvantitatívne charakteristiky majú svoje hlbšie príčiny, ktoré vyplývajú z rozdielov medzi SM a AM. Slovo tvorný motivát je motivačne priezračný, formálne aj obsahovo odkazuje na svoj motivant a prevaha slovo tvorne motivovaných slov nie je v texte na prekážku, práve naopak, podstatou slovo tvornej motivácie je pomáhať pri porozumení významu menej frekventovaných lexikálnych jednotiek. Abreviačný motivát sa nevyznačuje takou motivačnou priezračnosťou, pretože sa v ňom odráža len fragment (často len jedna hláska alebo graféma) motivantu. Z toho vyplýva, že nadmerné používanie skratiek porozumenie textu sťažuje.²¹²

²¹² V tejto súvislosti dávame do pozornosti text známej piesne Ivana Mládka Zkratky, pri ktorom, samozrejme, treba brať do úvahy špecifickú estetickú funkciu tohto komunikátu.

Všetky porovnávané aspekty SM a AM sumarizujeme v tabuľke 22.

Tabuľka 22. *Vlastnosti slovotvornej a abreviačnej motivácie*

slovotvorná motivácia	abreviačná motivácia
sekundárnosť pomenovania	sekundárnosť pomenovania
±narastanie formálnej mohutnosti	+redukcia formálnej mohutnosti
–/+významová identita	+/–významová identita
–/+denotačná identita	+/–denotačná identita
nefragmentárnosť	fragmentárnosť
kompatibilita s morfematickými hranicami	inkompatibilita s morfematickými hranicami
+rekurzívnosť vzťahu	–rekurzívnosť vzťahu
viditeľná motivačná zreteľnosť	zastretá motivačná zreteľnosť
jazyková univerzálnosť	jazyková špecializovanosť

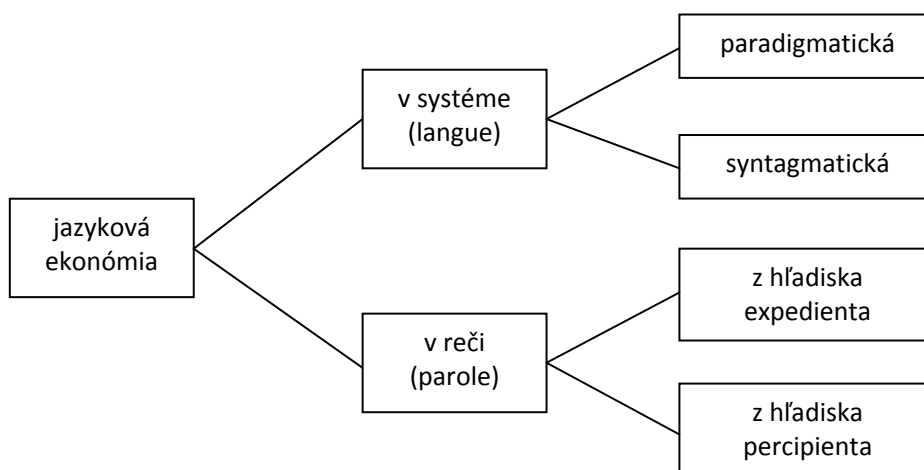
Ku vzťahu AM a SM na záver k tejto časti pripájame ešte jednu poznámku. Medzi bádateľmi sa viedli diskusie o tom, či skracovanie patrí do slovotvorby alebo nie (k stručnému náčrtu tejto problematiky porov. Hrbáček, 1979, s. 83 n.). K nejasnostiam prispel aj fakt, že termín slovotvorba sa používa v dvoch významoch: v prvom význame súvisí so slovotvornou motiváciou, v druhom význame s tvorením (jednoslovných pomenovaní) vo všeobecnosti. V reakcii na tieto spory možno poznamenať, že tvorenie pomocou abreviačnej motivácie a tvorenie pomocou slovotvornej motivácie síce majú viaceré styčné body a oblasti (porov. predchádzajúci výklad), ide však o dva osobitné a relatívne nezávislé spôsoby tvorenia pomenovaní.

7.1.4 Motivačná existencia abreviácie

Podstata motivačnej existencie abreviácie sa skrýva v odpovedi na otázku, prečo vlastne k takémuto javu v jazyku a v komunikácii dochádza. Tradične (a správne) sa konštatuje, že skracovanie je dôsledkom snahy o jazykovú ekonómiu, teda o to, aby sme na čo najmenšej ploche vyjadrili čo najviac sémantických príznakov (preto nie je náhodné, že najčastejšie dochádza k skracovaniu formálne nákladnejších jednotiek, predovšetkým viacslovných, resp. mnohoslovných pomenovaní).

Ak opäť do výkladu včleníme dolníkovský princíp funkčnej separácie, v prípade AM možno konkrétnejšie uvažovať o **princípe abreviačnej funkčnej separácie**, ktorý sa opiera – opakujeme – o princíp jazykovej ekonómie. Pravda, princíp jazykovej ekonómie je pri skratkách potrebné chápať ako viacrozmerný, vnútorne diferencovaný a taktiež do istej miery protirečivý fenomén.

V nasledujúcich poznámkach o jazykovej ekonómii vychádzame zo schémy a výkladu J. Hrbáčka (1979, s. 36 n.), ktorý odlišuje jazykovú ekonómiu v systéme (langue) a v reči (parole). Tie ešte špecifikuje na paradigmatickú a syntagmatickú ekonómiu (v rámci langue) a hľadisko expedienta a percipienta (v rámci parole); porov. schému 31.

Schéma 31. *Aspekty jazykovej ekonómie skratiek*

Systémová paradigmatická ekonómia sa prejavuje tak, že na jeden a ten istý význam existuje v jazyku jedno pomenovanie (z tohto hľadiska je napr. synonymia neekonomická). Podstatou syntagmatickej ekonómie je to, aby sa význam vyjadril čo najmenším počtom lineárnych jednotiek (hlások, morfém, slov).

Pri parolovom aspekte jazykovej ekonómie z hľadiska autora (expedienta) výpovede ide o snahu o čo najmenšiu námahu pri produkovani (kódovaní) textu a na strane percipienta zas o snahu o čo najmenšiu námahu pri pochopení (dekódovaní) textu. Z tohto štvorpohľadu je potrebné posudzovať aj jazykovú ekonómiu abreviačných procesov.

Abreviačné motiváty sú formálne menej nákladné ako abreviačné motivanty, najväčšia „sila“ a prednosť AM sa preto prirodzene prejavuje na syntagmatickej úrovni (syntagmatická jazyková ekonómia). Z pohľadu paradigmatickej ekonómie sú skratky neekonomickými jednotkami, pretože majú zväčša rovnaký význam ako abreviačné motivanty (pravdaže, neplatí to v úplnosti; porov. 7.1.3). Z hľadiska expedienta sú skratky veľmi výhodnými jednotkami, pretože v maximálne možnej miere uľahčujú námahu pri tvorení výpovede. Percipientovi však skratky pochopenie textu neľahčujú, pretože ide o motivačne nezreteľné jednotky, ktorých význam príjemca vníma na základe vzťahu abreviačný motivant → abreviačný motivát; skratku teda väčšinou musí dekódovať pomocou uvedomenia si významu abreviačného motivantu: *OÚ* (← okresný úrad), *ZMOS* (← Združenie miest a obcí Slovenska).

Pri používaní skratiek v texte treba mať na zreteli ich špecifický jazykovoštruktúrny a komunikačný status. Bez vysvetlenia možno používať len všeobecne zrozumiteľné a frekvencované skratky (napr. *NR SR*, *ŽSR*). Ak má autor textu pocit, že skratka by mohla pri čítaní spôsobiť komunikačné šumy, treba ju pri prvom použití vysvetliť: napr. *Informovala o tom Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska (TK KBS) v Bratislave*. Platí

to najmä pri tvorbe žurnalistických textov, ktorých príjemcom je široká masa rôznorodých používateľov jazyka.

Pripomínáme, že skratka je sekundárna a príznaková najmä z hľadiska jazykového systému.²¹³ V komunikácii môže byť abreviačný motivát frekventovanejší než abreviačný motivant, pričom v niektorých prípadoch ide o výrazný rozdiel v prospech motivátu. Súvisí to so skutočnosťou, že najmä v písanej komunikácii sa celé pomenovanie často použije len na začiatku textu spolu so skratkou (explicitne sa poukáže na motivačný vzťah) a následne sa používa už len skratka.

S využitím databázy Slovenského národného korpusu (verzia verzia prim-5.0-public-sane) poukážeme poukázať na tieto vybrané frekvenčné údaje: *Hnutie za demokratické Slovensko* (1 227 výskytov) vz. *HZDS* (81 402), *Slovenská demokratická a kresťanská únia* (565) vz. *SDKÚ* (51 419). Pri vlastných menách zložených z dvoch alebo viacerých častí, ktoré fungujú aj samostatne, sa môžu skracovať všetky časti alebo len niektoré. Takéto úplne skrátené alebo poloskrátené jednotky sú v mnohých prípadoch taktiež frekventovanejšie než plné názvy, napr. *Ministerstvo školstva Slovenskej republiky* (210) – *Ministerstvo školstva SR* (2 560) – *MŠ SR* (1 730), *Ministerstvo financií Slovenskej republiky* (151) – *Ministerstvo financií SR* (4 096) – *MF SR* (3 599). Pri porovnaní dvojíc *profesor* – *prof.* a *docent* – *doc.* zisťujeme, že neskratka *profesor* je výrazne frekventovanejšia než skratka *prof.* (39 377 : 12 724), zatiaľ čo pri motivačnom páre *docent* – *doc.* je to naopak (4 187 : 7 346). Neskrátená lexéma *profesor* sa používa aj vo význame „stredoškolský učiteľ“ a často aj v kolokáciách *profesor* + *substantívum* v *genitíve* pomenúvajúce odbor (*profesor sociológie*, *profesor ekonómie*, *profesor botaniky*). Súhrnne porov. tab. 23.

Tabuľka 23. Frekvencia vybraných abreviačných motivantov a motivátov v SNK

plný názov	poloskrátený názov	skrátený názov
<i>Hnutie za demokratické Slovensko</i> 1 227	–	<i>HZDS</i> 81 402
<i>Slovenská demokratická a kresťanská únia</i> 565	–	<i>SDKÚ</i> 51 419
<i>Ministerstvo školstva Slovenskej republiky</i> 210	<i>Ministerstvo školstva SR</i> 2 560	<i>MŠ SR</i> 1 730
<i>Ministerstvo financií Slovenskej republiky</i> 151	<i>Ministerstvo financií SR</i> 4 096	<i>MF SR</i> 3 599
<i>profesor</i> 39 377	–	<i>prof.</i> 12 724
<i>docent</i> 4 187	–	<i>doc.</i> 7 346

²¹³ Z druhej strany sa však aj jazykovoštruktúrnymi argumentmi podporuje téza o skratke ako svojbytnom druhu lexikálnej jednotky (porov. 7.1.2).

Podľa nášho názoru platí, že čím je frekvencia skratky vyššia než frekvencia jej motivantu, tým väčšia je pravdepodobnosť primárnej fixácie denotátu vo vedomí komunikantov prostredníctvom skratky.

7.1.5 Abreviačné postupy a abreviačná typológia

Tvorenie pomenovaní pomocou SM sa uskutočňuje omnoho pravidelnejšie, schematickejšie než tvorenie pomocou AM. Napriek tomu aj pri abreviácii možno stanoviť všeobecnejšie tendencie i konkrétnejšie pravidlá, na základe ktorých sa skratky utvárajú (pozri časť I), ako aj faktory, ktoré vplývajú na triedenie skratiek (časť II). Abreviačné tendencie a abreviačné determinanty uvádzame spoločne na jednom mieste, pretože sa nazdávame, že sú navzájom úzko prepojené.

(I) Abreviačné tendencie

Všeobecnejšie abreviačné tendencie sa odvíjajú od skutočnosti, akú informačnú hodnotu majú prvky abreviačných motivantov. Vychádza sa pritom z poznatku, že slovo možno chápať ako informačné pole s vlastným centrom a perifériou (Hrbáček, 1979, s. 40 n.). Poukazuje sa na to, ktorá časť je informačným centrom a ktorá časť informačnou perifériou, a to (a) podľa pozície v slove; (b) podľa dištinkcie vokál – konsonant.

(a) Pozícia v slove

Miera pravdepodobnosti (a teda aj redundantnosti) sa zvyšuje v smere začiatok → koniec. Začiatky slov sú oveľa menej prediktabilné než konce, z toho vyplýva, že začiatkové sekvencie sú komunikačne a informačne dôležitejšie. Je preto prirodzené, že vlastné nositele lexikálneho významu – koreňové morfémy – sa v slovách nachádzajú v iníciaľových pozíciách a nositele všeobecnejších (kategoriálnejších) významov – derivačné a gramatické morfémy – sa vyskytujú v koncových pozíciách (napravo od koreňových morfémy). Komunikačná relevantnosť morfémy klesá zľava doprava, resp. od začiatku ku koncu lexikálnej jednotky, redukujú sa teda koncové časti slov a zachovávajú sa začiatkové časti, nie naopak: *reprezentácia* → *repre* vz. *reprezentácia* → **tácia*, *slovenský* → *slov.* vz. *slovenský* → **ský*.

(b) Informačná hodnota vokálov a konsonantov

Informačne dôležitejšie sú spoluhlásky, ktorých je v slovenčine viac než samohlások. Neprítomnosť spoluhlások spôsobuje väčšiu „neistotu“, väčšie komunikačné ruptúry než neprítomnosť samohlások, keďže prediktabilnosť spoluhlások je menšia. Napríklad:

_a_a → *mama, zasa, tata, baba, mala, sama, lada, para, dala, vaňa, rana, rada, žala, dala, mapa, rasa, basa, gala, Dana, Laca, Maja, Jana...* (neuzavretý rad); v SNK sa nachádza 1 065 tvarov, ktoré spĺňajú príslušné zadanie (rozlišujú sa veľké a malé chýbajúce písmená);

m_m → *mama (mamy, mamu, mame, mamu, mami), mamá, mimo, máme, mámi, míma, mémy...* (ak neberieme do úvahy vlastné mená, je to relatívne uzavretý rad); v SNK sa nachádza 141 tvarov, ktoré spĺňajú príslušné zadanie (takisto sa rozlišujú veľké a malé písmená).

Je preto zákonité, že pri abreviácii sa ponechávajú najmä spoluhlásky, ktorých informačná potencia je väčšia a ktoré sú vhodnejšími „signalizátormi“ abreviačného vzťahu:

kapitán → *kpt.*, nie **aiá*, *doktor* → *dr.*, nie **do*. Porov. aj konštatovanie: „Čím obsahuje zkratkové slovo více souhlásek, tím je popisnější“ (Hrbáček, 1979, s. 113).

(II) Abreviačné determinanty

V tejto časti sa zameriame na naznačenie determinantov, pôsobiacich na typológiu skratiek. Konzistentnú klasifikáciu skratiek obmedzujú prinajmenšom dva faktory, z ktorých jeden má vnútrojazykový charakter (dynamika v abreviačnom systéme; skratka môže prechádzať z jednej skupiny do druhej) a jeden má mimojazykový charakter, ten je však čiastočne ovplyvnený samotnými vlastnosťami skratiek (ide o rozdielnosť prístupov k vymedzeniu abreviácie, ako aj k samotnému triedeniu abreviatúr). Z týchto dôvodov nasledujúce poznámky chápeme najmä ako komentár a doplnenie existujúcich klasifikácií (napr. Hrbáček, 1979; Lančarič, 2008), z ktorých za najpremyslenejšiu pokladáme typológiu J. Hrbáčka.

V ďalšom výklade nemáme ambíciu predložiť vlastnú komplexnú typológiu skratiek, predkladáme len stručný komentár k týmto klasifikačným kritériám: (a) typ komunikačného kanála; (b) fyzický spôsob abreviácie; (c) podiel AM na nominácii; (d) miera uzuálnosti.

(a) Typ komunikačného kanála

Toto kritérium odráža typ komunikačného kanála, v ktorom sa skratka používa. Ustálilo sa členenie na **grafické** a **graficko-fónické skratky**. Z terminológie vyplýva, že grafický typ skratiek je komunikačne obmedzený na jeden druh kódovania a komunikačného kanála, na opticko-vizuálny typ. Skratky vznikli na pôde grafiky. Keďže písaný spôsob komunikácie je časovo a priestorovo náročnejší, je prirodzené, že z genetického hľadiska sa práve tu začala prejavovať potreba časovo-priestorovej úspory (konkrétne ide o languový a lineárny aspekt jazykovej ekonomie; porov. 7.1.4).

(b) Fyzický spôsob abreviácie

Ako sme už spomenuli, abreviácia je fragmentarizácia plného pomenovania. Abreviačný motivát pozostáva z fragmentov abreviačného motivantu, pričom motivát neobsahuje komponent, ktorý by bol funkčne analogický so slovotvorným formantom, teda s časťou, ktorú by mal motivát oproti motivantu navyše. Abreviačný fragment je tá časť motivantu, ktorá sa zachováva v motiváte.

Pri opise fyzického spôsobu abreviácie nás zaujíma to, aká časť motivantu sa pri abreviácii zachováva, teda to, čo reprezentuje formálny vzťah medzi abreviačným motivantom a motivátom. Všímame si počet, typ a pozíciu fragmentov, konkrétne: simplexnosť (jednoslovnosť, jednoduchosť) – komplexnosť (viacslovnosť, zloženosť) motivantu; jednofragmentovosť – viacfragmentovosť; jednosegmentovosť – viacsegmentovosť; iníciaľovosť – centrálnosť – finálnosť.

- **Simplexnosť (jednoslovnosť, jednoduchosť) – komplexnosť (viacslovnosť, zloženosť) motivantu.** Podľa toho, či motivantom je jednoslovné alebo viacslovné pomenovanie, rozoznávame jednoduché, simplexné skratky (*poručík* → *por.*) a zložené, komplexné skratky (*Európska únia* → *EÚ*).

- **Jednofragmentovosť – viacfragmentovosť.** Skratka môže pozostávať z jedného alebo viacerých fragmentov. Abreviačný fragment je celistvý (kontinuálny) úsek motivantu,

ktorý sa premieta do motivátu, napríklad skratka *voj.* je jednofragmentová, pretože pozostáva z jednej kontinuitnej časti motivátu: *voj*ak → *voj.* Naproti tomu skratka *trafo* je viacfragmentová (konkrétne dvojfragmentová), diskontinuitná, pretože jej fragment pozostáva z dvoch častí: *trans**form*átor → *trafo*.

- **Jednosegmentovosť – viacsegmentovosť.** Podľa počtu segmentov, ktoré tvoria daný fragment, rozlišujeme jednosegmentové skratky (*s*trana → *s.*), viacsegmentové skratky (*slob*odník → *slob.*) a kombinované skratky. Kombinované skratky musia byť viacfragmentové, pričom jeden fragment je jednosegmentový a druhý fragment je viacsegmentový (*pod**por*učík → *ppor*). Viacfragmentové skratky sú vždy diskontinuitné.

- **Iniciálovosť – centrálnosť – finálnosť.** Podľa pozície možno rozoznávať iniciálové fragmenty (*bez*vadný → *bezva*), centrálné fragmenty (*infl*uenza → *flu*) a finálne fragmenty (*inter**net* → *net*). Ako vidno, spôsob abreviácie charakterizujeme s ohľadom na výsledok procesu (skratku), všímame si, aká časť motivantu sa reflektuje v motiváte. Naproti tomu D. Lančarič abreviačné procesy pri tzv. lexikalizovaných skratkách pomenúva podľa toho, ktoré časti motivantu sa usekávajú; uvažuje napríklad o iniciálnej trunkácii, podstatou ktorej je useknutie začiatkovej časti motivantu: *caravan* → *van* (Lančarič, 2008, s. 23).

(c) Podiel AM na fyzickom utvorení pomenovania

Na základe tohto kritéria sa skratky môžu utvoriť dvojakým spôsobom:

- Samostatným pôsobením abreviačnej motivácie: *hrubý domáci produkt* → *HDP*.
- Nominačnou kooperáciou so slovo tvornou motiváciou: *mechanika + optika* → *Me-opta*, *bezdomovec* → *bezďák* (takto vznikajú derivačne skratkové slová a derivačne skrátané slová vo vymedzení J. Hrbáčka, 1979, s. 109 – 111).

(d) Miera uzuálnosti

Podľa tohto kritéria sa rozlišujú ustálené a neustálené skratky. Pri neustálených skratkách do popredia vystupuje individualizačná motivácia (porov. kap. 9.2.1). Pravdaže, medzi ustálenosťou a neustálenosťou neexistuje striktná hranica. Je vhodnejšie, keď sa tieto kategórie posudzujú s ohľadom na príslušnú varietu, semivarietu či register národného jazyka. Skratka ustálená v istom sociolekte či registri (napr. *kuprezak/kuprezák* ← *kurva* prezlečená za kamaráta) nemusí byť ustálená a známa v celom národnom jazyku. Neustálená (neustálenosť sa tu hodnotí so zreteľom na úzus v národnom jazyku a jeho varietách) je taká skratka, ktorú si autor vytvorí ad hoc pre potreby konkrétneho komunikátu (napr. osobné poznámky študenta z prednášok, článok v časopise, monografia). Takisto je prirodzené, že pôvodom neustálená skratka sa môže uzualizovať.

7.2 Relačnosť abreviačnej motivácie

7.2.1 Motivačná kooperácia

(I) AM a paradigmatická motivácia

Spolupráca AM s paradigmatickou motiváciou sa prejavuje v začleňovaní a následnej existencii skratiek v rozličných lexikálnych paradigmatách. Paradigmatické vzťahy abreviátúr (podobne ako ďalších príznakových častí lexiky, napr. proprií, frazém, viacslovných pome-

novaní) sa môžu realizovať na týchto dvoch úrovniach: (a) v rámci príslušnej príznakovej časti lexiky (úroveň skratka – skratka; túto úroveň možno bližšie špecifikovať adjektívom *abreviačný*, napr. abreviačná homonymia, abreviačná paronymia); (b) medzi príslušnou príznakovou časťou lexiky a zvyškom lexiky (úroveň skratka – neskratka). D. Lančarič (2008, s. 51 n.) tieto úrovne pomenúva adjektívami *vnútorný* a *vonkajší* (napr. vnútorná a vonkajšia homonymia, synonymia).

(1) Úroveň skratka – skratka

Na tejto úrovni sa realizujú najmä paradigmatické vzťahy homonymie a paronymie, v menšej miere synonymické a antonymické vzťahy (porov. aj Michalíková, 1999, s. 60). Osobitne stoja pojmové vzťahy.

(a) Abreviačná homonymia

Abreviačná homonymia sa realizuje v prípadoch, keď vzniknú formálne identické skratky na báze navzájom nesúvisiacich motivantov: napr. $D\check{S}^1 \leftarrow$ denné štúdium, $D\check{S}^2 \leftarrow$ dôstojník štábu; $hum.^1 \leftarrow$ humanistický, $hum.^2 \leftarrow$ humoristický; $D\check{U}^1 \leftarrow$ daňový úrad, $D\check{U}^2 \leftarrow$ Demokratická únia; $HS^1 \leftarrow$ hospodárska správa, $HS^2 \leftarrow$ horská služba.

Abreviačná homonymia je častejším javom než „obyčajná“ homonymia (platí to najmä pre skupinu iniciálových skratiek; porov. aj Hrbáček, 1979, s. 47). Je to prirodzené, pretože miera potenciálnej homonymickosti jednotiek sa zvyšuje so znižujúcim sa rozsahom ich formálnej mohutnosti. V niektorých prípadoch dokonca možno hovoriť o homonymickej hypertrofii skratiek, napr. $PK^1 \leftarrow$ Indonézia (medzinárodné označenie lietadiel); $PK^2 \leftarrow$ Pakistan (medzinárodný kód štátu); $PK^3 \leftarrow$ Palác kultúry; $PK^4 \leftarrow$ pedokomplex, pôdny komplex; $PK^5 \leftarrow$ Pezinok (označenie evidenčného čísla motorových vozidiel okresu); $PK^6 \leftarrow$ voj. poľné kuchyne; $PK^7 \leftarrow$ poslanecký klub; $PK^8 \leftarrow$ posudková komisia; $PK^9 \leftarrow$ privatizačná komisia; $PK^{10} \leftarrow$ infor. protection key (ochranný kľúč).²¹⁴ Ďalší aspekt, ktorý výrazným spôsobom vplýva na abreviačnú homonymiu, je počet skratiek v jazyku (Hrbáček, op. cit.).

O zastúpení abreviačnej homonymie možno získať istú predstavu aj prostredníctvom analýzy uceleného alebo aspoň čiastkového súboru skratiek. Na tento účel sme si vybrali podsúbor skratiek začínajúcich sa na písmená L, Ľ (Lalúch – Koncová, 2004, s. 259 – 272), kde sa v 497 heslách nachádza 792 lexém (homonymné skratky sa nespracúvajú samostatne, ale v jednom hesle).²¹⁵ Z toho je 393 nehomonymných a 399 homonymných skratiek, v priemere teda každá druhá skratka vstupuje do homonymických vzťahov. Na porovnanie uvádzame údaje z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (takisto ide o slová začínajúce sa na písmená L, Ľ), kde homonymné lexémy tvoria podstatnú menšinu: 3,1 % (porov. tab. 24). Mieru homonymie možno vypočítať aj vnútri súboru homonym, a to na základe podielu medzi celkovým počtom homonymných lexém (399) a počtom foriem (104). Na jednu abreviačnú formu pripadajú takmer štyri lexémy (presne 3,83 lexémy).

²¹⁴ Uvedené príklady sú zo Slovníka skratiek a značiek (Lalúch – Koncová, 2004, s. 348).

²¹⁵ Rozlišujú sa však jednotky s bodkou a bez bodky – napr. formy *L* a *L.* tvoria samostatné heslá.

Samozrejme, uvedené čísla treba pokladať za orientačné, pretože ide o náhodne vybraný súbor s mnohými cudzími či internacionálnymi jednotkami, ktoré sa v slovenských textoch vyskytujú zriedkavo (o vzťahu AM a interlingválnej motivácie porov. ďalej).

Hypertrofia homonymických skratiek však nespôsobuje veľké komunikačné šumy, pretože ide najmä o medziodborovú homonymiu, používanie väčšiny skratiek je viazané na istú komunikačnú oblasť, register, resp. terminológiu (Hrbáček, 1979, s. 47).

Tabuľka 24. Zastúpenie homoným medzi skratkami a neskratkami

typ hesiel	Slovník skratiek a značiek		Krátky slovník slovenského jazyka	
	počet	percentá	počet	percentá
nehomonymické heslá	393	79,1	–	–
homonymické heslá	104	20,9	–	–
heslá spolu	497		–	–
nehomonymné lexémy	393	49,6	1 323	96,9
homonymné lexémy	399	50,4	42	3,1
lexémy spolu	792		1 365	

Osobitným prejavom abreviačnej homonymie je abreviačná homografia, napr. *MTV* s výslovnosťou [em-té-vé] (Maďarská televízia) – *MTV* s výslovnosťou [em-tí-ví] (Music television).

(b) Abreviačná paronymia

Za abreviačné paronymá pokladáme formálne podobné skratky: napr. *SNS* (Slovenská národná strana) – *SMS* (short message service), *SND* (Slovenské národné divadlo) – *SNDH* (Slovenské národnodemokratické hnutie), *SNCF* (Société nationale des Chemins de Fer Français – Francúzske štátne železnice) – *SNFC* (Standing Naval Force Channel – Stále námorné sily v prielive La Manche), *príp.* (prípadný, prípadne) – *prír.* (príroda, prírodný), *SOČR* (Symfonický orchestr České republiky) – *TOČR* (Taneční orchestr Českého rozhlasu).

Abreviačná paronymia sa môže objaviť aj v prípade, keď vznikne formálne podobná skratka s cieľom vyhnúť sa nežiaducej homonymii: *MsÚ* (mestský úrad) – *MÚ* (miestny úrad).

Pri skratkách možno uvažovať aj o špecifickom prejave paronymie, o ortografickej paronymii, ktorá sa prejavuje viacerými spôsobmi, napr.:

- odlišnosť v nealfabetickom znaku: *f* (bez bodky; s viacerými homonymickými významami; napr. fyz. frekvencia, mat. funkcia) – *f.* (s bodkou; taktiež ako homonymum s viacerými významami, napr. gram. femininum, hud. forte);
- odlišnosť v písaní minuskúl a majuskúl: *f* (porov. vyššie) – *F* (napr. fyz. farad, chem. fluór), *hd* (voj. horská divízia) – *HD* (napr. infor. hard disk; Hudební divadlo; voj. hospodársky deň);
- odlišnosť v písaní majuskúl a minuskúl, ku ktorej sa pridáva aj fónická odlišnosť napr. na úrovni iniciálová skratka – iniciálové skratkové slovo: *SaS* [es-á-es] (Sloboda a Solidarita) – *SAS* [sas] (Studia Academica Slovaca).

S uvedenými odlišnosťami sa môže kombinovať aj diferenciacia na úrovni graficko-fónická skratka – grafická skratka, napr. *ESP* (o i. fyz. excitačné spojové potenciály) – *esp.* (hud. *espressione, espressivo*); *fa/Fa* (firma; *fa* aj vo význame „faktúra“) – *fA* (femtoampér) – *FA* (napr. Football Association), *PLK* (Pražský lingvistický kroužek) – *plk.* (plukovník).

Abreviačná paronymia (často prameniaca zo syntaktickomotivačnej paronymie, teda z paronymie východiskových viacslovných pomenovaní) sa dá využiť aj pragmaticky. Napríklad nie náhodou svojho času novú politickú stranu, ktorá sa sformovala predovšetkým z odídenecov z HZDS na čele s I. Gašparovičom, nazvali podobne – *HZD* (Hnutie za demokraciu), čomu prispôsobili aj vizuálnu stránku – výtvarné stvárnenie loga (Gavurová, 2002, s. 60; tu sa nachádzajú aj citácie komentárov z printových médií, analyzujúcich tento marketingový krok vedenia HZD).

V tejto súvislosti možno spomenúť ďalší faktor, ktorý zohráva úlohu pri rozhodovaní o výslednej forme abreviatúry. Tým determinantom sú vzťahy v lexikálnom mikrosystéme. Napríklad viacslovné pomenovanie *pedagogická fakulta* má na väčšine univerzít skratku *PF*, avšak v mikrosystéme skratiek pomenúvajúcich fakulty na Univerzite Komenského v Bratislave je potrebné rozlíšiť pedagogickú fakultu (so skratkou *PdF*), právnickú fakultu (*PraF*) a prírodovedeckú fakultu (*PriF*); porov. tiež *filozofická fakulta* (*FF* – na väčšine univerzít, *FiF* – na Univerzite Komenského, kde je aj farmaceutická fakulta – *FaF*). Homonymia $PF^1 - PF^2 - PF^3$, $FF^1 - FF^2$ by bola v rámci mikrosystému jednej univerzity nežiaduca. Podobne sa odlišujú skratky *SjF* (Strojnícka fakulta) a *SvF* (Stavebná fakulta) na Technickej univerzite v Košiciach aj na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave; v rámci SAV je to napr. *AÚ SAV* (Archeologický ústav) – *AsÚ SAV* (Astronomický ústav) a mn. i.

Dvojice typu *PF* (pedagogická fakulta) – *PdF* (pedagogická fakulta), *FF* (filozofická fakulta) – *FiF* (filozofická fakulta) možno pokladať za prípad, v ktorom dochádza k prieniku paradigmatických vzťahov paronymie a synonymie.

(c) Abreviačná synonymia

Absolútna synonymia medzi skratkami sa prakticky nevyskytuje. Príklady typu *S/S./SO/So* (sobota), *s./str.*, *fa/Fa* (firma; faktúra), *p. f./P. F./PF* (*pour féliciter*) považujeme za varianty. Zreteľnejšia je čiastočná synonymia na diachronickej úrovni, napr. *CSc.* – *PhD.*, *ČSR* – *ČSSR* – *ČSFR*, *PLR* (Poľská ľudová republika) – *PL* (Poľsko).²¹⁶ Za osobitný prejav abreviačnej synonymie však možno považovať interlingválne podmienené podoby skratiek s rovnakým významom: napr. *M.* – *Mgr.* – *Mag.* – *Mst.* „magister“, *UNO* (United Nations Organization) – *OSN* (Organizácia spojených národov), *PLZ* (nem. Postleitzahl „poštové smerovacie číslo“) – *PSČ*, *p.* (page) – *s.* (strana), *j. č.* – *sg.*, *mn. č.* – *pl.*, *OIČ* (osobné identifikačné číslo) – *PIN* (personal identification number).

²¹⁶ „O vzťahu čiastočnej synonymie možno hovoriť len z diachrónneho hľadiska vtedy, keď sa na pomenovanie toho istého denotátu vyvinie viacero lexikálnych jednotiek, ktoré potom slúžia ako motivanty skratiek. Zväčša však staršie motivanty i motiváty-skratky zanikajú, aby ich nahradili novšie pomenovania a ich skratky.“ (Michaliková, 1999, s. 61).

(d) Abreviačná antonymia

Antonymia medzi skratkami je závislá od antonymie ich motivantov, napr. *l. r.* (ľavá ruka) – *p. r.* (pravá ruka), *m.* (maskulínium) – *f.* (feminínium).

(e) Abreviačná hyperonymia, hyponymia a meronymia

Tieto vzťahy, ktoré uvádza aj D. Lančarič (2008, s. 55), sú podobne ako antonymia založené na významových vzťahoch motivantov, napr. *PU* – *FF PU*, *SAV* – *JÚLŠ SAV*.

(f) Abreviačné lexikálno-onomaziologické paradigmy

Tento typ paradigiem vzniká ako odraz lexikálno-sémantických vlastností abreviačných motivantov. Paradigmy sú často determinované onymicky a terminologicky, napr. skratky názvov politických strán a hnutí (*HZDS-LS*, *KDH*, *SDKÚ*, *DÚ*), skratky názvov vysokých škôl a ich súčastí (*PU*, *UPJŠ*, *ZU*, *UMB*, *UKF*, *UK*, *KU*; *FF PU*, *FIF UK*, *FEI TUKE*), skratky hudobných termínov (*forte* – *f*, *mezzoforte* – *mf*, *fortepiano* – *fp*), skratky akademických a vedeckých titulov (*prof.*, *doc.*, *PhDr.*, *PaedDr.*, *MUDr.*, *JUDr.*, *PhD.*, *CSc.*, *DrSc.*) a mn. i. Osobitnú kategóriu tvoria značky (napr. v chémii, fyzike, matematike).

Vzťahy v malých, ale aj vo väčších lexikálno-onomaziologických paradigmách môžu vplývať na výslednú podobu skratiek (o diferencii typu *PraF* – *PriF* – *PdF*, *SjF* – *SvF* porov. vyššie v časti o paronymii).

(2) Úroveň skratka – neskratka**(a) Homonymia**

Medzi skratkou a neskratkou sa môže realizovať vzťah plnej homonymie (*PKO* [pé-ká-ó] → *pekáč* – *pekáč*), častejšie však ide o homofóniu: *rak* – *RAK* (Revue aktuálnej kultúry), *pilot* – *PILOT* (angl. programmed inquiry language or teaching „programovací jazyk určený na výučbu“), *Pluto* – *PLUTO* (angl. pipe-line under the ocean „potrubie pod oceánom“).

Do týchto vzťahov vstupuje najmä graficko-fónický typ skratiek, presnejšie iniciálové skratky a iniciálové skratkové slová (k typológii porov. Hrbáček, 1979). Ak sa skratka a neskratka odlišujú v písaní majuskúl/minuskúl (napr. *ROH* [er-ó-há] – *roh* [roh]), na základe vymedzenia ortografických paronym (napr. *f* – *F*, porov. vyššie) by sme uvažovali skôr o kvázihomografii, resp. paronymickej homografii. Status iniciálových skratiek (s písmenkovou výslovnosťou a s písaním majuskúl) sa však v týchto prípadoch zväčša udržiava, aby nedošlo k nežiaducej „plnej“ homonymii (Hrbáček, 1979, s. 57).

Zámerná homofónia (a zároveň kvázihomografia), sa vyskytuje pomerne často, napr. *hus* – *HUS* (Humorná únia Slovenska), *dav* – *DAV* (Daniel Okáli + Andrej Sirácky + Vladimír Clementis) (Michaliková, 1999, s. 62 – 63). Ako poznamenáva A. Sopira (1975, s. 67), „takým spôsobom asociačný vzťah, ktorý vzniká medzi abreviatúrami a bežnými slovami, sa môže stať expresívno-emocionálnym prostriedkom ohodnotenia javu, faktu.“ M. Michaliková (op. cit.) na tento jav uvádza príklady *KIDS* a *ÚTKA*.²¹⁷ O expresivitu pritom nemusí ísť vo všetkých prípadoch, takéto abreviatémy môžu naznačovať asociáciu s významom neskratkového apelatíva aj bez emočno-vôľovej zložky, napr. skratka *BASIC* (Beginner's All-

²¹⁷ *KIDS* – Kamaráti idú do sveta (občianske združenie), asociácia angl. *kids* vo význame „deti“ – slov. kamaráti. *ÚTKA* – Ústredná tlačová kancelária, asociácia rus. *útká* „kačica“ – slov. frazéma *novinárska kačica*.

Purpose Symbolic Instruction Code) asociuje súvzťažnosť s homonymným apelatívom *basic* (angl. „základný“); porov. aj Štekauer (2000b, s. 111).

(b) Synonymia

Za osobitný prípad synonymie možno považovať vzťah medzi abreviačným motivantom a motivátom (samozrejme, len v tých prípadoch, keď sa tento paradigmatický vzťah medzi členmi motivačných dvojíc realizuje). V tomto zmysle významnú časť tvorenia skratiek sprevádza proces tvorenia synonym (porov. aj Lančarič, 2008, s. 51).

(c) Paronymia

Skratky s neskratkami vstupujú aj do paronymických vzťahov, ktoré taktiež môžu odrážať zámerné asociačné vzťahy medzi sémantikou skratky a sémantikou neskratky, napr. v prípade *ANO* (Aliancia nového občana) – *áno* ide aj o vsugerovanie súhlasu s programom a vystupovaním danej politickej strany.

(II) AM a ostatné intralingválne motivačné typy

(1) AM a fónická motivácia

Spolupráca AM a fónickej motivácie sa prejavuje viacerými spôsobmi, najviditeľnejšie prostredníctvom hláskovania iníciaľových skratiek, ktoré je oproti bežnej výslovnosti príznakové a ktoré je východiskom riešenia problému príznakového radenia grafém, odporujúceho fonotaktickým pravidlám jazyka: *PDF* [pé-dé-ef], *MHD* [em-há-dé]. Slabičná výslovnosť [pdf], resp. [mhd] s potenciálnymi slabičnými jadrami [d] a [h] je vylúčená.

Hláskovanie grafém v iníciaľových skratkách sa vyznačuje viacerými ďalšími fónickými špecifikami, napr. menšia miera splyývavej výslovnosti, nedôsledné uplatňovanie neutralizácie fonologického protikladu znelosť – neznelosť, výskyt rázu, uplatňovanie niektorých ďalších neutralizácií fonologických protikladov (bližšie porov. Horecký, 1947, s. 11, ale najmä Michalíková, 1999, s. 28; Gavurová, 2002, s. 9 – 16). K uvedenému možno pridať aj fakt, že niektoré hláskované elementy obsahujú periférne vokály [é], [ó].

K príznakovosti hláskovania sa môže pridať aj interlingválna príznakovosť, skratka sa hláskuje podľa pravidiel cudzieho jazyka, napr. *PhD*. [pí-ejč-dí], *NHL* [en-ejč-el]. V niektorých prípadoch sa ustálilo a ako bezpríznakové sa v slovenčine pociťuje práve hláskovanie založené na cudzojazyčnej báze: *CIA* [sí-áj-ej], *FBI* [ef-bí-áj] či *ÖMV* [ó-em-fau].²¹⁸

Ďalším dôkazom fónickej príznakovosti sú prípady, keď sa konsonantické grafémy skratky reprodukovujú s redukovaným vokálom, tzv. schwa, napr. *ŽSR* [žə-sə-rə], *VŠMÚ* [və-šə-mə-ú]. Akusticko-auditívna reprodukcia niektorých skratiek kolíše medzi hláskovanom výslovnosťou a spojitou slovnou výslovnosťou, napr. *SAV* [es-á-vé] aj [sav/sau], porov. aj angl. *ASAP* (as soon as possible „čo najskôr“) s variantnou výslovnosťou [ej-es-ej-pí] aj [esep] (Plag, 2003, s. 162).

Cez prizmu lexikálnej motivácie možno konštatovať, že zvuková príznakovosť iníciaľových skratiek, ktorú niektorí autori spájajú s nelexikalizovanosťou (napr. Hrbáček, 1979; Lančarič, 2008), sa týka spolupráce AM a fónickej motivácie.

²¹⁸ V prípade skratky *MTV* (Music Television) v prospech výslovnosti [em-tí-ví] svedčí aj fakt, že takýmto spôsobom sa vo zvukovej podobe odlišuje od homografnej skratky *MTV* [em-té-vé] (Maďarská televízia).

(3) AM a sémantická motivácia

Sémanticky motivované sú sekundárne významy skratiek. Derivačná polysémia skratiek je však zriedkavá, napr. *SMS* „spôsob prijímania a odosielania krátkych textových správ pomocou mobilného telefónu v rozsahu maximálne 160 alfanumerických znakov“ → „správa prijatá alebo odoslaná týmto spôsobom“ (Mislovičová, 2000, s. 207), podobne aj súvzťažné skratky *EMS*, *MMS* (Gavurová, 2002, s. 74 – 76).

Vo väčšine prípadov typu *jedna abreviačná forma – viaceré významy* sa však tieto významy nevyznačujú sémantickou súvzťažnosťou, ide teda o abreviačnú homonymiu.

(4) AM a slovotvorná motivácia

Ako sme už čiastočne explicitnejšie či implicitnejšie naznačili, spolupráca AM a SM je viacvrstvová. V nasledujúcom výklade si všimneme tieto aspekty: (a) SM ako prostriedok flektivizácie neflektívnych skratiek; (b) skratka ako slovotvorný motivant; (c) skratka ako komponent slovotvorne motivovaného slova; (d) nominačná spolupráca AM a SM; (e) parolové skracovanie a SM.

(a) SM ako prostriedok flektivizácie neflektívnych skratiek

Skratky sa z hľadiska jazykového systému vyznačujú viacerými špecifikami (porov. 7.1.2), okrem iného aj nesklonnosťou, ktorú však možno kompenzovať pridávaním flektivizačných formantov – sufixov, ktoré zabezpečujú skloňovanie (Furdík, 1967): napr. *NHL* (neskl.) – *NHL-ka* (skloň. podľa typu žena), *A* (neskl.) – *A-čko/áčko* (skloň. podľa typu meso). Flektivizačný formant sa nepripája len k písanej podobe iniciálovej skratky, ale aj k jej výslovnostnej realizácii, čomu sa niekedy spätne prispôsobuje pravopisná zložka: *s. r. o.* [es-er-ó] → *eseročka*, *MMS* [ememes] → *MMS-ka/ememeska*. Podoby s flektivizačným formantom sú typické pre hovorené a neformálne komunikačné situácie, nesklonné podoby sú typické pre oficiálne a písané texty. Neplatí to však bezvýnimčne, pretože pôvodne príznakové až slangové podoby sa môžu neutralizovať a nadobúdať status štandardnosti alebo spisovnosti (*CD* – *cédečko*, *SMS* – *esemes* – *esemeska*), pri iných sa príznakovosť viac alebo menej uvedomuje: *VÚB* – *VÚB-ka*, *VUB-ka*, *VUBka*, raritne aj *VUB-čka*.²¹⁹ Takáto flektivizácia je veľmi častá, pričom skratkovitosť, fragmentárnosť sa zachováva tak, že flektivizačný formant sa zväčša pripája pomocou spojovníka, čím sa oddeľuje lexikálna časť od „gramatickej“ časti skratky. Ako flektivizačné formanty sa uplatňujú najmä *-ka/-čka*, *-ko/-čko*,²²⁰ výnimočne iné formanty:

- ***-ka/-čka***: *SIS-ka*, *SAD-ka*, *VÚB-ka*, *SMS-ka*, *SOI-ka*, *LIAZ-ka*, *SBS-ka*, *NHL-ka*, *VSŽ-ka*, *VPN-ka*, *ŠVOČ-ka*, *SVOP-ka* (voj. *SVOP* – svojvoľné opustenie posádky), *MHD-čka*, *A-čka*, *STV-čka*, *IP-čka* (adresa IP – Internet protocol);

²¹⁹ Udržujúca sa príznakovosť jednotiek typu *VÚB-čka* je zrejme zapríčinená tým, že skratka má propriálny status, ktorý kladie väčšie nároky na ustálenosť a s tým spojenú oficiálnosť základnej a nesklonnej podoby *VÚB*.

²²⁰ Varianty *-ka/-čka* a *-ko/-čko* sú podmienené fonologicky a nie vždy súvisia s typom skratky: *MHD-čka* [emhádečka], *Á-čko* [áčko] (zakončenie základu na vokál) – *SIS-ka* [siska], *S-ko* [esko] (zakončenie základu na konsonant).

- **-ko/-čko:** *L-ko* [elko], *S-ko* [esko], *XXL-ko*, *CD-čko* / *cédečko*, *PC-čko* / *písíčko*, *A-čko* / *áčko*, *IC-čko*, *CT-čko*, *LCD-čko*, *SUV-čko* (*SUV* – sport utility vehicle, druh osobného motorového vozidla);

- **-áč** (*PKO* [pé-ká-ó] → *pekáč*), zrejme pod vplyvom zámernej homonymie s neskratkou *pekáč* (Michalíková, 1999, s. 41 – 42).

(b) Skratka ako slovotvorný motivant

Posun skratiek z periférnejších do centrálnejších oblastí jazykového systému sa realizuje aj prostredníctvom slovotvorby; od skratiek sa môžu tvoriť nové pomenovania: *SLUK* → *sľukár*, *KDH* → *kádehák* (zriedkavo *KDH-ák*), *MP* (mestská polícia) → *MP-ík* / *empík* (mestský policajt). Podobne sa môžu tvoriť pomenovania zo skratiek s flektivizačným formantom: *SBS-ka* → *SBS-kár*, *SIS-ka* → *SIS-kár*. V týchto prípadoch sa zachováva pravopisný úzus, keď sa spojovníkom oddeľujú iniciály od ostatnej časti. Z hľadiska formy však ide o tvorenie od flektivizovanej skratky: *SBS-ka* → *SBSk-ár* (slovotvorným základom je *SBSk*-a formantom *-ár*). Z hľadiska významu je možný aj vzťah k východiskovej podobe skratky: *SBS* → *SBS-kár* (pracovník *SBS*). Máme tu dočinenia s takouto nominačnou postupnosťou: (*Súkromná bezpečnostná služba*) → *SBS* → *SBS-ka* → *SBS-k-ár*.



Ak si to vyžadujú komunikačné potreby, motivačný potenciál východiskovej skratky sa zvyšuje a vzniká viacčlenné slovotvorné hniezdo: *SMS* – *esemeska*, *esemeskovať*, *esemesknúť*, *esemeskovanie*, *esemeskujúci*, *esemeskový*, *esemeskár*, *esemesmáňa*. Takéto prípady sú však skôr výnimkou. Motivačná potencia skratiek je redukovaná, od skratiek, resp. od podôb s flektivizačným formantom sa najčastejšie bezprostredne tvoria názvy podľa príslušnosti (okrem uvedených príkladov porov. aj ďalšie: *NHL-kár*, *DAD-kár*, *SOP-kár*, *SaS-kár*, *eštebák*).

Funkcia skratky ako slovotvorného motivantu je prejavom transponovanej abreviačnej motivácie. V danom nominačnom kroku je nominačne aktívna slovotvorná motivácia, zatiaľ čo abreviačná motivácia sa do výslednej lexémy iba transponuje prostredníctvom slovotvorného základu (porov. 1.2.5). D. Lančarič (2008, s. 32) v týchto prípadoch uvažuje o nadväzných konzekutívnych procesoch. Podobne skratka môže fungovať ako motivant pri morfolologickej (porov. 3.2.1) a syntaktickej motivácii (porov. 4.2.1).

(c) Skratka ako komponent slovotvorne motivovaného slova

Skratky môžu fungovať ako komponenty slovotvorne motivovaných slov, najčastejšie ako prvý slovotvorný základ kompozít, napr. *A-mužstvo*, *C-vitámín*, *e-learning*, *i-banking*, *e-komunikácia*, *m-obchod* (porov. Furdík, 1998b, s. 63; Opavská, 2005). V niektorých prípadoch sa spojovník nepíše a aj prostredníctvom tejto skutočnosti sa kompozitná slovotvorná štruktúra, ako aj abreviačný pôvod prvého komponentu môžu oslabiť, napr. *videoblog* → *vlog*, *fotoblog* → *flog*.

Prostredníctvom abreviácie vznikli mnohé (najmä prevzaté) jednotky, ktoré sa hojne využívajú ako komponenty hybridných aj nehybridných kompozít, napr. *afro-* (africký, Afrika), *auto-* (automobil, automobilový; sám, seba), *cyklo-* (cyklistický, cyklistika), *eko-* (ekológia, ekologický; ekonómia, ekonomický), *elektro-* (elektrina, elektrický), *euro-*

(európsky, Európa; Európska únia; euro), *foto-* (svetlo, svetelný; fotografia, fotografický; fotoelektrický), *hetero-* (iný, odlišný; heterosexuálny, heterosexuál), *homo-* (rovnaký; homosexuálny, homosexuál), *narko-* (narkománia, narkotiká) a mn. i. Genetický abreviačný charakter týchto komponentov sa často oslabuje až stráca, dochádza ku zmene na viac alebo menej frekventované slovotvorné prostriedky (základy, afixoidy alebo afixy) so statusom viazaného slovotvorného základu.²²¹ Niektoré komponenty fungujú aj ako samostatné slová alebo formanty (napr. *auto*, *euro*, *porno*, *demo*, *video*, *ex*); porov. aj Hrbáček (1979, s. 83 – 84, 115 – 116); najmä však Mitter (2003).

(d) Nominačná spolupráca AM a SM

Abreviačná a slovotvorná motivácia sa spoločne podieľajú na tvorení derivačne skratkových a derivačne skrátených slov (k typológii a terminológii porov. Hrbáček, 1979, s. 83 n.). Výsledkom sú lexémy, ktoré sú často aj sociolekticky, resp. onymicky motivované (slangizmy, profesionalizmy, hypokoristiká): *profesor* → *profák*, *kilometer* → *kilák*, *second hand* → *sekáč*, *hamburger* → *hambáč*, *Juraj* → *Juro*, *Branislav* → *Braňo*, *Vítězoslav* → *Víťo*. Analogicky možno chápať aj nominácie typu *Miroslav* → *Miro*, *Radovan* → *Rado* (ako alternatívne sa ponúka utvorenie prostredníctvom samostatnej abreviácie).

(e) Textové (parolové) skracovanie a SM

Za osobitný druh neustálených, textovo determinovaných skratiek pokladáme prípady, keď sa skracuje druhá časť kompozita, ktoré je súčasťou koordinatívnej syntagmy spolu s rovnako utvoreným a do jedného slovotvorného typu patriacim slovom. Skracuje sa na báze SM, dodržiavajú sa slovotvorné a morfológické hranice, napr. *väčšina spálni je štvor- a päťposteľová*; *v stredno- a dlhodobom horizonte*; *dokonalý bi-, tri- a multilingvizmus*; *audio- a videopomôcky*; *jeden osemnásť- a druhý dvadsaťdvaročný študent*; *ceny jedno- a dvojložkových izieb* (porov. aj Mejstřík, 1966; Hrbáček, 1979, s. 41).

(5) AM a morfológická motivácia

Porov. kap. 3.2.1.

(6) AM a syntaktická motivácia

Na spoluprácu AM a SyntM použijeme prostredníctvom troch aspektov: (a) viacslovné lexémy ako abreviačné motivanty; (b) skratka ako komponent viacslovného pomenovania; (c) viacslovné skratky.

(a) Viacslovné lexémy ako abreviačné motivanty

Najlepšími abreviačnými motivantmi sú syntakticky motivované (viacslovné) lexémy. Medzi nimi dominujú viacslovné vlastné mená, a to predovšetkým chrématonymá (názvy inštitúcií, podnikov, firiem a pod.): *denné štúdium* → *DŠ*, *mestský úrad* → *MsÚ*, *mestská hromadná doprava* → *MHD*, *Slovenské pedagogické nakladateľstvo* → *SPN*, *Hospodárske*

²²¹ Napríklad *Afroslovák*, *afroučes*, *autobatéria*, *autolekárnica*, *autoportrét*, *autobiografia*, *cyklovýlet*, *cyklodoplnky*, *ekokoža*, *ekosystém*, *elektropredajňa*, *elektrošok*, *euroval*, *europoslanec*, *fotosyntéza*, *fotomontáž*, *fototermin*, *heterotypický*, *heterosféra*, *homogénny*, *homomanželstvo*, *narkomafia*, *narko-agresia*.

noviny → HN, Železničná spoločnosť Slovensko → ZSSK, Železnice Slovenskej republiky → ŽSR.

(b) Skratka ako komponent viacslovného pomenovania

Existujú pomenovania s jedným abreviačným komponentom (*SMS správa, CD prehrávač, DVD napáľovačka, LCD monitor, PDF dokument, PPP projekt*). Antepované skratky s primárne substantívnou slovnodruhovou platnosťou sa prehodnocujú na adjektíva, preto sa na nominácii spolupodieľa aj morfológická motivácia (porov. 3.2.1). Ortografia však môže kolísať: *Rh faktor* // *Rh-faktor* (porov. Daneš, 1985); pri písaní samostatne ide o skratku ako komponent viacslovného pomenovania, pri písaní so spojovníkom uvažujeme o skratke ako komponente kompozita.²²²

(c) Viacslovné skratky

Viacslovné skratky sú reflexom viacslovnosti abreviačného motivantu. Ide o prejav tzv. transponovanej kooperácie (bližšie porov. aj kap. 4.2.1) v tom zmysle, že lexéma sa tvorí pomocou AM a syntaktickú motivovanosť si zachováva na základe vzťahu k syntaktickému motivantu, napr. *Historický ústav Slovenskej akadémie vied* → *HÚ SAV, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky* → *MK SR, Disciplinárna komisia Slovenského futbalového zväzu* → *DK SFZ*. Viacslovnosť skratiek vyplýva zo snahy o transparentnosť, keďže východiskové pomenovanie (zväčša inštitucionymum) pozostáva z viacerých viacslovných pomenovaní a jeho vnútorná syntaktická štruktúra je založená na vzťahu nadradené substantívum (pomenúvajúce súčasť inštitúcie) + podradené substantívum (zväčša vo funkcii nezhodného prívlastku), pomenúvajúce celú inštitúciu. Obe substantíva sú pritom ďalej rozvítené zhodnými, príp. nezhodnými prívlastkami. V texte sa stretávame aj s prípadmi, keď sa súčasť inštitúcie vyskytuje v neskrátenej podobe a pomenovanie celej inštitúcie v podobe skratky (*Historický ústav SAV, Ministerstvo kultúry SR, Disciplinárna komisia SFZ*). V týchto prípadoch skratka funguje ako komponent viacslovného pomenovania (porov. predchádzajúci bod).

(7) AM a frazeologická motivácia

Porov. 5.2.1.

(8) AM a onymická motivácia

Za prejav spolupráce AM a onymickej motivácie považujeme prípady, keď sa do abreviačných vzťahov (v úlohe motivantu, motivátu alebo motivantu aj motivátu súčasne) zapájajú vlastné mená. Môže ísť o tieto alternatívy: proprium → proprium (*Peter* → *P.*, *Patrik Hajdoni* → *P. H.*); proprium + proprium → proprium (*Jozef Majsniar* → *JOMA*); apelatívum (neproprium) → proprium (*kupovať* → *KUPO, reklamné predmety* → *REPRE*); proprium + apelatívum → proprium (*Bednár + dcéry* → *BERY*); všetky uvedené príklady sú logonymá.

Na úrovni proprium → proprium rozlišujeme dve skupiny abreviácie podľa toho, či dochádza alebo nedochádza k zmene príslušnosti do onymickej makroskupiny, skupiny, nadtriedy, triedy a podtriedy (porov. Ološtiak, 2010d, s. 221):

²²² Zastúpenie v SNK: *Rh faktor* (111-krát), *Rh-faktor* (28-krát).

a) jednoduchá abreviácia (nedochádza k zmene v paradigmatickej príslušnosti): *Andrej Kožuch* → *A. K.*, *Národný geologický komitét Slovenskej republiky* → *NGK SR*;

b) transonymizačná abreviácia (dochádza k zmene v paradigmatickej príslušnosti): *Anni-Frid, Björn, Benny, Agnetha* → *ABBA* (prechod medzi makroskupinami: bionymá → abionymum), *Renáta* → *Rena* (prechod medzi triedami: rodné meno → hypokoristikum).

Abreviácia sa v onymickej lexike vyskytuje najmä v týchto typoch vlastných mien (uvedený prehľad, prirodzene, nie je vyčerpávajúci):

- **antroponymá:**

a) rodné mená: proces inicializácie rodných mien (a ďalších mien) prebieha najmä v spojení s priezviskom: *Peter Brodziansky* → *P. Brodziansky*, *Eduard Michálek* → *E. Michálek*, *Anton Pavlovič Čechov* → *A. P. Čechov*;²²³

b) hypokoristiká: *Jaroslav* → *Jaro*, *František* → *Fero*, *Bohumil* → *Bohuš*, *Zuzana* → *Zuza*, *Alžbeta* → *Beta*, *Dominika* → *Domča* (na nominácii hypokoristik sa často spolupodieľa aj slovtvorná motivácia; porov. vyššie); k hypokoristikám porov. monografiu S. Pastýřka (2003); k náčrtu spôsobov tvorby hypokoristik v angličtine porov. Plag (2003, s. 146 n.);

c) prezývky: *Peter Šedivý* → *Peše*, *Pekárik* → *Peko*, *Budinský* → *Buďo*;

d) pseudonymy: *Cherilyn (Sarkisian LaPierre)* → *Cher*, *Ján Grob* → *Jégé* (porov. aj Slovník pseudonymov slovenských spisovateľov, 1961).

- **toponymá:**

a) kozmonymá: porov. napríklad skratky názvov súhvezdí: *Andromeda* → *And*, *Columba* (Holubica) → *Col*;

b) geonymá: skracujú sa najmä prvé komponenty viacslovných názvov: *Horná Lehota* → *H. Lehota*, *Drienovská Nová Ves* → *D. N. Ves*;

- **chrématonymá:**

a) logonymá: *Libáková + cukráreň* → *LIBCUK*, *Ľudmila + Ján* → *LUJAN* (komplexne porov. Imrichová, 2002);

b) inštitúcionymá: *Slovenská národná knižnica* → *SNK*, *Astronomický ústav Slovenskej akadémie vied* → *AsÚ SAV*.

Na okraj k tejto časti poznamenávame, že skracovanie vlastných mien nemusí byť len prejavom základnej ekonomizačnej funkcie. V špecifických prípadoch sa najmä pri antroponymách môžeme stretnúť s pragmatickými funkciami, z ktorých na tomto mieste spomenieme dve:²²⁴

a) **Anonymizačná funkcia.** Používanie rodného mena v kombinácii s priezviskom vo forme iniciálovej skratky (Blanár, 1998) je komunikačne obmedzené a príznakové. Typ **Peter T.**, prípadne **P. T.** sa používa pre zachovanie anonymity v rozličných komunikačných situáciách, napr. pri informovaní o hľadaných či obžalovaných osobách, ktoré ešte neboli právoplatne odsúdené (abreviácia ako prostriedok zachovania prezumpcie nevinu): napr.

²²³ V Rusku sa po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii často tvorili skratkové rodné mená, napr. *Marx + Lenin* → *Marlen*, *Karl Marx + Lenin* → *Karlen*, *Lenin živ* → *Lenž*, *Lenin + Októbrová revolúcia* (Октябрьская Революция) → *Lenor* (Sopira, 1975, s. 45).

²²⁴ K ďalším okolnostiam porov. Gavurová, 2002, s. 29 – 30.

Päťica obžalovaných – 36-ročný Štefan Š. zvaný Šomi, 22-ročný Jozef Š. prezývaný Maďar a 39-ročná Terézia Š. alias Mona, 21-ročná Mária B. zvaná Híreš a 70-ročná Terézia H. alias Daloš. – O prípadnom udelení milosti obžalovanému R. B. však môže definitívne rozhodnúť až prezident SR.

b) **Devulgarizačná funkcia** (porov. Michaliková, 1999, s. 57 – 58). Abreviačne sa môžu tvoriť aj prezývky, ktorých motivanty, resp. spolumotivanty sú vulgarizmy, napr. *malá guľatá piča* → *MAGUPI*, *kokot bradatý* → *KOBRA*, *malý ťarbavý kokot* → *MAŤKO*. Za asistencie abreviačnej motivácie dochádza k devulgarizácii, resp. k prehodnoteniu expresívnej motivácie z krajne negatívneho pólu do menej príznakových oblastí (prezývky pokladáme za expresívne motivované jednotky).

(9) AM a interlingválna motivácia

Interlingválne a abreviačne motivované sú prevzaté skratky. So stúpajúcou internacionalizáciou v slovenčine významným spôsobom narastá aj počet interlingválnych skratiek. Svedčí o tom aj zastúpenie cudzojazyčných jednotiek v Slovníku skratiek a značiek (Lalúch – Koncová, 2004). Spomedzi 792 skratiek začínajúcich sa na písmeno L za prevzaté, resp. cudzie možno považovať 725, čo je 91,5 %. Treba však pripomenúť, že väčšina skratiek zahrnutých do tohto slovníka má z hľadiska slovenského jazyka maximálne periférne postavenie, ich použitie v slovenských textoch možno chápať skôr potenciálne, hoci ho nemožno úplne vylúčiť. Nachádzajú sa tam napríklad medzinárodné kódy štátov, letísk, medzinárodné poznávacie značky motorových vozidiel, colné kódy, menové jednotky štátov sveta a mnoho skratiek používaných vo vedných a technických odboroch. V každom prípade však platí, že v skupine skratiek je miera internacionalizácie väčšia než v skupine neskratiek.

Interlingválna motivovanosť abreviátúr má v porovnaní s interlingválne motivovanými neskratkami svoje špecifiká. Mnohé skratky sú samy osebe príznakové, do istej miery umelé lexikálne jednotky, preto príznakovosť v podobe neprirodzenej, nedomácej vonkajšej formy nehrá takú úlohu ako pri prevzatých neskratkách. Inak povedané, fónická motivácia s interlingválnou motiváciou pri skratkách nespolupracuje do takej miery ako pri neskratkách, pretože aj domáce (najmä iniciálové) skratky sú fónicky príznakové (porov. časť o vzťahu AM a fónickej motivácie). Domáce a prevzaté skratky tak majú viacero styčných oblastí (porov. aj Hrbáček, 1979, s. 59 n.):

a) Existencia abreviačnej homonymie, príp. homografie na úrovni domácej – prevzaté skratky: napr. *LF* ← domáce *lekárska fakulta*, ale aj prevzaté *labor force*, *Le Figaro*, *littérature française* a i.; *SBS* ← *Slovenský bežecký spolok* aj *silicon bilateral switch* „súmerný kremíkový spínač“. V takýchto prípadoch je prevzatosť skratky oslabená a o interlingválnej motivovanosti sa uvažuje prostredníctvom abreviačného motivantu (príslušného východiskového pomenovania): *LDT* ← *logical design translator*, *MCP* ← *master control program*, *EMP* ← *École Militaire Préparatoire* „stredná vojenská škola“. Do úvahy sa berie proveniencia skratky, nie jej jazyková forma (Hrbáček, 1979, s. 60).

Fónická motivovanosť sa explicitnejšie prejavuje pri tých prevzatých abreviátúrach, ktoré sa hláskujú na báze východiskového jazyka: *ÖMV* [ö-em-fau / ó-em-fau], *CIA* [sí-aj-

-ej], *MTV* [em-tí-ví].²²⁵ Pravda, aj na osi domáca – cudzojazyčná výslovnosť skratiek bádame rôzne prípady. Výslovnosť (presnejšie: hláskovanie) na cudzojazyčnej báze sa ustálila napr. v skratkách *CIA* [sí-aj-ej], nie *[cé-í-é], *FBI* [ef-bí-aj], nie *[ef-bé-í]. Pri niektorých skratkách výslovnosť kolíše: *OECD* [ó-é-cé-dé] aj [ou-í-sí-dí], pri iných sa odporúča slovenské hláskovanie: *NHL* skôr [en-há-el] než [en-ejč-el], *PhD.* skôr [pé-há-dé] než [pí-ejč-dí].

b) Domáce skratky sa pomerne často (najmä v skupine logoným) tvoria pomocou prevzatých prvkov, porov. napr. komponenty *ex*, *im*, ktoré sú abreviačného pôvodu (export, import), napr. *Zdravex*, *Indimex*, *Krabex*, *Kovimex* (príklady uvádza M. Imrichová, 2002). Synchronna abreviačnosť týchto komponentov je však oslabená a v súčasnosti ich už možno považovať za slovotvorné formanty.

c) Pri AM platí, že interlingválny import sa nerealizuje vždy symetricky v tom zmysle, že by sa do L_2 nutne preberali obe zložky (aj motivant, aj motivát). Mnohé viacslonné onymické pomenovania,²²⁶ ktoré v L_2 možno použiť len v citátovej a minimálne adaptovanej podobe, sa ľahko preberajú vo forme skratiek (Hrbáček, 1979, s. 59). Následne alebo paralelne sa viacslóvný názov doslovne alebo voľne preloží, pričom sa nemusí nevyhnutne ustáliť. Výsledkom je, že cudzojazyčná skratka v slovenčine nemá genetický (cudzojazyčný) motivant, jej abreviačnosť sa však nestráca a ako skratka funguje aj naďalej (o abreviačnej demotivácii typu *radar*, *laser* porov. 7.3.3).²²⁷ V L_2 potom ako kvázimotivant funguje preklad cudzojazyčného názvu (porov. tab. 25). Tento jav, ktorý sa však nerealizuje stopercentne,²²⁸ by bolo možné nazvať nepriamu abreviačnú motiváciu. V typológii A. Sopiru (1975, s. 38 n.)²²⁹ ide o prevzaté skratky podobne ako jednotky, pri ktorých sa prevzal aj abreviačný motivant (napr. *post scriptum* → *P.S.*). Ak však berieme do úvahy AM ako proces, vzťah a vlastnosť a hoci nás primárne zaujíma výsledok tohto procesu, predsa len je rozdiel medzi skratkami typu *P.S.* a skratkami typu *NATO*. V prvom prípade ide o priamu AM, v druhom prípade, ako sme spomenuli, o nepriamu AM.

²²⁵ Patria sem aj skratky, ktoré sú domácej proveniencie, ale majú cudzojazyčnú formu, napr. *J & T* [džej en tí].

²²⁶ V menšej miere sa tento jav týka apelatív, napr. šport. *MVP* (most valuable player) sa identifikuje prostredníctvom prekladu *najúžitečnejší hráč*.

²²⁷ Keď to porovnáme so slovotvorne motivovanými slovami, tak zisťujeme, že slovotvorná motivovanosť sa pri interlingválnom transfere zväčša stráca; porov. Ološtiak, 2007e, s. 149 – 150; tu kap. 6.2.2.

²²⁸ Sú prípady, keď sa ustáli skratka prekladového názvu: *OSN* ← Organizácia Spojených národov, nie **UNO* ← United Nations Organization. Porov. aj nasledujúcu poznámku.

²²⁹ A. Sopira, 1975, s. 38 n.) podľa pôvodu rozlišuje tri typy skratiek: a) prevzaté skratky (*NATO*), b) kalkové skratky (*OSN*), c) domáce skratky (*SNP*). Prevzaté skratky vznikli v L_1 a takto sformované prešli do L_2 . Kalkové skratky vznikli v L_2 na báze abreviačného vzťahu v L_1 , napr. {*United Nations Organization* → *UNO*}_A → {*Organizácia Spojených národov* → *OSN*}_S. Kalkuje sa viacslóvný názov, ktorý sa v L_2 pod vplyvom L_1 bezproblémovo skrakuje. J. Hrbáček (1979, s. 60) v reakcii na toto členenie kalkovanie skratiek odmieta, pretože podľa neho možno kalkovať len plné názvy, nie skratky. Domáce skratky vznikajú na báze domácich abreviačných motivantov.

Tabuľka 25. Príklady na disproporciu medzi genetickým a aktuálnym motivačným vzťahom skratiek

genetický abreviačný vzťah (v L_1)	aktuálny nepriamy abreviačný vzťah (v slč.)
<i>The United States of America</i> → USA	<i>Spojené štáty americké</i> → USA
<i>Union Européenne de Footbal-Associations</i> → UEFA	<i>Európska futbalová únia</i> → UEFA
<i>Central Intelligence Agency</i> → CIA	<i>Ústredná spravodajská služba</i> → CIA
<i>Federal Bureau of Investigation</i> → FBI	<i>Federálny úrad pre vyšetrovanie</i> → FBI
<i>Acquired Immune Deficiency Syndrome</i> → AIDS	<i>syndróm získaného zlyhania imunity</i> → AIDS
<i>The North Atlantic Treaty Organization</i> → NATO	<i>Severoatlantický pakt</i> → NATO
<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i> → OECD	<i>Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj</i> → OECD

K spolupráci AM a IM pripájame ešte dve krátke poznámky:

(1) Špecifickým prejavom interlingválno-intralingválnej kontaminácie sú prevzaté (najčastejšie pôvodom latinské) skratky, ktorých forma je výsledkom abreviačného vzťahu v L_1 , ale pri ktorých sa v L_2 na interpretáciu používa jazykový materiál L_2 , napr. *exempli gratia* → *e.g.* – for example, *doctor scientiarum* → *DrSc.* – *doktor vied*. D. Lančarič (2008) tomuto javu venuje dve samostatné kapitoly a explicitne hovorí o grafických a graficko-fónických latinských skratkách (s. 16, 19).

(2) Medzi AM a IM sa uskutočňuje aj transponovaná kooperácia, pri ktorej sa v L_2 skracujú prevzaté lexémy (interlingválna motivácia sa do skratky transponuje prostredníctvom abreviačnej motivácie): napr. *deciliter* → *deci*, *centimeter* → *centi*.

(10) AM a expresívna motivácia

Expresívna motivovanosť skratiek vyplýva z expresivity ich motivantov: napr. *do piče* → *pc*, *choď do piče* → *chdp*, *mám v paži/piči* → *mf*, *mfp*, *What the fuck?* → *WTF*, *kurva prezlečená za kamaráta* → *kuprezak/kuprezák*, *nosatý kokot* → *NOKO*, *fúzatý kokot* → *FUKO*, *kokot bradatý* → *KOBRA*.²³⁰

V kontexte expresívnej motivácie uvedené skratky plnia eufemizujúcu (konkrétne de-vulgarizujúcu) funkciu, ku ktorej sa v prípadoch *NOKO*, *FUKO*, *KOBRA* pridáva aj šifrujúca funkcia (ide o študentské prezývky denotujúce pedagógov); porov. aj Hrbáček (1979, s. 69); Michalíková (1999, s. 58).

Pravda, uvedené abreviatúry podľa nášho názoru nemožno pokladať za úplne neexpresívne, zjemňuje sa tu len kategória vulgárnosti, aj to nie úplne (najmä vo vzťahu k tým komunikantom, ktorí sú schopní príslušný motivačný vzťah dekodovať). K eufemizácii

²³⁰ Ako vidno, diferencovane sa na lexikálnej hodnote uvedených jednotiek podieľajú aj ďalšie motivačné typy: registrová a sociolektická motivácia (všetky príklady), onymická motivácia (prezývky *NOKO*, *FUKO*, *KOBRA*), interlingválna motivácia (*WTF*).

vulgárnosti dochádza na základe toho, že sa narúša (skrakuje) forma plného výrazu, ktorý sa uzuálne viaže k tomuto pragmatickému príznaku.²³¹ Na druhej strane je otázne, do akej miery sa prejavuje devulgarizácia v prípadoch, keď možno predpokladať všeobecnú zrozumiteľnosť príslušnej skratky v danom komunikačnom registri (napr. spomínané *pc*, *dpch*, *WTF* ako súčasti internetového komunikačného registra). Uspokojujúcu odpoveď na túto otázku by zrejme poskytol až špecializovaný sociolingvisticko-psycholingvistický výskum, zameraný na chápanie týchto lexém vo vedomí komunikantov.

(11) AM a registrová motivácia

Porov. kap. 8.2.1.

(12) AM a terminologická motivácia

AM sa v odborných terminológiách ako špeciálnych typoch lexiky uplatňuje často. Tým sa napĺňa predpoklad, že AM je dôležitým identifikačným a spoluorganizačným faktorom vplyvujúcim na fungovanie odbornej terminológie. Pravdaže, skratky sa používajú diferencovane s ohľadom na tradície a charakter toho-ktorého vedného odboru, frekventovanejšie a systémovejšie v prírodných vedách, napr. vo fyzike, chémii, matematike (porov. napr. abreviačné stvárnenie jednotiek mier a váh, značiek chemických prvkov a zlúčenín, matematických vzorcov). Mnohé jednotky majú hybridný alfabético-numerický charakter, stoja tak na rozhraní jazykovo ponímanej abreviácie (napr. vzorce zlúčenín, matematické vzorce). O dôležitosti skratiek svedčí aj skutočnosť, že bez abreviačného aparátu sa nezaobíde žiadne lexikografické dielo. Často sa opakujúce kľúčové termíny sa zvyknú skracať aj v iných žánroch odborného štýlu (monografia, štúdia).

(13) AM a sociolektická motivácia

Prejavom spolupráce týchto motivačných typov sú sociolektické skratky, napr. *patologická fyziológia* → *patfyz*, *chorobopis* → *chorák* (zdravotnícky sociolekt), *reproduktor* → *reprák*, *introduction* → *intro* (úvodná časť piesne), *mikrofón* → *mikec* (mediálny sociolekt), *hospodársky deň* → *HD* → *hadečko*, *kondenzovaná dávka potravín* → *KDP* → *ka-dečko*, *dozorný vojenského telesa* → *DVT* → *deveták*, *ošetrovanie bidlovej techniky „odpočívania“* → *OBT* (vojenský sociolekt), *časopis* → *časák*, *prázdniny* → *prázky*, *originálny* → *origoš*, *doučovanie* → *doučko* (mládežnícky sociolekt), *lesná škola* → *LŠ* → *LŠ-ka*, *realizačný tím* → *RT*, *Bratislavské skautské dni* → *BSD* (skautský sociolekt).

Na nominácii sociolektických skratiek sa AM podieľa buď samostatne (*matika*, *slovina*, *nemina*, *anglina*), alebo v spolupráci so SM (*dejepis* → *deják*, *zmrzlina* → *zmrzka*, *homosexuál* → *homoš*).

(14) AM a teritoriálna motivácia

Styčným bodom AM a teritoriálnej motivácie sú nárečové skratky. Pre teritoriálne nárečia je primárny a prirodzený akusticko-auditívny typ komunikácie. Skratky sa zasa začali

²³¹ Spomedzi uvedených prípadov sa expresivita najvýraznejšie neutralizuje v lexéme *KOBRA* (s eventuálnou grafickou podobou *Kobra*), a to prostredníctvom homonymie s expresívne nemotivovanou apelačnou neskratkou *kobra*.

používať najprv v opticko-vizuálnom type komunikácie. Preto nie je náhodné, že vo vybraných troch nárečovo špecializovaných slovníkoch (Buffa, 2004; Matejčík, 1975; Ripka, 1981), ani v slovníkoch a indexoch ako prílohách nárečových monografií (Dudok, 1972; Horák, 1955, s. 152 – 186; Stanislav, 1932, s. 519 – 540) sme príklad na jednotku, ktorú by sme mohli považovať za nárečovú skratku, nenašli. Poznámky o skracovaní nenachádzame ani v monografických prácach o slovenských nárečiach (Buffa, 1953, 1995a; Dudok, 1972; Habovštiak, 1965; Horák, 1955; Ondrus, 1956; Orlovský, 1975; Ripka, 1975; Štolc, 1949). Výnimkou je práca K. Palkoviča (1981, s. 42), kde spomína jednotky *jéerdé*, *vétríeeska*, *ezembák*, *zédeéska*. Tieto lexémy sa do nárečí dostali v novších obdobiach z ostatných variet, nejde o autochtónne nárečové prvky, preto tu o teritoriálnej motivovanosti neuvažujeme.²³²

V dialektologických prácach sa o skracovaní dozvedáme nepriamo cez torzo príkladov, za nomináciou ktorých možno hľadať AM. Konkrétne sme zachytili jednu zmienku v práci F. Buffu, kde spomína okrem iného pre šarišské nárečia typickú adaptáciu: *centimeter* → *centlík* (Buffa, 1995a, s. 311), a jeden príklad v monografii D. Dudka (1972, s. 29): *kila*²³³ „kilogramy“ (v druhom prípade však taktiež nejde o autochtónny nárečový prvok).

M. Michaliková (1999, s. 53 – 54) okrem poznámok o zriedkavosti skratiek v nárečiach uvádza dva príklady, ktoré možno považovať za teritoriálne motivované skratky: *BOZ* [be-o-zet] (Boh ocec zna), *CG* – s flektivizačným formantom *cegečky* (ceple gače). V druhom prípade východoslovenský fónický prvok (asibilované iniciálové *c*) ovplyvnil podobu skratky (inak by bolo *TG* „teplé gate“). Okrem toho autorka na citovanom mieste uvádza skratku *ŽAKO-BAKO*, ktorá sa viaže na teritórium Popradu.²³⁴ Z autopsie môžeme uviesť podobný príklad: pejoratívum *HOŤAPO* (horko-ťažko postavené). Ide o pomenovanie z čias komunizmu, označujúce verejnú budovu (kultúrny dom, spoločenské stredisko, stojacu obyčajne v centre mesta, obce), ktorá sa stavala veľmi dlho. Domnievame sa, že toto pomenovanie je typické pre mikroregión stredného Pohronia a priľahlých obcí (Žarnovica, Nová Baňa, Hodruša-Hámre). V minulosti sme ho nikde inde nezaregistrovali a domnievame sa, že do iných regiónov sa rozšírilo práve z tohto územia. Uvedené dva príklady ukazujú, že termín teritoriálna motivácia nezahrnuje len dialektizmy, ale je širší, teritoriálne motivované sú všetky lexikálne prvky príznakové z priestorového aspektu.

Vzťah teritoriálnej a abreviačnej motivácie možno sledovať aj prostredníctvom onymickej motivácie, a to pri vlastných menách, ktoré sú regionálne determinované. Ide o rôzne skupiny lexém patriacich najmä k neoficiálnym propriám (hypokoristiká, živé mená), porov. napr. hypokoristiká *Ežo*, *Daňo*, *Eľek* (Eliáš), *Uľa* (Júlia), *Franca*, *Frana* (Františka) (Habovštiak, 1965, s. 148 – 149); živé osobné mená *Gabo Paľov*, *Ľubo od Kurekov* (Blanár –

²³² Autor pri skracovaní na citovanom mieste spomína aj eliptické univerbáty typu *rohatá* (*ovca*), *mačacie* (*hrušky*), ktoré taktiež nespádajú do sféry AM.

²³³ Pravdepodobne ide o tvar N pl.

²³⁴ „Iniciálové skratkové slovo *ŽAKO-BAKO* sa používa na pomenovanie časti Popradu, v ktorej sa v minulosti nachádzali budovy štyroch inštitúcií: *ŽAndári*, *KOMunisti* – *Banka*, *KOstol*.“ (Michaliková, 1999, s. 53 – 54).

Matejčík, 1983, s. 38).²³⁵ V prípadoch typu *Gabo Paľov, Ľubo od Kurekov* nejde o štruktúrne podmienenú teritoriálnu motiváciu, t. j. nominácia *Gabriel* → *Gabo* nie je typická len pre príslušné územie. Teritoriálnu motivovanosť tu chápeme prostredníctvom toho, že neoficiálne antroponymum (živé meno) je typické pre používanie v komunite, ktorá sa viaže na príslušnú lokalitu (obec Hrnčiarске Zalužany v okrese Rimavská Sobota).

Teritoriálna motivovanosť prichádza do úvahy aj v toponymách typu *Žaca, Žarka* (vznikli skrátením oficiálneho názvu *Žarnovica*). Používanie týchto jednotiek je viazané na daný región (okolie mesta Žarnovica na strednom Pohroní). Naproti tomu štruktúrne analógický prípad *Blava* (z Bratislava) sa pod vplyvom známosti toponymického objektu dostal do všeobecného povedomia používateľov slovenčiny prakticky na celom území Slovenska, preto tu o regionálnej podmienenosti neuvažujeme.

(15) AM a temporálna motivácia

Prejavom spolupráce AM a temporálnej motivácie sú časovo príznakové skratky, ktoré sú z hľadiska temporality labilnejšie než neskratky. Skratky neustále vznikajú a taktiež môžu rýchlo zaniknúť (porov. aj Hrbáček, 1979, s. 23), často sa používajú ako ekonomizačné pendanty lexikálnych jednotiek s relatívne krátkou trvanlivosťou, najmä chrématónym, ale aj toponým (porov. napr. pomenovania štátnych útvarov). Používanie plných názvov a ich skratiek tu plne odráža dianie v mimojazykovej realite (existencia príslušného onymického objektu), napr. *pomocný technický prápor* → PTP (existencia v rokoch 1950 – 1954), *Strana občianskeho porozumenia* → SOP → SOP-ka (existencia v rokoch 1998 – 2003),²³⁶ *Československá republika* → ČSR (1918 – 1939, 1945 – 1960), *Československá socialistická republika* → ČSSR (1960 – 1990), *Česká a Slovenská Federatívna Republika* → ČSFR (1990 – 1992).

Zmena názvu môže súvisieť aj so zmenou chápania príslušného denotátu (snaha o adekvátnejšie vyjadrenie pojmu, zmeny vo funkciách, náplni práce, poslaní inštitúcií, fúzia/rozdelenie firiem a pod.), napr. *Ministerstvo školstva Slovenskej republiky (MŠ SR)* sa od 1. 7. 2010 premenovalo na *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (MŠVVaŠ SR)*, *Fakulta zdravotníctva PU v Prešove (FZ PU)* sa od 1. 12. 2010 premenovala na *Fakultu zdravotníckych odborov PU v Prešove (FZO PU)*, *Slovenská akadémia vied a umení (SAVU)* (1942 – 1953) → *Slovenská akadémia vied (SAV)* (1953 – doteraz) a mn. i.

Na druhej strane stoja abreviačné neologizmy, ktoré vznikajú v rôznych komunikačných situáciách, dnes viditeľne napríklad v internetovom registri, a to pod veľkým vplyvom

²³⁵ Vo vybraných skupinách terénnych názvov (Krško, 2001) a hydroným (Krško, 2008a) sme zastúpenie skratiek nezistili, čo môže súvisieť so skutočnosťou, že mnohé lexémy z týchto toponymických tried plnia aj dôležitú funkciu orientácie v teréne. Skratky s redukovanou motivačnou priezračnosťou (fragmentárnou štruktúrnou motiváciou) na plnenie orientačnej funkcie nie sú v dostatočnej miere uspôsobené.

²³⁶ Prehľad o časovej existencii politických strán možno získať na webovej adrese Organizácie pre informatiku verejnej správy (IVeS), sekcia Register strán (<http://portal.ives.sk/registre/startps.do>). Na dokreslenie situácie uvádzame, že zo 140 strán, ktoré sú uvedené v sekcii Abecedný zoznam – aktuálny, je pri 85 stranách poznámka „v likvidácii“ (údaj z 1. 4. 2011).

angličtiny, ale aj v skupine vlastných mien (o dynamike vlastných mien porov. predchádzajúce odseky), napr. *FAQ* (frequently asked questions „často kladené otázky“), *NP* (no problem „žiadny problém“), *ASAP* (as soon as possible „tak skoro, ako je to možné“), *GMO* (geneticky modifikovaný organizmus), *WWW* (world wide web „celosvetová sieť, internet“), *Sloboda a Solidarita* → *SaS*; k problematike neologizmov v oblasti skratiek porov. napr. aj Kochová, 2003, 2005).

(16) AM a individualizačná motivácia

Porov. kap. 9.2.1.

7.2.2 Motivačná determinácia

AM sa dostáva do vzťahu motivačnej determinácie so syntaktickou motiváciou prostredníctvom abreviačnej univerbizácie (porov. kap. 4.3.3). O vzťahu čiastočnej determinácie možno uvažovať pri lexémach typu *profák*, *profka*, *hambáč*, *slovina*, kde je AM do istej miery oslabená pod vplyvom bezpríznakového slovného charakteru týchto lexém, ku ktorému prispieva aj SM v podobe slovotvorných formantov.

7.2.3 Motivačná inkompatibilita

AM nie je inkompatibilná so žiadnym iným motivačným typom. Ako sme však uviedli vyššie, pomerne zriedkavo (a pri apelatívnej lexike len hypoteticky) spolupracuje s teritoriálnou motiváciou.

7.3 Dynamika abreviačnej motivácie

7.3.1 Nadobudnutie abreviačnej motivácie

Abreviačnú motiváciu lexéma nadobúda na základe procesu formálnej redukcie (k vymedzeniu abreviácie vo vzťahu k trunkácii, kompozícii, spätnému tvoreniu a kríženiu porov. kap. 7.1.1).

7.3.2 Abreviačná remotivácia a transmotivácia

Abreviačná remotivácia sa viaže na dva typy prípadov (porov. aj Michalíková, 1999, s. 72 – 74):

a) Ak sa k existujúcej skratke dotvorí nový motivant (ide najmä o okazionálne dotváranie, t. j. o spoluprácu s individualizačnou motiváciou; porov. kap. 9.2.1): napr. *bakalár* → *Bc.* ← *blbec*, *magister* → *Mgr.* ← *magor*, *Slovenské národné povstanie* → *SNP* ← *slovenské národné potláčanie*, *Železničná spoločnosť Slovensko* → *ZSSK* ← *značne spomalená slovenská korporácia* aj *zdvihli sme Slovákom krv*, *Slovenská národná strana* → *SNS* ← *Slovenská Národná Straka* / *Strana Nepriateľov Slovenska* / *Slotenská Nadrbaná Srandá* (na prvom mieste sa uvádza uzualizovaný motivant, na konci je aktualizovaný motivant).

b) Ak sa pôvodná neskratka začne chápať ako skratka (abreviačná motivácia má sekundárny charakter): *LOJZO* ← *Ľudový orchester jednoduchej zábavy obyvateľstva*,²³⁷ *SMER* ← *Strana marketingoveho exhibicionistu Roberta*, *hovno* ← *hanlivé ohodnotenie výsledku našej obetavosti*,²³⁸ (v posledných dvoch prípadoch ide o okazionálnu remotiváciu).

Transmotivácia je zmena/obmena motivácie v rámci istého motivačného typu, pričom pri tomto procese sa prekračuje hranica lexie, tvorí sa nová lexia. Abreviačná transmotivácia sa takmer vôbec nevyskytuje, čo súvisí s absenciou rekurzívnosti AM – okrem raritných prípadov sa od skratiek nové skratky netvorí (porov. 7.1.3).

7.3.3 Abreviačná demotivácia

Abreviačná demotivácia je oslabenie až strata statusu abreviačnosti. Niektorí autori na pomenovanie tohto procesu používajú termín lexikalizácia.²³⁹

A. Sopira (1975, s. 143 n.) uvádza tri štádiá existencie skratiek: prvé štádium – grafická abreviácia (skratka sa používa len v písanej podobe, ale vyslovuje sa ako plné pomenovanie); druhé štádium – skratka sa aj píše, aj vyslovuje ako skratka, pričom sa používa v obmedzenom počte komunikačných situácií; tretie štádium – úplná lexikalizácia skratkových slov. Aj keď autor kombinuje jazykovo-štruktúrne hľadisko s komunikačnými aspektmi (miera známosti skratky), badáme tu isté protirečenie medzi vymedzením lexikalizácie (porov. pozn. 239) a príkladmi na úplne lexikalizované skratky, medzi ktorými uvádza napr. aj iniciálovú skratku *JRD*. Tá však nespĺňa všetky štruktúrne predpoklady demotivovanosti (porov. ďalej). Ako sa zdá, A. Sopira pri charakteristike lexikalizovanosti uprednostňuje komunikačné hľadisko (medzi príkladmi na skratky nachádzajúce sa v treťom štádiu uvádza vo vtedajšej dobe frekventované jednotky *Tesla*, *Slovnaft*, *Zväzarm*, *Čedok*, *JRD*, *ROH*).

Komplexne o abreviačnej demotivácii uvažuje M. Michalíková (1999, s. 71 – 73), ktorá spomína viaceré okolnosti ovplyvňujúce tento proces: absencia kalkovaného motivantu, slovenská výslovnosť, nemotivovanosť alebo oslabená abreviačná motivovanosť v L_1 (pri prevzatých skratkách), druh skratky (iniciálové skratky sú abreviačne „pevnejšie“ než iniciálové skratkové slová²⁴⁰), homofónia s neskratkou, apelatívnosť, existencia štylisticky príznakových podôb skratiek s flektivizačnými formantmi (*fiatka*), nezvyčajné grafické zaznamenanie skratiek, ktoré vznikli v hovorenej podobe (*jépépé*, ale aj *esemeska*) (platí pre domáce aj prevzaté skratky).

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že abreviačná demotivácia znamená postupné odstraňovanie príznakových vlastností, ktoré sú pre abreviatúry diferencovane príznačné. Ide najmä o tieto procesy (uvádzané na príklade lexémy *AIDS*):

²³⁷ M. Kochanský, bývalý spevák skupiny *LOJZO*, sa v jednom rozhovore vyjadril, že abreviačná interpretácia bola vymyslená sekundárne, pretože od novinárov často zaznievali otázky smerujúce k motivácii názvu ich skupiny.

²³⁸ Z repliky v internetovej diskusii: *Suma na výplatnej páske = Hanlivé Ohodnotenie Výsledku Našej Obetavosti*.

²³⁹ „Lexikalizácia skratkových slov, t. j. ich premena na skutočné slová...“ (Sopira, 1975, s. 147).

²⁴⁰ Možno doplniť, že demotivovať sa môžu len graficko-fónické skratky. Ak by malo dôjsť k demotivácii grafickej skratky, najprv by sa takáto skratka musela prehodnotiť na graficko-fónický typ.

a) formálne prehodnotenie:

– na zvukovej úrovni: prechod od hláskovania k spojitej slovnej výslovnosti, typickej pre neskratkové slová, ktorá so sebou prináša aj prispôsobenie sa fonologickému systému, napr. [á-í-dé-es] → [ajc];

– na ortografickej úrovni: odstránenie verzálok (minuskulizácia), napr. *AIDS* → *aids*;

b) gramatické prehodnotenie: flektivizácia a ustálenie príslušnosti do kategórie rodu.

Skratka *AIDS* sa teda postupne abreviačne demotivuje tak, že prechádza od pôvodnej hláskovanej výslovnosti a majuskulnej ortografie k spojitej výslovnosti a minuskulnej ortografii. Za medzičlánok možno považovať spojitú výslovnosť a majuskulnú ortografiu:

iniciálová skratka <i>AIDS</i> [á-í-dé-es]	iniciálové skratkové slovo <i>AIDS</i> [ajts/aic]	slovo, neskratka <i>aids</i> [ajc]
---	--	---------------------------------------

Katalyzátorom abreviačnej demotivácie môže byť aj slovotvorná a interlingválna motivácia (avšak nie osihotene, ale v spolupráci s ďalšími okolnosťami). SM jednak prostredníctvom flektivizačných formantov, jednak v nominačnej spolupráci so samotnou AM (výsledkom sú skratkové a skrátené slová typu *zmrzka* ← *zmrzlina*, *hambáč* ← *hamburger*). Pri interlingválne motivovaných jednotkách sa zasa nemusí prevziať (zložitý) abreviačný motivant, ku ktorému sa navyše nevytvorí ustálený slovenský preklad (na rozdiel od skratiek typu *USA*, *NATO*). Tým sa abreviačný status lexémy uvedomuje len veľmi neurčito, resp. sa neuvedomuje vôbec, napr. *laser* (light amplification by stimulated emission of radiation), *radar* (radio detection and ranging), *sonar* (sound navigation and ranging), *perex* (per extensum), *modem* (modulator + demodulator); k absencii motivatu ako jedného z faktorov demotivácie porov. aj Michaliková (1999, s. 34 n.); Gavurová, 2002 (s. 45 n.).

7.4 Záver k abreviačnej motivácii

Skracovanie lexikálnych jednotiek považujeme za osobitný spôsob tvorenia nových pomenovaní. Tento jav možno charakterizovať prostredníctvom pojmu a termínu abreviačná motivácia. Za abreviačne motivované pokladáme skratky, abreviatúry, abreviačné motiváty, abreviatémy v užšom zmysle, teda lexémy, ktoré sú výsledkom skracovania, abreviácie. Abreviácia je fragmentarizácia, redukcia formálnej stránky lexémy, pričom význam sa môže zachovať alebo meniť.

Na základe súboru kritérií skratku považujeme za osobitný typ lexikálnej jednotky, pričom AM porovnávame s SM na týchto úrovniach: (a) motivácia ako princíp (proces, vzťah, vlastnosť); (d) rekurzivnosť motivačného vzťahu; (c) zastúpenie v texte.

(a) Pre SM aj AM je príznačný proces utvorenia nového pomenovania. Oba motivačné typy sa vyznačujú nominačnou funkciou. Motiváciu ako vzťah analyzujeme na úrovni formy a obsahu. Pokiaľ ide o formu, slovotvorný motivát má zväčša o jeden funkčne relevantný prvok viac ako motivant; abreviačný motivát je v porovnaní s motivantom vždy formálne chudobnejší. Pokiaľ ide o obsah, slovotvorný motivát má najmenej o jeden sémantický príznak viac ako motivant. Keď abstrahujeme od demotivačných procesov a od

rozličných asymetrií medzi slovotvorným a lexikálnym významom (v tomto kontexte nám ide o slovotvorný význam), možno konštatovať, že medzi slovotvorným motivantom a motivátom sa realizuje vzťah inklúzie. Pri abreviačnej motivácii sa sémantická identita odvíja od denotačnej identity. Sémanticky identické sú tie skratky, ktoré sú aj denotačne identické.

So vzťahovou zložkou úzko súvisí aj motivačná priezračnosť, zreteľnosť. SM je motivačne zreteľnejšia, slovotvorný motivant je zreteľne členený na slovotvorný základ + formant (pri derivácii), príp. slovotvorné základy + prípadný slovotvorný formant (pri kompozícii). Hranica medzi slovotvorným základom a formantom je vždy aj morfológickou hranicou. Skratka pozostáva z fragmentárneho abreviačného základu, ktorý má viacero modifikácií (iniciálové komponenty, konsonantické komponenty a pod.) a tie sa nemusia zakladať na morfológických hraniciach. Abreviačný základ môže pozostávať z jedného alebo viacerých segmentov.

(b) SM je rekurzívnym javom: slovotvorný motivát sa môže stať slovotvorným motivantom. Abreviačná rekurzivnosť je raritná a potenciálne k nej môže dochádzať pri abreviatúrach, ktoré v dostatočnej miere nenaplnili komunikačnú požiadavku ekonomizácie.

(c) Z hľadiska jazykového systému SM je motivácia univerzálnejším javom než AM. Zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v slovanských jazykoch je približne 65 %. V konkrétnych textoch je podiel menší, priemerná slovotvornomotivačná nasýtenosť textov z rôznych štýlových oblastí je cca 17 – 37 %. Hoci presné údaje o zapojenosti lexém do abreviačných vzťahov nie sú k dispozícii, možno predpokladať, že toto číslo je pri abreviačnej motivácii podstatne nižšie než pri slovotvornej motivácii. SM je rozšírenejším a univerzálnejším javom než AM, a to aj napriek tomu, že frekvencia skratiek neustále rastie (orientačne uvádzame zastúpenie skratiek v textoch podľa zdrojov v nemčine: 1,5 – 6 %). Uvedené kvantitatívne charakteristiky majú svoje hlbšie príčiny, ktoré vyplývajú z rozdielov medzi SM a AM. Slovotvorný motivát je motivačne priezračný, formálne aj obsahovo odkazuje na svoj motivant a prevaha slovotvorne motivovaných slov nie je v texte na prekážku, práve naopak, podstatou slovotvornej motivácie je pomáhať pri porozumení významu menej frekventovaných lexikálnych jednotiek. Abreviačný motivát sa nevyznačuje takou motivačnou priezračnosťou, pretože sa v ňom odráža len fragment (často len jedna hláska alebo graféma) motivantu. Práve naopak, nadmerné používanie skratiek porozumenie textu sťažuje.

Napriek tomu, že pri charakteristike tvorenia skratiek nemožno pracovať s tak exaktne definovanými javmi ako pri SM (slovotvorný základ, slovotvorný formant, slovotvorný typ a pod.), aj pre tvorenie skratiek sa dajú vymedziť základné tendencie, odvoditeľné z dvoch aspektov (pozícia v slove, informačná hodnota vokálov a konsonantov), a abreviačné determinanty, ovplyvňujúce spôsob utvárania skratiek (typ komunikačného kanála, fyzický spôsob abreviácie, podiel AM na fyzickom utvorení pomenovania, miera uzuálnosti).

AM je kompatibilná so všetkými motivačnými typmi, pravda, tieto vzťahy možno hierarchizovať. AM často spolupracuje so slovotvornou, onymickou, sociolektickou, interlingválnou a terminologickou motiváciou. Naopak, málo skratiek sa nachádza v nárečiach (spolupráca AM s teritoriálnou motiváciou je slabá). Vo vzťahu k syntaktickej motivácii ide

predovšetkým o determináciu (skracovanie viacslovných lexém znamená syntaktickú demotiváciu). Spolupráca s extralingválnymi typmi motivácie je dôsledkom rôznorodých komunikačno-pragmatických funkcií a hodnôt, ktorými sa skratky vyznačujú.

Z uvedeného vyplýva, že abreviačný život neprebíha živelne, „chaoticky“, ale naopak, abreviácia je dôležitý jazykovo-rečový jav s vlastnými zákonitosťami.

8 REGISTROVÁ MOTIVÁCIA

8.1 Podstata registrovej motivácie

J. Furdík mal jednu z najväčších dilem v otázke vzťahu lexikológie a štylistiky. To sa v rámci úvah o lexikálnej motivácii premietlo aj do hľadania adekvátneho pojmovo-terminologického aparátu. V jednotlivých akademických rokoch na prednáškach postupne hovoril o sociálno-stratifikačnej (1996/1997, 1997/1998), štylistickej a stratifikačnej (1998/1999), štylistickej a sociolektickej (1999/2000), štylisticko-stratifikačnej a sociolektickej (2000), štylistickej a sociálno-stratifikačnej (tézy 1998/1999), stratifikačnej a sociolektickej (2000/2001) motivácii. V konečnej verzii (Furdík, 2008) sa vyčleňujú tri motivačné typy – stratifikačná, terminologická a sociolektická motivácia (k ich pojmovej náplni porov. 1.2.3).

V nasledujúcej časti výkladu vychádzame z niektorých poznatkov súčasnej štylistiky. D. Slančová (1999a, 1999b) poukazuje na sociálne podmienenú diferencovanosť súčasnej jazykovej situácie slovenčiny, ktorá stojí v pozadí zložitej vnútornej rôznorodosti existujúcich a v štylistickej teórii vymedzených štýlov. Navyše, podľa autorky do úvahy treba brať pribúdanie nových štýlov, profiláciu medzištýlových útvarov a prechodných pásem; v štylistickej klasifikácii je teda vhodné počítať s odrazom dynamiky sociálneho a jazykového vývinu.²⁴¹ Autorka explicitne konštatuje, že s pojmom funkčný štýl sa pri reflexii istých komunikačných oblastí pracuje obzvlášť zložito (v tejto súvislosti pripomína skupinu spontánnych hovorených jazykových prejavov).

Súhlasíme s tvrdením, že nemožno viesť priamu úmeru medzi funkčnými štýlmi a lexikálnymi prostriedkami. Lexikálne prostriedky majú schopnosť byť charakteristickými prvkami nielen pre jednotlivé funkčné štýly, ale aj konkrétnejšie. Môžeme napríklad uvažovať o lexikálnych jednotkách používaných v oblasti športu, vierovyznania či v komunikácii s deťmi a pritom nepracujeme s termínmi športový, konfesijný či detský štýl. „Epickú šírku“ primárnych funkčných štýlov (náučný, administratívny, publicistický, rečnícky, esejistický, hovorový, umelecký) sa pokúsil skonkrétniť J. Mistrík (1997), keď navrhol dichotómiu primárny – sekundárny štýl (medzi sekundárnymi sa uvádza 72 štýlov). Vymedzenie sekundárnych štýlov však nie je organické (porov. aj recenziu O. Orgoňovej, 1998b, s. 306 – 307).

Jedným zo spôsobov, ako reflektovať otázku rozvrstvenia a rozličnej štylistickej, resp. komunikačnej hodnoty jazykových (lexikálnych) jednotiek, je aplikácia pojmu a termínu register; porov. formuláciu D. Slančovej, ktorá v súvislosti s pragmatickou charakteristikou lexikálnej zásoby poznamenáva: „Dávame prednosť charakteristike pragmatického príznaku na pozadí registrovej príslušnosti, a to najmä kvôli možnosti presnejšie a konkrétnejšie charakterizovať komunikačnú sféru a funkciu, pre ktorú je príslušná lexia charakteristická.“ (Slančová, 1998, s. 188). **Register** sa definuje ako „situačne podmienený spôsob jazykového prejavu, spätý s konkrétnym druhom spoločnej činnosti ľudí. Register je druhom sociolektu (v širšom chápaní). Chápeme ho teda ako spôsob fungovania istého jazyka v závislosti od charakteru činnosti a sociálneho prostredia, ktoré je určované vzájomnými

²⁴¹ Na túto skutočnosť vo viacerých prácach poukázal aj J. Bosák (napr. 1995).

vzťahmi účastníkov komunikácie“ (Slančová, 1999b, s. 96; v tejto práci aj rozbor ďalších existujúcich prístupov k vymedzeniu tohto pojmu/termínu). Autorka register vymedzuje v troch rovinách: 1) **situačne**: a) podľa komunikačnej sféry, určovanej hlavne charakterom činnosti, predmetom, témou, komunikačnými cieľmi a prostredím; b) podľa sociálneho prostredia, daného vzťahmi medzi účastníkmi komunikácie a ich sociálnymi rolami; 2) **podľa kódu** (hovorenosť – písanosť s rozličnými medzistupňami); 3) **prostredníctvom súboru jazykových prostriedkov**, ktoré sa pravidelne používajú v istých komunikačných situáciách; jazykové prostriedky možno vymedziť kvalitatívne (ich prítomnosťou/nepítomnosťou) a kvantitatívne (frekvenčne a distribučne). Komplexne možno register charakterizovať prostredníctvom pragmatických, zvukových, lexikálnych, sémantických a syntaktických prostriedkov.²⁴² (V súlade s témou našej práce si všímame lexikálne prostriedky.)

D. Slančová (porov. práce, ktoré citujeme v ďalšej časti štúdie) v nadväznosti na uvedenú poznámku J. Horeckého ďalej pracuje s termínom komunikačný register, pričom posilňuje sociálny rozmer tohto pojmu/termínu a prikláňa sa k definícii komunikačného registra „ako sociálne podmieneného konvencionalizovaného jazykového a parajazykového správania“ (Slančová – Zajacová, 2007, s. 154). Sociálna podmienenosť sa bližšie charakterizuje na makrosociálnej a mikrosociálnej úrovni. Makrosociálny rozmer je spätý s komunikačnými sférami a subsférami (napr. bežný život, administratíva, náboženstvo, armáda; tu sa autorka opiera o vymedzenie J. Bosáka, 1990); mikrosociálny rozmer je spojený so sociálnym statusom, sociálnou rolou a sociálnou vzdialenosťou. Makrosociálny komunikačný register sa potom vyčleňuje ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí v príslušných komunikačných sférach a mikrosociálny komunikačný register ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí viazané na sociálny status, sociálnu rolu a sociálnu vzdialenosť medzi komunikantmi, pričom sa zdôrazňuje vzájomné prelínanie makro- a mikrosociálneho rozmeru (Slančová – Zajacová, 2007, s. 154; najnovšie D. Slančová – T. Slančová, v tlači).

V nadväznosti na pripomienku J. Horeckého (porov. pozn. 242) by bolo možné **komunikačný register** (ďalej KR) charakterizovať ako súbor výrazových prostriedkov, ktorých existenčnou motiváciou je spätosť s istými viac alebo menej opakujúcimi sa, unifikovanými, „ritualizovanými“ komunikačnými situáciami, v ktorých sa dané prostriedky preferenčne používajú. Z tohto pohľadu možno uvažovať o **registrovej motivácii lexikálnych jednotiek**. Za základnú vlastnosť takýchto lexém pokladáme v súlade s citovanou formuláciou D. Slančovej **situačnú podmienenosť**. Registrové lexikálne jednotky sa funkčne špecializujú, vypovedajú o tom, v akej komunikačnej situácii sa preferenčne používajú. Pojem

²⁴² J. Horecký (2000) v recenzii na monografiu D. Slančovej *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa (opis registra)* (1999a) konštatuje, že register nemožno vymedzovať ako spôsob jazykového prejavu: „Treba sa azda vrátiť k výrazovým jednotkám a povedať, že ide o spôsob využívania jazykových výrazov, resp. z obsahovo-pragmatického hľadiska o spôsob konštruovania výpovedí (jazykových prejavov) pomocou komunikačných funkcií. Pravda, v takomto prípade by sa register nemohol pokladať za jazykový, systémový útvar, ale za rečový, prejavový, výpovedný. A potom by sa azda mohol spresniť aj názov do podoby komunikačný register“ (Horecký, 2000, s. 47).

preferenčného používania lexikálnych prostriedkov neznamená, že by sa napr. lexie zo športového registra *prešľap*, *nedošľap*, *ulievka*, *priamy kop* museli používať len v prostredí športu. Naznačuje sa však komunikačná doména, s ktorou sú tieto výrazové prostriedky späté a ktorú pomáhajú identifikovať. Ďalšie príklady: *pápež*, *eucharistia*, *omša*, *koncelebrovať*, *kázať*, *Božie telo*, *konkláve* → komunikačný register konfesionalnej lexiky; *havo*, *cica*, *papať*, *cikať*, *kakať* → komunikačný register detskej lexiky; *výmaz*, *skartácia*, *vyrubiť*, *penále*, *faktúra* → komunikačný register administratívnej lexiky.

V tomto kontexte sa ako užitočný ukazuje pojem/termín **registrový marker**. Pri tomto pomenovaní sme sa inšpirovali prácami S. Zajacovej, ktorá pri charakteristike disproporčnej komunikácie²⁴³ používa konkrétnejší termín registrové markery autority (autorka sa inšpirovala prácami E. Andersenovej, ktorá píše o discourse markers; porov. Andersen et al., 1999; Andersen, 2000; Andersenová odkazuje na D. Schiffrinovu, 1987, a mnohé ďalšie práce). Za registrové markery považujeme lingválne a paralingválne prostriedky, ktoré sú typické pre určitý komunikačný register.²⁴⁴

Prvotný podnet registrovej príslušnosti je extralingválny,²⁴⁵ z tohto dôvodu sa registrová motivácia zaraďuje medzi adherentné (podľa J. Furdíka nadstavbové) motivačné typy, preto za registrový motivant pokladáme extralingválnu entitu – príznak indikujúci komunikačnú situáciu, v ktorej sa daná lexéma preferenčne používa. Spôsob používania jazykových prostriedkov sa však vo vedomí komunikantov fixuje, nejde teda len o výpovednú, parolovú záležitosť. Tu sa do pozornosti ponúka otázka registrovej kompetencie (ako súčasti jazykovo-rečovej kompetencie individua), pod ktorou možno rozumieť nielen stupeň jazykového ovládania prostriedkov typických pre daný register, ale aj schopnosť ich adekvátneho komunikačného využitia s ohľadom na danú komunikačnú situáciu. Metajazykovým prejavom tejto fixácie je napr. lexikografické spracovanie v podobe funkčných kvalifikátorov.

Aplikovanie pojmov/termínov register, registrová motivácia taktiež umožňuje ďalšiu špecifikáciu a hierarchizáciu verbálnych i neverbálnych prostriedkov. Napríklad D. Slančová (1999a) v rámci registra *reč orientovaná na dieťa* rozlišuje subregistre reč matky, reč otca, reč učiteľky materskej školy, reč lekára a i. orientovaná na dieťa. V rámci leteckého komunikačného registra funguje napr. subregister pozemného a subregister letového personálu (Ghillányová – Slančová, 2004). Komunikačný register abuzérov psychotropných látok sa charakterizuje ako zastrešujúci pojem pre široké spektrum subregistrov, ktoré sú viazané napr. na fungovanie rôznych neorganizovaných skupín podľa druhov užívaných látok, napr. fajčiari konopí, užívatelia halucinogénov, heroínu a pod. (Gáliková, 2002, s. 107 – 108). Podobne napríklad v rámci registra konfesionalnej lexiky možno uvažovať primárne o subregistroch podľa jednotlivých vierovyznaní, obradov (napr. subregister

²⁴³ Disproporčná komunikácia sa „realizuje medzi komunikantmi s asymetrickým vzťahom, tzn. medzi komunikačne, vedomostne, profesionálne nerovnocennými partnermi“ (Zajacová, 2009, s. 173).

²⁴⁴ Registrové markery sa môžu využívať aj špecifickejšie, napr. vo vzťahu k istej sociálnej či komunikačnej role. Takýmto spôsobom vymedzuje registrové markery autority citovaná S. Zajacová.

²⁴⁵ Registrovým motivantom je sociálny status aspoň jedného z komunikantov alebo/a komunikačná situovanosť (porov. Slančová, 1999b, s. 98, pozn. 5).

rímsko-katolíckej, evanjelickej, pravoslávnej a i. lexiky), v rámci športovej lexiky o subregistroch podľa jednotlivých športových odvetví.²⁴⁶

Aké lexikálne jednotky možno teda pokladať za registrovo motivované? Za registrovo motivované pokladáme skupiny lexém, ktoré sa tradične vyčleňujú pod hlavičkou štýlovej diferenciácie (teda napr. administrativizmy, poetizmy), ako aj skupiny lexém, ktoré spĺňajú požiadavku preferenčnej situačnej podmienenosti pri svojej komunikačnej realizácii (napr. lexika detskej reči, športová lexika, konfesiónalna lexika a pod.).²⁴⁷ Tieto skupiny možno jednotne pomenúvať pomocou nominačného modelu *lexika + (adj) komunikačného registra*, napr. lexika konfesiónalného komunikačného registra, lexika masmediálneho komunikačného registra, lexika administratívneho komunikačného registra (podobne by sa dalo uvažovať o ostatných jazykových i nejazykových prvkoch príslušných komunikačných registrov).

8.1.1 Vzťah registrovej a sociolektickej motivácie

Pri vymedzení RM sa ako dôležitý bod javí objasnenie vzťahu k sociolektickej motivácii.²⁴⁸ Sociolektická motivácia vychádza z pojmu/termínu sociolekt, ktorý sa v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 413) definuje ako „sociálne nárečie, sociálny dialekt – forma jestvovania jazyka obmedzená na nejakú spoločenskú skupinu“ s dodatkom, že sa niekedy označuje aj ako argot, žargón, profesionálny slang. Sociolektizmy pokladáme za súhrnné pomenovanie pre slangizmy, profesionalizmy a argotizmy (v zhode s J. Bosákom, 1996 či P. Odalošom, 1997).²⁴⁹ Sociolekt signalizuje väzbu na spoločenskú štruktúru, sociolektizmy používajú komunikanti so spoločnými záujmami, predmetom činnosti, životným štýlom a pod. (Odaloš, 1997, s. 14 – 15) a vznikajú na pôde neformálnych, neoficiálnych komunikačných sfér. J. Bosák (1996, s. 27) poznamenáva, že „komunikanti používajú príslušné slangové výrazové prostriedky v závislosti od komunikačnej situácie“, teda zdôrazňuje sa situačná podmienenosť rovnako ako pri vymedzení registra. (Aj keď v uvedenej formulácii sa explicitne spomínajú len slangizmy, táto charakteristika sa podľa našej mienky vzťahuje aj na argotizmy a profesionalizmy, teda na všetky typy sociolektizmov.) V tomto zmysle sociolektizmy možno považovať za výrazné (ale nie jediné) prvky konštituujuce príslušný

²⁴⁶ Podľa zvoleného stupňa abstrakcie však terminologicky možno uvažovať priamo napr. o komunikačnom registri konkrétneho druhu športu.

²⁴⁷ D. Slančová (1998, s. 188) medzi registrovo príznakové typy lexikálnych jednotiek zaraďuje odborné termíny, profesionalizmy, slangizmy, administrativizmy, publicizmy, poetizmy, esejizmy, familiárne pomenovania, tzv. detské slová, idiolektické či argotické pomenovania.

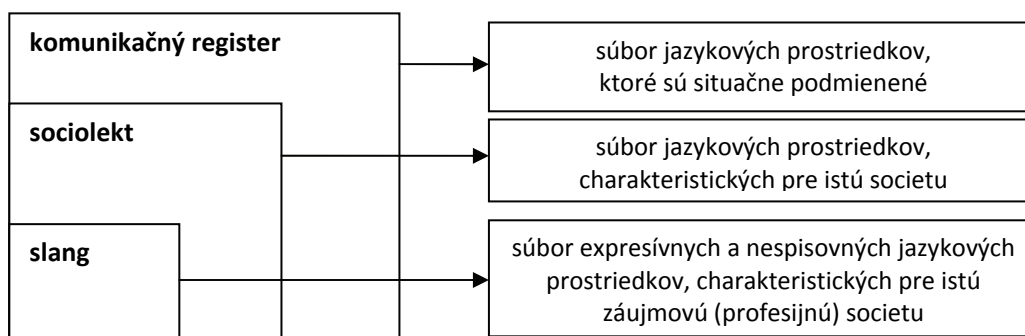
²⁴⁸ Tento problém si všíma aj D. Slančová, postulujúc otázku vzťahu medzi pojmom register a javmi, pomenovanými termínmi sociolekt, profesijná reč, argot, žargón (porov. Slančová, 1999b, s. 97 – 98, pozn. 4).

²⁴⁹ J. Bosák (1996) navrhuje slangizmy, profesionalizmy a argotizmy zastrešiť termínom sociolekty, ktoré sa podľa neho formujú v rozličných sociálnych skupinách a ako polovariety (semivariety) sa rozličným spôsobom prestupujú s ostatnými varietami národného jazyka. Za ich hlavný charakterizačný znak autor pokladá „také kódovanie informácie, že je prístupná iba vybraným recipientom“ (ibid., s. 28) a podľa príznakov pracovná činnosť, expresívnosť a tajnosť (vedomá dezinterpretácia) rozoznáva spomínané tri druhy sociolektizmov (profesionalizmy, slangizmy, argotizmy).

komunikačný register a sociolektickú motiváciu pokladať za podtyp registrovej motivácie. Tým nadväzujeme na poznámku D. Slančovej (1999b, s. 96), že register je všeobecnejší pojem než pojmy slang, profesijná reč, argot, pričom register považuje za typ sociolektu (v širšom vymedzení).²⁵⁰ Sociolekt (v bosákovskom vymedzení, porov. pozn. 249) pokladáme za druh registra, keďže nie všetky registrovo motivované jednotky musia byť aj sociolekticky motivované, čo naopak neplatí (napr. administratívizmy typu *ad acta*, *deklarovateľ*, *stornovať*, *vestník*, *vyrubiť* nie sú sociolekticky motivované).²⁵¹ Podobným spôsobom argumentuje A. Gálisová (2009, s. 149), ktorá pred termínom slang uprednostňuje termín komunikačný register. Vysvetľuje to jednak tým, že nejde len o súbor lexikálnych a gramatických prostriedkov typických pre komunikáciu danej society, ale aj o spôsob používania týchto komunikačných prostriedkov, jednak tým, a to je v kontexte nášho uvažovania podstatnejšie, že „z lexikálneho hľadiska je slang ako útvar nositeľom vlastnosti nespisovnosti a tým pojem *kartársky slang* neakceptuje pomerne široký inventár spisovných lexikálnych prostriedkov využívaných v skupine“ (Gálisová, 2009, s. 149). Podobne G. Ghillányová a D. Slančová (2004, s. 65) poznamenávajú, že istý druh sociolektu nachádza svoje uplatnenie v rámci istého komunikačného registra.

Vzťah medzi pojmami/termínmi komunikačný register, sociolekt, slang (argot, profesijná reč) možno znázorniť takto:

Schéma 32. Komunikačný register – sociolekt – slang



8.1.2 Vzťah registrovej a terminologickej motivácie

Terminologickú motiváciu a podobne aj sociolektickú motiváciu pokladáme za podtyp registrovej motivácie. Terminologickú lexiku možno považovať za osobitný druh komunikačného registra, ktorý sa na rozdiel od klasických komunikačných registrov vyznačuje oveľa väčšou mierou usporiadanosti (porov. vlastnosti odborného termínu, ako sú systé-

²⁵⁰ Porov. aj formuláciu: „Podľa našej mienky možno register považovať za druh sociolektu, lebo je typický pre istú komunitu, ale práve preto ho nemožno primeriavať k funkčnému štýlu. Mohlo by sa tu hovoriť najviac ak o podjazyku typu jazyk matematiky, elektroniky, obchodu a pod.“ (Horecký, 2000, s. 47).

²⁵¹ Podobne možno uvažovať o terminologickej motivácii (používanie odborných termínov je viazané na komunikáciu medzi odborníkmi v danej oblasti).

movosť, definovanosť). Používanie odbornej terminológie je totiž taktiež situačne podmienené, a to na súbor komunikátov, viažucich sa na daný vedný odbor (článok, štúdia, monografia, učebnica, prednáška, referát a pod.). Prostredníctvom pojmu/termínu komunikačný register možno charakterizovať odbornú komunikáciu širšie, pričom jadro tvorí práve terminologická lexika. Napríklad do komunikačného registra psychologické lexiky bude patriť jednak psychologická terminológia, psychologický profesiolekt a sociolekt, ale aj čiastočne alebo úplne determinologizované lexémy (používané napríklad v žurnalistických komunikátoch).

Spomedzi vertikálne vyčleňovaných registrových „pásem“ (hovorovosť – neutrálnosť – knižnosť) odborné termíny prirodzeným spôsobom majú najbližšie ku knižnosti; spája ich totiž pripravenosť, formálnosť, písanosť (porov. vlastnosti knižných lexém). Na báze odbornej terminológie sa pomerne často tvoria determinologizované knižné lexie, napr. fyz. *oscilovať* („kmitať“), kniž. „prechádzať od jednej veci k druhej“, podobne aj deriváty *oscilácia*, *oscilačný*; lingv. *akcent* „prízvuk“, kniž. „dôraz“, lingv. *artikulovať* „tvoriť hlásky“, kniž. „dôrazne, zreteľne hovoriť, povedať; jasne formulovať“. Knižnosť a terminologickosť, resp. odbornosť sa môžu aj prekrývať, v odborných komunikátoch sa často používajú lexémy/lexie, ktorým sa pripisuje aj vlastnosť knižnosti, napr. *aktivovať*, *ambivalentný*, *anomália*, *a priori*, *arbitrárny*, *atribút*, *báza*, *bytie*, *de iure*, *determinant*, *kompatibilný*, *kontinuita*, *dištinkcia* a pod.

8.1.3 Horizontálna a vertikálna diferenciácia komunikačného registra

D. Slančová v citovanej štúdii z roku 1998 (s. 188 – 189) pracuje s osobitným príznakom štýlovej príslušnosti, ktorý chápe na podklade vertikálneho členenia štýlov v zmysle triády knižné – neutrálne – hovorové (vyčleňujú sa hovorové a knižné pomenovania). Nazdáva sa, že koncept situačnej podmienenosti sa dá aplikovať aj na tieto dve skupiny lexém (hovorové, knižné). J. Dolník (2003, s. 181 – 183) za charakteristické znaky knižných slov považuje písanosť (v zmysle spätosti s pripraveným, premysleným, kontrolovaným prejavom); nevšednosť, slávnosť, obradnosť, sviatočnosť, vznešenosť; verejnosť; ostentačnosť, formálnosť (ako vlastnosť správania), prestížnosť. Za komunikačnú doménu knižných lexém teda možno považovať slávnostné, výnimočné komunikačné situácie, napr. *absencia* „nedostatok“, *čínorodý*, *človečenstvo*, *kýžený*, *lad*, *lektúra* (príklady sú z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 2004; ďalej KSSJ). Komunikačnou doménou hovorových lexém sú bežné, poloformálne alebo neformálne, nepripravené, uvoľnené, spontánne, neoficiálne komunikačné situácie (Dolník, 2003, s. 187 n.); porov. aj príznaky uvoľnenosť, ekonomickosť, menšia záväznosť a expresívnosť (k problematike knižnosti a hovorovosti porov. aj Jedlička, 1978, s. 103 n.). V KSSJ sa s kvalifikátorom hovor. uvádzajú napr. tieto pomenovania: *apetít*, *abonentka* „abonentný lístok“, *letný* „vlažný“, *letovačka* „spájkovačka“, *mamička* „manželka“, *sánkovačka*, *meter* „metrický cent“.

Status knižných či hovorových lexíí na jednej strane a status administrativizmov, konfesionalizmov či žurnalizmov na druhej strane nie je na rovnakej úrovni. Nazdáva sa, by bolo možné uvažovať jednak o triadickej **vertikálnej diferenciácii** registra (v zmysle knižné – neutrálne – hovorové; porov. pragmatický príznak štýlovej príslušnosti, ktorý uvádza

D. Slančová), jednak o otvorenej **horizontálnej diferenciácii** registra (administrativizmy, žurnalizmy, detská lexika a i.). Horizontálnosť a vertikálnosť sa pritom môžu kombinovať, porov. napr. konfesionalizmy (horizontálne členenie), ktoré môžu byť knižné: *celebrovať, imago Dei*, neutrálne: *pápež, omša*, hovorové: *stretko* (vertikálne členenie). Vertikálne členenie má pritom bližšie k mikrosociálnemu rozmeru KR a horizontálne členenie sa približuje makrosociálnemu rozmeru KR (o vymedzení mikro- a makrosociálneho rozmeru D. Slančovej porov. vyššie).

V súhrne možno konštatovať, že komunikačný register chápeme ako súbor jazykových a neязыkových komunikačných prostriedkov, ktoré sa preferenčne používajú v istých viac alebo menej typizovaných komunikačných sférach a komunikačných situáciách, kreujúcich sa na základe spoločnej činnosti komunikujúcich jednotlivcov ako nositeľov istých sociálnych rol. Pri bližšom pohľade na lexikálne jednotky, ktoré sú vzhľadom na svoju bezprostrednú spätosť s mimojazykovou realitou spomedzi jazykových jednotiek registrovo najviac vyťažené, zisťujeme, že situačná podmienenosť sa môže týkať všetkých typov lexém; v KR vedľa seba môžu fungovať spisovné i nespisovné výrazy, odborné termíny, slangizmy, profesionalizmy, argotizmy či dialektizmy. Porov. napr. jednotky z lexiky futbalového KR (príklady uvádzame bez podrobnejšej hierarchizácie): *tréner, hráč, kanonier, obranca, stopér, záložník, útočník, rozhodca – sudca – sudi – arbiter, hlavný – postranný, asistent rozhodcu, žltá karta – žltá, červená karta – červená, faul, faulovať – zoťat' niekoho, vykartičkovať sa, pišťala, obstrek, ošetriť, bránkové územie – päťka, pokutové územie – šestnástka, riadny hrací čas, nadstavený čas – predĺženie, polčas, pokutový kop – jedenástka – penalta, múr, jasle/jasličky, spraviť/urobiť – obísť niekoho, štandardná situácia – štandardka, vinkel, žrd', brvno, sieť, brána, zaseknúť, zavesiť, bomba, driblovať, dribling, žonglovať, šúchala, sklz, vypichnúť (loptu), križovať, zdvojiť, osobná obrana – osobka, malá domov, druhá, bago, nedáš – dostaneš, gól, zlatý gól, strieborný gól, gól do šatne, postavenie mimo hry – ofsajd, vhadzovanie – aut, rohový kop – roh, priamy (voľný) kop – nepriamy (voľný) kop, výkop, rozhodcovská lopta, šlapák, koňar, skrumáž, ruka, hlavička, hlavičkovať, kopnúť, prihrať, center, centrovať, preniesť hru, taktický faul, priateľský zápas, majstrovský zápas – majstrák, fanúšik, povzbudzovať, fanklub, ultras, delobuch, svetlica, rozhodcovi mrkvu.*

Registrová polymotivácia

Podobne ako pri slovotvornej motivácii aj v rámci RM možno uvažovať o viacnásobnej motivovanosti, ktorej vonkajším prejavom je príslušnosť lexie do viacerých komunikačných registrov a subregistrov. Registrová polymotivácia sa môže realizovať ako:

(a) prelínanie viacerých KR na horizontálnej úrovni, napr. lexika futbalového KR + lexika žurnalistického (masmediálneho) KR: *poslať niekoho (predčasne) pod sprchy, zápas roka, skrumáž, nedáš – dostaneš, mexická vlna, outsider, anglický týždeň, malé vápno, veľké vápno, lodivod*;

(b) prelínanie viacerých KR na horizontálno-vertikálnej úrovni, napr. lexika futbalového KR + lexika hovorového KR: *jedenástka, osobka, sudca, presilovka*.

(c) Ak futbalovú lexiku budeme chápať ako subregister športového komunikačného registra, potom možno v rozličnej miere pozorovať prelínanie sa s KR ostatných športov či so „všeobecnošportovým“ KR (*hráč, tréner, rozhodca, koňar, ofsajd* a mn i.).

8.2 Relačnosť registrovej motivácie

8.2.1 Motivačná kooperácia

Pri analýze motivačnej kooperácie sa zameriame na stručnú charakteristiku kooperatívnych vzťahov RM s vybranými motivačnými typmi.

(1) RM a paradigmatická motivácia

Výsledkom kooperácie týchto dvoch motivačných typov je existencia lexikálnoparadigmatických vzťahov v rámci istého KR, porov. napr. synonymické paradigmy *tréner – kouč – lodivod – manažér, rozhodca – sudca – sudi – arbiter*; homonymická paradigma *cesták*¹ „cestovný príkaz“ – *cesták*² „cestujúci“, z leteckého sociolektu (Ghillányová – Slančová, 2004, s. 74). Možno tu pozorovať aj ďalšiu diferenciaciu, napr. na vertikálnej úrovni (neutrálne *rozhodca* – hovorové *sudca*) či na úrovni medziregistrových prienikov (registrovej polymotivácie) (*arbiter*: športový aj žurnalistický KR).

(2) RM a fónická motivácia

Výsledkom spolupráce tohto typu sú fónicky motivované lexémy patriace do istého KR: napr. onomatopoeje v reči orientovanej dieťa (porov. typické príklady *bác, ham, havo, pac-pac* a i.) či v reči orientovanej na zviera (napr. povely alebo volanie na zvieratá: *cip-cip, pi-pi, pí-pí, heš*) (k reči orientovanej na psa porov. Gymská, 2010).

(3) RM a sémantická motivácia

Výsledkom spolupráce týchto motivačných typov je existencia sekundárnych, derivačnosémanticky utvorených významov, patriacich k istému KR: napr. hovorové lexie (príklady a sémantizácia sú z KSSJ): *apríl* „nestále počasie na jar“, *bežať* „ponáhľať sa“, *zebra* „priechod pre chodcov označený bielymi pruhmi na vozovke“, knižné lexie: *odkaz* „niečo zanechané ako hodnota, dedičstvo“, *opätovať* „hovoriť to isté, opakovať“, *os* „hlavné myšlienkové ťažisko“, *osídla* „úklady, nástrahy“.

(4) RM a slovotvorná motivácia

Porov. kap. 2.3.1.

(5) RM a morfológická motivácia

Porov. kap. 3.2.1

(6) RM a syntaktická motivácia

Porov. kap. 4.2.1.

(7) RM a frazeologická motivácia

Porov. kap. 5.2.1.

(8) RM a onymická motivácia

Propriá ako lexikálne jednotky s primárnou trojfunkciou (individualizovať, identifikovať, diferencovať) majú výraznú potenciu vystupovať ako výrazné registrové markery. Pravda, musí byť splnená ďalšia dôležitá požiadavka, ktorou je dostatočná známosť onymického objektu. Na základe známosti onymického objektu si komunikanti tento objekt spájajú s istou sférou činnosti, na ktorú sa viaže istý komunikačný register. Známosť onymického objektu pritom môže byť odstupňovaná (napr. lokálna, národná, celosvetová úroveň). Porov. napr. mená celosvetovo známych umelcov, vedcov, politikov, športovcov (*E. Hemingway, A. Einstein, J. F. Kennedy, W. Gretzky*).

(9) RM a interlingválna motivácia

Porov. kap. 6.2.1.

(10) RM a abreviačná motivácia

Za prejav spolupráce týchto motivačných typov možno pokladať skratky typické pre istý komunikačný register (o abreviačnej motivácii porov. kap. 7; k problematike porov. aj 7. kapitolu v práci M. Gavurovej s názvom *Štylistické využitie skratiek*, Gavurová, 2002).

V niektorých komunikačných registroch skratky predstavujú dôležitú zložku, pričom ich motivačná existencia prirodzeným spôsobom vyplýva z komunikačných okolností, determinujúcich kreovanie a používanie príslušného registra. Možno tu spomenúť „učebnicový príklad“ elektronickej komunikácie (čety, diskusné fóra na internete, posielanie SMS správ prostredníctvom mobilných telefónov). Hybridný charakter tohto typu komunikácie²⁵² podmieňuje potrebu používania skratiek ako lineárnych a temporálnych ekonomizátorov, keďže ortografické kódovanie informácie je časovo náročnejšie než fónické kódovanie (píšeme oveľa pomalšie než hovoríme). Na rôznych internetových stránkach môžeme nájsť celé zoznamy takýchto skratiek, ktoré sú zväčša prevzaté (na báze angličtiny), ale nájdú sa aj domáce jednotky. Príklady na prevzaté skratky: *pls* (please „prosím“), *IMO* (in my opinion „podľa môjho názoru“), *LOL* (lot of laugh „veľa smiechu“, ale aj laughing out loud „hlasno sa smejem“), *ROFL* (rolling on the floor laughing „smejem sa tak, že sa váfam po zemi“; vyjadruje väčšiu intenzitu smiechu), *SRY* (sorry „prepáč“), *BB* (bye bye „neformálny pozdrav pri lúčení“). Príklady na domáce skratky: *btd* (buď taký dobrý“), *d/d'* (ďakujem), *nzc/nzč* (nemáš za čo), *jj* (jo jo, súhlas), *nn* (nie nie), *pp* (papa), *mmt* (moment), *p*, *pdp* (pál, pál do do piče). Možno predpokladať, že niektoré domáce skratky vznikli na základe analógie so skratkami v angličtine (*by the way* „mimochodom“ → *btw* :: *mimochodom* → *mmch*).

Osobitnou podskupinou sú jednotky s numerickými komponentmi, ktoré sa tvoria najmä na základe homofónie (*s5* – späť, angl. *4Y* – for you „pre teba“, *L8* – late „late“). Na

²⁵² Na jednej strane písanosť, ktorá primárne implikuje vyššiu mieru oficiálnosti, na druhej strane spontánnosť, nepripravenosť, familiárnosť.

rozhraní medzi jazykovým a nejazykovým tvorením stoja prípady typu *3,14-tcha*²⁵³ a mimo jazykovej oblasti stoja emotikony typu :-), ;-) a pod.

Najčastejšie sa skracujú časti výpovedí, ktoré majú fatickú, zdvorilostnú či emocionálnu funkciu, resp. časti, ktoré fungujú ako ustálené repliky v dialógu (pozdravy typu *pp*, *BB*, slovné emotikony typu *LOL*, *ROFL*, zdvorilostné formuly typu *d/d'*, *nzc/nzč*, *fpoho*, devulgarizujúce *F – fuck*, *STFU – shut the fuck up* „zavri papuľu“ a pod.).

Ďalším typickým príkladom používania abreviačne motivovaných lexém je hovorový register, pre ktorý je charakteristické aj používanie skratkových slov (napr. *deciliter* → *deci*, *centimeter* → *centi*, *kilogram* → *kilo*, *dekagram* → *deka*), skratiek s flektivizačným formantom (*DPH* → *DPH-čka*, *IC* → *IC-čko*, *VUC* → *VUC-ka*, *áčko*, *áčka*, *béčko*, *béčka*), hypokoristik (*Jaroslav* → *Jaro*, *Svetlana* → *Sveťa*), hovorových toponým (*Bratislava* → *Blava*, *Žarnovica* → *Žarka*, *Žaca*).

(11) RM a expresívna motivácia

Výsledkom spolupráce týchto motivačných typov je expresívna lexéma/lexia patriaca do istého KR (často v spolupráci so sémantickou motiváciou), porov. napr. lexémy, ktoré majú v KSSJ združený kvalifikátor *hovor. expr.* (významy uvádzame len pri polysémických lexémach): *básniť* „nadšene rozprávať, nadchýnať sa, spievať“, *bifľovať sa*, *blázniť sa* „nápadne prejavovať záujem o niekoho, niečo, šaliť“, *blázon* „nerozumný, nerozvážny človek; pochábel“, *corgoň*, *čertiť sa*, *obchendovať*.

V tejto súvislosti sa prostredníctvom jednej poznámky pristavme pri dvoch skupinách lexém, ktoré sa tradične označujú ako familiárne slová a hypokoristiká. Obe skupiny sa v slovenskej lexikologickej tradícii uvádzajú ako jeden z typov expresívnych slov s kladným zafarbením. Pripomeňme si definície a príklady z vysokoškolskej učebnice lexikológie (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 157). „Familiárne slová sa používajú v dôvernom styku osôb, ktoré sú si navzájom veľmi blízke“ (*starký*, *starká*, *môj*, *moja* (oslovenie manžela, manželky), *zlatko*, *zlatičko*). „Hypokoristiká čiže laudatíva sa používajú v dôvernom styku rodiny a príbuzných, blízkych osôb“ (*tato*, *oco*, *mami*, *dedo*, *ujo*, *Jano*, *Jožo*, *Tereza*, *Beta*, vrátane deminutív, napr. *tatko*, *dedko*, *Janko*, *Terezka*).

V oboch charakteristikách sa podľa nášho názoru dominantné postavenie pripisuje situácii podmienenosti, vyplývajúcej zo sociálneho vzťahu medzi komunikantmi (rodinní príslušníci, blízke osoby – priatelia, priateľky). Použitím familiárnej alebo hypokoristickej lexémy komunikant demonštruje fakt, že danú osobu dobre pozná. Familiarizmy a hypokoristiká preto pokladáme za osobitný druh registrovo motivovaných jednotiek. Z toho však automaticky nevyplýva (kladná) expresivita, napr. oslovenia *oci*, *mami* nie sú expresívne, ale situačne podmienené. Expresivita je fakultatívnym a častým, ale nie nevyhnutným sprievodným javom familiárnych a hypokoristických lexém, explicitne sa vyjadruje najmä pomocou SM (deminutívnosť, augmentatívnosť): *mamka*, *ocko*, *otecko*, *apko*, *mužiček*, *žienka*, *tetka*, *tetuška*.

²⁵³ Ide o sofistikovanú devulgarizujúcu šifru, kde *3,14* zodpovedá Ludolfovmu číslu π („pí“) a *-tcha* je kvázi poangličtený pravopis slabiky „ča“; *3,14-tcha* sa teda číta „piča“, resp. „piča“.

(12) RM a terminologická motivácia

Porov. kap. 8.1.2.

(13) RM a sociolektická motivácia

Porov. kap. 8.1.1.

(14) RM a temporálna motivácia

Dôkazom spolupráce RM a temporálnej motivácie sú časovo príznakové lexémy patriace do istého KR, napr. archaizmy a administrativizmy *deviatok*, *desiatok*, *dvadsiatok*, konfesionalizmus *dverár* „klerik s nižším stupňom svätenia“, porov. aj kombináciu kvalifikátorov v KSSJ: kniž. zastar. *ľnúť* „lipnúť“, *obsiahnuť* „získať, dostať“, *lós* „osud, údel“, *obecať* „obetovať“, *obličaj* „tvár“, *protivný* „protiľahlý“. Na druhej strane možno spomenúť napr. neologizmy z oblasti výpočtových a komunikačných technológií (*handsfree*, *tablet*, *WiFi*, *bluetooth*, *GPS* [global positioning system] a mn. i.).

8.2.2 Motivačná determinácia

RM sa do motivačnodeterminačných vzťahov zapája napríklad prostredníctvom univerbizačných procesov. V kapitole 4.3.3 sme univerbizáciu charakterizovali ako motivačnú determináciu v tom zmysle, že popri syntaktickej demotivácii univerbáty nadobúdajú slovotvornú, morfológickú, abreviačnú, resp. sémantickú motiváciu (podľa toho sa vymedzujú štyri typy univerbizácie). Okrem nadobudnutia uvedených nominačne relevantných motivačných typov však veľmi často dochádza aj k aktivácii RM, a to najmä na vertikálnej úrovni (porov. napr. príznaky hovorovosť, neoficiálnosť, neformálnosť): *všeobecná pedagogika* → *všeobecka*, *zimný štadión* → *zimák*, *káblová televízia* → *káblovka*.

8.2.3 Motivačná inkompatibilita

Motivačnou inkompatibilitou sa RM vyznačuje vo vzťahu k individualizačnej motivácii (o individualizačnej motivácii porov. kap. 9). Okazionalizmus v momente svojho použitia nie je súčasťou žiadneho komunikačného registra.

V súvislosti s RM je potrebné objasniť jednu zo základných vlastností okazionalizmov, a tou je viazanosť na kontext (bližšie porov. Liptáková, 2000, s. 16). Pojem viazanosti na kontext, ktorý sa spája s okazionalizmami, má totiž blízko k pojmu situačnej podmienenosti, ktorý je charakteristický pre registrovo motivované lexémy. Podstatný rozdiel je však v tom, že viazanosť na kontext vyplýva z funkčnej jednorazovosti, neuzuálnosti, zatiaľ čo situačná podmienenosť je úzko spätá s uzuálnosťou, typickosťou – napr. komunikácia s dieťaťom si vyžaduje používanie vyjadrovacích prostriedkov, typických práve pre túto komunikačnú situáciu. Vo vzťahu k okazionalizmom je taktiež dôležité, že viazanosť na kontext je graduálnou (odstupňovanou, nie obligatórnou) vlastnosťou a že ide o jednu z viacerých vlastností, pričom len prostredníctvom súboru všetkých vlastností možno charakterizovať okazionalizmy ako špecifický druh lexikálnych jednotiek. Registrovo motivované jednotky ako celok sa nevyznačujú ďalšími vlastnosťami, ktoré sa pripisujú okazionalizmom, napr. funkčná jednorazovosť, expresívnosť.

8.3 Dynamika registrovej motivácie

Dynamické procesy viditeľnejšie prebiehajú v skupine extralingválnych motivačných typov. Je to prirodzené, pretože táto skupina typov motivácie je viac závislá od diania v mimojazykovej realite. O dynamike RM sme sa zmienili (implicitnejšie či explicitnejšie) vo viacerých pasážach predchádzajúceho textu. Ani na tomto mieste nám nepôjde o vyčerpávajúci výklad, len o ilustráciu vymedzených javov.

8.3.1 Nadobudnutie registrovej motivácie

Podobne ako pri každom inom motivačnom type RM vzniká spolu s lexémou/lexiou ako výsledkom nominačnej a komunikačnej potreby (v súlade s vymedzením RM takýto lexikálny prostriedok na seba viaže suprasémantický príznak situačnej podmienenosti).

8.3.2 Registrová remotivácia a transmotivácia

(a) Remotivácia

Registrová remotivácia je prechod lexémy/lexie z jedného KR do iného KR, napr. jednotky z registra internetovej lexiky môžu prenikať do hovorového registra, resp. do širších sfér hovorového štýlu, do bežnej každodennej komunikácie, napr. *info* (informácia, informácie), *fpoho* (v pohode).

(b) Transmotivácia

Registrová transmotivácia často prebieha tak, že pri nominačnom akte k zmene dochádza len na vertikálnej osi, pričom príslušnosť v horizontálnej osi zostáva neporušená.

Typickým príkladom je tvorenie profesionalizmov – motivant aj motivát patria do KR príslušnej oblasti vedy a techniky (horizontálny rozmer sa nemení), motivát však nadobúda vlastnosti, ako sú neoficiálnosť, nespisovnosť, hovorovosť (vertikálny rozmer sa posúva v smere neutrálne → príznakové): *špeciálna pedagogika* → *špecka*, *nehodový vlak* → *nehodák*, *termínovaný vklad* → *termiňák*, *regálová cena* → *regálovka*, *priamy kop* → *priamák*.

8.3.3 Registrová demotivácia

O registrovej demotivácii (čiastočnej alebo úplnej) na vertikálnej úrovni možno uvažovať napríklad v prípadoch postupnej neutralizácie knižných, hovorových či až nespisovných jednotiek, porov. napr. oslabovanie vertikálneho aspektu registrovej motivácie v univerbátoch *obývačka*, *panelák*, *bytovka*, *sanitka*.

O oslabovaní registrovej motivácie možno uvažovať aj v prípadoch postupného zvyšovania frekvencie lexémy v dôsledku expanzie príslušného denotátu (napr. *počítač*, *mobilný telefón*). Inými slovami, čím bežnejší a prirodzenejší je pre používateľov jazyka istý denotát, tým slabší je príznak situačnej podmienenosti a tým slabšia je registrová motivácia.

8.4 Záver k registrovej motivácii

Termín registrová motivácia vychádza z pojmu/termínu komunikačný register, ktorý sa charakterizuje ako situačne podmienený spôsob jazykového prejavu. Registrovým motívantom je extralingválna entita *situačná podmienenosť* – príznak indikujúci komunikačnú situáciu, v ktorej sa daná lexéma preferenčne používa. Spôsob používania jazykových prostriedkov sa vo vedomí komunikantov fixuje, nejde len o záležitosť parole (metajazykovým prejavom tejto fixácie je napr. lexikografické spracovanie v podobe funkčných kvalifikátorov). Aplikovanie termínov register, registrová motivácia umožňuje ďalšiu špecifikáciu v zmysle register – subregister (register možno ďalej členiť na viacero subregistrov). Komunikačný register (a subregistre) možno ďalej diferencovať horizontálne (otvorená klasifikácia v zmysle vyčleňovania skupín, ako sú administratívizmy, žurnalizmy, konfesionalizmy, detská lexika a i.) a vertikálne (triadicky v zmysle knižné – neutrálne – hovorové). Horizontálnosť a vertikálnosť sa môžu kombinovať.

Pri vymedzení registrovej motivácie sa ako dôležitá ukazuje analýza vzťahu k sociolektickej a terminologickej motivácii. Aj sociolektizmy, aj odborné termíny sa vyznačujú príznakom situačnej podmienenosti, preto tieto dva motivačné typy možno pokladať za podtypy registrovej motivácie. Z čiastkového lexikologického hľadiska komunikačný register teda chápeme ako súbor lexikálnych prostriedkov, ktoré sa preferenčne používajú v istých viac alebo menej typizovaných komunikačných sférach a komunikačných situáciách, kreujúcich sa na základe spoločnej činnosti komunikujúcich jednotlivcov ako nositeľov istých sociálnych rol. Situačná podmienenosť sa môže týkať všetkých typov lexém; v komunikačnom registri vedľa seba môžu fungovať spisovné i nespisovné výrazy, odborné termíny, slangizmy, profesionalizmy, argotizmy či dialektizmy.

Registrová motivácia sa diferencovane zapája do vzťahov so všetkými ostatnými typmi motivácie. Kooperatívne s paradigmatickou, fónickou, sémantickou, slovotvornou, morfológickou, syntaktickou, frazeologickou, onymickou, interlingválnou, abreviačnou, expresívnou, teritoriálnou, temporálnou motiváciou. Do determinatívnych vzťahov sa RM zapája so syntaktickou motiváciou prostredníctvom univerbizačných procesov. RM je inkompatibilná len s individualizačnou motiváciou – okazionalizmus ako neuzuálna jednotka v momente svojho použitia nie je súčasťou žiadneho komunikačného registra. Vzťah k sociolektickej a terminologickej motivácii možno označiť ako inkluzívny – každú sociolekticky a terminologicky motivovanú lexému možno pokladať aj za registrovo motivovanú, ale nie naopak.

Dynamika registrovej motivácie prebieha vo všetkých troch smeroch – nadobudnutie, zmena, oslabovanie až zánik. Vznik RM súvisí so vznikom novej lexémy, resp. lexie. Zmena RM sa realizuje jednak ako prechod lexémy/lexie medzi komunikačnými registrami (remotivácia), jednak ako úplná alebo čiastočná zmena príslušnosti do KR pri nominačnom akte (transmotivácia). Oslabovanie a strata registrovej motivácie sa týka procesov postupnej neutralizácie štylisticky a komunikačne príznakových a situačne podmienených jednotiek.

9 INDIVIDUALIZAČNÁ MOTIVÁCIA

9.1 Podstata individualizačnej motivácie

J. Furdík (2008, s. 66 – 67) venuje individualizačnej motivácii (ďalej IndivM) pomerne málo pozornosti. Po konštatovaní, že individualizačne motivované sú okazionalizmy – „slová určené na jednu príležitosť, nikdy predtým ani nikdy potom sa nepoužijú“ (s. 66) –, uvádza stručný výpočet vlastností okazionálnych lexém, prevzatý z monografie Ľ. Liptákovvej (2000).

Hoci túto okolnosť J. Furdík nevysvetľuje, termín individualizačná motivácia uňho zrejme vychádza z jednej z definičných vlastností okazionalizmov – z individuálnej príslušnosti (Liptáková, 2000, s. 18; tam aj ďalšia literatúra). Tejto vlastnosti sa v okazionalistických prácach prisudzuje graduálny charakter. Individuálna príslušnosť sa priznáva tým okazionalizmom, ktoré boli utvorené známymi komunikantmi – napr. spisovateľmi, esejistami, publicistami. Problém vidíme v tom, že individuálna príslušnosť sa týka každého autora okazionalizmu bez ohľadu na to, či ide o známeho alebo úplne neznámeho osobu – túto skutočnosť si uvedomujú aj bádatelia, hoci z nej nevyvodzujú príslušné dôsledky a individuálnu príslušnosť nepokladajú za absolútne platnú vlastnosť, porov.:

*„Pri graduálnom charaktere príslušnosti k individuálnemu, jedinečnému autorovi zohráva úlohu okolnosť, či autorom okazionalizmu je významný spisovateľ [...], ktorého individuálny štýl je dobre známy, okazionalizmy tohto autora sú charakteristické a preňho typické (nemohol ich utvoriť nik iný), alebo ide o okazionalizmy, ktoré mohli vytvoriť ľubovoľní **individuálni** hovoriaci“* (Buzássyová, 1990, s. 71; zvýraznil M. O.).

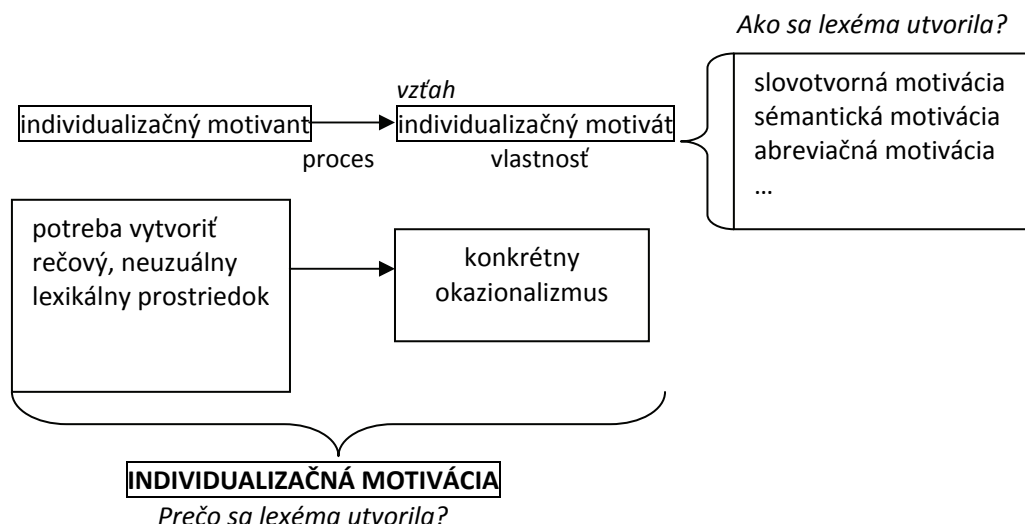
Podobne sa vec formuluje aj na inom mieste: „Okazionalizmy nepoužíva celé jazykové spoločenstvo, iba **individuálni** hovoriaci“ (Buzássyová, 1999, s. 134; zvýraznil M. O.). A do tretice na predchádzajúcej strane tej istej štúdie pri porovnávaní okazionalizmov a neologizmov autorka konštatuje, že „okazionalizmy teda charakterizuje príslušnosť k reči a k **individuálnemu** hovoriacemu“ (s. 133; zvýraznil M. O.). Známosť/neznámosť autora okazionalizmu však podľa nášho názoru nemá vplyv na individuálnu príslušnosť. Rozdiel (z hľadiska analyzovanej vlastnosti irelevantný) je len v tom, že ak bol okazionalizmus utvorený známym človekom, ostatní členovia komunikujúceho spoločenstva tohto jednotlivca vedia identifikovať.²⁵⁴ Nazdávame sa teda, že vlastnosť <individuálna príslušnosť> možno pokladať za absolútne platnú a v tomto prípade termín *individualizačná motivácia* má svoje opodstatnenie.

Aj v tejto kapitole budeme vychádzať z porovnania analyzovaného motivačného typu (individualizačnej motivácie) so slovotvornou motiváciou. SM je z hľadiska jazykového systému inherentný motivačný typ, čo sa prejavuje v tom, že slovotvorný motivant má intralingválny charakter, môže ním byť jednoslovná alebo viacslovná lexéma, prípadne syntagma (Furdík, 2004, s. 33). Podstatou SM je utvorenie novej jednotky pomocou zmeny morfematickej štruktúry, pričom zväčša dochádza aj k zmene lexikálneho významu (*mlieko*

²⁵⁴ Identifikáciu autorstva okazionalizmov v týchto prípadoch podporuje aj písanosť komunikátu (esej, báseň, glosa, editoriál, fejtón, reportáž a pod.).

→ *mliekar, dve poschodia* → *dvojposchodový*). IndivM je extralingválny (adherentný) motivačný typ. To znamená, že motív existencie IndivM prichádza z mimojazykového priestoru. Individualizačný motivant má teda extralingválny charakter a môžeme zaň pokladať momentálnu potrebu vytvoriť rečový, neuzálny lexikálny prostriedok.²⁵⁵ Vlastné fyzické utvorenie tohto okazionalneho lexikálneho prostriedku sa týka motivačných typov s nominačnou funkciou (porov. 1.2.6). Vo vzťahu k IndivM je to predovšetkým slovotvorná, ďalej interlingválna, sémantická, abreviačná a morfológická motivácia; z motivačných typov bez vlastnej nominačnej funkcie je to onymická a frazeologická motivácia (o rozšírenom chápaní pojmu okazionalizmus porov. 9.2.1). Prostredníctvom IndivM teda možno odpovedať na otázku *Prečo sa daná lexéma volá tak?*, odpoveď na otázku *Ako sa daná lexéma utvorila?* sprostredkujúajú iné motivačné typy (porov. schému 33).

Schéma 33. Individualizačná motivácia



²⁵⁵ Z tejto charakteristiky sa vymyká tvorenie okazionalizmov v dôsledku nedostatočnej jazykovej kompetencie jazykových používateľov. Týka sa to napr. detí, seniorov, cudzincov a inak komunikačne hendikepovaných používateľov jazyka, ktorých sa týka disproporčná komunikácia (o termíne porov. Zajacová, 2009). Každá z uvedených skupín komunikantov má svoje špecifiká, ktoré zasahujú aj oblasť tvorenia okazionalizmov. Napríklad u detí vo vzťahu k okazionalizmom najprv dominuje nezámerne tvorenie, avšak „s narastajúcim vekom, na vyššom stupni ovládania jazyka sa objavuje zámerné vymýšľanie okazionalizmov“ (Liptáková, 2000, s. 27). Možno teda konštatovať, že čím dokonalejšia je detská jazyková kompetencia, tým vyšší je aj stupeň zámernosti pri tvorení príležitostných slov, teda stupeň „nespokojnosti“ s tým, čo ponúka uzúlna lexika. A naopak, u niektorých seniorov možno pozorovať postupnú stratu komunikačnej kompetencie, s čím súvisí potenciálny nárast nezámernej tvorby okazionalizmov.

9.2 *Relačnosť individualizačnej motivácie*

9.2.1 *Motivačná kooperácia*

Motivačné „kooperáty“ v zmysle *individualizačná motivácia a iný motivačný typ* rozdeľujeme do troch skupín. Najprv si všimneme spoluprácu IndivM s tými motivačnými typmi, ktoré sú nejakým spôsobom reflektované v definičných vlastnostiach okazionalizmov (slovotvorná, temporálna, expresívna motivácia) (časť I). Do druhej skupiny zaraďujeme vzťah IndivM k paradigmatickej motivácii; pôjde o načrtnutie lexikálnoparadigmatických vzťahov, do ktorých sa zapájajú individualizačne motivované jednotky (časť II). Napokon poukážeme na spoluprácu s inými typmi motivácie, prostredníctvom ktorých sa tradičné chápanie okazionalnosti rozširuje (časť III).

(I) Motivačná kooperácia a definičné vlastnosti okazionalizmov

(1) IndivM a temporálna motivácia

Väčšinu okazionalizmov možno pokladať za extrémny typ temporálne motivovaných jednotiek, za lexikálne podenky, ktoré si – obrazne formulované – užijú svojich niekoľko sekúnd komunikačnej slávy a upadajú do zabudnutia; porov. definičnú vlastnosť <funkčná jednorazovosť>. A tak možno konštatovať, že „okazionalizmy na rozdiel od neologizmov nemôžu zastarávať, novosť je ich trvalou vlastnosťou“ (Buzássyová, 1990, s. 69), doplniť v tom zmysle, že okazionalizmy ani nestihnúť zovšednieť a zostarnúť, pretože umierajú v okamihu svojho zrodu.

Žiada sa ozrejmiť ešte jeden moment, na ktorý upozorňuje K. Buzássyová (2008, s. 253): „Okazionalizmy nespájame s podenkovitosťou, krátkym zánikom, lebo napríklad príležitostne utvorené autorské slová spisovateľov žijú v ich literárnych textoch.“ Život okazionalizmov v literárnych a všeobecnejšie v písaných textoch je skutočne vzhľadom na charakter tohto komunikačného kanála (grafická petrifikovanosť) odlišný od okazionalizmov v hovorenej komunikácii. Definičná vlastnosť <funkčná jednorazovosť> sa ich však podľa nášho názoru takisto dotýka. Ani písané autorské, ani hovorené „neautorské“ okazionalizmy neprekračujú hranice jednorazového parolového použitia. Autorské slová sú viazané na príslušný text, akoby „zabalzamované“, „driemu“, „hibernujú“, čakajú na čitateľské „odkľatie“ a pri každej individuálnej čitateľskej recepcii znovu a znovu na chvíľu ožívajú. Jedinečná príležitostná utvorenosť a kódovanie na strane autora sa na druhom póle komunikačného oblúka realizuje ako jedinečné, u každého čitateľa individuálne prežívané dekódovanie. Svedčí o tom aj fakt, že väčšina týchto lexém neprechádza do úzu, zachováva si vlastnosť neuzuálnosti.

V tejto súvislosti sa do pozornosti dostáva ešte jedna otázka, týkajúca sa síce nepočetnej, ale zaujímavej skupiny lexikálnych prostriedkov. Konkrétne ide o pôvodné okazionalizmy, ktoré sa funkčne prehodnotili na idiolektizmy; porov. napr. Satinského slovo *čučoriedka* s významom „dievča alebo mladá žena“ (lexia s týmto významom sa dostala aj do prvého zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka, 2006, s. 538). V týchto prípadoch sa stráca príznak <funkčná jednorazovosť> (dochádza k temporálnej demotivácii), ale zachováva sa príznak <individuálna príslušnosť>. Ukazuje sa teda, že v ojedinelých prípadoch za individualizačne motivované je možné považovať aj temporálne nemotivované lexémy.

(2) Individuálna a expresívna motivácia

Expresívnosť sa hodnotí ako graduálna vlastnosť okazionalizmov, i keď v širšom ponímaní každý okazionalizmus možno hodnotiť aspoň ako implicitne expresívny, pretože „vytvorenie okazionalneho slova možno považovať za výsledok subjektívnej reakcie človeka na istý úsek reality“ (Liptáková, 2000, s. 17). Komunikant vystupuje ako aktívny homo nominans, čím manifestuje svoju schopnosť byť jazykovo kreatívny, originálny a jedinečný. Prejavuje sa tu dôležitá komunikačno-pragmatická funkcia okazionalizmov: „...okazionalizmy nám umožňujú vyjadriť to, na čo niekedy bežné slová nestačia. Pomocou nich môžeme byť v komunikácii vtipnejší, aktuálnejší, osobnejší, emocionálnejší, empatickejší, ale často aj výstižnejší a úspornejší.“ (Liptáková, 2008, s. 61).

Stupeň expresivity celkom prirodzene závisí od prediktability, a to nepriamo úmerne: čím menšia je prediktability okazionalizmu, tým väčšia je jeho expresívna potencia (porov. aj Liptáková, 1999, s. 107). Je samozrejmé, že miera expresívnosti závisí aj od stupňa expresívnosti použitých slovotvorných (a širšie jazykových) prostriedkov. Možno rámcovo konštatovať, že najväčšmi expresívne sú neprediktabilné okazionalizmy, teda príležitostné slová utvorené podľa netradičných alebo v uzuálnej lexike málo frekventovaných slovotvorných (a širšie nominačných) postupov, ktoré vo svojej štruktúre obsahujú nápadný, niekedy okazionalne prevzatý cudzí prvok a ktoré navyše majú expresívny motív; napr.: *archichecht* (architekt + chechtať sa), *sociálny debokrat* (demokrat + debil), *Slotwaldov* (Slota + Gottwaldov), *Bordelistan* (bordel + analógia s toponymami na -stan), *wurstožrút* „Rakúšan“²⁵⁶. Uvedené príklady vzhľadom na použité expresívne slovotvorné prostriedky (napr. základy odkazujúce na motivujúce expresivizmy *debil*, *bordel*, *žrať*, prevzatý komponent *wurst*-), exkluzívne nominačné postupy (blending, resp. lexikálna kontaminácia napr. v slovách *archichecht*, *debokrat*), teda vzhľadom na celkovú jazykovú exkluzívnosť, nezvyčajnosť, sú naozaj neprediktabilné²⁵⁷ a na adresáta pôsobia ako lexikálny „blesk z jasného neba“, čím sa dosahuje aj vysoká miera ich celkovej expresívnosti.

(3) Individuálna a slovotvorná motivácia

V doterajšej okazionalistickej literatúre sa slovotvorbe venuje najviac pozornosti. Je to pochopiteľné. Vlastnosť <slovotvorná motivovanosť> sa síce nepokladá za absolútnu, ale pri analýze okazionalizmov sa na prvom mieste počíta so slovotvorne motivovanými slovami a takmer všetky okazionalistické výklady sa týkajú práve tohto typu lexikálnych jednotiek. Svedčí o tom aj analýza korpusu vyše 1 400 okazionalných pomenovaní, ktoré na konci monografie *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine* uvádza Ľ. Liptáková (2000, s. 113 – 142). V ňom sa nachádza vyše 94 % slovotvorne motivovaných lexém. V porovnaní s uzuálnou lexikou, kde sa zastúpenie slovotvorne motivovaných slov podľa výskumov

²⁵⁶ Z internetovej diskusie po zápase majstrovstiev sveta v ľadovom hokeji Slovensko – Rakúsko 8:1 (5. 5. 2005): *Takto sa hrá hokej, wurstožrúti!*

²⁵⁷ Na rozdiel od tohto prístupu P. Štekauer, aplikujúc onomaziologickú teóriu slovotvorby (Štekauer, 1998), pokladá okazionalizmy za pravidelné a plne prediktabilné lexikálne jednotky bez ohľadu na frekvenciu. Ich zvláštnosť podľa neho spočíva vo vzťahu medzi jazykom a mimojazykovou realitou a vo vzťahu medzi jazykom a používateľmi jazyka (podrobnejšie Štekauer, 2002).

v slovanských jazykoch pohybuje okolo 65 %, ²⁵⁸ je teda slovotvorná motivácia pre okazionalizmy v tradičnom vymedzení takmer nenahraditeľná. Je to prirodzené, keďže slovo-
tvorný význam ako nápoed' komunikačne relevantného lexikálneho významu zohráva
dôležitú úlohu pri málo frekventovaných lexikálnych jednotkách (Furdík, 1993, 2004).
A okazionalizmy vyznačujúce sa okrem iného aj funkčnou jednorazovosťou sú z pohľadu
frekvencie extrémnym prípadom. Napriek tomu, že komunikant sa s daným okazionaliz-
mom stretáva prvýkrát v živote, práve prostredníctvom systémovej poistky garantovanej
slovotvornou motiváciou je lexikálny význam okazionalizmu do istej miery predvídateľný.
„Nápoedná“ sila slovotvorného významu je najviditeľnejšia vtedy, ak sa okazionalna le-
xéma vytvorila podľa vysoko produktívnych slovotvorných typov; terminologicky ide
o potenciálne slová: napr. deadjektívne vlastnostné príslovky (*Kríze čelíme aj širokoroz-
chodne* ²⁵⁹), kompozitá s prvým komponentom euro-, ktoré majú v SNK frekvenciu 1: *euro-
dominancia, eurofarár, euronotes, eurošpión* a i. (porov. Buzássyová, 1979, 1990; Liptáko-
vá, 2000, s. 14). Prediktabilita je však pomerne vysoká aj v prípadoch, keď sa okazionaliz-
mus utvorí v súlade s existujúcimi slovotvornými normami. Podľa nášho názoru teda ne-
musí ísť vždy o slová patriace do vysoko produktívnych slovotvorných typov, napr. *súruš-
nie, pápežomil – ficomil – putinomil* (pravda, do hry vstupujú aj ďalšie faktory, napr. prí-
slušnosť do typu onomaziologickej kategórie – najmenej prediktabilné sú deriváty patriace
do mutačného typu).

V tejto súvislosti sa do pozornosti ponúka otázka, ktorú v diskusii na konferencii *Sło-
wotwórstwo słowiańskie: system i tekst* (Poznań 17. – 19. mája 2011) položila prof.
I. Stramlić Breznik: Možno pri potenciálne utvorených slovách, utvorených podľa
existujúcich slovotvorných modelov, vlastne hovoriť o individualizačnej motivácii?
Konkrétny nominačný akt, skutočnosť, že sa daná lexéma využije v reči, je v konečnom
dôsledku zásluha individuálneho komunikanta, či ide o potenciálne alebo príležitostné
slovo. Aj v skupine potenciálnych slov teda podľa nášho názoru možno uvažovať
o individualizačnej motivácii. Čo sa mení, je miera inovatívnosti, kreatívnosti, ktorá je,
prirodzene, v skupine potenciálnych slov nižšia.

Pri druhej skupine tzv. príležitostných slov sa slovotvorná norma nejakým spôsobom
porušuje, a teda aj miera prediktability lexikálneho významu pomocou slovotvornej štruk-
túry je menšia. Pravda, ako na viacerých miestach upozorňuje K. Buzássyová, hranica me-
dzi uvedenými skupinami je priestupná. Celkovo, bez ohľadu na to, či ide o potenciálne
alebo príležitostné slová, možno konštatovať, že slovotvorná motivácia spolu so situačnou
zakotvenosťou napriek jednorazovosti robia z okazionalizmov funkčné komunikačné pro-
striedky.

V neposlednom rade zdôrazňujeme skutočnosť, ktorá sa týka protirečivosti statusu
okazionalizmov. Vyjdime z nasledujúceho citátu: „Význam okazionalnej lexiky je v tom, že

²⁵⁸ Podľa najnovších sondážnych výskumov, ktoré sme zatiaľ nepublikovali, na materiáli Slovníka
koreňových morfém (2007) sa ukazuje, že v slovenčine je zastúpenie slovotvorne motivovaných slov až
na hranici 80 % (porov. kap. 1.2.8).

²⁵⁹ Veta je reakciou na mediálnu správu o plánoch vlády SR postaviť širokorozchodnú železničnú trať
naprieč Slovenskom.

aj keď patrí do reči, stojí akoby mimo jazykového systému (langue), je s jazykovým systémom nerozlučne a mnohorakými väzbami spätá. Okazionalizmy nevznikajú na báze nejakých osobitných afixov a základov, sú len svojráznymi kombináciami toho, čo v danom jazykovom systéme existuje“ (Buzássyová, 1990, s. 65). Autorka zdôrazňuje, že okazionalizmy, aj napriek tomu, že sa u nich zdôrazňuje príslušnosť k reči a neuzuálnosť (ide o absolútne platné definičné vlastnosti), nevznikajú v rečovom vzduchoprázdne, ale práve naopak, sú svojsky späté s langue a dodajme, že sa tak deje predovšetkým zásluhou slovo- tvornej motivácie. Podobne ako pri uzuálnych lexémach utvorených pomocou analogickej slovo- tvorby (Furdík, 1993, s. 52 – 59) aj pri okazionalizmoch možno uvažovať o „horizontálnej“ a „vertikálnej“ dimenzii utvorenosti/motivovanosti. Horizontálna dimenzia je zastúpená vzťahom k motivantu (*rušeň* → *súrušnie* „viacero rušnov vedľa seba“), vertikálna dimenzia sa týka príslušnosti do slovo- tvorného typu (sú- + Z_s + -R_{n3}: *súrušnie* – *súvetie* – *súkvetie* – *súhvezdie* – *súostrovie*...; k metodike uvádzania slovo- tvorných vzorcov porov. Furdík, 2004, s. 47 – 48).

V súvislosti so vzťahom IndivM a slovo- tvornej motivácie možno spomenúť aj individuálnu slovo- tvornú remotiváciu existujúcich uzuálnych slov, ktoré takýmto spôsobom jednorazovo nadobúdajú inú vnútornú štruktúru, a teda aj iný lexikálny význam: napr. *sadista* „pracovník sadu“ ← *sad*, *senník* „záznamník snov“ ← *sen* (príklady Ľ. Liptákovvej); *predpoklad* ← *poklad* (podľa *predzápas*, *predpredaj*), reduplikovaná zloženina *barbar* ← *bar* + *bar* „ten, kto chodí z baru do baru“. V týchto prípadoch sa zároveň aktivizuje paradigmatická motivácia (porov. v tejto kapitole časť II.3 o okazionalnej homonymii).

(II) Vzťah k paradigmatickej motivácii

Mohlo by sa zdať, že podenkovitosť okazionalizmov vylučuje akúkoľvek začlenenosť do lexikálnoparadigmatických vzťahov, že podstatou vzťahu IndivM a PM je inkompatibilita. Nie je to tak. Aj okazionalizmy sú napriek svojim vlastnostiam rozličným spôsobom napojené na uzuálnu lexiku a veľkú zásluhu na tomto fakte má práve kooperácia s paradigmatickou motiváciou. V tejto súvislosti si všimneme synonymické, paronymické, homonymické a hyperonymicko-hyponymické paradigmatické vzťahy, do ktorých sa okazionalizmy zapájajú a ktoré manifestujú spoluprácu IndivM s PM.

(1) Synonymia

So vzťahom IndivM a PM súvisí aj vlastnosť <nominačná fakultatívnosť>. Konštatuje sa, že okazionalizmy sú z hľadiska nominácie fakultatívne, zväčša nepomenúvajú nové objekty mimojazykovej reality, keďže vznikajú ako široko chápané synonymá k existujúcim výrazom (Liptáková, 2000, s. 17). Na rozdiel od A. G. Lykova (1976) a K. Buzássyovej (1990) a v súhlase s Ľ. Liptákovou (2000, s. 103) nazdávame sa, že nominačná fakultatívnosť je pri okazionalizmoch odstupňovaná a nemá absolútny, ale graduálny charakter.

Najočividnejšie sa nominačná fakultatívnosť prejavuje v prípadoch, keď existuje uzuálne synonymum s totožným lexikálnym významom, napr. *zatváratko* [vrchnák],²⁶⁰ *šalatáreň* [bufet], *Slintovízia* [TV Markíza]. Oslabenú nominačnú fakultatívnosť možno pozorovať

²⁶⁰ Uzuálne synonymá uvádzame v hranatých zátvorkách.

vtedy, ak nejde o absolútne synonymá. Okazionalizmy tu najčastejšie fungujú ako výsledok snahy o čo najadekvátnejšie, najvýstižnejšie pomenovanie denotátu, a to predovšetkým v zmysle konkretizácie. Napríklad okazionalizmus *výbodie* s významom „okrúhly počet bodov“²⁶¹ bol utvorený jednak na základe slovotvornej analógie so slovom *výročie*, zároveň medzi týmito slovami možno pozorovať vzťah čiastočnej synonymie založený na spoločnom významovom komponente [okrúhly počet niečoho]. Podobné príklady na konkretizáciu možno nájsť aj u Ľ. Liptákovej, napr. *medziplotník* „chodník medzi plotmi“ [chodník], *pešochodky* „pohodlné topánky s nízkym podpätkom“ [topánky]. V týchto prípadoch možno uvažovať aj o hyperonymicko-hyponymickom paradigmatickom vzťahu.

Nominačná fakultatívnosť je najviac oslabená v prípadoch, keď k okazionalizmu neexistuje uzuálny lexikalizovaný výraz, iba opisná syntaktická konštrukcia, napr. *pápežomil* [človek, ktorý zbožňuje pápeža], *scelebritovanie sa* [keď sa niekto stane celebritou], *bez-JOJkovy* [ktorý je bez televíznej stanice TV JOJ], *erotoúmysel* [erotický, sexuálny úmysel], *lamiňákfíra* [rušňovodič pracujúci s rušňami radu 240 s prezývkou Laminátka], *spolusilvestrovač* [človek, s ktorým sme spoločne strávili posledný deň v roku]. V týchto prípadoch okazionalizmus funguje ako ekonomizačný a kondenzačný nominačný prostriedok (Liptáková, 1998, s. 35).

V súvislosti s paradigmatickou motiváciou je potrebné spomenúť aj tzv. okazionálnu synonymiu, napr. *štikáč / štikátor / klieštikár / štikmajster* (Liptáková, 2008). Vzhľadom na jednorazové komunikačné využitie v týchto prípadoch možno o synonymii uvažovať len z „nadhľadu“, teda z pozície externého zaznamenávateľa príslušných okazionálnych výrazov. Komunikanti, ktorí dané slová s rovnakým alebo súvzťažným významom vytvorili, o sebe totiž nevedia; tieto okazionalizmy sa vytvárajú nezávisle od seba (Liptáková, 1999, s. 106). V tomto zmysle okazionálne synonymá (na rozdiel od uzuálnych synonym) nevstupujú do reálnych paradigmatických vzťahov, ktoré by si používatelia jazyka uvedomovali; porov. napr. typy výpovedí, v ktorých sa na syntagmatickej osi prejavuje vzťah uzuálnej synonymie: *Utekal, ba nie, ten až trielil domov. To už nebol ani hlupák, to bol debil.*

(2) Paronymia

Na pozadí paronymie ako lexikálnoparadigmatického vzťahu formálnej podobnosti je založené tvorenie okazionalizmov, ktoré sú slovotvorne motivované, ale zároveň sa pri nich aktualizuje aj paronymický vzťah k uzuálnemu slovu: *Podľa správania niektorých mladých ľudí už nehovoríme o mladej populácii, ale **papulácii**.* (T. Janovic) – *Parlament by mali zbúrať. Poniectorí **posranc**i by si toho aj všimli možno až po roku. (ID)²⁶² – Ten drbnutý Robertko musí do všetkeho **Fičovať** ?????? (ID)*

V písanej komunikácii možno za osobitný prípad paronymických okazionalizmov považovať tzv. paronymické kondenzáty. Ide predovšetkým o prípady, keď jedno z paronym má istý segment (alebo skupinu segmentov) navyše, ktorý sa v písanej podobe zaznačuje do

²⁶¹ Na internetovej stránke www.vlaky.net registrovaní používatelia za určené aktivity dostávajú istý počet bodov. Slovo *výbodie* bolo utvorené pri príležitosti, keď jeden z používateľov ako prvý dosiahol okrúhly počet 100 000 bodov.

²⁶² ID = príklady zachytené v internetových diskusiách, ktoré pravopisne neupravujeme.

zátvoriek. Veta sa použitím takéhoto kondenzátu stáva kontrapunkticky viacmyselnou (odkazujeme na štúdiu K. Buzássyovej o kontrapunkte výrazu a významu v esejistickom texte, 1984): *Kde je tomu príčina? Hm, ešte donedávna asi 75% všetkých investícií, ktorá prichádzali na Slovensko, smerovali priamo do Bratislavy + západoslovensky kraj, či žu(m)pa, či ako to teraz volajú.* (ID) – Slovenský **t(r)ip** (názov relácie v STV) – *Muž, ktorý zmen(š)il 20. storočie* [titulok článku o Jackovi Kilbym, vynálezcovi integrovaného obvodu] (SME) – **P(r)ózy** po roku 1989 (názov literárnovednej monografie) – *Dnes som pre vás spís(k)al pár riadkov o ďalšom z radu MP3 "plejerov".* (InZine 1999) – *SuperStar sa dá využiť na pobavenie ... po pracovnom týždni (m)učenia v škole, alebo po namáhavej práci, je dobré si sadnúť, vypnúť, ... zapnúť.* (SME blog). Uvedené príklady sú dôkazom štylistickej a štylizáčnej sily kontrapunktu, ktorý spočíva vo vytvorení vyššieho celku z primárne nesúvisiacich, resp. nezávislých pojmov. Spomedzi štyroch typov kontrapunktu autorka za centrálny považuje práve typ založený na paronymii (teda čiastočnej výrazovej totožnosti či súvzťažnosti) (Buzássyová, 1984, s. 344). Hoci sa v citovanej štúdii uvádzajú len príklady na kreovanie kontrapunktického efektu pomocou samostatných slov, nazdávame sa, že sem možno zaradiť aj uvedenú skupinu paronymických kondenzátov. Podobne ako v jednom z príkladov, ktoré spomína K. Buzássyová (*hudba a huba*), aj v dvojiciach *žu(m)pa* (župa – žumpa), *spís(k)at'* (spísať – spískať), *(m)učenie* (učenie – mučenie) ide o usúvzťažnenie slov, ktoré sú formálne podobné²⁶³ a významovo, prípadne aj štylisticky rozdielne.²⁶⁴ Slová v kontrapunktickom vzťahu sa v týchto prípadoch zaznamenávajú kondenzovane v jednom celku s graficky (v zátvorkách) vyčlenenou časťou, ktorú má jedno slovo oproti druhému slovu navyše. Túto pomenúvaciu stratégiu podľa nášho názoru možno pokladať za prejav IndivM, pretože takéto jednotky sa vytvárajú individuálne, jednorazovo, neuzuálnym, len v reči realizovaným spôsobom.

(3) Homonymia

Príklady, ktoré sme v časti I uviedli v súvislosti so slovotvornou remotiváciou (*sadista, predpoklad, barbar*), možno chápať aj ako prejav homonymie na úrovni neuzuálne – uzuálne pomenovanie.

(III) Motivačná kooperácia a rozšírené chápanie pojmu okazionalizmus

Za okazionalizmy sa v doterajšej literatúre pokladali predovšetkým slovotvorne motivované slová, čo súvisí s dôležitým postavením slovotvornej motivovanosti vo vzťahu k individualizačnej motivácii (porov. predchádzajúci výklad). Motivačnokooperačný prístup, ktorý uplatňujeme v tejto práci, umožňuje pojem okazionalizmus rozšíriť o niektoré ďalšie lexikálne javy.

²⁶³ Presnejšie: na úrovni formy sú v privatívnom protiklade (inkluzívny vzťah) (FD) a na úrovni obsahu v disjunktnom vzťahu (SD): FP//SD. Ide o slová s náhodnou formálnou príbuznosťou (Dolník, 1987, s. 132).

²⁶⁴ Prostredníctvom štylistickej rozdielnosti sa dosahuje výraznejší stupeň kontrapunktickosti, ale prítomnosť štylistického diferenciatora nie je obligatórna: *zmen(š)iť* (zmeniť a zmenšiť).

(1) IndivM a interlingválna motivácia

Za výsledok spolupráce IndivM a interlingválnej motivácie považujeme individuálne citátové použitie cudzojazyčnej lexémy, napr.: *mam **frage***:-) – *Finále bolo úžasné, taký futbal sa vo vašej sovietskej lige nehrá, **tovarišč**. – tam budu veľmi jasne "**peaks**" ako vianoce, veľka noc, etc. a potom dlhe obdobia s nízkym "**demand**"* (o frekvencii cestujúcich v charterovej leteckej doprave) – ***Government** ma jazykovú políciu, ktorá dozera na jazyk – **good luck** na tých maturitách!* (všetky príklady sú z ID).

Aj tu možno zaregistrovať lexémy adaptované na rozličných stupňoch, napr.: *Si ma dostal. **Roflujem**. Sa na tom budem sulat este cestou domov večer asi* (ID). Okazionalizmus roflovať vznikol zo skratky ROFL²⁶⁵ pomocou flektivizačného formantu -ovať (prejavuje sa spolupráca s SM).

Eklatantný príklad na používanie okazionálnych prevzatých slov ponúka článok Š. Vadočza s názvom *Som involvovaný, čekol som badžet*²⁶⁶, v ktorom sa parodizuje nekritické preberanie anglicizmov a amerikanizmov a ktorý je zároveň dôkazom, že aj v interferenčnej fáze sa uskutočňuje adaptácia (na morfolologickej, slovotvornej, ba i ortografickej úrovni – porov. aj 6.3.3, pravda, v článku plní transortografizácia najmä ironicko-parodickú funkciu); porov. niekoľko ukážok:

*Keď **sa hevelukneme** na to, koľko ňúspíku k nám preniká z iných jazykov, začneme niekedy pochybovať o tom, akou rečou to vlastne **tolkujeme**. ... Niektorí ľudia chcú byť in a zaujímaví, alebo sú expati, ktorí žili dlho v zahraničí a zabudli po slovensky. **Zrekognizujete** ich **simply**, často používajú ňúspík vtedy, keď sú v centre **evérnesu**. Napríklad: "Na dnešnom mítingu by som rád **eprúvol badžety** a **čekol kejsy**." ... Skratka "lol" znamená "smejem sa hlasno" alebo "brb" je "be right back". Takže ak sa s vami bude niekto lúčiť s **grítin-gom** "brb", neznamená to zažívacie ťažkosti, iba to, že sa o chvíľu vráti. ... Teším sa na **sabmitnuté inputy** do diskusie.*

(2) IndivM a syntaktická motivácia

Porov. kap. 4.2.1.

(3) IndivM a frazeologická motivácia

Porov. kap. 5.2.1.

(4) IndivM a sémantická motivácia

Pri okazionalizmoch sa tento druh motivácie vyskytuje pomerne zriedkavo, napr. *nevidiaci* ľad (sotva viditeľný), *počmáraný* po tvári (vráskavý), *krátke* jedlo (malá porcia) (príklady z korpusu Ľ. Liptákovej, 2000). Ide o detské výrazy v nominačnej, nie aktualizacej funkcii.

Pomocou spolupráce IndivM a sémantickej motivácie v úzkej nadväznosti na paradigmatickú motiváciu možno vysvetliť aj lexikálne využívanie ironie, ktorej podstata spočíva

²⁶⁵ Skratka ROFL (z angl. rolling on the floor laughing „váľať sa po zemi od smiechu“) sa používa v chatoch a internetových diskusných fórach a vyjadruje veľkú intenzitu smiechu, pobavenia.

²⁶⁶ Porov. <http://vadocz.blog.sme.sk/c/49050/Som-involvovany-cekol-som-badzet.html> (skopirované 31. 7. 2011).

v tom, že autor výpovede individuálne, neuzuálne, práve v konkrétnej komunikačnej situácii mieni presný opak toho, čo jazykovo vyjadrí: *Bol to vynikajúci výkon!* (= úbohý) – *Je povestný svojou rýchlosťou.* (= je pomalý) – *Páči sa mi „pozitívna“ žurnalistika* (= zameraná na vyzdvihovanie negatívnych javov) – *rozhodcovia su zatiaľ „ozdobou“ sampionatu dnes hrubo ovplyvnili oba zapasy, hanba fife a blatterovi.* Kontextový, nesystémový charakter irónie v súvislosti s kategóriou enantiosémie sa spomína v DSZ (s. 336). Pre takto jazykovo stvárnenú iróniu je dôležitá silná situačná podmienenosť, ako aj prítomnosť para- a extralingválnych komunikačných prostriedkov (intonácia, vetný dôraz; mimika, gestika; viazanosť na konkrétnu komunikačnú situáciu, kontext a kotext). V písanej podobe sa často používajú úvodzovky (Findra, 1987, s. 340). Komunikačné využitie a stvárnenie irónie je dôležitým výskumným objektom pragmlingvistiky (napr. Hirschová, 2006).

(5) IndivM a abreviačná motivácia

Za prejav spolupráce IndivM s abreviačnou motiváciou možno považovať jednak tvorenie individuálnych, neuzuálnych skratiek pre potreby jedného textu, ako aj individuálnu remotiváciu skratiek, a to predovšetkým s pragmatickou funkciou (snaha autorov o vtipnosť, iróniu, sarkazmus, expresívnosť). Napríklad na začiatku roku 2009 v diskusii k článku o vymenovaní nových profesorov prezidentom republiky²⁶⁷ sa skratka titulu RSDr. (rerum socialium doctor – doktor sociálnopolitických náuk, ešte predtým doktor sociálnych vied), ktorý je poznačený negatívnymi konotáciami vzťahujúcimi sa na spoločenské pomery pred rokom 1989, remotivovala týmito rozličnými spôsobmi: *Rodnej Strany Doktor, rýchlo spravený doktor*,²⁶⁸ *rectum stranícium doctor, Rerum Srandorum Doctor, Rectum Srandorum Doctor*; podobne aj ZSSK (Železničná spoločnosť Slovensko): *Značne Spomalená Slovenská Korporácia, Zdvihli Sme Slovákom Krv.* Vďačným objektom remotivačno-expresívnej stratégie sú v súčasnosti skratky názvov politických strán a hnutí, kde môže ísť o paródiu (HZDS – *Horda Zbojníkov Drancujúcich Slovensko*, SNS – *Strana Nepriateľov Slovenska*) alebo o propagandu (HZDS – *Hlasujte za detský smiech*; leták ku Dňu matiek); porov. Michaliková (1999).

Skratky môžu fungovať aj ako komponenty slovotvorne motivovaných okazionalizmov; porov. kontexty: *Niekoľko kompetentný by mohol zvážiť, či by sme v rámci EUnifikácie nemali používať tiež aj slovenský termín „Regionálny vlak“ pre súčasné osobné vlaky. – KEdlak nadava niekomu do sedliakov* (ID) (KEdlak = sedliak z Košíc).

Okazionalne skratky sa z ekonomizačných dôvodov zvyknú využívať aj v odborných textoch – síce opakovane, ale len na ploche jednej štúdie, monografie či učebnice. Napr. pre potreby našej monografie používame skratky SM (slovotvorná motivácia), SyntM (syntaktická motivácia), IM (interlingválna motivácia), IndivM (individualizačná motivácia) a i.

²⁶⁷ <<http://www.sme.sk/c/4271148/gasparovic-vymenoval-49-novych-profesorov.html>> (21. 2. 2009).

²⁶⁸ Tieto prvé dva príklady zrejme nie sú okazionalizmy, ale skôr sociolektizmy. V internetovej encyklopédii Wikipedia sa píše: Pretože tento titul získavali zvyčajne komunistickí predstavitelia a nomenklátúrne kádre, nazýval sa ľudovo (podľa skratky) "rodnej strany doktor", "rozhodnutím strany doktor", alebo po česky "rychle snadno doktor". <<http://sk.wikipedia.org/wiki/RSDr.>> (17. 3. 2009).

(6) IndivM a onymická motivácia

Vo vzťahu IndivM a onymickej motivácie sa do pozornosti ponúka „podozrenie“ z motivačnej inkompatibility. V onomastickom výskume sa totiž podčiarkuje spoločenská determinácia onymických jednotiek. Táto skutočnosť sa napríklad v koncepcii V. Blanára (1996) prejavuje vo vymedzení subkategoriálneho príznaku <spoločensky podmienená identifikácia//diferenciácia>. Spoločenská podmienenosť fungovania vlastného mena tu priamo vylučuje individualizačnú motivovanosť. Napriek tomu sa nazdávame, že existuje kategória okazionálnych vlastných mien, ktorá spomínanou všeobecnonymickou vlastnosťou nedisponuje. Pri tejto špecifickej skupine lexikálnych jednotiek však možno nájsť onymicky relevantný príznak <(individuálna) identifikácia // diferenciácia jednotliviny>, ktorého existencia je podľa nášho názoru dostatočným argumentom na to, aby sme takéto jednotky mohli považovať za propriá. Vhodný dokladový materiál opäť poskytujú diskusné fóra na internete, v ktorých možno nájsť mnoho príkladov na jednorazové, neuzuálne použitie vlastných mien, najmä vlastných mien politikov. Tieto výrazy sú väčšinou záporne expresívne, s uzuálnymi propriami vstupujú do paronymických vzťahov a prostredníctvom apelatívnych zložiek sa pri nich často aktualizuje charakterizačná funkcia, napr. *Blatník, Šašovič, Zradičová, Smradičová*; porov. vety: *Typicky saso Gasparovic. Ale ten vlastne nevie dobre ani po slovensky. Vela hovorit, ale nic nepovedat - to vie len nas Sasovic!!! – A madarsky pani Zradicova neviete? Kto vam potom tie bilbordy na juznom slovensku pisal? – Jedine v prípade, že jeho tajný žolík Smradičová predbehne vďaka masívnej propagande starého Cuja Gaštanoviča. – Ohnededa* [t. j. Tomáš Bezdeda] *mal by uvadzat aj reláciu S.O.S.* (všetky príklady sú z ID).

Niektoré z okazionálnych proprií sa v príslušnej internetovej komunite postupom času uzualizujú, stávajú sa sociolektickými výrazmi (funkčne sa prehodnocujú na prezývky) a individualizačnú motiváciu strácajú (porov. 9.3), napr. *Gašpi, Gašparko, Gašparkovič, Seat, Seatovič* (všetko prezývky I. Gašparoviča).

(7) IndivM a morfológická motivácia

Tento druh spolupráce vyplýva z toho, že každá nesubstantívna lexikálna jednotka môže byť metajazykovo použitá vo funkcii substantíva ako základného pomenovacieho slovného druhu. Kontextovo, individualizačne tu teda dochádza k slovnodruhovému prechodu v smere nesubstantívum → substantívum, napr. *Tvoje ale ma nepotešilo. A je spojka.* (porov. Dokulil, 1997/1982, s. 110). Morfológia slovenského jazyka (1996, s. 195) sa v tejto súvislosti zmieňuje o metonymickej transpozícii (spomína sa aj možnosť substantivizácie syntagiem a viet) a rozoznáva sa tu príležitostná a trvalá substantivizácia (s. 194). Prirodzene, spolupráce IndivM a MM sa týka príležitostná substantivizácia.

9.2.2 Motivačná determinácia

Za prejav motivačnej determinácie možno považovať vzťah IndivM a sociolektickej motivácie v prípadoch, ak sa pôvodný okazionalizmus začne používať v istej societe, resp. mikrosociete. Je prirodzené, že okazionalizmus sa zo dňa na deň nemôže komunikačne rozšíriť do takej miery, že by sa ocitol v heslári lexikografického diela typu Krátky slovník

slovenského jazyka. Preto najčastejšia a najbližšia cesta od IndivM vedie k sociolektickej motivácii; individualizačnú demotiváciu teda najčastejšie sprevádza nadobudnutie sociolektickej motivácie, napr. *fotovačka* (nový výraz na internetovom portáli o železničiach <www.vlaky.net> označujúci príjemne strávený čas fotením všetkého, čo súvisí so železnicou); *lámavica*, *tušák*, *opekačka* – v monografii Ľ. Liptákovej (2000) sa tieto výrazy uvádzajú medzi okazionalizmami, dnes ich možno pokladať za súčasť študentského, resp. mládežníckeho sociolektu. Podobne aj okazionalizmus *huboto* „hubové rizoto“ sa stal po prvotnom neuzuálnom použití „súčasťou rodinného komunikačného kódu“, ako vysvetľuje Ľ. Liptáková (2008, s. 64).

9.2.3 Motivačná inkompatibilita

(1) IndivM a terminologická motivácia

Vlastnosti okazionalizmov sú v rozpore vo vzťahu k terminologickým potrebám. Vlastnosti odborného termínu (predovšetkým definovanosť, presnosť, systémovosť) totiž predpokladajú istú mieru konsenzu, dohody medzi odborníkmi pôsobiaci v danej vednej oblasti.

(2) IndivM a registrová/sociolektická motivácia

Inkompatibilita IndivM sa prejavuje aj vo vzťahu k registrovej a sociolektickej motivácii. Na základe statického aspektu možno konštatovať, že lexéma nemôže byť súčasne individualizačne aj registrovo/sociolekticky motivovaná. Pokiaľ ide o dynamické vymedzenie, možno pozorovať motivačnú determináciu (porov. 9.2.2).

9.3 Dynamika individualizačnej motivácie

9.3.1 Nadobudnutie individualizačnej motivácie

Nadobudnutie individualizačnej motivácie je zrejmé, viaže sa na utvorenie okazionalizmu v konkrétnej komunikačnej situácii.

9.3.2 Individualizačná remotivácia a transmotivácia

Vlastnosti okazionalizmov do veľkej miery potláčajú možnosť individualizačnej transmotivácie, keďže potreba individualizačnej nominácie je jedinečná a jednorazová záležitosť. Takisto zriedkavo sa možno stretnúť s individualizačnou remotiváciou; situáciu komplikuje aj skutočnosť, že tento lexikálny jav sa diagnostikuje veľmi komplikovane. Z introspekcie môžeme uviesť príklad na opätovnú remotiváciu okazionalnej skratky *IM*, ktorú sme v štúdii *Interlingválna a slovotvorná motivácia* (Ološtiak, 2007a) použili namiesto termínu *interlingválna motivácia*, zatiaľ čo v texte habilitačnej práce (Ološtiak, M.: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*, Prešov 2009) sa táto skratka viaže na termín *individualizačná motivácia*.

9.3.3 Individualizačná demotivácia

Individualizačná demotivácia znamená oslabovanie až stratu definičných vlastností okazionalizmov, predovšetkým tých, ktoré pokladáme za absolútne (individuálna príslušnosť, neuzuálnosť, príslušnosť k reči, nereprodukovanosť). Len málo okazionalizmov sa uzualizuje: „Hoci teoreticky nie je vylúčená možnosť prechodu okazionalizmov z reči (pa-

role) do jazyka (langue), okazionalizmy principiálne na tento prechod neašpirujú“ (Buzássyová, 1999, s. 133). Ďalším aspektom, ktorý pri individualizačnej demotivácii zohráva úlohu, je odstupňovanie možnosti uzualizácie pri rozličných skupinách okazionalizmov.²⁶⁹ Potenciálne slová, ktorými sa zaplňajú existujúce prázdne miesta v slootovornom systéme (napr. kompozitá *europrepitné*, *euroilúzia*), majú väčšiu potenciú individualizačne sa demotivovať než príležitostné slová, ktoré vo svojej štruktúre obsahujú neštruktúrne, nenormatívne, exkluzívne prvky. Dôležitým spúšťacím mechanizmom individualizačnej demotivácie sú pomenovacie potreby komunikujúceho spoločenstva. Na túto skutočnosť upozorňuje K. Buzássyová (1990; píše o spoločenskej relevantnosti príslušného denotátu), keď poukazuje na uzualizované slovo *záškolák*, ktoré podľa O. Martincovej (1983) vzniklo ako okazionalizmus. Možno doplniť, že okazionalizmy vznikajú z napätia, nesúlady medzi intersubjektívnymi pomenúvacími potrebami komunikujúceho spoločenstva a subjektívnymi pomenúvacími potrebami individuálneho komunikanta, ktorému v danom momente nestačí existujúca uzuálna lexika. Pri individualizačnej demotivácii sa tieto potreby začínajú harmonizovať, individuálna pomenovacia potreba sa postupne pretavuje do pomenovacej potreby viacerých jednotlivcov. Porov. aj kap. o motivačnej determinácii (9.2.2).

9.4 Záver k individualizačnej motivácii

Pri charakteristike individualizačnej motivácie sme najprv uplatnili porovnanie s centrálnym motivačným typom, so slootovornou motiváciou. Individualizačná motivácia je extralingválnym typom motivácie, to znamená, že motív jej existencie prichádza z mimojazykového priestoru: individualizačným motivantom je potreba vytvoriť rečový, neuzuálny, exkluzívny lexikálny prostriedok, individualizačným motivátom je konkrétny okazionalizmus.

IndivM sa zapája do celého radu motivačných vzťahov. Na úrovni motivačnej kooperácie je to: (a) spolupráca s tými motivačnými typmi, ktoré sa nejakým spôsobom odrážajú v definičných vlastnostiach okazionalizmov (slootovorná, temporálna, expresívna motivácia); (b) spolupráca s paradigmatickou motiváciou (aj jednorazové lexémy vstupujú do lexikálnoparadigmatických vzťahov); (c) spolupráca s tými motivačnými typmi, prostredníctvom ktorých možno rozšíriť tradičné chápanie okazionalnosti o ďalšie lexikálne javy (typologicky sa vyčleňujú slootovorné, sémantické, abreviačné, frazeologické, interlingválne a onymické okazionalizmy). Motivačná determinácia sa prejavuje vo vzťahu k sociolektickej motivácii v tom zmysle, že oslabenie a strata individualizačnej motivácie najčastejšie súvisí s nadobudnutím sociolektickej motivácie. Motivačná inkompatibilita ako negatívny prejav relačnosti sa týka vzťahu k tým motivačným typom, ktoré implikujú ustálenosť, reprodukovanosť či spoločenský konsenzus. Ide o vzťah k terminologickej motivácii a v statickom vymedzení aj o vzťah k sociolektickej motivácii.

²⁶⁹ „Principiálne existuje možnosť prechodu okazionalizmov medzi kánonické slová, pravdepodobnosť tohto prechodu je však pri okazionalizmoch rozličných typov rôzne odstupňovaná.“ (Buzássyová, 1990, s. 67).

V diskusii na konferencii *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*²⁷⁰ Juraj Dolník poznamenal, že okazionalizmy tvoria akýsi komplement slovnej zásoby (nepatria do vlastnej slovnej zásoby) a okrem iného je pri nich aktuálna otázka integrovateľnosti do jazykového systému. Aj keď okazionalizmy nepochybne patria do periférie (vhodnejšie azda bude napísať: tvoria perifériu periférie lexiky), prejavuje sa pri nich vnútorná diferencovanosť a ukazuje sa, že ani pri okazionalnej nominácii sa nevarí z čistej lexikálnej vody, ale možno pozorovať rozličnú spätosť s jazykovým systémom (najviac späté s jazykovým systémom sú potenciálne slovotvorné okazionalizmy, najperiférnejšie sú interlingválne a abreviačné okazionalizmy).

²⁷⁰ Podujatie sa konalo v Modre 11. – 12. marca 2009 pri príležitosti životného jubilea PhDr. Kláry Buzássyovej, CSc.

PERSPEKTÍVY ĎALŠIEHO VÝSKUMU (NAMIESTO ZÁVERU)

Ambíciou predkladanej monografie nebola a ani nemôže byť komplexná analýza skúmanej problematiky. Z tohto dôvodu sme sa zamerali len na niekoľko problematických okruhov súvisiacich s teoreticko-metodologickými a terminologickými otázkami a s vymedzením ôsmich motivačných typov. Išlo nám teda o teoreticko-metodologický náčrt javov, ktoré v tejto súvislosti pokladáme za východiskové a podstatné. Lexikálmotivačná problematika je široká, preto je prirodzené, že v predchádzajúcom texte sme na viacerých miestach poukázali aj na nedoriešené či neriešené otázky. Keďže sme tak urobili výberovo a nesytematicky, v závislosti od tematického smerovania príslušných kapitol, na tomto mieste sa vo všeobecnej rovine pokúsime zosumarizovať „biele miesta“ a naznačiť ďalšie možné výskumné cesty v oblasti lexikálnej motivácie.

Za perspektívne pokladáme precizovanie výskumu lexikálnej motivácie v rámci týchto tematických okruhov:

- Podstata lexikálnej motivácie. Aj keď sa tomuto fundamentálnemu problému venovala pomerne veľká pozornosť, nešlo o vyčerpávajúcu analýzu. V tejto súvislosti sa do pozornosti ponúka viacero inšpiračných zdrojov. Napríklad J. Dolník v diskusii na konferencii Slovo – tvorba – dynamickosť (porov. pozn. pod čiarou č. 182) vyslovil poznámku o arbitrárnosti samotnej motivovanosti; nepochybne tu vychádzal zo svojho vymedzenia motivovanosti ako stredového komponentu v triáde arbitrárnosť – motivovanosť – nevyhnutnosť (Dolník, 2003). Túto otázku možno formulovať aj iným spôsobom, ktorý taktiež mieri k prehĺbenejšej analýze skúmaného javu. Konkrétne takto: Aké faktory podmieňujú stabilitu a labilitu motivovanosti a jej odklon či príklon k arbitrárnosti, resp. k nevyhnutnosti?

- Status a podstata jednotlivých typov lexikálnej motivácie. S tým súvisí aj hľadanie adekvátnych terminologických stvárnení niektorých pojmov. Nejde pritom len o „kozmetickú“ terminologickú úpravu, podstata terminologickej inovácie sa skrýva v primeranom pojmovom vymedzení a jeho vyjadrení na úrovni jazykového stvárnenia. V tejto súvislosti sa ako podstatná ukazuje taktiež vzájomná delimitácia motivačných typov; porov. napr. vzťah sociolektickej, registrovej a terminologickej motivácie, temporálnej a individualizačnej motivácie, resp. aj paradigmatickej a slovotvornej motivácie.

- Zákonitosti motivačných vzťahov. Analýza relačnej typológie (motivačná kooperácia, determinácia, inkompatibilita), relačnej dynamiky, ako aj analýza faktorov podmieňujúcich hierarchický charakter kooperácie, s čím súvisí vymedzenie kooperačnej dominanty a subdominant. Vymedzenie kooperačných zväzkov a ich súvzťažnosti s jednotlivými skupinami/typmi lexikálnych jednotiek.

- Motivačná dynamika. Prejavy dynamiky jednotlivých motivačných typov. Analýza faktorov podmieňujúcich motivizáciu, transmotiváciu, remotiváciu a demotiváciu. Vzťah motivačnej dynamiky a relačnosti (motivačná determinácia).

- S predchádzajúcim bodom úzko súvisí vzťah lexikálnej motivácie a dynamiky lexikálnej zásoby. (a) Vo všeobecnej rovine ide o analýzu spôsobov obohacovania lexiky celého národného jazyka a lexík jednotlivých existenčných foriem národného jazyka videné cez

prizmu lexikálnej motivácie. (b) Na konkrétnej úrovni ide o analýzu spôsobov tvorenia rovnako motivovaných pomenovaní (porov. napr. spôsoby vzniku vlastných mien v rámci onymickej motivácie, spôsoby vzniku sociolektizmov v rámci sociolektickej motivácie a pod.).

- Motivačné funkcie. Charakteristika, systemizácia a typológia motivačných funkcií v nadväznosti na typológiu a hierarchizáciu lexikálnej motivácie.

- Akčný rádius. Sféra pôsobnosti jednotlivých motivačných typov, ich relevantnosť vo vzťahu k lexike ako celku, ako aj k čiastkovým lexikálnym subsystémom.

- Textová/parolová dimenzia lexikálnej motivácie: a) Lexikálnomotivačná nasýtenosť komunikátov a jej vzťah k štýlovo-typologickej charakteristike komunikátov. b) Lexikálnomotivačná nasýtenosť onomaziologicko-lexikálnych paradigiem.

Ukazuje sa, že jedným z dôležitých podnetov pri takomto celostnom prístupe by mohla byť modifikovaná aplikácia systému princípov, ktorú vypracovala skupina bádateľov okolo J. Dolníka; porov. napr. kolektívne monografie *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny* (Dolník et al., 1999), *Princípy jazyka* (Dolník – Mlacek – Žigo, 2003) a mnohé ďalšie práce. Na niektoré z „princípových“ aspektov sme poukázali aj v tejto práci, najmä v kapitolách o frazeologickej a syntaktickej motivácii. Východiskovým bodom takéhoto prístupu by sa mohla stať analýza všeobecného princípu funkčnej separácie.

Úplne na záver by sme opäť chceli zdôrazniť, že všetky uvedené aspekty navzájom súvisia. Analýza spôsobu prepojenosti jednotlivých aspektov podľa nášho názoru môže prispieť k ďalšiemu zdokonaleniu lexikálnomotivačnej teórie, ktorá v konečnom dôsledku smeruje k prehĺbenejšiemu poznaniu fungovania lexikálnej zásoby. V úvode sme naznačili, že predkladanú prácu možno chápať aj ako výskumný program. Uvedenú myšlienku možno rozviesť aj v tom zmysle, že našu publikáciu chápeme ako východiskový bod, ako stimul do ďalšieho uvažovania.

BIBLIOGRAFICKÁ POZNÁMKA

Jednotlivé kapitoly alebo časti kapitol, ktoré boli pre potreby tejto monografie vo viacerých prípadoch zásadne prepracované a doplnené, vychádzajú z týchto predtým publikovaných štúdií.

Kapitola 1.1: OLOŠTIAK, Martin: Motivatólog Juraj Furdík. In: Furdík, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008, s. 11 – 23.

Kapitola 2: OLOŠTIAK, Martin: Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.

Kapitola 3.1: OLOŠTIAK, Martin: Slovotvorná motivácia a morfológická motivácia (o vzťahu slovotvorných a morfológických kategórií). In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 287 – 306.

Kapitola 4.1.1: OLOŠTIAK, Martin: O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 1, s. 10 – 28.

Kapitola 4.1.3: OLOŠTIAK, Martin: K triedeniu viacslovných pomenovaní. In: Slovákistický zborník. 5. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovákistická vojvodinská spoločnosť 2009, s. 25 – 39.

Kapitola 5.1: OLOŠTIAK, Martin: O frazeologickej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 1 – 2, s. 6 – 27.

Kapitola 6.1: OLOŠTIAK, Martin: Interlingválna a slovotvorná motivácia. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.

Kapitola 7.1: OLOŠTIAK, Martin: Abreviačná a slovotvorná motivácia. In: Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ročník 11. Ed. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 39 – 50.

Kapitola 8.1: OLOŠTIAK, Martin: Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 1, s. 31 – 42.

Kapitola 9: OLOŠTIAK, Martin: O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 67 – 84.

Ostatné časti monografie doteraz neboli publikované.

BIBLIOGRAFIA

ANDERSEN, Elaine S.: Exploring the register knowledge: The Value of „Controlled Improvisation“. In: *Methods for Studying Language Production*. Eds. L. Menn – N. Ratner. London: Lawrence Erlbaum Associates, 2000, pp. 225 – 249.

ANDERSEN, Elaine S. – BRIZUELA, Maquela – DUPUY, Beatrice – GONNERMAN, Laura: Cross-linguistic evidence for the early acquisition of discourse markers as register variables. In: *Journal of Pragmatics*, 1999, roč. 31, s. 1339 – 1351.

BAKKEN, Kristin: Lexicalization. In: *Encyclopedia of Language & Linguistics* (Sekcia Concepts). 2. vyd. Ed. K. Brown. Oxford: Elsevier 2006, s. 106 – 108.

BALÁKOVÁ, Dana: K výskumu súčasnej živej frazeológie. In: *Slovenská reč*, 2004, roč. 69, č. 4, s. 193 – 202.

BALÁKOVÁ, Dana: Princíp ekvivalencie vo frazeológii. In: *Frazeologické štúdie*. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 27 – 42.

BALÁKOVÁ, Dana: Syntax frazém so stavbou slovesnej syntagmy. In: *Aspekty literárnovedné a jazykovedné*. II. Eds. V. Kováčová – D. Baláková – J. Šindelárová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2009, s. 153 – 171.

BALÁŽIKOVÁ, Katarína: Konverzia ako špecifický princíp slovotvorby. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 1997/1998, roč. 24, č. 5 – 6, s. 149 – 161.

BARTKO, Ladislav: Miesto slov cudzieho pôvodu v nárečovom slovníku. In: *Dialektologický zborník*. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. L. Bartko et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 89 – 93.

BARTKO, Ladislav: Z juhoabovskej nárečovej lexiky. In: *Nové obzory*. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 31. Red. I. Michnovič. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1990, s. 181 – 212.

BARTKO, Ladislav: Ukrajinské, respektíve ukrajinsko-poľské lexikálne prvky v abovskom nárečí na východnom Slovensku. In: *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Red. M. Kondratiuk. Białystok: Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich 1995, s. 67 – 74.

BARTKO, Ladislav: Jazykové kontakty slovenčiny s maďarčinou a ich odraz vo východoslovenských nárečiach. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia*. Na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove 2004, s. 335 – 346.

BAT-EL, Outi: The grammaticality of „extragrammatical“ morphology. In: *Extragrammatical and Marginal Morphology*. Eds. U. Doleschal – A. M. Thornton. München: Lincom 2000.

BAUER, Laurie: *English word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press 1983. 312 s.

BAYEROVÁ, Naděžda: Postavení vlastního jména ve frazeologismech. In: *Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. 2.* 1987. Red. F. Miko. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 97 – 101.

BEČKA, Josef V.: Slovo, jeho význam a užití. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1968. 112 s.

BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda 1984. 216 s.

BLANÁR, Vincent: Organizácia slovnej zásoby. In: *Jazykovedný časopis*, 1985, roč. 36, č. 1, s. 23 – 31.

BLANÁR, Vincent: Motivačný model v onomastike. In: *Jazykovedný časopis*, 1990, roč. 41, č. 2, s. 113 – 120.

BLANÁR, Vincent: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava: Veda 1993. 192 s.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Stalo sa raz v meste N. (Na okraj propriálnej sématiky.) In: *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, č. 4, s. 193 – 198.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 648 s. + 12 s. príloha.

BLICHA, Michal – MAJTÁN, Milan a kol.: Úvod do onomastiky. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986. 147 s.

BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.

BOSÁK, Ján: Slang v súčasnej jazykovej situácii. In: *Studia Academica Slovaca*. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1985, s. 69 – 80.

BOSÁK, Ján: Strata príznakovosti niektorých univerbizovaných štruktúr. In: *Slavica Pragensia*. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4 – 5.) Red. V. Budovičová. Praha: Univerzita Karlova 1989, s. 93 – 96.

BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988.* Zost. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca*. 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.

BOSÁK, Ján: Dialekty a sociolekty. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 25 – 30.

BÖHMEROVÁ, Ada: Blending As Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. *Kríženie ako lexikálna amalgamácia a jeho*

onomatologické a lexikografické postavenie v angličtine a v slovenčine. Bratislava: ŠEVT 2010. 152 s.

BUFFA, Ferdinand: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 246 s.

BUFFA, Ferdinand: Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. In: Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1957, s. 286 – 297.

BUFFA, Ferdinand (1977a): O druhoch a príčinách slovotvornej diferenciácie v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 53 – 59.

BUFFA, Ferdinand (1977b): O slovnej zásobe šarišských nárečí z genetického hľadiska. In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 19. Red. I. Michnovič. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 273 – 283.

BUFFA, Ferdinand (1978a): Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazník – indexy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1978. 246 s.

BUFFA, Ferdinand (1978b): O rozličných stupňoch nárečovej slovotvornej diferenciácie. In: Jazykovedný časopis, 1978, roč. 29, č. 1, s. 74 – 78.

BUFFA, Ferdinand: Derivácia ako prameň obohacovania nárečovej lexiky. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 47 – 50.

BUFFA, Ferdinand: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá: Mapy. Bratislava: Veda 1981. 424 s.

BUFFA, Ferdinand: Odvozené abstraktá v slovenských nárečiach. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987. 152 s.

BUFFA, Ferdinand: Zo severošarišských frazém o reči. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 6, s. 343 – 351.

BUFFA, Ferdinand (1994a): Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava: Veda 1994. 172 s.

BUFFA, Ferdinand (1994b): Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém týkajúcich sa medziľudských vzťahov. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 4, s. 201 – 212.

BUFFA, Ferdinand (1995a): Šarišské nárečia. Bratislava: Veda 1995. 401 s.

BUFFA, Ferdinand (1995b): K charakteristike nárečovej frazeológie. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 2, s. 76 – 80.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.

BUTTLER, Danuta: Przydatność pojęć i terminów słowotwórczych w badaniach frazeologicznych. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 27 – 32.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava: Veda 1974. 236 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1979, s. 124 – 127.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 6, s. 337 – 344.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Okazionálna slovtvorba ako indikátor synchronnej a diachronickej dynamiky. In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov* (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989). Red. V. Blanár et al. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 63 – 73.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek. In: *Jazykovedný časopis*, 1991, roč. 42, s. 89 – 104.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Tvorivosť a reprodukovanosť v jazyku. In: *Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu*. Red. J. Genzor – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1999, s. 131 – 146.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Syntagmatická a paradigmatická dimenzia nominácie. (K problému textových a lexikónových jednotiek nominácie.) In: *Slowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4. konferencji Komisji Slowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów*. Katowice 27. – 29. września 2000 r. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 17 – 23.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Slovtvorné paradigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 72 – 82.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov (Príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo). In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 245 – 255.

CIENKOWSKI, Witold: *Teoria etymologii ludowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972. 148 s.

ČECHOVÁ, Marie: Stylový charakter frazeologie. In: *Stil*, 2007, roč. 6, s. 203 – 208.

ČERMÁK, František: Víceslovná pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt). In: *Slovo a slovesnost*, 1974, roč. 35, č. 4, s. 287 – 306.

ČERMÁK, František: Idiomatika, frazeologie, lexikologie. In: *Slovo a slovesnost*, 1978, roč. 39, č. 1, s. 40 – 54.

ČERMÁK, František: Czech Idiom Dictionary. In: *Euralex 1994 Proceedings*. Eds. W. Martin – W. Meijs et al. Amsterdam: Euralex 1994, s. 427 – 431.

ČERMÁK, František: Termín a frazém (případ překrývání a periférie dvou nominativních oblastí). In: *Termina 2000. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000*. Praha: Galén 2001, s. 31 – 36.

ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika. Česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Karolinum 2007. 720 s.

ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1. Přirovnání. 2., prepracované a doplnené vyd.* Praha: Leda 2009. 512 s.

ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2. Výrazy neslovesné. 2., prepracované a doplnené vyd.* Praha: Leda 2009. 552 s.

ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3. Výrazy slovesné. 2., prepracované a doplnené vyd.* Praha: Leda 2009. 1248 s.

ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4. Výrazy větné.* Praha: Leda 2009. 1272 s.

- ČERNÝ, Jiří: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996. 517 s.
- ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan: Sémiotika. Praha: Portál 2004. 368 s.
- DANEŠ, František: Faktor Rh // Rh-faktor // Rh faktor. In: Naše řeč, 1985, roč. 68, č. 4, s. 176 – 182.
- DOBRÍKOVÁ, Mária: Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine. In: Frazologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 18 – 35.
- DOBRÍKOVÁ, Mária: Antroponymá v slovenskej a bulharskej frazeológii. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2001, s. 88 – 97.
- DOBRÍKOVÁ, Mária: Antroponymický komponent v slovenskej a slovinskej frazeológii. In: Frazologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 26 – 32.
- DOBRÍKOVÁ, Mária: Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém. In: Frazologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 225 – 238.
- DOBRÍKOVÁ, Mária: Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém. Bratislava: Astor Slovakia 2008. 124 s.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOKULIL, Miloš et al.: Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. Praha: Academia 1967. 780 s.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření vztahových adjektiv od dvouslovných pojmenování. In: Jazykovedné štúdie. XII. Bratislava: Veda 1974, s. 153 – 164.
- DOKULIL, Miloš (1982a): K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. In: Obsah – výraz – význam. Red. O. Uličný. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 103 – 121. Pôvodne publikované in: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 4, s. 257 – 271.
- DOKULIL, Miloš (1982b): Dva přízpěvky k odvozování sloves. In: Naše řeč, 1982, roč. 65, č. 1, s. 1 – 11.
- DOKULIL, Miloš: Status tzv. vlastních názvů. In: Obsah – výraz – význam. Red. O. Uličný. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 281 – 290. Pôvodne publikované in: Slovo a slovesnost, 1977, roč. 38, č. 4, s. 311 – 319.
- DOLNÍK, Juraj: Motivácia a hodnota termínu. In: Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 5, s. 133 – 146.
- DOLNÍK, Juraj: Vzťahy medzi významami v polysémických slovách. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 6, s. 329 – 337.
- DOLNÍK, Juraj: Otázka motivovanosti a systémovosti slova. In: Jazykovedný časopis, 1985, roč. 36, č. 1, s. 13 – 22.
- DOLNÍK, Juraj: Logické princípy organizácie slovnej zásoby. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 3, s. 129 – 138.

DOLNÍK, Juraj: Expresívnosť lexikálnych jednotiek. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1987/1988, roč. 34, č. 10, s. 289 – 294.

DOLNÍK, Juraj: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 10, s. 321 – 329.

DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 304 s.

DOLNÍK, Juraj: Motivácia a lexikalizácia. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 2, s. 65 – 70.

DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44.

DOLNÍK, Juraj (1998a): K pragmatike vlastných mien. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997. Zborník materiálov. Red. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima 1998, s. 21 – 25.

DOLNÍK, Juraj (1998b): Language Economy and Phraseology. In: Europhras '97. Phraseology and Paremiology. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 1998, s. 62 – 65.

DOLNÍK, Juraj: Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Seminárne cvičenia. Bratislava: Univerzita Komenského 1999. 105 s.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.

DOLNÍK, Juraj: Princíp iracionality vo frazéme. In: Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 58 – 69.

DOLNÍK, Juraj et al.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: Stimul 1999. 166 s.

DOLNÍK, Juraj – MLACEK, Jozef – ŽIGO, Pavol: Princípy jazyka. Bratislava: Stimul 2003. 138 s.

DORUĽA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1977. 136 s.

DRESSLER, Wolfgang U.: Word-formation in natural morphology. In: Handbook of Word-Formation. Eds. P. Štekauer – R. Lieber. Dordrecht: Springer 2005, s. 267 – 284.

DVONČ, Ladislav: FFUK, či FF UK? In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 5, s. 317.

DVONČ, Ladislav: Osobitné tvary podstatných mien vo frazeologických jednotkách. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 5, s. 135 – 139.

DUDOK, Daniel: Náreči Pivnice v Báčke. Martin: Matica slovenská 1972. 290 s.

Dúha vodu pije. Slovenské ľudové pranostiky. Zost. Z. Profantová. Bratislava: Tatran 1986. 208 s.

DUCHKOVÁ, Silvia: Z nových výrazov (1 – 47). In: Kultúra slova, 1994 – 2004, roč. 30 – 38.

ĎURČO, Peter: Motivovanosť frazeologických ekvivalentov a typológia ekvivalentov. In: Jazykovedný časopis 1989, roč. 40, č. 1, 33 – 41.

ĎURČO, Peter: Metodologické problémy všeobecnej frazeológie. In: Frazeologické štúdie. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 91 – 113.

ĐURČO, Peter: Počítačové spracovanie vlastných mien na Slovensku. In: Sociolinguistika Slovaca. 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 312 – 325.

ĐURČO, Peter: K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiológie. In: Studia Academica Slovaca. 31. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 51 – 60.

ĐURČO, Peter: O projekte nemecko-slovenského slovníka kolokácií. In: Frazologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 70 – 93.

ĐURČO, Peter – MLACEK, Jozef – PROFANTOVÁ, Zuzana – SKLADANÁ, Jana: Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. Red. P. Ďurčo. Bratislava – Nitra: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov 1992. 80 s.

Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor 1993.

Encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Lidové Noviny 2002.

FELIX, Karol: Frazológia v športovej komunikácii. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2001, s. 168 – 172.

FIDEROVÁ, Masako U.: Zvukový symbolizmus v češtině (na pozadí japonštiny a jiných jazyků). In: Čeština – univerzália a specifiká. 5. Eds. Z. Hladká – P. Karlík. Praha: Lidové noviny 2004, s. 86 – 93.

FILIPEC, Josef: Využití odvozenin při určování mnohoznačnosti. In: Nače řeč, 1974, roč. 57, č. 2, s. 64 – 67.

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.

FILIPOVIĆ, Rudolf: Transphonemization: Substitution on the phonological level reinterpreted. In: Europäische Mehrsprachigkeit. Festschrift zum 70. Geburtstag von Mario Wandruszka. Red. W. Pöckl. Tübingen: Max Niemeyer 1981, s. 125 – 133.

FILIPOVIĆ, Rudolf: Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga 1986. 322 s.

FINDRA, Ján: O funkčnom uplatnení synonymie. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 3, s. 65 – 70.

FINDRA, Ján: Štylistika úvodzoviek. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 6, s. 335 – 345.

FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.

FISIAK, Jacek: The word-formation of English loanwords in Polish. In: English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday. Eds. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, s. 253 – 263.

FLEISCHER, Wolfgang – BARZ, Irmhild: Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer 1995. 382 s.

FURDÍK, Juraj: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 6, s. 342 – 345.

FURDÍK, Juraj: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 81 + 2 s. V rozšírenej podobe publikované in: Život so slovotvorbou

a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 39 – 186.

FURDÍK, Juraj: Úloha slovotvornej motivácie v lexikálnej dynamike. In: Horecký, Ján – Buzássyová, Klára – Bosák, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989, s. 28 – 36.

FURDÍK, Juraj: Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a nemčine. In: Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 8. / Literárnoviedný zborník 8. Red. P. Petrus. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, s. 65 – 76.

FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.

FURDÍK, Juraj: Integrované procesy pri lexikálnych prevzatíach. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 2, s. 95 – 102.

FURDÍK, Juraj: „Zákonitosť jednotlivého“ v slovanskej lexike. In: Slavica Slovaca, 1995, roč. 30, č. 2, s. 122 – 127.

FURDÍK, Juraj (1998a): Motivačná intencia slova. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 6, s. 321 – 329.

FURDÍK, Juraj (1998b): Zmeny v jazykových podsystémoch (čiastkových normách). Slovotvorné zmeny. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998, s. 52 – 68.

FURDÍK, Juraj: Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej. In: Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów (Katowice 27 – 29 września 2000 r.). Eds. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 59 – 62. Znovu publikované: FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia medzi ostatnými typmi lexikálnej motivácie. In: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 391 – 396.

FURDÍK, Juraj: K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova. In: Slawische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Lutherstadt, Wittenberg 20. – 25. september 2001). Ed. S. Mengel. Münster – Hamburg – London: LIT Verlag 2002, s. 113 – 123.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

GÁLISOVÁ, Anna: K sociolektom vybraných alternatívnych a marginálnych kultúr. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 2, s. 97 – 110.

GÁLISOVÁ, Anna: Poznámky ku komunikačnému registru hráčov kartových hier. In: Varia. XVI. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Časť-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Zost. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2009, s. 149 – 152.

GAVUROVÁ, Miroslava: Komunikačná analýza skratiek. [Rigorózna práca.] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2002. 138 s.

GHILLÁNYOVÁ, Gabriela – SLANČOVÁ, Daniela: Sociolektová lexika v leteckom komunikačnom registri. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 63 – 75.

GLOVNÁ, Juraj: Kvázipropriá v slovenských parémiách. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Red. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda 2003, s. 245 – 250.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 505 s.

GYMERSKÁ, Viktória: Reč orientovaná na psa. Vymedzenie znakov disproporčnej komunikácie. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2010. 61 s. [Diplomová práca. Školiteľka: S. Zajacová.]

HABOVŠTIK, Anton: Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. In: Jazykovedný časopis, 1962, roč. 13, č. 1, s. 8 – 27.

HABOVŠTIK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 543 s.

HABOVŠTIK, Anton: O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 1, s. 23 – 28.

HABOVŠTIK, Anton: Ustálené spojenia v slovenských nárečiach. In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1977, s. 99 – 112.

HABOVŠTIK, Anton: Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1979, roč. 25, s. 161 – 167.

HABOVŠTIK, Anton: Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach. In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Alfa 1981, s. 115 – 133.

HABOVŠTIK, Anton: Slová latinského pôvodu v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1983, s. 79 – 93.

HABOVŠTIK, Anton: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. Bratislava: Veda 1984. 464 + 368 s.

HABOVŠTIK, Anton: Viacslovné pomenovania v Slovníku slovenských nárečí. In: Dialektologický zborník. 2. Materiály z II. slovenskej dialektologickej konferencie. (Zemplínska šírava 30. IX. – 3. X. 1981.) Zost. L. Bartko. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ 1986, s. 191 – 205.

HABOVŠTIK, Anton: Jazykovozemepisná diferenciácia slovenskej frazeológie. In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Série: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 69 – 75.

HABOVŠTIAK, Anton: Jazykový zemepis a germanizmy v slovenských nárečiach. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 458 – 464.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: O expresivite a gradácii expresivity vo frazeologizmoch. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 79 – 85.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 403 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Vlastné mená v pranostikách. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia Nitra 19. – 20. mája 1994. Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 65 – 68.

HAGÈGE, Claude: Človek a řeč. Lingvistický příspěvek k humanitním vědám. Prel. M. Hanáková. Praha: Karolinum 1998. 312 s.

HARVALÍK, Milan: Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha: Academia 2004. 162 s.

HAUGEN, Einar: The Influence of English: A Transatlantic Perspective. In: *Folia Linguistica*, 1988, roč. 22, č. 1 – 2, s. 3 – 9.

HEINZ, Adam: *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978. 518 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2006. 244 s.

Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. 7 zväzkov.

HOCHÉL, Braňo: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava: HEVI 1993. 188 s.

HOHENHAUS, Peter: Lexicalisation and Institutionalisation. In: P. Stekauer, R. Lieber (eds.): *Handbook of English Word-Formation*. Dordrecht: Springer, s. 353 – 373.

HORÁK, Gejza: *Nárečie Pohorelej*. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1955. 250 s.

HORECKÝ, Ján: O skratkách a značkách v slovenčine. In: *Slovo a tvar*, roč. 1, 1947, s. 9 – 14.

HORECKÝ, Ján: *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, Ján: O vzťahu terminológie a frazeológie. In: *Československý terminologický časopis*, 1965, roč. 4, č. 4, s. 250 – 252.

HORECKÝ, Ján: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 131 – 137.

HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazém. In: *Frazeologické štúdie*. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81.

HORECKÝ, Ján: Slančová, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa. – Opis registra. Prešov 1999. – In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 44 – 46.

- HORECKÝ, Ján: Onomaziologická teória tvorenia slov. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 109 – 115.
- HORECKÝ, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2003. 59 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s.
- HRBÁČEK, Josef: Zkratky a tvoření slov. In: *Naše řeč*, 1975, roč. 55, č. 2 – 3, s. 124 – 130.
- HRBÁČEK, Josef: Jazykové zkratky v češtině. Praha: Univerzita Karlova 1979. 128 s.
- CHLEBDA, Wojciech: Polska frazeologia familijna. Wprowadzenie do zagadnienia. In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. V. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1988, s. 71 – 83.
- IMRICHOVÁ, Mária: Logonymá v systéme slovenčiny. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove 2002. 144 s.
- IVANOVÁ, Martina: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Ed. M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 102 – 111.
- IVIR, Vladimir: Lexicological and Translational Treatment of Internationalisms. In: *Folia Linguistica*, 1988, roč. 22, č. 1 – 2, s. 93 – 102.
- JAKABČINOVÁ, Tatiana: O vzťahu medzi významom a slovotvornými možnosťami motívujúcich slov. In: *Slovenská reč*, 1976, roč. 41, č. 5, s. 269 – 276.
- JANKOVIČOVÁ, Milada: Významové vzťahy vo frazeológii a ich odraz v slovníku frazeologickej terminológie. In: *Frazeologické štúdie*. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 65 – 75.
- JANKOVIČOVÁ, Milada: Subfrazémy v slovenčine a ich uplatňovanie v texte. In: *Frazeologické štúdie*. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 61 – 76.
- JANOWSKA, Aleksandra: Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych. In: *Slowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4. konferencji Komisji Slowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów*. Katowice 27. – 29. września 2000 r. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 191 – 196.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: *Jazykovedný časopis*, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 126.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Monokolokabilné slová v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 1995, roč. 46, č. 2, s. 83 – 99.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vyčleňovania ustálených lexikalizovaných spojení pomocí statistických nástrojov. In: *Jazykovedný časopis*, 1999, roč. 50, č. 2, s. 94 – 100.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000a): Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153.

JAROŠOVÁ, Alexandra (2000b): Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493.

JAROŠOVÁ, Alexandra (2000c): Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Red. O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000, s. 41 – 54.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Problémy funkčnej klasifikácie ustálených kombinácií slov (na príklade útvarov vetného typu). In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 77 – 89.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.

JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova 1978. 228 s.

JEDLIČKA, Alois: K jazyku a stylu českých esejistických textů. In: Slovo a slovesnost, 1989, roč. 50, č. 2, s. 114 – 127.

JELÍNEK, Milan: O potřebě verbonominálních spojení v intelektualizovaných textech vůbec a odborných zvlášť. In: Termina 2000. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000. Praha: Galén 2001, s. 204 – 211.

JUNKOVÁ, Bohumila: Frazeologické prostředky současné žurnalistiky. In: K aktuálním otázkám frazeologie. Zost. E. Krošlákova – L. Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2001, s. 156 – 167.

KAČALA, Ján: Časticový výraz *len tak-tak* že. In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 5, s. 314 – 315.

KAČALA, Ján: Konceptia nového výkladového slovníka slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1985, s. 297 – 312.

KAČALA, Ján: Sémantická problematika slovnodruhových prechodov. (Slovnodruhovú prechody z neurčitých slovesných tvarov). In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 198 – 207.

KAČALA, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda 1989. 254 s.

KAČALA, Ján: Výrazová a významová diferenciácia a vznik nových pomenovaní. Podstatné meno kruhy. In: Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 8, s. 225 – 229.

KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (príspevok k teórii jazykového významu). In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.

KAČALA, Ján (1997a): Viacslovné pomenovania v slovnej zásobe. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 33 – 42.

KAČALA, Ján (1997b): K statusu lexikalizovaných spojení. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 193 – 203.

KAČALA, Ján (1997c): Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: Frazeologické štúdie. II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pre Slovenskom komitete slavistov 1997, s. 95 – 102.

KAČALA, Ján: Deriváty vo významovom spektre základu. In: *Lexicographica '99*. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Eds. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001, s. 178 – 188.

KAČALA, Ján: Syntax lexikalizovaných spojení. In: *Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 100 – 110.

KAČALA, Ján: Nesyntagmatické útvary v syntaxi vety. In: *Slovenská reč*, 2003, roč. 68, č. 3, s. 129 – 136.

KASTOVSKY, Dieter: *Wortbildung und Semantik*. Düsseldorf – Bern: Schwann-Bagel – Francke 1982. 334 s.

KLESZCZOWA, Krystyna: Rola pożyczek w przekształcaniu polskiego systemu słowotwórczego. In: *Slowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Materiały z 4. konferencji Komisji Slowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27. – 29. września 2000 r. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2000, s. 203 – 208.

KNAPPOVÁ, Miloslava: K problematice adverbializace. In: *Slovo a slovesnost*, 1973, roč. 34, č. 2, s. 150 – 157.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Lexikální a slovotvorná charakteristika českých rodních jmen. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 307 – 313.

KNAPPOVÁ, Miloslava: *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha: Academia 1989. 208 s.

KOCOUREK, Rostislav: Terminologické anglicismy: příčiny jejich vzniku, jejich lingvistická povaha a místo v slovní zásobě. In: *Termina 2000*. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000. Praha: Galén 2001, s. 196 – 203.

KOCHOVÁ, Pavla: Internacionální iniciálové zkratky. In: *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Red. Z. Tichá – A. Rangelova. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2003, s. 157 – 165.

KOCHOVÁ, Pavla: Nové iniciálové zkratky. In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Red. O. Martinová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 242 – 248.

Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo. Nominacja. Ed. I. Ohnheiser. Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik; Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2003.

KOPECKIJ, Leontij Vasilievič: O statje dvujazyčnogo slavianskogo slovaria. In: *Voprosy istoričeskoj leksikologii i kelsikografii vostočnoslavianskich jazykov*. Red. F. P. Filin. Moskva: Nauka 1974, s. 15 – 21.

KOŠKOVÁ, Mária: Z bulharsko-slovenskej frazeológie. Bratislava: Slavistický kabinet SAV – Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku 1998. 195 s.

KOŠKOVÁ, Mária: Podiel defrazeologizácie na slovotvorbe v bulharčine a slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, 2002, roč. 37, č. 1, s. 15 – 27.

KOZARZEWSKA, Emilia: Czy derywacja semantyczna występuje we frazeologii? In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 41 – 49.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

KRALČÁK, Ľubomír: Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém. In: Frazeológia vo vzdelávaní vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 226 – 235.

KRALČÁK, Ľubomír: K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami. In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 116 – 123.

KRALČÁK, Ľubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Synchronno-diachrónny pohľad. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2005. 204 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [KSSJ.]

KROŠLÁKOVÁ, Ema: Archaické lexikálne a gramatické prvky v konštrukcii frazém. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická – Fakulta humanitných vied 1993, s. 236 – 245.

KROŠLÁKOVÁ, Ema: Niekoľko poznámok k frazeologickej terminológii. In: Frazeologické štúdie. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 77 – 81.

KRŠKO, Jaromír (1995a): O pôvode slov *totiž* a *reku*. In: Smer dnes. 1995, roč. 5, č. 118, s. 20.

KRŠKO, Jaromír (1995b): O pôvode slov *najmä*, *bisťu*. In: Smer dnes. 1995, roč. 5, č. 124, s. 20.

KRŠKO, Jaromír (1995c): O pôvode slov *najmä*, *bisťu* II. In: Smer dnes. 1995, roč. 5, č. 136, s. 20.

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2001. 232 s.

KRŠKO, Jaromír (2008a): Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008. 352 s.

KRŠKO, Jaromír (2008b): Napätie apelatívnych a propriálnych vzťahov pri frazeologizmoch. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 5, s. 262 – 266.

KRUPA, Viktor: Ikonické akustické prvky v slovnej zásobe. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 1, s. 26 – 33.

KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: Štúdie a porovnávacej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.

KUCHAŘ, Jaroslav: Základní rysy struktur pojmenování. In: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 2, s. 105 – 114.

LALÚCH, Róbert – KONCOVÁ, Monika: Slovník skratiek a značiek. Bratislava: Ikar 2004. 487 s.

LANČARIČ, Daniel: Jazykové skratky. Systémovo-kategoriálny opis a ekvivalentná sémantizácia anglických a francúzskych abreviatúr. Bratislava: Lingos 2008. 89 s.

LAPÁROVÁ, Viktória: Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice. In: Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, s. 111 – 116.

LEWICKI, Andrzej Maria: Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. III. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1985, s. 7 – 23.

LEWICKI, Andrzej Maria: O możliwości zastosowania pojęcia formantu we frazeologii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 21 – 25.

LIPKA, Leonard: Lexicalization & Institutionalization in English and German. In: *Linguistica Pragensia*, 1992, roč. 2, č. 1, s. 1 – 13.

LIPKA, Leonard: Lexicalization & Institutionalization: revisited and extended. A comment on Peter Hohenhaus: Lexicalization and Institutionalization. In: *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 2005, roč. 2, č. 2, s. 40 – 42. Dostupné na: <<http://www.skase.sk/>>

LIPKA, Leonard – HANDL, Susanne – FALKNER, Wolfgang: Lexicalization & Institutionalization. The State of the Art in 2004. In: *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 2004, roč. 1, č. 1, s. 2 – 19. Dostupné na: <<http://www.skase.sk/>>

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch. In: *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, č. 1, s. 30 – 38.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila (1999a): Status okazionalizmu v hovorenej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 102 – 109.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila (1999b): Slovtvorné potencie a ich komunikačná (okazionálna) realizácia. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997*. 2. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica 1999, s. 131 – 134.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Okazionalizmy v hovorenej slovenčine. Prešov: Náuka 2000. 146 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Príležitostná slovtvorba ako súčasť jazykovej interpretácie sveta. In: *Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie*. Eds. J. Sabol – L. Sisák. Prešov: FF PU v Prešove 2008, s. 60 – 83.

Longman Dictionary of Contemporary English. Longman Group Ltd. 1995.

LUKAŠANEC, E. G.: Problemy derivacii v sociolekte. In: Problemy teorii i gistoryji slavjanskaga slovautvarenija. Eds. A. Lukašanec – Z. Charitončik. Minsk: VTAA „Prava i ekanamika“ 2004, s. 231 – 240.

LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.

LYKOV, A. G.: Sovremennaja russkaja leksikologija. (Russkoje okkazionalnoje slovo.) Moskva: Vyššaja škola 1976. 118 s.

MACHAČ, Jaroslav: K lexikologické problematice slovních spojení. In: Slovo a slovesnost, 1967, roč. 28, č. 2, s. 137 – 149.

MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. [Diplomová práca.] Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2005. 63 s.

MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005). Zost. A. Gálisová – A. Chomová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 357 – 364.

MAJKOWSKA, Grażyna – SATKIEWICZ, Halina: Frazeologia stylu publicystycznego. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. V. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1988, s. 39 – 54.

MAJTÁN, Milan: Mená rozprávkových hrdinov typu Lomidrevo. In: Kultúra slova, 1980, roč. 14, č. 4, s. 104 – 107.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: ART AREA, spol. s r. o. 1998. 344 s.

MAN, Oldřich: Ustálená slovní spojení a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice. In: Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, s. 101 – 110.

MARCHAND, Hans: The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. 1. vyd. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1960. Časť publikovaná in: Readings in Modern English Lexicology. Eds. S. S. Chidekeř – R. Z. Gingburg – G. Ju. Kňazeva – A. A. Sankin. Leningrad: Izdatel'stvo Prosveščeniye 1969, s. 111 – 145.

MARKOWSKI, Andrzej: Najnowsze zapożyczenia semantyczne w polszczyźnie. Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 1999, s. 28 – 37.

MARKOWSKI, Andrzej – WORBS, Erika: Internacionalizacja znaczeń polskich jednostek leksykalnych jako wynik oddziaływania języków obcych na współczesną polszczyznę. In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Red. Z. Tichá – A. Rangelova. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2003, s. 157 – 165.

MARTINCOVÁ, Olga: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983. 161 s.

MARTINCOVÁ, Olga: Derivativnost u nových víceslovných pojmenování. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 382 – 387.

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.

MATEJČÍK, Ján: Synonymické vzťahy medzi frazeologickými jednotkami a slovami. In: Slovenská reč, 1968, roč. 33, č. 1, s. 26 – 32.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s. + 17 máp.

MEJSTŘÍK, Vladimír: Pracho- a vlhkotěsné hodinky. In: Naše řeč, 1966, roč. 49, č. 4, s. 243 – 246.

MIECZKOWSKA, Halina: Derywacja a zjawisko zapożyczeń (na materiale językowym słowackim i polskim). In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. 41. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej Akademii Nauk 2006, s. 191 – 203.

MICHALIKOVÁ, Miroslava: Skratka ako lexikálna jednotka. [Diplomová práca.] Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 1999. 107 s.

MIKO, František: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava: Tatran 1973. 296 s.

MIKO, František: Frazeológia ako obrazná alternatíva vyjadrovania. In: Aspekty literárneho textu. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1989, s. 97 – 123.

MIKO, František a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 232 s.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Názvy súvisiace s elektronickou poštou a s inými spôsobmi posielania písomných správ. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 4, s. 203 – 207.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3., uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.

MISTRÍK, Jozef: Lingvistický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002, s. 43.

MITTER, Patrik: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Acta Universitatis Purkynianae č. 95. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2003. 190 s.

MITTER, Patrik: Kompozice v kontextu současné češtiny. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2006. 165 s.

MLACEK, Jozef (1970a): Fakultatívne členy frazeologickej jednotky. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 4, s. 205 – 213.

MLACEK, Jozef (1970b): Slovnodruhovú charakteristiku fakultatívnych členov frazeologizmov. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 5, s. 280 – 284.

MLACEK, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.

MLACEK, Jozef (1976a): Syntaktická frazeológia. In: Jazykovedný časopis, 1976, roč. 27, č. 2, s. 134 – 144.

MLACEK, Jozef (1976b): *Ísť do spiša, či ísť do Spiša?* In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 1, s. 33 – 34.

MLACEK, Jozef: Fakultatívny a potenciálny člen frazeologizmu. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 7, s. 231 – 236.

MLACEK, Jozef: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov. In: Jazykovedný časopis, 1979, roč. 30, č. 2, s. 134 – 143.

MLACEK, Jozef (1980a): O spôsoboch vzniku frazém. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 5, s. 268 – 278.

MLACEK, Jozef (1980b): Frazeológia a terminológia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 181 – 187.

MLACEK, Jozef (1980c): K výskumu slovenskej nárečovej frazeológie. In: Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. L. Bartko et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 39 – 44.

MLACEK, Jozef: Ustálené spojenia s vlastným menom. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 8, s. 264 – 270.

MLACEK, Jozef: Syntax a frazeológia. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 47 – 66.

MLACEK, Jozef (1984a): Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.

MLACEK, Jozef (1984b): Žánrová členitosť parémii so súvetnou konštrukciou. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 73 – 78.

MLACEK, Jozef (1987a): Frazéma a slovo. In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 33 – 43.

MLACEK, Jozef (1987b): O jednom type druhotnej frazeologizácie. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 2, s. 125 – 127.

MLACEK, Jozef: Polysémia a homonymia vo frazeológii. In: Slavica Slovaca, 1988, roč. 23, č. 1, s. 61 – 73.

MLACEK, Jozef: Lexika vo frazeológii. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 37. 1988. Red. J. Dolník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 67 – 89.

MLACEK, Jozef (1992a): Zdrobnené slová vo frazeológii. In: Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 2, s. 72 – 89.

MLACEK, Jozef (1992b): K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém. In: Studia Phraseologica et alia. Festschrift für Josip Matešić zum 65. Geburtstag. Red. W. Eismann – J. Peterman. München: Verlag Otto Sagner 1992, s. 375 – 384.

MLACEK, Jozef: K pragmatickým funkciám frazeológie. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 41. 1993. Venované XI. slavistickému kongresu. Red. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského 1993, s. 51 – 68.

MLACEK, Jozef: Slovenské frazeologické názvoslovie (poznámky k jeho vývinu aj k súčasnému stavu). In: *Frazeologické štúdie*. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 19 – 64.

MLACEK, Jozef: Máme v slovenčine apelatívum spiš? In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 45. Red. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997, s. 43 – 48.

MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: Dolník, J. et al.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul 1999, s. 111 – 143.

MLACEK, Jozef (2000a): Aké princípy určujú zloženie frazeologického fondu slovenčiny. In: *Princípy jazyka a textu*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 67 – 79.

MLACEK, Jozef (2000b): Princípy aktualizovania frazém. In: *Človek a jeho jazyk*. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 286 – 295.

MLACEK, Jozef: Obraznosť slovenskej frazeológie. In: Dolník, J. – Mlacek, J. – Žigo, P.: *Princípy jazyka*. Bratislava: Stimul 2003, s. 49 – 82.

MLACEK, Jozef: Idiomatickosť a princíp vývinu vo frazeológii. In: *Teorie a empirie*. Bichla pro Krčmovó. Eds. T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova. Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 241 – 252.

MLACEK, Jozef (2007a): *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s.

MLACEK, Jozef (2007b): *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007. 375 s.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul 1995. Dostupné aj na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>

Mluvnice češtiny. 1. Red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 568 s.

MOKIJENKO, Valerij: Dialektický vztah „implicitnost : explicitnost“ a vývoj frazeologie. In: *Slovo a slovesnost*, 1976, roč. 37, č. 1, s. 4 – 13.

MOKIJENKO, Valerij M.: O sobstvennom imeni v sostave frazeologii. In: *Perspektivy razvitija slavianskoj onomastiki*. Red. A. V. Superanskaja – N. V. Podoľskaja. Moskva: Nauka 1980, s. 57 – 67.

MOLČANOVÁ, Marcela: *Intrafrazeologická a defrazeologická slovotvorba v slovenčine*. [Diplomová práca.] Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ Košice so sídlom v Prešove 1996.

MOLČANOVÁ, Marcela: *Intrafrazeologická a defrazeologická slovotvorba*. Rkp.

MOLČANOVÁ, Marcela: Syntaktický charakter slovotvorných princípov (švédčina z transformačno-generatívneho zorného uhla). In: *Jazykovedný časopis*, 1999, roč. 50, č. 2, s. 113 – 120.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MRAVINACOVÁ, Jitka: Neosémantizmy vzniklé pod vlivem cizího jazyka. In: Neologizmy v dnešní češtině. Red. O. Martinová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 180 – 186.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Lexikálne prevzatia z nemčiny v písomných pamiatkach predpisovného obdobia. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 59 – 66.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: „Opakované prevzatia“ ako výsledok historických a kultúrnych kontaktov. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2010, s. 442 – 451.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza de-substantívnych derivátov.) Bratislava: Veda 1993. 208 s.

NAGÓRKO, Alicja: Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). 3., rozšír. vyd. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN 1998. 317 s.

NEJEDLÝ, Petr: Slovo tvorný typ, polysémie a sémantický model. In: Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narodeninám. Eds. P. Nejedlý – M. Vajdlová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005, s. 247 – 254.

NĚMEC, Igor: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha: Academia 1968. 194 s.

NĚMEC, Igor: Slovo tvorný význam a expresivita. In: Slovo a slovesnost, 1972, roč. 33, č. 2, s. 116 – 121.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové. Praha: Academia 1998.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové. Praha: Academia 2004.

ODALOŠ, Pavol: Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta 1997. 92 s.

ODALOŠ, Pavol: Lexikálno-sémantická charakteristika argotu droťárov z obce Vysoká nad Kysucou. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. decembra 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 159 – 164.

OLOŠTIK, Martin: Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). In: Jazykovedný časopis, 2001, roč. 52, č. 2, s. 81 – 99.

OLOŠTIK, Martin (2004a): O interlingválnej motivácii (teoreticko-metodologické a terminologické poznámky). In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove 2004, s. 112 – 122.

OLOŠTIK, Martin (2004b): Výslovnosť a skloňovanie názvov klubov NHL v slovenčine. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 5 – 6, s. 302 – 317.

OLOŠTIK, Martin (2005a): Abreviačná a slovo tvorná motivácia. In: Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ročník 11. Eds. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 39 – 50.

OLOŠTIAK, Martin (2005b): Centrálné miesto slovotvornej motivácie v typológii lexikálnej motivácie. In: Študentská vedecká konferencia. Zborník abstraktov. Zost. D. Slančová – I. Žarnovská. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 28 – 30. (Abstrakt.)

OLOŠTIAK, Martin (2006a): Lexikálna motivácia – desideratum alebo realis? In: Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis? Sborník příspěvků z 5. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 17. – 19. května 2004. Eds. P. Pořízka – V. P. Polách. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006, s. 249 – 256.

OLOŠTIAK, Martin (2006b): Obohacovanie lexikálnej zásoby z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: Varia XIV. Zborník materiálov z XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004). Zost. M. Olšiak. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre 2006, s. 184 – 189.

OLOŠTIAK, Martin (2007a): Interlingválna a slovotvorná motivácia. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.

OLOŠTIAK, Martin (2007b): Proprium ako slovotvorný motivant (rozšírená verzia). In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 321 – 343.

OLOŠTIAK, Martin (2007c): Slovotvorná motivácia a morfológická motivácia (o vzťahu slovotvorných a morfológických kategórií). In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 287 – 306.

OLOŠTIAK, Martin (2007d): O jazykovej motivácii prezývok. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. decembra 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 165 – 172.

OLOŠTIAK, Martin (2007e): Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 226 s.

OLOŠTIAK, Martin (2007f): O temporálnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Čeština – bádání a učení. Eds. E. Minářová – K. Klímová. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita 2007, s. 95 – 99.

OLOŠTIAK, Martin: Motivatólóg Juraj Furdík. In: Furdík, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008, s. 11 – 23.

OLOŠTIAK, Martin (2009a): Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.

OLOŠTIAK, Martin (2009b): Some remarks on the so-called onymic motivation. In: Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfu Šrámkovi k životnímu jubileu. Eds. M. Harvalík – E. Minářová – J. M. Tušková. Brno: Masarykova univerzita 2009, s. 79 – 87.

OLOŠTIAK, Martin (2009c): K triedeniu viacslovných pomenovaní. In: Slovakistický zborník. 5. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2009, s. 25 – 39.

OLOŠTIAK, Martin (2010a): Ľudovít Novák, Miloš Dokulil, Juraj Furdík a onomaziologické inšpirácie. In: Časopis pro moderní filologii, 2010, roč. 92, č. 1 – 2, s. 29 – 37.

OLOŠTIAK, Martin (2010b): O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 1, s. 10 – 28.

OLOŠTIAK, Martin (2010c): Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 1, s. 31 – 42.

OLOŠTIAK, Martin (2010d): O spôsoboch tvorenia vlastných mien. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 209 – 224.

OLOŠTIAK, Martin (2010e): O spôsoboch tvorenia hydroným. In: Hydronymia západného Slovenska. Ed. J. Hladký. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2010, s. 24 – 49.

OLOŠTIAK, Martin: Úvodné poznámky k spracovaniu slovotvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny). In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: FF PU 2011, s. 231 – 250. Dostupné aj v elektronickej verzii: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/22.pdf>.

OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine. Prešov: FF PU v Prešove 2007. 152 s.

ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: Detské slová v slovenčine a ich charakteristika. In: Štúdie o detskej reči. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 251 – 305.

ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: Komparatívny výskum detskej lexiky. Prešov: PU v Prešove 2010. 249 s. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ondrackova1/index.html>>.

ONDRUS, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 318 s.

ONDRUS, Pavel: Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša. In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966, s. 211 – 233.

ONDRUS, Pavel: Slovenská lexikológia. 2. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 90 s.

ONDRUS, Pavel: Vlastné mená ako komponenty frazeologizmov. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 127 – 128.

ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

ONDRUŠ, Šimon: Pôvod slovesa *vrvieť*. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 5, s. 273 – 284.

ONDRUŠ, Šimon: Kapitoly z dejín jazykovedy. I. Staroindická a starogrécka jazykoveda. In: Jazykovedný časopis, 1975, roč. 26, č. 1, s. 73 – 87.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 344 s.

OPAVSKÁ, Zdeňka: Komponenty e-, i-, m- v nové slovní zásobě. In: Neologizmy v dnešní češtině. Eds. O. Martincová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005, s. 232 – 241.

ORAVEC, Ján: Slovenské predložky v praxi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 272 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 232 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga (1998a): Galicizmy v slovenčine. Bratislava: Stimul 1998. 126 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga (1998b): Štylistika Jozefa Mistrika po tretej raz. [Mistrík, J.: Štylistika. 3., oprav. vyd. Bratislava 1997.] – In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 5, s. 301 – 307.

ORLOVSKÝ, Jozef: Stredogemerské nárečia. Martin: Osveta 1975. 266 s.

OROSZOVÁ, Daniela: Sémantický spôsob tvorenia terminologických pomenovaní v strojárskych terminológiách. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 10, s. 326 – 330.

PACHOTINA, N. L.: Ellipsis kak sposob obrazovaniya frazeologičeskich jedinic. In: Problemy ruskoj frazeologii. Red. V. L. Archangel'skij. Tula 1975, s. 119 – 128.

PAJDZIŇSKA, Anna: Derywacja frazeologiczna czy derywacja od frazeologiczna? In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 33 – 40.

PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské nárečia (príručka pre terénny výskum). Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko v Banskej Bystrici 1981. 143 s.

PAPSONOVÁ, Marta: Slova nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach. In: Jazykovedný časopis, 1990, roč. 41, č. 2, s. 145 – 159.

PASTYŘÍK, Svatopluk: Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině. Hradec Králové: Gaudeamus 2003. 140 s.

PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Ed. P. Žigo. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 270 s.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

PISÁRČIKOVÁ, Mária: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu dať súhlas. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 3, s. 144 – 153.

PISÁRČIKOVÁ, Mária: Synonymá slovesa umrieť. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 1, s. 11 – 15.

PLAG, Ingo: Word-formation in English. Cambridge: Cambridge University Press 2003. 256 s.

POKORNÁ, Eva: Vlastní jména v české frazeologii. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogic-

ká fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 103 – 107.

POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav – TEJNOR, Antonín: O české terminologii. Praha: Academia: 1983. 132 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [PSP.]

RANGELOVA, Alben: Neosémantizmy a neosémantizační procesy. In: Neologizmy v dnešní češtině. Red. O. Martinčová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 159 – 179.

REICHAN, Jerzy: Z problemów polskiego słowotwórstwa gwarowego. In: Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997). Ed. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 183 – 190.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Praha: LEDA 2001. 752 s.

REJZEK, Jiří: Lidová etymologie v češtině. Praha: Karolinum 2009. 146 s.

RIPKA, Ivor: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava: Veda 1975. 276 s.

RIPKA, Ivor: Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí. Bratislava: Veda 1981. 340 s.

RIPKA, Ivor: Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 7 – 20.

RIPKA, Ivor: Využívanie nárečových frazeologizmov v prekladových slovníkoch. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre – Fakulta humanitných vied 1993, s. 328 – 334.

RIPKA, Ivor: Z dolnotrenčianskej nárečovej frazeológie. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 5, s. 288 – 290.

RIPKA, Ivor: Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 139 – 145.

RIPKA, Ivor: Odras slovensko-nemeckých kontaktov v nárečovej lexike. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 43 – 49.

RIPKA, Ivor: Propriá v nárečovej frazeológii. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Red. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda 2003, s. 239 – 243.

RIPKA, Ivor – IMRICHOVÁ, Mária: Základy slovenskej lexikológie. 2. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 2004. 156 s.

ROJZENZON, Leonid Ivanovič – EMIROVA, Adile M.: Frazeologičeskaja i leksičeskaja omonimija. In: Voprosy frazeologii. 3. Red. L. I. Rojzenzon. Samarkand 1970, s. 283 – 294.

SABOL, Filip: Ešte o spojení íšť do Spiša. In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 5, s. 286.

SABOL, Ján: Zvukové ustrojenie vlastného mena a jeho komunikačné súvislosti. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava 1980, s. 35 – 40.

SABOL, Ján: K teórii jazykovej interferencie. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 2, s. 87 – 91.

SCALISE, Sergio: Generative Morphology. Dordrecht: Foris 1984.

SEJÁKOVÁ, Jana: Adjektivizácia prídavných. [Kandidátska dizertácia.] Bratislava 1994. Rkp.

SEKANINOVÁ, Ella: Rusizmy v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1976, s. 451 – 461.

SEKANINOVÁ, Ella – KUČEROVÁ, Eleonóra: Stavba hesla vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku II. In: Veľký slovensko-ruský slovník. 2. L – O. Hl. red. E. Sekaninová. Bratislava: Veda 1982, s. 9 – 20.

SCHIFFRIN, Deborah: Discourse markers. Cambridge: Cambridge University Press 1987.

SIEROUCIUK, Jerzy: Problemy ustalenia repertuaru kategorii słowotwórczych w polskich dialektach. In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 447 – 459.

SISÁK, Ladislav: Slovo tvorba expresívnej nominácie. Nemecké a ukrajinské názvy osôb. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 205 s.

SCHWANZER, Viliam: Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1976, s. 463 – 477.

SKALIČKA, Vladimír: Hyposyntax. In: Slovo a slovesnosť, 1970, roč. 31, č. 1, s. 1 – 6.

SKLADANÁ, Jana: Sémantická analýza niektorých frazeologizmov s historickými komponentmi. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. – 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 139 – 142.

SKLADANÁ, Jana: Problémy frazeológie z hľadiska diachronie. In: Jazykovedné štúdie. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1982, s. 15 – 24.

SKLADANÁ, Jana (1993a): Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava: Veda 1993. 176 s.

SKLADANÁ, Jana (1993b): Niektoré východiská porovnávacej frazeológie. In: Slavica Slovaca, 1993, roč. 28, č. 1 – 2, s. 50 – 55.

SKLADANÁ, Jana (1993c): Internationalismen in der Phraseologie. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre – Fakulta humanitných vied 1993, s. 345 – 355.

SKLADANÁ, Jana: Konotačný príznak vo frazémach s vlastnými menami z diachronného aspektu. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia Nitra 19. – 20. mája 1994. Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 61 – 64.

SKLADANÁ, Jana: Regionálny charakter niektorých frazém s vlastnými menami. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika Prešov – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV Bratislava 1996, s. 38 – 42.

SKLADANÁ, Jana: Slová z hlbín dávnych vekov. Bratislava: Grand Multitrade 1999. 208 s.

SKLADANÁ, Jana: Frazeologické internacionalizmy. In: *Studia Academica Slovaca*. 31. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 220 – 228.

SKLADANÁ, Jana: Vlastné mená vo frazémach. In: *Lexika slovenskej onymie*. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie (Trnava 12. – 14. 9. 2007). Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Veda 2010, s. 407 – 411.

SLANČOVÁ, Daniela: K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby. In: *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Eds. P. Karlík – M. Krčmová. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 185 – 191.

SLANČOVÁ, Daniela (1999a): Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 224 + 52 s.

SLANČOVÁ, Daniela (1999b): Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 1. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica 1999, s. 93 – 100.

SLANČOVÁ, Daniela – ZAJACOVÁ, Stanislava: Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 153 – 163.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Sociálna inštitúcia – komunikačný register – šport. Prednesené na konferencii Človek a jeho jazyk (2010). Smolenice 20. – 22. 1. 2010. V tlači.

Slovenská terminologická databáza. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupné na: <<http://data.juls.savba.sk/std/>>.

Slovník cudzích slov. Akademický. 2. dopl. a preprac. vyd. Prel. J. Bosák a kol. Bratislava: Veda 2005.

Slovník pseudonymov slovenských spisovateľov. Sprac. Š. Hanakovič a kol. Martin: Matica slovenská v Martine 1961. 336 s.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [SSJ.]

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. F. Buffa – A. Ferenčíková – J. Nižnanský – I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006. 1066 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. [Skratka: SSSJ 1]

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. [Skratka: SSSJ 2]

SMIEŠKOVÁ, Elena: Antonymá v slovenskej frazeológii. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 263 – 267.

SMIEŠKOVÁ, Elena: Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazeologizmy. In: Slovenská reč, 1982, roč. 47, č. 2, s. 76 – 84.

SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 272 s.

SMIRNOV, Lev Nikandrovič: O suffikálnych univerbach s internacionálno morfej v sovremennom slovackom jazyke. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 19 – 25.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Verbálny aspekt a adaptácia prevzatých slovies v slovenčine. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2010, s. 250 – 264.

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 1, s. 99 – 126.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 2., uprav. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 586 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 530 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – ŠIMON, František: Segmentácia prevzatých slov v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 2, s. 128 – 149.

SOPIRA, Andrej: Skratky v ruštine a slovenčine. Bratislava: Obzor 1975. 176 s.

SOTÁK, Michal: Slovný fond slovenských a ruských frazém. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 232 s.

SPENCER, Andrew: Morphological Theory. Oxford: Blackwell 1991.

SPENCER, Andrew: Word-formation and syntax. In: Handbook of Word-Formation. Eds. P. Štekauer – R. Lieber. Dordrecht: Springer 2005, s. 73 – 97.

STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Martin: Matica slovenská 1932. 562 s. + 12 máp.

SVOZILOVÁ, Naděžda: K vývoji pojetí funkce. In: Slovo a slovesnost, 1988, roč. 49, č. 1, s. 64 – 71.

Synonymický slovník slovenčiny. 3., nezm. vyd. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2004. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [Skratka: SSS.]

ŠIKRA, Juraj: Vojenský slang. In: Slovenská reč, 1983, roč. 48, č. 4, s. 207 – 215.

ŠIKRA, Juraj: English in Contact with other Language. Red. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest 1986. – In: Jazykovedný časopis, 1989, roč. 40, č. 2, s. 198 – 200.

ŠIKRA, Juraj: Lexikálna homonymia. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 1, s. 13 – 25.

ŠRÁMEK, Rudolf: Slovo tvorný model v české toponymii. In: Slovo a slovesnost, 1976, roč. 37, č. 2, s. 112 – 120.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + 19 s. mapové přílohy.

ŠTEKAUER, Pavol: Súbor kritérií na vymedzenie kompozít v anglickom jazyku. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Studia Philologica*. Vol. 3. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 79 – 92.

ŠTEKAUER, Pavol: *A Theory of Conversion in English*. Frankfurt am Main: Peter Lang 1996. 155 s.

ŠTEKAUER, Pavol: *An Onomasiological Theory of English Word-formation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1998. 192 s.

ŠTEKAUER, Pavol (2000a): *English Word-Formation. A History of Research (1960 – 1995)*. Tübingen: Narr 2000. 495 s.

ŠTEKAUER, Pavol (2000b): *Word-Formation*. In: *Rudiments of English Linguistics*. Ed. P. Štekauer. Prešov: Slovacontact 2000, s. 93 – 131.

ŠTEKAUER, Pavol (2000c): Ako je to vlastne so spätným tvorením pomenovaní v angličtine? In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Na počesť Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 367 – 374.

ŠTEKAUER, Pavol: *On the Theory of Neologisms and Nonce-formations*. In: *Australian Journal of Linguistics*, 2002, roč. 22, č. 1, s. 97 – 112.

ŠTOLC, Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1949. 541 s.

TELIJA, Veronika Nikolajevna: Paket „Idiomy“. *Priroda i suščnosť znakovoj funkcii idiom*. In: *Leksikografičeskoja razrabotka frazeologizmov dľa slovarej različnych tipov i dľa Mašinного fonda russkogo jazyka*. Eds. V. N. Telija a kol. Moskva: Naučnyj sovet po leksikologii i leksikografii – Institut russkogo jazyka AN SSSR 1988, s. 11 – 16.

TICHONOV, Aleksandr N.: *Slovoobrazovatel'nyj slovar russkogo jazyka 1. – 2.* Moskva: Russkij jazyk 1985. 855 + 881 s.

TUŠER, Andrej: *Svet skratiek a značiek*. Bratislava: SOFA [1997]. 212 s.

UTĚŠENÝ, Slavomír: *Areální aspekty slovo tvorné a výrazotvorné variability*. (Příspěvek k teorii kontaminace a lidové etymologie.) In: *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 186 – 192.

VLKOVÁ, Věra: *K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu*. In: *Slovo a slovesnost*, 1978, roč. 39, č. 2, s. 106 – 115.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Štylisticko-expresívna funkcia slovo tvornej motivácie a slangové slová*. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. 10. Red. Ľ. Sičáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2004, s. 42 – 50.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Problémy lexikografického zachytenia slovo tvorného systému slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2006. 163 s. Elektronická publikácia: <<http://www.pulib.sk/elpub2/PF/Vuznakova1/index.htm>>.

WASZAKOWA, Krystyna: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 1994.

WASZAKOWA, Krystyna: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2005. 266 s.

ZAJACOVÁ, Stanislava: Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie. In: Ty, já a oni v jazyce a v literatuře. 1. díl – část jazykovědná. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2009, s. 173 – 177.

ZARĘBA, Leon: Frazeologia współczesnego języka francuskiego a kontekst społeczny. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 123 – 138.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava: Slovenský Tatran 2005. 815 s.

ZEMSKAJA, Elena A.: O paradigmatičeskich otnošenijach v slovoobrazovaniji. In: Russkij jazyk. Voprosy jego istorii i sovremennogo sostojanija. Vinogradovskije čtenija I – VIII. Red. N. Ju. Švedova. Moskva: Nauka 1978, s. 63 – 77.

ZIMA, Jaroslav: Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická. Praha: ČSAV 1961. 139 s.

Železničná terminológia. I. Návestenie a zabezpečovanie. Red. J. Horecký. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 120 s.

ŽIGO, Pavol: Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 51 – 58.

ŽILOVÁ, Ružena: Vlastné meno ako komponent frazeologizmov. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Red. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda 2003, s. 251 – 258.

VECNÝ A MENNÝ REGISTER

Poznámka:

Do menného registra neboli zahrnuté mená redaktorov, zostavovateľov, editorov zborníkov a slovníkových prác, ktoré sa uvádzajú v bibliografii. Do vecného registra neboli zahrnuté: a) všeobecné lexikologické termíny lexéma (lexikálna jednotka), lexia, slovo; b) nelexikologické termíny, s ktorými sa v monografii systematicky nepracuje.

abreviácia 132, 229 – 266
 – defrazeologická 178, 192, 193
abreviačná motivácia (AM) 11, 12, 16, 29, 34, 36, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 67, 71, 88, 90, 92, 94, 126, 135, 138, 140, 178, **229 – 266**, 275, 277, 279, 281, 289,
abreviatéma 229, 234, 249, 264
abreviatúra ↗ skratka
adaptácia 69, 71, 88, 177, 195, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 211 – 227
administrativizmus 18, 270 – 273, 277, 279
akčný rádius 11, 21, 38, **46 – 48**, 50, 55, 56, 78, 197, 198, 201, 226, 228, 295
amalgamácia ↗ lexikálna kontaminácia
ambisémia 129, 147, 159, 160
ANDERSEN, E. 269, 297
anglicizmus 202, 208, 210, 211, 288, 309
antonymia, antonymické vzťahy 113, 202, 217, 246, 323
 – frazeologická 163, 164, 166 – 167
antonymum 26, 167
 – abreviačné 249
antroponymum 31, 35, 36, 64, 129, 171, 172, 207, 236, 255, 261, 301, 316,
argot 30, 270, 271, 316
argotizmus 19, 68, 270, 273, 279
archaizmus 30, 49, 91, 133, 180, 210, 277
back formation ↗ spätné tvorenie
BAJZÍKOVÁ, E. 81, 82, 100, 103, 125, 170, 319
BAKKEN, K. 99, 297

BALÁKOVÁ, D. 124, 144, 148, 182, 297
BALÁŽIKOVÁ, K. 74, 297
BARTKO, L. 210, 297
BARZ, I. 303
BAT-EL, O. 232, 297
BAUER, L. 230, 232, 297
BAYEROVÁ, N. 171, 298
BEČKA, J. V. 187, 298
BENKO, V. 323
BLANÁR, V. 23, 43, 63, 64, 115, 117, 129, 168, 173 – 176, 255, 260, 290, 298
blending ↗ lexikálna kontaminácia
BLICHA, M. 298
bohemizmus 211
BOSÁK, J. 8, 113, 133, 214, 267, 268, 270, 271, 298
BÖHMEROVÁ, A. 231, 298
BRIZUELA, M. 297
BUFFA, F. 68, 133, 179, 210, 260, 299
BUTTLER, D. 299
BUZÁSSYOVÁ, K. 8, 57 – 59, 64, 65, 76, 207, 212, 213, 214, 280, 282, 283, 285, 287, 292, 299, 300
CIEŃKOWSKI, W. 53, 300
ČECHOVÁ, M. 178, 300
ČERMÁK, F. 42, 62, 96, 105, 106, 110, 111, 117, 118, 124, 126, 137, 146, 152, 154, 157, 158, 160 – 162, 164 – 166, 168, 171 – 173, 178, 186, 188, 300, 303
ČERNÝ, J. 14, 25, 301
defrazeologická slootovorba ↗ derivácia, defrazeologická
demotivácia 31, 9, 143, 200

- **abreviačná** 233, **263 – 264**, 266
- **frazeologická** 157, 184, **192 – 193**, 194
- **individualizačná** 131, **291 – 292**
- **interlingválna** 47, 198, 201, **213 – 226**, 227
- **morfologická** 93, 94
- **onymická** 173, 176
- **registrová** 278
- **sémantická** 39, 167
- **slovotvorná** 31, 53, 201
- **syntaktická** 31, 39, 60, 67, 71, 91, 94, 132, **137 – 138**, 140
- **temporálna** 47, 181, 282
- **terminologická** 184
- denotácia** 24, 106, 152, 153, 170
- derivácia** 81, 137, 237, 265, 299
- **defrazeologická derivácia (defrazeologická slovotvorba)** 62, 71, 182, 184, 192, 193, 309, 315
- **frazeologická** 188
- **sémantická** 35, 58, 59, 62, 147
- **syntaktická** 102
- designácia** 24, 24, 65, 169, 174, 298
- determinologizácia** 118, 185, 272
- dialektizmus, nárečová lexéma** 18, 30, 36, 68, 91, 133, 210, 260, 273, 279
- DOBŘÍKOVÁ, M.** 13, 138, 150, 169 – 172, 301
- DOKULIL, M.** 15, 21, 25, 57, 60, 63, 66, 73, 74, 76, 78, 99, 129, 176, 197, 213, 290, 301
- DOLNÍK, J.** 15, 17, 21, 24, 27 – 29, 40, 48, 58, 59, 74, 99, 106, 114, 137, 138, 142, 144, 145, 147, 154, 168, 230, 272, 287, 293, 294, 295, 301, 302
- DORUĽA, J.** 210, 214, 302
- DRESSLER, W. U.** 232, 302
- DUCHKOVÁ, S.** 91, 198, 302
- DUPUY, B.** 297
- ĎURČO, P.** 8, 62, 119, 120, 145, 152, 155, 156, 182, 216, 302, 303
- DVONČ, L.** 105, 135, 180, 302
- elipsa** 79, 80, 93, 105, 124, 134, 138, 150, 162, 230
- EMIROVA, A. M.** 168, 320
- emotikon** 276
- expresivita, expresivnosť** 28, 29, 63, 66, 90, 151 – 154, 160, 161, 165, 167, 172, 179, 186, 302
- expresívum (expresívna lexéma, lexia)** 17, 35, 66, 89, 90, 203, 208, 211, 256, 272, 276, 277, 283, 289,
- expresívna motivácia (EM)** 16, 17, 18, 27, 29, 35, 36, 38, 39, 45, 47, 52, 60, 66, 72, 89, 126, 132, 135, 136, 140, 145, 151 – 154, 157, 158, 160, 161, 186, 193, 194, 208, 209, 256, 258 – 259, 276, 279, 282, 283, 282
- extralexematickosť** 23, 24, 49, 50, 223
- extralingválnosť** 22, 23, 49, 54, 223
- FALKNER, W.** 99, 311
- FELIX, K.** 178, 303
- FIDLEROVÁ, M. U.** 28, 303
- FILIPEC, J.** 58, 62, 96, 105, 111, 117, 118, 126, 146, 152, 157, 158, 160, 161, 164, 166, 168, 171, 178, 303
- FILIPOVIČ, R.** 195, 216, 217, 303
- FINDRA, J.** 166, 289, 303
- FISIAK, J.** 221, 303
- FLEISCHER, W.** 303
- flektivizačný formant** 70, 130, 219, 220, 225, 251, 252, 260, 263, 264, 276, 288
- fónická motivácia (FónM)** 15, 17, 28, 29, 35, 36, 41, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 57, 58, 71, 73, 88, 126, 133, 134, 140, 203 – 204, 250, 256, 274, 279
- frazéma, frazeologická jednotka** 29, 34, 36, 37, 42 – 44, 62 – 63, 89, 91, 98, 100, 103, 105, 106, 110, 111, 112, 119 – 126, 128, 129, 131 – 133, 135 – 140, 141 – 194, 245
- frazeologická jednotka** ↗ **frazéma**
- frazeologická motivácia (FM)** 11, 12, 16, 18, 29, 34 – 39, 42, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 54, 62, 71, 88, 89, 123, 126, 129, 132, 135, 136, 139, 141 – 194, 279, 281, 292, 295

- frazeologizácia** 43, 62, 63, 100, 119, 120, 135, **144 – 154**, 155 – 159, 161, 164, 165, 167, 169 – 173, 175, 177, 184, 185, 186 – 189, 193, 194
- FURDÍK, J.** 8, 11 – 22, 24, 25, 27, 28, 30, 34, 35, 40 – 42, 47 – 49, 53 – 55, 57, 59, 60, 62, 66 – 71, 73, 76, 77, 81 – 83, 96 – 98, 102, 103, 111, 115, 116, 119, 125, 131, 133, 141, 143, 144, 153, 157, 170, 182, 195, 197, 199, 200 – 205, 210, 213 – 217, 219, 220, 229, 234, 237 – 239, 251, 252, 267, 269, 276, 280, 284, 285, 303 – 305, 318
- GÁLISOVÁ, A.** 269, 271, 305
- GAVUROVÁ (MICHALIKOVÁ), M.** 13, 178, 229, 233, 238, 246, 248 – 252, 255, 256, 258, 260, 262 – 264, 275, 289, 305, 316
- geonymum** 255
- germanizmus** 210, 211, 306,
- GHILLÁNYOVÁ, G.** 269, 271, 274, 305
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L.** 219, 318
- globálna motivácia** 101, 126, 127, 139
- GLOVNÁ, J.** 171 – 173, 305
- GONNERMAN, L.** 297
- gramatikalizácia** 73
- GREPL, M.** 130, 131, 305
- GYMERSKÁ, V.** 274, 305
- HABOVŠTIAK, A.** 133, 179, 210, 260, 305, 306
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.** 74, 161, 306
- HAGÈGE, C.** 28, 306
- HANDL, S.** 99, 311
- HARVALÍK, M.** 208, 306
- HAUGEN, E.** 213, 306
- HEINZ, A.** 14, 306
- HIRSCHOVÁ, M.** 289, 306
- historizmus** 30, 49, 91, 133, 180, 210
- HOHENHAUS, P.** 99, 306
- HOCHÉL, B.** 91, 132, 179, 306
- HOLEŠ, J.** 24, 25, 301
- homofónia** 44
- homografia** 256
- homonymia** 44, 213, 233, 248 – 250, 251
- **abreviačná** 246 – 247, 251, 256
- **frazeologická** 159, 167 – 168, 189
- **okazionálna** 287
- homonymum** 189, 221, 246, 247
- **frazeologické** 189
- **historické** 39
- **medzisystémové** 170
- **slovnodruhov** 41
- HORÁK, G.** 91, 260, 306
- HORECKÝ, J.** 8, 18, 21, 60, 67, 106, 108, 110, 111, 115, 119, 142, 188, 209, 214, 215, 250, 268, 271, 276, 306, 307, 318
- HRBÁČEK, J.** 49, 229, 230, 233 – 240, 243 – 247, 249, 250, 253, 256 – 258, 261, 307
- hungarizmus** 210, 211, 219, 305
- hyperonymia a hyponymia** 44
- **abreviačná** 249
- **frazeologická** 163, 168
- hyperonymum** 114, 116, 117, 168
- hyponymum** 114, 127, 168
- hypokoristikum** 36, 64, 253, 255, 260, 276
- CHLEBDA, W.** 178, 307
- chrématonymum** 31, 35, 36, 37, 129, 135, 171, 180, 207, 253, 255, 261,
- IMRICHOVÁ, M.** 179, 213, 216, 235, 255, 257, 307, 320
- individualizačná motivácia (IndivM)** 11, 12, 16, 19, 30, 34, 35, 45, 46, 47, 52, 70, 72, 79, 126, 135 – 136, 140, 182 – 184, 193, 210, 212, 231, 245, 262, 277, 279, **280 – 293**, 294
- inštitúcionymum** 36, 254, 255
- integrácia** 195, 201, 211, 214, 215, 220, 223, 227
- interferencia** 195, 196, 214, 215,
- interlexematickosť** 12, 23, 24, 92
- interlingválna motivácia (IM)** 11, 12, 28, 29, 35 – 37, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 52, 54, 56, 66, 71, 87 – 88, 90 – 92, 94, 126, 129 – 134, 139, 177, 191, 192, **195 – 228**, 229, 231, 256 – 258, 264, 265, 279, 281, 288, 289, 292
- intralexematickosť** 12, 23, 24, 92, 223

- intralingválnosť** 22, 23, 49, 54 – 56, 92, 221
- IVANOVÁ, M.** 13, 150, 230, 307, 323
- IVIR, V.** 213, 307
- JAKABČINOVÁ, T.** 59, 307
- JANKOVIČOVÁ, M.** 150, 151, 158, 159, 163, 165, 166, 168, 307
- JANOWSKA, A.** 62, 307
- JAROŠOVÁ, A.** 13, 61, 96, 102 – 104, 106, 107, 110 – 112, 117 – 123, 125, 126, 128, 129, 133, 151, 185, 188, 307, 308
- JEDLIČKA, A.** 272, 308
- JELÍNEK, M.** 132, 308
- JUNKOVÁ, B.** 178, 308
- KAČALA, J.** 58, 61, 74, 75, 97, 98, 104, 105, 108, 113, 115, 117, 119, 120, 122, 126, 127, 150, 188, 308, 309
- KARLÍK, P.** 130, 131, 305
- KASTOVSKY, D.** 103, 309
- KLESZCZOWA, K.** 66, 309
- KNAPPOVÁ, M.** 63, 71, 193, 309
- KOCOUREK, R.** 204, 309
- KOCHOVÁ, P.** 262, 309
- kolokvializmus** 19, 33, 36, 208,
- kompozícia** 75, 137, 138, 231, 237, 265
- komunikačno-pragmatická zložka frazém** 42, 50, 145, 147, 151 – 158, 160, 167, 169, 171, 185 – 187, 193, 194
- komunikačný register, register** 29, 36, 67, 89, 90, 131, 178, 208, 245, 247, 259, 261, 267 – 279
- konfesionalizmus** 272, 273, 277, 279
- konotácia** 24, 151, 153, 157, 183, 186, 289
- kontaktovosť** 12, 49, 50, 54, 55, 229
- KOPECKIJ, L. V.** 103, 309
- kosémia, kosémická polysémia** 59, 128, 138, 159, 160
- KOŠKOVÁ, M.** 62, 144, 192, 309
- KOZARZEWSKA, E.** 147, 310
- kozmonymum** 255
- KRAJČOVIČ, R.** 93, 125, 310
- KRALČÁK, Ľ.** 104, 124, 157, 310
- kríženie** ↗ **lexikálna kontaminácia**
- KROŠLÁKOVÁ, E.** 105, 164, 180, 310
- KRŠKO, J.** 64, 93, 129, 171 – 173, 176, 261, 310
- KRUPA, V.** 28, 310
- KUČEROVÁ, E.** 96 – 98, 104 – 107, 111, 112, 119, 120, 126, 156, 310, 321
- KUCHAŘ, J.** 15, 18, 54, 66, 96, 97, 99, 104, 110, 112, 311
- kváziproprium** 172, 173, 305
- LANČARIČ, D.** 230, 231, 233, 238, 244, 245, 246, 249, 250, 252, 258, 311
- LAPÁROVÁ, V.** 96, 311
- latinizmus** 36, 210, 211,
- LEWICKI, A. M.** 101, 153, 311
- lexikalizácia** 73, 89, 90, 96, 97, 99, 100, 108, 110, 111, 113, 119 – 121, 127 – 129, 134 – 136, 139, 140, 233, 263
- lexikalizované spojenie** ↗ **viacslovné pomenovanie**
- lexikálna kontaminácia, blending, amalgamácia, kríženie** 231, 283
- lexikálne pole** ↗ **paradigma, onomaziologicko-lexikálna**
- LIPKA, L.** 99, 311
- LIPTÁKOVÁ, Ľ.** 13, 19, 62, 70, 135, 136, 152, 182, 277, 280, 281, 283 – 286, 288, 291, 311
- logonymum** 213, 216, 229, 235, 236, 254, 255, 257
- LUKAŠANEC, E. G.** 68, 312
- LUTTERER, I.** 173, 312
- LYKOV, A. G.** 285, 312
- MACHAČ, J.** 96, 9, 100, 104, 105, 112, 114, 119, 126, 156, 158, 312
- MAJCHRÁKOVÁ, D.** 110, 312
- MAJKOWSKA, G.** 178, 312
- MAJTÁN, M.** 63, 64, 173, 176, 216, 298, 312
- malapropizmus** 202
- MAN, O.** 96, 312
- MARCHAND, H.** 102, 103, 323, 312
- MARKOWSKI, A.** 204, 312
- MARTINCOVÁ, O.** 60, 292, 313
- MASÁR, I.** 29, 67, 313

- MATEJČÍK, J.** 129, 133, 163, 260, 261, 298, 313
- MEJSTRÍK, V.** 253, 313
- meronymia** 249
- MIECZKOWSKA, H.** 66, 313
- MICHALIKOVÁ, M.** ↗ **GAVUROVÁ, M.**
- MIKO, F.** 98, 110, 147, 152 – 154, 161, 164, 167, 313
- MISTRÍK, J.** 18, 19, 107, 267, 313
- MITTER, P.** 13, 231, 253, 313
- MLACEK, J.** 8, 12, 13, 62, 63, 96, 98, 100, 105, 106, 110 – 112, 119, 120, 124, 126, 132, 137, 138, 142, 144 – 146, 148 – 154, 156 – 159, 161, 162, 164, 165 – 168, 171 – 174, 177 – 185, 187 – 192, 194, 295, 303, 313 – 315
- MOKIJENKO, V. M.** 111, 144, 161, 171, 315
- MOLČANOVÁ, M.** 62, 103, 315
- morfologická motivácia (MM)** 11, 12, 16, 17, 28, 31, 33 – 36, 41, 43, 45, 47, 50, 52, 70 – 72, **73 – 95**, 125, 134 – 136, 138, 140, 145, 147, 149 – 151, 158, 193, 194, 206, 254, 277, 279, 281, 290
- MOŠKO, G.** 323
- motivačná relačnosť** 31 – 39
- **abreviačnej motivácie** 245 – 262
 - **frazeologickej motivácie** 158 – 186
 - **interlingválnej motivácie** 202 – 211
 - **individualizačnej motivácie** 282 – 291
 - **morfologickej motivácie** 87 – 92
 - **registrovej motivácie** 274 – 278
 - **slovotvornej motivácie** 57 – 71
 - **syntaktickej motivácie** 126 – 136
- motivačná transpozícia** 33, 58, 197, 200
- motivizácia** ↗ **nadobudnutie motivácie**
- MRAVINACOVÁ, J.** 204, 316
- MÚCSKOVÁ, G.** 213, 316
- multiverbát, multiverbizované spojenie** 61, 105, 119, 132, 133, 137, 188
- multiverbizácia, multiverbizačný proces** 41, 42, 61, 71, 96, 98, 113, 119, 124, 132, 136, 137, 140, 187, 188
- NÁBĚLKOVÁ, M.** 170, 316
- nadobudnutie motivácie, motivizácia** 30 – 31, 138, 294
- **n. morfologickej motivácie** 33, 91, 92, 94
 - **n. paradigmatickej motivácie** 33,
 - **n. registrovej motivácie** 33, 278, 279
 - **n. syntaktickej motivácie** 71, 136 – 137
 - **n. frazeologickej motivácie** 167, 184, 185, 187 – 188, 194
 - **n. slovotvornej motivácie** 184
 - **n. interlingválnej motivácie** 211
 - **n. abreviačnej motivácie** 262
 - **n. sociolekτικής motivácie** 291, 292
 - **n. individualizačnej motivácie** 291
- NAGÓRKO, A.** 59, 316
- nárečová lexéma** ↗ **dialektizmus**
- NEJEDLÝ, P.** 58, 316
- nekontaktovosť** 12, 49, 50, 54, 55, 56
- NĚMEC, I.** 22, 66, 230, 316
- neologizmus** 30, 37, 44, 47, 49, 69, 72, 91, 133, 180, 181, 198, 210, 211, 261, 277, 280, 282
- nominačnosť** 41, 43, 44, 49, 50, 55, 56, 104, 106, 107, 110, 124, 125, 139
- ODALOŠ, P.** 30, 68, 270, 316
- odborný termín** ↗ **termín**
- okazionalizmus** 19, 30, 35, 37, 44, 53, 70, 135, 136, 152, 182, 183, 196, 206, 207, 210, 231, 277, 279, **280 – 293**
- OLOŠTIK, M.** 11, 15, 16, 18, 29, 30, 35, 49, 50, 65, 66, 89, 130, 177, 195, 197, 198, 207, 218, 219, 222, 224, 236, 254, 291, 296, 316 – 318, 323
- ONDRÁČKOVÁ, Z.** 67, 318
- ONDRUS, P.** 18, 21, 111, 115, 119, 133, 171, 172, 215, 260, 276, 318
- ONDRUŠ, Š.** 14, 24, 93, 318
- onymická motivácia (OM)** 12, 16, 18, 19, **29**, 31, 34, 35 – 38, 42, 43, 45 – 47, 50, 52, 54, 63 – 65, 71, 72, 89, 118, 123, 126, 129, 130, 131, 139, 169 – 177, 184, 207 – 208, 254 – 256, 260, 265, 275, 279, 281, 290, 295
- onymizácia** ↗ **proprializácia**

opakovaná internacionalizácia ↗ **trans-motivácia, interlingválna**

OPAVSKÁ, Z. 252, 319

ORAVEC, J. 74, 81, 82, 93, 100, 103, 125, 170, 319

ORGOŇOVÁ, O. 214, 267, 319

ORLOVSKÝ, J. 260, 319

OROSZOVÁ, D. 111, 112, 319

PACHOTINA, N. L. 188, 319

PAJDIŇSKÁ, A. 319

PALKOVIČ, K. 260, 319

PAPSONOVÁ, M. 210, 319

paradigma

– **antonymická** 27, 87

– **homonymická** 27, 274

– **hyperonymicko-hyponymická** 27, 114

– **konverzívna** 27

– **onomaziologicko-frazeologická** 164 – 165

– **onomaziologicko-lexikálna (lexikálne pole)** 27, 87, 114, 164, 202, 213, 249

– **paronymická** 27, 217

– **slovotvorná** 27, 57, 65

– **synonymická** 27, 87, 274

paradigmatická motivácia (PM) 15 – 17, 19, 24, 26, 27, 31, 33 – 38, 41, 43, 45, 47 – 50, 52, 54, 56, 57, 71, 87, 94, 108, 114, 126 – 128, 139, 162 – 169, 186, 190 – 192, 194, 202 – 203, 213, 245 – 250, 274, 279, 285 – 287, 292, 294

paralexematickosť 23, 24, 49, 50

paronymia 17, 173, 175, 213, 233, 250, 286 – 287

– **frazeologická** 169 – 170

– **abreviačná** 247 – 248

paronymum 17, 168, 169

– **abreviačné** 247 – 248

PASTYŘÍK, S. 64, 255, 319

PAULINY, E. 119, 125, 319

pejoratívum 35, 36, 260

PISÁRČIKOVÁ, M. 127, 163, 319

PLAG, I. 230, 232, 250, 255, 319

pluriverbizácia ↗ **multiverbizácia**

POKORNÁ, E. 171, 319

polysémia 28, 147, 204, 213, 221, 233

– **derivačná** 28, 59, 87, 128, 204, 251

– **frazeologická (polysémia frazém)** 158 – 160, 167, 168, 181, 189

– **kosémická** ↗ **kosémia**

– **medzijazyková** 204

POŠTOLKOVÁ, B. 209, 320

princíp funkčnej separácie 40, 123, 139, 144, 145, 155, 169, 183, 185, 194, 240, 295

PROFANTOVÁ, Z. 303

profesiolekt 132, 272

profesionalizmus 19, 30, 253, 270, 273, 278, 279

proprializácia, onymizácia 43, 63, 64, 80, 120

proprium, vlastné meno 35, 36, 37, 43, 44, 63, 64, 65, 120, 121, 122, 129, 130, 139, 170, 207, 216, 218, 235, 236, 245, 254, 260, 275

– **vo frazeológii** 171 – 177

– **cudzie** 207 – 208

– **okazionálne** 290

prototrazéma 183, 184, 193

RANGELOVA, A. 204, 320

regionalizmus 30, 68, 91, 210,

register ↗ **komunikačný register**

registrová motivácia (RM) 11, 12, 27, 29, 31, 33, 35 – 38, 45, 47, 52, 60, 67, 72, 89 – 90, 126, 131, 132 – 133, 139, 178, 208 – 209, 258, 267 – 279, 291, 294

registrový marker 269, 275

REICHAN, J. 68, 320

REJZEK, J. 53, 82, 85, 204, 212, 218, 320

remotivácia 31

– **abreviačná** 262 – 263

– **individualizačná** 291

– **interlingválna** 212

– **morfologická** 92 – 93, 95

– **registrová** 278, 279

– **sémantická** 59

– **slovotvorná** 53, 66, 205, 231, 285, 287

RIPKA, I. 96, 119, 133, 171, 172, 179, 210, 260, 320

ROJENZON, L. I. 168, 320

- ROUDNÝ, M. 209, 320
 RUŽIČKA, J. 119, 319
 SABOL, F. 171, 320
 SABOL, J. 24, 203, 214, 318, 320, 321
 SATKIEWICZ, H. 178, 312
 SCALISE, S. 232, 321
 SEJÁKOVÁ, J. 74, 321
 SEKANINOVÁ, E. 126, 222, 321
 sémantická motivácia (SémM) 15, 16, 18, 27, 28, 29, 35, 36, 38, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 52, 54 – 59, 71, 87, 90 – 92, 94, 96, 126, 128 – 129, 138, 139, 140, 146 – 147, 157, 158 – 160, 189, 193, 194, 204, 208, 209, 211, 213, 222, 251, 274, 276, 277, 279, 281, 288 – 289
 SCHIFFRIN, D. 269, 321
 SIEROCIUK, J. 68, 321
 SISÁK, L. 66, 321
 SKALIČKA, V. 102, 321
 SKLADANÁ, J. 13, 145, 154, 160, 170, 171, 172, 177, 180, 303, 321, 322
 skratka, abreviatura 29, 36, 43, 49, 69, 70, 71, 88, 135, 178, 203, 229 – 266, 275, 276, 288, 289, 291
 SLANČOVÁ, D. 13, 26, 49, 147, 267 – 274, 305, 322
 SLANČOVÁ, T. 268, 322
 slang 30, 91, 132, 271, 298, 323
 slangizmus 19, 233, 253, 270, 273, 279,
 slovotvorba 17, 55, 62, 63, 66, 67, 69, 71, 75, 78, 97, 102, 103, 231, 240, 252, 283, 297
 – analogická 99, 137, 143, 231, 285
 – depropriálna 65
 – defrazeologická 62, 184
 – intrafrazeologická 62
 – okazionálna 62, 207, 300
 – sociolektická 68
 slovotvorná motivácia (SM) 11, 12, 14 – 16, 18, 25, 27 – 29, 31, 33 – 41, 43, 45, 47 – 52, 53 – 72, 73 – 78, 87, 90, 92, 94, 96, 98 – 103, 125, 126, 131, 132, 136, 138 – 144, 166, 170, 173, 184 – 186, 190 – 192, 194, 196 – 201, 205 – 207, 211, 213, 229, 231, 234 – 240, 245, 251 – 253, 255, 264, 273, 277, 279 – 285, 287, 292, 294
 SMIEŠKOVÁ, E. 63, 158, 160, 167, 171, 177, 323
 SMIRNOV, L. N. 113, 323
 sociolektická motivácia (SocM) 16 – 18, 30, 36, 38, 39, 45, 46, 52, 60, 67 – 68, 72, 90 – 91, 126, 132, 136, 139, 178 – 179, 196, 210, 212, 231, 258, 259, 265, 267, 270 – 271, 279, 290, 291, 292, 294
 SOKOLOVÁ, M. 57, 64, 75, 76, 150, 197, 198, 218, 219, 323
 SOPIRA, A. 249, 255, 257, 263, 323
 SOTÁK, M. 154, 323
 spätné tvorenie, back-formation 230, 231
 SPENCER, A. 103, 232, 323
 subregister 36, 67, 269, 270, 273, 274, 279
 STANISLAV, J. 260, 323
 SVOZILOVÁ, N. 39, 40, 323
 synonymia, synonymickosť 34, 36, 44, 87, 113, 127, 137, 168, 188, 224, 241, 246, 250, 285 – 286,
 – abreviačná 248
 – frazeologická 163 – 167
 – slovotvorná 213
 syntaktická motivácia (SyntM) 11, 12, 15, 16, 18, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 60 – 61, 71, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 96 – 140, 145, 148 – 149, 157, 158, 161 – 162, 173, 186, 187, 189 – 190, 193, 194, 200, 209, 253 – 254, 262, 265, 279, 289, 295
 ŠIKRA, J. 178, 189, 222, 323
 ŠIMON, F. 218, 323
 ŠRÁMEK, R. 42, 63, 173, 312, 323
 ŠTEKAUER, P. 73, 75, 103, 105, 130, 131, 230, 231, 250, 283, 324
 ŠTOLC, J. 119, 260, 319, 324
 TEJNOR, A. 209, 320
 TELIJA, V. N. 151, 324
 temporálna motivácia (TempM) 16, 18, 19, 26, 30, 34, 35, 37, 38, 44 – 47, 49,

- 52, 69, 72, 91, 126, 133, 139, 179 –
182, 210 – 211, 261 – 262, 277, 279,
282, 292, 294
- teritoriálna motivácia (TeritM)** 16, 18, 30,
45, 46, 47, 52, 68, 72, 91, 126, 133,
139, 179, 210, 211, 259 – 261, 262,
265, 279
- termín, odborný termín** 18, 19, 29, 31, 36,
46, 60, 67, 90, 99, 107, 110 – 112, 118,
119, 121 – 123, 129, 131, 132, 139, 184
– 186, 188, 194, 203, 209, 222, 249,
259, 271, 273, 279, 291
- terminologická motivácia (TermM)** 16, 18,
27, 29, 35, 36, 39, 45 – 47, 52, 67, 72,
90, 118, 123, 126, 131 – 132, 136, 139,
184 – 186, 194, 203, 209 – 210, 259,
265, 267, 271 – 272, 279, 291, 292, 294
- terminologizácia** 120, 133, 185
- TICHONOV, A. N.** 57, 197, 324
- toponym** 31, 35, 36, 64, 65, 129, 171 –
175, 207, 208, 212, 255, 261, 276, 283
- transderivácia** 195, 216, **219 – 221**, 223 –
227
- transfonemizácia** 177, 195, 216, **217 –**
218, 223 – 227
- transfrazologizácia** 195, 216
- transkategorizačný typ** 77 – 86
- transkolokácia** 195, 216
- transmorfemizácia** 195, 204, 216, **218 –**
219, 223 – 227
- transmorfologizácia** 195, 216, **219**, 223 –
227
- transmotivácia** 31, 294
- **abreviačná** 262 – 263
- **frazologická** 187, **188 – 192**, 194
- **individualizačná** 291
- **interlingválna** 212 – 213
- **morfologická** 92 – 93, 95
- **registrová** 278, 279
- **syntaktická** 134, 136, **137**, 140, 187, 188
- **temporálna** 181
- transortografizácia** 195, 216, **222**, 223 –
227
- transparadigmatizácia** 202, 203, **217**, 223
– 227
- transpragmatizácia** **222 – 223**, 225
- transsémantizácia** 195, 204, 216, **221 –**
222, 223, 224
- transsyntagmatizácia** **217**, 223, 227
- trunkácia** 221, 230, 231, 245, 262
- TUŠER, A.** 324
- UTĚŠENÝ, S.** 68, 324
- univerbizácia** 33, 39, 41, 42, 71, 96, 113,
132, 136, 138, 140, 211, 277
- **abreviačná** 138, 236
- **eliptická** 33, 87, 89, 91, 94, 105, 138, 230
- **sémantická** 138
- **slovotvorná** 60, 67, 71, 138, 230
- viacslovné pomenovanie (VP), viacslovná
lexéma (lexikálna jednotka), lexikali-
zované spojenie** 12, 16, 18, 29, 31, 33,
34, 36, 37, 39, 41, 42, 53, 54, 60, 61,
69, 71, 87, 88, 90, 92, **96 – 140**, 141,
144, 149, 158, 188, 200, 222, 231, 233,
236, 240, 245, 246, 248, 253, 254, 266,
280
- VLKOVÁ, V.** 61, 119, 124, 137, 324
- voľná syntagma** 96 – 118
- VUŽŇÁKOVÁ, K.** 66, 68, 150, 323, 324
- vlastné meno** ↗ **proprium**
- WASZAKOWA, K.** 66, 324
- WORBS, E.** 204, 312
- ZAJACOVÁ, S.** 13, 268, 269, 281, 322, 325
- ZARĘBA, L.** 181, 325
- ZÁTURECKÝ, A. P.** 171, 181, 325
- ZEMSKAJA, E. A.** 325
- ZIMA, J.** 29, 66, 325
- ŽIGO, P.** 210, 295, 302, 325
- ŽILOVÁ, R.** 171, 325
- žurnalizmus** 18, 272, 273, 279

SUMMARY

Aspects of the Theory of Lexical Motivation

The monograph *Aspects of the Theory of Lexical Motivation* presents a description and explanation of the Slovak lexicon – its structure, functions and dynamics. Methodological background of the book is based on the concept of a lexical motivation introduced by Juraj Furdík (*Teória motivácie v lexikálnej zásobe*, 2008 [Theory of motivation in a lexicon]).

The monograph consists of these parts: introduction, nine chapters, conclusions, bibliography, subject and author index, summary.

In order to make a comprehensive comparison of Furdík's approach with that of ours, a detailed overview of the nature and genesis of the theory of lexical motivation, as it was understood by J. Furdík, is provided in the first section of the first chapter. The goal of his research was to analyse the lexicon by making use of a unified methodology. In his view (as opposed to Saussure), a crucial role in the lexicon is played by motivation and each lexeme can be considered motivated. These ideas are based on two fundamental theorems: a) onomasiological approach (analysis proceeding from meaning to form) is highlighted because it refers back to the process of semiosis; b) a lexeme is not isolated because it is variously interconnected with other lexemes. Moreover, the value of a lexeme can be affected by extralinguistic entities, such as time, territory, society etc. It follows that there exist various factors/entities/motives affecting the value, the form and the meaning of a lexeme. These motives form the background of Furdík's typology of lexical motivation. In the final version the following types of motivation are defined: 1. basic types: paradigmatic, phonetic, semantic, word-formation, morphological, syntactic, phraseological, onymic; 2. pragmatic types: expressive, stratificational, terminological, sociolectal, territorial, temporal, individualizing; 3. contact types: accepting, abbreviation motivation.

The second part introduces possibilities for further research in the above mentioned area in terms of theoretical and methodological framework which is applied in chapters 2 – 9. Attention is paid to the illustration of the following issues: the nature of lexical motivation, the relation between the lexeme (having one form and one or more meanings attached to it) and the lexical unit (having one form and one meaning), motivational typology, motivational dynamics, motivational relations, motivational functions, the action radius of types of motivation, motivational hierarchy.

The core of the book is represented by chapters 2 – 9, in which eight types of lexical motivation are analysed (word-formation, morphological, syntactic, phraseological, interlingual, abbreviation, register and individualizing motivation). These chapters follow the same format. They begin by interpreting the fundamentals of the given type of motivation based on the interpretation of Furdík's approach, which is revised and completed, followed by a section focusing on relation of the given type to other types of motivation (in terms of co-operation, determination and incompatibility). Last sections deal with dynamics of the given type (creation, modification, weakening and loss of motivation – demotivation). Each chapter is concluded by a short over-

view. The exception is the second chapter on word-formation motivation. The nature and dynamics of this type of motivation have been already described and explained by other researchers, therefore we have focused mainly on phenomena directly related to motivational theory.

The second chapter focuses on **word-formation motivation** (WFM). In this chapter the central role of WFM within the hierarchy of lexical motivation and the cooperation of WFM with other types of LM have been clarified. The elementary theorem is stated as follows: WFM is the most important and the most central type of lexical motivation and its status is reflected also by motivational potency comprising both quantitative and qualitative dimensions. WFM cooperates with the following types of motivation: paradigmatic motivation (word-formation paradigms, chains, types, categories); imitative motivation (imitative words as motivating units); semantic motivation (semantic correlation between a motivating and a motivated word); morphological motivation (the problem of delimitation of some phenomena, e.g. verbal aspect); syntactic motivation (e.g. unverbization, multiverbization); phraseological motivation (e.g. idioms as motivating units, motivated words as components of idioms); onymic motivation (onymic and deonymic word-formation); interlingual motivation (adaptation function of WFM); abbreviation motivation (e.g. abbreviations as motivating units); expressive motivation (the existence of expressive word-formation components); stratificational motivation (e.g. WFM and colloquialisms, WFM and child language); sociolectal motivation (e.g. WFM and slang); terminological motivation (functions of WFM in terminology); territorial/dialectal motivation (WFM and dialects); temporal motivation (WFM and neologisms); individualizing motivation (WFM and nonce-formations). Moreover, in our approach, WFM is treated as an etalon for the analysis of other types of motivation (chapters 3 – 9). The starting point of such an analysis is the comparison of WFM with respective types of motivation.

The third chapter deals with **morphological motivation** (MM). MM occurs in converted naming units, i.e. words coined on the basis of part-of-speech transition without changing their basic grammatical form. Conversion as a naming process in many ways differs from that of word-formation motivation process and this is why MM and WFM are distinguished. Comparing WFM and MM the following fundamental differences can be observed. In WFM: the motivating element is a lexeme (e.g. *dub* 'oak' → *dúbok* 'small oak'), part-of-speech change is facultative; morphemic change is obligatory; change of grammatical meaning and syntactic functions is facultative; there is a limited interaction between autosemantic and synsemantic parts of speech; extensive recursiveness. In MM: the motivating element is a word-form (*ráno* – noun nominative singular 'morning' → *ráno* – adverb 'in the morning') or partial grammatical paradigm (*ženatý chlap* – adjective, masculine partial paradigm 'a married man' → *ženatý* – noun 'married'); part-of-speech change is obligatory; no morphemic change occurs; change of grammatical meaning and syntactic functions is obligatory; there is a vivid interaction between autosemantic and synsemantic parts of speech; rare recursiveness. The next section of the chapter is dedicated to typology of words motivated by means of MM. On the basis of division into autosemantic and synsemantic parts of speech (PS) the following four processes are defined: a) autosemantic recate-

gorization (autosemantic PS → autosemantic PS); b) synsemantization (autosemantic PS → syntsemantic PS; c) autosemantization (synsemantic PS → autosemantic PS); d) synsemantic refunctionalization (synsemantic PS → synsemantic PS). Subsequently, within those categories a more detailed typology is proposed and analysed. Moreover, attention is also paid to the relation of MM with other types of motivation and dynamics of MM.

The fourth chapter provides an analysis of **syntactic motivation** (SyntM). Multi-word naming units (MWNU), or lexicalized collocations are motivated by means of SyntM. The reason why the term *syntactic* has been applied is the fact that MWNUs stand between lexicon and syntax (functioning as naming units and having a syntactic form at the same time), e.g. *stará matka* 'grand-mother'. Nevertheless, it has to be stressed that MWNUs belong to the lexicon because of their functions and semantics. On the other hand, it holds true that there is no strict and clear boundary between what can be considered as lexicalized and what can be considered as non-lexicalized. In pursuit for the delimitation of the two categories a set of criteria has been analysed. The criteria can be ordered according to their relevance. Firstly, in langue and parole MWNUs possess the following qualities: they are stable, at disposal and able to be reproduced as 'prefabricates' (unlike non-lexicalized collocations which are produced for the sake of a given situation over and over again). Their stability is manifested both on the level of form and meaning. Secondly, there are less significant criteria having a facultative status (frequency, equivalency with one-word lexemes, specific paradigmatic relations, categorial status of a determined component, mono-collocability).

The next section introduces several possibilities of classification of MWNUs. Two points of view are taken into account: the functional one (4 classes are delimited: neutral MWNUs: *základná škola* 'elementary school', multi-word terms: *chlorid sodný* 'sodium chloride'; multi-word proper names: *The European Union*; phrasemes/idioms: *trafiť do čierneho* 'hit the bull's-eye'); the structural one (e.g. within the category of neutral MWNUs two main classes are delimited: nominal structures and verbal structures).

SyntM enters into a number of relations with other types of motivation: e.g. with paradigmatic motivation (paradigmatic relations (synonymy, antonymy, homonymy etc.) within the category of MWNUs as well as relations between MWNUs and one-word naming units); with semantic motivation (polysemy of MWNUs); with word-formation motivation (e.g. derivatives as components of MWNUs, MWNUs as motivating elements, word-formation univerbization, multiverbization processes etc.); with phraseological, onymic and terminological motivation (phrasemes/idioms, multi-word proper names and multi-word terms); with interlingual motivation (multi-word loan-words); with temporal motivation (multi-word neologisms) etc.

The final section deals with the dynamics of SyntM, i.e. the formation (lexicalization of MWNUs: e.g. *sprchovací + kút* → *sprchovací kút* 'shower bath'), the change (transmotivation: *Všeobecná úverová banka* (a name of the Slovak bank) → *Všeobecná úverová*) and the loss (demotivation, univerbization: *diplomová práca* 'diploma thesis' → *diplomovka*) of SyntM.

The fifth chapter concentrates on **phraseological motivation** (PM). Phrasemes/idioms are motivated by means of PM. In the first part PM is compared with WFM. WFM: concerns one-word units, it is two-dimensional (structural and denotation dimension), WFM components are morphemes (or, morphemic sequences) and onomasiological structure is clear. PM: concerns multi-word units, it is three-dimensional (structural, denotation and pragmatic dimension), WFM components are words (or, word-forms) and onomasiological structure is unclear. The second part analyses fundamental notions connected with PM which is defined – as well as WFM – as the principle. It functions as a process, it is a relation between the underlying syntactic structures (motivating phraseological elements) and motivated phraseological units (idioms), moreover it is a feature of phraseological units. The key to understanding PM lies in the concept of the motivating phraseological element which can be characterized as a complex entity consisting of intralingual dimension (i. e. components of phraseological unit, its „inner form“) and of extralingual dimension (i. e. connotations, implications, emotions, evaluation etc. of an object, person, situation etc.).

As far as the relation of PM is considered, it can be stated that PM is a complex type of motivation comprising three other types into one whole, namely expressive motivation (each idiom can be identified as expressive), semantic motivation (one of fundamental properties of phraseology is semantic transposition, figurativeness), and syntactic (or, morphological) motivation (idiom as a type of multi-word expression is coined by means of syntactic (or, morphological) motivation). Moreover, PM can cooperate with paradigmatic motivation (e.g. phraseological synonymy, antonymy, homonymy, paronymy); word-formation motivation (e.g. derivatives as phraseological components, phraseme as the motivating unit – the so-called dephraseological word-formation, variability of phrasemes based on word-formation), onymic motivation (proper name as phraseological component), with interlingual motivation (borrowing of phrasemes), with abbreviation motivation (e.g. abbreviation of phrasemes, abbreviated words as phraseological components), with register motivation (phraseme typical for a given register), sociolectal (phraseme typical for a given sociolect), territorial (phraseme typical for a given dialect), temporal (archaic/neological phrasemes), individual (phraseological actualisations and innovations).

The sixth chapter is focused on **interlingual motivation** (IM). Loanwords are motivated by means of IM. First, IM is compared to WFM and the following aspects are considered: the principle of motivation (motivation as a process, relation and a feature of motivated word); the action radius, motivational clearness, recursiveness of motivational relation, motivational functions and motivational co-operation. These aspects are interconnected; broad radius, intralingual recursiveness, motivational clearness, demotivation cycle and importance of motivational functions make WFM the most prominent motivational type. On the other hand IM is characterized in terms of narrow radius, interlingual recursiveness, motivational vagueness, isolated process of demotivation and minor motivational functions. The second part of the chapter is devoted to the motivational relation and dynamics describing and explaining how lexemes of foreign origin are adopted (adoption is understood as a continuing weakening of IM) into the L₂. Borrowings undergo several processes of adoption

and incorporation. These processes take place on several levels (language systems). The notions describing adoptions on a particular level are defined, i.e. transparadigmatization (paradigmatic relations), transsyntagmatization (syntagmatic relations), transphonemization (the sound level), transmorphemization (morphemics), transmorphologization (morphology), transderivation (word-formation), transsemantization (semantics), transorthographization (orthography), transpragmatization (pragmatics).

The seventh chapter addresses **abbreviation motivation** (AM). This type of motivation occurs in creating abbreviations. In this chapter, the boundaries of AM are defined, with special attention devoted to the delimitation of abbreviation in relation to reduction, truncation, blending, back-formation and compounding. The abbreviation is characterized as a special type of lexical unit. When comparing AM with WFM, the following aspects are taken into account: a) the principle of motivation (motivation as a process, relation and a feature of motivated word): WFM is transparent because it is based on morphemic change, and there is a clear link between the motivating word and the motivated word (in the process of prefixation the full motivating word enters into the motivated word: *šťastie* 'luck; happiness' → *ne-šťastie* 'bad luck'; in the process of suffixation the stem of the motivated word enters into the motivated word: *žen-a* 'woman' → *žen-ička* 'small woman'); AM is not as transparent as WFM because it does not respect morphemic boundaries and it has fragmentary character (*národná rada* 'parliament' → *NR*); b) recursiveness of a motivational relation: WFM is recursive, the motivated word can function as the motivating word (*Európa* 'Europe' → *Európan* 'European' → *Európanka* 'she-European'); AM is not recursive, the abbreviation is usually not further abbreviated (*poručík* 'lieutenant' → *por.* → 0); c) occurrence in parole: in texts WFM is much more frequent than AM.

The second part analyses the relation of AM with other types of motivation: paradigmatic motivation (synonymy, antonymy, paronymy and homonymy of abbreviations), phonetic motivation (specific phonetic features of abbreviations), semantic motivation (polysemy of abbreviations is very rare), word-formation motivation (WFM as a tool for flexion of originally non-flexible abbreviations, abbreviation functioning as a motivating word, abbreviation functioning as a component of the motivated word, nomination cooperation between WFM and AM); morphological motivation (conversion of abbreviations), syntactic motivation (multi-word expressions as the starting point of the process of abbreviation, multi-word abbreviations, abbreviation as a component of multi-word expressions), phraseological motivation (e.g. abbreviation as a component of idioms); onymic motivation (abbreviation of proper names); interlingual motivation (borrowing of abbreviations); expressive motivation (abbreviation as the tool for tabooization); register, terminological, sociolectal, territorial and temporal motivation (abbreviations in register, terminology, slang, dialect; archaic and neological abbreviations).

The final section deals with the dynamics of AM: formation, change, weakening and loss of AM.

The eighth chapter takes a look at **register motivation** (RM). Motivation by means of RM indicates a communication domain in which a lexeme is typically used, e.g. *net*,

set, match, single, double, grand slam, Wimbledon, US Open (sport – tennis). The term RM refers to the term (*communication*) *register* (CR), which is defined as a situationally conditioned language behaviour of people connected by their common activity (D. Slančová). Register lexical units are thus situationally conditioned (such as child lexis, sport lexis etc.). Applying the term register makes it possible to conduct a more detailed analysis which is also reflected in the terminology (cf. register – subregister): e.g. the register child-directed speech (CDS) can be divided into several subregisters (mother CDS, father CDS, sibs CDS, doctor CDS etc.). In summary, the communication register can be defined as a set of linguistic and non-linguistic communication means preferably used in certain more or less standardized communication situations and fields, based on common activity of communicating individuals as bearers of certain social roles.

The next part takes a look at the relation of RM with other types of motivation: e.g. paradigmatic motivation (synonymy, antonymy, paronymy and homonymy in a given register or between/among registers), semantic motivation (polysemy in a register), abbreviation, syntactic, phraseological, onymic motivation (abbreviations, multi-word expressions, idioms, proper names typical for a given register); sociolectal and terminological motivations (the two types can be considered as subtypes of RM), temporal and territorial motivations (archaisms, neologisms and dialects in a register).

The ninth chapter concentrates on **individualizing motivation** (IndivM). This type of motivation occurs in creation of nonce-formations (hapax legomena). The adjective “individualizing” points out the fact that nonce-formations are individually formed, and its use is usually restricted to a unique communication situation. In the first part of this chapter IndivM is compared with WFM. WFM is of intralinguistic provenance. IndivM is an extralinguistic entity because the motive of its existence derives from an individual communication demand of a single member of a speech community. IndivM answers the question *Why a nonce-formation is a nonce-formation?* in the following way: a lexeme is a nonce-formation because it reflects the individualized communication need of a single member of a speech community. The next part is devoted to the relation of IndivM with other types of motivation (i.e. with WFM, temporal, expressive, paradigmatic, interlingual, phraseological, semantic, abbreviation and onymic motivation). The final section deals with the disappearance of IndivM, which is accompanied by the acquisition of sociolectal motivation.

A nonce-formation is usually treated as a textual lexical unit, often with a reference to word-formation (nonce-formations are coined by means of word-formation motivation). Applying the theory of lexical motivation makes it possible to treat a notion of a nonce-formation in a broader sense. On the ground of the concept of motivational co-operation, the following classes of nonce-formations can be specified: word-formation nonce-formations, interlingual nonce-formations, phraseological (idiomatic) nonce-formations, semantic nonce-formations, abbreviation nonce-formations and onymic nonce-formations.